

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1897.

TARTALOM.

	Lap
<i>Volf György.</i> Az egyházi szláv nyelv hazája. I.	1
<i>Kúnos Ignác.</i> A török nyelv idegen elemei. II.	52
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Magyar o — szláv o. II.	64
<i>Zolnai Gyula.</i> Az est szó vitájához. — <i>Setälä Emil.</i> Munkácsi vála- szára. — <i>Munkácsi Bernát.</i> Zárszó	76
<i>Ásbóth Oszkár.</i> A glagolita é és az ószlovén nyelv hazája. — <i>Volf</i> <i>György.</i> Befejező szó	86

Ismertetések és bírálatok.

<i>Balassa József.</i> A magyar nyelvjárások újabb irodalma (Veress Ignác, Kolumbán Samu, Lázár István és Nógrádi Jenő dolgozata)	98
A dissimiliációról (M. Grammont: La dissimulation consonantique	104
<i>Sz. J.</i> A finn Nyelvőr (Virittäjä)	106
Finn műveltségzők (Paasonen: Kielellisiä lisiä suomalaisten si- vistyshistoriaan)	108
<i>Pecz Vilmos.</i> Az ujjögörög nyelv és a román nyelvek (G. Körting: Neugriechisch und Romanisch)	109
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Archiv für slavische Philologie XVIII. 3. 4.	113
Új könyvek, füzetek	120

Kisebb közlések.

<i>Setälä Emil.</i> A finn-ugor δ és δ -hez	76
<i>M. J.</i> Magyar jövevények	51
Báhomos	63
Házsongárd	97
<i>Sz. J.</i> Tung	85
<i>Paasonen H.</i> Indogermán eredetű-e a Volga folyónak legrégebb isme- retes mordvín neve?	121
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Ironba	123
<i>Bartha József.</i> Fáré	127

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás.

(Bemutatta a M. T. Akadémia I. osztályának 1896. november 3. és 23-iki ülésében.)

Első közlemény.

I.

Honnan származik az a szláv nyelv, mely velejében az összes óhitű (görög keleti) és görög katolikus, sőt régi maradványkép kis területen még római katolikus szlávoknak is egyházi nyelvökül szolgál? Közte és valamennyiök anyanyelve közt, még vidékeik szerint nem csekély mértékben módosítva is, oly nagy a különbség, hogy ezt a sajátságos nyelvet nemcsak mai, hanem még hajdani anyanyelvöknek sem tarthatják. Orosz, rutén, bolgár, szerb, horvát mind változtatott rajta, hogy saját nyelvéhez közelebb kerítse,* de mind a mellett idegen maradt az mindnyájoknál és ha jól akarják érteni, ép úgy külön meg kell tanulniok, mint az olaszoknak, spanyoloknak, francziáknak a latint. Az egyházi szláv nyelv, bár különböző foglalatban, oly közös kincsök, melynek eredetét nem tudják. A szláv theologusokat, történetírókat és nyelvtudósokat már régóta foglalkoztatja e kérdés. Fáradozásaiknak mondhatni egész története és egyúttal ingatag sikere is már előre tükröződik azokban az elnevezésekben, melyekkel ez ismeretlen hazájú nyelvet teleaggatták. Mily tarkaság, bizonytalanság, nyugtalanság, tapogatódzás, bukdácsolás, kapkodás ez elnevezésekben!

*) «Der natur der sache gemäss wurde sie von jedem dieser völker seinem einheimischen idiom immer näher gebracht.» MIKLOSICH: *Altslowenische Formenlehre in Paradigmen* (Wien, 1874.) I. 1.

Az *egyházi szláv* elnevezést nem találták megfelelőnek, mert ezen a mai, már népenként módosult és így többé nem teljesen egységes orosz, rutén, bolgár, szerb, horvát egyházi szláv nyelvet kell érteni. Nem nyugodtak bele a pontosabb *ó egyházi szláv* elnevezésbe sem, mert ez ellen is legalább az szólt, hogy az a régi szláv nyelv nem egyházi eredetű, hanem valaha kétségkívül élő nyelv volt, melyet tehát az egyház nem teremtett, hanem csak alkalmazott. Az általános *ószláv* elnevezés sem volt kielégítő, mert ez a szláv ősnyelv volna, melynek a mai és valaha létezett szláv nyelvek valamennyien származékai. Megindult tehát a névkeresés és a névtelenre fosztott nyelvet természetesen kiki a maga föltevése, a maga álláspontja szerint keresztelte. Így bolgár, maczedon, karantán, pannon, szlovén eredetet tulajdonítva neki, kellett korára való tekintetből valamint az illető mai nyelvektől való megkülönböztetésül is *óbolgár*, *ómaczedon*, *ókarantán*, *ópannon*, *ószlovén* nyelvvé lennie. Pedig ezzel a névsor még nincs is teljesen kimerítve. Minden névnek voltak és vannak buzgó hívei és heves elleni, a kik a megegyezést gátolva, bábeli állapotot teremtettek. Idővel egy pár név elesett ugyan, de az *egyházi szláv*, *ó egyházi szláv*, *ószláv*, *óbolgár* és *ószlovén* nevek még ma is főtartják a zavart és féltő, hogy nemsokára még növelni fogja az *ómaczedon* név fölélesztése is.

Történeti igazolással egyedül a *szlovén* név dicsekedhetik, a többi mind csak föltevések szüleménye. Már ŠAFARÍK idézte a karantán névtelennek «noviter inventis *Sclavinis* literis» és VIII. János pápának «literas *sclaviniscas* a Constantino philosopho repertas» szavait.¹⁾ Az utóbbi bizonyosságra hivatkozik MIKLOSICH is, nyomatékosan kiemelve, hogy az egyházi szláv nyelvet mindig «szlovénnek nevezték ama népről, mely beszélte». E szláv népet «Jornandes és Prokopius *Sclaveni* és *Σκλαβηνοί* néven ismerik és nevét a görögök és rómaiak és végül maguk a szlávok is átvitték valamennyi szláv népre.»²⁾ JAGIĆ meg azt veti azok ellen, kik a régi szláv liturgikus nyelvet *óbolgárnak* nevezik, hogy magok a szláv források «egész a XIV. század tájáig csakis a „СЛОВѢНСКЪ”

1) ŠAFARÍK: *Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus* Prag, 1858) 6. l.

2) MIKLOSICH: *Altslov. Formenlehre* X—XI. I.

névvel élnek.»¹⁾ Valamennyi közül tehát történetileg csakugyan egyedül a *szlovén* név igazolható. De szlovénnek nevezik nyelvöket a vendek is és így szükségesnek mutatkozott, hogy a nyelvészek a régóta mindig szlovénnek nevezett egyházi szláv nyelvet a történeti név megőrzésével és a szintén szlovénnek nevezett vend nyelvtől való megkülönböztetésül *ószlovén*-nek nevezzék. E név nem követel semmiféle elméletet és különben is ma valamennyi közt még leginkább elfogadottnak mondható. Azért fejtegetéseim további folytatában, minden elmélet mellőzésével, csakis az *ószlovén* nevet fogom használni, mely a mi nyelvtudományi irodalmunkban egyúttal a legismertebb és csaknem egyedül használatban levő is.

A szláv nyelvtudósok kérdésünkkel főképp e század eleje óta foglalkoznak. Régibb megfjítő kísérleteket mellőzve, melyek az ószlovén nyelvet még szerb, sőt orosz eredetűnek is gyanították, csak azt emelem ki, hogy a vélemények lassankint két vidék körül csoportosultak. Már némely történettudósok nagy fontosságot tulajdonítottak e kérdésben annak a történeti adatnak, hogy a szláv liturgia megteremtői, Cyrillus és Methodius, déli Maczedoniában, Szaloniki (Thessaloniké) városában születtek. Erre támaszkodva azután DOBROVSKY, miután a szerb eredetet el kellett ejtenie, egy hallomás szerint Maczedoniában, Szaloniki tájékán élő «szerb-bolgár-macedon nyelvjárásban» fedezte föl az ószlovén nyelvet. Igen nyomós okok ellen is elég erős volt neki a pusztá hallomás és egy képzeletbeli szerb-bolgár-macedon nyelvjárás. Jó ideig Maczedoniában kereste az ószlovén nyelv hazáját ŠAFARIK is, haraggal támadva mindenkire, a ki nem ott találta; de élte vége felé kénytelen volt megvallani, hogy addig hiába fáradozott, «mivel túlságos nagy súlyt vetett az első nagy tanítók és Konstantinápolyból velük jött társaik hazai nyelvére és Maczedoniában mint valami vak utczában megrekedt.»²⁾ Míg DOBROVSKY és eleinte sokáig ŠAFARIK is, kik mellékesen mondva mindketten érzelmeikben teljesen elidegenedett hazánkfiai voltak, kész föltevéshez utólag kerestek nyelvi bizonyítékokat és ilyeneket nagy erőltetéssel is alig találva, a hiányokat újabb-újabb föltevésekkel pótol-

¹⁾ JAGIĆ két bolgár középiskolai ószlovén grammatikát bírálva (*Archiv für slavische Philologie* XV. köt. 426. l.)

²⁾ ŠAFARIK id. m. 25. l.

ták, addig KOPITAR, a történeti adatokat való értékük szerint becsülve, az egyenes utat választotta, melyre ŠAFAŘÍK csak utolsó éveiben tért, és azt kereste, hogy maga az ószlovén nyelv nem vall-e hazájára. Bizonyos nyomok alapján már 1809-ben támad benne a pannon eredet gondolata, mely azontúl folyton foglalkoztatja. E gondolatát először a közte és DOBROVSKY közt folyt levelezésben érlelte és fejtegette,¹⁾ messze meghaladva ősz mesterét, a sok tekintetben már nagyon elmaradt DOBROVSKYT. Sok nyomós nyelvi adatot összeszedve, 1836-ban a «*panonnicitas linguæ Slavorum sacræ*» előtte egészen kétségtelen.²⁾ Élte fogytáig kellett ezt vitatnia, különösen ŠAFAŘÍK ellenében, a ki körömszakadtúig védte Maczedoniát, csupán ez egyben fejtve ki állhatatosságot, míg minden más kérdésben igen hamar és igen gyakran váltogatta nézeteit. De elvégre itt is beállott Pál fordulása és mikor KOPITART már a hant takarta, ŠAFAŘÍK egyszer csak hirtelen ott hagyta Maczedoniát és Pannoniába tért, mert meggyőződött, hogy e kérdésben addig «korlátolt módon» csupán egy jelből, «főkép a rövidített aoristusokból indulva akart tovább hatolni, a helyett hogy valamennyi jelt erősen együtt tartotta volna».³⁾ Akkor már a KOPITAR állította pannonismusokat nemcsak helyeselte és elfogadta, hanem egy legalább tízszer akkora sorral még szaporította.⁴⁾ Az ószlovén nyelv pannon eredetét legfényesebben, legtöbb tudományal és legnagyobb elmeéllal KOPITARNAK nagy tanítványa, MIKLOSICH védte.⁵⁾ Ennek fejtegetéseit itt nem ismertetem, mivel később úgysis behatóbban kell velök foglalkoznom. Csak annyit jegyzek meg, hogy a pannon eredet védői rövidség okáért és talán a potiori Pannoniát mondva, mindnyájan hozzá értik a hajdan Nagymorvaországot is vagy ennek legalább keleti, a X. század eleje óta Magyarországhoz tartozó részét.

¹⁾ L. *Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar 1808—1828*. Herausgegeben von V. JAGIĆ (Berlin, 1885) 33., 182., 437., 467., 473., 506., 514., 516., 538. l.

²⁾ KOPITAR: *Glagolita Clozianus* (Vindobonæ, 1836) IX. l.

³⁾ ŠAFAŘÍK id. m. 25. l.

⁴⁾ U. o. 32—45. l.

⁵⁾ MIKLOSICH sokszor érintette vagy vitatta ezt a kérdést; összefoglaló áttekintését *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen* című már idézett művében találjuk IV—VIII., X—XIII. és XXIX—XXXII. l.

Eddig haladt a kérdés, midőn újabban meglepetésül ismét déli Macedoniára, Szaloniki vidékére kezdtek gondolni. E tudományos visszafordulásról azonban később még bőven lesz szó. Itt csak annyi fontos, hogy a régibb álláspont följújtása a dolog velején nem változtat. Így is csak két vidék és ugyanaz a két vidék, Macedonia és Pannonia verseng a dicsőségért, hogy vagy ott vagy itt ringott a szlávok szent nyelvének bölcseje. Hogy e kettő közül valóban hol, az volna eldöntendő. Fölvetődött ugyan valami olyan nézet is, hogy az ószlovén nyelv grammatikai tekintetben Macedoniából, szókincse szerint pedig Pannoniából való,* de ilyen különösséget csak akkor fogadhatnánk el, ha nem tudnók, hogy az ószlovén nyelvnek van declinatioja és infinitivusa, ellenben a maczedon nyelvjárásoknak nincs és hogy viszont az ószlovén nyelvnek nincs névmutatoja, ellenben a maczedon nyelvjárásoknak van. Ezek bizonyára elég nagy és fontos különbségek, hogy azt a kiegészítő nézetet el ne fogadjuk. De hátha a IX. században minden úgy volt a maczedon nyelvjárásokban is mint az ószlovén nyelvben? Igen természetes, hogy hátha; csak az a baj, hogy arra semmi, de semmi bizonyíték nincs, sőt a legparányibb valószínűség sem mutatkozik. Így továbbra is szemben áll egymással Macedonia és Pannonia, egyikük is másikuk is osztatlanul magának követelve a dicsőséget. A kérdést tehát minden ráfordított nagy munka mellett is csaknem változatlanul ott találjuk, a hol e század elején tespedett. A fegyverek is, habár nagyon tökéletesbedtek, jobbára a régiek. Csak egy van köztük, mely új is és minket is igen közelről érdekel. A pannon elmélet mellett ugyanis latba vetették a mi nyelvünk tanuságát is. Annyit ez elmélet elleni is kénytelenek elismerni, ha van e kérdésben döntő fegyver, akkor egyedül a magyar nyelv az; a többi világ végéig is ellensúlyozza egymást.

Ha egyéb közünk nem volna hozzá, már ez maga kívánatossá tenné, hogy magyar részről is megvizsgáljuk a kérdést. Nem árt-hat, úgy gondolom, a magyar nyelvtudománynak sem, a szlávoknak meg kétségkívül csak használhat. Mert azt egyelőre állásfoglalás nélkül is kiemelhetem, hogy nyelvünk, kellően számba véve, rend-

*) JAGIĆ egy könyvismertetésben (*Archiv f. slav. Philologie* IX. köt. 329. l.)

kívül becses szolgálatot tehet nemcsak a tárgyalandó kérdés eldöntésében, hanem a szláv nyelvtudománynak általában is. Már KOPITAR hivatkozott rá, nemkülönben ŠAFARIK is, de leginkább MIKLOSICH, a ki legerősebb bizonyítékait köszönte neki. Hogy a mostani szlavisták mind a mellett vagy ép azért mellőzik, sőt fitymálják, az csak annak a bizonyosága, hogy még máig sem birtak fölemelkedni odáig, a hol MIKLOSICH már legalább egy negyed századdal ezelőtt, különösen a *Die slavischen Elemente im Magyarischen* első kiadása óta állott. Nem fontolják meg, hogy a mi nyelvünkben, még pedig csakis ő benne és sehol másutt, a pannon és marahán (hajdani morva) szlávok nyelve, mielőtt örökre elnémult, számos mély nyomot hagyott, melyek most ezer vagy közel ezer év múlva is világosan fölismerhetők. Tudnak-e rajta kívül széles e világon emléket vagy nyelvet, mely a kihalt pannon és marahán szláv nyelv hangzásának, alakjának, szókinésének kifejtésére módot és eszközt nyújtana? Igaz ugyan, megvan az a nagy bűne, hogy nem szláv nyelv letére az ószlovén nyelv hazájának kérdésében a fő tanú rangját követelheti; de azt a nagy bűnét szíves örömet kész jóvá tenni azzal, hogy akár erre akár arra dőljön el a kérdés, őket mindenkép fölötte értékes fölvilágosításokkal kínálja. Az a régi szláv nyelv, melynek oly gazdag maradványait őrzi, mind koránál mind minőségénél fogva a szláv nyelvtudományra nézve kiválóan fontos. Ezen nem változtat, hogy azonos-e az ószlovén nyelvel vagy nem azonos. Ha azonos, vagyis ha az ószlovén nyelv Pannoniából származik, akkor a mi nyelvünkben egy megbecsülhetetlen ószlovén emléket találnak fentartva; ha pedig nem azonos, vagyis ha az ószlovén nyelv máshonnan, mondjuk Macedoniából került, akkor a mi nyelvünk segítségével egy oly régi szláv nyelvet hozhatnak napfényre, mely az ószlovénhez minden tekintetben legközelebb áll. Helyesen és tudományuk javára cselekesznek-e tehát, mikor a magyar nyelvet, mely egész kincses bányát tár föl előttük, közönbösen mellőzik vagy oktalanul megvetik?

Ha az előbbi ok csak kívánatosá tette, egy másik egyenesen szükségessé teszi, hogy magyar részről is keressük az ószlovén nyelv hazáját. Legrégibb szláv jövevényszavaink, s ezek legalább kilencz tizedrészét teszik összes szláv jövevényszavainknak, oly sajátságokat mutatnak, melyek az ószlovén nyelv jellemző sajátságaival tökélete-

sen összevágna. A mit tehát, a mennyiben arról jövevényszók egyáltalán tanúságot tehetnek, műveltségünkben szlávoknak köszönünk, az csaknem egyedül azokat a szlávokat illeti, a kiktől legrégibb jövevényszavaink származnak. Nincs a ma velünk és körülöttünk élő szlávok közt olyan nép, melynek mi legalább tízszer annyit ne adtunk volna, mint a mennyit tőle kaptunk. Beszélt nyelvük, régibb irodalmuk és régibb szótáraik erről elég hangosan tanúskodnak, míg mostani irodalmuk és újabb szótáraik mindenkép el iparkodnak tüntetni a magyar nyomokat. Már jó idő óta gyűjtöm a különböző szláv nyelvekbe átment magyar szavakat és ámbár még messze vagyok a munka befejezésétől, már annyit most is mondhatok, hogy nemcsak valamennyi országunkbeli és minden szomszéd, hanem nem egy távolabb lakó szláv nép is bőségesen merített közvetlenül és közvetve a mi nyelvünkben, a többi közt elég sajtósággal magyar bélyeggel átvéve meglehetősen számmal szláv eredetű szavakat is. Ez világos bizonyossága annak, hogy hosszú időn magyar csatornák közölték velük a művelt világ haladását. Az igazság követeli, hogy tudjuk, kinek mivel tartozunk. Mi a szláv népek közül igazán csak annak az egynek vagyunk hálára kötelezve, mely nyelvünkön és egyúttal műveltségünkön oly nagyszámú mély nyomot hagyott. De éppen ezt az egyet nem találjuk a ma élő szláv népek között. Végkép eltűnt, azt sem tudjuk, mikor és hogyan; csak annyi bizonyos, hogy honfoglalásunkat bajosan élhette túl csak száz évvel is. Se elköltözéséről se kiirtásáról nem lehet szó; annak is ennek is híre maradt volna, s így nincs más magyarázat, mint a minnek elfogadására nyelvünkbe jutott föltűnő sok szava is kényszerít, hogy belénk olvadt, hogy velünk egy vér lett. Nem természetes-e tehát, hogy minket ez a szláv nép mind magáért mind nyelvéért mélyen érdekel? Már most nyelvünkben megőrzött szavainak megfejtéséért hiába fordulunk akármelyik más szláv nyelvhez; egyedül «a szlávok szent nyelve», egyedül az ószlovén ad hozzá kulcsot. Így bizonyára senki sem veheti nekünk rossz néven, ha mint ama belénk olvadt szláv nép jogainak természetes védői, a saját nyelvünk szempontjából azt kívánjuk, hogy az a kérdés, hol dívott az ószlovén nyelv hajdanában mint a nép élő beszéde, Pannonia javára dőljön el. Hiszen a szláv liturgia éppen a pannon és marahán nép földjén és egyenesen e nép számára jött létre. Azonfölül

pedig, mint már említve volt, e nép nyelve, a hogy a mienkben tükröződik, és a szláv liturgia nyelve, a hogy a legrégibb ószlovén emlékekben fenmaradt, meglepően egyezik. Így lehetséges-e, hogy épen a pannon és marahán szláv legalább is igen erősen ne hatott volna az ószlovénre? De egyáltalában valószínű-e, hogy a szláv liturgia, midőn épen a pannon és marahán szlávok földjén hazai nyelvvvel akarta pótolni az idegen latint, egészen más vidékről, messze országból szláv ugyan, de mégis szintén csak idegen nyelvet vitt volna oda? Azt hiszem, nekünk nemcsak szabad, hanem kell is e fontos körülménynek tekintetbe vételét követelnünk.

Még egy nevezetes dolog kívánja, hogy a kérdést mégse engedjük végkép a mi hozzászólásunk nélkül elintézni. Némely újabb szlavisták ugyanis azzal akarják az ószlovén nyelvet Pannoniából és Nagymorvaországból kiszorítani, hogy már honfoglalásunk előtt amoda vendjeinket, emide meg részint tótjainkat, részint pedig a mai morvákat telepítik, a kikről, kivált a tótokról és morvákról, csakugyan nyilvánvaló, hogy az ószlovén soha sem lehetett anyanyelvük. Már csak természetes, hogy minket is kiválóan érdekel, kiket találtunk itt a honfoglalás idején, kiket nem. Teljességgel nem lehet közömbös előttünk, van-e a hazánkban ma lakó népek közt olyan és ha van, melyik az, mely régibb jogot tarthat e földhöz, mint a magyar. Azért egyáltalán nem volna helyes, ha némán és tétlenül várnók, hogy mit határoznak a szláv nyelvtudósok és az ő nyomukban a szláv történetírók is de nobis sine nobis. A németekről, horvátokról, szerbekről, ruténekről, oláhokról ma már mindenki tudja, hogy a magyarnál valamennyien későbbben, sőt részben nem is nagyon régen jöttek ez országba. Az örményekről, görögökről, bolgárokról és még néhány néptöredékről ezt csak megemlíteni is szükségtelen. Tudunk meglehetősen kései vend, cseh, morva, tót bevándorlásokról és telepítésekről is; a kérdés csak az, hogy mai vendjeinknek és tótjainknak legalább egy része mégis nem vérszerinti maradványa, kétségtelen ivadéka-e a pannon és marahán szláv népnek, és így nincsenek-e még napjainkban is vendek és tótok, a kik azt mondhatják, hogy a magyar az ő őseiktől foglalt birtokot. Vendjeink jámborok és nem hozakodnak elő ilyenekkel; de tót atyánkfiai közül sokan annál hangosabban emlegetnek bizonyos tót hercegségeket, sőt királyságokat, melyeket a rettenetes «tátár» magyarok megsemmisítettek és elfoglaltak.

Valahára talán mégis meg kellene vizsgálnunk, hogy e nagyhangú szemrehányásnak van-e egyáltalában igaz alapja és ha van, mennyi benne a való, mennyi a koholt.

Mind ebből látható, hogy az ószlovén nyelv hazájának kérdése, bármennyire kiválóan szláv érdekűnek tessék, különösen következményeinél fogva minket is igen közelről érint. Sajátságos, hogy mind eddig nem törődtünk vele. Tudtommal legelőször magam utaltam e kérdésnek magyar szempontból is figyelemre méltó voltára és valamikor legalább alkalmi jegyzetben kiemeltem, hogy a magyar nyelvnek ebben nemcsak fontos, hanem egyenesen döntő szava van.¹⁾ Majd tíz év múlva azután fölújítottam az ügyet és akkor végre sikerült tudományos vitát támasztanom, mely minden hevesége mellett is, úgy hiszem, igen üdvös volt.²⁾ A tárgy azonban oly nagy, hogy alkalmi vitatkozásban elég behatóan nem fejtegethető, és oly fontos, hogy személyes tollharczban méltó módon el nem intézhető. Azért elhatároztam, hogy minden magánügyet és minden szóvesztegető vitatkozást félretéve, tisztán a kérdést fogom minden részében megvilágítani. Az ügy régóta nyomja lelkemet és így örvendek, hogy ezzel végre egy oly ígéretemet teljesíthetem, melyet bizony már tíz évvel ezelőtt tettem.³⁾ Csak még egy dolgot kell a tárgyalás megkezdése előtt érintenem. Vajjon mi magyarok elég elfogulatlanok lehetünk-e a minket annyira érintő kérdés megvizsgálásában? Nem fogják-e érdekeink és érzelmeink egyszer-másszor elhomályosítani látásunkat? Erre ugyan viszont azt kérdehetnők, hogy hát a szlávok, a kikhez a dolog még közelebb áll, talán kevésbé elfogultak lehetnek? De a helyett vegyük sorra, a mihez erősebb közünk van. Ott van először is az, hogy a mostani szlávisták hajlandók nyelvünk tanúságát semmibe se venni. De vajjon mi veszünk-e vele, ha ők nem elég bölcssek arra, hogy nyelvünket mentül nagyobb mértékben hasznukra fordítsák? Mi csak örven-

¹⁾ *Meg egy kis szlavisztika* (Magyar Nyelvőr XV. köt. 124. l.)

²⁾ E vita köztem és ÁSBÓTH OSZKÁR közt a *Nyelvtud. Közlemények* tavalyi és ideji (XXV. és XXVI.) kötetében folyt. Az én idevágó dolgozataim: *Ószlovén, újszlovén* (XXV, 244—247); *Az ószlovén nyelv hazája* (XXVI, 78—84); *A tudomány szabadságáért* (XXVI, 319—328). ÁSBÓTH válaszlai: *Ószlovén, újszlovén* (XXV, 442—451); *Az ószlovén nyelv hazája* (XXVI, 218—225).

³⁾ *Magyar Nyelvőr* XV. köt. 168. l.

denénk, ha nyelvünknek rájuk nézve nagy érdemét és igaz értékét fölismernék; de máskülönben semmi érdekünk a dologban. A magunk szempontjából mindössze is jóakaró figyelmeztetéssel tartozunk nekik. Hajtanak-e rá vagy sem, abban nekünk se hasznunk, se kárunk. Azután mi az ószlovén nyelv hazáját legrégebb szláv jövevényszavaink kedvéért Pannoniába szeretnők tenni. De hát olyan nagyon nagy szükségünk van-e nekünk arra? Tőlünk bátran származtathatják az ószlovén nyelvet Macedoniából is. Ezzel teljességgel nem változik meg az a kétségtelen igazság, hogy a mi legrégebb szláv jövevényszavaink sajátságai tökéletesen összevág-nak az ószlovén nyelv jellemző sajátságaival. Mi tehát, mint eddig tettük, úgy jövőre is egész bizalommal fordulhatunk az ószlovén nyelvhez fölvilágosításért, akár Pannoniába, akár Macedoniába teszük hazáját. Végül kívánatos lehetne nekünk, ha őseink se a vendeket, se a tótokat nem találták volna az országban. Nos ha mégis itt találták volna, micsoda veszedelmünk származnék abból? Akkor talán a magyar többé nem maradhatna e honban az igazi államalkotó és igazi államfentartó hatalom? Csak nem hiheti senki, hogy a magyar, ha kétségtelenül kitűnnék is, hogy a vendek és tótok után foglalta el az országot, akár most, akár jövőre kénytelen volna, ezeknek engedve át a helyét, visszavándorolni ős hazájába. A kérdés tehát méltán nagyon érdekel bennünket, de üdvösségünk mégsem forog vele kockán és így egész nyugodtan, higgadtan, elfogulatlanul foglalkozhatunk vele. Bár e fölől a szlávok részéről is ilyen bizonyosak lehetnénk!

II.

Minden oly irodalmi nyelvnél, melynek eredete ismeretlen, a legelső és legtermészetesebb föltevés az, hogy azon a vidéken és annál a népnél beszélték mint élő nyelvet, a melyen és a melynél maga az illető irodalom keletkezett. Ha ez a föltevés nem igazolható és így más vidékre és népre is lehet vagy kell gondolnunk, akkor igen sok lehetőséggel állunk szemben. Marad ugyan még az a másik természetes föltevés, hogy a kérdéses irodalmi nyelv az illető irodalom alapítóinak a nyelve; de már ez maga is többféle lehetőséget enged meg. Az irodalmi nyelvek története ugyanis azt mutatja, hogy míg az egyik irodalom alapítói szülőföldjük nyelv-

járását alkalmazták, addig a másikéi népüknek más tájbeszédét választották, sőt egy harmadikéi egészen máshonnan való nyelvet használtak. Ez még bonyolódik azzal, hogy valamely irodalom alapítóinak nem kellett szükségképen azon a vidéken születniök vagy egyáltalában abból a népből származniök, a hol vagy a melynek az illető irodalmat teremtették; sőt még az sem szükséges, ha többen voltak, hogy mindnyájan egy vidékről vagy legalább egy népből valók legyenek. Hozzájárulhat, hogy nem ismerjük valamennyiök szülőföldjét, és még végső csapásul, hogy az illető irodalom keletkezése korából nem maradtak fenn azoknak a nyelveknek vagy nyelvjárásoknak emlékei, melyekkel a kérdéses irodalmi nyelv összevetendő volna. Így könnyű átlátni, hogy valamely irodalmi nyelv eredetét az illető irodalom hazáján kívül keresve, sűrű sötétségbe jutunk. Az említett bajok pedig mind tetézve találhatók az ószlovén nyelvénél. Midőn tehát a szláv tudósok nagyon hamar abban állapodtak meg, hogy az ószlovén nyelv vagy Pannoniából vagy Macedoniából való, akkor igazában még nem vetettek számot minden lehetőséggel és minden nehézséggel, hanem tulajdonképen erővel ketté vágták a kérdést. Pedig már tudni sem akarnak róla, hogy mégis jóval több csinja-binja van. «A vitás kérdés», mondja Jagić, «ma már csak ebben a szűk keretben mozoghat».*) Szűk keretben bizony csak addig mozoghat, míg az ószlovén irodalom keletkezése helyén vagyis a tágabb értelmű Pannonián belül maradunk; azon túl kezdődik a nagy világ és a lehető legbizonytalanabb tapogatózás.

Vizsgáljuk már most, hogy a szláv nyelvtudomány művelői az ószlovén nyelv hazájának kutatásában mily eszközökkel élve és mily eljárást követve, mi munkát végeztek. Mert csak akkor nyughatunk meg kutatásuk eredményében, ha teljes bizonyosságot kapunk, hogy jó alapra építettek, helyesen okoskodtak és rendszeresen dolgoztak. Hogy valamiképp hiábavaló dolgot ne műveljünk, azaz talán már meghaladott, elavult nézetekre ne pazaroljuk az időt, kezdjük a szláv nyelvtudomány legújabb álláspontján. Ennek tétele az, hogy az ószlovén nyelv az ószlovén irodalom megindítóinak, Cyrillusnak és Methodiusnak szülőföldjéről, tehát déli Macedoniából származott. Újnak ez álláspont ugyan mind-

*) *Archiv f. slav. Philol.* IX. köt. 329. 1.

össze csak annyiban új, hogy nincs újabb; valósággal épen oda tér vissza, a hol kérdésünk vizsgálatát a szláv nyelvtudomány még zsenge korában megindította és a honnan azóta már egyszer meg is jött. Velejében nem más az, mint Dobrovskynak igen gyöngén támogatott és ŠAFARIK-nak később a leghatározottabban megtagadott régebbi álláspontja. Tehát épenséggel nem új, hanem csak fölújított nézettel van dolgunk. Már-már azt hitte mindenki, hogy az a nézet, melyet MIKLOSICH, mint egyik leghivatottabb ellenese, a nem rég elhunyt nagytehetségű OBLAK VATROSLÁV is kénytelen elismerni, «oly fényesen védett»,¹⁾ végkép megállapodik, különösen mikor az eszes és tudós ŠAFARIK is már régen erre tért. Már-már megnyugodtak tehát az elmék, hogy az ószlovén nyelv az ószlovén irodalom hazájában volt a népnek beszélt nyelve és így Pannoniából származik, hozzáértve ehhez természetesen, a történet kívánsága szerint, Nagymorvaországot is. Egyszer azonban csak fölszólal az *Archiv für slavische Philologie* alapítója és szerkesztője, a nagy tudományú JAGIĆ VRATISZLÁV és azzal a kijelentéssel lepi meg a világot, hogy Pannoniát is otthagyva, megint csak Macedóniában kell kezdeni a kutatást.²⁾ Nem mondja ugyan, hogy itt már meg is találta az ószlovén nyelv hazáját, de oly ügyesen forgatja a dolgot, hogy még a figyelmes olvasó is könnyen bizonyosnak gondolhatja az eredményt. Mindenki azt hiheti, hogy gyöngéden kiméli MIKLOSICH-ot és csak azért fejezi ki a kétségtelen eredményt oly óvatosan. De hát MIKLOSICH azóta már régen elköltözött az élők sorából és JAGIĆ még mindig nem nyilatkozott határozottabban. Mind a mellett sokan szegődtek fölújított nézetéhez, legbuzgóbban a fentebb említett OBLAK.

Nem példátlan ugyan, ha ritka is, hogy a tudomány valami már egyszer elhagyott nézetet fölelevenítsen; csak nyomós oknak kell előállania, mely ismét az előbbi helyzetbe billentse a fontot. Hiszen támadhat új erős bizonyíték vagy az újabb nézet ellen, vagy a régebbi mellett és akkor az utóbbi újra lenyomhatja a serpenyőt. Itt csak az a föltűnő, hogy kérdésünkben a szláv nyelvtudomány már eleinte farkánál kezdte fölkontározni a lovat, mikor

¹⁾ *Archiv f. slav. Philologie* XV. köt. 363. l.

²⁾ JAGIĆ: *Neue Beiträge Prof. Miklosich's stb.* (*Archiv f. slav. Philol.* I. köt. 443—453. l.)

legelőször nem az ószlovén irodalom hazájában kereste az ószlovén nyelv eredetét is. Most aztán, mikor már annak rendje és módja szerint folyt a dolog, jöttek újabbak, a kik egészen leszedve a szerzőszámot, megint csak hátul kezdték a fölkantározást. Méltán kíváncsiak lehetünk tehát e különös dolognak különös okára. Csakhogy ilyet sehol sem látunk. Mert a ki azt hiszi, hogy talán időközben a szláv nyelvtudomány vagy történet terén akár JAGIĆ, akár más valaki olyan fontos fölfedezést tett, mely vagy az újabb nézetet érzékenyen gyöngítette, vagy a regibb nézetet tetemesen erősítette és így azt a tudományos visszafordulást szükségképen maga után vonta, az nagyon csalódik. Hiába a legszorgosabb keresés, a legélesebb szemmel sem akadunk olyasmire. «Wie weit man auch die Stimme schickt, nichts Lebendes wird hier erblickt.» A visszafordulás tehát épenséggel nem látszik megokoltnak. Hiszen JAGIĆ még külön fejtegetést sem szentelt neki, hanem csak úgy mellékesen, könyvismertetésben mint valami pusztá ötletet vetette oda. Egyáltalában jellemző, hogy soha még azután sem részesítette a kérdést külön beható tárgyalásban. Ő is, követői is húsz év óta mind máig megleégesznek egy-egy alkalmi megjegyzéssel vagy kitéréssel; többre nem érdemesítik az ügyet. Mit következtessünk ebből? Bajos volna mást gondolnunk, mint hogy még eddig soha összefüggően, rendszeresen nem foglalkoztak vele. Pedig kár, hogy nem tették, vagy legalább jelét nem adják, mert az, hogy fölújított nézetüket mindig csak úgy mellékesen nyilvánítják és mégis únosúntalan hajtogatják, mintha csak azt a szabályt követnék: *repetere audacter, semper aliquid hæret*, teljességgel nem alkalmas arra, hogy törekvésüknek valami komoly szint adjon.

De a visszafordulásnak, ha nem látjuk is semmi okát, talán célja van. Mert abban, hogy hívei meg sem várva az időt, míg egészen meg tudják érlelni, nyakra-főre sietnek terjeszteni nézetüket, nyilván valami cél rejlik. De fájdalom, ilyet se találunk. Nincs a szláv nyelvtudománynak olyan kérdése, mely az ószlovén nyelvnek maczedon eredetét különösen szükségessé vagy csak kívánatossá is tenné. Legalább JAGIĆ és követői ilyen kérdést soha sem jelöltek meg és bajosan is tudnának kimutatni. A szláv nyelvtudománynak legalább is annyi haszna volna abból, ha az ószlovén nyelvnek kétségtelen pannon, mint ha kétségtelen maczedon eredete állapíthatnák meg. Így legfeljebb nem tudományos célt

sejthetünk. A visszafordulás talán arra való volt, hogy a szlovének meg a bolgárok valahogy el ne bizakodjanak, mintha nekik a szlávok szent nyelvéhez több közük volna más szlávoknál.¹⁾ A dicsekvők elnémitására és általában minden versengés megszüntetésére jónak mutatkozhatott a maczedon eredet fölújítása. A török uralom alatt tengő szegény maczedonok nem fogják büszkén hánytorgatni, hogy ők adták a szlávsnágnak a közös szent nyelvet. Örülnek, ha görögök, törökök, albánok, oláhok és cigányok közt szanaszét szórva valahogy megélnék. A visszafordulás különben talán még inkább arra való volt, hogy a magyar nyelvnek tanúságtételét elhárítsa. Mert hát hogyan volna az tűrhető, hogy ez a nem szláv nyelv mondja meg, hol keresendő az ószlovén nyelv hazája? JAGRÉ még a sophisticationát sem veti meg, csakhogy az egyetlen tanú igaz vallomásának döntő voltát tagadhassa.²⁾ Hú tanítványának, OBLAKNAK is fő-fő gondja, hogy a ma-

¹⁾ JAGRÉ többször kifejezi visszatetszését, hogy hol a szlovének, hol meg a bolgárok akarják maguknak foglalni ősi nyelvül az ószlovént, fölkeltve hiúságukkal a többi szlávok irigységét. Két kis bolgáru l irt ószlovén grammatikát ismertette, a többi közt azt mondja: «Beide Werke haben manches gemein, z. B. in beiden heisst die altkirchenslavische Sprache — albulgarisch, trotzdem beide Verfasser recht gut wissen, dass in allen einheitlichen Quellen (bis gegen das XIV. Jahrh.) nur der Name словѣньскѣ gebrauchlich war. Wir wollen diese kleine Schwäche den Bulgaren zu Gute halten, haben sich doch mehrere Decennien hindurch Slovenen viel zu Gute gehalten, dass diese Sprache ‚altslovenisch‘ hiess, im Sinne ihres besonderen Eigenthums» (*Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 426. l.). Régebben meg egy csehül irt ószlovén grammatika ismertetésében így szolt: «Man spricht gern von der ‚albulgarischen‘ Sprache, als ob es im IX. Jahrh. einen einheitlichen Typus der slavischen Sprache gegeben hätte, der die ganze Balkanhalbinsel (so weit sie nicht serbo-kroatisch war) umfasste. Das ist entschieden unrichtig. Man vergisst, dass es in der Grammatik des heutigen Bulgarischen Züge und Erscheinungen giebt, die keineswegs auf das Altslovenische zurückgeführt werden können; man beachtet nicht, dass so manche Eigenthümlichkeit der altslovenischen Sprache noch heutzutage treuer im Serbisch-Kroatischen als im Bulgarischen wiederhall» (u. o. IX. köt. 329. l.). Megható volna, ha ennél fogva még a szerbek és horvátok is a versengők közé állanának. Nem volna-e jó, ha a szlávok mind meg egyeznének, hogy a dicsőség sorba járjon, mint a falusi biróság? Így talán vége szakadna minden versengésnek és irigykedésnek.

²⁾ *L. Archiv f. slav. Philologie* I. köt. 447—448. l. Erre még majd visszatérünk.

gyar nyelvet elhallgattassa,*) mely állhatatosan Pannonia és a vele szomszéd déli Nagymorávia mellett vall, tehát ezer esztendő óta mind maig Magyarországhoz tartozó vidékre utal. Nyilván azt hiszik, hogy mink is fölfuvalkodhatnánk a dicsőségtől, mint a szlovének meg a bolgárok, ha megengednék, hogy a mi országunkba essék az ószlovén nyelv hazája. De mi nem vagyunk szlávok és így ebben nem látnánk érdemet, valamint viszont abban, ha kitűnének, hogy az ószlovén nyelv kétségtelenül máshonnan, pl. Maczedoniából eredt, kisebbséget sem látnánk.

De minek kutatnám tovább, mi lehetett a nevezetes visszafordulásnak, ha már okát nem találtuk, legalább a célja, mikor tudományos nyereségre itt sem számíthatunk? Kereken kimondva, pusztá ötlet volt az kezdetben és az is maradt húsz esztendő óta mind maig. De azért készséggel elismerem, hogy a pusztá ötlet is lehet jó és hogy ennél fogva hasznót is tehet a tudományban. Hiszen már nem egy jó ötlet ösztönt adott, gondolatot ébresztett, irányt mutatott. De ilyen szolgálatot csak addig tehet, míg szerény mivoltát félre nem ismeri. Mihelyt elbizakodik és nagy merészen kifejtett elméletnek, vagy épen már kész igazságnak képzele magát, azonnal kárára válik a tudománynak, mert a babona maszlagát hinti el. Azt sem akarom állítani, hogy a tudósnak, ha valamiről több nézet van, nincsen joga azt választania, mely neki jobban tetszik. Bátran választhat, sőt ha a magáévá tett nézetet csak hallgatag vallja, azt sem igen kérdezzük, elegendő alapon választott-e. A ki azonban választás útján szerzett nézetét úton-útfélen hirdeti, attól meg kell kívánnunk, hogy alaposan igazolja is, egészen úgy, mintha csak maga állította volna föl először. Épen ez az alapos igazolás az, a mit JAGIÉ és követői nagy sajnálatunkra mindeddig elmulasztottak. Ezt már eleve ki kellett emelnem, hogy a galvanizált nézetet kellő szempontból láthassuk.

III.

A maczedon elmélet arra az egyetlen adatra támaszkodik, hogy a két szláv apostoltestvér Szalonikiban született. Egyszerűen azt gondolja, ha az ószlovén nyelv Cyrillus-Methodiusé, akkor Sza-

*) L. *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 365—366. l.; XVI. köt. 496. l.

loniki vidékéről vagyis déli Macedoniából való. Pedig itt sok egyeben kívül az is lehetséges, hogy Cyrillus és Methodius, noha Szalonikiban születtek, mégis más vidéki szláv nyelvet beszéltek. Szaloniki mindig görög város volt és ma is csak igen csekély számú szláv lakossága van. A szláv apostolok korában pedig még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy falain belül egyáltalában voltak-e szlávok. Ha voltak, számuk még a mainál is csak jóval csekélyebb lehetett és mint ma is, többfelől verődhetett össze, úgy hogy valami egységes szláv beszédre gondolnunk sem szabad. Ma is Szalonikiban annyi szláv nyelvjárást beszél a kisszámú szlávság, a hány vidékről szakadt oda; a műveltebbek többé-kevésbé a bolgár irodalmi nyelvvel élnek. Ilyen köznyelvnek azonban Cyrillus és Methodius idejében még nyoma sem volt. Ha tehát ők magában Szalonikiban tanultak meg szlávul, akkor egyedül a jó Isten a megmondhatója, hogy miféle szláv nyelvjárást sajátítottak el. Hasonló eredményre jutunk, ha Szaloniki környékére gondolunk. Ott a szláv nyelvjárásoknak ma is igen nagy tarkasága uralkodik. Mekkora lehetett hát a IX. század elején, mikor a szlávok Szaloniki környékén és Macedoniában általán még többnyire rajzoltak és végleg még csak igen kis részben telepedtek le! Így ki tudná megállapítani, hogy a véletlen miféle szláv nyelvjáráshoz juttatta Cyrillust és Methodiust? Pedig mind ezen kívül az is tekintetbe veendő, hogy a szláv apostolok műveltségüket nem szülőföldjükön, nem Szalonikiban, hanem Konstantinápolyban szerezték. Hátha itt sajátították el szláv nyelvüket, vagy a magukkal hozott szláv nyelvjárást itt mással cserélték föl? Csak annyi bizonyos, hogy szlávul tudtak; de hogy hol szerezték ezt a nyelvüket, arra ugyan senki sem tud felelni. Hiszen lehetséges, hogy Szalonikiban, sőt ennek még a valószínűségét is megengedhetjük, de akkor is teljes bizonytalanságban maradunk e szláv nyelvük minősége felől. Látni való tehát, hogy a Macedoniába vivő út egyáltalán nem olyan egyenes és olyan síma, mint a macedon elmélet hívei gondolják.

Az első nagy akadály az, hogy Cyrillus és Methodius nyelvét egyáltalán nem is ismerjük. Pedig ezt szükségképen ismernünk kellene, először azért, hogy megállapíthassuk a legrégebb emlékekben megőrzött ószlovén nyelvvel való azonosságát, másodsor pedig, hogy hazájának keresésére indulhassunk és így az azonosság alap-

ján megtalálhassuk az ószlovén nyelvnek is a bölcsejét. De ismeretlen nyelvről se azt nem tudhatjuk, azonos-e valamely ismert nyelvvel, se azt nem sejtethjük, honnan eredt. Csak legalább az utóbbira volna valami határozott történelmi adatunk! Csak legalább azt tudnók, hogy Cyrillus és Methodius hol sajátították el szláv nyelvüket! De fájdalom, még ezt a csekélységet sem tudjuk. Hanem hát a maczedon eredet hívei talán elhárítják a nagy akadályt és valami úton-módon megállapítják a két szláv apostol nyelvének sajátosságait, biztos alapot teremtve ezzel a további kutatásnak. Az ugyan nagyon jó volna és a szláv nyelvtudomány igen nagy hálával is tartoznék nekik érte; de száz okból nem teszik, melyek közül úntig elég az az egyetlen egy is, hogy egyszerűen nem tehetik. Mert hogyan férnének Cyrillus és Methodius nyelvéhez? Csakis úgy, ha philologiai úton kihámozniák az emlékekből, hogy a ránk maradt legrégebb ószlovén irodalomból mi a két szláv apostolnak kétségtelen tulajdona. Csakhogy mi ennek a biztos ismertető jele, mi a megtéveszthetetlen bélyege? Ismerik-e Cyrillus és Methodius keze írásának csak egy betűjét, csak egy vonását is? Vagy van talán valami más, a mi elárulja az ő elvitázhatatlan munkájukat? Bizony a maczedon eredet hívei se egy betű írásra, se egy hiteles idézetre, se egy világos utalásra, se egyéb olyanra nem tudnak hivatkozni, a mivel meg lehetne állapítani, hogy a legrégebb ószlovén irodalomban Cyrillusnak és Methodiusnak mennyi és mi a kétségtelen része. De még ha ezt általánosságban meg lehetne is jelölni, igen nagy kérdés maradna, hogy azután változatlan, igazi, hamisítatlan alakjában jutott-e ránk. A két szláv apostol egyike sem érte meg a IX. század végét; Cyrillus 869-ben, Methodius 885-ben halt meg. A legrégebb ószlovén emlékek pedig melyek napjainkig fenmaradtak, legalább is egy, ha nem másfél századdal későbbiek. Addig akár hány módosító másoláson és gyökeres átdolgozáson mehettek keresztül. Tehát Cyrillus és Methodius nyelvének hiteles megállapítására teljességgel semmi mód sincs.

Hogy ez mennyire igaz, az a lehető legvilágosabban meglát-szik abból, hogy a legrégebb ószlovén emlékek semmikép sem hajlandók Cyrillusra és Methodiusra vallani. Ez emlékek általában görögből való fordítások és lépten-nyomon oly nagy görög nyelvbeli botlásokat mutatnak, a milyeneket a görög anyanyelvű, kiváló

görög műveltségű és általában az akkori időkhöz képest igen nagy tudományú Cyrillusról és Methodiusról föltennünk teljes lehetetlen. E hibákra már КОПИТАР utalt és arra az eredményre jutott, hogy ama fordítások nem eredhetnek Cyrillustól és Methodiustól.¹⁾ Ilyen hibák ŠAFAŘÍK rövid összeállítására szerint: *въдовца* (*χήρα*) lovitva (*θήρα*) helyett (Zsolt. 131, 15); *въ пѣснѣхъ господьнихъ* (*ὠδαῖς*) *пѣтехъ* (*ὁδοῖς*) helyett (Zsolt. 137, 5); *възмoga* vagy *възмogošę* (*ἠδονήθησαν*) *usladišę sę* (*ἠδόνθησαν*) helyett (Zsolt. 140, 6); *къ Dině* (a Dina folyóhoz) *къ описци* (*πρὸς τὸν δεῖνα*) helyett (Máté 26, 18); *rodъ ognja* és *roždьstvo ognьnoje* (*γενεά*) *geenna* (*γένενα*) helyett (Márk 9, 43, 46); *kleple* (kerepelve: pulsans) *znamenaje* (*σημαίνων*: significans) helyett (Ján. 12, 33 és 21, 19); *Aricevъ ledъ* (Árius jege) *Areopagъ* (*Ἄρειον πάγον*) helyett (Ap. csel. 17, 9); *сръкvi* (*ἐκκλησίας*) *отълачити* (*ἐκκληῖσαι*) helyett (Gal. 4, 17). Ezek csak a legfeltűnőbbek; számuk különben jóval nagyobb.²⁾ Iparkodtak ugyan egynéhányat e vastag hibák közül, melyek MIKLOSICH szerint is «csak a két testvér segédeitől eredhetnek»,³⁾ úgy magyarázni, hogy későbbi átdolgozók követték el;⁴⁾ de az minden csűrés-csavarás mellett sem sikerült. Igen helyesen mondja ŠAFAŘÍK: «Ha ezek a hibák nem lettek volna meg már az első fordításban, bizonyára semmiféle tudatlan vakmerőnek nem sikerült volna őket később az egész szláv papságra, mely pedig mindig számlált kebelében néhány tudós tagot, oly esetlen módon rákötni». ⁵⁾ A legrégebbi ószlovén emlékek tehát csakugyan semmikép sem hajlandók Cyrillusra és Methodiusra vallani. No de nem is szükséges nekünk itt fáradsunk; maguk a macedon eredet hívei megvallják teljes tehetetlenségüket. Azt mondja JAGIĆ: «Sőt az első és legfontosabb műről, mely alapját tette az egész missiónak, az evangeliumról sem tudjuk mind máig határozottan megmondani, hogy az előttünk levő szövegek közül melyik adja a

¹⁾ КОПИТАР: *Ursprung der slavischen Liturgie in Pannonien* (CHEMEL: *Der österreichische Geschichtsforscher* I. köt. 3. füz. 510—511. l.).

²⁾ ŠAFAŘÍK: *Über den Ursprung des Glagolitismus* 12. és 30. l.

³⁾ *Alt slov. Forment. in Parad.* XII. l.

⁴⁾ PL. VONDRÁK: *Alt slovenische Studien* (*Sitzungsberichte d. philos.-hist. Classe d. kais. Akad.* CXXII. köt. VII. sz. 71—73. l.).

⁵⁾ *Id. m.* 30. l.

szláv apostolok tulajdonképi fordítását leghívebben vissza».¹⁾ Cyrillus és Methodius nyelvét pedig csak valamely művükből lehetne megismerni. De mikor illet egyet sem, sőt egy árva sort, egy árva betűt sem tudnak biztosan kihüvelyezni az emlékekből! Igazán bámulatatos tehát az a bátorság, melylyel a macedon eredet hívei Cyrillusnak és Methodiusnak semmikép meg nem állapítható és így teljesen ismeretlen nyelvére minden habozás, minden tudományos lelkifurdalás nélkül ráfognak, hogy az ószlovén nyelvvel azonos.

E könnyelmű állításnak azután méltó folytatása, hogyan indulnak el annak az ismeretlen nyelvnek és ez úton az ószlovénnek is fölfedezni a hazáját. Nincs más útravalójuk, mint az a hasznavehetetlen történelmi adat, hogy Cyrillus és Methodius Szalonikiban születtek és az az önkényes ráfogás, hogy az ismeretlen cyrillo-methodianus nyelv azonos az ismeretes ószlovén nyelvvel. Hogy a szláv apostolok szülőföldje még korántsem dönti el, minő szláv nyelvet vagy nyelvjárást beszéltek, az a macedon eredet híveit legkevésebbé sem tartóztatja, hogy azt a nyelvet vagy nyelvjárást egész nyugodtan Szaloniki vidékére ne tegyék. Ez pedig még könnyelműbb azonosítás, mint az előbbi. Mert ott Cyrillus és Methodius ismeretlen nyelve legalább ismeretes nyelvvel és csak egygyel állt szemben. Itt ellenben nemcsak csupa ismeretlen nyelvvel vagy nyelvjárással, hanem még azonfelül egész rajjal is. Hogy a szláv apostolok korában, különösen első ifjúságuk idején vagyis a IX. század elején Szaloniki körül milyen nyelvi viszonyok uralkodtak, azt még eddig senkinek sem sikerült megállapítania. Csak azt tudjuk, hogy egész Macedoniában és általában a Balkán-félszigeten a szlávok akkor még sok apró törzsökre oszolva, folyton mozgott, gomolygott és nagyobb egységekké alakulni alig kezdett. Maga JAGIĆ legalább a IX. század végéről úgy nyilatkozik, hogy a félszigeten akkor a nyelvjárásoknak oly sokasága uralkodott, melyet ma már nem vagy még nem lehet pontosabban meghatározni²⁾ és NOVAKOVIĆ SZTOJÁNNAK igazat adva, ő is inti a szlavistákat, hogy ne vigyék át elhamarkodva a mai állapotokat és viszonyokat a IX. és

¹⁾ *Die neuesten Forschungen über die slavischen Apostel Cyrill und Methodius (Archiv f. slav. Philol. IV. köt. 98. 1.)*

²⁾ *Archiv f. slav. Philol. XVI. köt. 239. 1.*

X. század idejére; mert akkor a Balkán-félszigetnek egész bizonynyal más képe volt, mint ma.¹⁾ Csakhogy ez ép úgy vagy még inkább áll a IX. század elejéről, mint a végéről. Mind a mellett JAGICnak semmi sem bizonyosabb annál, mint hogy a IX. század elején ott élt Szaloniki környékén az ószlovén nyelv; csak a végére nézve van erős kétsége. «Nagyon szeretné ugyan hinni, hogy még a IX. század végén volt a Balkán-félszigeten valahol egy darab föld, melyen az ő egyházi szláv nyelvnek sajátos alkotó részei (és ezeket a nasalismus vagy az *šl žd* nem meríti ki) még beszélt nyelvben tovább éltek, de — non liquet».²⁾

A mi azonban a IX. század végén non liquet, az ugyan e század elején gyönyörűen liquet; mert erről még kevesebb bizonyosat tudni, mint amarról. A IX. század eleje ugyanis jóformán tabula rasa; annál fogva JAGIC és követői azzal írják tele, a mivel nekik tetszik. Czáfolja meg, a ki tudja. Csakhogy az alaptalan állítás mindig tudománytalan dolog marad, akár meg lehet czáfolni, akár nem. Nem ismernek a IX. század elején Szaloniki körül beszélt szláv nyelvek vagy nyelvjárások közül egyetlen egyet sem, hogy Cyrillus és Methodius hasonlóképen merőben ismeretlen nyelvvel azonosíthatnák. De az őket nem ejti zavarba, valamint azzal sem törődnek, hogy se Szaloniki környékén, se általában Macedóniában kimutathatólag soha egységes szláv nyelv nem uralkodott, különösen olyan nem, a milyennek a szláv apostolok nyelvének kellene lennie, ha az ószlovénnel azonos volna. Azt hiszem, még soha tudomány különösebb okoskodást nem látott. Annyi bizonyos, hogy a gondolkozás közönséges szabályai semmikép sem illenek rája. Ime összefoglalásúl a veleje. Van egy ismeretes nyelv: az ószlovén, és van egy ismeretlen: Cyrillus és Methodius nyelve. Erre az ismeretlen nyelvre a macedon eredet hívei egyszerűen ráfognak, hogy azonos azzal az ismeretes nyelvvel. Azután van sok ismeretlen: a IX. század elején Szaloniki vidékén beszélt nyelvek vagy nyelvjárások. Ezek közül meg valamelyikre, hogy melyikre, azt természetesen maguk sem tudják, hasonló alapossággal ráfognak, hogy azonos az előbbi ismeretlennel. Minthogy pedig ez az ő állításuk szerint azonos az egyetlen ismeretessel, tehát a Szaloniki

¹⁾ U. o. 236. l.

²⁾ U. o. 239. l.

környékéről való ismeretlen is azonos azzal az ismeretessel vagyis az ószlovénnel. Ha $a = x$ és $x = y$, akkor már csak világos az is, hogy $a = y$. Nem kézzel fogható-e tehát, hogy az ószlovén nyelv Macedóniából, a szláv apostolok szülőföldjéről való? Csak az a gonosz *ha* ne volna! De x és y , minthogy meghatározásukra teljessegel nincs semmi mód, se egymással, se harmadikkal össze nem mérhetők. Szerencsere azonban a maczedon eredet hívei az illet egy csöppet sem bánják; szerintük ugyanis nem *ha*, hanem mint-hogy $a = x$, valamint nem *ha*, hanem minthogy $x = y$ és így természetesen nem is akkor, hanem tehát $a = y$. Ez igen szép példája annak, hogyan lehet valamit minden bizonyítás nélkül, csupán csak a kötőszók alkalmas változtatásával eldönteni. Ilyen a maczedon eredet híveinek a logikája és tudományos eljárása. De van mentsége a dolognak. Az ismeretes szláv nyelvek nem engedik, hogy az ószlovénnel azonosítsák. Így e célra merőben ismeretlen, még csak ezután valamikor kiderítendő szláv nyelveket vagy nyelv-járásokat kellett alkalmazni, melyek ugyan semmikép sem igazol-ják, de teljesen némák lévén, nem is ellenzik az ószlovénnel való azonosítást. A józan ész azt gondolhatja ugyan, hogy e nyelveknek vagy nyelvjárásoknak maguknak kellett volna követelniök az azonosítást, és fennakadhat azon, hogy a helyett a maczedon eredet hívei erőszakolták azt; de ki törődik a józan észszel, ha bizonyos eredményt minden áron el akar érni?

Mennyire minden való adat nélkül fogtak a dologhoz, az leginkább kiténik abból, hogy a maczedon nyelvjárásokkal csak akkor kezdtek foglalkozni, mikor már rég dogmává emelték, hogy az ószlovén nyelv déli Macedóniából, Szaloniki vidékéről való. A jelszó 1876-ban az *Archiv für slavische Philologie* I. kötetében hangzott el, a maczedon nyelvjárásokról pedig az első számbavehető dolgozat csak 1893-ban ugyan e folyóirat XV. kötetében jelent meg. Tehát nagysokára utólag kerültek oda, a hol mindjárt kezdéniök kellett volna. Ha már a hajdani maczedon nyelvjárásokat nem ismerhették, legalább a maiakat kellett volna gondosan vizsgáljniök, mielőtt oly hamarosan kimondták, hogy az ószlovén is maczedon nyelvjárás. De még abban a kései vizsgálatban sincs sok köszönet, mert annyira irányzatos, oly mohón keresi különösen a Szaloniki környékén élő maczedon nyelvjárásokban az ószlovén sajátságokat és annyira csak ezeket, hogy elfogulatlanságában

és így kellő megbízhatóságában kételkednünk nemcsak lehet és szabad, hanem egyenesen kell is. Maga a derék bizonyítás a leg-szebb *petitio principii* alapszik. Mert a macedon eredet, mint láttuk, egyedül arra támaszkodik, hogy az ószlovén nyelv Cyrillusnak és Methodiusnak Szalonikiból hozott nyelve. De épenséggel nem bizonyos se az, hogy csakugyan a szláv apostoloké, se az, ha mégis az övék volna, hogy akkor csakis Szalonikiból hozhatták magukkal. Főbizonyítékul tehát olyas szolgált, a mi maga is kétszeresen a legerősebb bizonyításra szorul. És a *petitio principii* folyton kísért a macedon nyelvjárások vizsgálatában is, főképp OBLAK dolgozataiban. Itt van mindjárt egy föltűnő példa. Tudvalevő dolog, hogy a kétféle ószlovén írás a hangjelölés némely pontjában jelentékeny eltérést mutat. Ilyen a többi közt, hogy a cyrill ѣ és ѡ helyett a glagol írásban csak ▲ található. Már most a szlavisták azon vitatkoznak, hogy ez a glagol ▲ csak egy hangot jelent-e vagy kettőt, és ha csak egyet, milyennek kell azt gondolni. OBLAK addig kutatott a macedon nyelvjárásokban, míg olyat nem talált, a mi szerinte eldönti a kérdést. Ő ugyanis azt tapasztalta, hogy Szaloniki keleti környékén nemcsak a cyrill ѣ-nek, hanem Szuchóban (mely azonban, mellékesen mondva, jó 35 kilométernyire esik északkeletre Szalonikitól) legalább *č, ž, š, ť* után még a cyrill ѡ-nak is *ja, ja* felel meg. Ezzel aztán szerencsésen megtalálta a glagol ▲ hangját, mely természetesen a cyrill írás tanúsága ellenére is csak egy, még pedig ép oly természetesen csak a szalonikividéki *ja* vagy *ja* lehet.*) Még az hagyján, hogy nem *č, ž, š, ť* után a cyrill ѡ-nak még Szuchóban sem *e*-, hanem *a*-hang felel meg; de már az nagy baj, hogy az egész eredmény csupa igazolhatatlan bizonyítékra támaszkodik. Mert a glagol ▲ hangzását a Szaloniki környékén ma élő nyelvjárások csak az esetben képesek megállapítani, ha múltjuk határozottan a glagol írás keletkezése koráig ér vissza és ha még ezenfölül a glagol írás kétségtelenül valamelyikük alapján készült. De se erre se arra nincs semmi bizonyosság; csak pusztá föltevések vannak, melyek maguk is pusztá föltevéseken alapszanak. Meglátszik tehát itt is, hogy a macedon eredet híveinek módszerében fő bizonyító eszköz a *petitio principii*.

*) OBLAK: *Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik* (Archiv f. slav. Philol. XVII. köt. 161. l.).

De mi fontossága van a glagol Δ kiejtésének az ószlovén nyelv eredetének kérdésében? Úgy látszik, mert világosan sehol sem találok kifejezve, maczedon eredetűnek szeretnék vele bizonyítani először a glagol írást, hogy azután ennek segítségével az ószlovén nyelvet is maczedon eredetűnek bizonyíthassák. Nem kell ismételnem, hogy a glagol Δ betűnek mindaddig lehetetlen akár maczedon, akár másféle kiejtést tulajdonítani, míg magának a glagol írásnak nincsen tisztázva az eredete. Tehát nemhogy a glagol Δ kiejtése tárhatná föl a glagol írás eredetét, hanem megfordítva csak a glagol írás eredete adhat útmutatást, hol keresendő a glagol Δ kiejtése. E nélkül egyenlő joggal és egyenlő kilátással minden szláv nyelvnel és nyelvjárásnál lehetne tapogatódzni, hogy melyikük fejt meg azt a kiejtést. Csakhogy a glagol írás eredete ma is homályos. Még mindig nincs biztosan eldöntve, hogy a kétféle ószlovén írás közül melyik az eredeti, melyik származik tehát Cyrillustól, ha elfogadjuk is, hogy a valószínűség nem a cyrill, hanem a glagol írás mellett szól. De akármelyik legyen az, annyi bizonyos, hogy Cyrillus nem Szalonikiban, tehát nem Maczedoniában szerkesztette. A legenda szerint Konstantinápolyban kapta hozzá az isteni sugallatot és miután ott el is készítette, nyomban kísérletet tett vele, szlávra kezdvén fordítani János evangéliuma elejét.*) Ebből azonban Cyrillus írásának csak helyszerinti és nem nyelvbeli eredetét tudjuk meg. Hogy készítésekor maga Cyrillus milyen szláv nyelvet vetett írásának alapul, azt csak találgatni lehet; se biztos adatunk se semmiféle más bizonyítékunk nincs rá. Lehetséges, hogy az a nyelv, melynek alapján szerkesztette, azonos azzal a nyelvvel, melyre alkalmazta; de az is lehetséges, hogy nem azonos. Az előbbi esetben az írás eredete eldöntené az ószlovénnek vagyis annak a nyelvnek is az eredetét, melyre Cyrillus az ő írását alkalmazta; az utóbbi esetben az írás eredetéből csak az következne, hogy az ószlovén nyelv más eredetű. Az írás maga azonban minderről nem árul és nem is árulhat el semmit sem. Mert föltéve, hogy Cyrillus Konstantinápolyban, mielőtt bátyjával a nyugati szlávokhoz indult, szülővidékének valamely nyelvjárása alapján készítette szláv írását, akár a glagol, akár a cyrill legyen az, ki tudná meg-

*) *Vita sancti Constantini* cap. XIV.

mondani, hogy ezeknek a nyugati szlávoknak kedvéért, az ő nyelvükhöz alkalmazkodva, azt az írását igen tetemesen nem módosította-e? Mert hogy ő is, Methodius is általában legalább is nagyon alkalmazkodott e nyugati szlávok nyelvéhez, ha ugyan egyenesen ezt nem választotta a szláv liturgia nyelvül, azt nyilvánvalóvá teszi az ószlovén nyelvnek nagyszámú jellemző nyugati szava és sajátága. Hol tehát a biztosíték, hogy akár a glagol, akár a cyrill írás az ószlovénre alkalmazva is még mindig csak annak a nyelvnek vagy nyelvjárásnak a hangjait tükrözteti vissza, melynek alapján Cyrillus készítette? Hátha épen csak a nyugati kiejtés jellemző sajátságait mutatja és az eredetileg alapjául szolgáló nyelvét teljesen elejtette? Ha tehát egészen kétségtelen volna, hogy Cyrillus nem a cyrill, hanem a glagol írást alkotta, és egészen kétségtelen volna az is, hogy ennek a maga szülőföldje nyelvét vetette alapjául, akkor a glagol írás macedon eredete még mindig nem tenné az ószlovén nyelvet is szükségképen macedon eredetűvé. Még mindig fenmaradna annak a bizonyítása, hogy az ószlovén a glagol írásnak alapul szolgáló nyelvvel kétségtelenül azonos. Ezt pedig a macedon eredet hívei, mint már láttuk, sehogyszem tudják bebizonyítani és így az írás segítségével hiába akarnák az ószlovén nyelvet Macedoniából származtatni.

IV.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a macedon elméletnek sem az ószlovén nyelvemlékek sem az ószlovén írás nem nyújtanak semmilyenfő támasztékot. De talán segít a macedon nyelv, vagy helyesebben mondva valamelyik macedon nyelvjárás. Határozottan ugyan, mint láttuk, semmi sem utal ide; de más már úgy sincs hátra, mert a többi élő szláv nyelv és nyelvjárás mind legalább annyira ismeretes, hogy ma már laikus sem keresheti náluk az ószlovén nyelv eredetét. A macedon nyelvjárásokat ellenben még meglehetősen homály borítja; hiszen a macedon eredet hívei is csak legújabbban kezdtek velük foglalkozni. Szinte huzódoztak megismerésüktől, mintha féltek volna, hogy utolsó kártyájuk nem talál ütő lenni. De ép azért és csakis azért, mivel jórészt ismeretlenek, meg lehet pusztá kísérletképen kockáztatni a macedon nyelvjárások vallatását is, hátha az ószlovén nyelv hazájáról a többi élő szláv

nyelvnél és nyelvjárásnál többet és biztosabbat tudnak. Hogy a részrehajlásnak még a színét is elkerüljük, szoritkozzunk tisztán OBLAK dolgozataira, a ki a maczedon eredetnek még JAGIÉnál is buzgóbb védője volt, a hely színén is járt és így bizonyára legszorgalmasabban kereste, a mi a maczedon elméletnek kedvez. OBLAKnak ide vágó nyilatkozatai leginkább az *Archiv für slavische Philologie* XV., XVI., XVII. és XVIII. kötetében találhatók. Maczedon tanulmányai teljesen ugyan még csak ezután a bécsi akadémia kiadásában fognak megjelenni,* de más aligha lesz bennük, mint a mit rövidebbre fogva vagy vázlatosan már ismerünk, különösen pedig a földolgot, az eddig közölt adatokat bizonyára nem fogják se eltagadni, se megmásítani. Így már ma is megitélhetjük az eredményt.

Határozott maczedon nyelvjárást, melyet az ószlovén nyelv maradványának tartunk, OBLAK nem állapított meg. Mindig csak általános mondásokban nyilatkozott. Az ószlovén nyelvben hol egyszerűen délszláv (*Archiv* XVI, 154), hol általában maczedon (XVII, 459), hol szorosabban déli maczedon (XVI, 154), hol határozatlanul Szalonikitól keletre eső (XVII, 158), hol szűkebben Szaloniki környékéről (XV, 79) vagy legközelebb környékéről (XVII, 595) vagy keleti környékéről (XVII, 161) való nyelvjárást látott. Szaloniki környékét azonban szükség esetén 30—40 kilométernyire, sőt távolabbra is kiterjesztette, elmenvén kelet felé egész a Rhodope hegységig (*Archiv* XVII, 158), észak felé Kükücsig (XV, 76), nyugat felé pedig Kasztóriáig és Korcsáig (XVII, 133). A környéknek ily tágra szabása helyén volna ugyan nagy világvárosoknál, de az alig százezer lakost számláló és egy kissé szorosan épült Szalonikinál talán mégis sok. De ezen ne akadjunk fenn. A baj csak az, hogy e nagy területen a hány szláv helység, annyi különböző nyelvjárás. Így a keresés fölötté nehéz. Maga OBLAK, úgy látszik, a Szalonikitól keletre és északkeletre fekvő Kerecskiőj, Ajvali (Ajvatovó) és Szuchó (Szohosz, Szucha) felé hajlott; de elég világosan ezt soha sem fejezte ki. Azért Szaloniki északi és északnyugati vidéke, nevezetesen Jenikiőj (Novoszelo), Gradubor, Bogarievo, Vataluk és Vardaroveze is tekintetbe veendő. Már most lás-

*) L. *Archiv f. slav. Philol.* XVIII. köt. 634. l.

suk, mit találunk és mit nem találunk Szaloniki szűkebb és tágabb környékének nyelvjárásaiban.

Ha ezek az ószlovén nyelvet maguknak akarják vitatni, akkor teljes számban és teljes mértékben föl kell mutatniok annak minden fontos, különösen minden jellemző sajátosságát, még pedig nem szétszórva, az egyik nyelvjárás ezt, a másik azt, hanem együtt valamennyit és nemcsak ma, vagy valami bizonytalan múltban, hanem határozottan már a IX. században is, a mikor az ószlovén nyelvnek, ha közülök való, el kellett körükből származnia. Mert a mi megvan ma, az akár tegnapról való is lehet és a mi helyes következtetés szerint megvolt valaha, annak sem kellett szükségképen még vagy már a IX. században meglennie. Csakhogy e követelést, bármily természetes, itt hiába teszszük; se általában a maczedon se különösen a szaloniki-vidéki nyelvjárások nem tudnak neki megfelelni, mivel múltjuk teljesen ismeretlen. Így egyedül a mára vagyunk utalva, mely nem mondja meg, mit vihetünk vissza a távol múltba, mit nem. Még könnyű a dolog az uralkodó és rendes sajátosságokkal; mert ezekről föl szabad tenni, hogy ősrégiek. De már a ritkább és kivételes jelenségekről, hacsak egészen biztos bélyegük nincs, ép úgy lehet gondolni azt, hogy új fejlődések vagy kölcsönvételek, mint azt, hogy régi maradványok vagy eredeti sajátságok. Az ószlovén nyelv szempontjából a szaloniki-vidéki maczedon nyelvjárásoknál kiválóan fontosak a következők: 1. a nasalismus vagy rhinesmus: az \mathfrak{M} (a) és \mathfrak{N} (e) orrhangok; 2. a két félhangzó: az \mathfrak{B} (\check{i}) és \mathfrak{C} (\check{u}); 3. az \check{s} t, \check{z} d; 4. az l epenthe-ticum; 5. a névmutató; 6. a declinatio; 7. az infinitivus. Mind ezekben a mondott maczedon nyelvjárásoknak az ószlovén nyelvvel egyezniök kell vagy legalább azt kell mutatniok, hogy valamikor nemcsak egyezhettek, hanem szükségképen egyeztek is vele. Akkor ugyan még mindig fenmarad az a nagy kérdés, hogy ez az egyezés a IX. századra vagyis arra a korra esik-e, a mikor az ószlovén nyelv elszármazhatott közülök; de ebben teljesen engedékenyek akarunk lenni, készséggel elfogadva, hogy az a valamikor a IX. századra is áll.

A mi először is a nasalismust vagy rhinesmust illeti, ilyenről a maczedon nyelvjárásokban tulajdonképen szó sem lehet. Egyben sincs orrhangzó, hanem a hol az ószlovénből következtetve ilyennek kellene lennie, ott mindig csak tiszta magánhangzót talál-

lunk, melynek semmi nasalis resonantiája, és utána csak néhány nyelvjárásban és ott is nagy gyéren emlékeztetőnek még *n* vagy *m* mássalhangzót.¹⁾ Olyan hely, a hol ez az *n* vagy *m*, akár régi maradvány, akár új betoldás legyen, rendszeren és szabályszerűen előfordulna, egész Maczedoniában nincs. A fő helyek, a hol valamivel gyakrabban, de szintén csak kivételképen találkozunk, Szalonikitól északra Szuchó, északnyugatra pedig Kasztória és Korcsa. Közül, a déli Vardár síkságon, Szalonikinak egész szomszédkörnyékén, mint OBLAK saját maga tapasztalta,²⁾ még ez a pusztá emlékeztető sem található. Tehát nem maga a nasalismus vagy rhinesmus, hanem csak némi jele mutatkozik, az is csekély számmal és csak kevés nyelvjárásban, melyek még azonfölül Szalonikitól már távolabb esnek. Mi ez az ószlovén nyelvnek rendes és annyira jellemző igazi nasalismusához képest? És vajjon Szaloniki környéke, a hol még nyoma sincs a nasalismusnak, ezzel nem egyenesen tagadja-e, hogy valaha ott beszélhették az ószlovén nyelvet? Vagy talán épen abból, hogy valami nincs, egyenesen azt kell következtetni, hogy szükségképen meg kellett lennie? Akkor minden egyéb nehézséget elejtve, készséggel elismerjük, hogy kétségkívül Szaloniki környéke volt az ószlovén nyelv hazája. Még annak a kutatásáról is lemondunk, hogy a többi nyelvjárásban az az *n* vagy *m* a rhinesmusnak reflexe azaz régi maradványa-e, mint OBLAK állítja, vagy pedig csak új fattyúhajtás, mint NOVAKOVIĆ hajlandó megengedni. Mit is érdekelne ez minket, ha már Szaloniki környékén megtaláltuk az ószlovén nyelv hazáját!

Nem sokkal kedvezőbben áll a dolog a félhangzók tekintetében. Az ószlovén két félhangzó közül csak az egyik van meg a maczedon nyelvjárásokban: csaknem valamennyiben, mint a bolgár nyelvjárásokban általában, az ѣ (ě), mely nemcsak az ószlovén ѣ, hanem az ѣ helyén is áll. Igen kevés nyelvjárásban, OBLAK példaképen egyedül a szuchóit említi, a mély ѣ helyett egy e-féle magas félhangzó van, mely az illető nyelvjárásokban szintén az egyetlen

*) NOVAKOVIĆ: *Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte* (*Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 46. l.), OBLAK: *Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik* (u. o. XVII. köt. 133. l.) és Florinszkij szláv nyelv-tudományi fölolvasásainak ismertetésében (u. o. XVIII. köt. 249. l.).

**) L. az előbb idézett helyeket.

félhangzó és hasonlóképen mind ѣ mind ѣ helyén áll. A két ószlovén és már az ős-szlávban föltehető félhangzónak etymologiai megkülönböztetéséről tehát egy bolgár vagy maczedon nyelvjárásban sem lehet szó.¹⁾ Hogy a két félhangzó nem ma, se nem tegnap olvadt egybe, azt bizonyossá teszik a bolgár földön írott legrégebb egyházi nyelvemlékek.²⁾ Ehhez járúl, hogy a bolgár-macedon nyelvjárásokban az ѣ és ѣ félhangzónál épen az ellenkező hangváltozás állott be, mint a minőre az ószlovén mutat hajlandóságot. Amott ѣ-ből ѣ lett, míg emitt megfordítva az ѣ néha ѣ-be csapott át.³⁾ A szuchói nyelvjárás ugyan az ószlovénhez hasonló irányú hangváltozásról tanúskodik,⁴⁾ de nemesak hajlandóságot mutat rá, hanem teljesen végre is hajtotta és így ma már nem áll az ószlovén nyelv fokán, múltja meg teljesen ismeretlen. Föl lehet ugyan tenni, hogy a IX. században az ószlovénnel e részben még megegyezett, de ép olyan jól, sőt rendes sajtósággal állván szemben, még több joggal hihetjük azt is, hogy már akkor is különbö-

¹⁾ OBLAK Florinszkij művének ismertetésében (*Archiv f. slav. Philol.* XVIII. köt. 249. l.).

²⁾ L. pl. JAGIĆnak a XII. századbéli Grigorovič-féle paremejnük kiadásáról szóló rövid ismertetését (*Archiv f. slav. Philologie* XVII. kötet 300. l.).

³⁾ OBLAK: «Im Aitslovenischen ist dieser Umlaut nur in der Richtung von ѣ zu ѣ nachgewiesen, d. h. ѣ wurde zu ѣ» (*Archiv f. slav. Philol.* XVI. köt. 190. l.).

⁴⁾ Még 1894-ben, tehát két évvel maczedóniai útja után, így szólt OBLAK: «Conjev betont mit besonderem Nachdruck, dass es einen derartigen, von ѣ verschiedenen Halbvoc. in den ostbulgar. Dialecten nicht gebe Ich kann dies aus eigener Erfahrung für mehrere macedonische und einige ostbulgarische Dialecte bestätigen. In allen diesen Fällen, wo man den Laut ѣ gefunden zu haben meinte, wird der gewöhnliche Halbvoc., nur jotirt, gesprochen. Nur in der Jotation haben wir eine Spur vom einstigen Vorhandensein des ѣ, aber darum lässt sich noch nicht sagen, dass das Bulgar. heutzutage zwei der Klangfarbe nach verschiedene Halbvocale besitze» (*Archiv f. slav. Philol.* XVI. köt. 184. l.). De 1896-ban, mikor már négy év választotta el maczedóniai útjától, úgy látszik, frisebb volt az emlékezete, mert akkor azt mondta: «Es gibt in einigen bulg. Dialecten in der That einen hellen Halbvoc. mit der e-Basis, z. B. im Dialect von Sucho, aber derselbe erscheint hier durchgehends ebenso für altes ѣ wie ѣ, er ist in diesem Dialect der einzige Halbvoc.» (U. o. XVIII. köt. 249. l.) Én itt azt fogadtam el, a mi a maczedon elméletnek jobban kedvez.

zött tőle. Azután Szuchó egy kicsit messze is esik Szalonikitól, arról pedig nincs adat, hogy vagy a szuchóiak a IX. század elején Szaloniki tőszomszédságában laktak, vagy Cyrillust és Methodiust szüleik épen Szuchóba küldték szláv szóra. De minden lehető és lehetetlent megengedve is, egyetlen egy sajtáság megegyezése mégsem dönthet Maczedonia javára.

Az *št* és *žd* tekintetében a keleti és délkeleti bolgár nyelvjárások megegyeznek az ószlovénnel, míg a maczedon nyelvjárások eléggé messze esnek tőle, holott épen ezeknek kellene vele tökéletesen megegyezniök. A maczedon nyelvjárásokban ugyanis az ószlovén *št* és *žd*¹⁾ helyén rendszeren *k*, *t* (*č*) és *g*, *d* (*đ*) van és csak kivételesen ezek mellett *št* vagy *šč* és *žd* vagy *ždž* is. Igaz ugyan, a mit MARETIĆ ellen vet OBLAK, hogy olyan maczedon nyelvjárás, melyben az ószlovén *št* és *žd* helyett csak amazok volnának, egy sincs,¹⁾ de megfordítva Szaloniki közel és távol vidékén olyan sincs, melyben csak emezek volnának, sőt olyan sincs, melyben nem amazok uralkodnának. OBLAKnak a *k*, *t* és *g*, *d* idegennek, nyilván szerb-ből behatoltnak tetszett,²⁾ de nagy kérdés, hogy nem inkább a ritkább, épen az *št*, *šč* és *žd*, *ždž* az idegen-e, mely a keleti és délkeleti bolgár nyelvjárásokból lehet átvéve. Az *št*, a mi nagyon föl-tűnő, csak azokban a maczedon nyelvjárásokban fordul elő, melyek a keleti és délkeleti bolgár nyelvjárásokhoz legközelebb esnek, így Szuchóban és Ajvaliban (Ajvatovóban), Kükücsben és Bogarievóban. A Szalonikihoz közelebb fekvő helyeken vagy csak *šč* van, mint Jenikiőjben (Novoszelóban), Graduborban és Vatalukban, vagy *šč* és *št* vegyesen, mint Kerecskiőjben és Vardarovezéban.³⁾ A *žd* csaknem általános nemesak *št*, hanem *šč* mellett is; az utóbbinak megfelelő *ždž* csak kevés északnyugati nyelvjárásban található.⁴⁾ Az *šč*, minthogy a keleti és délkeleti bolgár nyelvjárások hatásától távolabb eső helyeken fordul elő, még lehetne régi maradvány és OBLAK hiszi is, hogy az *št*-vel szemben *šč* a régibb és hogy nem ez abból, hanem az ebből fejlődött.⁵⁾ Csakhogy nagy

¹⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XVI. köt. 495. l.

²⁾ U. o. és XVII. köt. 457. l.

³⁾ OBLAK: *Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik* (*Archiv J. slav. Philol.* XVII. köt. 448—449. l.).

⁴⁾ OBLAK u. o. 453. l.

⁵⁾ U. o. 454. l.

baj, ha úgy van; mert az *šč* épen a Szalonikihoz legközelebb eső helyeken maradt meg mind máig, a hol pedig már a IX. század elején olyan nyelvjárásoknak kellett volna lenniök, melyekben az *šč*-ből már *št* fejlődött, ha az ószlovén nyelv, melyben nem *šč*, hanem már *št* van, innen származott volna.

Az *l* epentheticumnál egészen OBLAKnak engedhetem át a szót. «Az ószlovén», mondja egy helyen (*Archiv* XVII, 459), «a IX. században egész terjedelmében bírta az *l* epentheticumot.» Így nyilatkozott már előbb más helyen is (u. o. 457). Ellenben «nem kevésbé bizonyos, hogy a mai bolgárban nincs meg» (u. o. 458); a hol mégis mutatkozik, ott idegen. «Egyes példák *l* epentheticummal vagy a nélkül épen azokban a nyelvjárásookban találhatók, melyek közelebb esnek a szerb nyelvterülethez és más pontokban sem egészen mentek a szerb nyelv hatásától» (u. o. 458—459). Csak annyit kell megjegyezni, hogy itt OBLAK a bolgárba belefoglalja a maczedon nyelvjárásokat is. Azt is megvallja, hogy e hiány már régen mutatkozik. «Az *l* epentheticumot szó elején minden szláv nyelv ismeri, szó belsejében nemcsak az északiakból hiányzik, hanem a bolgárból is; hogy pedig már a X. század végén voltak bolgár nyelvjárások, melyekben legalább részben nem volt meg, az egészen bizonyos» (XVII, 604). Nem is tagadja, hogy mind ez a maczedon elméletre nézve baj. «A fő nehézség, mely nyelvi részről a maczedon elmélet ellen emelkedik, az a valóság, hogy a mai bolgárban az *l* epentheticum nincs meg» (XVI, 495—496). Egy évvel később ugyan már csak «némi nehézséget» látott abban, a mit előbb fő nehézségnek mondott; de újra elismerte, hogy nyelvi tekintetben épen az *l* epentheticum nem akarja megengedni, hogy az ószlovén nyelvet valamely maczedon nyelvjárással azonosítsuk (XVII, 457). De hogy lett a fő nehézségből egyszerre csak némi nehézség? Leszállították az olyan kijelentések, mint «nekem valószínű» (u. o. 461) és «én azt hiszem, ki lehet majd mutatni» (u. o. 595), hogy az *l* epentheticum a IX. században, ha a többi bolgárban nem is, de legalább a maczedon nyelvjárásookban megvolt. Itt tehát OBLAK már csak pusztá hittel iparkodott az ószlovén nyelvnek Maczedoniában helyet szerezni.

Még eddig se együtt véve, se egyenkint nem találtunk olyan sajátságot, mely akármilyen halkan is követelné, hogy az ószlovén

nyelvet Szaloniki vidékéről vagy általában Macedoniából származtassuk, sőt még olyant se, mely legalább elég világosan megengedné. A mi még hátra van: a névmutató (articulus), a declinatio és az infinitivus, az a macedon elméletre nézve még sokkal szomorúbb. Már egyszer érintve volt, hogy az ószlovén nyelvnek van declinatioja és infinitivusa, ellenben a macedon nyelvjáráásoknak nincs, és hogy viszont az ószlovén nyelvnek nincs névmutatója, ellenben a macedon nyelvjáráásoknak van. Ezek oly nagyfontosságú különbségek, melyek az ószlovén nyelvet, ha elég régieknek bizonyulnak, Macedoniából végkép kizárják. Lássuk egyenkint. A macedon, mint általában a bolgár nyelvjáráások infinitivusul az igének pusztá tőalakját használják a *-ti* infinitivusképző nélkül. Erről OBLAK mint fültanú így szól: «Infinitivus-alakok szórványosan csak az északnyugati nyelvjáráásokban, tehát a szerbvel szomszédos vidékeken fordulnak elő.» Azután példákat idézve így folytatja: «Magam Macedonia társalgó nyelvében nem hallottam régiebb infinitivus-alakokat. Ez összeállításokból kitünik, hogy a régi infinitivus csak a népköltés nyelvében, még pedig az északnyugati vidékében egyes esetekben tartotta fenn magát. Minthogy e vidékek népköltése nyelvi tekintetben (a tartalomról és alakról szólni sem akarok) különben is a szerb hatás nyomait mutatja és némelyek még a társalgó nyelvbe is elhatottak, tehát nem lehet benne kételkedni, hogy az idézett infinitivusok nem bolgár örökség, hanem szerb eredetűek».¹⁾ OBLAK ugyan az infinitivus eltűnését, úgy látszik, csak a XVI. században bekövetkezettnek hitte,²⁾ de minthogy hiánya közös az összes bolgár nyelvjáráásokkal, tehát valamennyi macedonnal is, szükségképen vissza kell azt vinni a legrégebb múltba, egész a bolgár és macedon nyelvjáráások alakulásáig. Ez pedig az ószlovén nyelvnek első irodalmi alkalmazásánál már csak bizonyosan jóval hátrább esik.

A névmutató fölvétele, valamint a román nyelvekben, úgy a bolgár és macedon nyelvjáráásokban is kétségkívül a legszorosabb kapcsolatban van a declinatio elhagyásával.³⁾ A kettőnek egy

¹⁾ *Einige Capitel aus der bulgarischen Grammatik (Archiv f. slav. Philol. XVII. köt. 466—468. 1.).*

²⁾ *Archiv f. slav. Philol. XVI. köt. 305. 1.*

³⁾ Így vélekedik JAGIĆ is (*Archiv f. slav. Philol. XVI. köt. 283. 1.*)

korba kell esnie. A bolgár-macedon névmutató, mint az albánban és oláhban, hátul függed a szóhoz és OBLAK szerint írásban is már a XIII. század óta kimutatható.¹⁾ Pedig az írás mindig messze elmarad az élő nyelv mögött, a mennyiben ennek akárhány jelenségét csak sok század múlva jegyzi föl, akárhányáról meg soha tudomást sem vesz. Ez különösen áll a bolgárról, a hol az egyházi nyelv eleinte hosszú időn egészen kiszorította az élő nyelvet az irodalomból és később is mindig legalább erősen gátolta benyomulását. A névmutató különben is már annál fogya, hogy az összes bolgár vagyis bolgár és macedon nyelvjárásokban megvan, oly jelenség, melynek kora szükségképen ama nyelvjárások alakulása idejére teendő. Ez tökéletesen áll a declinatio elveszéséről is. JAGRÉ ugyan helyesli LAVROV ítéletét, hogy a bolgár declinatio hiánya nem látszik ősrégi jelenségnek,²⁾ de a pusztá vélekedés nem lehet döntő. Hogy a bolgár declinatio eltünése és az eseteknek praepositívóval pótlása nagyon régi, arról tanúskodik az, hogy már XIII. századbeli emlékekben megállapítható;³⁾ sőt JAGRÉ különösen kiemeli, hogy a Grigorovič-féle paremejnik, mely a XII. században bolgár földön készült, a declinatioiban számos kettős alakot, régiek mellett újakat használ.⁴⁾ Az úgynevezett középbolgár emlékekben a declinatio alakok, melyek különben mind az egyházi szláv nyelvből valók és semmi speciális bolgár sajáttságot nem mutatnak, már oly gyérek, hogy csak ügygyel-bajjal lehet őket összeszedni. Ezt a fáradságos munkát KALINA végezte és OBLAK nem csekély érdemének itéli.⁵⁾ Az északnyugati bolgár valamint a macedon nyelvjárásokban található néhány declinatio alak, mint OBLAK is gyanítja,⁶⁾ kétségkívül szerb jövevény. Hogy ez alakok még a declinatio időből származó régi maradványok volnának, azt a declinatioinak oly gyökeres elpusztulása mellett képzelni sem lehet. Más nyelvekben, a hol a flexió declinatio szintén elveszett, megmaradt legalább az esetek különbségének tudata. Így pl. az olasz

¹⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XVI. köt. 305. l.

²⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XVI. köt. 283. l.

³⁾ OBLAK u. o. 305. l.

⁴⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XVII. köt. 300. l.

⁵⁾ U. o. 463. l.

⁶⁾ U. o. XVI. köt. 491. l.

vagy az angol a hajdani genitívust és datívust külön-külön praepositíóval jelzi; a bolgár ellenben ugyanazt a (*na*) praepositíót használja mind a kettőre vagyis a genitívust és datívust teljesen egybezavarja. Még tovább haladt a romlás némely macedon nyelvjárásokban, melyek a genitívussal és datívussal már az accusatívust is egyesítik és így már három esetet zavarnak egybe. Ez pedig ráadásul épen Szaloniki környékén,¹⁾ tehát ép azon a vidéken történik, a honnan a macedon elmélet az érintetlen declinatiójú ószlovén nyelvet származtatja.

A vallatás tehát nem sikerült. Azaz bizony sikerült, csakhogy egészen ellenkező módon, mint a hogy a macedon eredet hívei várták. A macedon és főkép a Szaloniki környékén élő nyelvjárások az ószlovén nyelvet nem hogy magukhoz számítanák, hanem körükből egyenesen kirekesztik. Még annyi hasonlóságot sem mutatnak hozzá, mint a szerb és horvát,²⁾ sőt az összes bolgár nyelvjárások közül legerősebben épen ők ütnek el tőle. A balsiker különben előre látható lett volna, ha a macedon eredet híveiben csak valamivel nagyobb az óvatosság, mint a kísérletező kedv. Mert bár a macedon nyelvjárások nem voltak még kellően földerítve, a minthogy ma sincsenek, annyi már régecskén tudva volt, hogy bolgár nyelvjárások. «Elkezdve Grigorovičtól egész Kalináig és Lavrovig», mondja OBLAK, «a macedon nyelvjárásokat nagyjában és egészben — nagyon kevés kivétellel — mindig a bolgár nyelvtörzshöz számították és a hogy ma ismerjük őket, aligha akad komoly kutató, a ki ezt az összefüggést tagadná». ³⁾ Ez összefüggés pedig sok egyéb fontos megegyezés mellett főkép a hátratevő névmutatón, a declinatio elejtésén és praepositíóval pótlásán, valamint az infinitivus hiányán alapszik. Mind ez a macedon eredet híveit már előzetesen nagyon is gondolkodóba ejthette volna. Mert

¹⁾ ORLAK egy bolgár folyóirat ismertetésében (*Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 76. l.).

²⁾ JAGIĆ: «Man vergisst, dass es in der Grammatik des heutigen Bulgarischen Züge und Erscheinungen giebt, die keineswegs auf das Alt-slovenische zurückgeführt werden können; man beachtet nicht, dass so manche Eigenthümlichkeiten der altslovenischen Sprache noch heutzutage treuer im Serbisch-Kroatischen als im Bulgarischen wiederhallt. Man denke z. B. an die Aoristbildung.» (*Archiv f. slav. Philol.* IX. köt. 329. l.)

³⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XVI. köt. 313. l.

e jelenségek a maczedon, különösen a szaloniki-környéki nyelvjárásokban vagy már a IX. században megvoltak vagy újabban támadtak. Ha az előbbi áll, akkor hogyan lehet az ószlovén nyelv maczedon, mikor teljesen ép declinációja és szabályosan képzett infinitivusa van, ellenben névmutatót nem ismer? Honnan vette volna azt a declinációt és azt az infinitivust? Talán a declinátótalan és infinitivustalan maczedonból? Ha pedig az áll, hogy azok a jelenségek a maczedon nyelvjárásokban a IX. században, vagyis az ószlovén irodalom keletkezésekor még nem voltak meg, hanem csak később támadtak, akkor a maczedon eredet híveinek szükségképpen arra kellett volna gondolniok, hogy ez esetben Szaloniki vidékén ma nem lakhatnak a IX. században ott tanyázott szlávoknak egyenes utódjai, hogy tehát Szaloniki vidékének mai szláv nyelve nem lehet organikus folytatása, újabb alakja a IX. században ott beszélt szláv nyelvnek.

Mert a declinációnak elveszése és præpositióval pótlása, valamint ezzel kapcsolatban a névmutatónak fölvétele oly nagy nyelvbéli, szorosabban mondva szerkezeti változás, mely magyarázatul vagy igen hosszú időt, vagy igen erős népkeveredést követel. Az előbbire nem lehet hivatkozni. A mi a maczedon és bolgár nyelvjárásokat egy tö hajtásaivá teszi, az csak egy időből való lehet. Már pedig a bolgár declináció fogyatkozásai, az egyházi szláv nyelvnek erős uralma ellenére is, mint láttuk, már a XIII., sőt már a XII. században mutatkoznak. A fogyásnak pedig az élő nyelvben már jóval előbb be kellett következnie, mikor a nép beszédének minden erejéből ellenálló egyházi szláv irodalmi nyelv már a XII. században sem képes többé a bajt titkolni és leküzdeni. Ugyanez áll, mint láttuk, a névmutatóról is. Ha tehát rendkívül hosszú fejlődésre nem lehet hivatkozni, akkor már csak valami igen nagy népváltozás szolgálhat magyarázatul. Erre különben a maczedon eredet híveit igen ismeretes analógiák is figyelmeztethették volna. Mert egészen hasonló nyelvi jelenségeket másutt is nagy népváltozás idézett elő. Így pl. a román nyelvekben és angolban is népvándorlás és népkeveredés semmisítette meg a declinációt, tette helyébe a præpositiós szerkezetet és teremtette a névmutatót. Ha tehát azt hitték, hogy a maczedon nyelvjárásokban a mondott jelenségek csak a IX. század után támadtak, akkor ma Szaloniki környékén szükségképpen egészen más szláv népet és

nyelvet kellett volna föltenniök, mint a milyen ott a IX. században volt. Ennélfogva a balsiker csakugyan előrelátható lett volna; csak valamivel komolyabban meg kellett volna fontolni a dolgot. OBLAK-nak maczedoniai kutatása nem azért nem járt kellő eredménnyel, mert nem talált elegendő támogatásra, mint JAGIĆ panaszoja,*) hanem mert egészen romantikus, minden tudományos alap nélküli vállalkozás volt. Nem hiába, hogy a szlavisztika alapítói romantikusok voltak; egy erős romantikus vonást megőrzött egész maig mind céljaiban, mind útjaiban, melyekben még mindig kevésbé a higgadt ész, mint az élénk képzelet és a kalandkedvelő érzelem vezeti.

Ismétlem tehát: az infinitivus hiánya, a declinatio elejtése és praepositívóval pótlása, valamint a névmutató használata a maczedon, különösen a szaloniki-környéki nyelvjárásokban mind vagy már a IX. században megvolt vagy csak azóta támadt. Ha az előbbi áll, akkor az ószlovén nyelv úgysem lehet közülök való; ha pedig az utóbbi a való, akkor a mai maczedon nyelvjárások, minthogy szükségképen mások, mint a minők ott a IX. században voltak, az ószlovén nyelvre nézve semminemű tanuságot nem tehetnek. Maczedoniában, Szaloniki vidékén tehát se így, se úgy nem lehet az ószlovén nyelv hazáját keresni. De azt mondhatják a maczedon eredet hívei: elfogadjuk azt a második esetet, hogy a mai nyelvjárások helyett Szaloniki vidékén a IX. században egészen más nyelvjárások voltak; de akkor meg kell engedni, hogy ott szakasztott olyan nyelvjárás is lehetett, a milyen az ószlovén. Természetes, hogy a második eset szerint lehetett, hiszen olyan nyelvjárásnak valahol szükségképen léteznie kellett. Csak az a kérdés, hogy Szaloniki vidékén-e, vagy másutt. Különben ezen ne vitatkozzunk, hanem várjuk meg, míg a maczedon eredet hívei vagy egy Szaloniki vidékéről való IX. századbeli nyelvemléket fődöznek föl, vagy valamelyik mai szaloniki-környéki nyelvjárást ezer éves szakadatlan története fonalan a IX. századig vezetik vissza. Akkor majd könnyebben ítélhetünk a dologról. Addig nem mondhatunk egyebet, mint hogy a Szaloniki környékén tett kutatások csak azt igazolták, a mit már előre meg lehetett volna mondani, hogy a

*) *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 619. és XVIII. köt. 623. l.

mai maczedon nyelvjárások az ószlovénre nézve semminemű fölvilágosítást nem képesek nyújtani.

A maczedon eredet hívei egyébiránt mégis kénytelenek lesznek az első esetet elfogadni. A Balkán-félszigetnek különösen törzsrészen az ókor óta folyton nemcsak századról századra, hanem nagy gyakran tizedről tizedre is igen tetemesen, sőt egész gyökeresen megváltoztak az ethnographiai viszonyok. Már az ókor végén nagy volt ott a mozgás. Akkor is, később is egyik nép a másikat tolta, szorította; egyik nép a másik után vándorolt be, bolyongott ide-oda és állt ismét tovább. A nyüzsgés, mozgolódás folyton tartott. Csak a gót, albán és oláh költözködésre kell rámutatnom. Különösen Maczedoniában görög, albán, oláh, szláv mindig kavargott és eléggé kavargog még ma is, a miben néhány század óta még a törökök, sőt cigányok is részt vesznek. E kavargás szanaszét szaggatta és össze-vissza hányta-vetette a maczedon szlávokat, a nyelvjárásoknak csaknem példátlan tarkaságát teremtve. Szaloniki körül pl. a nyelvjárások oly képet mutatnak, mintha a szél hordta volna össze őket. Mind ez azonban nemcsak a IX. század óta történt, hanem már jóval előbb is úgy folyt. Nyugodt közös fejlődésre e nyelvjárásoknak soha megalakulásuk óta nem volt módjuk. Mint-hogy mégis velejében nemcsak maguk közt, hanem a bolgár nyelvjárásokkal egyetemben egy nyelvet tesznek, közös alapvonásaik csak a IX. század előttről valók lehetnek. A IX. században vagy még újabban e közös alapvonásaik nem fejlődhettek. «Szeretnek 'öbolgár' nyelvről beszélni», mondja JACIC, «mintha a IX. században létezett volna a szláv nyelvnek egy olyan egységes típusa, mely az egész Balkán-félszigetet (a mennyire nem volt szerb-horvát) befoglalta. Ez határozottan helytelen».*) De ép oly hiba volna, ha a közös alapvonásokat valaki a IX. század utánról valóknak gondolná. E közös alapvonások közt pedig legjellemzőbbek az infinitivusnak képzőtlen volta, az eltűnt declinációnak praepositívóval pótlása és last not least a hátratevő névmutató. Mind e sajátosság megvan az oláhban és albánban is, a mi egy területről való népeknél semmikép sem lehet véletlen találkozás, hanem csak közös forrásból származtatható. E forrás fölfedezésére legjobb vezető a hátratevő névmutató. Valahányszor indogermán nép elhagyva

*) *Archiv f. slav. Philol.* IX. köt. 329. l.

nyelvét, más indogermán nyelvet sajátított el, mindig csak előretevő névmutatót fejlesztett. A hátratevő névmutató nem is indogermán, hanem inkább uralaltáji sajátosság. A Balkán-félszigeten tehát a hátratevő névmutatónak fontos tanúsága szerint valaha egy uralaltáji népnek kellett élnie, mely idővel részben elthrákosodott (albán), részben elrománosodott (oláh), részben pedig elszlávosodott (bolgár-macedon). Az utolsó balkánfélszigeti uralaltáji nép, melyről történeti tudomásunk van, a bolgárok voltak, a kik azonban az előbb említettnek legfeljebb maradványa lehetnek, valószínűleg pedig csak újabb uralaltáji raj voltak. De ez az utolsó balkánfélszigeti altáji nép is a IX. századig már rég teljesen beolvadt a szlávságba. Így egymaga a hátratevő névmutató sem engedi, hogy Szaloniki környékére még a IX. században is oly szláv nyelvjárásokat tegyünk, a melyek még ép úgy bírták a sér tetlen teljes declinatiót meg a képzős infinitívust és még ép úgy nem ismerték a névmutatót, mint az ószlovén nyelv. Senkinek sem lehet kifogása az ellen, ha a macedon nyelvjárásokat Jagić óhajtása szerint ezentúl is mennél nagyobb lelkiismeretességgel tanulmányozzák és még az anthropologiai vizsgálatokat is segítségül veszik. A macedon nyelvjárások minden más tekintet nélkül már magukban is megérdemlik azt. De ha azon, hogy «csak azután fog idővel kitűnni, mily kiváló fontosság illeti a macedon nyelvjárás vagy nyelvjárások nevezetes jelenségeit», *) azt érti a jeles szlavista, hogy majd azok a nagykorú beható tanulmányok kétségtelenné teszik az ószlovén nyelvnek macedon eredetét, akkor nem is homokra, hanem levegőbe délibábvárat épít.

V.

Részletesen megvizsgáltam a mostan uralkodó szlavisztikai nézetet, mely egy rég elhagyott nézetet felújítva, az ószlovén nyelvet macedon eredetűnek állítja. Az ellene talált okok oly nyomósak, hogy e nézet semmikép sem érdemli meg az «elmélet», hanem legfeljebb a hypothesis, sőt igazán csak az ötlet nevét. Az okok annál súlyosabbak, minthogy csaknem kivétel nélkül mind maguk a macedon eredetnek fő harczosai szolgáltatták.

*) *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 619. 1.

Az ötlet épenséggel nem bizonyult jónak; haszna kérdésünk nézve semmi, kára ellenben fölötte nagy, mivel megtévesztette és helytelen irányba terelte a szlavisztikának legkiválóbb művelőit. A mit más tekintetben mégis javára lehetne említeni, hogy jobban ráfordította a figyelmet a maczedon nyelvjárásokra, annak is nagyon kérdéses a haszna, mert az a figyelem majdnem egyedül csakis az ószlovén sajtóságokat kereste bennük és egyébképen alig törődött velük. A tudományos visszafordulásnak tehát, a hogy nem volt se igazi oka, se igazi célja, úgy igazi eredménye sincs, hacsak azt a jelentékeny kárt, melyet a szláv nyelvtudománynak kérdésünk elcsavarásával mind módszer, mind kutatás tekintetében okozott, nem számítjuk annak. Így egy másik tudományos visszafordulás vált szükségessé, mely már eleve nagyobb és biztosabb eredményt ígér. Azért szedjük elő a sutból, a hová MIKLOSICH halálával került, ismét azt a nézetet, mely Pannoniában keresi az ószlovén nyelv hazáját. A mivel ez mindjárt kezdetben megnyer bennünket, az a másik nézetnek kalandos romanticismusával szemben higgadt realismusa. Természetes alapon józan okoskodással van föllállítva, a mivel a másik nézet épenséggel nem dicsekedhetik. Azt veti alapul, hogy minden oly irodalmi nyelvnél, melynek eredete ismeretlen, a legelső és legtermészetesebb föltevés az, hogy azon a vidéken és annál a népnél beszélték mint élő nyelvet, a melyen és a melynél maga az illető irodalom keletkezett. Minthogy pedig a történet tanúsága szerint az ószlovén irodalom pannon és marahán földön a pannon és marahán szlávoknál keletkezett, egész helyesen itt keresi az ószlovén nyelvet is. Hogy ez a legtermészetesebb, azt a másik nézet védői is elismerik. «Az ószlovén irodalmat», mondja OBLAK, «a Szalonikiból származó két szláv apostol Nagymorvaország és Pannonia földjén alapította. A nyelv, melylyel e célra éltek, csak e tájékoké, vagy pedig szülőföldjüké és környékéé (délnyugati Maczedonia) lehetett».*) Tehát OBLAK is első helyre teszi a vidéket, a hol Cyrillus és Methodius az ószlovén irodalmat alapították, és csak második helyen, ha amaz a nyelv kérdésében nem vehető tekintetbe, említi szülőföldjük környékét. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy a pannon és marahán földre csakugyan szabad-e mint az ószlovén nyelv hazájára gondolnunk,

*) *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 369. l.

és nem úgy járunk-e vele, mint Cyrillus-Methodius szülőföldje környékével. Mert ha itt sem érnénk czélt, akkor még egy harmadik lehetőségre kellene gondolnunk, mely szerint az ószlovén nyelv nem volna se Pannoniáié, se Macedóniáié, hanem egy még ezután fölfedezendő vidéké. De azt hiszem, erre már nem lesz szükség; irányító nélkül különben úgysem indulhatnánk el.

Ma már nem érhetjük be azzal, hogy MIKLOSICH okait egyszerűen bővítve és erősítve ismételjük, hanem előbb pontosan le kell számolnunk a pannon eredet ellen azóta vetett kifogásokkal is. Ezeket mind a macedon eredet védőinél találjuk, a kik nézetük fonákságát így iparkodtak igazolni. Ellenvetéseik két csoportra oszlanak; az egyik az ószlovén nyelv pannon eredetének csak megingatására, a másik pedig már egyenesen megdöntésére van szánva. Először azt vitatják, hogy az ószlovén irodalomnak pannon eredetéből nem következik szükségképen, hogy az ószlovén nyelvnek is Pannoniából kellett származnia; azután azt törekszenek kimutatni, hogy az ószlovén nyelvnek pannon eredete ellen történelmi, ethnographiai és nyelvi akadályok emelkednek. Az ellenvetések első csoportja legalább megengedi a pannon eredetet és így valami nagy súlyt nem követelhet magának. Azért röviden is végezhetünk vele. JAGIĆ így okoskodik: «Én legalább igen jól el tudom képzelni, hogy ugyan Cyrillus és Methodius mint hithirdetők, térítőek és a szláv liturgia megalapítói csak Morvaországban és Pannoniában működtek, de hogy az egyiket ide már máshonnan hozhatták, t. i. az *írást* és a *nyelvet*. Ezt az utóbbit, ha némiképen különbözött is ama vidékek nyelvjárásaitól, a hová mint hithirdetők küldettek, ott mégis nagy lelkesedéssel fogadhatták, mint a horvátok példája mutatja, a kik a IX—X. században nagy szívósággal ragaszkodtak a náluk gyorsan elterjedt szláv liturgiához, noha nem volt az ő nyelvjárásukban szerkesztve. Tehát nekem úgy tetszik, hogy az írásnak és nyelvnek Pannoniába hozatalát a priori semmi sem akadályozza, a hogy körülbelül egy századdal későbbben az oroszoknál ugyanaz történt. Pannoniában azután a nyelv igen könnyen fölvehette azokat a német-latin sajtáságú vagy eredetű egyházi kifejezéseket, melyek ott már előbb a német hithirdetők hatása alatt elterjedtek.»*) Mellékesen csak annyit jegyzek

*) *Archiv f. slav. Philol.* I. köt. 443. 1.

meg, hogy JAGIĆ itt az íráson nem pusztán az írásjeleket érti, hanem azt hiszi, hogy a szláv apostolok már kész szláv evangéliummal vagy legalább lectionariummal indulhattak a marahán és pannon szlávokhoz.¹⁾ Ezt is csupán csak úgy elképzei, mint az előbb elmondottakat mind. Hogy példái egytől egyig nagyon is sántítanak, azzal teljességgel nem törődik. Rasztiszláv azért kéret Konstantinápolyból hithirdetőket, hogy marahánjait saját nyelvükön oktattassa.²⁾ Természetes-e akkor azt gondolnunk, hogy e hithirdetők a marahánokat csak azért sem a kívánt nyelven oktatták, hanem mást erőszakoltak rájuk? Azután a szláv liturgia a marahánoknál és pannonoknál még csak teremendő volt, a mint hogy kétségtelen történeti adatok bizonyítják is, hogy Cyrillus és Methodius részint azoknál, részint ezeknél fordították és szerkesztették a liturgikus könyveket; ellenben a horvátok és oroszok már teljesen megalkotva készen vették át. Ez talán mégis némi különbség. És vajjon azok a «német-latin sajtáságú vagy eredetű egyházi kifejezések», melyek csak Pannoniából és Nagymorvaországból valók lehetnek, nem inkább azt bizonyítják-e, hogy a szláv liturgia nyelve is pannon és marahán volt, mint azt, hogy más lehetett? Elképzei ugyan mindent el lehet a világon, el még a legképtelenebb dolgot is; de az okos képzelet nem áldozza föl a valószínűbbet vagy egyedül valószínűt a kevésbé vagy épen nem valószínűért. Itt pedig annak a valószínűsége, a mit JAGIĆ olyan «nagyon jól el tud képzei», egyenesen a semmibe vész.

JAGIĆ okoskodását azóta számtalanszor és mindenféle változatban ismételték. Azt hiszem, nem szükséges se az ismételőket, se az ismétléseket vagy változatokat mind elősorolnom és egyenkint tárgyalnom, mert mindenki elismeri, hogy a ferde gondolat akárhányszor ismételve vagy variálva sem igazodik egyenesre. Legbuzgóbb volt valamennyi közt OBLAK, ki minden alkalmat megragadott az ismétlésre.³⁾ Talán azzal sem kell hosszan foglalkoznom,

¹⁾ U. o. 444. l.

²⁾ *Vita sancti Constantini* cap. XIV. (ERNST DÜMMLEER und FRANZ MIKLOSICH: Die Legende vom heiligen Cyrillus. *Denkschriften* d. kais. Akademie. Philos.-hist. Classe. XIX. köt. 242. l.) és *Vita s. Methodii* cap. VIII. (ed. MIKLOSICH. Vindobonæ, 1870. 15. l.)

³⁾ L. pl. *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 364. és 368—369., XVII. köt. 599. és 603. l.

hogy nemcsak a latin, hanem a szláv pannonismusból is néhányat le iparkodtak alkudni. OBLAK pl. két kézzelfogható latinismust igen gyöngé okokkal görögből akart származtatni¹⁾ és alkalmilag kijelentette, hogy «az úgynevezett szótári pannonismusból sürgős revisióra szorulnak», mert «csak annyi bizonyos, hogy éppen a legrégebb szövegekben fordulnak elő, de nem hogy (a germán kölcsönszók kivételével) pannon nyelvjárásból folytak volna».²⁾ Talán az, hogy «éppen a legrégebb szövegekben fordulnak elő», más mint pannon eredetük mellett szól? De viszont OBLAK volt az is, a ki mások túlsága ellen fölszóalt, midőn pl. így figyelmeztette az orosz SZOBOLEVSZKIJT: «Ha azonban azt hiszi a szerző, hogy az olyan kifejezések mint *bratrъ*, *balii*, *iskrъ*, tehát az úgynevezett 'pannonismusból', azért minden bizonyító erő nélkül valók, mivel szórványosan olyan emlékekben is találhatók, melyek szerkesztésük szerint bizonyosan Bulgáriában készültek, hogy tehát a bolgárban is ismeretesek voltak, akkor megfelelnek arról, hogy ama korban mily hatalmas volt az irodalmi hagyománynak és általában az írott szónak. Hiszen az ó-orosz emlékekben is, melyek orosz földön készültek, találunk egyes szókat, melyek bolgár eredetűek; ezek azért még nem annak a bizonyossága, hogy az oroszban is megvoltak, hanem csak arról tanuskodnak, hogy az egyházi szláv-orosz irodalom a délszlávtól függött».³⁾ Bátran odaengedhetnők azokat a latin pannonismusból, melyeket OBLAK el akart vitatni, a görögnek és azokat a szláv pannonismusból, melyeket SZOBOLEVSZKIJT szeretett volna törölni, a bolgárnak; még mindig maradna ŠAFARIČKNÁL⁴⁾ annyi, hogy oly kis mértékben, a milyenben a macedon eredet hívei kezdték, akár kétszáz esztendeig is lehetne folytatni a lealkuvást. Akkor is még ott állának sziklaként a német pannonismusból, melyeket se szép szóval, se erővel nem lehetne eltávolítani. A macedon hypothesis ugyan épenséggel semmi fontosságot sem tulajdonít a pannonismusból, de csak szóval, mert cselekedettel, mikor számukat kevesbíteni törekszik, mástvall; annyi azonban így is, úgy is kétségtelen, hogy a macze-

¹⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 362—363. 1.

²⁾ U. o. 368. 1. jegyz.

³⁾ U. o. 79. 1.

⁴⁾ *Üb. d. Urspr. u. d. Heim. d. Glajolitismus* 32—45. 1.

don eredetnek határozottan útjában állanak, a pannon eredetnek ellenben mindenkép kedveznek. Látni való tehát, hogy az ellenvetések első csoportja a pannon eredetnek nemcsak pusztá lehetőségét, hanem még nagy valószínűségét is kénytelen megengedni.

Nem erősebb az ellenvetések második csoportja sem. JAGIĆ és követői Pannoniával szemben mindig Nagymorvaországra utalnak, noha jól tudják, hogy erről MIKLOSICH teljességgel nem feledkezett meg, hiszen JAGIĆ még idézi is szavait.¹⁾ OBLAK Pannoniáról már tudni sem akart, mert szerinte «a két szláv apostol csaknem mindig Nagymorvaországban és nem Koczelnél tartózkodott».²⁾ Még a Kievi Töredékeket is latba vetette, a melyekről pedig maga megjegyezte: «Míg Geitler és Kalina Macedoniába, Budilovič az ádriai partvidékekre teszik, addig mások cseh-tót nyelvterületről származtatják»,³⁾ és a melyekről épen csak annyit mert állítani, hogy «a keleti tót vidékek kizárásával morva földön írhatták».⁴⁾ Mi módon képes az ilyen kétes hazájú emlék Pannonia ellen egyedül Nagymorvaország javára dönteni, azt véges emberi észszel bajos fölfogni. Hogy «a két szláv apostol» nem Pannoniában, «nem Koczelnél tartózkodott», az csak annyiban áll, hogy nem csak itt. Cyrillus egyébiránt Nagymorvaországban is alig töltött többet három évnél.⁵⁾ Hogy Pannoniában meddig időzött, nem tudjuk, de aligha nagyon rövid ideig, mert Koczel fölötte megszeretvén a szláv írást, vagy ötven tanítványt adott át neki, hogy megtanulják tőle,⁶⁾ a mi abban a korban nem mehetett valami gyorsan. Ugyanekkor volt itt Methodius is, ki öccsét mint hű kísérője és buzgó munkatársa nemcsak Nagymorvaországba, hanem Rómába is követte. Cyrillus Rómában meghalt (869) és Methodius nem Nagymorvaországba, hanem Koczelhez tért vissza, a ki a pápával Pannonia érsekévé tétette.⁷⁾ Nagymorvaországban csak Koczel halála után (874) folytatta újra munkásságát. Midőn Cyrillus és Methodius Rasztiszlávhoz érkeztek, egyiküknek sem volt.

¹⁾ *Archiv f. slav. Philol.* I. köt. 444. l.

²⁾ U. o. XVII. köt. 599. l.

³⁾ U. o. XVIII. köt. 107. l.

⁴⁾ U. o. 112. l.

⁵⁾ *Vita s. Constantini* cap. XV., *Vita s. Methodii* cap. V.

⁶⁾ *Vita s. Constantini* cap. XV.

⁷⁾ *Vita s. Methodii* cap. VIII.

nagyobb papi méltósága, sőt Methodius még akkor föl sem volt szentelve. Így semminemű hatalommal nem rendelkeztek. Tanították a marahán népet a maga nyelvén; ez volt minden, a mit tehettek. Midőn Rómába indultak, tanítványokat hagytak Nagymorvaországban;¹⁾ de tanítványokat képeztek, mint láttuk, Pannoniában is, talán többet mint amott, mert Koczel nagyon buzgón karolta föl a szláv írás ügyét. Eddig Pannonia csak időben áll hátrább Nagymorvaországnál; később messze fölülmúlja, midőn második római útjából Methodius mint Pannonia érseke tért vissza Koczelhez és így a szláv liturgia terjesztésére teljes hatalmat is nyert. Azt hiszem, ebből nem nehéz megítélni, melyik fontosabb a szláv liturgia ügyére és ezzel együtt az ószlovén irodalom alapítására nézve, Nagymorvaország-e, vagy Pannonia. De a maczedon eredet híveinek nagyobb szükségük van amarra, mert azt hiszik, hogy a marahánok nyelve távolabb állt az ószlovén nyelvtől, mint a pannon szlávoké. Csakhogy ez még mindig nem igazolná a Macedoniába, hanem legfeljebb csak általában a máshová folyamodást. Szó sincs róla, Nagymorvaországot, a hová a két szláv apostol munkásságának kezdete és Methodiusénak még a vége is esik, mellőzni nem szabad. De hát talán mellőzi valaki? MIKLOSICH már 1874-ben kijelentette, hogy Pannoniát mondva, hozzá érti Nagymorvaországot is²⁾ és a kik követték, szintén mindig ebben a tág értelemben vették Pannoniát.

De a maczedon eredet hívei azt mondják, hogy az ószlovén nyelvnek még ebben a téres nagy Pannoniában sincsen helye, mert itt olyan népek laktak, melyek egészen más szláv nyelvjársokat beszéltek. MIKLOSICH abban a nézetben volt, hogy a szlovén néptörzsök a Dunának nemcsak jobb, hanem bal partján is, vagy mint szavaiból értendő, nemcsak Pannoniában, hanem Nagymorvaországban is lakott.³⁾ Erre JAGIĆ megjegyzi: «Ha a Duna bal partján a folyó középső folyását értsük, akkor ugyan semmit sem lehet ellene vetni; de a Dunán túlra a Tisza felé a szláv hittérítők munkássága alkalmasint egyáltalán nem terjedt ki. Legalább a szomszéd német hierarchia részéről nem lettek volna támadások-

¹⁾ *Vita s. Methodii* cap. V.

²⁾ *Altslov. Formenl. in Paradigmen* III. 1.

³⁾ U. o.

nak kitéve, ha munkásságukat főképp a Dunán túl fejtették volna ki, mert annak jogai a Duna jobb partján túl nem terjedtek. Ha azonban Miklosich nézete, a hogy nyilván értendő, arra vonatkozik, hogy a szlovén néptörzsök a Duna északi folyásának bal partján túl is kiterjeszkedett, akkor a tótok mai nyelvhatárai bajosan szólnának e nézet mellett, hanem inkább ellene. Mikor azok ugyanis még ma is néhány ponton csaknem a Dunáig érnek, akkor fölötte valószínű, hogy a magyar honfoglalás előtt, mely messzebb a hegység felé szoríthatta vissza, egyenesen az egész vonalon elérték a Dunát. Hogy a mai tótok őseinél, kik egész bizonyosan már a IX. században mutatták a cseh-szláv nyelvtörzsök kifejelett sajátosságait, a Codex Zographensis vagy Suprasliensis ószlovén nyelve nem tehető föl, az egészen magától értő. Megengedhetjük ugyan, hogy Rasztisláv birodalmán, a hol a két térítő leginkább tartózkodott, nem annyira a Dunától északra, mint inkább délre eső vidékek voltak érte, habár a történelmi bizonyságok szerint Cyrillus és Methodius alsó Pannoniában úgy látszik csak Rómába átutazóban tartózkodtak valamivel hosszabb ideig. De akkor is a legnagyobb zavarban vagyok, hová tegyem az ószlovén nyelvet, a hogy a mondott emlékekben előttünk van. Mert mint még ma is, úgy egész bizonyosan már a IX. században is a ,kajkav' szlovének délről (a Dráva felől) és nyugatról (a Mura felől) mélyen bele nyúltak Pannoniába. Azokban a részekben, melyeken akkoriban Pribina vagy Koczel uralkodott, még ma is annyi vandál van (így nevezik délnyugati Magyarország Vas, Zala, Sümegeh megyéinek szlovénjeit), a kik épenséggel nem tartandók később bekövetkezett telepedéseknek (e föltevést nyelvük sem engedi meg), hanem inkább az ott lakott szlovének maradványainak tekintendők, hogy legkevésbé sem kételkedem abban, hogy ,Mosapure'-ban is, a mennyire ott szlávul beszéltek, csak az úgynevezett ,kajkav' nyelvjárás, nem pedig talán a Codex Suprasliensis vagy az Evangelium Zographense nyelve élhetett. Ez a ,kajkav', ugor-szlovén nyelvjárás, mint tudva van, középhelyet foglal el Stiria és tartományi Horvátország szlovén nyelve közt és ép ezen közvető állásával bizonyítja magát a nagy szlovén kaj-nyelvjárás csoport ősrégi önálló alnyelvjárásának. Igaz ugyan, hogy az ószlovénnel igen érdekes érintkező pontokat mutat, különösen néhány jellemző kifejezésben, mint liki (ószlov. *лѣкы*), az *ѣ*-nek világos ej kiejtésében stb. De még azt is

megengedve, hogy ez a nyelvjárás évszázadok folyamán nagy változásokat szenvedett, a mi, az utolsó három század szívósságából ítélve, nem valószínű, azért a IX. század számára mégsem lehet az ismeretes ószlovén nyelvet kihozni. Hová tegyük tehát a IX. század tulajdonképi ószlovén nyelvét, ezt az ószlovén őtö-nyelvjárást, a Duna jobb partján vagy akár a Dunától északra, mikor már az egész tér a kaj- és a čö-nyelvjárást beszélő szlovénektől volt elfoglalva?»¹⁾

Egész terjedelmében idéztem a helyet, hogy el ne veszítsük egy szócskáját se. Itt ugyanis megint a legszebb *petitio principii* virágozik. Mert «egészen bizonyos», hogy mindjárt a dolog velejére menjünk, mind ebből csak annyi, hogy annak a területnek, melyre a IX. században az ószlovént élő nyelvtől kellene helyezni, egy elenyésző kis részén *ma* vendek és egy nagyobbacska részén szintén *ma* tótok laknak. A többi mind a képzelet országából való, különösen a fő oszlop, mely az egész épületet volna hivatva tartani. JAGRÓNAK ugyanis semmi sem természetesebb, mint hogy a mai vendeknek és tótoknak IX. századbeli ősei is már itt laktak, sőt még azzal toldja meg állítását, hogy azok a IX. századbeli vendek és tótok nemcsak olyan kis részeket foglaltak el, mint mostani ivadékaik, hanem teljesen ellepték az egész pannon és marahán területet. Biztos adatot, kétségtelen bizonyosságot mind erre hiába várnánk tőle, mikor neki minden, a mit hisz és a mit óhajt, úgyis «egészen bizonyos». Így aztán tekintetbe véve, hogy a mai vendek és tótok IX. századbeli ősei sem beszélhették az ószlovént anyanyelvökül, igen könnyű volt arra a megdönthetetlen eredményre jutnia, hogy egész Pannoniában és Nagymorvaországban együttvéve sem volt a IX. században csak egy tenyérnyi hely is oly nép számára, mely az ószlovén nyelvet beszélte. Ezt természetesen mind hűségesen utána mondták követői, mint OBLAK,²⁾ VONDRÁK³⁾ stb., nem tudom, abban a jámbor hitben-e, hogy a mester szava csalhatatlan, vagy pedig azt gondolva, hogy a be nem bizonyított állítás pusztá ismétlés által is igazgá válik. Mert hogy olyan kiváló

¹⁾ *Archiv. f. slav. Philol.* I. köt. 445—447. l.

²⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 366—367., XVII. köt. 477. l.

³⁾ *Altslovenische Studien (Sitzungsberichte d. philos.-hist. Cl. d. kais. Akademie. Wien, 1890. CXXII. köt. VII. sz. 80. l.)*

tehetségű emberek JAGIĆ bizonyításának nagyon is föltűnő gyöngejét észre ne vették volna, azt majdnem lehetetlennek tartom.

Vannak azonban a maczedon eredet híveinek határozott nyelvi ellenvetéseik is. Hogy ezekre mi szükség van, ha a mai magyarországi vendek és tótok ősei a IX. században csakugyan teljesen elárasztották Pannoniát és Nagymorvaországot, azt bajos kitalálni. Mert hiszen a ki az ószlovén mellett csak egy kicsit is ismeri a mai magyarországi vend és tót nyelvet, az a IX. századbeli pannoniái és nagymorvaországi vendeket és tótokat sem fogja azzal gyanúsítani, hogy ószlovénül beszéltek. A tótokra különben maga JAGIĆ sem veszteget sok szót, de annál többet foglalkozik a vendekkel. Ezeknek nyelvjárása «az ószlovénnel igen érdekes érintkező pontokat mutat, különösen néhány jellemző kifejezésben», a mi egyrészt örvendetes, mert ez is segíti őket ősrégi pannoniái lakókká tenni, másrészt azonban aggasztó is, mert hátha ennél fogva mégis nekik kellene odaitélni az ószlovént hajdani anyanyelvükül. Hogy ezt a veszedelmet el lehessen háritani, az egyetlen tanút, a magyar nyelvet arra a vallomásra kell bírni, hogy az a szláv nép, mely a IX. században Pannoniát lakta, először is nem beszélt az ószlovént, másodsor pedig éppen a mai magyarországi vendek őseiből állott. JAGIĆnak az kitűnően is sikerült. Ide iktatom, hogyan vallatta nyelvünket. Miután apróra bebizonyította, hogy «a IX. század tulajdonképi ószlovén nyelve, ez az ószlovén őto-nyelvjárás, se a Duna jobb partján, se a Dunától északra» nem élhetett, mivel «már az egész tér a kaj- és a őo-nyelvjárást beszélő szlovénektől volt elfoglalva», így szól: «Sokszor hivatkoztak a magyarra annak bizonyosságául, hogy a magyar honfoglalás következtében Pannoniában elveszett ószlovén nyelvjárás csakugyan a legrégebb nyelvemlékekben fenmaradt nyelv volt. Sajnos, a magyarban megőrzött szláv szóképlet nem ad kellő fölvilágosítást, sőt arra a kérdésre, hogy az illető kölcsönvételek hol történtek, sem tudunk határozott feleletet adni. Miklosich azt hiszi ugyan, hogy mindenek előtt a nyugati szlovénekre kell gondolni». Itt azután idézve MIKLOSICH ismeretes szavait, következőképen folytatja: «A nélkül, hogy ez észrevételnek helyességét tagadni akarnám, mégis hozzá szeretném tenni, hogy sok kifejezésnek átvétele a Dunán túl (tehát a régi elnevezés szerint Dáciiában és Mœsiában) lakó szlovénektől is nemcsak nagyon lehetséges, hanem szükség-

képen föl is teendő. Hiszen a legtöbb szlávból való kölcsönvétel a természet országára, a földművelésre és a házi életre vonatkozik, és e dolgokra nézve azok a keleti szlovének is, a kik nem civilizáltak előbb némikép a németektől, sokat tudtak a jövevényeknek nyújtani. A magyarba fölvevett kifejezések alakja határozottan csak annyit bizonyít, hogy azok a szlovének, kiktől a kölcsönvétel történt, szabályszerű nasalismust ismertek. Ez azonban ép úgy állhat a keleti, mint a nyugati szlovénekről. Nekem ugyanis nem kétes, hogy a mai vandálok ősei a IX. században a nasalisokat még tisztán ejtették. Egy másik kriteriumot az št és žd hangkapcsolatoknak kellene szolgáltatniok, de ép ebben a pontban tűnik ki világosan, hogy Pannoniában a magyarok bejövetelekor az ott lakó szlávoknál nyelvjárásbeli különbségek uralkodtak. A lánca (hasta), lencse (lens), szerencse (fortuna) kifejezések csak a nyugati szlovénektől vagyis a mai vandálok őseitől lehetnek kölcsön véve, és egyúttal nem kis fontosságú bizonságok, hogy az utóbbiak valóban már akkor, mikor még a tiszta nasalismust ismerték, az ószlovén št helyett mai č-jüket ejtették. Ha az illető szók magyar alakjukban nem volnának nasalizálva, akkor későn történt kölcsönvételekre lehetne gondolni, de egy olyan világosan megőrzött nasalis, mint án (Ǻ helyett) és en (Ǻ helyett) határozottan a legrégibb időből való kölcsönvétel mellett szól. Tehát még ez oldalról is új megerősítést nyerünk arra nézve, (a mennyire egyáltalán néhány kifejezés valamit bizonyíthat), hogy a Zographosi Evangélium nyelve a IX. század nyugati szlovénjeinél nem élhetett».*)

Ha ezt egy kicsit elemezzük, azonnal látjuk, hogy elmés logikai szemfényvesztéssel van dolgunk. El kellett tüntetni Pannoniából az ószlovénül beszélő szláv népet, és íme eltűnt. Oda kellett varázsolni Pannoniába mai vendjeink őseit, és íme ott termettek. Lássuk, mi módon lehetett ezt a meglepő eredményt elérni. A magyarban tömérdek sok régi szláv jövevény szó van. Hogyan és honnan vehettük ezeket? Ha kevés volna, egyszerű érintkezésből lehetne és kellene származtatnunk; de azt a föltűnő nagy mennyiséget csak népkeveredés, csak szlávoknak a magyar-

*) *Archiv f. slav. Philol.* I. köt. 447—448. 1.

ságba olvadása képes megmagyarázni. Következésképp nem vehetük ott, a hol szlávokkal pusztán csak érintkeztünk, hanem ott kellett vennünk, a hol szlávokkal együtt szoros benső kapcsolatban éltünk. Hogy az nem volt se Dáciaiban, se Mœsiában, hanem igenis a legtágabb értelemben vett Pannoniában, az rég tudva van. JAGIĆ azonban úgy tesz, mintha épen csak ő nem tudná. Azért szláv jövevényszavainknak egy nagy részét Dáciaiban és Mœsiában szedeti föl velünk útközben. Ugyan miért? Ő azt veti okul, hogy «legtöbb szláv kölcsönvételünk a természet országára, a földművelésre és a házi életre vonatkozik» és hogy «e dolgokra nézve» nemcsak a már némiképp civilizált pannon, hanem még a civilizálatlan dácziai és mœsiai szlávok is «sokat tudtak nyújtani» a magyar jövevényeknek. Nos először is azok a «jövevények» egyáltalán nem voltak olyan nagyon műveletlenek, mint némelyek szeretik hinni. Műveltségük csak más volt, de nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népé. Némely dologban hátrább álltak, de másban meg jóval is előbbre voltak, mint pl., hogy csak egyet említek, a hadi szervezetben. Erről azonban talán majd máskor szólok. Mostanra elég annyi, hogy a dácziai és mœsiai szlávok műveltségi tekintetben aligha tudtak volna a magyaroknak olyan fölötte sokat nyújtani. De meg azután föltéve, hogy akármilyen bőven telt volna is tőlük, szükségképen következik-e, hogy tehát adtak is? Talán «a természet országára, a földművelésre és a házi életre vonatkozó szláv kölcsönvételek» olyanok, hogy azokat nem lehetett volna egyáltalán vagy ép olyan jól vagy még jobban is más szlávoktól venni? Mért kellett akár csak egy szót is azoktól kapnunk? Ennek JAGIĆ bőlesen elhallgatja az okát. A dolog t. i. úgy van, hogy nem minékünk, hanem csak ő neki volt arra szükségé, hogy bizonyos szláv eredetű szók épen «a keleti szlovénektől» vagy világosan mondva a bolgároktól jussanak a magyar nyelvbe. Mert szláv jövevényszavaink néhányja épen azt az *št* és *žd* hangkapcsolatot őrizte meg, melyet ő a pannon szlávoktól kereken megtagad. Ezeket valami módon el kellett hallgattatni, különben nem lehetett volna a IX. század pannon szlávjairól azt állítani, hogy az ószlovén *št* helyett *č*-t ejtettek. A bolgárban szintén *št* és *žd* van, mint az ószlovénben, és így *mostoha*, *rozsdá*, *mesgye* szavainkat csakugyan a bolgároktól is kaphattuk volna. De hát *Pest* városának a nevét a honfoglaló magyarok talán szintén Dáciaiból

vagy Mœsiából hozták magukkal Pannoniába¹⁾ vagy talán magát a várost is onnan hurczolták ide? Ha pedig *Pest*, mind a mellett hogy *pannon* szó, mégis *Pest* és nem *Pecs*, akkor *mostoha*, *rozsdá*, *mesgye* szavainknak mért kellene *št*-jük és *žd*-jük miatt bolgárból valóknak lenniök? De ott a *láncsa*, *lencse*, és *szerencse*; ezekben az ószlovén *št* helyett mégis csak *č* van! Erre JAGÍC példáját követve viszont én is azt mondhatnám, hogy ezek nem Pannoniából valók, hanem a karantán szlovénektől származnak, a kik az ószlovén *št* helyett *č*-t ejtenek. Vagy talán a karantán szlovének messzebb estek a Pannoniában megtelepedett magyaroktól, mint a bolgárok? Tudtommal jóval közelebb. De szükség nélkül nem akarok kimenni Pannoniából. ÁSBÓTH OSZKÁR nagyon helyesen kimagyarázta ezt a jelenséget itthon is.²⁾ A *láncsa* egyszerűen elesik, mert nem szlávból, hanem olaszból való; a *lencse* és *szerencse* szókban pedig a *č* nem a kölcsönadó *pannon* szlávban volt, hanem a kölcsönvevő magyarban *št*-ből lett. A *Pest* és *mostoha* szókban az *št* előtt magánhangzó, a *lencse* és *szerencse* szókban ellenben mássalhangzó van. Az utóbbi helyzetben a magyar *št* helyett *č*-t ejt; így pl. a szerb *skupština* magyarban a legműveltebb ujságolvasó kiejtése szerint is *szkupcsina*, *č*-vel és nem *št*-vel. Igaza volt-e tehát JAGÍCnak, mikor a *pannon* szlávoktól kereken megtagadta az ószlovén *št*-t és a helyett oly apodictice *č*-t tulajdonított nekik? Bizony a magyar nyelv, fogások nélkül vallatva, épenséggel se arról nem tanuskodik, hogy az a szláv nép, mely a IX. században Pannoniát lakta, nem az ószlovént beszélte anyanyelvüül, se azt nem erősíti, hogy ugyan ez a szláv nép a mai magyarországi vendek őseiből állott. Azt a vallomást, melyet JAGÍC vett tőle, egyenesen szólva, csak szemfényvesztéssel lehetett elérni.

OBLAK itt is ismételte mestere tanítását;³⁾ csak annyiban tért el, hogy az *št* helyett *č* mellett elismerte az *šč*-t is, melyet azonban itt sehogy sem tudott megegyeztetni az *št*-vel,⁴⁾ holott a macedon

¹⁾ Ezt ÁSBÓTH (*A szláv szók a magyar nyelvben* 6—7. l.) SZOBOLÉVSZKIJ ellen vetette, a ki pedig csak JAGÍC gondolatát ismételte.

²⁾ U. o. 12—16. l.

³⁾ *Archiv f. slav. Philol.* XV. köt. 365—366., XVI. köt. 496. és XVII. köt. 476. l.

⁴⁾ U. o. XV. köt. 366. és XVII. köt. 476. l.

nyelvjárásokban az *šč*-t nem találta bajnak, sőt még úgy magyarázta, hogy abból fejlődött az *št*.¹⁾ A mi tehát Macedoniában nagyon jól megengedte, sőt bizonyította is, hogy valaha ott beszéltek az ószlovén nyelvet, ugyanaz Pannoniában épen annak lett a bizonyosságává, hogy ugyancsak az ószlovén nyelvet itt soha sem beszélhették. De OBLAK megkísérlette a IX. századbeli pannon szláv nyelvnek jellemzését is. E nyelvben az ószlovén sajtásokok közül szerinte megvolt a nasalismus. Ezt meg is védte KALINA ellenében, a ki azt állította, hogy a IX. században a pannon orrhangzóknak nasalis kiejtése már nagyon eltűnt, mikor pedig saját példáiban, melyeket régi hely- és személynévekből szedett, tizenegy eset közül az orrhangzó helyett nyolczszor még *n* van a magánhangzó után írva és csak háromszor áll pusztá magánhangzó.²⁾ Továbbá volt e nyelvnek OBLAK szerint szótagalkotó *r* hangja;³⁾ de nem volt *št*-je, hanem *č*-je és *šč*-je⁴⁾ és nem volt két, hanem csak egy félhangzója.⁵⁾ Az *l* epentheticumról nem nyilatkozott, de azt aligha tagadta, mert megvan mind a magyarországi, mind az osztrák vendben vagyis a karantán szlovénben. E kép csak részben és még így is csak véletlenül helyes, részben pedig alaposan helytelen. Nem szólva arról, hogy OBLAK a IX. századbeli pannon szláv nyelvben minden igaz ok nélkül a mai magyarországi vendnek régi alakját látta, csak azt említem meg, hogy az egyetlen pannon tanút, a magyar nyelvet e kép alkotásánál teljesen mellőzte. A helyett a *Conversio Carantanorum*ban előforduló neveket és a Freisingi Töredékeket használta bizonyosságul,⁶⁾ noha jól tudta, hogy ezek nem pannon szláv, hanem karantán szlovén tanúk. Kifogástalan képet pedig egyedül a magyar nyelvben megőrzött pannon szláv maradványokból nyerhetett volna. Úgy azonban csak azt találta el, a mi a kétféle tanúk vallomásában véletlenül összevág; a többit mind helytelenül állapította meg, mivel nem az illetékes tanúra hallgatott. A mit ő jellemzett, az tehát nem a

¹⁾ U. o. XVII. köt. 454. l.

²⁾ U. o. XVII. köt. 476. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. XV. köt. 366. és XVII. köt. 476. l.

⁵⁾ U. o. XV. köt. 368. és XVII. köt. 476. l.

⁶⁾ U. o. XV. köt. 366. és 368. l.

IX. századi pannon szlávoknak, hanem legfeljebb a mai magyarországi vendek őseinek a nyelve, a kikről pedig épenséggel nem bizonyos, hogy amazokkal azonosak. A kép különben még így is nagy kérdés, hogy helyes-e, mert a mai magyarországi vendek régi nyelvére egyenes tanu egyáltalán nincs. A nélkül pedig megbízható képet alkotni nem lehet. Mind ezeknek megfontolása után furcsán hangzik OBLAKnak diadalmas kijelentése és fölkiáltása: «A pannon (magyarországi) szlovének mai nyelvjárása nem nagyobb mértékben ó-egyházi szláv mint a többi szlovén nyelvjárások többsége. Mutassák meg már egyszer nekünk a magyarországi nyelvjárásnak ó-egyházi szláv vonásait!»*) Ugyan ki állította valaha, hogy a mai magyarországi vendek akármikor is az ószlovén nyelvet beszélték? Még eddig mindenki csak a IX. századbéli pannon szlávokra gondolt. Ezeknek nyelvéről a magyarban megőrzött maradványok oly képet adnak, mely nem engedi, hogy azt a két szláv népet azonosítsuk. A ki mégis azonosítja, az arra a föltevésre kényszerül, hogy a magyarországi vendek ma más szláv nyelvet beszélnek, mint a melyet őseik a IX. vagy X. században beszéltek.

VOLF GYÖRGY.

Magyarjövénények. JACOBI érdemes munkája (l. ismert. 25:469. l.) jóformán mindent fölölelt, a mi magyar eredetű a szász szókincsben. Két szóval azonban pótolhatom a munka adatait: HALTRICH „Negative Idiotismen stb. (Segesvári gymnasium 1865—66-diki értesítője 38 lp.)” olvassuk, hogy „*quersack* = *zwerchsack*, *doppelter schulthersack* (KALTSCHMIDT) sächs. *eiszäck* m., *etsäk*, *quersack*, *zwerchsack*. Der erste theil ist mir etymologisch unerklärlich (KRAMER Id. 20.). — Ez az erd. szász *eiszäck* nem lehet más, mint a magy. *iszák*, a mely tudvalevőleg szláv eredetű, s a szász nyelvbe került *eiszäck* alak talán a népetymologia alkotása. A másik adat a magy. *egres*. Az erd. szászból a következő adatok vannak igazolva: *aegresch* kächen. Eine speise von unreifen weinbeeren. *Bumägresch*, stachelbeeren. Ruit (roth) *ägresch*, preisselbeeren | *aegresch*, m. unreife trauben; von dem ungrischen *egres* (Ungarisches Magazin, I:262) || stachelbeere s. *äjersch* m. Schsb., *ärgesch* m. S.-Regen, *äjersch*-kächen f. bei fleisch gekochte stachelbeeren (HALTRICH, 44). KALTSCHMIDT-ből HALTRICH-nál *agrish* alak is van közölve v. ö. KRAMER Id. 3.; az egyenesen oláh eredetű is lehet (v. ö. az *egres* eredetére Nyr. 24:374).

M. J.

*) U. o. XVII. köt. 606. l.

A török nyelv idegen elemei.

(Második közlemény.)

bogumliča, növénynev, ZEN. MIKLOSICH a szó előrészében a szláv *bogo*-t sejtí, utórészére pedig a szerb *mliječ*, *mlječika*, cseh *mlěč*, *mlič* növényneveket említi fel.

bojar, *bujar*, bojár ZEN. A törökbe az oláh nyelvből került át. V. ö. *vulah bojarî*, oláh úr. Így nevezik különben a szerb és albán urakat is.

bojnuk, harcos, guerrier. BARBIER a *vojnuk* (szl. *vojnîk*) vulgaris alakjának tartja, de nem lehetetlen hogy a magy. *bajnok* átvételével van dolgunk.

bono, *bon* SAM. Az olaszból átvett irodalmi műszó (*buono*), v. ö. *ačik bono*, nyílt bon.

bora, vihar, orkán, orage, ouragan SAM. Az olaszból (*bora*) átkerült szó, mely megvan a szláv nyelvekben is. V. ö. görög βορέας. *Bora patladi*, vihar tört ki.

borda, oldal, a hajó külső oldala, bord. BARBIER DE MEYNARD az olasz *bordo*-ból származtatja, v. ö. magyar *borda*.

borgos, kastély, torony, château, tour BARB. A görög szó, mely a töröknek alapul szolgált, πόργος-nak hangzik, v. ö. *Burgas* (helynev).

boroš, melltű, broche BARB. Újabbkori átvétele a francia *broche* szónak.

borsa, börze, bourse BARB. Újabbkori átvétel az olaszból, v. ö. *borsa ojunu* agiotage.

božuk, karácson, noël ZEN. E használatban nem levő szót ZENKER és utána MIKLOSICH a szláváságból eredtetik, v. ö. bolg. *božič*, szerb *božić*.

branka l. *pranga*.

bravo, helyeslő felkiáltás BARB. Újabb átvétel az olaszból, török synonymja a perzsa eredetű *aferim*. V. ö. *bravo çaiřmak*, bravót kiáltani.

brizola, *pırzola*, sült juhhus, mouton cuit, cotelette SAM. Átvétel az olaszból, v. ö. olasz *braciola*, velencei *brisiola*.

bugals, *buglusun* ökörnylev (növény), *anchuta officinalis*. ZENKER e szóban a görög βούγλασσον-t látja.

Bugdan, Moldva, Moldavie ZEN. *Bugdan vojvodasi*, Moldva vajdája, *Bugdan beji*, Moldva fejedelme. MIKLOSICH a szláv *Bogdan* személynevet látja benne, mely különben a magyarban is megvan.

buhař, uhu, hibou. ZENKER után MIKLOSICH szláv átvételnek tartja e szót, a mai törökségben ismeretlen.

bukal, palaczk, pohár, bouteille, bocal, BARB. *Bir bukal šarab*, egy palaczk bor. Újabbkori átvétele az olasz *boccale* szónak.

buranđa, *borrago officinalis*. MEYER e szót az új-görög *μυράντζα* és olasz *borage*, *borrace* szókkal hozza összefüggésbe.

burnus, *burnuz*, könnyű köpeny, manteau de laine légère BARB. Az arabból került török szót MEYER a biz. βίρρος, lat. *birrus*-szal hozza kapcsolatba.

büritis, *büritis*, tűzkő, *pierre à feu* ZEN. Átvétele az új-görög *πυρίτης*-nek. V. ö. *barut*.

büvanda, orvosság, tisane BARB. Újabbkori átvétele az olasz *beranda* szónak.

çaganos tengeri rák, *cancer* BARB. — BUDAGOV e szót görög eredetűnek tartja, v. ö. *τσαγανός*. A *Lehçe* a *çakmak* igéből származtatja, de hibásan.

çakal, sakál, *chacal*; újabb francia átvétel.

çakalos, *pierrier*, *petit canon*, köszóró ágyú. Úgy látszik, hogy a magyar *szakállós*-sal (szakállas ágyú) van némi összefüggésben.

çaket, *žaket*, *zubbony*, *felöltő*, *redingot* BARB. Újabb átvétele a francia *jaquette*-nak.

çumariva (hajós műszó), *commandement pour hisser les gréements*. BARBIER az olasz *cima* (*chiama*) a *riva* kifejezésből eredteteli, mely velenceiesen *ciama*-nak hangzik.

çar, *czár*, *tzar*; *moskov çari*, az orosz *czár*, *çariçe*, a *czárnő*; *çareviç* az orosz trónörökös.

çasar, *császár*, *César*, v. ö. *nemse çasari*, osztrák *császár*.

Átvétel a magyarból. Újabban e szó helyett az *imperator* használatos.

čeh, *cseh*, v. ö. *čeh memleketi*, Csehország, *čehli*, *cseh*. Átvétel a magyarból.

čembalo, *čambalo*, tambura, tambour. BARB. Olaszul *cembalo*.

čemento, *czément*. BARBIER az olasz *cimento* átvételének tartja.

čete, kirándulás, rabló kirohanás, excursion, course, razia. BARB. V. ö. *četeži*, pilleur, *hajdud četesi*, rablókirohanás. MIKLOSICH a szláv, *četa*, *czata*, *čete* magy. *csata* alakokkal hozza összefüggésbe.

četele, rovó pálcza, *taille du boulanger*, *boucher etc.* *tige double de bois* BARB. Két részből áll, melyekre ráróják az árú mennyiségét. Az olasz *cedola* másának tartom, mely a magy. *czédulával* is azonos.

čičaron fecsegő, *bavard*, *prolix* (comme un guide). BARBIER e szót az olasz *cicerone*-ből származtatja, de elfogadhatóbb BON. nézete, mely e szóban az ol. *chiachierone* illetve vel. *ciaciaron* alakot látja.

čima (hajós műszó), *bout de corde*, qu'on jette du bord pour accoster BARB. Átvétel az olasz *cima*-ból.

číneralja (növénynév), *cinéraire maritime* BARB. Olaszul *cineraria*. Török neve *jaban karanfil* vad szegfű.

činko, *czink*, az olasz *zinco* átvétele.

čiriš, *colle*, espèce de pâte employée comme colle Jus. Leginkább Kis-Ázsiában használatos szó, a magyar *csiriz*-zel azonos jelentéssel.

čiroz (*čejroz* BARB.), szárított hal, *čiroz* balfű; új-görögül *τσόπος*. Átvitten igen sovány emberről is mondják.

čičara (*sičara*), *zigaretta*; újabbkori neologismus a francziából.

čirnik (*černik*, *čarnik*), nagyobb fajta bárka, *grand bateau découvert* BARB. MIKLOSICH egybeveti a szláv *čolnek*, *čoln*, *člnok*, *čarnik* magy. *csolnak*, *csónak* szókkal.

čoža, *čoha*, szövet, posztó, drap; BARB. szláv eredetű szónak tartja. V. ö. magy. *csuha*.

čokolata, csokoládé, újabbkori olasz (*cioccolata*) átvétel, v. ö. *čokolatali*, csokoládés.

čotra, *čutura*, *čotora* fa edény, kulacs, *bouteille de bois*

BARB. BONELLI az olasz *ciotola*-ból származtatja. V. ö. magyar *csutura*.

čubra, čübre, (növénynév) hyssope ZEN. MIKLOSICH összeveti a szláv *čubar, čomber*, magy. *czombor*, oláh *čimbru* alakokkal.

čukal, edény, cuirasse, pot BARB. V. ö. új-görög *τσουκάλι*.

čuke (halfaj) Art stőr. HINDOGLU említi ez adatot, melyet MIKL. a magy. *csuka*, szláv *ščuka, štuka*, görög *στούκα* szókkal vet egybe.

dalja, teljes, parfait, complet BARB. V. ö. *dalja demek*, befejezni. BARBIER a görög *τέλεια*-ból származtatja.

daljan, taljan, halfagó eszköz, sorte de cahute pour prendre le poisson BARB. Átvétel az új-görög *ταλίανι*-ből l. BARB.

dama (koczkajáték), jeu de dames, v. ö. *dama taši*, koczkakő, *dama demek, damaia varmak*, befejezni a játékot. Átvétel az olasz *dama*-ból,

damasko, damaskusi szövet, ipek kumaš. *Kamus*.

dantela, csipkekendő, dentelle; újabb franczia átvétel, olaszos végzettel.

davlumbaz, a hajófedélzet hídja, bordages du pont BARB. Előrése a *tavolun*, melyet BARB. külön szónak is ismer, az olasz *tarolone* mása; a *-baz* perzsa szó.

defne, tejne, borostyánfa, laurier, v. ö. görög *δάφνη*.

defter, tefter, füzet, jegyzék, registre, livre de comptes BARB. V. ö. *ana defteri* anyakönyv, *defterdar* (régbben: pénzügyminis-ter). A törökbe perzsa vagy arab közvetítéssel került; eredetere nézve felemlítendő a görög *διφθέρα*, mely bőrt, könyvet, okiratot jelent.

dejmas, fogság, cachot, prison obscure BIAN. — MEYER a görög *δημόσιον*-t látja benne, mely az arab nyelv révén jutott a törökbe.

delfin, dauphin. V. ö. olasz *delfino* és új-görög *δελφίνι*.

demet, csokor, asztag, faisceau, fagot, p. *čiček demeti* virágcsokor, *demetlemek*, asztagba kötni. BARB. e szóban a görög *δεμάτι* változatát látja.

depozito, raktár, dépôt Jus. *depozito etmek*, vmit elhelyezni. Újabb olasz kölcsönzés. Mai nap inkább a *depoj* használatos, mint a *dépôt* mása.

despot, a görög metropolita czíme, métropolitain du synode grec BARB. V. ö. görög δεσπότης.

diak, *dijak*, latin, diakon, *diakē* latinul ZEN. — ΜΙΚΛΟΣΙΧ e szót a szláv *djak*, *dijak*, magy. *diák*, *deák*, gör. διάκος szókból magyarázza meg. A *diakos*, *diakoz* szó a görög διάκος átvétele.

diba, selyemszövet, étoffe de soie Jus. A perzsából került, a hová görög réven jutott el.

dihim, perzsa korona, tiare BIAN. E szónak, mely a perzsából jutott a törökbe, a görög διάδημα az alapja.

dikel, fejsze, hoyeau BIAN. V. ö. új-görög δίκελλι.

dinar, aranypénz, monnaie BIAN. A keleti nyelvekbe a bizancz δηνάριον-ból került.

diploma diplôme. Újabb átvétel, nemkülönben *diplomat* diplomata, furfangos p. *diplomat bir adam*, furfangos egy ember; *diplomatik* diplomata.

dirhem, négyszázad része a török okkának, dragme BARB. A keleti nyelvekbe a görög δραχμή-ből került.

dozana, vám, vámház, douane; átvétele az olasz *dogana*-nak, melyet NARDUCCI perzsa eredetű szónak tart, s a *dükjan*-ban látja őset. *)

doktor, orvos, médecin; *doktorluk etmek*, orvoskodni; újabb és széltében használatos francia átvétel.

domates, *tomates*, paradicsom, tomate; az új-görögben τομάτα, plur. acc. τομάτες.

dože, a velencei és genuai köztársaságok fejei, *doge*; annak idején gyakori használatú szó volt.

duello, *duvelo*, párbaj, a francia *duel* átvétele. *Kamus*.

duraki, barackfaj, pêche à peau lisse BARB. Arab közvetítéssel a görög δούρακιον-ból való. V. ö. magy. *duránczi*.

duzine, *dozine*, *düzine*, tuczat, douzaine; újabb átvétele az olasz *dozzina*-nak.

efendi, úr, az írástudókat megillető czím, maître, seigneur. E szót a görög εφέντης-ből származtatják, újabb kiejtése εφέντης. E szónak a vocativusából lett az *efendi*.

*) Saggio di voci italiane derivate dall' arabo.

elektrik, elektirik, villamos, villamosság, électricité JUS. *elektirik zijasi*, villamos fény; újabb franczia átvétel.

elenjun (növény), aunée ZEN. A görög ἐλένιον átvétele.

elmas, gyémánt, diamant. MEYER szerint a keleti nyelvekbe a görög ἀδάμας révén került.

engelika (növény), angélique BARB. ZENKERNÉL *angeline*; átvétel a görög ἀγγέλικα-ból.

enginar, árticsóka, artichaut; az új-görögben ἀγκινάρα, mely azonban a törökből is oda juthatott. A perzsában *genger*-nek hangzik.

engurus, ungurus, magyar, hongrois. E szót a keleti népek a görögöktől vehették, v. ö. οὐγγρος.

ergamuni (növény), anémone sauvage ZEN. A görög ἀργεμώνη az arab közvetítésével jutott a törökbe.

eruka, roka (növény), cresson alénois BARB. Új-görögben ῥόκα, ῥοῦκα.

esir, æther, aire. V. ö. *eter, eter ruhi, éther* BIAN. A görög αἰθήρ-ből származnak.

estare, esture, történet, histoire BARB. A görög ἱστορία-ból jutott az arabba és onnan a török nyelvbe. *Esatir-i evvelin* mythologia.

fabrika (vulg. *pavlíka, paluka*), fabrique, *fabrikazi* gyáros. Trapezuntban (Anatólia) e szó koresmát jelent BARB. Átvétel az olasz *fabbrica*-ból.

faceta (fuseta), foglalát, facette dans la taille des pierres précieuses, *altí fasetalı taş* hatfoglatatú kő BARB. Az első alak az olasz *facetta*, az utóbbi a franczia *facette* olaszos átvétele.

fajtun, négyülékes kocsi, phaéton BARB. Átvétele a franczia *phaéton*-nak, melyet újabban a *vatur* (voiture) kezd helyettesíteni.

falaka, fuluka, vesszőzés, bastonnade; *falakaja jatirmak*, a vesszőző padra fektetni, *falaka vurmak*, megvesszőzni BARB. A törökbe került arab szó a görög φάλαγγας-szal van összefüggésben. V. ö. olasz *feluca*.

falso, hamis, faux; *bu iş falso oldu* ez a dolog rosszul sikerült. BON. Az olasz *falso*-ból.

faljanoz, falionos, czethal, baleine BARB. a görög φάλια-ος-ból.

familja, család, rokonság, feleség. famille, maison. Az olasz

famiglia átvétele. Ujabban a *harem* (feleség értelmében) szót a *familja* helyettesíti, de főleg az európaiakkal való érintkezésben.

fanela, fanila, flanelle; fanelaži, flanelkereskedő. Átvétele az olasz *fanella*-nak.

fanta (madárfaj), oiseau au plumage bleu BARB. V. ö. olasz *fanetto*, új-gör. φανέτα.

fanus, lámpa, lanterne BARB., görög φανός-ból.

fantazija, pompa, luxus, exercice équestre chez les arabes BARB. V. ö. olasz *fantasia*.

farmason, szabadkőműves, franc-maçon. Ez utóbbi francia szónak az átvétele.

fasulja, fasulje, paszuly, haricot. V. ö. új-görög φασούλι, ennek plur. alakja φασούλια.

fatora, fatura, faktura, mustra, facture, échantillons BARB. V. ö. olasz *fatura*.

fejlesof, tudákos, bölcselkedő, homme dépravé, impie BARB. Az arabból átkerült alak a görög φιλοσόφος-szal függ össze.

fenar, fenar, lámpa, lanterne; asma fenar, függő lámpa. V. ö. görög φανάρι. Egyúttal egy görög városrész neve Sztambulban.

ferasijun (növénynev.), marjolaine BIAN. Az arabból átkerült szó a görög πράσιον-ból ered.

fereže, feraže, török női felöltő, manteau; az arab szót a görög φορεσία-ból származtatják. l. MEY.

fertig, a török vasúti kalauzok használják a vonat megindításának a jelzésére, innen a kalauzok fertigži neve. Újabbkori német átvétel.

feslijen, bazsalyikom, basilic. V. ö. görög βασιλικόν. Az arab révén jutott a törökségbe.

fidan, hajtás, jeune plante; körpe fidan, gyenge palánta; fidanlık. MEYER a görög φιδάνη szóval hozza összefüggésbe.

filamur (iylamur, oylamur) hárs, tilleul sauvage BARB. Homályos eredetű szó, a görög φλάμουρι török átvétel is lehet.

filaota, filauta, flauta, flüte. V. ö. olasz *flauto*.

fildekoz, fil d'Écosse, flanelle BARB. Újabbkori francia átvétel.

filinta, flinta. BARB. a német *flinte*-ből származtatja, de valószínűbb, hogy a magy. volt az átadó.

floržin (madárfaj), oiseau de la famille du pinson BARB. V. ö. olasz *frinquello, frongillo*.

fino, kicsi, kedves, tout ce qui est petit et délicat, *fino çoha*, *finom* szövet, *fino fes*, kis *finom* fez, *fino köpeji*, öleb. V. ö. olasz *fino*; a görög φίνο török átvétel.

firfiri, biborszínű, purpurin; *firfiri çoha*, biborszövet. V. ö. gör. πορφύρα. A törökbe arab révén került.

filuka, *fuluka*, hajó, feloque, chaloupe. V. ö. olasz *feluca*. Az arab révén jutott a törökségbe.

filuri, *filurin*, tallér, velencei arany, florin; v. ö. olasz *florino*, gör. φλοορί, φλωρί. Ugyanezt jelenti a *florenca* is. A törökben használatos *forint* magyar átvétel.

filuria, *filorja*, loriot BARB. V. ö. görög χλωρία; a φλώρι alak török átvétel is lehet.

findik, mogoró, noisette; fig. rávasz, p. *findikçi* fourbe; vendéglő, auberge BARB. Az arab nyelvből került szó eredetére v. ö. görög πανδοχείον, magy. *vendég*.

firca, kefe, brosse. V. ö. olasz *furcia*, új-görög βούρσα. Ez utóbbi török v. olasz átvétel.

firkata, frégate, v. ö. olasz *fargata*. A török történetíróknál előforduló *firkatun*, *firkatin* alakokból magyarázza BARB. a *brigantin* korzár hajókat.

fisket, *jesket* fütty, (a tengerészetnél), sifflet, *fischio di marinaio* BON. Az olasz *fischietto* átvétele.

firtina, *firtuna*, vihar, tempête; az olasz *fortuna* szó átvétele.

fistik pisztác, pistache; a keleti (arab és perzsa) nyelvekbe a görög πιστάκιον révén került.

foga (hajós műszó) tűz; *foga etmek*, mettre le feu á la pièce BARB. V. ö. olasz *fuoco*, velencz. *fogo*.

foja kis ezüst v. arany levelek, feuille, petites lames d'or ou d'argent BARB. fig. *fojasi mejdana çikti*. Eredetére v. ö. olasz *foglia*.

fora (hajós műszó), cris de commandement. Az olasz *fuori* átvétele.

forma, ív (papír), egyenruha; *bir forma kjad*, egy ív papír, v. ö. olasz *forma*, *uniforma*.

fotin, női cipő, bottine de femme; újabb átvétele az olasz *bottini*-nak.

franka, *franga*, frank, monnaie; *frank* európaikat jelent, v. ö. *ala franka*, á la franque, európai módon, p. *ala franga saat* európai időjárású óra.

fransa, franse, Franciaország, France, *franse devleti*, franczia birodalom; *fransiz*, franczia; újabb franczia átvételek. A régibb használatú *franca, francali* olasz átvétel.

franžela, franžela, sütemény, pâte de farine blanche; v. ö. olasz *frangiola*.

frenk, firenk, európai, p. *frenk* üzümmü, apró szőlő, *firenk-hane* (vulg. *ferhane*), európai áruház; *frengei, firengi*, európai betegség, szifilis.

fuçi, hordó, tonneau; v. ö. új-g. βουτσι, mely azonban török átvétel is lehet. Megvan a magyarban is, v. ö. MTSz.

fulispid (hajó műszó), á tout vitesse BARB.; újabb átvétele az angol *full speed*-nak.

fulja (növénynév), vulg. *soyan čičeji*, hagymavirág MEY. V. ö. olasz *puglia*.

funda (növénynév), sarments, *funda demetleri* fascines BIAN. V. ö. új-g. φούντα.

furun, kemence, fourneau, *kirež furunu*, mészkályha. Az arab nyelv a görög φούρνος alakból vehette, noha az olasz *forno* is számba jöhet.

gabia, kosár a hajóárbocon, hotte BARB. Az olasz *gabbia* átvétele. V. ö. *gabia čiburu* kosárárbocz, *gabia sereni* kosár rúdja.

gajzar, szamár, ane BIAN. MEYER az új-görög γαϊδαρος átvételének tartja. A mai nyelvhasználatból egész kikopott szóalak.

galeta, köralakú kétszer sült, gâteau rond et plat BARB. Az olasz *galletta* átvétele.

galoš, kaloš, sárczipő, galoche SAM. Újabb franczia átvétel.

gardia, őrszem, gárda, garde BARB. Az olasz *guardia* átvétele. Ugyanezzel függ össze a *garden* szó, főleg a vesztegzár (quarantaine) örének elnevezésére, olaszul *guardian*. Az újabb nyelvhasználat inkább a *varda* szót használja, lásd u. o.

garikun, agaric (hashajtó szer), a görög άγαρικον megfelelője. Most már elavult kifejezés.

gaz, gáz, gaz; *ajdınlik gazi* világító gáz, *sulu gaz* petróleum, *gazži* gázgyújtó, *gazli šerbetler* gáztartalmú italok. Újabb franczia átvétel. Ugyanilyen alakú szó használatos még a fátyol szóra is, melynek törökje (*gaz*) szintén a franczia *gaze* átvétele.

gazeta, kazeta, ujság, journal, *gazetaži*, ujságíró SAM. Az olasz *gazetta* átvétele.

gazino, kazino, kávéház, a hol ujságot is tartanak, *café à l'euro-péenne* SAM., *gazinožu*, kávéház-tulajdonos. Az olasz *casino* átvétele.

gazja, *mimosa farnesiana*, *cassie* BARB. Az új-görög *κασσία* átvételének tartja MEYER.

gazoz, hűsítő ital, *gazeuse*. Újabbkori francia átvétel.

gomana, kötél, mely a hajót a horgonyhoz köti, *vaskábel*, *câble* BARB. Az olasz *gomena* átvétele.

gumalaka, gumi, *gomme laque* BARB. Újabb francia átvétel.

grandi, árbócz, *grand mât*; v. ö. *kontra grandi* BARB. Újabbkori olasz átvétel.

gürçata, „barres de perroquet” (hajó műszó) BARB. Az olasz *crocette* átvétele.

guruš, kuruš, *piaszter*, *piastre*. Mint pénzegység egy század óta használatos, és negyven parát (körülbelül tíz krajczárt) foglal magában. V. ö. *arсланlı guruš*, oroszlanos (holland) *piaszter*, *kara guruš*, fekete (német) p. BARB. Eredetére nézve MEYER a középlatin *grossus*, olasz *grosso*, német *groschen*, magyar *garas* alakokkal hozza összefüggésbe. A törökbe valószínűleg a bizánczi, illetve arab nyelv révén került.

gülserin, haj, és bőrkenőcs, *glycérine*. ŠAK. A francia szónak népetymológiai átalakítása. A szó előrésze *gül* rózsát jelent.

gümrück, vám, *douane* BARB. V. ö. *gümrück mali* vámon átmént, vagyis európai portéka, *kara gümrück* szárazföldi vám. Az új-görög *κομμέρει* (lat. *commercium*) átvétele. A szó, mint török átvétel, ezen alakjában ismét visszakerült az újgörög nyelvbe.

günja, szegletmérő, *équerre*; v. ö. *günja božak* jobb szeglet. Az újgörög *γωνία* átvétele. BARR.

güpür, a francia *guipure* újabb átvétele. BARB.

güverte, *küverte*, fedélzet, *pont d'un vaisseau*, *tillac* BARB. E szó a velencei *coverta* (olaszúl *coperta*) átvétele.

hač, hač,*) kereszt, *croix*; *hači suja atmak* (keresztet a vízbe dobni) vízkereszt. Átvétel az örmény nyelvből.

haham, haçam, zsidó pap, *rabbin*; *haham baši* főpap, *le grand*

*) A *ç* csakis idegen, főleg arab szókban fordul elő és a népies kiejtés mindig *h*-nak hangoztatja őket. Így az arab *çaber* (hir) *haber*-nek, *çizmet* (szolgálat) *hizmet*-nek, *çotoz* (fejrevaló) *hotoz*-nak, továbbá a perzsa *çane* (ház) *hane*-nak, és a *çanım* (urnő) *hanım*-nak hangzik.

rabbin. Héber eredetű szó, mely a spanyol zsidók révén került a törökségbe.

hajdud, rabló, haramia, brigand, bandit. A hódoltság idejében került a törökségbe, valószínűleg délszláv közvetítéssel. BARB. egy *hajtu* alakot is ösmer, mely közvetlen a magyar *hajdu* átvételének látszik.

hale, hold-udvar, cercle autour de la lune SAM. Eredetére nézve MEYER a görög ἄλωϛ, francia *halo*, olasz *alone* szókkal hozza összefüggésbe. Valószínű, hogy az arabból vették át a törökök.

hamsi, *χamsi*, szardella féle hal, sardine, anchois; *hamsi baliçi*, szardella BARB. E szó főleg az anatóliai (láz) dialektusban fordul elő. Eredete ismeretlen.

harita, *χarta*, kártya, mappa, carte, plan Jus. *dünja hartasi* mappa. Eredetét illetőleg az olasz *carta* is számba vehető, noha újjörög átvétel is lehet.

hartal, *χartal*, íróta, parchemin pour écrire dessus ZEN. A görög χαρτάριον-nal van összefüggésben.

hartuc, *χartuz*, kartács, cartouche BARB. Újabb francia átvétel.

haviar, kaviár; újabb francia átvétel. (V. ö. *hajvár* MTsz.)

havli, *havli*, udvar, cour BARB. A *Lehçe* tudós írója a török *avil*-ből igyekszik kimagyarázni, de azért kétségtelen, hogy az újjörög ἀολήátvételével van dolgunk. A „serviette, törülköző” jelentésű *havlu* szó keleti eredetű.

havra, zsidó község, synagogue SAM. Héber eredetű szó, mely a spanyol zsidók révén került a törökségbe.

havroz, *havruz*, éjjeli edény, pot de chambre BARB. Új-görög-ből átvett szó.

hersek, herczeg, électeur d'Allemagne; v. ö. *Hersek vilajeti* Herczegovina, *Kara Hersek* Fekete herczeg (brandenburgi Joachim török neve). A hódoltság idejében vették át a magyarból.

hetman, kozák főnök, chef de cosaques BARB. A lengyelből átvett szó. Régebben azon vilájetek kormányzóit is így hívták, kik a krimi khánoktól függtek.

hinto, *hintov*, hintó, grand carosse, voiture de cérémonie BARB. Az előbbi alakot közvetlen a magyarból vették át, a másikat pedig délszláv közvetítéssel.

hirizma, *χirizma*, kenőcs, gyűrű, anneau que les femmes

kurdes suspendent à leurs narines BARB. Az újjörög *χωριμα* átvétele.

hírvat, žírvat, horvát, croate BARB. A kötördelöket is így hívják, mert rendszeren horvátországiak. Magyar és délszláv úton jutott a törökségbe.

hojrat, žojrat, paraszt, paysan, grossier BARB. A görög *χωριάτης* átvétele.

hokna, ‚salzbergrecht, salzbergwerk‘. MIKLOSICH, a ki HAMMER révén ismeri e szót, a szerb *okno*, oláh *okne* és újjörög *окна* szókkal hozza összefüggésbe.

horaz, çoraz, táncz, danse BARB. Az újjörög *χορός*-ból került a törökségbe. Ugyancsak ebből való az ugyanazon jelentésű *hora* szó is, v. ö. *hora tepmek* tánczolni.

horata, çorata, tréfa, plaisanteries, jeux BARB. *horataži* persifleur. Átvétele az újjörög *χωρατά*-nak. A *χωραταζής* a török-ből való visszavétel.

hristian, çristian, keresztény, chrétien; a görög *χριστιανός* átvétele.

hulja, çulja, epe, bile, fiel BARB. A görög *χολιον* átvétele, nemkülönben a *maljçulja* is, mely szintén e szóval van összefüggésben. Lásd u. o.

husar, huszár MIKL.; magyar átvétel.

KÚNOS IGNÁCZ.

Báhomos. Bereg-Rákos vidékéről ez van közölve a MTsz.-ban: «*báhomos hely*», s a *báhomos* értelmezésül a közlő a ‚gazos‘-t adja. A szó a ruthén *bahno* ‚mocsár‘, t. *bahno* ‚mocsár, sár‘ átnevése (v. ö. MIKL. EtymWb. 6, *bagno*) alatt s egyúttal megérteti velünk az ilyen helynévmegfeleléseket: *Balaton* — *blatno* | *Komárom* — *Komárno* stb. Kivánatos volna tudni, vajjon a **báhom* (mert a *báhomos* nom. possessor. továbbképzés) megvan-e népnyelvünkben. M. J.

Magyar o — szláv o.

(Befejező közlemény.)

A tótok után hadd kérdezzük meg az erdélyi szászoktól, hogy mikép hallják ők a magyar o-t. SZINNYEI ugyan ő róluk sem tesz említést, de hiszen elég rég óta laknak a mi országunkban, és nyelvükben is e hosszú együttélésnek elég nyomát találjuk, hogy méltán kíváncsiak lehetünk rá, vajjon ők tudnak-e valamit a magyar o-nak u felé hajló hangzásáról. A szászok tanúsága ránk nézve annál érdekesebb, mert SETÁLA épen *német* nyelven írt cikkben állította, hogy a magyar o idegen fülnek csaknem úgy hangzik, mint u, és így könnyen azt a talán téves hitet támaszthatta olvasójában, hogy a német fülnek is u-nak tetszhetik a magyar o. Az erdélyi szászok azonban mintha nem tudnának semmit sem erről. Igaz, el-elvétve u-t találunk náluk a magyar o-val szemben, de olyannyira elenyésző kicsi ez esetek száma, hogy merészség volna ezekből azt a következtetést levonni, hogy a magyar o-t u-nak hallja a szász, mikor annyi meg annyi o-t találunk a szász nyelvjárásokban magyar o helyén. JACOBI már egy ízben idézett *Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen* című nagy szorgalommal készült értekezésében mindössze 4 szót találtam, a hol magyar o-nak szász u látszik megfelelni. Az esetek részletes méltatásába alig is szükséges bocsátkozni. A *bugel* boglya természetesen ép úgy magyarázandó, mint a tót *bugl'a*, hiszen *bugja* alak a magyarok közt is él épen a szászok tőszomszédságában. Hasonló esetben látszhatik JACOBI előadása szerint a *duhät*, *duhut*, a mely mellett azonban *dohot* is járja, JACOBI t. i. egy magyar *duhutt* alakot idéz Bánfy-Hunyadról. De ez tollhiba, a Nyelvőr idézett helyén (10:23) *dohott* áll csak úgy mint az új Tájszótárban is. Másrészt a szász szó magyar eredete nem kétségtelen, hiszen az oláh is *dohot*-nak mondja a szekérkenőcsöt. Érdekes a *mon'äsch*, *munäsch* «Hengst, Zugstier» szó, a melyben o és u váltakozik és a mely a magyar *monyas*-ból lett. Végre ott találjuk még a *tshurdä* szót is, a mely azonban ép úgy lehet az oláh *ciurdä* (olv. csurde) mása. A szász faluban mindig oláh vagy oláh cigány a pásztor,

ez pedig *ciurdă*-nak nevezi a nyáját. A szó különben is csak Segesvárt használatos egészen specialis jelentéssel: «scherz- und spottweise ein Menschenhaufe (Schässburg)».

Nézzük ezekkel szemben azokat a szókat, a melyekben az *o* megmaradt *o*-nak: *boqâr*, *boglârcher* boglárvirág, *boitosch* (bojtos-ból) «Quaste, bojt, bolond, *boroiboichar* több. sz. baraboly, *borkût*, *borvîsz*, *botschkor*, *dobâsch* «kurz und dick; subst. ein dicker, plumper, läppischer Kerl (a m. *dobos*-ból), *gabonâsch* gabonás-tár, *hombâr*, *homvêt*, *horgâsch*, *horgâsch* «eine ungarische Silbermünze», *jobât* jobbágy, *koma*, *komê* koma, *komondar* Liebhaber (!), *kont'*, *korhâl*, *kopaz*, *kopô*, *korbâtsch*, *kortsch*, *kotrâsen*, *kotorâlên* kotorászni (a *kottern* igét az erdélyi szászoktól ugyanabban a jelentésben akkor is sűrűn hallani, ha az irodalmi nyelven beszélnek), *lotscheln* locsolni, *pokôrêchi*, *bokrîtchen* bokréta, *pol'a*, *rogosz*, *romlich* könnyen romló, *rôsçh* rovás, *szolgâbîrô*, *tok* «Düte», *topankên* tor, *tornâz* tornász, *trot'*, *tschonkich* csonka, *tschorbich* csorba. Hozzá jönnek még a lónevek *Bátor* és *Tschinos*, és az ökörnevek *Jámbor* és *Tschonka*.

Attérek most már az oláh nyelvre, de előre kijelentem, hogy ezt csak azért teszem, hogy ne tünjék úgy föl a dolog, mintha kitérnék egy kérdés elöl, a melyet SZINNYEI fölvetett, és azért, hogy az anyag összeállításával talán rábírjak valakit, a ki ért a dologhoz, hogy világítsa meg nekünk az előttünk nem elég világos tényeket. SZINNYEI a következő esetekre hivatkozik: *birtuk*, *birtukuş*, *çukur* csokor, *çurdâ* csorda, *fuglâ* fogoly (madár), *lâkêtûş* lakatos, *tajug* tályog, *ultoan* oltovány, *furdulâu*, *furdul'îş* forduló, fordulás, *kusurâu* koszorú. Ezek után még egy nagyon is helyén levő *stb.*-t tesz. Lejjebb pedig még a *cukur* czukor szót említi. Egy dolog a figyelmes olvasónak talán már e kevés adatoknál is föltűnt, az t. i., hogy az oláh ajakra vett magyar szó jóval erősebb változásnak van kitéve, mint mondjuk pl. a szerb vagy tót ajaktól ejtett magyar szó. A majdan még fölhozandó példák bizonyosan mind jobban azt a benyomást fogják az oláh nyelvet nem ismerő olvasóban is kelteni, hogy egyáltalában bajos dolog az oláh nyelvből biztos következtetést akarni vonni a magyar hangoknak akár kiejtésére, akár az oláh fülre való hatására. Vagy valóban azt higyjük, hogy a *forduló* az oláhnak *furdulâu*-nak hangzik, hogy a *fordulás*-t *furdul'îş*-nek hallja, a *lakatos* szót pedig *lâkêtûş*-nak? Ha pedig nem hisszük el pl. azt, hogy a *fordulás* szónak az *-âs* végzete az oláh fülnek *-îş*-nek hangzik, szabad-e vakon elhinnünk, hogy a *birtokos* szó *-os* végzete *-us*-nak hangzott neki. Nem kell-e mindenek előtt azt a kérdést felvetnünk, mikép tükröződik a magyar *o* rendszeren az oláh nyelvben és ha azt tapasztaljuk, hogy rendszeren bizony nem *u*-val tükröződik, nem kell-e tovább azt kérdeznünk, a ritkább *u*

nem sajátosságos oláh hangtörvények hatásából magyarázható-e? Ha én nem is tudok az utóbbi kérdésre szabatosan megfelelni, mégis erősen kételkedem abban az állításban, hogy az oláhok a magyar *o*-t *u*-nak hallják, mikor azt tapasztalom, hogy legalább 2 annyi esetben egészen határozottan *o*-nak hallották, mint a hány esetben egy még magyarázatra szoruló *u* mutatkozik az oláh nyelvben. Kiinduló pontúl elfogadom ALEXICS *Magyar elemek az oláh nyelvben* című értekezését (Nyr. 16. és 17. köt.), a melyre SZINNYEI hivatkozik, és összeállítom belőle mindenek előtt azokat az eseteket, a melyekben az oláh nyelvben is *o*-t találunk, Minthogy itt nagyon sok esetről van szó, a szókat könnyebb ellenőrzés kedvéért sor szerint számozom.

1. *aprobăluesk* aprobál, 2. *baraboj* baraboly, 3. *barşon*, 4. *boboş* «fleckig, bunt»: m. *babos*, 5. *bogjă* boglya, 6. *boglar*, 7. *bojtâr*, 8. *bok or* 9. *bolënd* bolond, 10. *boncül'esk* «tép, marcangol»: m. *bonzol*, 11. *borkan*, «*cruche*»: m. *borkanna*, 12. *bornău* bornyú, 13. *boroş'an* boroszlán, 14. *borviz*, 15. *borzoş*, 16. *bosorkaje* boszorkány, 17. *çontos* csontos (a *çantă* alatt keresendő!), 18. *çopor* csoport, 19. *çorgăesk*, *çoroesk* csorog, 20. *çoroslân* csoroszlanya, 21. *dehod'* dehogy, 22. *dobă* dob, 23. *dolgozesk* dolgozik, 24. *dolmană* dolmány, 25. *d'alog* gyalog, 26. *fat'ol*, 27. *făşol'esk* faszol, 28. *fodra* fodor, 29. *fogaş*:(ruha) fogas, 30. *fojtas* (puska) fojtás, 31. *font*, 32. *forăştău* forrasztó, 33. *forăştuesk*, 34. *forditău* fordító (fa), 35. *forgaç*, 36. *forğău* forgó, 37. *forşpant*, 38. *forteş* fortély, 39. *hangos* «nagy szájú ember»: m. *hangos*, 40. *hivotolnok*, 41. *holdă* hold (föld), 42. *honvjed* honvéd, 43. *horkol'esk* horkol, 44. *jobaz* jobbágy, 45. *kipor* kőpor, 46. *koçijă* kocsi, 47. *koçâne* (többes sz.) kocsonya, 48. *komed'ies*, *komid'ies* komédiás, 49. *komëndâl'esk* komendál, 50. *konc* koncz (papiros), 51. *konc* (hús) koncz, 52. *kondaş*, 53. *kontrăkt'us* kontraktus, 54. *koñhă* konyha, 55. *kopărsău*, *kopërsău* koporsó, 56. *kopău* kopó, 57. *kopos* kopasz. 58. *korç* korcs, 59. *korçie* «schrot oder kellerleiter»: m. *korcsolya*, 60. *korbaç* korbács, 61. *korhel*, *korheş*, 62. *korlată* korlat, 63. *korman* «kormányvas vagy régebben fa, mely a fölhasított barázdát leborítja», 64. *korman* «kormány: gubernium», 65. *kovas* kovász, 66. *laboşă* labos, 67. *lămpău*, *lompău* lopó (tök), 68. *lilium*, 69. *loçolău* locsoló, 70. *majos*, *măjeş* májos (hurka), 71. *misarăş*, *misaros* mészáros, 72. *malombirău* (talán sajtóhiba *molombirău* helyett, mert *mituesk* után áll, következik rá:) 73. *molo-meşter* malommester, 74. *mordăş* mordály, 75. *moşerj*, *moşarj* mozsár, 76. *notarăş*, *notarëş*, *notaroş*, *notarus*, 77. *okoş*, 78. *okoşag*, 89. *oksag*, 80. *orbale*, *orbanc* orbáncz, 81. *pisok*, 82. *pod'as* pogyász, 83. *pokol'esk* pakol, 84. *pokroc*, 85. *poltură*, *potură* poltura, 86. *pontoş*, 87. *porçieş* «adófizető»: m. *porezióş*, 88. *porozău* porozó, 89. *poştă* posta, 90. *poştamjeşter*, 91. *puton* puttony, 92. *rojt*, 93. *roşt'eş* «crates», rostély, 94. *roçolis* rozsolis

(pálinka), 95. *šogor*, 96. *šoltar* zsolttár, 97. *šoltuz* «autrefois maître»: m. soltész, 98. *šporol'esk* spórol, 99. *sobä*, 100. *sobolanä*, *sobol'anä* szobalány, 101. *solgäbiräü* szolgabíró, 102. *sorgos*, 103. *tilos*, 104. *todoman*, *tudoman* «protestatio, intercessio (Lex B.): widerspruch (Iszer: Wörtb.)» Arad s Bihar megyében, tanúság: jelentésben is hallotta ALEXICS: m. *tudomány*, 105. *tok* «theca», 106. *tok tok* (hal), 107. *toldas*, 108. *tolvajšag*, 109. *tongänesk* kong, 110. *topankä*, 111. *tronf* tromf 112. *tronfoluesk*: tromfol, 113. *trucos*, 114. *tulšagos*, 115. *contätäü* vontató, 116. *zapor* zápor (hímlő), 117. *žolž* gyolcs, (a «Pótlékok»-ban MNyr. 17: 115 kk.) 118. *bizonsag*, 119. *bojt*, 120. *bolonsag* bolondság, 121. *but'kos*, 122. *čolnä* csolnak, 123. *färtol'esk* fartol(tat), 124. *karaboj* garaboly, 125. *komändäluesk* komendál, 126. *konträluesk* kontrál, 127. *langos* lángos, 128. *mocikä* mocsok, 129. *säräntok* mendicus: m. szarándok, zarándok.

Nézzük meg most már, hányszor találunk *u*-t magyar *o* helyett, hogy az arányt megtudjuk, a melyben a két hang, magyar *o* helyett álló *o* és *u*, egymáshoz áll. 1. *astälus* asztalos, 2. *bed'ug* glockenspeise: m. bádog?, 3. *bil'ug*: billog, bélyeg, 4. *birtuk* birtok, 5. *birtukas* birtokos, 6. *buduluesk* bujzol, 7. *budušluesk* búdosol, 8. *budušläü* búdosló, 9. *bujguesk* «irre reden, phantasieren»: m. *bolyg*, 10. *bujgetäü* bolygató, 11. *buntuesk* «mutiler, tronquer»: m. *bont*, 12. *buntuzesk* «össze-vissza hányvet, keresgél»: m. *bontoz*, 13. *cukur* cukor, 14. *cul'ap* czolop, czölöp, 15. *čufulesk* csúfol, 16. *čukur* csokor, 17. *čumäü* csomó, 18. *čurdä* csorda, 19. *duhämis* dohányos, 20. *flaštrum*, 21. *fuglä* fogoly (madár), 22. *fuglä* fogoly (vinctus), 23. *furnož* százsz-oláh falu bírāja, falunagya; *folnagy*, 24. *hämukä* homok, 25. *holumb* halom, 26. *hužluesk* horzsol, 27. *kuldus* koldus, 28. *kumläü* komló, 29. *kuštul'esk* kóstol, 30. *murguire* morgolódás, 31. *mušlik* moslék, 32. *nimurik* nyomorék, 33. *päpürus*, *popürus*, *piporus* papiros, 34. *šunka* sonka, 35. *šupu'esk* supol, 36. *sukujesk* szokik (*sukä* szokás), 37. *surukluesk* «*szorgol, megszorul», 38. *tajug*, *täjug* tályog (a lónál), 39. *tulaj* tolvaj, 40. *tuluk* tulok, 41. *ultoj* oltó (ág), 42. *umultuesk* homlít, 43. *uškulä* iskola, 44. *užurä*, *užärü* uzsora, 45. *žumalc* zománcz (a «Pótlékok»-ban:) 46. *bumb* gomb, 47. *burkuluesk* «szóval legyöz valakit»: m. **birkol*, 48. *čurbäluesk* «káposztalét leszed s újra visszatölt»: m. *csorbál*, 49. *furduläü* forduló, 50. *furdul'is* fordulás, 51. *kusuräü* koszorú, 52. *muždruluesk* «nehezen, tunyán mozdul».

ALEXICS-nál tehát össze-vissza 52 esetben találtam *u*-t magyar *o* helyett, pedig fölvettem a kevésbbé biztos eseteket is, a melyeneket az *o*-s jegyzékből szó nélkül kihagytam. Így is több mint kétszer olyan gyakran találunk *o*-t mint *u*-t magyar *o*-val szemben. Nem kell tehát azt a kérdést fölvetnünk, nem magyarázható-e az oláh nyelvben az *o*-nak *u*-vá való változása az oláh nyelvben magában végbe ment processusnak?

E kérdésre végleges, minden esetet tekintetbe vevő feleletet én nem adhatok, olyanoktól várom és kérem, a kik jobban értenek az oláh nyelvhez mint én. De annyit én is értek az oláh nyelvhez, a melyet Erdélyben gyermekkorom óta folyton hallottam, hogy tudjam, hogy mindenek előtt külön kell választanom azokat az eseteket, a melyekben *hangsúlytalan* szótagban találunk *u-t o* helyett, mert a hangsúlytalan *o*-nak *u*-vá való átmenetele az oláh nyelvnek nem csak egy jellemző vonása (*jépure* leporem, *jéü* ego, *rumîn* romanum), hanem, ha ugyan szabad ezt a kifejezést a nyelvre használni, a beszélők tudatában még most is élő hangváltozás. Az oláh azt mondja a latin *potest*-tel szemben, hogy *pöáte*, ennek egyes első és második személye *pot*, *poți*, de a többes első és második személye *putém*, *putéti*-nek hangzik, többes harmadik személye megint *pot*. *Rogo*, *joco*, *dormio* úgy hangzik az oláhban, hogy *rog*, *joc* (olv. *zsok*), *dorm*, de *rogamus*, *jocamus*, *dormimus* vagy pedig *rogatis*, *jocatis*, *dormitis* már *u*-val hangzik: *rugám*, *jucám*, *durmim*, *rugáti*, *jucáti*, *durmíti* (az ékkel mindig a hangsúlyos szótagot jelölöm). *Dominius*-ból *domnu* lett, de *dominus deus*-ból *dumnezéü*, mert az első szón nincs hangsúly. Ugyancsak *u*-val ejtik ugyanabból az okból a *dumneată* «uraságod», *duminică* «dominica» szókat is. A latin *mortem* az oláhban *mort*, *mortuus mortua*-nak megfelel oláh *mort*, *möártă*, de már *moriri*-nek *murîre* «meghalás, halandóság» és *muri* «halni», a halandót pedig *muritor*-nak híjják. Csodálkozhatunk-e ezek után, ha a következő oláh szókbán magyar *o*-val szemben *u*-t találunk: *buduluésk*: bujzol, *buduşluésk*: búdosol, *buduşläü*: búdosló, *bujguésk*: bolyg, *bujgétäü*: bolygató, *buntuésk*: bont, *buntuésk*: bontoz, *cul'áp*, ha ugyan *czolop* és nem *czölöp*-ből lett, *ćufulésk*: csúfol, *ćumäü*: csomó, *duhänis*: dohányos [ebből a szóból valaki azt találhatná kiolvasni, hogy a magyar *o*: *i*-nek hangzik! még pedig több joggal mint a milyennel az *u* hangzást következtette SZINNYEI a *furdulüü*, *furdul'is*, *kusuräü* félekből, mert *duhänis*-ben hangsúlyos szótagban találunk *i*-t magyar *o*-val szemben], *flaştrum*: flastrom, *furnoz*: *fol'nogy* (nem «felnagy»! a hangsúlyos *o* megmaradt *o*-nak!), *huşluésk*: horzsol, *kuldús* [Erdélyből *koldús* kiejtést ismerék]: koldus *kumläü*: komló, *kustul'ésk*: kóstol, *murgüire*: morgolódás, *muşlık*: moslék, *nimurik*: nyomorék [ebből a szóból is azt olvashatná ki valaki, hogy a magyar *o*: *i*-nek hangzik!], *şupul'ésk*: supol, *sukujésk*: szokik [sükü természetesen nem lehet a magyar «szokás» mása, hanem *sukujésk* igéből van elvonva, *u*-ja tehát könnyen magyarázható, ámbár hangsúlyos], *surukluésk*: *szorgol, *ultój*: oltó,*) *umultuésk*: homlít, *zumälc*: zománcz,

*) Teljesen érhetetlennek látszik, a mit ALEXICS megjegyzés nélkül HASDEU-ból idéz az *ultoj* szó alatt: «A magyar *oltó*-ból származik, a mely-

burkuuésk: *birkol, *éurbäluésk*: esorbál, *furdulüu*: forduló, *furdul'is*: fordulás, *kusurüu*: koszorú, *mu'druluésk*: mozdul (?). Ime az esetek nagyobbik felében (52 közül 31 esetben) a lehető legegyszerűbb módon magyarázható az *u* keletkezése! És hogy ez a magyarázat helyes, azt bizonyítja az a körülmény is, hogy a hangsúlytalan szótagban egyes szóknál hol *o-t* hol *u-t* találunk, a szerint vajjon a szó hívebben megtartotta-e az idegen hangzást, vagy jobban megoláhosodott. SZINNYEI egyebek közt az *ultoan*: oltovány szóra hivatkozik, de nem kutatja, hogy miért ment át csak az első *o*: *u*-ba, miért maradt a második *o*-nak. Még bajosabb elfogadni SZINNYEI álláspontját e szóval szemben, ha azt találjuk, hogy az oláhban *oltoan* alak is van, a hol mind a két *o* érintetlen maradt. Ott van ezenkívül az *oltoesk* a hangsúly helyéből érthető *ultuésk* alak mellett. ALEXICS, az igaz, a Nyr. 17:110. l. ez utóbbi alakot nem említi, hanem csak *ultoesk*, *oltoesk* alakot a czikkecske élén, no de láttuk már, hogy a Nyr. 16:307. l. *altoesc* alatt *ultuesk* alakra hivatkozik és csak az *ultoesk*, *oltoesk* czikkecskére nyomban következő czikkecskére az *ultoan*, *oltoan*-félére (Nyr. 17:111. l.) kell áttérnünk és ott találjuk egy idézetben a *ultujašte* alakot, a mi egy *ultuésk* alaknak egyes 3. személye. Az *altoesc*-hez tartozó infinitívus *altoí*-nak hangzik, de épen mert a hangsúly az *i*-n van, ez alak *altui* írásban is fordul elő, találunk a mellett *oltoi*, *oltui* és végre *ultui* alakot is, a mint TITKIN szótárából látni. Körülbelül ugyanaz áll az *oltovány* másaira is. ALEXICS a czikkecske fején csak *ultoan* és *oltoan* alakokat ír ki, de egy idézetben a többes *ultuonele* alakot találjuk. Kírórom szóról szóra az illető cikket TITKIN szótárából: «*altöa'n*, üblicher *hult-* sm. Mold. gepfropfter Baum, Pfröpfung. — Gr. auch *-tuö'n*, *-tuá'n*, Qu. auch *olt-*, *ult-*. — Et. Magy. oltovány».)*) Látni

ből a helyes képzés *altüü* lenne, ezt azonban a nyelv összetévesztette volna a birtokos névmással). Az ember nem érti, miért nem lett *oltó*-ból *ultüü*, hiszen ezt nem lehetett volna az *al tüü* «tuus» birtokos névmással összetévesztetni. ALEXICS elfelejtette HASDEU állításának megértéséhez hozzátenni, hogy *ultoj* mellett *altoj* alak is van, a mint maga ALEXICS is említ egy *altoesc* alakot [Nyr. 16:307, a *c* tollhibának tekintendő, az oláh ugyan *c-t* ír, de ALEXICS értekezésében nem használja az oláh helyesírást] ily módon: «(l. *ultuesk* alak)». TITKIN különben az *altoj*-t nem *oltó*-ból, hanem *oltvány*-ból származtatja, és ha tekintetbe vesszük, hogy *ultoí* alak is járja, a mint ALEXICS szóbeli közléséből tudom, és hogy magyar hosszú *-ó*-nak különben mindig *-üü* felel meg az oláhban, aligha igaz a nem lesz.

*) Mert nyelvészársaim figyelmét szeretném TITKIN most megindult szótárára fölhíni (eddig csak egy füzet jelent meg), a rövidítések magyarázatát is ide iktatom: *Moldv.* = Moldova, *Gr.* = Grammatik, *Qu.* Quellen, *Et.* Etymologie.

való, hogy TITKIN nem indul ki úgy mint ALEXICS egy m. *oltóvány* alakból, hanem *oltóvány*-ból, és kétségtelen, hogy ebből is megmagyarázható az *altüan* alak s talán a többi alakok is. Ha igen, akkor természetesen az *oltoan*, *ultoan* második *o*-jára, a mely a magyar *oltóvány* második *o*-nak felelhetne meg, tekintetbe nem jöhet, de hiszen untig elég is az *oltoan* alak első *o*-ja annak bebizonyítására, hogy mennyire nem lehet *ultoan* alakra hivatkozni a magyar *o*-nak *u* felé való hangzásának bebizonyítására. Egészen úgy kell értenünk, ha *őorgäu* és *őurgäu* egymás mellett mutatkozik, hiszen maga ALEXICS e szó előtt a *őorgäesk*, *őoroesk*: csorog igealakokat említi *u-s* mellék alak nélkül, a miből, az igaz, világért sem merném következtetni, hogy az annyira az oláh hangtörvényeinek megfelelő *u-s* kiejtés nem divik az igealakokban csak úgy mint *őorgäu-őurgäu* főnévben. Ilyen példa a *rátotü és rátutü*: rántotta szópár is. Ha ALEXICS az Arad megyében használatos *tolvajság* szóban konstatálja, hogy a magyar *o-t* itt is *o*-nak hallotta az oláh, a széltiben használatos *tüla*: «jaj, segítség!» szóból még akkor sem szabad azt következtetnünk, hogy de bizony máskor *u*-nak hangzott nekik a magyar *o*, ha a szó tényleg a magyar *tolvaj*-ból lett, a mi igen valószínű. Az *oltvány*: *altüan*-ból láttuk, hogy egy *u* hang e szóban a magyar *v*-ből is lehetett, a *tula* tehát keletkezhetett egy **tolüaj* alakból is. Én ezt pusztán ötletnek, merő kísérletnek jelentem ki, a mely tisztán csak azt akarja mutatni, hogy annyira nem szabad vaktában az ellenmondó tényekből majd ezt, majd azt a következtetést levonni, hogy minden lehetőséget szem előtt kell tartani, a mely esetleg egy föltűnő tüneményt a rendes tüneményekkel összhangzásba hozhatja. ALEXICS a «Pótlékok»-ban egy *burkulüesk* «szóval legyöz valakit» jelentésű oláh igét, «mely Naszód környékén járja», egy ismeretlen magyar **birkol* igéből származtatja. Hogy én mennyire nem voltam kényes az *u-s* esetek koncedálásában, azt ez az eset is bizonyítja. Én szó nélkül elfogadom ALEXICS magyarázatát, de azt állítom, hogy a magyar *o* csak is azért ment *u*-ba át, mert hangsúlytalan volt, és hogy helyes úton járok, annak bizonyosságát abban is látom, hogy ALEXICS ugyancsak a «Pótlékok»-ban oláh *birkozesk*: birkozik, *birkozas*: birkozás alakokat hoz föl, a melyek Arad megyében hallhatók, és a magyar kiejtésnek hívebb képét adják.

A mint az épen most és a valamivel előbb említett szók az oláh nyelvben talált oknál fogva mutatnak, részben még *o*-val váltakozó, *u-t*, úgy bizonyosan a hátralevő esetekben is sikerülne a szakértőnek részben az *u-t* tisztán az oláh nyelvből magyarázandó hangváltozásnak kimutatni, a melynek semmi köze sincs a magyar *o*-nak állítólag rendkívüli zárt kiejtéséhez. Olyan eseteket, a melyekben az *o-s* alak is megvan az oláhban az *u-s* alak mellett, de már hangsúlyos szótagban, egyelőre mint

semleges eseteket, a föntebbi jegyzékekből ki kellett hagynom, a teljesség kedvéért itt emlitem őket. Ilyen az *ókü, ukü*: ok, a melyek mellett *okos, okóság, okság* tehát csupa o-s alakokat olvasunk ALEXICS-nál. Ilyen volna a *čung, čunt*: csonka is, a mely mellett *čong, čont* is járják, de itt oly annyira közel fekszik a magyarázat, hogy már most is végezhetünk vele. Az oláh nyelv ugyanis az o-t nem csak hangsúlytalan szótagokban változtatja u-vá, hanem hangsúlyosakban is, ha n következik rá: így lett *bonum*-ből *bun*, *bona*-ból *bünä*, *frontem*-ből *frunte*, **frondea*-ból *frinžä* «levél», *montem*-ből *munte*, *longum*-ből *lung* stb. Itt jelentkezik mindjárt a *bumb*: gomb szó is, ámbár nincs o-s mellékalakja, mert hiszen m előtt is u-vá változik még a hangsúlyos o is: *cum*: quomodo, *núme*: nomen, *cúmpár*: comparo, *cúmpát*: computo. Váltakozik az u o-val a *šuhan*: *šohan* szóban is, a melyet ALEXICS «*sohun* (sehöl)»-ból magyaráz (Nyr. 17: 59) és a mely annyit jelent mint a *soha* szavunk.

Az eredetileg összeállított 52 u-s esetből a fönt említett 31 esetet levonva, a melyben az u hangsúlytalan o-ból lett, levonva a szintén már szóvá tett *bumb* és *tulaj* eseteket, marad még 19 eset. De ezekben vannak a könnyen magyarázható *užúra* és *šunka* szók, a melyekről később lesz szó, marad tehát mindössze 17 eset, a melyben nem merem az u keletkezését magyarázni. De van bizony e közt is nem egy eset, a melyre még sokkal kevésbé mernék hivatkozni annak bizonyágául, hogy a magyar o u-nak hangzott az oláh fülnek. Hogy is hivatkozhatnám pl. SZINNYEI-vel a *tajúg*: tályog szóra, mikor azt tapasztalom, hogy *ug*-ra végződik az oláhban sok olyan szó is, a melyben bizonyosan SZINNYEI sem tenné föl, hogy a magyar szó u-val hangzott az oláhnak, értem a -*šug* ra végződő szókat, a melyek a magyar -*ség* végű szóknak felelnek meg: *alensúg*: ellenség, *bet'esúg*: betegség, *mest'esúg*: mesterség, *hiklesúg*: hitetlenség, *belsúg*: bőség, *estinsúg*: istenség, *kelsúg, kel'cúg*: költség, *mirisúg* (m-mel!): nyereség, *nemesúg*: nemesség. Azért nem is tartom szükségesnek, hogy a *bil'úg*: billog, bélyeg vagy a különben is kétséges *bed'úg* «glockenspeise»: bádog szókat tovább figyelembe vegyem. Vagy ki merne SZINNYEI-vel együtt a *birtukús*: birtokos, *lákútús*: lakatos szókból biztos következtetést vonni, mikor azt tapasztalja, hogy az oláh a melléknévben mindig tisztán kihallja az -os képzőkből az o hangot: *bobos*: babos, *čontos*, *hangos*, *fontos*, *sorgos*, *tilos*, *trucoš*, *tulšagos*. Nem kell-e okvetetlenül kérdeznünk, nem azért változott-e a főnevekben az -os, a mely a melléknévekben olyan tisztán megmaradt, *uš*-sá, mert az oláh nyelvben az -*uš* gyakori főnévképző. Nem akarom e képző sokféle használatát itt példákkal illusztrálni (példákat találni a *Convorbiri literare*, 1877/78. évfolyam, 219. l.), csak egy pár szót említek, a mely úgy jelent mint a *birtukús* és *lákútús* személyt jelent, a

mely bizonyos állást foglal el, valamivel foglalkozik: *cărăuș* fuvaros, *jucăuș* tánczos, *bătăuș* verekedő. Így értem az *astăbūs*, *păpirūs* fejlődését, sőt érteném még az *aljanuș* «inimicus»: ellenes alakot is, csak tudnám, honnan vette ALEXICS, mert idézeteiben ilyen alak nincs és TIRKIN szótárában sem találom nyomát. De hogy egyáltalában nem lehet csak úgy egyszerűen a *birtukuș*, *lăkătuș* szókra hivatkozni, azt untig mutatják más ide vágó főneveken észlelhető tűnemények is. A *notaruș* lehet elvégre egy *notarius*-nak a mása is, a magyar *notáros* alaknak szorosán megfelel a *notaroș*, de találunk *notarăș* és *notarēs* alakokat is; a *mészáros*-nak *misaroș* meg *misarăș* felelnek meg, a *lángos*-t Arad megyében az oláhok is *langoș*-nak híjják (l. «Pótlékok» Nyr. 17: 119); *dohányos*-ból meg épenséggel *duhăniș* lett! Kinek volna ilyen adatokkal szemben bátorsága azt állítani, hogy a magyar *os*-t az oláh *us*-nak hallotta?

Vagy vegyük a *birtuk* szót, a mely ALEXICS szerint «Bihari szó» (a *birtukuș*-ról is azt mondja ALEXICS, «ugyanott hallottam»). Ha a magyar nyelvből átvett szó legalább közvetlenül átvételekor még magyaros hangsúlyát megőrizte, akkor az *u* már is meg van magyarázva, mert a hangsúlytalan *ok*-nak *uk*-ká való változása akkor könnyen érthető. Meglehet, hogy csak ez átmenetel után kapta a *birtuk* a többi *-uk*-ra végződők hangsúlyát az utolsó tagon, de meglehet az is, hogy az *uk* (*uc*)-ra végződő szók hatása közreműködött már az *ok*-nak *-uk*-ká való változásánál v. ö. oláh *butuc*, *bulbuc*, *bursuk*, *buzduluc* stb. A *birtuk* magyarázata megadná a «Magyarországi részeken» használt *tuluk* tulok magyarázatát is.

Maradnának mindössze: *cukur* czukor, *čurdă* csorda, *fuğlă* fogoly, *hămăcă* homok («Arad s Bihar m.»), *holămb*: halom («Arad m.») és *úškulă* iskola, a melyben azonban az egyik *u* meg a másik *u* is hangsúlytalan lehet, a szerint hogy *úškulă* vagy *uškulă*-nek hangsúlyozzák. Nem vettem föl a *čukur* szót, mert még ha igaza is volna ALEXICS-nak, hogy a magyar *csokor*-nak felel meg, nem volna biztos épen a hangsúlyos *u*-nak *o*-ból való keletkezése, mert a Székelyföldön *csukor* a csokor, *csukros* székfű, «viloja» és rózsa van amarra, a hangsúlytalan *u*-val pedig nincs már mit bujlódnunk. De én egyáltalában nem hiszek a *čukur*: csokor féle egyeztetésben. Lássuk csak egyszer ALEXICS adatait (Nyr. 16: 440): «*čukur*», *čukurj*: 1. cirrus, fimbria (Lex B.): franse, quaste (ISZER: Wörterb.): rojt, bojt, *csokor*. 2. grobe weisse bauernhosen (ISZER: Wörterb.). «Drăguța dumitale sa nekat și *čukuri* brăuluj staŭ deasupra reŭluj: A maga szeretője befűlt s övének c s o k r a i (rojtjai) a patak felszínén vannak (Gaz. T. 1886. 186.). Mindenfelé. V. ö. СИГ. Dict. II. 491. «СИГAC szótára nincs kezemnél, de a nélkül is merem azt állítani, hogy ez az oláh *čukur* semmi egyéb mint a messze földön

elterjedt török *učkur*, a mely czifra gatyá-, illetőleg nadrágmadzagot jelent. Vuk a szerb *učkur*-t szemben az egyszerűbb *gatník*-kal úgy magyarázza: *učkur je od platna i na krajevima ponajviše svilom i zlatom*, azaz «az *učkur* vászonból való és végein rendszeren selyemmel és aranynyal van». Ehhez azután hozzát teszi, hogy *gatník*-ot viselnek a parasztok, *učkur*-t a városiak. A szó elterjedt a bolgárokhoz, horvátokhoz, szerbekhez, oroszokhoz, albánokhoz. A horvát-szerb nyelvben megvan az hangátvetés következtében keletkezett *čukur* alak is, csak úgy mint az oláhoknál, még pedig nem csak ma napság használják, hanem előfordul már egy 1558-ban kelt okiratban! Az oláh *čukurî* (több. sz.) egyebek közt a rojtos kalapzsinórt is jelenti.

Most még az *užurä* és a *šünkä* szóról kell szólnom, a melyről már fent említettem, hogy *u*-juk ugyancsak könnyen magyarázható. Az *-urä* (= lat. *ura*) képző olyan gyakori az oláh nyelvben, hogy egy cseppet sem csodálkozhatunk, ha a magyar *uzsora* mása is hozzájuk csatlakozott. DIETZ *Grammatik der Romanischen Sprachen* II.³ 348. l. a következő *-urä* végzetű oláh szókat hozza föl:*) *adaogeturę* Zusatz, *aręturę* Pfügen, *arsurę*, *beęturę* Zwickel, *beęturę* Trunk, *ferturę* Kochen, *šimbeęturę* Krümmung, *rešurę* Schaben, *seęeturę* Behacken, *sperturę* Riss, *tręsurę* Zug, *ęldurę* Hitze.

Hogy az oláh *šünkä* nem *sonká*-ból, hanem *sunka*-ból lett (v. ö. a már fent idézett szász *schünk* szót is), az az eddig mondottakból, azt hiszem, elég valószínűnek fog tetszeni, úgy hogy fölösleges ezzel a szóval bővebben foglalkoznom.

Marad tehát mindössze 6 szó, a melyben az *u* keletkezésének okát nem is sejtem. De ezzel a hat szóval 129 szó áll szemben, a melyben az oláh nyelv is *o*-t tüntet föl, én tehát csak is az oláh nyelv történetében való járatlanságomnak tudhatom be, ha e hat esetben semmiféle magyarázatot nem tudok találni, a mivel természetesen korántsem akarom azt mondani, hogy a többi esetek magyarázatát véglegesnek tekinteném és nem kívánám nagyon ő róluk is a szakértők véleményét hallani. Én mindössze csak azt kísértettem kimutatni, hogy nem lehet egy-két az összefüggésből kiragadt példával semmit sem bizonyítani.

*) Én kínosan érzem azt a bosszantó tarkaságot, a melyben az oláh szókat bemutatom, de nem tudtam magamon segíteni. SZINNYEI példáit híven kellett idéznem, ALEXICS példáit sem írhattam át, annál kevésbbé, mert számos szó az irodalmi nyelvben elő sem fordul, de meg nem is lehet az irodalomban divó helyesírással élni, ha a hangokat pontosan akarjuk leírni. A magam példáiban a tudományban divó jeleket használtam. Most végre DIETZ példáin sem akarok változtatni.

Értekezésem végére érve, nem akarom elhallgatni, hogy SZINNYEI úgy fejezi ki magát, hogy az ember egy perczig kételkedhetik, nem beszél-e itt is, úgy mint a *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* cz. értekezésének egy megfelelő helyén, csak lehetőségről. Hadd idézzem előbb ez utóbbi helyet. «A régi német és ó-szlovén *u* betűs hang, mondja SZINNYEI a 22. l., szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta.» Most pedig azt mondja: «nemcsak a finn, hanem más idegen föltre is majdnem *u* benyomását teheti a mi *o*-nk». De nyomba rá azt olvassuk, hogy «arra *legendő* bizonyosságot találunk a szerb, horvát, szlovén, ruthén és oláh nyelvbe átkerült jövevény szavak közt». Azonkívül SZINNYEI úgy kezdte megjegyzéseit: «Kijelentem, hogy SETÁLA állítását igenis kész vagyok aláírni», SETÁLA pedig nem azt mondta, hogy a magyar *o* az idegen föltre majdnem az *u* benyomását teheti, hanem hogy teszi. Azért reményilem, hogy SZINNYEI-t félre nem értettem, mikor azt a nézetet tulajdonítottam neki hogy a bennünket körülvevő népek tényleg *u*-féle hangot hallanak a magyar *o*-ban. Nem tartottam tehát fölöslegesnek kimutatni, hogy azokban a nyelvekben, a melyeket én ismerek, erre nem hogy «*legendő* bizonyosságot» nem találok, de épen semmilyen sem.

Ezzel kapcsolatban szabad legyen még egy kérdést legalább érintenem. Ha az idegen népek a magyar *o*-t csaknem *u*-nak hallják, ennek nyilván csak az lehet az oka, hogy a magyar *o*-val azonos vagy hozzá legalább némileg hasonló *o* nincs ezeknek a népeknek a nyelvében, úgy hogy ha a magyar *o* hangot a saját nyelvükben meglevő hangokkal vissza akarják adni, akaratlanul is *u*-jokkal helyettesítik. Előbb-utóbb bizonyosan SZINNYEI is kénytelen lesz az élő hangokhoz folyamodni és erre az esetre azt ajánlom neki, figyelje meg az idegen nyelvekben lehetőleg minden nap hallható fordulatokban, szókban az idegen *o*-t, vajjon csakugyan olyan nagy különbséget talál-e magyar *o* és idegen *o* közt. Az oláh nyelvet talán már most is ismeri annyira, hogy elmondhassa nekünk, vajjon a magyar *Domonkos* első szótagjában hallható *o* neki tényleg távolabb látszik állani az oláh unos-untig hallható *domnule* «uram» szóban csengő *o*-tól, mint a szintén mindennap megfigyelhető *dumnezéu* «úristen» szóban ejtett *u*-tól. A szerb nyelvre nézve ajánlom neki a mindennapi üdvözléseket: *dobar dan* «jó napot, *dobro večer* «jó estét» össze volnának hasonlítandók a *dob*-(*ra*) szavunk hangzásával. Legalkalmasabb volna a *dobro jutro* «jó reggelt» annak eldöntésére a *dob* szókban az *o* úgy hangzik-e mint a szerb *o* a *dobro*-ban vagy inkább mint a szerb *u* a *jutro* szóban; mondom legalkalmasabb volna a *dobro jutro* ha a szerbek rendesen össze nem vonnák *dobrojtro*-vá! De hiszen maga a *jutro* «reggel» szó is elég sűrűn hallható, minden nap hallható.

a belőle származó *sutra* «holnap» szó is, úgy hogy igen egyszerű eszközökkel és nagyon kevés nyelvismerettel meg lehet a szükséges megfigyeléseket tenni. Ha a *tó t*-ra is ki akarja figyelmét terjesztetni, akkor az *o*-ra nézve a *dobry den* «jó napot», *dobré rano* «jó reggelt»-féle szólásokat használhatja az *o* tanulmányozására, az *u*-t is minden nap hallhatja, p. o. a *budem*, *budeš*, *bude*, *budeme*, *budete*, *budu* (ejtsd : bugyem; bugyes, bugye, bugyeme, bugyetye) «leszek, leszel stb.»-féle alakokban. A német kiejtésből is vajmi könnyen fogja kisütni, *o*-hoz vagy *u*-hoz áll-e közelebb a magyar *o*, hiszen a mint a szobába lép, azzal fogják köszönteni, hogy *guten tag*, *herr doktor*. Ezt előre tudva, talán első ízben is sikerül neki megállapítani, vajjon a német *doktor* olyannyira más-e, mint a magyar *doktor*, már értve az első hangsúlyos szótagot, mert a hangsúlytalan *-tor*-ban bizony könnyen irracionális hangzónává süllyed a németben az *o* az *r* előtt és akkor úgy hangzik, mintha *dokter*-nek írják a szót.

De minthogy az a tény, hogy a bennünket körülvevő nyelvekben megvan-e a mi *o* hangunk vagy nincs, tudományosan nagyon nehezen állapítható meg (fizikai mérések alig vezetnek célhoz) és a subjectiv mozzanatoknak is tág tere nyílik e megfigyeléseknél, de meg azért is, mert SZINNYEI talán ragaszkodik hozzá, hogy csakis a körül forog a kérdés, hogy mikép hallják a bennünket körülvevő nemzetek a mi *o* hangunkat, nem hogy ők maguk ejtenek-e ilyen *o*-t, a kísérletezés következő módozatát ajánlom még SZINNYEI-nek : mondjon szerbnek, oláhnak, németnek stb. magyar szókat tollba és figyelje meg, *o*-val vagy *u*-val írják-e le a magyar *o* hangot. Mondanom sem kell, hogy e kísérletre olyanok alkalmatlanok, a kik magyarul tudnak és hogy csak igen sok, különféle személytől és a legnagyobb pontossággal följegyzett ilyen adat vezethet tudományos eredményhez, de hiszen a könyvekből is csak lassan, hosszú munka után állapítható meg egy-egy új igazság, miért kívánnók az életből meríthető adatoktól, hogy könnyen és gyorsan jussunk hozzájuk.

SZINNYEI vissza akar, vissza fog térni azokra a kérdésekre, a melyek a magyar rövid hangzók régi és mai kiejtésével összefüggnek, bő alkalma lesz tehát az én ellenvetéseimre is megfelelni. Hogy egy rövid szerkesztői megjegyzésben nem fejthette ki kellően nézetét, azon nem csodálkozom, de minthogy a legközelebbi időben készül újra hozzászólni a kérdéshez, siettem az én kételyeim közöttételével, hogy azokat mindjárt a legközelebbi alkalommal tekintetbe vehesse és, ha lehet, eloszlassa. Talán érdekesebb, minden esetre sokkal bonyolódottabb az a kérdés, hogy miképen hangzott a magyar nyelv régebben, «az Árpá-

dok korában», de azt kutatni, mikor még a mai nyelv hangjaival sem vagyunk tisztában, képtelenség, azért azt a kérdést egyelőre fölfüggesztendőnek tartom, addig míg teljesen tisztában nem leszünk az egyetlen biztos kiinduló ponttal, a mai nyelv mai kiejtésével. Ha az egyáltalában még vita tárgya lehet, o-féle vagy u-féle hangot ejtünk-e bizonyos szókban, akkor ugyan hiába fogjuk azt kutatni: u-ból lett-e a mai o vagy már az Árpádok korában is u-nak hangzó o volt-e?

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A finn-ugor δ és δ' -hez. Az után hogy a finn-ugor δ és δ' -ről a NyK. legutóbbi füzetében közzétett cikkem kéziratát nyomatásra beküldöttem (az elejét már a múlt nyáron elküldtem volt), ősszel megjelent GENETZ-től «A finn-ugor δ az első és második szótag hangzója között» (Suomalais-ugrilainen δ ensimmäisen ja toisen tavuun vokaalien välissä. Vähäisiä Kirjelmä. XIII. 1—12 l.). Ez az értekezés megállapít a finn-ugor alapnyelvben a t mellett megvolt és «a finn d , l és r -hez hasonló zöngés mássalhangzót», de úgy a főeredmények, mint a részletek szempontjából elejétől végig eltéréseket mutat. «A mi fölfogásunk és tudományos módszerünk csakugyan annyira különböző», mondja más helyt maga GENETZ (Az első szótag magánhangzói, 4. l., a Väh. Kirjelmä ugyanazon füzetében), «hogy ez a jelenség senkit sem lephet meg.» Nem föladatom itt hasonlításokat tenni GENETZ idézett műve meg az enyém között; csak azt említem, hogy GENETZ értekezésének több egyeztetése nézetem szerint nagyon is kétes, pl. zürj. *vez-gödny*, *vez-gyny* = f. *vetää*; a votj. *kvala*, zürj. *kola* szóknak *-la* képzős eredetre való visszavezetése; f. *hitu*, *hiukka* = zürj. *šeluka* (?) «hülse, schale» (a zürj. szó kétségkívül = or. *μηρυχα* «hülse, schale»); f. *saada*, *sataa* = lp. *čuöädet* (a lp. szó nyilván a f. *suota* szóval tartozik egybe); f. *putu* = f. *puru*; f. *putoan* = mord. *pran*; f. *paella*, *pakkanen*-nek a *pads* tőszóból származtatása; f. *vasempi* = votj. *paljan*, m. *bal*; f. *sidon* = lp. *čadnat*; f. *kutea* = cser. *kujam* «coire» (szerintem a cser. szó inkább ahhoz a f. *koi*-tőhöz való, melyet a *koira* «canis», *koiras* «mas» képzett alakokban találunk [V. ö. BUDENZ MUSz. 393] = zürj. *kir*, *kir-pon* «männlicher hund», vog. *khör*, AHLQ. *qēr*, *qir*, *yar* «männchen», osztj. *xor* «männchen», valamint e szókban: f. *koinata*, *koinia* «coire»; magában a f. *koi* LÖNNROT szerint «ursus» jelentésű és összetartozik a lpK. *kujj*, *kijj* «ehegatte», vog. *xoŋ*, *xuŋ* «männchen», osztj. *yo*, *yon*, *yui* «mann, männchen» szókkal, meg talán a m. *hi*-tővel is ebben: *hím*, v. ö. vog. *qaim* «männchen» AHLQ.). Ezt csak azért hozom elő, mert nem egy ily egyeztetés, ha helyüket megállóknak lehetne őket tartani, a tőlem kifejtett fölfogás ellen bizonyítana.

SETALÁ EMIL.

Az *est* szó vitájához.

A finn *ehto*-nak a magyar *est*-tel való egyeztetése ellen, a mi mellett MUNKÁCSI kardoskodik, SETÁLÁ nyomós hangtani ellenvetésekkel felelt (NyK. 26 : 194. s k. ll.), a melyeket azzal zár be, hogy az *est* szónak «egész természetes etymológiája kinálkozik magában a magyarban.» Ezt a természetes magyarázatot, a mely az *est* szót az *es-ik* ige főnévi származékának hirdeti, MUNKÁCSI semmiképen sem hajlandó elfogadni (310. s köv. ll.). Minthogy az *est* = *eset* (*napeset*) származtatás elé MUNKÁCSI magából a magyar nyelvből is gáncsot tud vetni: hadd vizsgáljuk e gáncsokat mi is tisztán magyar szempontból.

A nyelvemlékekben található *napeset* kifejezésnek eredetisége ellen MUNKÁCSI először is arra hivatkozik, hogy «a magyar nyelvszókás nem ismeri a ,nap *esik*‘ szólást, mely nélkül pedig az *eset* (*est*), *napeset*-féle ,vesper‘ fogalmú kifejezésnek szabályos keletkezése szinte érthetetlen.» Ez legkevésbé sem nyomós ellenvetés, hiszen maga MUNKÁCSI is idézi GELEJI KATONA kifejezését: «míg a nap *le* nem *esik*.» Hogy csak ez az egy adat van e kifejezésre a NySzótárban, abból még nem következik, hogy a nap leesik‘ szólást a régiek ne használták volna. Ellenkezőleg a *nap-eset* szó épen arra mutat, hogy e kifejezésmódnak valamikor nagyon járatosnak kellett lenni. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy a régiek mind az *occasus*-t mind az *occidens*-t *enyészet*-nek is mondták, az *elesik* igét pedig ,elveszni‘ értelemmel is használták (l. NySz.).

MUNKÁCSI második kifogása az, hogy az *est* szó «nem használatos ,occidens‘ értelemben, holott mint a *napkelet* vagy *kelet* ellentéte, ez a legtermészetesebb volna.» Nézetünk szerint nem is lehet az *est*-nek — helyesebben az *est* alaknak — ,occidens‘ jelentését okvetetlenül várni és követelni. Azt MUNKÁCSI is tudja, hogy az *eset* alakot s az összetételes *napeset*-et, a mint etymojuk után várhatni is, ,*occasus solis, occidens*‘ értelemmel használták a régiek. Miért ne fejlődhetett volna ki e mellett a rövidebb *est* (*est-vel, est-ve, est-ig, stb.*) alaknak a különösebb, metonymikus ,vesper‘ jelentése? Hiszen ilyen megkülönböztetésre, ugyanazon

szónak különböző alakjai között, számtalan példát ismerünk a nyelv történetében. A *kelet*, *napkelet* ellentétéül megmaradt a teljesebb *eset*, *napeset* kifejezés, míg az eredetileg rendszerint ragokkal (*-vel*, *-ig*) használt metonymikus időhatározói kifejezésekből (*est-vel*, *est-ig*) idővel az *est* alak mint a 'vesper' fogalom hordozója gyökerezett meg a nyelvtudatban. Fontos körülmény ugyanis, hogy az *est* 'vesper', mint ilyen, rag nélkül sem a népnyelvből sem a régiségből (az elvonásra hajlandó szótárírókat kivéve) ki nem mutatható. Ha az *est* olyan ős finnugor szó volna, mint az *éj*, akkor mint ez utóbbit, amazt is meg kellene találnunk nominativusúl és mindenféle ragos viszonyításban is.¹⁾ Már pedig épen az a körülmény, hogy kezdetben mindig bizonyos időhatározó raggal (*-vel* vagy *-ig*) ellátva jelentkezik az *est* 'vesper' kifejezés, arra utal, hogy épen ezen időhatározó ragok következtében vált az *est* szó idő-fogalomná, hogy tehát eredetileg (mint a vele azonos *eset*, *napeset* is) csak természeti tüneményt (solis occasus) jelentett. Az *est-vel*-t és társait ugyanis (*regvel*, *nappal* stb.) PRIKKELLEL szemben én is mindig annak tartottam, a minek MUNKÁCSI, *-vel* ragos alakoknak.

MUNKÁCSINAK azon harmadik ellenvetésére, hogy *estig*, *esti* mellett miért nem találunk *esetig*, *eseti* alakokat, már megfeleltünk voltaképen. De mi is viszont kérdezhetnők: miért nincs *holatig* vagy *halatig*, *holata* vagy *halata*, csupán *holtig*, *holta* (*holtom*, *holtod* stb.)? Hasonlók még s az *estig*, *napestig*-nek teljesen megfelelnek: *váltig*, *fogytig*, *szinültig*, a melyeket soha sem mondunk *válatig*, *fogyatig*, *szinületig* alakban. Az *esti* alakot is épen a rövidebb, *-t* képzős, *estig* hatásából magyarázhatjuk, vagy talán abból is, hogy kezdetben, ha nominativust mondani akartak, azt személyragosan így mondták: *nap-est-e*²⁾ (vö. *napkelt-e*, *holdtölt-e*; ez utóbbiban pl. nem is lehet a teljesebb *-et* főnévképzőt alkalmazni). Később természetesen az *est* magában és más ragokkal is divatba jött, épúgy mint a hogy pl. ma ilyeneket olvasunk és hallunk: «Hogy itt a nap száll keletre, Nem, mint máshol, *naplementre*» (Arany). «És elbocsátunk *reghasadt* előtt» (Jánosi G.: Milton Elv. parad. ford. VII. é.). *Napfőköttre* (Almádi, Veszprém m., saját hallomásom).

¹⁾ Vö. «El iű az y» eljő az éj (Sylv.); «azon *eyen*» (DebrC.); *eynek* (VirgC.); «az *ey* el közelitend» (Born.) stb. l. NySz.

²⁾ Megemlítem itt DUGONCSNÁK megjegyzését, a melyet az *est* szóra Jolánkájának I. 57. lapján tesz: «Ezek a' szavak: *nap este*, *nap költte* igen közönségesek a' Magyaroknál. De kevesen veszik észre annak igazi származatját, midőn közönségesen el-hagyván amazokból a' *nap* szót, csak így mondgyuk: *este volt*, avvagy *költte volt*... E' helyett-is: *nap-esttig tekereg*, így mondgyuk: *esttig tekereg*... *Esttekor* annyit tézsen, mint a' Napnak *esttekor*».

Nincs ereje MUNKÁCSI utolsó kifogásának sem, mely az *est*-nek *-vel* ragos használatára támaszkodik s a melyet így formuláz: «Végül az *est-vel* szerkezet is arra utal, hogy az alapszónak valóságos időfogalmat tulajdonítsunk (mint *nap-pal*, *éj-jel*, *reg-vel*, *hol-val*, *ősz-szel*, *tavaszzal*), minthogy a hely- és cselekvésszók időhatározói alkalmazásánál a magyar nyelvdivatban rendszeren másnemű viszonyiszók szerepelnek (*napkelet-kor*, *virradat tájt* stb.), a *-vel* ellenben legfeljebb birtokosraggal (így: *nap keltével*, *nyugtával*). Nincs meg különösen a magyar nyelvhasználatban *kelettel* (*napkelettel*) ,reggel' jelentésben.»

Nincs pedig e kifogásnak ereje azért, mert a nyelv ismert adatainak figyelembe vétele nélkül hangzott el. Hiszen SIMONYI Határozóiban elég példát találunk a *-vel* ragnak kiterjedtebb időhatározói használatára (l. I. 389). Ime: «Hogy *napvilággal* soha ne járhatna» a denevér (Pesti G.). «Sokféle virágokat látunk, melyek *napkelettel* [!] kinyílnak és az *nap nyugottal* [!] egybe mennek» (Pázm.) *Virradattal* visszatérjünk a csapattal» (Arany: Rege a csodaszarvasról). A népnyelvből ezeket idézi SIMONYI: «Reggel elindultunk, de még az *nap világossal* visszajöttünk» (Dtúl.). «Délelőtt *meleggê* álltam ki a gyerekekkel, mégis megfázott» (Kecskemét). «*Harmattal* nem kell nézni a fűvet» (köz. BALLAGI német-magyar szótárában, bizonyára a népnyelvből, németre így fordítva: das gras muss man nicht beim morgentauen beschauen). — Megtoldhatjuk ez adatokat a következő népies helyekkel: «*Holdvilággal* minden elkészülhet» (Jókai: Új földesúr⁴ 352). «Hogy *világossal* kiérjek az erdőből, nekivágtam Pokolszikla ösvényének» (Bud. Hirl. XII. 97. tez.). «Igen gyakorlott szemű ember legyen, a ki *sötéttel* meg tudja különböztetni» (uo. XII. 217. tez.).

Ha ilyen tág a *-vel* rag használatának a köre, s főkép ha — a mire MUNKÁCSI olyan nagy súlyt vet s a mit egyszersmind kétségbe is von — a *napkelettel* és *virradattal* kifejezések sem hallatlanok a magyar nyelvhasználatban: bizonyára alig lesz okunk az *est* szót *-vel* ragos használata miatt a *nap*, *éj*, *reg*, *ősz* stb. eredeti időfogalmak közé iktatni és cselekvésszóból való származását képtelennek tekinteni.

Még MUNKÁCSINAK csak egy találgató nézetére akarok megjegyzést tenni, arra, hogy az *est* szó *t*-je olyan elem volna mint az *éj-t* alaké e kifejezésekben: *éjt-szaka*, *éjten-éjjel*, *éjt által* (NyK. 315). Szembeszökő ugyanis az *éjt* és *est* között a szükséges hasonlóság hiánya. Ama kifejezésekben a *-t* elem az *éj*-jel szemben oly korlátolt használatú, hogy az *est* állandó *t*-jével össze sem vethetjük. Az *éjten-éjjel* igen ritka figura etymologica s bizonyára egyéb természetű páros kifejezések hatásából magyarázandó. Az *éjt-szaka* a *hetet-szaka*, *telet-szaka nyarat-szaka* ragos

kifejezések közé tartozik (I. SIMONYI: TMNy. 651). Az *éjt* által kifejezésben pedig a *t* hangot szintén csak ragnak nézhetjük (I. SIMONYI: Határozók II. 165).

ZOLNAI GYULA.

Munkácsi válaszára.

Ha foglalkozni akarnék mindazokkal a kérdésekkel: a nyelvtörténet általános alapelveivel, a finn-ugor *ŋ* meg *m*, a szókezdő explosivák és több más hang megfeleléseivel, egyes etymologikus egyeztetésekkel stb., melyeknek tárgyalására MUNKÁCSI cikke (26:310. l.) alkalmat adhatna s a melyekben tőle eltérő véleményen vagyok, egész kötetre valót kellene összeírnom. A polemianak ilyen folytatása azonban szükségtelen is, meg haszonnal sem jár; szükségtelen azért, mert alkalmam volt és lesz e kérdések közül többet más helyen és más összefüggésben érinteni, haszonnal pedig azért nem jár, mert MUNKÁCSI és én egész fölfogásunkat és módszerünket tekintve annyira különböző útakon járunk, hogy úgyszem győzhetjük meg egymást. A hogy én nem tudtam őt meggyőzni arról, hogy a magyar *est*-nek nincs köze a finn *ehtoo* szóhoz, ép úgy nem tudott ő meggyőzni engem ezek összetartozóságáról. És megvallom: ha az a módszer, a mely MUNKÁCSI cikkében nyilvánul, meggyőző, ha olyan az, minőre a finn-ugor nyelvészetnek törekednie kell, akkor én egyáltalában nem vagyok képes a nyelvészet módszerét megbírálani.

Nem is vetnék tovább ügyet az egész dologra, ha MUNKÁCSI nem tüntetné föl cikkemet (194. l.) olyatén világitásban, a melyet nem ismerhetek el helyesnek. «SETÄLÄ — úgy mond ő (311. l.) — mint valami előttünk ismeretlen, új tényt váltig csak azt vitatja, hogy a finn *ehtoo* szóközépi hangsoportja a lapp *ikto* tanúsága szerint eredetibb *kt*-ből való, s a magyarban ennek *-t* (*-tt*) a szabályos megfelelője. Pedig tudjuk és tudtuk ezt mi is igen jól, hiszen talán a Magyar-Ugor Szótár az a mű, melyből SETÄLÄ is ezen tudomását legelsőben szerezhette.»

E szerint én «ismeretlen új tény» gyanánt hoztam elő:

1) hogy a f. *ehtoo* szóközépi hangsoportja a lp. *ikto* tanúsága szerint *kt*-ből való. — Cikkem azonban (196. l.), erről a dologról csupán ennyit mond: «ha már egyszer egyetértünk abban, hogy a f. *ehtoo* szóban régebben *kt* volt». Itélje meg maga az olvasó, hogy híven idézett-e MUNKÁCSI;

2) hogy a magyarban *kt* nek *-t* (*-tt*) a szabályos megfelelője — a miről azonban tudomásomat legelsőben a MUSz-ból szereztem. — A magy. *kt*-re biztos példát a MUSz-ban kettőt találunk: 1. *két*, *kettő*, melyről ez van mondva (26. l.): «A m. *két* [két]-ben — — a *t* előtt volt gutturalis beleolvadt a vocalisba (**kejt*, *kejt*, — *két*); míg a *kettő*, *kette*-ben áthasonult *t*-hez»; 2. *tetem*, melyről ezt mondja (214. l.): «Szabályos

hangmegfeleléssel m. *tete-* = lp. *takte*, lpF. *dafte*, e h. *täkte* (v. ö. *két, kettő*: lp. *kuekt, guoft*.)» Hogy miként gondolta BUDENZ ezt a *tetem*-beli «szabályos hangmegfelelést», előttem nem egészen világos; az legalább kétségtelen, hogy a *két* szóban, melyre a *tetem* szó tárgyalásánál utal, az eredeti *kt* megfelelését ő ugyancsak másként fogta föl (hogy t. i. a hangzó megnyúlása és *t* felel meg a *kt*-nek), mint én. Hogy BUDENZ fölfogása az eredeti *kt* megfeleléséről különben is (kivált abban, hogy ő nyilvánvalóképp az *št*-t is a *kt* szabályos megfelelőjének tartja) eltér az enyémtől, kitűnik, ha összevetjük a MUSz. 800., Über die verzweig. der ugr. sprachen 35. és ÄH. 285., valamint 196—209. ll. Azt sem láttam kifejezve MUNKÁCSI cikkében, hogy a *t, tt*-t az eredeti *kt* «szabályos megfelelőjének» tekintené a magyarban. Így állván a dolog, azt hittem, nem követek el semmiféle sértést a magyar nyelvészek ellen, mikor azt az állítást, hogy a magyarban az eredeti *kt*-nek *t (tt)* felel meg, bizonyításra és újabb példákkal való támogatásra szorulóknak jelentettem ki, kivált mivel BUDENZ csak két kétségtelen példát hoz föl erre a megfelelésre, míg ellenben a MUSz. 800. l. két példa (*est, ester*) egészen más megfelelést (*kt : št*) mutat. MUNKÁCSI pedig cikkében (NyK. 25 : 350) három más példát akart fölmutatni ugyanazon *kt : št* megfelelésre.

Végezetül konstatálni kívánom még, hogy MUNKÁCSI már csakis *jt (jt)* — *št* hangfejlődésről beszélt legutóbbi cikkében, nem pedig *kt* — *jt* — *št* fejlődésről, mint még a NyK. 25 : 350. l., és azt már nem is vitathatta, hogy fölhozott három példája közül egyben is eredetileg *kt* volt volna.*) Ha tehát elfogadnók is helyesnek — a mit részemről egyáltalán nem tehetek — MUNKÁCSI magyarázatait e szóról, az mindenestre tény marad, hogy MUNKÁCSI az *est* szóról adott magyarázatának erősségéül eddig egyetlen oly példát sem mutatott föl, melyben a magyar *št* a finn-ugor *kt* folytatója volna.

SETÁLA EMIL.

*) MUNKÁCSI — úgy látszik — a kérdéses szókban leginkább eredeti *jt*-t hajlandó föltenni. Legutóbbi cikkemben nem is gondolhattam, hogy MUNKÁCSI — a *kt*-ről lévén szó — a *näätä* szóban föltett «gutturalis elemmel» *jt*-re czéloz. De még így is meg kell maradnom a mellett, hogy a f. *näätä* ~ lp. *nette* szókban (ha ugyan a lapp szó nem átvétel a finnből) «mindazok szerint, a miket ezen nyelvek hangállapotairól tudunk», nem lehetett eredeti gutturalis nasalis sem; azokban az esetekben, a hol eredetileg nasalis volt, nincs egyetlenegy példa sem arra, hogy finn *ä* és lapp *æ* (nasalis nélkül) állának egymással szemközt. Az egyedüli lehetőséget ily magyarázatra az a föltevés nyujtaná, hogy a lapp *nette* szót a finnből későbben átvették tartjuk, a mi természetesen nem lehetetlen. De akkor legalább valamely bizonyítéknak kellene lenni legalább valamely nyelven arra, hogy ebben a szóban egykor szóközépi nasalis volt. Ily bizonyítékkal azonban eddig senkisémm állott elő.

Zárszó.

A szerkesztő úr szívességéből módomban van SETÁLA és ZOLNAI fent adott közleményeihez magamnak is csatolni néhány záró észrevételt. Mindenekelőtt őszinte sajnálatomnak kell kifejezést adnom újabb nyelvészeti irodalmunk azon áldatlan jelensége fölött, hogy benne minden legcsekélyebb nézeteltérés a legélesebb személyeskedés és érzékenykedés terére vezet; mintha nem is a felmerülő kérdéseknek lehető tisztázására igyekeznénk legjobb tudásunk szerint közakarattal, hanem egymás ellen viselnénk háborút, nem *meg-*, hanem *legyőzni* iparkodnánk egyik a másikat. SETÁLA is — lehet, hogy csak irántunk való ismeretes rokonérzéséből — alkalmazkodik immár rendszerünkhöz; kabinetkérdést csinál véleményeink elágazásából s kijelenti, hogy «ha az a módszer, a mely MUNKÁCSI cikkében nyilvánul, meggyőző, ha olyan az, minőre a finn-ugor nyelvészetnek törekednie kell: akkor ő (t. i. SETÁLA) egyáltalában nem képes a nyelvészet módszerét megbirálni.» A maga látszólagos szerénységében igen lesújtó reám nézve ez az ítélet annál is inkább, minthogy én viszont SETÁLA-ról a minap (NyK. 26 310.) úgy nyilatkoztam, hogy SETÁLA véleménynyilvánítását «méltán» illeti meg az a «tekintély, melylyel nyelvészeti irodalmunkban dicsekedhetik», s mivel ezt ma is elismerem, voltaképen magamra kell vonatkoztatnom az ő szavait, azaz, hogy én vagyok az, ki «egyáltalában nem képes a nyelvészet módszerét megbirálni.»

Csüggetegen vizsgálatom, hogy mi az a nagy módszertelenség SETÁLA-vel folytatott vitámban, melylyel e zord ítéletet fejem fölé vontam. Az talán, hogy hangtörténeti vizsgálatainkban a *fokozatos időrendi haladást* tartom helyesebbnek s különösen magyar nyelvünk hangalakjait nem egyenesen s közvetlenül az úgynevezett «finn-ugor» ősnyelv, hanem előbb s első sorban a szorosabb rokonságban álló magyarféle nyelvek (vogul, osztják és magyar) közöskép kifejthető alapalakjaival tartom egybevetendőnek? Avagy az, hogy az úgynevezett «hangtörvények» mellett a mi nyelveink pozitív nyelvtörténetének hiánya miatt okaikban csak nehezen kifürkészhető *hangfejlésbeli eltéréseket* is lehetségesnek tartok s ezeknek kétségtelen eseteire hivatkozom? Ha ilyenek volnának az én nagy hibáim, melyek miatt SETÁLA «haszonnal sem járó»-nak tartja «annyira különböző útjainak» helyesebb és czélszerűbb voltáról bennünket meggyőzni, sőt egy alapon állónak sem vallhatja magát velem: akkor vigasztalódás száll az én lelkemre; mert ez esetben valóban «habeo socios malorum», kiknek társasága annál kevésbé válhatik szegényemre, minthogy közöttük van ama férfiú is, ki a fokozatos időrendi haladás elvét a finn nyelv hangtörténetében az összes nyelvjárá-

-sokból következtethető közös alapalakok kifejtésével megvalósította, t. i. maga — SETÁLA.

Tárgyi észrevételeire kettő a megjegyzésem. Az egyik, hogy Budenz, noha alkalmazza a «hangváltozás» kevésbé szabatos kifejezését a *kt-št* fölvevett «hang-megfelelésre»; alatta mégis, úgy mint én világosabban kifejtettem, *kt-γt (ýt) -št* «hangfejlődést» ért; ezért idézi pl. a latin *octo* és szkr. *aštau* mellett a gót *ahtau* alakot is. Az én közleményeim figyelmes olvasása sem jogosíthat arra a föltevésre, hogy én bármikor egyenes *kt-št*, vagy plane *γt -št* hangváltozást gondoltam volna magyar példákban. — Másik mondani valóm SETÁLA-nek a *kt = t (tt)* hang-megfelelésre vonatkozó példáit illeti. Ilyen a MÜGSz-ból ismert három (*két, tetem, utó*) kívül még kettő van «újabb»: az t. i., hogy a magy. *-t* causativum képző legalább «részben» nem a rokon nyelvek egyszerű *-t-jének* (pl. magy. *kel-t-, vog. kwäl-t-*), hanem a cserem. *-kt-*-nek felel meg; továbbá, hogy a zürjén-votják *juktal-* «itatni» szóban szintén *kt* felelne meg a magy. *it-* (ököre *itó*) mássalhangzójának olyképpen, hogy a zürjén-votják alak *k-*-ja a *tőhöz* tartoznék (v. ö. lapp *jukkat*, praes. *juγ-*; magy. *iv-*). Mindkét nézet határozottan téves. A cser. *-kt* causativumnak magyar mása: *-γt-, -jt-, -ít* (pl. *tanoht, tanojt, tanít*); l. Budenz MÜg. Alakt. 86. l. A zürjén-votják alakok *k-*-ja pedig semmiesetre sem tartozik a *tőhöz* s nem a lapp *γ (kk)*, vagy magy. *v* egyértékese. Megvan ugyanis a csonkult *ju-* «inni» *tő* mellett a teljesebb *jui-* alak is (infin. *juini*, kazáni *d'uēnē*) s kétségtelen, hogy az itt mutatkozó hiatus az, melyben a lapp és magyar alakok *tővégi mássalhangzója* lappang (v. ö. votj. Sar. *nuikki- = nujkki-, nujtki-* «kihúzódni»; *lu-* «lenni», frequ. *luili-*: magy. *lev-*; votj. *ju* «gabona» = finn *juvä*: litván *javas*, plur. *javai* id.) annál is inkább, minthogy a zürjén-votjékban gyakori causat. képző az *-äkt-, -ikt* is (pl. *valal-* «érteni»; *valäkt-* «értetni, tanítani»; *berisk-* «fordulni»: *berikt-* «fordítani»; l. Budenz: MÜg. Alakt. 82. l.). A *jukt-* tehát így tagolandó: *ju-kt-* (nem: *juk-t-*).

ZOLNAI cikkéhez is elsöben az a szavam, hogy nem czélszerű mindjárt a polémia kezdetén alkalmazásba venni az afféle ropogós tropusokat, hogy az ellenfél «magából a magyar nyelvből is *gáncsot tud vetni*», hogy «*semmiképen sem hajlandó* elfogadni a természetes magyarázatot», ellenben egy másik mellett «*kardoskodik*». Mert az «ellenfél»-nek is van ám módjában hasonló fortélyokkal «*visszavágni*», s minő stílusbeli hatalmasságok állnak majd ily kezdettel rendelkezésünkre, ha a vita heve keményebb hadakozó eszközök elővételére ösztökél? Igaz ugyan, hogy a mi vitázó phraseológiánk újabb gyarapodása bőséges váltogatást enged ilyenekben is, hogy immár polgárjogot nyertek benne még «*intra muros*» is a «ferdítés», «botlás», «szemfényvesztés», sőt a «lesbe-

kerítés» is (melytől csak hajszálnyira esik a «hurokra fogás»): de hát be kell végre látnunk, hogy az efféle írásmodor nem valami nagy ékesége a tudományos fejtegetéseknek. — Megjegyzéseinek érdemére észrevételeim a következők: 1. Geleji Katona egymagában álló tanúsága a «nap *esik*» szólásra már csak azért sem jöhet, az *est* eredetének kérdésében komoly számba, mivel igen kései (a XVII. sz. közepéről való); ezenkívül, mint említettem, lehet, hogy csak nyelvészeti okoskodáson alapuló ú. n. «tudós népetymologia» (a tényleg élt *nap-est* kifejezés elemzése *) adta alkalmazójának tollára. Maga a *nap-est* összetétel nem használható fel bizonyosságnak a «nap *esik*» szólás régi divatjára; mert éppen az a bizonyítandó théma, hogy összefügg-e valóban a *nap-est* az *esik* igével. — 2. Hogy az *est*-nek «vesper» jelentése csak különösebb megszorítás, s hogy eredetileg «occidens» értelmű (a «nap-nyugat» egyértékese) is lehetett, nyelvtörténetileg nem igazolható, noha volna rá elég alkalom. Az a tény, hogy a NySzótárnak, egy kivételével, összes adatai «occidens» értelemmel mutatják a «*nap-est*»-et, még feltűnőbbé teszi, hogy az összetétel állítólag elliptikus másának, az *est*-nek éppen az ő föltett eredetéből következő legtermészetesebb jelentése, az «occidens» nem látható sehol. Ha az *est* csak a *nap-est* változata volna, az volna méltán elvárható, hogy a *nap-kelet* mellett is legyen valami **kelt*-féle kifejezés a «reggel»-re. — 3. Fontos körülménynek tartja ZOLNAI, hogy az *est* «vesper», mint ilyen *rag nélkül* sem a népnyelvből, sem a régiségből ki nem mutatható. De hát ismeri-e a nép a *reg* (reggel) szót, vagy nem *éjt-szaká*-t mondanak-e rendszeren az *éj* helyett? Külömben is a *délest* mint időhatározó, úgy mint a *hol-nap*, főkép ilyen ragtalan alakjában használatos (pl. ma hetfőn *déllyest*; az árnyék délig nő, *déllyest* apad stb. l. NySz.). S vajjon nem eléggé bizonyíttják-e az *est* ragtalan használatát az *esti*, *estén-estig*, *esténnen*, *estül* («advesperascit») ragos és képzős alakok? — 4. Az *estig*, *esti* alakok mellett, ha ezek az *eset* származékai, joggal várhatnánk a régiségben vagy a népnyelvben *esetig* vagy *eseti* változatokat; minthogy az *eset* képzés tényleg él. Ellenben nincs **halat* (*holat*), vagy **válat*, hogy ezek után a nyilván csak analogiai úton keletkezett *holtig*, *váltig* határozók valószínűleg soha nem is létezett **holatig*, **válatig* alakjainak fönmaradását várhatnók. Különösen feltűnő, ha az *est* az *eset*-nek összerántása, az *est-vel* alak, mely helyett már csak igazán könnyebb kiejtés volna az **esetvel*, vagy **estével*. — 5. Simonyi «Magyar Határozók» művének ZOLNAI-tól rám

*) V. ö. Geleji Katona ez okoskodását: «Az üdönek némely részeit igen alkalmas szókval nevezik a mi magyarink: *rég*: *regvel*, *tege*: *tegnap*.» (NySz.)

olvasott helyét ismerem, sőt idézem magam is (Nyr. 25, 131.); de Pázmány, Pesti Gábor, Arany keresett s analógiákat utánzó *műszerkezeteit*, valamint egyes tájbeszédék bizonytalan korú raghasználatát még nem tekinthetem magyar «nyelvdivat»-nak. Külömben is az utóbbiak (*vildgossal, meleggel, harmattal*) nem «hely- és cselekvésszók» (mint az *eset*); pedig én csak ezekről szólok. — 6. Hogy a *-t* elem az *est*-ben állandó, ellenben az *éj*-nél nem (*éj-jel, éji*), az abból magyarázandó, hogy amott a *-t* a *tő*höz tartozik (finn *ehtoo*, lapp *ikto*, vog. *ët, jët'*); emitt pedig rag. Külömben pedig, ha nem is így állana a dolog, vagyis ha csupán az *es* volna *tő* s a *-t* már rag (mint: *éj-t-szaka*) — a mint fölveszem ennek is a lehetőségét — mi különös van abban, hogy valamely rag állandósúl; hát a *reggel, éjjel* nem így állandósultak-e (*reggelre, éjjeli* stb.)?

MUNKÁCSI BERNÁT.*)

Tung. A NyK. XV. kötetében (462—464) a *czímbeli szó* mint «*podex*» értelmű (vö. «*leteszi a tungját*»: leül, LEHR ALBERT közlése szerint; *tungos*: kövér, nagy alfelű Tsz.) több finn-ugor *szóval* van egyeztetve, mint: f. *taka posticus*, quod a tergo est; észt *taga* hinterraum; lpF. *duökke* dorsum, tergom stb., s a magyarázó szerint «a m. *tungo*-, *podex*» egy ugor *t,ng*, névszótőre vall, melynek jelentése ,pars (corporis) postica» vagy átvitelrel ,locus posticus» lehetett, és nyilván mélyhangú hasonmása az előhangjára nézve tovább fejlett m. *segge* = ugor *t,ng*,-nek». Ez az egyeztetés tévedésen alapszik, mert a *tung* szónak «*podex*» jelentése csak tréfás átvitel; tulajdonképeni jelentése: ,káposztás hordó» (Balaton mell. CzF., továbbá FÁBIÁN GÁBOR és HORVÁTH ZSIGMOND följegyzése szerint) és ,kád» (Zala m. Szepezd Nyr. 17: 284). E szerint *tungos* (,nagyfarú» Dtúl CzF.; ,segges, breitarisch» Fertő mell. MNy. 3: 242) az, a kinek (nagyitással szólva) akkora a *podex*e, mint egy káposztás hordó. Egy kézirati adatom szerint a *tung* szónak Somogy m. északi részében *tunk* változata is él, a régi irodalomban pedig nemcsak *tung* (dolium; butte), hanem *tong* alakot is találunk (l. NySz. 3: 806 és KRISZN. 2: 275). A szó valószínűleg német jövevény, s eredetije a *tonne*-nak valamely nyelvjárási változata lehet.

Sz. J.

*) Ezzel a polemiát befejezettnek nyilvánítjuk.

A szerk.

A glagolita ê és az ószlovén nyelv hazája.

VOLF is, én is azt tartjuk, hogy a magyar nyelvbe került szláv szók javarészenek magyarázatára nincs más mód, mint az ószlovén nyelvhez fordulni, egyrészt mert kihalt az a szláv törzs, a melytől a legtöbb szláv szót átvettük, és nyelvéről semmi közvetlen tudomásunk nincs, másrészt mert a magyar nyelvbe átment szláv szókban nyilatkozó hangtani sajátosságok kétségtelenné teszik, hogy olyan szláv nyelvből vettük át a legtöbb szót, a mely az ószlovén nyelvvel szorosabban rokonságban állt. Jogunk van tehát, sőt kötelességünk a magyar nyelvbe került szláv szók fejtegetésénél első sorban az ószlovén alakból kiindulni, csak ha ebből nem magyarázható egy szó, szabad föltennünk, hogy más forrásból került, mint a szláv eredetű szók javarésze, és akkor természetesen kutatnunk kell, melyik élő szláv nyelvből származhatott át hozzánk az illető szó. Ebből világos, hogy VOLF is az ószlovén nyelvet ránk nézve igen fontosnak tartja, hiszen a nyelvünkbe került szláv elemeknek valóságos kulcsa, ha nem is forrása. Ebben tehát egyetértünk. De én tovább megyek és azt mondom, hogy minden, a mi e nyelvvel szorosabban kapcsolatban áll, fontos ránk nézve, fontos és fölötte érdekes ránk nézvé mindenek előtt az a kérdés is, hol keresendő annak az ószlovén nyelvnek a hazája. VOLF azt már nem tudja fölfogni, hogy magyar nyelvészt ez a kérdés hogy érdekelhet: «Dilettánságom», mondja helyes önbeismeréssel, nem bírja fölfogni, miért volna ez a kérdés «ránk magyarokra nézve is annyira fontos», ha bizonyos az, a mit ÁSBÓTH vitat, hogy az ószlovén nyelv hazáját nem Pannoniában, hanem Bulgáriában kell keresni. Azt tartom, akkor semmi vagy nagyon kevés közünk hozzá» (Nyk. 26 : 319.)- VOLF e kijelentése valóban nem a legkisebb furcsaság abban az elejétől végig igen furcsa cikkben, a melyet *A tudomány szabadságáért* írt. Sajnálom, hogy ha VOLF-ot a tudományos kérdések csak akkor érdeklik, ha úgy dőlnek el, a mint ő képzelte; nem is az ő kedvéért szólok hozzá. még egyszer a kérdéshez, hanem abban a föltevésben, hogy többi nyelv-

vésztársaim igenis a tudományhoz méltó dolognak tartják, hogy tisztába akarunk jönni azzal a kérdéssel, miféle nyelv volt tulajdonképen az az ószlovén nyelv, hol volt annak a nyelvnek a hazája, a melyre tudományos dolgozatainkban annyiszor hivatkozunk.

Hogy e nyelv hazája, mind a mellett, hogy a magyar nyelvbe átment szók tanúsága szerint Magyarországon egy hozzá igen közel álló nyelvjárást beszéltek, nem lehetett Magyarország, azt a magyar *csép, déd, lép* (vogelleim), (anya-) *méh, néma, ebéd, aczél, répa, szomszéd, tészta* szók bizonyítják. A CYRILL-tól összeállított glagolita írásban, a melyben a legrégebb ószlovén forrásokat leírták, a megfelelő szókban olyan jelt használnak, a mely kezdettől fogva egyszersmind a *ja* hang jelölésére volt használatos. Nem tehető föl, hogy CYRILL, a ki olyan finom különbségeket tesz írásában, mint a milyen a két irrationalis hangzó más-más betűvel való jelölése, két annyira különböző hangot, mint a milyen az *é* meg a *ja*, egy jellel írt volna. Ha tehát *dédü, obédü* s a többi e fajta szókban szakasztott ugyanazt a jelt használta mint a *észli* (olv. jasli) «jászol», *Iěkovü* (Zogr. Máté IV. 21. olv. Ijakov) «Jakab», *ěko* (olv. jako) «mikép» szókban, akkor jogunk van föltenni, hogy az ószlovénben az első és a második csoporthoz tartozó szókban vagy szakasztott ugyanaz a hang csengett, vagy hogy a hasonlatosság olyan nagy volt, hogy a különben olyan finom hallású CYRILL a két hangot egy jellel tartotta kifejezhetőnek. Az csak szórszálhasogatás, ha VOLF a két hang teljes összeesését tagadja és ennek bizonyosságául LESKIEN óbolgár nyelvtanának 32. lapjáról azt a megjegyzést olvassa fejemre, hogy *ist doch kein vollständiger lautlicher Zusammenfall anzunehmen* (NyK. i. h. 325. l.). Hogy LESKIEN mit ért ezen a nem teljes összeesésen, az kiviláglik abból, hogy milyen okból tagadja a teljes összeesést: az *é*, ha eredeti, valamennyi szláv nyelvben mutatkozó *ja*-nak felel meg, az előtte való mássalhangzót «meglágyítja», jésíti, az az *é* azonban, a mely eredetileg *e*-féle hang volt és csakis később az ószlovén nyelv alapját képező nyelvjárásban kapott *ja*-féle hangot, nem jésíti az előtte álló mássalhangzót: eredeti *konja* alakból *koně*, azaz magyar betűkkel leírva *konya* lett, eredeti *něma*-ból ellenben *něma* lett, azaz körülbelül *njama* tiszta *n*-nel! Hogy ez LESKIEN nézete, hogy semmit sem magyaráztam bele, a mi nem LESKIEN meggyőződése, az kitűnik, ha nyelvtanának 5-ik lapján a cyrill *k* alatt ezt olvassuk: «da aber, mondja, das entsprechende glagolitische Zeichen *А* zugleich zum Ausdruck der Lautverbindung *ja* dient, muss es in dem Dialekt der betreffenden Quellen einen dieser verwandten Laut darstellen, vielleicht *ia*.» VOLF nem is sejtí, milyen szeretetreméltó irántam, mikor épen LESKIEN fölfogását fogadja el a vitatkozás alapjául. LESKIEN-nek esze ágában sincs tagadni, hogy az *e*-

hangból lett glagolita *ê* hangzásra nézve nagyon közel áll a *ja*-hoz, mi több, a VOLF-tól idézett helyen ez *ê* hangzásáról egyáltalában nem is szól, csakis az előtte álló mássalhangzóra tett hatásáról, VOLF tehát egyszerűen félreértette az illető helyet. Arra, a mit LESKIEN itt szóba hoz, szép analogiát találunk a horvát-szerb nyelv területén: a hercegovinai nyelvírásban az *ê*-ből rövid szótagokban *je* keletkezett, a mely szakasztott úgy hangzik, mint a régi *je* v. ö. *rječnik: rječnikü*-ből és *perje: perje*-ből. Mindamellett LESKIEN bizonyosan ezekről a hangokról is azt mondaná, hogy ist doch kein vollständiger lautlicher Zusammenfall anzunehmen, mert az *ê*-ből keletkezett *je* nem gyakorolja ugyanazt a hatást az előtte álló mássalhangzóra, mint a régi *je* v. ö. a *děca*-ból lett *djeca* alakot a *gvozđe*-ből lett *gožd'e*-vel. Ha tehát VOLF nem tud erősebb argumentumot fölhozni, mint LESKIEN ama megjegyzését, akkor vajmi gyenge lábon áll az ő ellenvetése. Mert hiszen LESKIEN megjegyzése tökéletesen megáll akkor is, ha az *e*-hangból keletkezett *ê*-nek egyenesen *ja* hangzást tulajdonítunk. A különbség az *e*-hangból keletkezett *ê* meg a régi *ja*-ból keletkezett *ê* közt akkor csak is az volna, hogy amaz mindig *ja*-nak hangzott volna tiszta *j*-vel, míg ennek *j*-je már régebben összefolyt az előtte álló mássalhangzóval, úgy hogy tiszta *ja* hangzása csakis a szó elején vagy hangzók után maradt meg. Hogy LESKIEN is mindig csak olyan kiejtésre gondolt, a melyben határozottan kihallatszott az *a* hang, az kiviláglik abból, a mit a VOLF-tól idézett 20. fejezet végén olvasunk: Die nahe lautliche Verwandtschaft hat es indess mit sich gebracht, dass vereinzelt a für *κ* = *ê* geschrieben wird.

De menjünk egy lépéssel tovább! A bolgár nyelv egy jól ismert sajátága, hogy *ê*-ből *ea*-t, *ia*-t, *ja*-t fejlesztett. A nyelvírások e tekintetben erősen eltérnek egymástól, de épen CYRILL szülővárosa, Szaloniki közelében még ma is találunk olyan bolgár nyelvírást, a mely minden *ê* helyén *ja*-féle hangot tüntet föl. Minthogy most már a magyar nyelv fönt említett szavai, a *csép*-, *déd*-félék *ê*-je semmikép sem magyarázható egy *ea*, *ia*, *ja*-féle hangból, a melyet a glagolita írás megértéséhez okvetetlenül e szókban föl kell tennünk, minthogy továbbá e hangot az illető szókban még ma is megtaláljuk Szaloniki közelében, nem természetes-e, hogy ott keressük az ószlovén nyelv hazáját, a hol a glagolita írás e föl-tűnő sajátóságának keletkezését is a lehető legkönnyebben meg lehet magyarázni. Erre VOLF egy argumentummal felel, a mely méltán a legnagyobb ámulatba ejtethet bennünket, mikor megfontoljuk, hogy olyan embertől származik, a ki nagy bátran pálczát tör valamennyi szlavista fölött. «Ha a cyrill írás bolgár földön váltotta föl a glagolt és épen bolgár földön nem különböztetik meg az *ê* és *ja* hangokat, akkor méltán

kérdhetjük, honnan van az, hogy az a bolgár földön alakult cyrill írás mégis megkülönbözteti?» Kisül ebből, hogy VOLF, a ki meg akarja nekünk szlavistáknak oldani azt a kérdést, milyen nyelven írt a bolgár nyelvterületről, kész glagolita írással és valószínűleg egyes már otthon lefordított bibliaszövegekkel, a nagymorva birodalomba jövő CYRILL, kisül, mondom, hogy VOLF, a ki meg akarja czáfolni az ószlovén nyelv bolgár eredetét, azt sem tudja, mi fán termett a bolgár nyelv! Ha csak annyit tudna róla, a mennyit és épen az ő oktatására a NyK. 25:448. l. fölemlítettem, ilyen kompromittáló kérdés nem szaladt volna tolla hegyére. Én ott azt mondom: «A bolgár irodalmi nyelvben pl. még ma is azt mondják, hogy *djad* = ószl. *dědŭ*, magy. *déd*, de a többese, a hol a következő szótagban magas hangzó cseng, *dedi*-nek hangzik. E g y e s nyelvjáráásokban mindig *ja*-t ejtenek ilyen szókban, míg másokban, különösen nyugaton, Macedoniában, mindig *e*-t.» Hát olyan nehéz azt megérteni, hogy CYRILL Szaloniki környékén csakis *ja*-féle hangot hallván, nem különböztette meg az *ě*-t a *ja*-tól, míg északkeleti Bulgáriában, a hol csak a hangsúlyos *ě*, az is csak eredetileg kemény, nemjés mássalhangzó előtt, hangzik *ja*-nak, szükségét érezhették annak, hogy mikor amúgy is új írásjeleket kezdtek használni, a náluk már csak bizonyos esetekben összeeső két hangot az írásban megkülönböztessék. Ez annyira egyszerű okoskodás, hogy senki sem űtközött meg rajta, mikor OBLAK az Archiv f. slav. Phil. 17:161. l. ezt így formulázta: «Die Glagolica mit ihrem *Δ* für cyril. *ѣ* und *ѧ* wurde für einen südmacedonischen Dialekt, in dem urslav. *ja* und *ѣ* denselben Laut 'ä, 'ea hatten, in's Leben gerufen, die Cyrillica mit ihrem *ѧ* und *ѣ* ist hingegen einem östlichen oder, was weniger wahrscheinlich, einem nordmacedonischen Dialekt angepasst.» Hiszen ezzel OBLAK semmi újat nem mondott.

Arra nem is akarok súlyt fektetni, hogy a cyrill *ѣ* még sokáig a *ja* hang kifejezésére is szolgál, hogy a *ѧ* eleinte csak gyéren mutatkozik és alig nevezhető új betűnek, mert semmi egyéb mint a régi *Δ*, a mely elébe *ѡѡа*-t tettek, tehát két jelnek combinációja, a mely később is a cyrill írás hosszú használata után is keletkezhetett pl. az *e*-vel változó *ѡѡ* analogiájára. A régi cyrill források tele vannak *ja* helyett használt *ѣ*-ekkel, a melyeket lehetetlen mind abból magyarázni, hogy a cyrill kéziratok részben glagolita forrásokból folytak. Az ószlovén nyelv eredeti vonásait leghívebben megőrző, legrégebb cyrill kéziratok közé tartoznak egyebek közt az úgynevezett *Savina Kniga* és az Undolszkij-féle evangéliumtöredék. Az előbbiben *ѧ* és *ѣ* fölváltva használatosak, de *l* és *r* után következeteen *ѣ*-t találunk a *ѧ* helyén is, pl. *volě tvoja* olv. *volja tvoja*, *uěitelě* o. *uěitelja*, *roditelě* o. *roditelja*, *Samarěninŭ* o. *Samarjaninŭ* stb. stb. Az Undolszkij-féle töredékben *ѧ* elő sem fordul,

helyette következetesen κ -t találunk. Fölsorolom valamennyi esetet abban a sorrendben, a mint előfordulnak: *sěčvŭšu* olv. sějavŭšu, *vusě* o. vŭsěja, *ěvisę, sěělŭ* o. sějalŭ, *ěko*,*) *vŭsěčvry* o. vŭsějavry, *črstvŭč, nepričznini, vŭsěčvry* o. vŭsějavry, *diěvolŭ, čko že, čko, septębrę* (kétszer), *Glęgorię. Maksimięna, septębrę* (kétszer), *Ičkova, dekebrę, Ulięnię, čko, ubočvŭ, tvoč*. Mind ezekben a szókbán *ě* *ja*-nak olvasandó, kivéve a *sějati* «serere» igének minduntalan ismétlődő alakjainak első helyén álló κ -jét. A nemszakértő is könnyen meggyőződhetik arról, hogy a cyrill κ ebben a régi töredékben nemcsak *e*-féle hangot, hanem *ja* *t* is jelent, ha a görög *diăbŭlos*-t *diěvolŭ* alakban, a Jakab nevet pedig *Ičkovŭ*-nak írva találja. A már említett *sěčti* ige, a mely *sějati*-nak olvasandó, az κ kétféle értékét egy és ugyanabban a szóban tünteti föl. Milyen szánalmas világot vetnek ezek az adatok VOLF egész okoskodására és eljárására. Csaknem másfél nyomtatott lapon foglal kozik a kérdéssel, de a tények ismeretét egyszerűen logikai furfanggal tartja pótolhatónak és lépten nyomon olyan dolgokat állít, a melyek a tényekkel homlokegyenes ellentétben állanak, pedig hogy el szeretné a világgal hitetni, hogy ő hivatva van a szláv nyelvészek, élők és halottak fölött itélni, és a legbonyolultabb problémákat megoldani, a melyeket a szláv nyelvészek nyilván azért nem tudnak helyesen megoldani, mert nincs annyi eszük, mint VOLF Györgynek, a ki még a tényekben való teljes járatlanságában is tisztábban lát nálunknál! De hagyjuk ezt, a tudományban nem szabad sentimentalisnak lenni, keressünk inkább még egy-két jellemző adatot a cyrill κ -nek *ja*-féle használatára. A híres Osztromir-evangelium, a melyet északi Oroszországban (az Ilmentó közelében fekvő — északi — Novgorodban) írtak 1056—57-ben, tele van *ja*-nak olvasandó κ -vel (l. Kozlovskij az Osztromir-evangelium nyelvéről írt értekezésének 21. s k. l. *Izslędovanija po russkomu jazyku* I., St.-Petersburg 1895). Még jellemzőbb a

*) JAGIĆnál *Specimina linguę paleoslovenicę* 49. l. 2. sor e helyen κ ko-t találunk, de hogy ez sajtóhiba, arról meggyőződhetünk SZREZNEVSKIJ kiadásából (*Drevnie slarjanskije pamjatniki jusovago pisima* 194. l. utolsó sor), de magának JAGIĆnak egy állításából is. JAGIĆ a *j*-vel kezdő cyrill jelek lassú szaporodásáról beszélve (eredetileg csak *ju*-tés *ja*-t írtak *io*-val), azt mondja: «Helyesen jegyzi meg a szerző (értsd AMFILOCHIJ archimandritát), hogy *ja, je, je, ja* a cyrill írásban újítások; még a mi napjainkig fönmaradt egy pár igen régi emlék, a mely vagy egyáltalában nem használja ezeket a jeleket, vagy néhányat használja ugyan, de igen ritkán, míg *ju* mindenütt mutatkozik, még ott is, a hol különben nincs *j*-s hangzó, mint pl. a nevezetes Undolszkij-féle töredékben. (JAGIĆ *Četyre kritiko-paleograficęskija sta'ŭ* 181. l.). Lejebb JAGIĆnál is helyesen κ -vel van írva a még négyszer előforduló *čko*.

legrégibb szerb okiratokban mutatkozó ez az íráshasználat, mert itt még annak gyanúja is ki van zárva, hogy talán glagolita forrásból való másolásból eredt az *κ*-nek *ja* helyén való használata. МАЈКОВ egész lap példát hoz föl rá a szerb nyelv történetéről írt művében (*Istoriја serbskago jazyka* 489. l.), én csak a legrégibb okiratokból akarok egy pár példát fölhozni, a melyek a MIKLOSICH-féle Monumenta Serbica 9 első számában található. Az I., II. számban *ja* hang nem fordul elő, az V. szám csak egy 3 szóból álló aláírást közöl, a VI. szám csak hivatkozás, ezek nem jöhetnek tekintetbe, csak úgy mint a bolgár nyelvű VII. számú okirat sem. A III. számú okiratban, a mely 1186-ból való, mindössze csak egy *ja* hangot találunk, azt is *κ*-val írva: *ězi knezi Miroslavi* «én Miroszav herceg». A IV. szám alatt találjuk azt a híres okiratot, a melyben KULIN, bosnyák bán, a ragusaiaknak szabad kereskedelmet biztosít az ő országában, *κ* betűt itt sem találunk, de igenis több *ja*-nak olvasandó *κ*-t: *ě bani bošniški Kulini* «én, Kulin, bosnyák bán», *priětelj* «amicus», *ě Radoe diěki* «én Radoje diák». A VIII. számú okiratban, a mely 1198-ban kelt, a *jako* szó háromszor fordul elő, mindig *κ*ko alakban, egy ízben azonban *κ*-t is találunk a *spasenija* szóban. A következő, ugyanabból az időből származó okiratban csak úgy hemzseg az *κ*-vel írt *ja* hang, én sorban kifrom az ide vágó eseteket, a mint olvasás közben rájuk bukkanunk: *višakoěko, ěko, moleniě siplěskaniě* (olv. siplěskanija), *ěko, pokaěnie, ěsno, žitiě, ěko, moě, razliěčnā moě, Aleksiě, ěkože, Iěkova, krīstiěnišky, ěkože, moě, znaniě, želaniě, uliěnikie, uliěnikomj, ězi*. Mindössze 23-szor találunk *κ*-t olyan helyen, a hol *ja*-t kell olvasnunk, *κ* ellenben ebben az okiratban egyetlenegyszer található e hang jelölésére — a *Milejachj* névben.

A fölhozott példákból, a melyeket játszva meg lehetne tizszeresíteni, világosan kitűnik, hogy az korántsem olyan bizonyos dolog, vajjon a cyrill *κ* és *κ* megkülönböztetése egykorú-e a cyrill írás első alkalmazásával, de utóvégre is ez a kérdés bennünket e helyen csak második sorban érdekel, mert ha e megkülönböztetésnek csíráját Bulgáriában is keressük, a nyelvi tények épen nem szólanak ellenünk, mert az a nyelvjárás, a melyben az eredeti *ě* mindig összeesik eredeti *ja*-val és a mely följegyzésére CYRILL a glagolita írást szerkesztette, csak igen kis területet foglal el (l. Archiv f. slav. Phil. 16 : 487), a cyrill írás más bolgár nyelvjárás területén keletkezett, a hol, a mint már fentebb kifejtettem, régi *ě*-ből csak bizonyos föltételek alatt vált *ja*, úgy hogy a cyrill *κ* — *κ* megkülönböztetés egészen jól megfogamozhatott akár bolgár ember fejében is.

Ezek után az elfogulatlan olvasóra bízom, valóban «hiányos ismeret és gyöngé logika» mondatta-e velem, hogy a glagolita írás-

ban az *ê* és *ja* összeesése hatalmas argumentum a pannoniai elmélet ellen.

A többire, a mit VOLF jónak látott «a tudomány szabadságáért» összeírni, izetlenség volna felelni. Igazolásomra elmondom e helyett vitánk rövid történetét:

I. VOLF 10 évi hallgatás után újra megpendíti azt a kérdést, összefügg-e az ószlovén meg az újszlovén nyelv és olyan hangon szól a szlavistákról általában, mintha azok csupa világesalók volnának: «Mennyi leleményt, fogást és fufangot fejtenek ki, csak hogy az ószlovén nyelv bölcsője, hazája folyton problema maradjon» (NyK. 25: 246). «A versengő idegen szlavisták ugyan meglehet, ezután sem akarnának látni, de azzal mi jövőre sem törődnénk, hanem jó kedvvel néznők továbbá is komikus logikai és nyelvtudományi bukfenzeiket» (u. o. 247. l.). Beszél azonkívül az «a mellett alattomban működő gyarló irigykedésük»-ről (már t. i. a szlavisták irigykedéséről (246. l.) és arról, hogy «ÁSBÓTH nem vette észre a kelepczét» (u. o.).

II. Én e szokatlan bátorságot, a melylyel egy nemszakértő egy tudománynak legnehezebb problémájához hozzá akar szólni és ilyen hangon hozzá szólni, kicsit különösnek tartottam és helytelenítettem, egyúttal a problema kellő megvilágításához szükséges adatokat nyelvésztársaim elé tártam (NyK. 25: 442—451.).

III. VOLF «tekintélyeskedést» lát abban, hogy én őt «dilettans»-nak mondtam (NyK. 26. 78.), de nyomban be is bizonyítja, hogy mennyire dilettans, mikor a legegyszerűbb állításmat is nevetséges módon félreérti. De azért azzal a dölyfös mondással végzi: «Denken ist schwer!» (u. o. 84.).

IV. Én kimutatom a VOLF cikkében található képtelenségeket semmivel sem élesebb hangon, mint a milyenén VOLF mindjárt kezdettől fogva szólt a kérdéshez (NyK. 26: 218—225.).

V. Erre következik VOLF — nagy jajgatása «a tudomány szabadságáért». Ebben a «despotismus» és «terrorismus» ellen vitt szent harcban természetesen már minden meg van neki engedve, hiszen nem a tudomány becsületéről van itt szó, hanem csak a tudomány — szabadságáról: elnevez engem «csócsarágó»-nak, egész tudományos működésemet «csócsarágás»-nak (NyK. 26: 320. és 326.), 9 nyomtatott lapon át a szó szoros értelmében lepiszkít engem, nem egészen 1½ lapon (314. s k.) szól igazán tudományos kérdéstről (a glagolita *ê*-ről), erről is csak azért, hogy teljes járatlanságát újra fényesen documentálja.

Sok érthetetlen momentum van VOLF-nak épen említett cikkeiben, de a mit legkevésbé lehet bennök érteni, az a naiv csodálkozás, a mely belőlök kéri, hogy ellenfele ép olyan élesen vág vissza, a mint

támadták. Pedig ha annyi önbeismerés volna benne, mint híres, sokkal gyengébb eszű druszájában, GEORGE DANDIN-ben, bizony nem csapna olyan nagy lármát, hanem így szólna magához: Vous l'avez voulu; vous l'avez voulu, George Volf, vous l'avez voulu!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Befejező szó.

Mint a vita megindítóját, engem illet a befejezése is. Nem akarok e jogommal visszaélni, azért ÁSBÓTH OSZKÁR legutóbbi fölszólalására csak egy-két rövid megjegyzést teszek. A hosszú választól, úgy hiszem, fölment a jelen füzetben meginduló nagyobb dolgozatom: *Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás*. A múltkor megígérttem, hogy az ószlovén nyelv hazájának kérdését legközelebb behatóan fogom tárgyalni (*A tudomány szabadságáért*. NyK. 26: 327). Szavamnak is álltam s így senki sem kénytelen e kérdésre vonatkozó korábbi dolgozataimmal vesződni, ha nem akar. De azért természetesen szabad és ÁSBÓTH most is megtette, mikor az idő már egy kicsit későre jár. Azért nincs ellene kifogásom, csak azt tartom, részemről elég, ha arra az említett újabb dolgozatomra utalok és minden további tárgyi fejtegetést akkorra halasztok, a mikor ellenfelem majd ezt is sziveskedik figyelmére méltatni. Így addig nem ereszkedem annak a taglalásába, hogy azok a százszor ismételt adatok, melyekkel ÁSBÓTH most újra azt iparkodik igazolni, hogy az ószlovén nyelv nem különböztette meg az *é* és *ja* hangokat, mit bizonyítanak vagy egyáltalán bizonyítanak-e valamit. Ismétléssel szerintem az adatok különben sem nyerne. A mi elég erős, az egyszer mondva is bizonyít, a mi meg gyöngye, az akárhányszor ismételve sem válik meggyőzővé. A gyöngye okokkal bizonyított dolog ugyan teljesen igaz lehet, de a gyarló emberiség csak erős bizonyítékoktól kényszerítve bírja fölfogni az igazságot, nem pedig ha újra gyöngén támogatják előtte. A tudósnak tehát nem szabad beérnie azzal, hogy a kifogásolt vagy gyöngélt bizonyítékokat egyszerűen ismétlje, hanem újabbakkal és erősebbekkel, ha lehet, döntővel kell pótolnia. Ennyit általánosságban és tárgyi tekintetben.

A személyes ügyeknél valamivel tovább kell időznöm, de itt is rövidegre törekszem. Múltkori figyelmeztetésem (*A tudomány szabadságáért*. NyK. 26: 319—328) ÁSBÓTHOT nem bírta egy kis önismeretre ébreszteni. Mikor azt hiszi, legnyájasabban szól, akkor is mennydörög. Ez már természete, a miről ép úgy nem tehet, mint a galamb arról, hogy szelid. Most pedig még fölül is múlta magát. De az engem nem érint, mert csak tárgyi okokra hallgatok, kemény szó nem bír meg-

győzni. Ép oly kevéssé képes meghajlítani a puszta tekintély. Nekem ÁSBÓTH akárhányszor hivatkozhatik az ő szlavistaságára és akárhányszor vetheti szememre az én nem szlavista voltomat, én azért se alázattal ő benne nem hiszek, se vakon magamban nem bízom, hanem csak okaim erejére támaszkodom. De különben is «tudomány terén nem az a szakember, a ki erről magának bizonyítványt állít ki, hanem az, a ki olyat tanít, a mit a világ előtt tudományosan igazolni is képes». Ezt nem én mondom, hanem a *Századok* szerkesztője (idei I. füz. 91. l.), a ki pedig a tudós SZILÁGYI SÁNDOR. Ellenfelem nagy híve a tekintélynek és így e szavak helyességét már csak azért is el fogja ismerni, mert híres tudóstól erednek.

Köztem és ÁSBÓTH között valóban az a különbség, hogy ő egyre állítgatja ki magának a «szaktudós» bizonyítványokat és sorra aratja szaktudománya terén a — kudarczokat; így mikor a magyar kereszténységet szláv jövevényiszavaink alapján szlávoktól származtatta, vagy írá sunkat a csehektől kerítette, vagy az újszlovén nyelvet az ószlovéntől legmesszebbre vetette, vagy a *zsoltár* szót cseh közbenjárással juttatta nyelvünkbe, vagy a cseh ř hangot a XIII. században keletkeztette stb. Én ellenben soha sem állítottam magamat a szlavisztikában szaktudósnak, sőt még dilettánsnak sem, hanem szerényen megelégedtem azzal, hogy ÁSBÓTHnak szláv nyelvtudományi tanítását, valahányszor összemérvük, mindannyiszor megdönthettem és a magam tanítását tudományosan igazolni tudtam. Hála isten, eddig még mindig sikerült. És a mi már annyiszor megesett, nem lehetséges-e az újra? Hátha a vita alatt levő kérdésben megint csak nekem lesz igazam és nem ÁSBÓTHnak? Ő azelőtt is mindig nagyon bizonyos volt a maga dolgában és engem számtalanszor letudatlanozott, de azért idővel mégis kénytelen volt állításait mind szépen visszavonni és az én tudatlan nézetemre térni. Ez a jelen esetben is legalább egy kis óvatosságra inthette volna. Vagy talán «szaktudósnak» oly nagy dicsőség «nem szaktudóstól» vereséget szenvedni, hogy erővel keresni kell? Mert mondom, a mi már nem egyszer volt, az megint lehet.

Ments' isten, hogy én azért valami nagy szlavistának képzeljem magamat. Én egyszerű magyar nyelvész vagyok, a ki a szláv nyelvtudományban csak épen annyira tájékozott, a mennyire elkerülhetetlen szükséges. Őszintén megvallom, hogy nekem jóval kevesebb szláv nyelvtudományi ismeretem van, mint a mi egyetlen szlavista «szaktudósnak». Még azzal sem dicsekszem, hogy legalább azt a keveset, a mit tudok, jobban tudom mint ő. Hiszen mi volna az, ha én jobban tudnám a keveset, mint ő a sokat? ÁSBÓTH azért ugyan mélyen lenéz; de nem volna-e különös, ha én nem szlavista létemre többet vagy csak annyit is

tudnék a szláv nyelvtudományból mint ő szlavista létére? Nekeim talán szabad kevesebbet tudnom, mert máskép nem érteném, miben különbözik a szlavista a nem szlávistától. A kérdés csak az, hogy tudok-e annyit, a mennyit a vitatott tárgy követel. A mi ezt nem érinti, azt nem is tartozom tudni. Ha tudom még azt is, a mire nincs szükségem, bizonyára nem baj; ha csak a szükségest tudom, ki vádolhat azért tudatlansággal? De egyáltalán miből következteti ÁSBÓTH, hogy én ezt vagy azt nem tudom? Abból talán, hogy nem említem? Hát ha erőtlenség vagy szükségtelenség itélem és azért mellőzöm, vagy ha épen csak feledékenységből hagyom ki? Bizonyos tehát, hogy nem tudom? Az ilyen okoskodást csak hagyja a tudományos napszámosoknak, a kik természetesen nem tudhatják, mennyit kénytelen az, a ki tudományos kérdés megfejtésén dolgozik, kutatva, gondolkozva összeszerezni és abból ismét mennyit az eredmény megállapításánál elejteni. Sokszor bizony század részét sem tárhatja ki annak, a mit céljára főlhalmozott. Erre azt mondhatja ÁSBÓTH, hogy azért én a szlavisztika terén mégsem vagyok illetékes. De hát avatkoztam-e én valaha olyan dologba, a mely csupán csak a szlavisztikára tartozik? Mindig csak határkérdésekkel foglalkoztam, a melyek a magyar nyelvészt ép úgy vagy még inkább illetik, mint a szlávistát. Írásunk eredetéről épen azt mutattam ki, hogy a szlavisztikának semmi köze hozzá. Vagy talán mostani kérdésünk olyan, melyhez csak a szlavisztikának szabad nyúlnia? Kit érdekel jobban, hogy a magyar nyelvben levő szláv jövevényszók honnan valók, a szlávistát-e vagy a magyar nyelvészt?

De nem feszegetem az illetékességet, habár látni való, hogy aligha én lennék a vesztes. Mennyire nem akarok én a szláv nyelvtudomány tulajdon igazába beleszólni, azt azzal is tanúsítottam, hogy az ószlovén nyelv hazájának kérdését csak addig mondtam ránk nézve fontosnak, a míg arra nyújt reményt, hogy megfejtésével az is magyarázatot nyer, hol, honnan és hogyan vettük legrégibb szláv jövevényszavainkat. A mint egyszer hazája Macedóniába esik és így ama jövevényszavaink eredete ismét homályba borúl, semmi közünk ahhoz a hazájához, ha csak azt nem mutatja ki ÁSBÓTH, hogy a honfoglaló magyarok Macedónián keresztül jöttek Pannóniába. Maga az ószlovén nyelv, mely egyedül világítja meg régi szláv jövevényszavaink alakját és jelentését, természetesen reudkívül becses nekünk; de hazája közelről és igazán csak akkor érdekel bennünket, ha oda esik, a hová régi szláv jövevényszavaink kívánják. A ki máshol keresi a hazáját, az a kérdést a magyar nyelvtudomány köréből kivonja és csupán csak a szlavisztikába utalja. Az aztán hiába mondja ránk nézve is fontosnak, mert cselekedetével megczáfolja szavait.

Csak még a legszemélyesebb dolgok vannak hátra. ÁSBÓTH befejezésül kivonatot közöl vitatkozásunkból. A ki azonban ebből itélné meg vitánk tárgyát, tartalmát és alakját, az igazságtalanságot követne el nemcsak én rajtam, hanem ÁSBÓTHON is. A tárgy méltó volt a megvitatásra és mindketten legjobb meggyőződésünk, legjobb tudásunk szerint védelmeztük nézetünket. ÁSBÓTH kivonatából pedig mindenki csak azt olvashatja ki, hogy mi a leghiábavalóbb dolgon a legesunyább módon feleseltünk. Hiszen igaz, hogy személyes vonatkozások is keveredtek a vitába, még pedig elég élesek, de sem egyedül, sem főképp ilyenekből nem állott. Hogy melyikünk idézte föl a személyes vitát, abban mi ketten, mint érdekelt felek, bírák nem lehetünk. A tárgyat, mea culpa, én vetettem föl (*Ószlovén, újszlovén*. NyK. 25: 244—247), de ÁSBÓTHOT akkor minden sértő szándék és minden sértő szó nélkül csak arra figyelmeztettem, hogy miuden tisztelete mellett se bízzék túlságosan a külföldi szlavistákban, kik a legfontosabb tanút, a mi nyelvünket, részint vagy egyáltalán nem, vagy csak gyarlón ismerik, részint pedig dölyfösen lenézik. Úgy nyilatkoztam róla, hogy «mint szlavista és magyar mindennel rendelkezik, a mi a kérdés helyes megfejtésére szükséges. Megvan benne a kellő tudomány és megvan benne a kellő elfogulatlanság» (246. l.). Végül így szoltam: «ÁSBÓTH mint magyar ember az ószlovén nyelv pannon eredetében ránk mint nem szlávokra nézve bizonyára nem lát dicsőséget, a mint másrészt kisebbségünknek sem tartaná, ha a bizonyítékok más eredetet mutatnának. Csak ki kellene vonnia abból, a mit nagyon helyesen valónak bizonyított, az elfogulatlannak egészen magától kinálkozó következtetést» (247. l.). Ebből mindenki megítélheti, hogy én ÁSBÓTHnak megadtam-e a kellő tiszteletet vagy nem és hogy szavaim igazolják-e azt a fenhéjazó hangot, melylyel engem válaszában (szintén: *Ószlovén, újszlovén*. NyK. 25: 442—451) rendreutasított. De neki az a szörnyű panasza, hogy sértően szoltam a külföldi szlavistákról. Hát mióta külföldi szlavista ÁSBÓTH, hogy az neki annyira fáj? Mért akar tehát minden áron a külföldi szlavistáknak hivatlan prókátora lenni?

A többi kemény beszéd aztán mind ebből folyt, azzal a különbséggel, hogy ÁSBÓTH engem mindig olyannal illetett, a mit nem bizonyított, én pedig neki mindig csak olyat hánytam föl, a mit világosan kimutattam. Bizonyíték alapján kimondani valamit, az lehet ugyan kiméletlenség, de bizonyára se jogtalanság, se gorombaság. Másképen vagyunk azzal, a mi bántót valaki bizonyíték nélkül mond. ÁSBÓTHnak különösen fájt STEINTHAL mondása: «Denken ist schwer». De vajjon nem rászolgált-e, hogy fejére idézzem, mikor egyszer nagy fennen azt mondta, ha én bebizonyítottam volna, hogy «teljes lehetet-

lenség», a mit GEBAUER cseh tudós állított, neki «még akkor is joga lett volna GEBAUERBA inkább bízni, mint VOLFBA» (Nyr. 15 : 119)? A ki így beszél, nem nézi-e le a tekintély bálványa kedvéért a józan észet, nem vágja-e sutba a gondolkozást? A legkeményebbet is, a mit róla mondtam, saját szavaival igazoltam. Vizsgálja meg bárki, csak egyetlen egy alaptalan szót engedtem-e meg magamnak, és vizsgálja meg azután, vajjon ÁSBÓTH is megtartotta-e ezt a kötelel határt. De azért kedves ellenfelem csak legyen nyugodt, én nem panaszkodom és nem panaszkodtam ellene. Múltkori fölszólalásom sem volt följajdulás, hanem afféle parænesis, jóakaró figyelmeztetés, melyre korom följogosított, tapasztalatom kötelezett és ÁSBÓTH hatalmaskodása kényszerített. Ha ő mást olvasott ki belőle, akkor nagyon rosszul értelmezte és én a tekintetben, hogy főképp neki akartam okulására hatni, mindenesetre oleum et operam perdidi. De se baj; csak másokkal bánják ezentúl emberségesebben, én szívesen elviselem legválogatottabb nyájaskodásait is, nem ugyan, mintha okom volna «Dandin druszám» példája szerint magamra vetni, hanem hálából azokért a győzelmekért, melyekre a szláv nyelvtudomány mezején nem szlavista létemre legkiválóbb szlavista «szaktudósunkkal» szemben mindenkor oly hathatósan segített.

VOLF GYÖRGY.*)

Házsongárd. A kolozsvári *házsongárd*-ról régóta tudjuk, hogy német jövevény (v. ö. MELICH: Német vendégszók); azt azonban senki sem tárgyalta, minő úton vált a magyarban a *garten* > *gárd*. Megértetik ezt a következő német nyelvi adatok: erd. sz. *wengert*, m. *weingarten*. So sagen wir für Baumgarten, *Bangert* (Ungarisches Magazin, SEYVERT: Von der siebenbürgischsächsischen Sprache I:281) tir. *wei gert* SCHÖPF 176, SCHMELLER. A kolozsvári *házsongárd* tehát kétségtelenül szász eredetű, a hol a *gárd* < *gert*-ből a hangzöilleszkesedés folytán vált mélyhangúvá. Helynevekben: Hopfgarten, Ochsegarten, Gardsee stb. SCHÖPF 177. M. J.

*) Ezzel a polemiát befejezettnek nyilvánítjuk.

A szerk.

Ismertetések és bírálatok.

A magyar nyelvjárások újabb irodalma.

Veress Ignác, *A magyar nyelvjárások.* (Erdélyi Múzeum, 1896. nov. és decz. füzet.)

Kolumbán Samu, *A lozsádi nyelvjárás.* (Magyar Nyelvőr, XXII. k.)

Lázár István, *Alsófehér vármegye magyar népe.* Etnográfiai tanulmány.

Nagy Enyed, Ciraeer és Lingner bizománya. Ára 2 frt. (Külön lenyomat Alsófehér vármegye monográfiájából.)

Nógrádi Jenő, *A sümegvidéki nyelvjárás.* 1896. Sümeg, Horvát Gábor könyvnyomdája.

Utolsó összefoglaló ismertetésem óta (NyK. 23:321) néhány értékesebb munkával gazdagodott nyelvjárásaink irodalma. Egy-két oly vidék vagy helység nyelvét ismertük meg, a honnan eddig csak hiányos adataink voltak. Kolumbán Samu bemutatja a lozsádi nyelvjárást, Hunyad megyének ezt az érdekes szigetét; Nógrádi Jenő a sümegvidéki nyelvjárás ismeretéhez szolgáltat adatokat, Lázár István pedig Alsófehér vármegye magyar nyelvének szentel beható tárgyalást a népnyelv hagyományok gazdag gyűjteményével teszi dolgozatát még értékesebbé. Ezeken kívül ez ismertetés írója tanulmányozta a slavóniai négy régi magyar község (Magyar-Rétfalu, Haraszti, Szent-László és Kórógy) lakosainak érdekes és sok tekintetben régies nyelvét.)*

Mielőtt e dolgozatok részletesebb ismertetéséhez fognék, egy sajtósárgos gondolkodásmódra valló, de igen kevés tudásról tanuskodó értekezést kell megemlítenem, mely a magyar nyelvjárásokkal általánosságban foglalkozik. VERESS IGNÁCZ azt a kérdést veti fel: vannak-e magyar nyelvjárások? Felelete így hangzik: «Szerintem nyelvjárás az irodalmilag is elfogadott egységes nyelvtől hangban, alkatban — más szók, más ragozás, más képzés — és szójelentésben s a köznyelvtől területben eltérő, de nyelvtanilag azonos nyelv. Ilyen a magyarban

*) *A slavóniai nyelvjárás.* (Nyr. XXIII. és különnyomat.) — *A slavóniai magyarokról* (Budapesti Szemle, 1894. július.)

nincsenek.» Nem bocsátkozhatom e meghatározás aprólékos bírálatába, csak azt kérdem, hogy lehet két nyelvjárás «nyelvtanilag azonos», ha egymástól hangban, alkatban és szójelentésben eltérnek? VERESS igazat ad Jókainak, hogy «a magyar nyelvnek szokott értelemben vehető dialektusai voltaképen nincsenek»; s nem restelli szó szerint idézni a SCHERR Irodalomtörténetében közölt képtelenséget a magyar nyelv csodálatos voltáról.¹⁾ VERESS I. be is bizonyítja, hogy a magyar nyelvnek dialektusai nincsenek, és pedig nagyon egyszerű módon. Előveszi «a három főbb nyelvjárást», a *székely*, *göcsej* (talán: *göcseji*) és *palócz* nyelvjárást, röviden jellemzi őket s azután bemutatja a *Miatyánk*-ot s Petőfinék *Ez a világ a milyen nagy* cz. költeményét az egységes irodalmi nyelv s az említett három nyelvjárás kiejtésével. Végül szembe állítja velük ugyanezeket a szövegeket a német írói nyelv, valamint az erdélyi és a szepesi szász nyelv kiejtésével.²⁾ Arról nem is szólok, milyen szerencsétlen gondolat bibliai és költői szöveget választani a népnyelv bemutatására; arra sincs helyünk, hogy apróra kimutassuk, mily megdöbbenő tudatlansággal tárgyalja a magyar nyelvjárásokat. Elég csak annyit idéznünk, hogy V. szerint «a székely nyelvjárás túlnyomóan *ező*, néhol *öző*; — — a göcsej nyelvjárás túlnyomóan *öző*, néhol *öző*; — — a palócz nyelvjárás túlnyomóan *öző*, de *öző* is.» A hány állítás, annyi valótlanosság. A ki így ismeri a magyar nyelvjárásokat, arra nézve jobb, ha nem is léteznek. Térjünk azonban vissza V. okoskodásához. Mikor már szembe állította a magyar és német szövegeket, statisztikai összeállítást nyújt a bemutatott szövegek nyelvjárási különbségeiről; megoldvassa, hány szótagban különböznek az írói nyelvtől, s kiszámítja az eltérések perczentjét. Mivel a magyar nyelvjárások perczentje átlag 20—30, csak a palócz emelkedik egy esetben 50-re, ellenben a német nyelvjárásoké 40—80 % között váltakozik, világos, hogy a magyar nyelvnek dialektusai nincsenek s «a palócz közelíti meg leginkább a nyelvjárás fogalmát a német fel-

¹⁾ «Sie — t. i. a magyar nyelv, írja Scherr — macht die wunderbare Ausnahme von allen civilisierten Sprachen, dass sie durchaus in keine Mundart, in kein Patois, keinen Jargon ausartete, vielmehr auch der geläutertste Schriftsteller sie so schreibt, der beste Schauspieler sie so deklamiert und der vollendetste Redner sie so betont, wie sie der letzte Bauer klar und schön ausspricht.» Tehát SCHERR és VERESS IGNÁCZ véleménye szerint JÓKAI MÓR vagy APPONYI ALBERT és Göre Gábor vagy Mihaszna András nyelve teljesen egyforma, «nyelvtanilag azonos».

²⁾ Az erdélyi szászok s a szepességi németek kiejtését nem ismerem, annyit azonban tudok, hogy olyan német írói nyelven, a milyet VERESS jelöl, sehoh sem beszélnek. Ő úgy látszik így mondja: *verdé* (werde), *kommé* (komme), *dájn villé gésé* (dein wille geschehe) stb.

fogáshoz mérten». Szól ezután az egységes magyar nyelvről is, melyet «megtisztult nyelvnek» tart a romlott nyelvjárásokkal szemben.

Vége-hossza se lenne ennek az ismertetésnek, ha sorra akarnám szedni azt a sok badarságot, a mitől ez az értekezés hemzseg; ennyi szót se vesztegettem volna rá, ha nem mutatják be egy tudományos egyesületben, mint a milyen a Philologiai Társaság, s nem adnak neki helyet egy szintén tudományos folyóiratban, az Erdélyi Muzeumban. Ilyen helyeken nem szabadna megtérni az olyan — legenyhébb szót használva — neveltséges kijelentéseket, mint a milyenekkel VERESS értekezésének utolsó részét megrakta. Elég lesz ezeket csak szószerint idézni: «Ha tehát a Simonyi-féle (1) nyelvjárásokat az eredeti, ős nyelvtől el-esett és idegen befolyás alatt keletkezett kiejtésnek tekintem: az ú. n. nyelvjárások inkább elfajult, semmint nemes hajtásai a törzsökös, ősi nyelvnek.» — — «Állami vagy irodalmi szempontból egyenesen kárára volna a magyarnak a sok nyelvjárás.» — — «A hol virulnak a nyelvjárások, ott satnyul a közös irodalom ápolása. — — Dicsőségünkre fog válni, ha sikerül a nyelvjárások kevesbítése és az egységes nyelv terjesztése. Csak ezzel fog édes hazánk uralkodó törzse megizmosodni és ellenállani az ellenséges indulatú nemzetiségeknek.» Csak azt kérdem még VERESS-től, mit értott az olasz irodalomnak nyelvjárásaik gazdag költészete; a francia irodalmat tönkre teszi-e, hogy oly kiváló költő írja remekműveit provençe-i nyelvjáráson, mint MISTRAL; elsatnyult-e a német irodalom FRITZ REUTER munkássága következtében? Mi se féltsük a mi irodalmunkat a nyelvjárások romboló hatásától, s üdvözlünk örömmel minden dolgozatot, mely nyelvjárásainknak pontosabb megismertetéséhez segít.

KOLUMBÁN dolgozata a lozsádi nyelvjárást mutatja be. Hunyad vármegyének ez egyetlen magyar községe valóságos sziget az oláhság között, s ez teszi nyelvjárását első sorban érdekessé. Ilyenkor mindig az a kérdés merül fel, vajjon az eredeti lakosság maradványa-e ez a sziget, vagy pedig más vidékről költözött be. KOLUMBÁN sem zárkózik el e kérdés tárgyalása elől, s a nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságait egybeállítva arra az eredményre jut, hogy a «legtöbb sajátosság a Királyhágón túli és székely nyelvjárásokhoz fűzi a lozsádiak nyelvjárását és így a lozsádi nép eme vidékek valamelyikéről települt volt mostani lakóhelyére; még pedig szerintem a keleti székely nyelvjárás területéről.» E községnek néprajzi leírása (Ethnographia, V. k.) szintén azt bizonyítja, hogy lakosai más helyről költözhetek ide. Nagyon valószínű, hogy KOLUMBÁN-nak igaza van s Lozsád székely telepítés, s ép ezért nem értott volna a megfigyelt néprajzi adatok pontos összevetésével bizonyítani be állításának igazságát. A nyelvjárás leírásában folyton utal a

székelyek nyelvének hasonló sajátságaira, de elmulasztja a szókinés részletes egybevetését, pedig ebben találhatta volna a legerősebb bizonyítékokat. A lozsádiak nyelvére ugyanis igen nagy hatással volt az oláhság; kimutatható ez a hatás kiejtésükön ép úgy, mint egyes nyelvtani alakok, szólásmódok használatán, továbbá a szórenden és a szókinésen. Kétségtelen azonban, hogy sok régi tájszót is megőriz az így elszigetelve élő nép, s ezek tanúsíthatják legjobban, hogy honnan vándorolt a helység lakossága mai helyére.

A nyelvjárás leírása elég bő és részletes. A hangtani rész a régi sablon szerint az irodalmi nyelv s a tárgyalandó nyelvjárás eltéréseit állítja össze s nem arra törekszik, hogy leírja világosan a nyelvjárás hangjait s használatuk módját. A hangváltozások elsorolása után, összeállítja egy táblázatba a lozsádi nyelvjárás magánhangzóit, de elmulasztja pontos jellemzésüket; csak az α -vel jelölt hangról szól részletesebben. Ez a leírás is oly zavaros és homályos, hogy már a dolgozat megjelenésekor vitát keltett e hang megítélése (Nyr. 23: 182, 221). KOLUMBÁN elismerte ekkor, hogy táblázatában az α sajtóhibából rossz helyre került, de elmulasztotta megmondani, hogy hova akarta ő tenni s hol van az igazi helye. E hang képzésének részletesebb leírása azt sejteti, hogy ez a lozsádi hang talán nem is egyéb, mint kissé nyiltabb ajakkal ejtett \ddot{o} . Mindenesetre jó volna másnak is megfigyelni, vajjon ez a hang ugyanaz-e, mint a Küküllő és Alsófehér vármegyei nyílt α , vagy talán másképp ejtik. A többi magánhangzó használatával sem vagyunk tisztában; mi különbség az \acute{a} és \ddot{a} vagy \ddot{o} és $\ddot{ö}$ között; mikor használják az \ddot{u} -t s mikor az $\ddot{ü}$ -t? Az egyes hangok pontos leírására s használatuk módjának határozott bemutatására kellene a nyelvjárások tanulmányozóinak a legfőbb figyelmet fordítani. A hangváltozásokat összeállítva KOLUMBÁN néha nem ügyel eléggé a kifejezések pontosságára és határozottságára; így pl. azt írja, hogy a szó végén veszett el a mássalhangzó többek közt ezekben: *tüss* (tövis), *gyüinn* (gyűjjen), *tēm* (tegyem); *l: v* hangváltozást lát ebben: *küllő* helyett *kéve*. Megemlíti K. a lozsádiak éneklő hangsúlyát is, de ismét elmulasztja megmondani, hogy a hangnak miféle változása hozza létre ezt az éneklő beszédet. Meg kellett volna még azt is figyelnie, vajjon nem a székelyek éneklő hangsúlyát őrizték-e meg a lozsádiak. E sok megoldatlan kérdés szükségessé teszi, hogy akár KOLUMBÁN, akár más valaki ismételve foglalkozék a lozsádiak nyelvével.

Egy szintén majdnem teljesen ismeretlen vidék nyelvjárását mutatja be LÁZÁR ISTVÁN. Nem dolgozza ki a nyelvjárás részletes rajzát, csak a fontosabb sajátságokat sorolja el; de e mellett a népnyelvhagyományoknak oly gazdag gyűjteményét közli, hogy belőle teljesen megismerhetjük a vidék nyelvjárását. 22 mesét és 65 népdalt közöl a kiejtés gondos fel-

tüntetésével; ezen kívül a néprajzi részben is lépten-nyomon találunk népnyelvi szöveget és tájszavakat.

E dolgozat adataiból láthatjuk, hogy Alsófehér vármegye nyelvjárása a Küküllő megyeihez tartozik, melyet főleg a középső nyelvállású rövid magánhangzók (*o, e, ö*) nyiltabbá válása (*a, e, æ*) jellemez. E vidéken még az *ó* helyett is gyakran *â*-t ejtenek: *âram, râzsâm, vâna, jâkat* stb. Érdekes volna megfigyelni, vajjon nem az oláh nyelv hatása nyilatkozik-e a magánhangzóknek e nyiltabbá válásában. E vidék nyelvére különben is igen nagy hatással van a magyarságot minden oldalról körülvevő oláh lakosság. Nemcsak a szókincsen, a mondatok szerkezetén, a szórenden és egyes szólásokon látszik meg e hatás, hanem befolyással van a kiejtésre is. Legfeltűnőbb az, hogy *k* helyén gyakran *ty*-t ejtenek: *tyát, tyáttoz* (kiált, kiáltoz), *tyérem* (kérem), *ötyer* (ökör), *ötyeme* (ö kelme). Az oláh nyelv hatása egyes vidékeken még erősebb: «Eredeti magyar családnéveiket — írja Lázár — oláhosan ejtik ki; magyar beszédjükben pedig valóságos vegyes nyelv alakult, mely ép úgy vicziálva (!) van idegen névszókkal, sőt igékkel, még kötőszóval és raggal is, mint a mennyire az itt lakó oláhok nyelve eltér az átvett s elferdített magyar szók folytán a művelt románok nyelvétől.» LAZÁR dolgozatában megvan a teljes anyag, hogy belőle a nyelvjárás részletes leírását nyerhessük, s köszönetet kell mondanunk a szerzőnek fáradságos munkájáért, s Alsófehér vármegye közönségének az áldozatkészségért, melylyel e jeles munka megjelenését lehetővé tette.

NÓGRÁDI JENŐ dolgozata a sümegvidéki nyelvjárásról a leggyengébb a most bemutatottak közül. A 25 lapra terjedő dolgozat elején a sümegvidéki nyelvjárás hovatarozásáról vitatkozik, a 19. lapon már rekruta dalokat közöl, a mi nem épen a legértékesebb népköltési termék, s egá palócz elbeszélést ír át a sümegvidéki nyelvjárásra; végül 5 lapnyi szógyűjteményt állít össze. Azon a pár lapon is, a mit a nyelvjárás leírásának szentel, folyton vitatkozik velem, hogy miért vettem a sümegvidéki nyelvjárást a dunántúlihoz s nem a nyugatihoz, e mellett a folytonos összehasonlítás mindenféle szomszédos és nem szomszédos nyelvjárással terheli az előadást és zavarja a nyelvjárás világos megismerését. A nyelvjárások leíróinak arra kellene törekedniök, hogy világos képben mutassák be a mai állapotot, s ne sokat következtessenek, magyarázgassanak. Bízják ezt a feldolgozó nyelvészre, a ki a bemutatott nyelvi tényekből levonja majd a szükséges következtetéseket.*)

*) Ebben a dolgozatban is teljesen felesleges a *czölöp* szónak *czölömp* alakját úgy magyarázni, hogy *kolomp* és *czölöp*-ből kombinált szóalkotás. A kolomp jelentése oly messze esik a czölöpétől, hogy reá semmikép sem.

N. egy táblázatban összeállítja a sümegvidéki nyelvjárás magánhangzóit, s látunk is ott 19 egyszerű hangot s 8 diphthongust; arról azonban nem világosít fel, hogy mikor használják ezeket a különböző hangokat. Pedig nagyon jó volna tudni, hogy mikor ejtik *é* helyén a közölt hat diphthongus egyikét vagy másikat. Ott is, a hol használatukról bővebben akar szólni (12. l.), igen nagy tájékoztatlanságot árul el. Az egykori kétféle *é* helyén ejtett diphthongusokról szólva nagyobbbrészt ilyen példákat sorol el: *nyⁱev* (nyelv), *kⁱek* (kell), *i^együn* (eljön), *ém^ent* (elment) stb., pedig ezekben a diphthongus nem *é*-ből vagy *é*-ből fejlődött, hanem az *el* szótagból. Kifejezései általában határozatlanok és homályosak. Mit tudunk pl. abból, ha azt olvassuk, hogy az igék 2-ik személyét így mondják: *tészó, észó, vészó*? Vajjon mindig vagy csak az sz végű igék mellett ejtik így? Másutt meg így ír: «A határozói igenév r ragja megmarad.» (17. l.)

Teljesen felesleges s már majdnem nevetséges is e dolgozatban az a folytonos vitatkozás, hogy Sümeg vidéke a dunántúli vagy pedig a nyugati nyelvjáróterülethez tartozik-e. «Ha dunántúlihoz számítjuk — így szól NÓGRÁDI — akkor megeshetik velünk, a mi Balassa térképével, hogy Sümeg is, meg Esztergom is ugyanazon nyelvterületbe esik, a dunántúliba.» Valóban azt kell hinnem, hogy N. a Magyar Nyelvjárásoknak csak térképét nézte meg, de sem a bevezető szakaszt, sem az egyes nyelvjárások leírását nem olvasta el. Különbözn tudná, hogy az esztergomi nyelvjárást a nyugoti palóczos nyelvjárásvidékhez számítom (90. l.), és nem vetné össze egy nyelvjáróterületnek két szélső határát, hogy kimutassa, mennyivel jobban eltérnek egymástól, mint két szomszédos, de más-más területhez csatolt nyelvjárás. Ha legalább a térképre vonatkozó megjegyzést olvasta volna el, már is elkerülheti ezt a vitatkozást. «Nem szabad figyelmen kívül hagyni, — írom ott — hogy a nyelvjáróterületek és a nyelvjárások határai sohasem oly határozott válaszfalak, mint pl. a politikai területek határai, hanem a határokon mindig vegyülék nyelvjárásokat találunk, melyek átmenetül szolgálnak az egyik területről a másikra.» Ilyen átmeneti nyelvjárás a sümegvidéki, melyet ép oly joggal vonhatunk a nyugoti, mint a dunántúli nyelvjáróterülethez. Ezt bizonyítják azok az adatok is, melyeket NÓGRÁDI dolgozatában találunk.

hathatott. A szógyűjteményben is találunk egy-két helytelen magyarázatot: *ecsényt*, mint göcseji tájszó azt jelenti *fészülni* (l. MTsz. 1 : 453) nem pedig: megtenni. A *szér* szó jelentése sem *oldal, fél*, hanem *sor* (házsor). Vajjon a *csészta* szót használják-e igazán főnévileg? A MTsz. csak mint igét ismeri, s magam is mindig csak úgy hallottam.

E néhány dolgozat az utolsó három év munkásságának összes eredménye. Pedig többet vártunk attól a nemes felbuzdulástól, melyet a millenniumi év országszerte keltett. Az egyes vármegyék vetekedve gondoskodnak monográfiájuk megírásáról: felderítik történetüket, bemutatják mai állapotukat. Sajnosan kell azonban tapasztalnunk, hogy e nagy terjedelmű könyvekben legkevesebb hely jut a lakosság néprajzának, nyelvének bemutatására. Alsófehér vármegye monográfiája az egyetlen kivétel, mely a tárgy fontosságához mért helyet juttat a magyarság néprajzának. Annál nagyobb dicséret illeti érte a mű megalkotóit.

Egy másik nagyfontosságú vállalatól is igen sokat várhatunk a magyar nyelvjárások részletes megismertetése terén. A SZIKLAY JÁNOS és BOROVSKY SAMU szerkesztésében megjelenő *Magyarország Vármegyéi és Városai* cz. vállalat be fogja mutatni Magyarország egész területét történetében és mai állapotának rajzában. Ez volna a legjobb alkalom megyéről megyére végig kísérni a magyarságot, s a néprajzi adatok mellett kellő méltatásban részesíteni minden egyes vidék nyelvét. Az eddig megjelent első kötetben (*Abauj-Torna vármegye és Kassa sz. kir. város*) sajnálattal látjuk, mily csekély figyelemben részesül a nép nyelve. A megye nyelvjárásait igen elnagyolt vonásokkal jellemzi SZIKLAY JÁNOS *Abauj-Torna vármegye lakossága* cz. cikkében, pedig e megye igen érdekes népnyelvi terület. Itt érintkezik a Tisza-vidék nyelvjárása a palóczos nyelvjárások legkeletibb képviselőivel: meg kellett volna tehát állapítani e két terület pontos határait, s jellemezni azokat a sajátságokat, melyek az egyes vidékeket egymástól megkülönböztetik. Az a rövid leírás is, a mit e kötet nyújt, fontos adattal gazdagítja eddigi ismereteinket. Megtudjuk ugyanis, hogy a füzéri járás déli részén, Abaujvár környékén öző nyelvjárás él, melyről eddig semmi tudomásunk sem volt. Érdekes feladat volna, ez öző sziget nyelvének tanulmányozása, a mivel talán azt a kérdést is meg lehetne oldani, hogy honnan és mikor költözött ide ez a kétségtelenül más vidékről való lakosság.

Reméljük, hogy e vállalat szerkesztői ezentúl nagyobb gondot fordítanak a nép nyelvének tanulmányozására, a mivel nagy hájlára kötelezik le e tudomány művelőit.

BALASSA JÓZSEF.

A dissimilatióról.

Maurice Grammont, La dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes. Dijon-Paris, 1895.

GRAMMONT egész kötetet szentel a dissimilatio jelenségeinek; az indogermán s különösen a román nyelvekből vett példák nagy soka-

ságával világítja meg ez érdekes hangváltozás eseteit, s ezek alapján keresi a dissimilatio törvényeit és magyarázatát. Könyve három részre oszlik. Az elsőben (*Les lois de la dissimilation*) bemutatja a dissimilatio eseteit vagy, mint ő nevezi, törvényeit. GRAMMONT 20 ilyen «törvényt» állapít meg, melyek szerint a mássalhangzók dissimilációja a legkülönbözőbb nyelvekben végbemegy. Azt kutatja, hogy milyen helyzetben levő rokon vagy teljesen egyforma hangok hatnak egymásra oly módon, hogy az egyikkel valami változás történik. A dissimilatio eseteinek e majdnem teljes összeállítása igen tanulságos; világot vet első sorban arra, hogy miféle hangok hatnak egymásra, mily körülmények között érvényesül ez a hatás, és mi az eredmény. Azt azonban nem helyeselhetjük, hogy a dissimilatio eseteit GRAMMONT törvényeknek nevezi, mintha az ilyen helyzetben levő hangoknak mindenesetre ilyen módon kellene egymásra hatniok. Az egyes nyelvek története mást bizonyít. A dissimilatio nem tartozik a — hogy úgy mondjam — szabályos hangváltozások sorába. Az egymással rokon hangok gyakran békésen megférnek egymás közelében, a nélkül, hogy a nyelv szükségét érezné a változtatásnak; míg más esetekben az ugyanolyan helyzetben levő hangok dissimiláló hatással vannak egymásra. Így pl. a *borbély*, *erkély* szavakban a magyar kiejtés *ly*-t tett a második *r* helyébe, míg a *mártír* szóban megtűri a hasonló helyzetben levő két *r*-t.*) A dissimilációnak különben is a legtöbb esetben nem fonetikai okát kell keresnünk, hanem — mint GRAMMONT is teszi könyve második részében (*Mêmes effets, causes différentes*) — a népetymologia, szójáték, analogia és más hasonló okok alapján kell e hangváltozásokat magyaráznunk. Az első részben sem lett volna szabad törvényekről beszélnie, hanem csak a dissimilatio eseteiről, hogy lássuk, mikor érvényesülhet a mássalhangzók dissimiláló hatása. És semmi esetre sem helyeselhetjük azt az állítását, hogy «a dissimilatio törvényei minden nyelvre nézve, a melyben megvannak, fonetikai törvények, vagyis irányt szabnak a hangok fejlődésének, rájuk kényszerítve állandó és határozott irányú változást, ha csak valami különös ok nem áll e változás útjában» (111. l.). Ép ellenkezőleg, azt kell állítanunk, hogy a dissimilatio eseteinek tanulmányozása csak azt magyarázza meg, mily irányban fejlődhetnek az egymásra ható rokon vagy egyforma mássalhangzók, hogy ha valami különös ok következtében szükségessé válik ez a változás. E mellett bizonyít a könyv harmadik része is (*La reduplication*), melyben GRAMMONT a reduplicatio útján egy-

*) A régi irodalomban azonban találunk dissimilációs alakokat (pl. *martel*, *martely*, *martyll*) is, v. ö. NySz.

más közelébe jutott rokon hangok dissimiláló hatását kutatja, s arra az eredményre jut, hogy, a míg a beszélő előtt a reduplicatio értelmes és szükséges része a szónak, addig változatlan marad az egész szó, mihelyt azonban nem érzi szükségesnek, már elveszhet vagy megváltozhatik a reduplicált szónak egyik vagy másik része. Igen szépen tárgyalja GRAMMONT a szótagok állítólagos dissimilációját, kimutatva, hogy az ily esetekben nem is szólhatunk dissimilációról, hanem a ragozás vagy szóképzés következtében egymás mellé került szótagok egyesüléséről, vagyis contaminációról, a mint PAUL nevezi.

A befejező összefoglalásban (*Conclusions*) áttekinti GRAMMONT az elért eredményt s igen világos képét adja a dissimilatio jelenségeinek, csak a «törvény» szó helyett kellene mindig dissimilatio eseteiről szólni. E szerint a dissimilatio esetei három osztályba tartoznak. Az első osztályba az oly eseteket sorolja, midőn a hangsúlyos szótagban levő mássalhangzó hat a hangsúlytalan szótagban levőre. A második osztályba az oly esetek tartoznak, midőn egy mássalhangzócsoport második tagja hat egy magában álló mássalhangzóra. Végül a harmadik osztályba oly eseteket sorol, midőn mindkét mássalhangzó hangsúlytalan szótagban van; ilyenkor mindig az első változik a másodiknak hatása alatt. Mindezen esetekben tehát azt látjuk, hogy a bármelyikből erősebb, súlyosabb mássalhangzó hat a gyengébbre, vagy a mint GRAMMONT mondja: *La dissimilation c'est la loi du plus fort.*

A dissimilatio okát keresve arra az eredményre jut, hogy e hangváltozást pszichológiai jelenségnek kell tekintenünk. A szó lassúbb mint a gondolat, a figyelem megelőzi a beszélő szervek működését; lelkünkben megvan az egész hangkép, mielőtt kimondjuk, és míg beszélő szerveink a szó elejét képezik, figyelmünk már a szó végére vagy a következő szóra irányul, így aztán elhanyagoljuk a szó első felét, melynek hangjai könnyen megváltoznak a második rész hatása alatt. Ez magyarázza meg az élő beszéd gyakori nyelvbotlásait is. A mit GRAMMONT e helyen csak röviden érint, bőven tárgyalta MERINGER e folyóirat XXVI. k. 364. lapján ismertetett értekezésében, kimutatva, hogy a nyelvbotlások megfigyelése és tanulmányozása valóban sok nyelvtörténeti jelenségnek nyújthatja magyarázatát.

BALASSA JÓZSEF.

A finn Nyelvőr.

Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Ensimmäinen vuosikerta. 1897. Nro. 1.

A helsingforszi egyetem kebelében két évtizeddel ezelőtt megalakult *Kotikielen Seura* (hazai-nyelv-társaság), a mely eddig két kötetnyi

kiadványnyal gazdagította a nyelvtudományi irodalmat, most kéthavonként megjelenő folyóiratot indított meg *Virittäjä* (Serkentő) címmel. Ez az egyelőre még csak szerény terjedelmű folyóirat, mint az olvasóhoz intézett előhang mondja, nem magas színvonalon álló közlöny követeleisével lép föl, hanem csak összekötő kapcsul akar szolgálni a finn nép szellemi életét búvárló tudósok s az ő munkásságuk tárgya iránt érdeklődők között.

A *Virittäjä* egyrészt anyagot akar összehordani a búvárkodók számára, másrészt a nyelvhasználatra, a nyelvbeli helyességre és a nyelvtanításra vonatkozó kérdéseket akar tárgyalni. Ezenkívül egyik főfeladatául tűzte ki a tervezett nagy finn szótár számára való anyaggyűjtést a régi nyelvből és a nép nyelvéből. A mi a nyelvbeli helyesség kérdését illeti, figyelemmel akarja kísérni és megbírálni a fölmerülő új szóalkotásokat s maga is segítségükre iparkodik lenni másoknak szükséges új mesterszavak és egyéb műveltségzők alkotásában, szívesen megnyitván hasábjait ilyenekre vonatkozó eszmecseréknek.

Azonban nemcsak nyelvi oldalával kíván foglalkozni a finn szellemi életnek, hanem a népköltés, a néprajz és az irodalomtörténet búvárlóinak is kezükre szándékozik járni adalékok gyűjtésével és közzétételével.

Az előttünk fekvő első számban, noha csak egy ívnyi terjedelmű, sok érdekeset találunk. Az első cikkben SETÄLÄ a Kalevalának sokat vitatott, de még mindig nagyon homályos *Sampo*járól a változatok alapján azt az érdekes föltevését mondja ki, hogy az eredetileg valami kincs-szerző vagy kincsörző madár volt, s csak később vitték át e nevet a *Sampo*-örizte kincsekre. Azután RUNEBERG-től van közölve egy levél, mely ALQVIST-nak egyetemi hallgató korából tartalmaz életrajzi adatokat. Több apróbb közlemény után rövid könyvismertetések következnek. Azután néhány érdekes népetymologia van közölve (pl. *mort* + *viini* = morfín: — + *viini* «bor»). Továbbá néhány nyelvhelyességi kérdés van tárgyalva; azután a szerkesztőség kérdései következnek, egyebek közt néhány idegen szónak (mint *banal*, *reklam*, *respektive* stb.) finn megfelelője után való tudakozódás, s végre a közönség köréből jött kérdésekre felel a szerkesztőség.

Őszintén óhajtjuk, hogy ez az élénknek ígérkező hézagpótló kis folyóirat a finn közönség részéről a megérdemelt pártolásban részesüljön, hogy terjedelemben is gyarapodva mennél jobban meg tudjon felelni a maga elé tűzött sok föladatnak. Mi részünkről mindig meleg érdeklődéssel fogjuk kísérni és a megjelenendő füzetek tartalmáról számot fogunk adni olvasóinknak.

Sz. J.

Finn műveltségyszók.

Paasonen, H. Kielellisiä listä suomalaisten sivistyshistoriaan. (Nyelvi adalékok a finnek művelődéstörténelméhez.) Helsingfors 1896. (A Finn Irodalmi Társaság *Vähäisiä kirjelmä* című kiadványának XXIV. füzete).

Paasonen, a ki mint a mordvin nyelvnek szakavatott tanulmányozója ismeretes, imént megjelent dolgozatában összeállítja a finnségnek mindazon műveltségyszavait, a melyeket etymologiailag összeköttetésbe lehet hozni valamely mordvin szóval, úgyszintén azon csekélyszámú idegen, leginkább litván eredetű szavakat, a melyek egy időben kerültek bele mind a két nyelvbe, mikor a finnek és a mordvinok még valamiféle kapcsolatban voltak egymással. Gyűjteménye összeállításánál különösen AHLQVIST-nak *De vestfinska språkens kulturord* című ismeretes munkáját tartotta szemé előtt, mert első sorban annak a kiegészítését vette czélba. Azért fölvette mindazon szavakat, a melyeket AHLQVIST említésre méltóknak talált, noha — mint maga P. mondja — némelyekre nézve kételkedni lehet, hogy helyükön vannak-e a műveltségyszók között. Egyeztetéseinek nagyobb része megvan már más nyelvészeknél is és általánosan el van fogadva; az ő saját új adalékainak a száma azonban szintén nem csekély (135 egyeztetés közül 50).

Természetes dolog — mondja bevezetésében — hogy ilyen szűk körre szorítkozó anyaggyűjtemény alapján nem lehet megalkotni a finn népek régibb műveltségi állapotának teljes képét. Mindazáltal már az itt összeállított nyelvi tények is följogosítanak néhány ugyancsak fontos pozitív következtetésre. Látnivaló, hogy a finnek és a mordvinok már együttes fejlődés útján jóval előbbre jutottak a tulajdonképeni halász- és vadász-élet fokánál. A földművelés megvoltát bizonyíttják a búzának, úgyszintén a polyvának, a kalászszállkának és az őrlésnek stb. eff. egyező elnevezései. Hogy a gabonából kenyeret is tudtak készíteni, az abból látszik, hogy a finn *kyrsä* «kenyér» szónak a mordvinban ugyanazon jelentésű hangbeli megfelelője van. Házi állataik voltak a kutyán, a lovon és a szarvasmarhán kívül — a melyeket már AHLQVIST is tulajdonított a finneknek a Keleti-tenger tájékára jövetelük előtt — a bárány és a disznó (azonban lehetséges, hogy az utóbb említett elnevezés akkor még a vad állapotban levő állatra vonatkozott). Kifejlett baromtenyésztésre vall az a körülmény, hogy a köpülést ugyanazzal a szóval fejezik ki a mordvinban, mint a finnben (és az aunusi nyelvjárársban), a miből valószínűséggel azt lehet következtetni, hogy a vajkészítés már a finn-mordvin időben ismeretes volt, s a nyugati finn népek későbbben átvévén a *kirnu* (köpü, köpülő) szót germán szomszédjaiktól, ezektől legföljebb a tökéletesebb vajkészítési módot sajátították el

A kézimunkák terén kiváltképen figyelemre méltók a ruhakészítéshez tartozó műveletek és tárgyak egyező nevei (milyenek: fonna, motolla, szóni, mellékfonal, ontok), a miből kitetszik, hogy már a szóbanforgó korban értettek a ruhakészítéshez, s hogy tehát nem egészen hiteles TACITUS-nak a tudósítása, midőn azt mondja, hogy a «fenni»-k bőrökkel ruházkodnak. — ha ugyan a történetíró «fenni»-jeit csakugyan finneknek tarthatjuk; s nem kell többé AHLQVIST-tal föltennünk, hogy a fonalat «egy csalánfaj rostjaiból» fonták, minthogy tudjuk, hogy a finnek ősei már réges-régen ismerték a bárányt.

Paasonennek szigorú kritikával készült derék munkája újabb bizonyítékait szolgáltatja annak, mily nagybecsű művelődéstörténelmi emlékek lappanganak a nyelvben, s hogy a helyes módszerrel dolgozó összehasonlító nyelvész mennyi világot deríthet a népeknek homályba borult ősi műveltségi állapotaira.

Sz. J.

Az újjörög nyelv és a román nyelvek.

Neugriechisch und Romanisch. Ein Beitrag zur Sprachvergleichung. Von Gustav Körting. Berlin, Gronau, 1896. 165 lap, ára 4 mk.

E könyv épen kapóra jön, hogy eloszlatni segítsen egy általánosan elterjedt balvéleményt, mely szerint az újjörög nyelv fejlődésének úgy módjára mint fokára nézve a román nyelvekkel, nevezetesen az olaszszal teljesen egyenlő, és épen úgy viszonylik az ógöröghöz, mint a román nyelvek, főképen az olasz a latinhoz. Ha már a nagyjában való összehasonlítás is mindenkit arra a meggyőződésre vezet, hogy az újjörög nyelv és a román nyelvek fejlődésében a *módra* nézve van ugyan bizonyos iparallelismus, de a *fokra* nézve nagy a különbség: akkor teljessé és végességé teszi ezt a meggyőződést egy munka, mely, mint a czímbe jelzett, a kérdést részletességgel tárgyalja. Szerző természetesen nem áll elő az egyes nyelvekre nézve új eredményekkel, hanem azokat az eredményeket használja fel, melyek a román nyelvekre nézve DIEZ és MEYER-LÜBKE nyelvtanaiban és az újjörögre nézve HATZIDAKIS «Einleitung in die neugriechische Grammatik» című munkájában foglaltatnak. Igaz ugyan, hogy szerző rendesen THUMB újjörög nyelvtanát (Handbuch der neugriechischen Volkssprache) idézi, de ez nem ellenkezik fentebbi állításunkkal, mert hiszen java részében THUMB nyelvtana sem egyéb, mint a HATZIDAKIS könyvében adott eredmények rendszeres feldolgozása. Az összehasonlítás anyagát illetőleg megjegyzendő, hogy azt szerző a román nyelveknél e nyelvek közös tulajdonságaiból, valamint az egyes román nyelvcsoportok, nyelvek és dialektusok külön sajátosságaiból, az újjörögnél azonban csak a népnyelvből, t. i. az egyes dialektusokból, de főképen

az általánosan beszélt köznyelvből (az új *χοινή*-ből) merítette, mert az újjörög irodalmi nyelv tudvalevőleg a népies és archaistikus elemek egybeolvadásából állván elő, és többé-kevésbé az ógöröghöz alkalmazkodván, a természetes nyelvfejlődés szempontjából tekintetbe nem vehető.

Ezek után áttérek a könyv tartalmának ismertetésére, csakis az összehasonlítás legfőbb eredményeinek kiemelésére szorítkozva.

1. A román nyelvek nagyobb mértékben tartották meg a latin *szóhangsúly* helyét, mint az ógörögét az újjörög, melyben gyakori a hangsúly helyének egyrészt analogikus, másrészt a hiatusban levő, hangszülys *i*-nek és *e*-nek palatalizálása (*j*-vé változása) folytán való megváltozása (pl. gen. sing. ξύλονου e h. ξύλων e h. ξύλωνος szerint; καρδιά olvasd kardjá e h. καρδιά, βασιλεύς olv. vasiljás e h. βασιλέας), míg a román nyelvekben ritkábban eredményezték hasonló körülmények a hangsúly helyének megváltozását (pl. olasz *sapere* a latin *sápere* helyett a latin *habere* szerint; olasz *figliuolo* a latin *filíolus* helyett).

2. A *magánhangzók* az újjörögben sokkal közelebb állanak az ógöröghöz, mint a román nyelvekben a latinhoz. Ugyanis az újjörögben ezen a téren csak két mélyre ható változás észlelhető, t. i. a kettős hangzóknak egyszerűsítése (minő pl. az *ai*-nak *e* hangja) és az *i* hangok előtérbe lépése (*γ, υ, ει, οι, υι = i*); holott a román nyelvek az *i, ū* és *a* kivételével a latin magánhangzóknak teljes átalakulását mutatják, melynek következtében egy azelőtt kettős magánhangzóknak szegény nyelv kettős magánhangzóknak gazdaggá, egy eredetileg igen egyszerű vocalismus igen sokhangúvá lett: szóval, oly messze menő ezen a téren a fejlődés a román nyelvekben, hogy bennük a magánhangzókat illetőleg új nyelv lett a latinból.

3. A *mássalhangzók* az újjörögben jóval nagyobb változást mutatnak ugyan, mint a magánhangzók, de azért még mindig valamivel közelebb állnak az ógöröghöz mint akár a legrégibb román nyelvjárásbeli (a sardiniabeliek) a latinhoz.

4. A *szófajok* (névelő, főnév, ige stb.) ugyanazok az újjörögben mint az ógörögben; a román nyelvek szintén megtartották a latin szófajokat, de tovább fejlődést mutatnak a latinban hiányzó névelőnek kifejlesztésével.

5. A *szóalakulások* (pl. újjör. βραχω, ógör. εβραχω-ból) nagyobb mérvűek a román nyelvekben mint az újjörögben, a mennyiben itt a változást főképen az analogia, amott a hangváltozás eredményezte, mely, mint említve volt (1. a 2. és 3. pontot), a román nyelvekben nagyobb mint az újjörögben.

6. A *főnév és melléknév* három neme egyaránt megmaradt az új-

görögben és a román nyelvekben; csakhogy ez utóbbiakban a semlegesnek már csak csekély nyomai láthatók, tehát ebben a tekintetben is valamivel tovább fejlődtek.

7. A görögben a három szám közül a dualis, mely már az ókorban veszendő félben volt, az újgörögben teljesen kiveszett, míg a román nyelvekben a latin singularis és pluralis megmaradt; tehát itt az újgörög mutat nagyobb változást.

8. A főnév és melléknév eseteinél igen nagy a különbség, mert míg az újgörög a régi öt eset (nom. acc. gen. dat. voc.) közül csak a dativust vesztette el, addig a román nyelvekben — az óprovencai és ófrancia kivételével, melyekben egy casus rectus és egy casus obliquus fordul elő — a főnévnek és melléknévnek csak egy-egy alakja van az egyesben és többesben, sőt nem nagyon ritkán csak egyetlenegy formája mind a két esetben (pl. olasz *città, virtù*), holott a latinban hat eset volt.

9. A melléknév fokait az újgörög a körülírásos alakokon kívül még a régies, nem körülírásos alakokkal is kifejezi, míg a román nyelvekben a latin formák úgyszólván teljesen kivesztek, és csakis a körülírásos alakok szerepelnek.

10. A névmások mindent összefoglalva határozottan tovább fejlődtek a román nyelvekben mint az újgörögben.

11. A számnemek változása tekintetében az újgörög és román nyelvek egy fokon állanak.

12. Az *ige* három ógörög *neme* (act. med. pass.) az újgörögben megmaradt; a román nyelvekben a latin activum és passivum közül az utóbbinak formája teljesen kiveszett.

13. Az *igemód* négy ógörög alakja (ind. conj. opt. imperat.) közül az újgörögben kiveszett az optativusé, míg a román nyelvek megtartották a latinnak három formáját (ind. conj. imperat.); tehát itt az újgörög részén mutatkozik tovább fejlődés.

14. Az *igeidők* fejlődése útján az újgörög és román nyelvek körülbelül azonos módon haladtak; különösen mindeniknek egyaránt sajátját képezi a régi egyszerű alakok helyett a körülírásos kifejezések használata.

15. A *személyragok* dolgában az újgörög jobban ragaszkodik az ógöröghöz, mint a román nyelvek a latinhoz.

16. Az *igenév* (verbum infinitum) terén az újgörög szintén nagyobb szívósságot mutat a régi formák megtartásában mint a román nyelvek, a mennyiben az előbbeniben a főnévi igenévnek (infinitivusnak) két formája (az inf. praes. és aor. act.) maradt meg (igaz, hogy csak az ige-*nek* körülírásos formáiban), és a melléknévi igenévből (participiumból és a -τός végű adjectivum verbale-ből) hat alak (a part. praes. és aor. activi, part. praes. és aor. medii, part. perf. medii és a -τός végű adj.

verb.), míg a román nyelvekben a főnévi igenév két formáján (az inf. praes. act. és gerundiumon) kívül a melléknévi igenévnek csak két alakja (a part. praes. act. és part. perf. pass.) szerepel.

17. A *praesentis* képzése és ragozása tekintetében az újjörög nyelv és a román nyelvek összehasonlítása bajosan eszközölhető, mert úgy az előbbi, mint az utóbbiak külön-külön úton haladnak, egészben véve azonban az újjörög itt is valamivel több szívósságot mutat mint a román nyelvek.

18. Határozottan kevésbé távolodott el az újjörög az ógörögtől az *aojistus* képzése és ragozása tekintetében mint az aoristusával azonos functióval bíró *perfectum*-töveket illetőleg a román nyelvek a latintól, a mint ez különösen abban a tényben nyilvánul, hogy a román nyelvekben a *praesentis* sokkal inkább behatolt a *perfectum* tövébe, mint az újjörögben az aoristuséba.

19. Az *adverbiumok* képzése tekintetében a román nyelvek nagy átalakító erőt mutatnak, míg az újjörög lényegileg a régi nyelv állapotát tünteti fel.

20. Hasonlóképen nagy változást jelez a román nyelvekben az újonnan keletkezett *praepositio*k hosszú sorozata, holott az újjörög ebben a tekintetben is sokkal csekélyebb fejlődést mutat.

21. Végül a *conjunctio*k terén is nagyobb a változás a román nyelvekben mint az újjörögben.

Ha már most a fentebb mondottakat statisztikailag összefoglaljuk, akkor végeredmény gyanánt az tűnik ki, hogy az említett huszonegy eset közül a fejlődés fokára nézve az újjörög nyelv csak három esetben (a szóhangsúlynál, számnál és igemódnál) mutat nagyobb fejlettséget mint a román nyelvek, és csak két esetben (a számneveknél és igeidőknél) áll ez utóbbiakkal egy fokon, míg a többi tizenhat esetben mögöttük marad, még pedig három ízben (a magánhangzóknál, adverbiumoknál és praepositioknál) nagy mértékben, sőt egy igen lényeges pontban, t. i. az eseteket illetőleg igen-igen nagy mértékben: szóval, hogy az újjörög nyelv hang és alakrendszerében jelentékenyen közelebb áll az ógöröghöz, mint a román nyelvek a latinhoz. Az a parallelismus, mely közöttük a fejlődés módjára nézve több tekintetben mutatkozik, általános nyelvfejlődésbeli sajátosság, és nem a román nyelvek görögre való hatásának eredménye, mert az újjörögre nemcsak a latin és román, de általában véve az idegen nyelvek, különösen a szláv, csakis a szókincs tekintetében voltak befolyással, úgy hogy hang- és alaktana idegen hatásoktól érintetlen maradt, míg viszont a román nyelvek között van legalább egy, t. i. az oláh, melyet a vele szomszédos újjörög fejlődésében befolyásolt.

Tagadhatatlan, hogy az a nagymérvű fejlődés, mely a román nyelv-

vekben a latin mélyre ható átalakulását eredményezte, nyelvtudományi szempontból csakis előnynek tekinthető, mert arról a pezsdülő nagy erőről tesz bizonyosságot, melyet a latin a román nyelvekben kifejtett; de viszont az a tény, hogy a görög nyelv alapvonásainak legnagyobb részében változatlanul megmaradt még mai népies alakjában is, a nélkül hogy azért satnyulásnak indult volna, fényesen bizonyítja e nyelvnek bámulatos önfentartó erejét. Ez az erő általában véve jellemzi a görög nemzetet, mert hiszen valamint a mai görög nyelv úgy a nemzet is mélyrehatóbb külbefolyásoktól menten ugyanaz, mint a mely volt az ókorban; míg a latin nemzet, a mint ezt a történelem kimutatta, a végtelen polgárháborúk és világhódító hadjáratok tömeges megszárlásai folytán nemcsak *Augustus*, de már *Cicero* idejében is pusztuló-félben volt. A görög nyelv konzervatív voltának épen az egyik további magyarázata, hogy ez a nyelv a legrégebb időktől a mai napig egy és ugyanazon nemzet ajkán él és már csak azért sem változhatott meg annyira, mint a latin nyelv, mely a latin nemzet kipusztulása után idegen népek tulajdonává válva és azok nyelvével vegyülve, ily módon megerősödött vérkeringésével erőteljes új életre ébredt a román nyelvekben. De van még egy körülmény, mely magyarázatát adja annak, hogy miért áll az újjörög népnyelv sokkal közelebb az ógörög irodalmi nyelvhez, nevezetesen az attikaihoz, mint a román nyelvek a latin irodalmi nyelvhez, és ez az, hogy ez utóbbiak a latin irodalmi nyelvtől elütő latin népnyelvből származnak, míg az újjörög népnyelv egyenesen az attikai irodalmi nyelvből kifejlődött ókori *κοινή διάλεκτος* tovább fejlődése.

A román nyelvek a latinnak viruló leányai, tehát új nyelvek; de a mai görög népnyelvben még erőteljes öregkorát éli az ókori görög nyelv, tehát mind a kettő egy és ugyanaz a nyelv. Így hát természetes, hogy a román nyelvek különváltan a latintól külön philologiai tudományba (a román philologia körébe) tartoznak, és hogy a mai görög nyelv valamint általában véve az újabb (közép- és új-) kori görög philologia az ókori görög nyelvvel illetőleg ókori görög és latin philológiával együtt a görög, illetőleg classica philologia tudományának kiegészítő részét képezi.

PECZ VILMOS.

Archiv für slavische Philologie. XVIII. Drittes und viertes Heft. 1896.

I.

Az *Archiv für slavische Philologie* utolsó kettős füzetében először is öt értekezést találunk (321—556 l.), ezekkel azonban röviden kívánok végezni, mert nagyon specialis természetűek; az igazi pezsgő élet a füzet 557. lapján kezdődik és tart a kötet végéig, azaz körülbelül 80 lapon át. Először hadd szóljak egy pár szót az értekezésekről.

Első helyen állanak a fiatalok: BRONISCH, STANOJEVIĆ, és KOLESSA. BRONISCH *Kaschubische Dialectstudien* cím alatt leírja egy pár a danzigi öbölbe nyúló Hela félszigetén található félreeső halászfalu nyelvét és azzal érdekes adalékkal gazdagítja a lengyel nyelv tájszólásainak ismeretét. Az ilyen nagyon félreeső és azért eddig ismeretlen nyelvszigetcské átkutatásának megvan a jó és rossz oldala. Jó benne az, hogy a kutató mások följegyzésétől függetlenül dolgozhatik, hogy a megszokott hangok, az írott betűk hatásától, a már hagyományos fölfogástól szabaddúlni kénytelen s így könnyebben figyelhet meg a kiejtésben mutatkozó finom árnyékatokat, a nyelvhasználatban észlelhető sajátosságokat, de rossz benne az, hogy az ilyen kutatások gyakran egy alárendelt kérdésnek túlságos súlyt adnak és szertelenségöknél fogva nehezen illeszthetők be az egész nagy munkába, a melyet egy nyelv alapos megértéséhez végeznünk kell. Ha BRONISCH még egy pár ilyen félreeső halászfalut fedez föl, könnyen egészen egyoldalú irányban fejlődik. — Érdekes, a mit BRONISCH a fiatalabb és öregebb nemzedék nyelve közt észlelhető különbségről mond. Hiszen megvan ez a különbség mindenütt, de a közös irodalmi nyelv, az iskola, a hol mi öregebbek tanítjuk a fiatalabbakat, folyton egyengetnek, simítgatnak, úgy hogy a különbségek nem fejlődnek ki olyan akadálytalanul, mint egészen természetes folyamatnál. BRONISCH elmondja nekünk, hogy a lengyelben *e* és *i* előtt hallható *k*, *g* a tőle leírt tájszólásokban erősen jésítve hangzanak az idősebb emberek szájában (*ö* e hangokat *kχ*, *tχ* illetőleg *gj*, *dj*-vel jelöli), de a fiatalok, sőt már a középkorúak is tiszta *cs* és *dzs*-t ejenek helyettök (l. 325., 337., 397. l.). Hasonló módon lett erősen jésített *p* és *f*-ből (*pχ*, *fχ*) a fiatalok szájában *pš*, *fš*, csupán csak a bolha nevében ejt a fiatalabb nemzedék is még *pχ*-t: *pχěl*. Egy nyelvjárásban a fiatalabbak már nem ejtenek *ny* (*ń*)-et, hanem tiszta *n*-et hallatnak helyette, de már a legrégebb nemzedéknél is kihalófélben van a jésített *ń* (397. l.), míg egy másik nyelvjárásban csak hébe-hóba nyilatkozik a fiataloknál az a hajlam, hogy *ny* (*ń*) helyett *n*-et ejtsenek (398. l.).

Érdekes, hogy az orrhangzók a Kussfeld-Ceynowai nyelvjárásban egészen olyan módon durvultak el, mint azokban a szlovén és bolgár nyelvjárásokban, a melyekben a régi orrhangzók emléke még megmaradt: *a*, *o* helyett *om*, *on*, *oy* vagy *um*, *un*, *uy* hangzik, a szerint, hogy dentalis, labialis vagy gutturalis következik (397. l.), tehát egészen úgy, mint mi is az ószlovén orrhangzók (*g* és *g*) helyén a *rend*, *bolond*, *szombat*, *munka*-féle szókban tiszta nasalist ejtünk a hangzó után. Az ószlovén *g*-t *q*-nak szokás ejteni (a conventionalis átírás és kiejtés a lengyel *q* hatása alatt keletkezett), de minthogy szláv *o*-nak a magyarban rendszeren *a* felel meg, a magyar *o* pedig gyakran szláv *u*-ból lett, minthogy továbbá

több szláv nyelvben (az oroszban, horvát-szerbben, cseh-tótban) egymástól egészen függetlenül a régi *q*-ból *u* lett (ószl. *tampŭ* «tomp»: orosz *tupŭ*, horv.-szerb. *tŭp*, cseh-tót *tupŷ*), én *u* hangzából véltem kiindulhatni a magyar nyelvbe átvett ilyen szók magyarázatánál (l. *A szláv szók a magyar nyelvben* 23—28 l.). BALASSA a *Tüzetes magyar nyelvtan* 171. lapján ezekben az esetekben másképp magyarázza az *o*-t: «Nem vált nyiltabbá, mondja ott, az *o*, midőn *n* előtt áll, s ószlovén *q*-nak felel meg ezekben: *bolond, porond, dorong, korong; abroncs.*» Érteném a dolgot, ha BALASSA azt állítaná és azután be is bizonyítaná, hogy: *o* *n* előtt nem vált nyiltabbá. Ez magyar hangtörvény lehetne. De azt valóban nem értem, milyen magyar hangtörvény lehet az, hogy: «nem vált nyiltabbá az *o*, midőn *n* előtt áll,*) s ószlovén *q*-nak felel meg ezekben. Ez tisztán egy ad hoc csinált és semmivel sem igazolható hangtörvény. Ha nem tudjuk, hogy az ószlovén *q* a mi szlávjaink ajkán *q*-nak hangzott-e, hát honnan tudhatjuk, hogy az ő helyén mutatkozó *o* nyiltabbá vált-e vagy nem? BALASSA bizonyosan egyet ért velem, ha a *kancza* szót a következő módon magyarázom: előbb lett *konica*-ból **konceza* és csak azután *kancza*, azaz az *i* eltűnése régibb az *q*-nak nyiltabbá váló válásánál. De ha **konceza*-ban mint valamennyi hasonló szóban *o*: *a*-vá lett *n* előtt is, miért nem lett egy állítólag *qos*-nak hangzó *kasŭ*-ból előbb *koncz*, azután pedig **kancz*? Nem kézzel fogható, hogy a *koncz* és a *kancza* szó tőjében kezdettől fogva más-más hangzót ejtettünk? BRONISCH értekezésében a mi esetünkre vonatkozó érdekes adatokat is találunk, a 337. l. t. i. azt mondja: «Noch ist zu bemerken, dass *q* stark nach *u* neigt und oft geradezu als solches auftritt», a Kussfeld-Ceynowai tájzólásban pedig, a melyben az orrhangzó a fönt említett módon eldurvult, *q* helyett nemesak *on, om, oy*, hanem *un, um, uy*-t is találunk (l. 397. l.). Itt tehát egy élő szláv nyelvből konstatálva van az *q*-nak *u* felé fejlődése, a melyet okvetetlenül föl kell tennünk, ha akár az orosz, akár a horvát-szerb, akár a cseh-tót ószlovén *q*-nal szemben álló *u*-t megakarjuk érteni.

Végre még egy apróságot említek föl ebből az értekezéséből. BRONISCH a 339. l. a dissimilatióknak egy esetét hozza föl (a szakértő talán kicsit csodálkozva fogja olvasni: «der ein zige mir bekannte Fall von Dissimilation!). A lengyel *czesac* (*cz* = *cs*, *ć* = palatalis *cz*) «fésülni» igének *czosac* felel meg Hela félszigetén, a præsens a lengyelben *czesze* (ejtsd *cseze*, lengy. *sz* = magy. *s!*) stb., a mi nyelvjárásunkban azonban a *ć*: *š* előtt dissimilatio következtében *c*-vé lett, a præsens egyes száma így hangzik: *cšoš, cšoš, cšoš*; érdekesebb a præsens többes 3. személye, a melyben a

*) A vessző [,] sajtóhiba, a *meg* után kell állania.

dissimilatio kétféle lehet: *cěšō* vagy *cěšō!* Az utóbbi eset szakasztott olyan dissimilatiót mutat, mint a milyen a mi *csésze* szavunkban véghez ment (v. ö. ószl. *časa*).

BRONISCH értekezése után következik STANOJEVIĆ STANOJE doktori dissertatiója, a melynek czíme: *Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle*. A fiatal szerző, a ki tud magyarul is és sokat foglalkozott a magyar történettel is, nem egészen ismeretlen minálunk, 1893-ban igen alapos ismeretekre valló kis cikket írt az *Ungarische Revue*-be (*Nachträgliche Bemerkungen zu Dr. M. Wertner «Königliche Nemanjiden»* 13: 23—27). LAZAREVIĆ ISTVÁN, a kivel most foglalkozik, 1389—1427-ig uralkodott, uralkodásának első éveit tehát olyan időbe esnek, a mikor a magyaroknak ugyancsak okuk volt feszült figyelemmel kísérni a szerb fejedelem magatartását. 1389-ben volt a válságos rigómezei ütközet, a mely LAZAREVIĆ ISTVÁN atyjának az életébe került, 1393-ban bukott el a bolgár birodalom, 1396-ban volt a borzasztó nikápolyi csata, csak 1402-ben szabadította meg az angorai csata a keresztény világot az első nagy ijedségtől, a melyet a törökök neki okoztak. E csata után LAZAREVIĆ ISTVÁN, a ki addig kénytelen-kelletlen a törökök hűbérese volt, határozottan a törökök ellen fordul és ZSIGMOND királyunkkal szövöttek, a ki átadja neki Belgrádot. LAZAREVIĆ ISTVÁN megerősíti Belgrádot (életírója behatóan leírja a várost, épületeit, erődítéseit, a kereskedők kiváltságait). — De nem folytatom, már a mondottakból is világos, hogy STANOJEVIĆ nagy készült-séggel írt értekezése a mi történetíróinkra, különösen azokra, a kik ZSIGMOND király korával foglalkoznak, mennyire érdekes lehet.

Harmadik helyen áll KOLESSA értekezése (*Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals «Žitije sv. Savy»*), a mely általánosabb természetű, mint a czíméből sejthető. KOLESSA t. i. már az előbbi kettős füzetben megjelent első közleményében leírta azt a codexet, a melyből kiindul, ebben a nagyobbik második részben nem mozog már ilyen szűk körben, hanem egészen általában foglalkozik azokkal a hangtani tüneményekkel, a melyek a régi délorosz nyelvemlékeket megkülönböztetik az északorosz nyelvemlékektől, úgy hogy itt már a *Žitije sv. Savy* csak véletlen kiinduló pontul szolgál. Ránk nézve a csángó nyelvjárás szempontjából, a melyben tudvalevőleg *s* helyett *sz*, *zs* helyett *z* járja, érdekes egy az 505. l. említett rokon tünemény: «Die Verwechslung, mondja KOLESSA, des *ч* [*cs*] mit *ц* [*cz*] ж [*zs*] mit *з* [*z*], welche den alten Mundarten von Novgorod, Pskov und Polotsk-Smolensk-Vitebsk eigen war, kommt auch, obwohl sehr selten, in manchen galizisch-wolhynischen Denkmälern vor. In spärlichen Überresten findet man diese Erscheinung in manchen galizischen und wolhynischen Mundarten noch

gegenwärtig.» Látni való, hogy a tünemény az oroszban nem szakasztott ugyanazokon a hangokon mutatkozik, mint a csángó nyelvben, de rokonsága szembeötlő: az oroszban csak úgy mint a csángóknál z-t találunk egyes vidékeken ž (zs) helyett, de már š (s) helyett alig hallani s (sz)-t az oroszban (l. KOLOSOV *Obzor zvukovyh i formalinyh osobenostej narodnago russkago jazyka* 187. l.), míg a csángóknál megint cz-t nem hallunk cs helyett, a mire pedig orosz tájszólásokban elég példát találunk, jóval többet mint pl. a ž-ből lett z-re (l. i. h. 183—186. l. és OGONOWSKI *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* 75. l.). Hasonló tüneményeket találni más szláv nyelvekben is, így az alsó-lauziczi szerb nyelvben, a horvát nyelvben a dalmát part mentén fekvő szigeteken stb., még pedig egyes helyeken következetesebben is, mint akár a csángóknál, akár az említett orosz tájszólásokban, így p. o. lengyel nyelvjárásokban (l. MIKLOSICH *Vergl. Gramm.* I.² 549. l.: «In den dialekten des p. werden die laute cz [= cs], ž, š, dž so wie im schriftdialekte gesprochen oder sie lauten wie c, z, s, dz: diese dialekte nennt man die mazurischen»). Hogy e tünemény hol magyarázható idegen befolyásból és hol fejlődött önállóan, azt minden egyes esetben gondos kutatás tárgyává kell tenni, de nem árt arra rámutatni, hogy e tünemény nyelv magával itt is, ott is roppant nagy területen szétszórva találkozunk.

Az eddig említett három nagy értekezésem kívül még két értekezést találunk. Az elsőben POLÍVKA *Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Literaturen* cz. alatt egy a XVI. században írt szerb kézirat tartalmát összehasonlítja a Physiologus többi szláv verzióival, a másodikban VONDRÁK egy hóbortos könyvecskét ismertet, a mely a glagolita írást a grúzai írásból akarja megfejteni. Maga VONDRÁK fölhasználja ezt az alkalmat, hogy új theoriát állítson föl a glagolita írás keletkezéséről: ő azt hiszi, hogy CYRILL egy pár jelt a szamaritán írásból vett át. A sok kétséges értékű fejtegetés után figyelmet érdemel a még be nem fejezett cikk utolsó kikezdésében az a józan megjegyzés, a melyet MIKLOSICH állítása czáfolására tesz, mintha a gyakran balfelé néző glagolita betűk abból volnának magyarázhatók, hogy a régi görögök jobbról balra írtak: VONDRÁK GARDTHAUSEN-ra hivatkozva konstatálja, hogy a görögök már Krisztus születése előtt az V. században tértek át a balról jobbra való írásra!

Idáig bizonyosan a szakembereknek is csak nagyon kis része fogja az Archiv e füzetét egészen elolvasni, olyannyira specialis körben mozognak az értekezések; innen tovább a füzet végéig a nemszakértő is sokat elolvashat a legnagyobb érdeklődéssel, annyira tágul egyszerre a szemhatár, olyan élénk, változatos az élénk táruló kép. A 25 rövid könyvismertetés előtt, a mely sok és sokféle, sok nyelven szóló szellemi mun-

káról ad nekünk hírt, ott találjuk bokkrétába kötve egy rendkívüli ember életéről és munkásságáról megjelent újabb munkák áttekintését. MURKO *Die Literatur zum hundertjährigen Jubiläum P. J. Šafařík's* cím alatt rendkívül elevenen, itt-ott egyenesen huszárosan ismerteti a híres ŠAFARÍK-ról születése 100-ik évfordulója alkalmából megjelent irodalmat, egy-egy értekezésből közöl is sok érdekes dolgot, úgy hogy a csaknem 30 lapra terjedő ismertetés elolvasása, ámbár igen tanúságos, egy pillanatig sem fárasztó. Első helyen és legbehatóbban foglalkozik MURKO azzal a kitünőtannulmánygyal, a melyet JIREČEK KONSZTANTIN, Šafařík méltó unokája, írt nagyapjáról (*Šafařík mezi Jihoslovany* «Šafařík a déli szlávok közt», Prága, 1895. 144 l., megjelent az *Osvěta* 1895. évf. 5—12. sz.). Ránk nézve ez az alapos tanulmány azért kiválóan érdekes, mert ŠAFARÍK első korszakával foglalkozik, a mikor még itthon, Magyarországon élt és működött, benne egyebek közt az akkori Újvidék rendkívül érdekes leírását találjuk. ŠAFARÍK mindenesetre nagyon sokat köszönhet az újvidéki tartózkodásnak (az újvidéki szerb gymnasium tanára, egy időben igazgatója is volt), de sok csalódás is érte itt, nem csoda tehát, ha keserűsége néha drasztikus kifejezésekben tör ki, pl. mikor a «kutyafejű» szerzeteseket és kereskedőket emlegeti. Rendkívül jellemző, hogy ŠAFARÍK, a ki 14 évig élt Újvidéken (1819—1833), és a ki a szerb irodalom iránt annyira érdeklődött és annyit tett a régi szerb irodalom földelítésére, még Belgrádig sem jutott el! Az igaz, nem a mai vasutas világban élt, de meg Belgrád sem volt az, a mi ma, a szerb irodalom középpontja. Mielőtt elhagyjuk JIREČEK érdekes könyvét, hadd álljon itt Šafařík jellemzésére egy pár nyilatkozata, a melyet MURKO JIREČEK tanulmányából idéz: *Ohne politisches Leben, írja ŠAFARÍK, sind die Völker Nullen; im Norden ist das Volk nichts, gar nichts oder vielleicht noch weniger als nichts. Unter dem 60. Grad wird ein slavisches Athen nie entstehen; denn ohne Freiheit gibt es kein Athen* (562. l.). 1833. decz. 26-ikán ezt írja: *Ich meinerseits schätze den aussterbenden Lausitzer und den Bulgaren eben so hoch wie den mächtigen Russen, und bemerke mit Bedauern, dass die Russomanie auch einige Slovaken so sehr ergreift, was zu nichts Gutem führen kann . . . Wir sind schon ganz in die Russen vernarrt und sehen nicht, dass wir zu Hause zu Grunde gehen und dass sie sich soviel um uns kümmern wie um den vorjährigen Schnee* (563. l.) Más helyen meg azt olvassuk: *meinem Herzen ist der arme Russniake gewiss ebenso viel werth wie der mächtige Russe* (u. o.). JIREČEK kiváló munkája után MURKO még kicsikét hosszabban időzik annál a kötetnél, a melyben ŠAFARÍK-nak BODJANSKIJ-jal és GRIGOROVIC-csal folytatott levelezése jelent meg (a kötet 232 lapot foglal magában, nem «1232»!). MURKO ismertetésén csak az 566. lapon álló részére akarom fölhíni az

olvasó figyelmét, a hol a tótoknak a csehekkal való irodalmi közösségből történt kiválásának okairól beszél, és a hol ŠAFARÍK egy érdekes nyilatkozata olvasható, a melyet 1845-ben Prágából tett: *In Illyrien ist literarisch alles still und todt; dort politisiert, streitet und rauft alles vom Kind bis zum Greis. Von der serbischen Literatur wissen wir hier nichts, als ob sie nicht in der Welt wäre.*

Ezek után MURKO gyors tempóban végig megy sok kisebb-nagyobb dolgozaton, a melyeket lehetetlen névleg is fölemlítenem, csak a *Politik* 1895. 130. számában, május 12-én megjelent tárczaczkiket nevezem meg külön, mert német nyelven van írva és így tágabb körben hozzáférhető, írta pedig a már említett nagy tudományú JIREČEK KONSZTANTIN, MURKO úgy ítél róla, hogy «ein hübsches und erschöpfendes Feuilleton». Különös érdeklődéssel olvassuk azt, a mit MURKO azokról a czikkekről ír, a melyek a tótoknál jelentek meg, hiszen ŠAFARÍK ő közülök való. Itt két intim részlet ragadja meg figyelmünket, ŠAFARÍK szülőhelyének érdekes leírása (571. l.) és a ŠAFARÍK név etymológiája. Az utóbbira vonatkozó helyet szóról szóra kiírom MURKO czikkéből: «Zur Etymologie des Namens S. stellt er [ŠKULTÉTY *Slovenské Pohl'ady* 1895] eine bemerkenswerthe Hypothese auf. Dass derselbe mit dem deutschen «Schaffer» zusammenhängt, dürfte keinem Zweifel unterliegen, aber wir erfahren, dass die Aufseher bei Hochöfen, die «slavische» genannt wurden, *šafári* hiessen; es sei nicht ausgeschlossen, dass ein Vorfahre Š.'s so ein *šafár* war.»*) De mind ennél érdekesebb az egész 573. lap, a hol újra szóba kerül a tótok irodalmi elszakadása a csehektől. Az 574. l. érdekes adatokat tudunk meg arról, hogy mikép támogatták ŠAFARÍK-ot Oroszországból könyv- és pénzküldeményekkel, hogy a szláv régiségekről szóló korszakalkotó munkáját megírhasssa és kiadhassa. Az 577. laptól kezdve egészen az 583. l. közepéig MURKO azzal a feszült viszonynyal foglalkozik, a mely ŠAFARÍK és KOPITAR, e két nagy tudós közt fönforgott és annyi árnyékot

*) Valaki hajlandó lehetne a tót *šafár* szót a magyar *sáfár*-ból származtatni. Az egyenlő jelentés (a fönt említett specialis jelentést is megtaláljuk a magyarban, l. NySz. *koh-sáfár* «hüttenmeister, hüttenaufseher») meg a szó hangtani alakja is (**sáfár*-ból is *šafár* lett volna, mert két hosszú hangzó tót szóban nem szokott egymásra következni, az *-ár* képző pedig mindig hosszú) e magyarázat lehetősége mellett bizonyítanak. De ha megfontoljuk, hogy a német nyelv a tót nyelvben sokkal régebb és mélyebb nyomot hagyott, mint a magyar, és hogy más szláv nyelvekben is megtaláljuk az ófn. *scaffare* «Schaffer» mását (cs. *šafár*, l. *szafarz*, kis és fehér orosz *šafar*, szlovén *šafar*) valószínűbbnek fogjuk találni a némettől való átvételt.

vet a fejlődésben levő szláv philológiára, hogy VOLF — igaz, szörnyű túlzással és semmivel sem igazolható általánosítással —, mikor a szlávisták tudományos működéséről kellene beszélnie, csak «alattomban működő gyarló irigykedésüket» tartja említésre méltónak (NyK. 25: 246). E fejezet után már csak másfél lapig tart MURKO érdekes értekezése, de e pár sorban is sok talpra esett megjegyzést találunk, mégis vissza kell arra térnem, a mivel kezdtem: MURKO nagyon elevenen ír, de nem mindig elég higgadtan, azért bár mennyire is ajánlhatom érdekes cikkének elolvasását mindenkinek, a ki ŠAFARIK kimagasló személye iránt érdeklődik, figyelmébe ajánlom az olvasónak JAGIĆ-nak a cikk végén tett következő megjegyzését: *Eine allseitige Würdigung jener denkwürdigen Zeit und Menschen ist heute kaum noch möglich: daher abweichende Ansichten. Ich möchte nur auf das Bedenkliche hinweisen, wenn man vereinzelt briefliche Aeusserungen verallgemeinert, um sie als Charakterzüge zu verwerthen.* (584 l.)

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Új könyvek, füzetek.

HURT, Dr. J. Bericht des Pastors — über seine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen. St. Petersburg, 1896.

KÚNOS IGNÁCZ. Kisázsia török dialektusairól. (Akad. Értek.) Budapest, 1896.

MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul népköltési gyűjtemény. IV. kötet. Életképek (sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék). Budapest, 1897. (Akadémia).

Kisebb közlések.

Indogermán eredetű-e a Volga folyónak legrégebb ismeretes mordvin neve? SCHRADER O. azon véleményének támogatására, hogy az indogermánok közös őshazájának a Volga folyó partjai tekintendők, «Sprachvergleichung und Urgeschichte» című jeles munkájában (2. kiadás 633 l.) többi közt fölhozza az említett folyó mordvin nevét: *Rau-Rawa* (a melylyel egyeztetendő a régi görög írónál, legelőbb PTOLEMAEUS-nál használt *'Pā < *'Pa - Fa*). Ez SCHRADER szerint átvétele egy ősendogermán **srāvā* «folyó» szónak, mely a szanszkrit *srava, srāva*, görög *ρoή* (**srovā*), litv. *srove* szóban található meg. «Gerade diejenigen indog. Völker, von denen eventuell eine spätere Entlehnung in das Finnische (Mordvinische) hätte ausgehen können, die Slaven und Iranier zeigen ein entsprechendes Wort für «Fluss» (nur altsl. *ostrovū* «Insel») nicht. Der hier vorliegende Entwicklungsgang ist demnach folgender: Die Indogermanen benannten den gewaltigsten Fluss ihrer Heimat **srāvā*, d. i. «Strom». Diese Bezeichnung blieb auch nach ihrem Abzug an dem Flusse haften, weil sie von den an seinen Ufern vielleicht südlich weiter vordringenden Finnen in der ihrer Sprache conformen Gestaltung *Rawa* übernommen wurde. Von hier lernten sie die Griechen kennen.»

Ezen következtetés ellenében legelőször is azt jegyezhetjük meg, hogy az illető szónak az iráni nyelvekben elő nem fordulása még nem jogosít föl arra, hogy ama mordvin szót SCHRADER-ral együtt az indogermán alapnyelvből átvettnek tartsuk. A mordvinban van néhány olyan jövevényszó, a mely hangalakjára nézve teljesen megegyezik az illető szanszkrit szóval, de annyira eltér a megfelelő zend vagy ó-perzsa szó alakjától, hogy az utóbbi semmiképen sem tartható az eredetijének, pl. erza *azoro*, moksa *azâr* «úr», szanszkrit *asura*, zend *ahura*, ó-perzsa *aura*; de ezen az alapon még nem szabad azokat az indo-iráni, legkevésbé az indogermán alapnyelvből származtatni, kivált ha az illető szó még nem található a többi finn-ugor nyelvekben. Kétségtelen, hogy a mordvinban s más finn-ugor nyelvekben előforduló indo-iráni szavak tekintélyes része a mostani déli Oroszország síkságain még aránylag késő

időkben is tanyázott népek nyelvéből származik, melynek hangtani közelebbi mivoltáról általában más alapos ismeretünk nincs, mint a mennyi ezen jövevényszavak révén juthat tudomásunkra. Az a tény, hogy néhány jövevényszó a szanszkrit, nem pedig a zend alakkal egyeztethető, azt a következtetést is megengedi, hogy az említett indo-iráni származású népek nyelve külön ág volt, mely ép úgy, mint a szanszkrit, föntartott valamely hangot vagy szót, mely az iráni nyelvekben megváltozott, illetőleg eltűnt.

Továbbá pedig a SCHRADER-féle szóegyeztetés, noha hangtani szempontból helyesíthető, még sem annyira biztos, hogy annak az alapján valamilyen őstörténeti következtetést lehetne vonni. SCHRADER azt hiszi, hogy a mordvin *Rau* szónak nincs megfelelője a rokon nyelvekben; s valóban, a mennyire tudjuk, olyan nem is található az eddigi irodalomban. Mégis a mordvin szó (erza *Rav*, *Ravo* «Volga»; moksa *rava*, gen. -*ai* «folyó») hangalakra nézve teljesen egyező a következő finn szóval (vokálisok közötti finn *p* = mordv. *v*, vö. finn *sepä* — erza *šiče*, moksa *šičä*): finn *rapa* «faex polentæ decoctæ, fimus, cænum in viis, fragile et putrescens quid»; karj., aun. *rapa* id.; észt *raba* «moor, hochmoor; träber; morsch, brüchig»; lív *raba mā* «lockerer boden», *rabād* pl. «träber», mely a lappban is megvan, de itt valószínűleg a finnől átvett jövevényszó: lapp *räppe* «cænum existens in loco, quem homines vel pecudes sæpe calcant»; a jelentést illetőleg pedig megjegyzendő, hogy a «mocsár» és a «folyó» fogalmak csakugyan váltakoznak mind a finn-ugor, mind az indogermán nyelvekben, vö. finn *neva* «mocsár» s egyúttal folyó-név is, észt *nōva* «satorna»; német *au* — kfn. *ouwe* «strom, wasserreiches wiesenland»; ném. *bach* — orosz *bagnó*, lengyel *bagno*, cseh *bahno* «mocsár». A *rawa* szó a moksa dialektusban, a mint fönt említettük, még általában «folyót» jelent (de most már elavult szó, a mely helyett rendszeren a *läj* szót használják); az erzáknál nomen proprium lett belőle, ép úgy mint a finneknél *Neva*, és a Tambovi kormányzóságban lakó erzáknál a *Jov* (Moksa) folyónak a neve = finn *joki* «folyó».

Megemlítjük még, hogy a finn szó hangalakra nézve közel áll az ó-norvég *draf* szóhoz (jelentése «hulladék, morzsalék». FRITZNER, *Ordbog over det gamle norske Sprog*, 2. kiadás: «Affald, Smuller, Støv»), melynek germán alapalakjául KLUGE szerint (*Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* s. v. Treber, vö. NOREEN, *Altisl. und altnorw. Grammatik*, 2. kiadás 143 l.) *draðaz* tekintendő; de ha megengednénk is, hogy a germán szó némileg hatott a finn szó jelentésére, mégis az utóbbit egészen véve átvételnek nem tarthatjuk.

A többi rokon nyelvekben teljes biztossággal nem mutathatjuk ki

a szó megfelelőjét. Rá lehet utalni a cseremiszi *ru* «seprő» szóra (az explozivának eltűnésére nézve vö. cser. *šü* = finn *sepä*; a cser. *u* megfelel, noha ritkán, egy finn és mordvin *a*-nak, pl. cser. *puro* = finn *para-s*, mordv. *paro, para*), de amaz lehet finn *rupa* «seprő» is.

PAASONEN HENRIK.

Iromba. MELICH NyK. 26 : 372—374. I. igen érdekesen és elmésen magyarázza az *iromba* «tarka» tájszót. MELICH a tót *jarabý*-ból indul ki, a mely szintén tarkát jelent. Azt helyesen mondja, hogy a *jeřabý* alak, a melyet RANKE cseh szótárában tótnak mond, nem lehet tót, már az *ř* is mutatja, hogy csak cseh lehetne. De a csehben nem járatos a szó, KOTT nagy cseh szótárában csak a tót PALKOVICH-ból idézi, ennél fogva ez nem tekinthető semmi egyébnek mint cseh ruhába öltöztetett tót szónak, tehát teljesen értéktelen. MELICH joggal mellözi a **jeřabý* alakot és csakis a tót *jarabý*-ból indul ki. Éles kombináló tehetségét dicséri, hogy a magyar *iromba* és tót *jarabý* közt összefüggést látott, helyes úton is indul, és egy kis helyreigazítással a tőle mutatott úton az *iromba* szó teljes megfejtéséhez jutunk. MELICH helyesen mondja, hogy «a t. *jarabý* melléknév visszavezethető egy óbolg. *jarębъ* alakra», de ha így folytatja: «melyről MIKLOSICH-nál ezt olvashatjuk: *jarębъ* (mint főnév) scheint eig. ‚etwas buntes‘ zu bedeuten . . . (Vergl. Gramm. I.² 56.)», már téved, mert MIKLOSICH egyáltalában nem is szól *jarębъ* szóról, hanem *jarębъ* (*jerъ*-rel és nem *jerъ*-rel!) főnévről, a mely «perdix»-et jelent, de származása szerint valószínűleg eredetileg azt jelentette, hogy tarkás (állat, madár). Ezt a *jarębъ* főnevet igenis szabad egy föltehető, de ki nem mutatható **jarębъ* «tarka» melléknévből származtatni és ennek a tót *jarabý* szépen megfelelne (az ószlovén *ę*-nek a felel meg a tótban). Ebből a helyesen föltett **jarębъ*-ből magyarázza MELICH a mi *iromba* szavunkat. Nem mondja ugyan sehol sem határozottan meg, hogy ennek a **jarębъ* szónak mi lett volna első magyar megfelelője, de talán nem tévedek, ha **járemb* alakot tételezek föl kiinduló pontul. Igaz, hogy a hol a szókezdő *i*-magyarázatával foglalkozik, látszólag **járemb* alakból indul ki, de ez lehet pusztán látszat is, mert ezen szavai: «hiányzik az összekötő kapocs a *ja > é > í* közt» úgy is érthetők, hogy hiányzik a kapocs a szláv *ja* és a magyarban mutatózó (és *é*-ből magyarázható) *í* közt (Kisujszállásról *iromba* alak van közölve hosszú *í*-vel). Minthogy MELICH is jól tudja, hogy az ószlovén *a*-val szemben rendszeren *á*-t és nem *a*-t találunk a magyarban, azt hiszen jogosan tulajdoníthatom MELICH-nek azt a véleményt, hogy **jarębъ*-nek első sorban **járemb* felelt volna meg. Ha innen a mai *iromba* alakhoz akarunk jutni, meg kell a szóvégén hangzó *-a*-t magyaráznunk, az *em* helyén található *om*-ot és a szókezdő *í*-t.

A szó végén mutatkozó *-a* magyarázata ismeretes, **jarębъ* nőnemű alakja **jaręba*, köznemű alakja **jarębo* volna, mindkettőből könnyen magyarázható egy magyar **járemba* alak (v. ö. a *néma, drága, tompa* stb.).

Az *em*-ből lett *om* magyarázatánál nagyon megboszulta magát az a csekélynek látszó mulasztás, hogy MELICH nem konstruálta azt a magyar alakot, a mely az előttünk jól ismert hangtörvények szerint első sorban megfelelhetett az ószlovén **jarębъ* alaknak, mert ha ennek testet ad, ha kiírja a **járemb* (vagy nem bánom akár a **jaremb*), illetőleg a **járemba* (vagy **jaremba*) alakot, aligha keresett volna messze magyarázatot az *o* megfejtésére, egyszerű hangzóilleszkedést látott volna benne. De MELICH arra, úgy látszik, ennél a pontnál nem is gondolt, hogy a szókezdő *i*- helyén az *ő* föltevése szerint eredetileg *já-* (vagy *ja-*) állott, hanem az *i*-t mindjárt anticipálta és **iremba* alakból indult ki! «Szerintem, mondja azután, az **iremba* > *iromba* hangváltozásnak az analogia az oka és a *goromba* (*grąbъ*), *otromba* (*trąba* Nyr. XI.) ráhatásából magyarázandó.» Ezt még valahogy meg lehetne érteni, ha a *goromba* szó mellett az *otromba* melléknévre hivatkozott volna, de nem erre hivatkozott, hanem, a mint a zárjelben mellé iktatott (*trąba* Nyr. XI.)-ből látható, egy főnévre, arra a titokzatos, csak DANKOVSKY-ból ismeretes *otromba* «Elephantenrüssel» főnévre (l. Nyr. 11 : 361). Ez az «Elephantenrüssel» megrévalta BALASSÁ-t is, a ki szintén egészen komolyan magyarázza a Tüzetes Magyar Nyelvtan 1 : 172. l. a magyar *otromba* szót az ószl. *trąba*-ból, mikor pedig ez utóbbi «csövet, trombitát» jelent, úgy hogy egy «Elephantenrüssel»-t még csak lehet belőle csinálni, de «plump»-ot sehoggy sem. MIKLOSICH nem is gondol a magyar melléknévre, mikor az *otromba* szót szláv eredetűnek mondja, másrészt bizonyosan sem MELICH, sem BALASSA nem gondoltak másra, mint épen csak a melléknévre, de akkor az ószlovén *trąba*-ra való hivatkozás nincs helyén. De ettől a félreértéstől egészen el akarok tekinteni, az *em*-nek *om*-má való átmenetelének magyarázata úgy is igen gyenge lábon áll, a mi azonban a dolog lényegére nézve teljesen közömbös, mert hiszen az *o* magyarázata, MELICH kiinduló pontját elfogadva, a legkisebb nehézséget sem okoz.

Hátra van a szókezdő *i*- magyarázata, a mely nyilvánvalóvá teszi, hogy a kiinduló pont helytelen. Alig kezdi MELICH ez *i*- magyarázatát, már megint egy kis félreértésbe esik. «Tévedés pl., mondja MELICH, azt hinni, hogy az északi szerb *jiřcha* átvétele a magyar *irha* (Kovács, Latin elemek), mert a szerbből VUK-nál csak *ira*, *ira*, gegerbte Schafshaut, pellis ovilla depilis' alak van igazolva.» MELICH tudhatta, hogy a tudományban egyáltalában nem szokás északi szerb ről szólni, kötelessége lett volna tehát, utána nézni, mi is lehet az a titokzatos északi

szerb. Ha megnézi azt a forrást, a melyre Kovács hivatkozik, nyomban megtalálta volna a talány nyitját: MIKLOSICH 'Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen' cz. értekezésében az *ír*h czikkben egy «*oserb. jircha*» található, a mi annyi mint *oberserbisch*, azaz felső lauziczi szerb *jircha*! Hogy Kovács abból északi szerb-et csinált, az, ha ugyan tudta, hogy mit csinál! — így volna magyarázható, hogy a tőlünk délre fekvő szerbektől a velük semmi közelebbi rokonságban nem álló, tőlünk északra fekvő lauziczi szerbeket úgy akarta megkülönböztetni, hogy őket északi szerb-eknek nevezte. Ha ez félreértésre nem adhatna okot, e terminologia ellen nem lehetne semmi kifogást tennünk. De hagyjuk ezt most és nézzük MELICH hogy magyarázza a szókezdő *i*-t.

MELICH a Kisujszállásról hosszú *i*-vel közölt *íromba* alakról, a mely az *írott* «*pictus*» szóhoz való közeledésből könnyen magyarázható, azt tartja, hogy «eredetibb» és hogy *i*-je «csakis egy *ji*-ből fejlődhetett.» De eredményhez így sem jut és sok hiábavaló kísérlet után végre is kénytelen kijelenteni: «A hangtani változást nehéz magyaráznunk, mert hiányzik az összekötő kapocs *ja > é > í* közt.» Ezért mondom már fönt, hogy a kiinduló pont helytelen. Mind e legyőzhetetlen nehézségeket kikerüljük, ha nem **jarębъ*, hanem *jerebъ* alakból indulunk ki. Ennek **jeremba* felelt volna meg a magyarban, a melyből *beretva*: *borotva*, *csereszlya* (Gömör m. l. MTsz. v. ö. ószl. *čręslo*): *csoroszlya* [ószl. *večerja*: *vacsora*]-féle hangzóilleszkedéssel **joromba* lehetett, ebből pedig *íromba* előttünk jól ismert hangtani fejlődés következtében keletkezhetett (Tüzetes Magyar Nyelvtan 1:100. l. «*inkább* töve egy a *jó* szóéval v. ö. *ionkab* Kaz. Weszpr. c.», «*iktat* . . . v. ö. *iochtatnia* HB.», «*irgalom* v. ö. *iorgossun* HB.») Így tehát minden a lehető legegyszerűbb módon magyarázható, csak igazolnom kell még, hogy tényleg szabad **jerebъ* alakból is kiindulnunk.

Hogy a tót *jarabý* ép úgy lehet eredeti **jerebъ* mint **jarębъ*, az már MELICH fejtegetéséből is kitérnik, hiszen eredeti *je*-akárhányszor *ja*-vá válik a tót nyelvben. De azt a szókezdő *je*-t valóban meg is találjuk több szláv nyelvben, még pedig, a mi fontos, olyan nyelvekben, a melyekben *ja*-ból nem lesz *je*. Azt a «*tarkás*» madarat, a foglyot mindjárt az ószlovén források is nemcsak *jarębъ*, hanem *jerebъ*-nek is híjják, a horvát-szerbben *jerebica* váltakozik *jarebica*-val, a szlovénben *jereb* és *jerebica* a rendesen használt alakok. Nem jöhet tekintetbe a bolgár *jerebica*, mert mellette *jarebica*-t is találunk, *ja* pedig magas hangzó előtt egyes vidéken *je*-vé válik. De igenis tekintetbe kell vennünk a kisorosz alakokat. Oroszul *rjabka*-nak híjják a foglyot, de a kisoroszban *orjabka* alakot találunk. Az orosz *rjabok* a rokon «*császármadár*», «*tetrao bonasia*» neve, a kisoroszban e helyett *orjabok*-ot találunk. Az ószlovén *jerebъ*-nek

kisorosz *orjabī* felelne meg, a mely egy a XVI. században írt codexben található többes *orjabi*-ből ki is következtethető.*) Tudva azt, hogy szókezdő *ja-* az oroszban is *ja-* maradt, szókezdő *je-*ből azonban az oroszban rendszeren *o* lett (ószl. *jezero*: or. *ozero*, ószl. *jeleni*: or. *oleni*, ószl. *jedinū*: or. *odin*), ebből az *orjabī*-ből és más még most is élő kisorosz alakokból egy eredeti **jerębъ* melléknévre (szókezdő *je-*vel) szabad következtetnünk. Ennek a **jerębъ* melléknévnek megfelelően kisorosz **orjab*. Ezt ugyan nem találni, de az orosz *rjab* «tarka», a mely a föltehető **orjab*-hoz szakasztott úgy viszonylik, mint nagyorosz *rjabka* (tarka madár:) fogoly más, kisorosz *orjabka*-hoz, vagy mint *rjabok*: *orjabok*-hoz, és a tarka állatot meg tarka levelű fát jelentő *o-n* kezdődő származékok a kisoroszban (l. MIKL. Et. Wb. a *rembū* cikket) kétségtelenné teszik, hogy szabad egy ilyen **orjab* melléknévet föltennünk. Orosz **orjab*-nak pedig csak ószl. **jerębъ* és nem **jarębъ* felel meg.

Így tehát több úton is eljuthatunk ahhoz a **jerębъ* alakhoz, a melyből *iromba* szavunk, a mint láttuk, könnyen magyarázható.

Csak most, cikkekcském legvégén térek rá arra a kérdésre, a melylyel MELICH fől szólalását kezdte: én is azt tartom, hogy az *iromba* szónak, ámbár egyetlen egy régibb adatot sem ismerünk (GVADÁNYI Falusi nótáriusában találjuk először), igen régi átvételnek kell lennie, bizonyítja ezt az a körülmény, hogy benne a szláv orrhangzó tükröződik, MELICH hajlandónak látszik a szó földrajzi elterjedéséből is valami következtetést vonni, ámbár egyelőre még tartózkodik tőle. Mielőtt ezt tenné, mindenestre jó lesz a Nyelvőr olvasóihoz kérdést intézni, nem ismerik-e más vidéken is a szót, nem találták-e más írónál is, mint GVADÁNYI-nál. Hogy nyelvünkünk még nincs kellően átkutatva, kimutatva, hogy különösen a tájszók elterjedéséről egészen pontos följegyzéseink még nincsenek, ki kételkednék abban? MELICH «esetleg messzebb menő következtetéseket» említ, én azonban nem ajánlhatok neki elég messze menő óvatosságot Mert ha mindjárt sikerül is neki egészen kétségtelenül megállapítani hogy ma az *iromba* szót csak egy bizonyos területen ismerik, abból semmiképp sem lehetne biztos következtetést arra vonni, hogy régebben is csak ezen a területen volt használatos. MELICH, az igaz, «több egybehangzó vallomás»-ra hivatkozik. Erre nem mondhatok egyebet, mint hogy kíváncsian várom későbbre ígért további fejtegetéseit. Annyi bizo-

*) L. VOSTOKOV *Slovariĭ cerkovno-slavjanskago jazyka* cz. szótárában ugyan *orjabū* alakot tesz föl, de ép olyan joggal szabad az egyes nominatívust *orjabī*-nak írunk; az egyetlen hely, a hol a szó előfordul, nem dönti el a kérdést. A rövid idézetből is látni, hogy a codex kisorosz.

nyos, hogy megint sikerült egy érdekes szót napvilágra hozni és úgy megvilágítani, hogy méltán figyelemmel fogja most már több szem kísérsni — hát ha így új nyomokra akadunk!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Fáré. MELICHNEK a czimbeli szóra vonatkozó fejtegetése tetszetős, de mégsem annyira biztos, hogy benne föltétlenül meg lehetne nyugodnunk. Szolgáljanak erre nézve bizonyítékul s némi kiegészítésül is a következők.

M. a PÁZMÁNYNÁL előforduló *fáré*-t a kfn. *väre, vár* szóval egyezteteti, melynek jelentése: *csel, leskelődés, ravaszság, baj*. Mindjárt feltűnik, hogy ezen egyeztetésben hiányzik az alaki megegyezés bizonyítása, mert nincs megmagyarázva, hogy a végső hang (*ě*), mely — mint a példán is látszik — már a kfn. szóban tűnékeny hang volt, hogyan maradhatott meg, sőt mi több, hogyan lett a magyarban hosszúvá (*é*). A kfn. alaknak illetén egyszerű szembeállítás a magyarral még akkor sem volna kielégítő, ha a két szó jelentése előttünk világos és teljesen azonos volna. De hisz a magyar szónak még a jelentésével se vagyunk teljesen tisztában, az idegenből meg csak akkor következtethetnők némi biztossággal, ha az alaki megegyezés ellen semmi nehézség fön nem forogna, pedig — a mint az alábbiakból kiténik — a végső hangon kívül még más ilyen nehézség is van.

Ha azonban az *e* hangot illető kételkedésem netalán alaptalan volna, még mindig van egy nehézség, a mely a kfn. alakkal való rokonságot veszélyezteteti. M. a kérdéses szó magyarázataiban teljesen mellőzte a történeti szempontot s a népnyelvi adatokat kivéve ügyet sem vet arra, vajjon e szó a nyelvtörténet folyamán milyen alakban s milyen értelemben volt járatos. Erre nézve kiegészítésül a következőket közölhetem.

A PÁZMÁNY használta *fáréra fogni* kifejezést KRESZNERICS Szótára I. 150. lapján említi s egyszersmind utal SZABÓ DÁVIDRA, Sz. D. jel alatt. SZABÓ DÁVIDNÁL volna tehát a *fáré*-ra vonatkozó legrégibb adat, de Kisdéd Szótárának egyik kiadásában sem sikerült megtalálnom s így csak másod kézből következtethetjük, hogy Sz. D. e kifejezést valahol használta (l. alább a CZUCZOR-FOGARASI Szótárából vett idézetet) s ugyanoly értelemben és alakban, mint KRESZNERICS és a többi szótárírók. A legközelebbi adat ezután SÁNDOR ISTVÁNNAK «A magyar-deák szókönyvhez» írt Toldalékában (Bécs 1808.) a 83. lapon fordul elő: *faréra fogni. In quaestionem vocare, cogere ad respondendum*. KRESZNERICS Szótárának fönt említett helyén majdnem szó szerint ugyanazt olvashatjuk, a mit SÁNDOR ISTVÁNNÁL: *faréra fogja. In quaestionem vocat, cogit ad respondendum*. Az újabb szótárírók közül CZUCZOR FOGARASI és BALLAGI említik

fel e kifejezést. Az előbbi Szótára II. 606. lapján következőkép magyarázza a *fárét*: «Faré, (far-é) fn. tt. *faré-t*. ,Fartat‘ szóval közös *far* származéka, a. m. fartatás; elé fordul SZABÓ DÁVIDnál: *faréra fogja* = kérdőre veszi.» BALLAGINÁL «A magyar nyelv teljes szótára» I. 351. lapján ismét a következőket olvassuk: *faré*, fn. 1. fartatás, kérdezősködés, *faréra vonni*, a. m. kikérdezni; *faréra fogja*, kérdőre veszi; 2. 1. Faredv.

Az itt elősorolt adatokból a következő tényeket állapíthatjuk meg. Először: a *faréra fogni* kifejezés értelme SZABÓ DÁVIDTÓL kezdve valamennyi szótárírónál a. m. *vallatóra fogni*, *kérdőre vonni*, *faggatni*; a *faré* jelentése tehát ezek szerint: *faggatás*, *vallatás*, *firtatás*. És ebben annál inkább megnyugodhatunk, mert PÁZMÁNY Kalauzának legutolsó (1766) kiadása után alig két évtizeddel, a mikor SZABÓ DÁVIDnak többször emlegetett Szótára keletkezett, még elég jól érezhették a *faréra fogni* kifejezésben a *faré* jelentését. Másodszor: PÁZMÁNY Kalauzának 1623., 1637. és 1766. kiadásaiban a *faré* szó első tagja hosszú ugyan (*fáré*), de a fönt idézett összes szótárírók kivétel nélkül mind rövid előtaggal írják: *faréra fogni*, s az újabbak értelmileg is jól megkülönböztetik a *fáré* (baj, veszedelem, nyomorúság, tréfa, bolondság) szótól. Vagy azt kell tehát föltennünk, hogy PÁZMÁNYNÁL sajtóhiba van — a mint hogy van is elég —; vagy azt, hogy az összes szótárírók egész máig mind rosszul írták ki PÁZMÁNY kérdéses helyét, a mit ugyancsak nehéz dolog lenne bebizonyítanunk.

Ime tehát a történeti szempont figyelembe vétele mellett azt látjuk, hogy a mi *faré* szavunk teljesen ellentéte a kn. *váre*, *vár* alaknak. Ennek első tagjában a hangzó hosszú, második tagjában rövid, sőt tünékeny; ellenben a magyar szónak az első tagja rövid s a másodika hosszú. Ily ellentétek mellett pedig alig lehet a két szó között egyeztetésről szó. s első sorban is azt kellene eldöntenünk, vajjon kérdéses szavunk *faré-e*, vagy *fáré*. Igaz ugyan, hogy az eddig mondottakból MELICH magyarázatára vonatkozólag csakis tagadólagos eredményt vonhatunk, de nem is az volt célom, hogy új egyeztetést próbáljak meg, hanem hogy rámutassak némely nehézségekre, a melyeknek elhárítása és megfejtése nélkül a kérdéses szó eredetének megállapítása nagyon is kétséges.

BARTHA JÓZSEF.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmélekek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szóejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1897.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> A finn-magyar <i>d ~ l</i> és <i>d ~ z</i> hangmegfelelésekről	129
<i>Volf György.</i> Az egyházi szláv nyelv hazája. II.	166
<i>Misteli Ferencz.</i> A magyar nyelv néhány szerkezetéről	194
<i>Melich János.</i> Geréb	206
<i>Kúnos Ignác.</i> A török nyelv idegen elemei. III.	211
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1896. I.	217

Ismertetések és bírálatok.

<i>Balassa József.</i> Újabb phonetikai irodalom	227
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Archiv für slavische Philologie. XVIII.	232

Kisebb közlések.

<i>Melich János.</i> Iromba	237
Fáré	238
<i>Veress Ignác.</i> A magyar nyelvjárások	240
<i>Sz. J.</i> Ezüst	165
Finn-ugor v. finn-magyar?	193
Taval	205
Orca	240
<i>M. J.</i> Rajnol	210
Labancz	216

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

A finn-magyar $d \sim l$ és $d \sim z$ hangmegfelelésekről.

SETÄLÄ EMILnek e folyóirat tavalyi évfolyamában «*A finn-ugor δ és δ'* » czímmel közölt értekezése kiválóan megérdemli a szakkörök figyelmét és érdeklődését nemcsak azért, mivel BUDENZ halála óta összehasonlító nyelvészetünk terén ez az első nagyobb szabású tanulmány, mely kutatásainak körét a rokon nyelvek egész vonalára kiterjeszti, hanem mivel egyszersmind új eszméket, illetőleg magyarázó elméleteket nyújt a finn-magyar nyelvek hangtörténeti vizsgálatához, melyek ha elfogadhatóknak bizonyúlnak, a tárgyalt eseteken kívül az analog jelenségek egész sorozatára volnának alkalmazhatók. Maguk, a kifejtett eredményeknek alapjául szolgáló észleletek, vagyis hogy a finn-magyar nyelvek bizonyos csoportjai közt szabályos $d(t) \sim l$, illetőleg $d(t) \sim l'(j, d')$ s ezen kívül a magyarban külön $d(t) \sim z$ hangmegfelelések találhatók, tudvalevőleg nem újak; jól ismerte már őket HUNFALVY PÁL s tüzetesen nyomozta különösen BUDENZ, ki a $d > l$ hangfejleményben a finn-magyar nyelvek csoportbeli elágazásának egyik határozó kriteriumát is látta. SETÄLÄ annyiban ment tovább ez elődeinél, hogy a már kimutatott adatokhoz néhány kétségtelen értékű újat is csatolt (minők jelesül a f. *pato, kyty, kausi, heisi, kitua, kutea, huusi, peto* és észti *põie* bevezető szókhöz fűzött egyeztetései), többet eddigelé földerítetlen részlettel egészített ki, vagy helyreigazított; de főképen, hogy o k á t is adja az eltérő hangmegfeleléseknek, még pedig BUDENZ-czel szemben — a ki mind a szóban forgó hangokat közelebbi meghatározás nélkül eredetibb d -féle hangból származtatta — oly módon, hogy a magyarban z hangalakkal jelentkező, eredetileg két magánhangzó közt állott foghangú explosívát a finn-magyar nyelvek közös ősében t -nek, a hasonló hely-

zetű *l*, illetőleg *j*, *gy*, (=vogul *l'*, osztják *l, j*; zürjén votják *l*) hangokat pedig, amennyiben a finn és mordvin nyelvekben *d, t* változatai szerepelnek, ősi *ð*, vagy *ð'* helyett valóknak veszi föl. Különös súlyt helyez SETÄLÄ a tőle «*t*»-csoportnak nevezett előbbi fajta adatok azon eseteire, melyekben a végső hangfejlémény (magy. *z*, zürj., votj., cserem. teljes hangenyészet, 0) mellett képzésekben, vagy társalakokban «*qualitativ változások*» (*d*, vagy *l, l'*) szerepelnek, melyekből t. i. azt a következtetést vonja, hogy ugyanaz a «*qualitativ hangváltozás,*» mely a finn és lapp nyelvek megfelelőiben mutatkozik (f. *t~d*, lp. *tt~d*), vagyis az ú. n. «*mássalhangzó-gyengülés*» (más felfogással «*mássalhangzó-erősödés*») kiterjedt valamikor valamennyi finn-magyar nyelvre. Ha ez a tanítás helyes, a dolog természete szerint át kell azt vinnünk az ősi *k (g)* és *p (b)* megfelelő helyzetű változataira is, melyeknél t. i. szintén megvan a finnben és lappban a jelzett «*qualitativ váltakozás*», sőt következetes eljárással helyén való, hogy ama finn-lapp hangsajátság egyéb nyilvánulásainak is keressük nyomát a távolabb eső rokon nyelvekben. A fölvetett kérdés SETÄLÄTől adott megoldásának ilyen messzeható jelentősége mellett mindenesetre jogosult, sőt szükséges annak tüzetes felülvizsgálása már csak azért is, hogy a belőle nyerhető okulást kellő bizalommal értékesíthessük minél hamarabb szűkebb körü magyar nyelvészkedésünk terén is. Megkísértjük tehát a következőkben e feladatot, még pedig ellentétben SETÄLÄ-vel — ki nyomozásaiban a finn és lapp nyelvek hangsajátságaiból indult ki s mintegy ezek szemüvegén át tekintette a többi rokon nyelvek egybevethető jelenségeit — vizsgálatainkat a magyarokon kezdjük. Innen a fokozatos időrendi haladás elvét szem előtt tartva, minden részletnél legelsőbbben a legközelebb álló rokon nyelvekhez, a vogulhoz és osztjákhoz fordulunk, melyeknek egybe-hasonlításával kifejteti igyekszünk a magyar nyelvcsoporthoz közös alaphangjatsézt vetjük egybe az ugyanily művelettel kifejtett permi, cseremiszi, mordvin és finn-lapp csoportbeli alaphangokkal. Nézetünk szerint fontos módszerbeli követelmény a kutatásnak ilyen menete, mert mit ér pl. hogy valamely hangtani közösséget találunk a magyar és finnmarki lapp között, ha nem bizonyítottuk be egyszersmind azt, hogy e közös jelenség az illető nyelvekben ősi, a szorosabb nyelvcsoporthoz (magyar, vogul, osztják,

vagy finn-lapp) egységének korából eredő vonás. Eltérve ezen úttól, építhetnénk akár a finnmarki lapp és magyar *-bb* fokképző alakok találkozására is; pedig a kolai lapp *-mp*, finn *-mpa* (*mba*) alakok mellett nyilvánvaló, hogy ez helytelen és alaptalan eljárás volna.

*

Első kérdésünk: Elfogadható-e SETÄLÄ-nek ama tétele, hogy a magyar *z* hangmegfelelés eseteiben az alapül szolgáló foghangú explosiva nem *d*, hanem *t* volt (Nyk. 26 : 416)? Eleve is igen valószínűtlen ez a föltevés; hiszen, hogy egyelőre csak a magyarról szóljunk, a zöngés spiransnak, a mennyiben explosivából fejlődik, rendes és természetes előzője éppen a zöngés hang, a mint ezt világosan látjuk pl. a kojbal és karagasz közel rokon tatár nyelvjárások hangviszonyában, mely szerint pl. kojb. *kuzuruk* «fark», *kâze* «szél, orr», *bözek* «magas», *kozan* «nyúl», *kâzèy* «nyirfa» = kar. *kuduruk*, *kade*, *bedek*, *hodan*, *kadey* (míg a jakutban a magy. *z* vogul-osztj. *t* másához hasonlóan: *kiti* «szél, part», *zatiy* «nyirfa», *ataz* «láb» = kojb. *azak*). De nyíltan ellene bizonyít a magy. *z* zöngétlen hangból való származtatásának, kimutatható eredetibb változata a következő esetekben: *víz*: őrségi *vides*, *büz*: *büdös*, *íz* (rég: *éz*): *édes*, *az*: *oda*, *ez*: *ide* (rég: *éde*), *mez* «mely» (MTsz.): *meddig* (?); továbbá több régi jövevényszóban, mint: *méz* = szkr. *madhu*, zend *madu*, összet *mid*, *mid*, *mud* | *nemez*: perzsa *nämäd* | *réz*: v. ö. pehlevi *röd* (a magánhangzók viszonyára nézve: szkr. *sahasra*, vog. *sötér* = magy. *ezer*; l. Ethn. 5 : 9.) | *szüz*: v. ö. összet *suṛdäg*, *sirdäg* «rein, heilig» (votják *szüal-*, *szüal-* «tisztítani», *szüask-* «tisztulni») | *búza*: török *buṛdaj* | *túzok*: tör. *toṛdak*. SETÄLÄ az eredeti *t* hangzás mellett a *száz*-ra hivatkozik, mint «a melynek indo-európai eredetijében (szkr. *çata* stb.) *t* van»; ámde az az iráni nyelv, melynek különös bélyegét az ezen területről való jövevényszók leginkább tükrözik, t. i. az összet éppen *d*-s alakot (*sade*, *sädä*, ujjperzsa *sad*) ismer s hogy a *száz* tényleg innen való, valószínűvé teszi a *tíz*, mely magashangúságában legszorosabban szintén az összet *des*, *däs* s kevésbé a zd. *dasa*, szkr. *daça* alakokkal egyezik. A *ház* (cser. *kudo*, *kuda*, mord *kudo*) szónak szintén *kad*, *kadah* alakja van az ujjperzsában (v. ö. mingreli *qude*, udini *koḏž* «ház»: ERKERT «Sprachen d. Kaukasischen Stammes» 79. l.), mely jó okkal jöhet inkább

tekintetbe kérdésünkben, mint a zd. *kata* «haus; graben». A *azok* szónak (cser. *M. pad, pat* «üst») nem ismerjük ugyan biztossággal valódi forrásterületét; de valami kapcsolatban kétségtelenül van a litván *pudas, podas*, lett *podš* alakokkal, melyekben *z*-jének *d* változata mutatkozik. Az a képzelhető föltevés, hogy a *vides, büdös, édes, ide, oda* szavak *d*-je valamikor *t* lett volna, meg nem állhat, ha meggondoljuk, hogy az ilyen *t*-ket a magyar rendszeren megőrzi, a mi biztossággal igazolható a *-t* műveltető képzővel, továbbá az *öt, hat* számnevekkel, melyek ama nyelvekben, melyekben van magánhangzót követő *d* is, *t* is, következetesen *t*-vel jelentkeznek, így: mord. *vete, vetä*; *kota, koto*; cser. *viť, kut*; zürj. *vit, kvait*; votj. *viť, kwat* (v. ö. *hét* = zd. *hapta*, szkr. *sapta*; osztj. *täbet*; míg osszét *zid* = magy. *híd*; szkr. *nada* «schilfrohr» = magy. *nád*, mord. *nudej* id.). Magában a magyar nyelvtörténetben tehát nemcsak hogy nem «bizonyos», hanem jóformán kizártnak tekinthető a *z*-nek *t*-ből való alakulása.

A vogulban magánhangzók közt álló *g, d, b, z* mediák tapasztalataim szerint nincsenek; REGULY és AHLQVIST ilyen jegyzései, a mennyire felülvizsgálhattam, tökéletlen hangírásnak bizonyultak. Nincs bizalmam AHLQVIST és CASTRÉN osztyák adatainak hasonló helyzetű zöngés mássalhangzóihoz sem, minőket PÁPAI csak elvétve ír, magam pedig nem hallottam. Egyébként CASTRÉN megjegyzi, hogy «die weichen consonanten *d, b* werden selten so weich wie im deutschen ausgesprochen, sondern mit einem härteren, zwischen *d, b* und *t, p* liegenden laute, der auch im lappischen, samojedischen und in vielen tatarischen dialecten vorkommt; dasselbe ist auch zum teil mit *g* der fall» (Ostj. Sprachlehre 4. l.). Annak eldöntésére tehát, hogy a szóban forgó dentalis explosiva zöngés vagy zöngétlen volt-e, a vogul osztják nem hivatott. Nem követhetjük azonban mindemellettt SETÄLÄ-t azon nézetében, hogy «*semmi okunk* sincsen arra a föltevésre, hogy e nyelvekben itt a zöngés explosivának zöngétlenné változása történt» (416. l.); mert nagy okunk van erre a magyar *z, d* hangmegfelelésben; továbbá a *d* mássalhangzós jövevényszavakban, pl. vog. *mēt*, osztj. *mīt* «bér, jutalom» = votj. *med*, szkr. *mīdha* id.; vog. *puti*, pelimi *puti*, tavdai *potaj* «búza» = tör. *buđaj*; vog. *rūt* «nemzetség» = or. *rod*. Azon körülmény, hogy a mordvin hangzó-

közi d -nek magy. l hangmegfelelése minden kimutatható esetben megvan a vogul és osztják nyelvekben is s másrészt, hogy ugyanily mordvin d magyar z , d hangmegfelelése szintén minden esetben*) vogul-osztják t hangmegfeleléssel párhuzamos, azt bizonyítja, hogy e szabályos megoszlás a magyarféle nyelveknek nem külön életében, hanem közösségében ment végbe s minthogy éppen a d az, melyet az idegenből vett szók a mordvin d és magyar-vogul-osztják d (z) $\sim t$ hangmegfelelésben eredetinek igazolnak: a magyar nyelvcsoporthoz ősi alaphangja gyanánt nem t , hanem d veendő fel a szóban forgó esetekben.

A permi csoportban a hangzóközi magy. z (d) megfelelők: 1. j , l , mely a szó végén rendszeren elenyészik; így: magy. *kéz*, vog. *kät*, *kät*=zürj., votj. *ki*, tő: *kij-* (iness. *kijin*; *kijo* «kezű») | *az*, *ez* (*od-*, *id-*: *oda*, *ide*), vog. *tot*, *tit*, cser. *tudo*, *tide*=votj. *so*, *ta*, tő: *soj-*, *taj-* (acc. *sojä*, *tajä*); zürj. *sija*, *taja* | magy. *mez* «mely», vog. *mat* = votj. *ma*, tő: *maj-* (acc. *majä*), zürj. *mij* | *víz* (*vides*), vog. *vit*=zürj. *va*, votj. *vu*; de folyónevekben gyakran *vaj*, pl. *L'ag-vaj*, *Tilo-vaj*, *Vuko-vaj*, *Ludo-vaj*, *Keher-vaj* (ezek mellett: *L'ag-sür*, *Tilo-sür*, *Vuko-sür*, melyekben az utórész a közkeletű *sür* «patak» szó, az előrész pedig: *lag* «fenyőerdő», *tilo* «agyagos-erdő», *vuko* «malom», *keher* «kerítés», *lud* «mező»); l. Votj. Népk. Hagy. 195. és SMIRNOV: Votjaki 34. l. | *méz*, mord. *med*: zürj. *ma*, votj. *mu*, *mü*; de ezek mellett: v. *maj-si* «vad méh» (a végzet=zürj. *zi* «darázs» = magy. *szú*), v. *mol* «fái méz, édes falé» (tehát megkülönböztetett értelemmel) és zürj. *mala-muš*, *mala-zi* «méh, darázs» (tkp. «mézes» *m.*, *z.*) | zv. *ku* «állatbőr» (= mord. *ked* «haut, fell, leder; schale») s mellette zürj. *kil* «haut schale, hülse», v. *kil* «a fenyő kérgének pikkelyei» (th. szintén megkülönböztetett értelemmel)|zürj. *pa*, *pi*: *vör-pa*, *vör-pi* «wildes tier, wild» (*vör* «wald»), melyet SETÄLÄ helyesen egyezett a finn *peto*, lp. *baetto* (gen. *baedo*) «bestia lanians» szóval (404. l.) s mellette votj. *püj* (Kaz.), Sar. *poj-sür* «erdei vad» | *moji* «öreg ember»: v. ö. vog. *mat-* «öregedni»,

*) A SETÄLÄ-től eltérőnek, azaz l megfelelővel valónak jelzett vog. *kwol* «ház» és osztjákS. *äl*, *öl* «év» szavakra nézve l. nézetünket alább 153. l.

matəm χum «öregember».)*) Tudvalevőlegam. ház, osztj. *χāt* szabályos. *zv. ka, ko, ku* (z. *ker-ka, ker-ku, v. kor-ka* «gerendából épített ház», v. *vu-ko* «malom», tkp. «vízház», *kuno-ha* «vendégház») másai mellett is találkoznak bővebb alakok, jelesen: z. *kola* «zelt, hütte» és votj. *kwala* «nyári sátor»; azonban itt feltűnő egyrészt a tiszta *l* (melyel szemben az analog esetek csak *l, j* hangokat mutatnak), másrészt a nehezen magyarázható magánhangzós végzet (-*a*). Ez utóbbi alakokat ennél fogva helyesebben gondolhatjuk az előbbiektől független külön jövevényszónak, mely magyarázatra alapot nyujtanak a digori osszét *Kolä*, tagauri *kül* «kunyhó» s több más kaukázusi nyelvnek «ház» jelentésű rokon alakú szava, minők: küri *khval, khel, khol*, varkun *khal, χkali, χkal*, kubaesi *khol*, kajtach *khali, khul, χali*, chürkilini *χkale, kali*, rutuli *χal*, buduchi *kul* stb. (l. ERKERT 79. l.). Ugyanezen permi szó átvétele az éjsz. vogul *kwol*, déli *kwäl* «ház» szó is, melytől ok nélkül választja el SETÄLÄ a tavidai *khul* alakot (403. l.), minthogy ez amazoknak egészen szabályos megfelelője ép úgy mint tavidai *kun* «künn, ki» = ÉV. *kwon*, LV. *kwän* | TV. *kunš* «köröm» = ÉV. *kwons*, LV. *kwäns* | TV. *kuj-, kujänt-* «nyomozni, követni» = ÉV. *kwöj-, koj-*, LV. *kwäj-* | TV. *čuk* «emlő, csecs» = ÉV. *šakw*, LV. *šäkw* | TV. *jukä* «öreg asszony» = ÉV. *ėkwä*, LV. *jėkwė*; **) szókezdő *kh-ját* pedig (elvárható

*) A zürj. votj. *j*-nek *l, l'* hangokból való származására nézve v. ö. magy. *öl-, vog. äl-, al-*: votj. *vij-* (inf. *vijini*) «ölni» | magy. *velő*, vog. *valém*: votj. *vijim, vim* id. | votj. *sul-* (Kaz.), Sar. *sul-, suj-* «lenyúzni a fát, lehántani a kérget» | z. *malal-, malt* «streichen, schmieren; befühlen» (= vog. *malej-*): votj. *majalt-*. A szóvégi *l*-nek kopását látjuk világosan a tatár eredetű kazáni votják *daul, dauël* «szél, vihar» (=tat. *dauël*, csag. *taul, daul*, altaji *tuul*, jakut *tial*) Sar. Mal. *dau* változatában (v. ö. ? z. *su* «gränze» és magy. *szél*, vog. *sël*). Igen közönséges a szóvégi *j* kopása még gutturális eredet mellett is, pl. votj. *vi* (tő: *vij-*): *kač-vi* «erő, tehetőség» = finn *väke-* «vis, robus», vog. *va'i* (tő: *vaγ-*) | *pi* (tő: *pij-*) «fiú»: osztj. *poz*, vog. *pi'* (tő: *p̄γ-*) id. | *li* «csont» = osztj. *loχ* id. | *ju-* «inni»: lpF. *jukka-* (praes. *juγam*) id.

**) Permi átvételnek azért kell tartanunk a vog. *kwäl, kwol* szót, mivel nincsen rá biztos példánk, hogy oly esetben, midőn a magyar és osztják *t (d) ~ z* szóközépi hangmegfeleléssel jelentkezik, vele szemben a vogul *l* változatot mutasson. Erre vall a magashangúság is, mely a votják *kwa, kwala* alakokból könnyen

k helyett) bizonyára analogiai hatás folytán nyerte (v. ö. *khul* «reggel» = ÉV. *χol*; *khol* «hal» stb.). A votják *kwa* mellett használatos csonkább *kwa* alak (birtokragokkal: *kwaä*, *kwaed*, *kwaez*; de iness. *kwalan*, elat. *kwałas*) úgy viszonylik eredetijéhez, mint votják *tuala* «az idén» és mellékalakja: *tuä*. Egyenes megfelelője azonban a magy. *ház*, osztj. *χāt* szónak a rövidebb zv. *ka*, *ko*, *ku* alak, melynek teljesebb mását a *va*, *vu* «víz», *ma*, *mu* «méz» tanúsága szerint j (l) mássalhangzóval gondolhatjuk. — 2. d' e szóban: votj. *vadäs* (Kaz.) «idő, időszak» (= finn *vuode* : nom. *vuosi* «év»), melynek alapjából: *vadla* (Sar.), Glaz. *walto* «ösi, hajdani, régi»; *vadlan*, Kaz. *vallan*, Glaz. *vallon* «hajdan, régen» (v. ö. vog. *jis* «kor, életkor» és «ösi, régi»). E mellett szintén van csonkult alak: *va*: *va-puy*, *va-pum* «idő, életidő, emberi kor» (*puy* «vég») és a zürjénben *vo*, *u* «év» V. ö. v. *bad-pu*, z. *bad'* «weide, salix» = m. *füz* (régi: *fiz*) s alaprészében f. *paju* id.*) — 3. z ezekben: votj. *muzon*, *mizon* «más, egyéb, többi, idegen» = vog. *mōtēn* «más, másik», finn *muutama* «nonnullus, quidam» | votj. *muz* «házföld, padozat», *muzin* «a földön», *muzä* «a földre», *muzis* «a földről» = mord. *moda* «erde, land, erdboden», (l. Ethn. 5 : 177.) | ? *vuz-* «vonítva ugatni»: v. ö. vog. *vut-*, *ūt-*, zürj. *ut-*, *udt-* id. — 4. d (votj. t) a finn *oikea* (e h. *oikeda*), magy. *igaz*, *száraz*-féle képzéseknek megfelelő z. *jugid*, v. *jugit* «világos» stb. képzésben (l. BUDENZ: UA. 213); továbbá a z. *kod*, *köd* v. *kud* «mely, melyik» (= mord. *kudo*, *kuda*, vog. *χoti*) névmási töben. Bármily körülmények voltak legyen is okai az itt kimutatott hangmegfelelési változatosságnak, annyi bizonyos, hogy az észlelt j , l' , d' , z , d hangoknak nem zöngétlen, hanem csak zöngés hang lehetett közös alapja, melyet a többi nyelvesoportok tanúsága szerint explosivának, azaz d -nek vehetünk.

érthető. Ide tartozónak gondolom én is a finn *kyly* «fürdőház» szót a közös iráni átvétel alapján.

*) SETÄLÄ ide vonhatónak gondolja a *valäs* «tavaszi vetés, gabona» szót; de a különös «nyár, tavasz» jelentés (melynek igazi szava: votj. *gužäm*) az alapszóra nézve nem igazolható; másrészt nehézséget okoz, mint a *kwa* esetében, a tiszta l .

***) A zv. *mu* s a vele egyező vog. *mā* (tő: *maγ-*), *mā*, osztj. *meγ*, *meγ*, *mā*, *mū*, finn *maa* «föld» valamint a magy. *mező* szóknek ezekhez való viszonyára nézve l. alább 158. l.

Könnyebben végezhetünk a cseremisiz és mordvin nyelvekkel, melyekben a kutatásunk tárgyát képező hang minden esetre kiterjedő következetességgel *d* (a cseremisizben néhol mellette *t* is), pl. ház = cs. *kudo*, *kuda*; m. *kud*, *kudo* | száz = cs. *šüdö*, *šüde*; m. *šada*, *šado* | az, ez = cs. *tudo*, *tide* | víz = cs. *vid* és *vit*, *vüt*; m. *ved*, *väd* | kéz = cs. *kid* és *kit*, *ket*; m. *käd*, *käd* | fazok = cs. *pad* és *pat*, *pot* és így tovább. Csupán a *méz* esetében találunk a mord. *med* alakkal szemben a cseremisizben *mü*, *mü* hangzást, mely ennél fogva legalkalmasabban votják jövevényszónak vehető, tudván különösen azt, hogy a votjákoknál a méhtenyésztés mai napig is nagyon virágzik elannyira, hogy a mézszüretet két-napos víg ünneppel (*muš-tubon-juon*; l. NyK. 21 : 238.) ülik meg. Ugyane nyelvek, mint fentebb (132. l.) is érintettük, a hangzóközi eredeti *t*-t a *d*-től különbözően ugyancsak *t*-vel tükrözik, nincs tehát az előbbi fejtegetések számba vételével semmi kétség benne, hogy a keresett hang ősi alakja a mordvin- és cseremisizben is csak *d*.

A mi végül a finn és lapp nyelveket illeti, ezekben tudvalevőleg a rokon nyelvek állandó zöngés explosíváival, illetőleg fejleményeikkel szemben a szótag nyíltsága, vagy zártsága szerint (a lappban ma már bizonyos nyelvtani alakulatokhoz meredve) páros, jelesen «erős» (*k*, *t*, *p*) és «gyöngö» (*g*, *d*, *b*, vagy más egyértékes) alakok szerepelnek. Ez a váltakozás a szakértők egyező véleménye szerint igen régi, mindenesetre a finn-lapp csoportbeli egység korából való, úgy hogy pusztán e nyelvkörben mozogva biztossággal nem dönthetjük el az egyik, vagy másik hangzás eredetibb voltát. Növeli a homályosságot az, hogy ama pár esetben, melyekben a nyugatibb nyelvek hangzóközi explosíváját biztosan *t*-nek igazolhatjuk, a finn és lapp ugyanolyan megfelelést mutat, mint a *d* eseteiben; így az öt és hat számnevek másai: f. *viide-* (n. *viisi*), *kuude-* (n. *kuusi*); lpF. *vitta* (g. *viida*), *gutta* (g. *guda*); lpK. *vitt*, *kutt* (sorszám. *vydant*, *kudant*) ép olyanok, mint a *méz*, *kéz*, *ház* szóké: f. *mede-* (n. *mesi*), *käde-* (n. *käsi*), *koda-* (n. *kota*); lpF. *mietta* (g. *mieda*), *gietta* (g. *gieda*), *goatte* (g. *goade*); lpK. *mitt*, *kitt*, *kuott* sőt a causat. f. *-tt* mellett is találkozik bizonyos helyzetben *d*-vé gyöngülő *t* (l. BUDENZ: UA. 83. l.). WIKLUND az ilyen váltakozás eredeti alaphangja gyanánt a mássalhangzó-gyöngülést megelőző korban *t*-t vesz fel (Urlappische Lautlehre 83. l.), mely fel-

fogás helyessége mellett azt kell gondolnunk, hogy e t ép olyan, mint a vogul-osztják megfelelő t , vagyis, hogy a lapp nyelvnek valamely még ősbibb korában d -ből változott el. Nem gondolható azonban ez a t a tőlünk tárgyalt esetekben egyszersmind a finn alapnyelv ősi hangjának; mert ez esetben a *kéz, ház, méz* stb. megfelelőinek erős alakjában legalább váltakozásképpen (ép úgy mint a causat. képzőnél történik) tt alakot is várhatnánk. Azon körülmény, hogy ez a magy. z mása gyanánt sehol sem jelentkezik, azt mutatja, hogy az alapul szolgáló finn explosiva másnemű volt, mint a $tt \sim t$ váltakozása, azaz zöngés d .

S a mit így a finn-magyar nyelvcsoportok külön-külön igazolnak, támaszát találja a finn-magyar nyelvcsalád legközelebbi rokonában, a *s z a m o j é d b e n* is. A magy. *vezet*, cser. *vid-*, mord. *veda-*, *vete-*, f. *vetä* (præs. 1. *vedän*) «ducere, trahere» szó megfelelője a Jur S. *vada-*, *vadä-* «ziehen» (l. HALÁSZ; NyK. 24:444. l.); a magy. *köz*, osztj. *küt*, *kut*, *köt* «zwischenraum» másai itt: Oszts. *kode*, KamS. *tödä* «zwischenraum» (u. o. 23., 33. l.); a magy. *főz*, vog. *pajt-*, *pät-* «főzni» szóé: Tav S. *fadi-* «kochen», JenS. *fedi-*, *feri-* id. (u. o. 23., 438. l.). Másrészt a causat. képző itt: $-t$ (d ; u. o. 23: 23. l.).

Kimondhatjuk tehát vizsgálataink eredményekép, mint kétségtelen tény, hogy a magyar z -vel szemben álló rokon nyelvekbeli d , t , l , j , d , z hangok közös finn-magyar eredetije nem zöngétlen, hanem zöngés explosiva, azaz d .

*

Áttérve a finn-magyar $d \sim l$, l , hangmegfelelés eseteire, mindenelőtt azt a tényt kell kiemelnünk, hogy ennek jelentkezése a magyar csoportban csakis l , l , illetőleg az utóbbinak osztják és magyar fejleményeképpen j hangalakkal történik. Nem tekinthető azonban a finn-mordvin d -vel szemben álló vogul-osztják l , j szoros megfelelőjének a magy. *gy*, melyet SETÄLÄ és részben BUDENZ ilyenül magyaráznak a *hagy-*, *fagy-*, *agy* és *fagy-gyú* szavakban benne amaz «a spirans j folytatóját» (418. l.), ez a rendesen mutatkozó j (l) hangnak az eredeti d -hez közelebb álló változatát látván. A *hagy-* és *fagy-* csak olyan képzések, mint *vagy-* (præs. 1. *vagyok*; v. ö. *val-*, *vol-*: *való*, *volt*), *megy* (ebből: *mengy-*) melyek

mellett a vog. *χūl-*, *pōl-*, után várható magy. *j* mutatkozik is a *hajít* (ez után, per analogiam, *hagyít* is), továbbá a magánhangzó hosszúságában lappangva a *há-ny-* és *fá-z-* képzésekben. Ez utóbbit SETÄLÄ a *fagy-* egyszerű társalakjának veszi (424. l.); pedig a *fá-z-* végzetének continuatív értelemmódosítása (v. ö. *küld* : *küldöz*, *köt* : *kötöz*) elég jól kiérezhető.*) Az *ágy* szót már Budenz **ál-gy* helyett valónak vette a f. *vuote-he* (nom. *vuode'*) «ágy» és vog. *öléz* «állatok fekvő helye, alom» végzeteire hivatkozva s ha SETÄLÄ megütközik abban, hogy «a magyarban még a régibb nyelvben sincsen semmi nyoma az *l* megvoltának e szóban», utalhatunk a magy. *négy* (f. *neljä*), *agyag* (török *alžík*), *vagy-* «esse» szavakra, melyeknél szintén semmi nyoma a régiségben sem a kétségtelen *l* előzménynek. A mi végül a *fagy-gyú* szót illeti, ebben az utóréssz *joh*, *ju* (*gyuha*) alakjához minden valószínűség szerint **fajd*-féle szó alkalmazkodott; épen olyan szó t. i. mint az osztS. *połt* «talg» (helyesebben talán: *połt*; v. ö. vog. *połwés* «gyertya», azaz «faggyú») a vogK. *pōlt* (= ÉV. *pōltä*, TV. *pałtq*; osztK. *pojték* stb.) «fajd», melynek magy. mása: *fajd*. Egyenes finn-mordvin *d* = magy. *gy* hangmegfelelést ezek szerint biztossággal nem lehet igazolnunk.**)

Teljes szabályosságot találunk azonban a magyar nyelvcsoporthoz tagjai közt a foghangú eredetű *l* és *l'* szereplésében. Minden megfelelővel kimutatható esetben magy. *l*. = vog. *l*, osztj. *l* (ill.

*) Külön szó az osztj. *pōt* «fogyni», melynek *t*-je az osztl. *pēgmem*, VI. *pial-* «frieren» alakokhoz képest mom. *-t*-vel alakultnak vehető (l. BUDENZ: UA.). Az osztl. *peg-* eredeti mélyhangúságára nézve v. ö. I. *penk* «fog» = S. *pank*, vog. *punyk*, magy. *fog* | I. *teu* «tó» = S. *touž*, *tož*, magy. *tó* | I. *seu* «bot» = S. *sowa*, vog. *sūw-jūw*, finn *sauwa*.

***) A magyar *l*, *l'* hangnak *d*-vé való merevedése a *négy*, *hagy-*, *vagy-*, *fagy-*, *ágy* és *bogyó* szavakban (l. alább 163. l.) mellette ejtett *j* előtt, illetőleg a két hangnak *d*-ben való egyesülése hasonlít ahhoz az eljáráshoz, melylyel a *törökség* a *-l* kezdetű képzőket az *-i-s* diftongusok után szintén *d*-vé merevítí, úgy hogy pl. a jakutban az *ubai* «bátya», *äcii* «néne» szóknek a *-lar*, *-lär* többes többeszel szerkesztett alakjai: *ubai-dar*, *äcii-där* (l. BÖHTLINGK: Jak. Gramm. 174. l.) A hangfejlődés menetének ilyen (t. i. *l > d*, *l' > d'*) fővétele nélkül érthetetlen, hogy miért nincs a *négy*, *vagy-* stb. mellett legalább dialektice *nély*, *něj*, ill. *valy-* hangzás s hogy másrészt miért nem jelentkezik a *vaj* és *máj* mellett is *j*-vel váltakozó *gy*.

ezt képviselő l , l , t , d); így: *áлом* = vog. *ülém*; osztj. *ölém*, S. *ölem*, I. *ādem* = mord. *udomo* | *velő* = vog. *valém*; osztj. *vēlem*, I. *vēdem* = mord. *udime* | *el, elő* = vog. *el, jel*; osztj. *jel, il*, I. *it* = f. *ede* (n. *esi*) | *nyél* = vog. *näl, nal*; osztj. *nal*, S. *nül* = mord. *ned, ned'* | *tele, töl-t* = vog. *ta'il, tölt-*; osztj. *tēl*, I. *tēt* = f. *täyde*- (n. *täysi*) | *telek: ostor-t.* = vog. *kwäli* «kötél, madzag», T. *kälu*; osztj. *kēl* = f. *köyde*- (n. *köysi*). Közös az egész nyelvcsoport eljárása a zv. *sölöm, sülém*, f. *sydäme*- (n. *sydän*) = vog. *sim*, osztj. *sām*, I. *sem*, magy. *szív* megfelelőiben is, melyekben egyaránt elenyésztették a szóközépi l -t ép úgy mint a finn *silmä* «szem» szónak megfelelő vog. *sam*, *säm* osztj. *sēm*, magy. *szem* alakokban. Mindez nagy régiségre mutat, vagyis, hogy az ilyen l már a magyar csoport alapnyelvében megállapodott, változatok nélkül jelentkező hang volt, tehát nem úgy mint a magyar explosiv származatú z , mely aránylag újabb időben fejlett d -ből. — Ép úgy mint az l -re nézve, egyöntetű a megfelelés a foghangú eredetű l -nél is, melynek vogul alakja következetesen l , osztják mása j , magyar változata, ha el nem enyészett a rá következő mássalhangzó előtt (*hagy-*, *fagy-* = **hal'-j-*, **fal'-j-* = vog. *χül-*, *pöl-* + j képző) szintén j ; így: vog. *tulä* «ujj», osztj. *tuj*, *lui*; magy. *ujj* (e. h. **uj* alkalmazkodással a «ruhaujj» jelentésű másik *íjj* = vog. *tajt*, zv. *sajäs* szó alakjához) = lp. *čuvdde* (g. *čuvde*) | zv. *vil'* «uj», mord. *od* = magy. *új* | vog. *χulēm* «halak ivó helye», osztj. *χujēm* «laichen» = zürj. *kulmi-* «laichen», finn *kutca*, karj. *kude* id. (l. SETÄLÄ 398. l.) — Az ugyane csoportba tartozó magy. *máj, háj, száj, ujj* («ruhaujj»), *íjj* szókról és sajátságos vogul-osztják megfelelőiről alább más kapcsolatban szólnunk.

A permi csoport hangmegfelelései a magyar csoport foghangú eredetű l -jével szemben: 1. l , mely ezen minőségben megmarad azon esetekben, melyekben a rokon nyelvek tanúsága szerint előtte hosszú vagy kettős magánhangzó állott, így: zv. *näl* «leány» = f. *neide*- (n. *neiti*) | z. *pöl*, v. *pul* «deszka, tábla» = f. *pöytä*, vog. *päl, päl* «pad», | z. *köl*, v. *kal* «madzag» = vog. *kwäli*, f. *köyde*- (n. *köysi*) id. | z. *žol-pu* «viburnum opulus» (s mellette: *žov-pu, žo-pu, v. šu-pu*; az utóbbiak nyilván valamely régibb rövid hangzós tőváltozatnak megfelelőleg) = f. *heide*- (n. *heisi*) id. (l. SETÄLÄ, 396. l.) | zv. *tir* «teli» = f. *täyde*- (n. *täysi*), vog. *ta'il* azon hangváltozással, mely-

lyel v. *mur* «mély» viszonylik a magy. *mély*, vog. *mil* szóhoz, z. *zör*, v. *zir* «warze» a magy. *sül-*, *süly-höz*, v. *mar* «mi» a magy. *mely*-hez, v. *jár* «fej» az ugyancsak v. *jil* «vminek felső része, teteje, hegye, csúcsa; gabonafő, kalász» szóhoz (v. ö. még v. *murás* «mell, kebel» és v. *mil*, *mol'* id., magy. *mell*, vog. *ma'il*) | z. *il-*: *ilö* «weit hin», *iln* «in der ferne» = vog. *el*, osztj. *jel*, *il* | z. *on*, *un*; tő: *onm-* (e. h. **olm*) «álom», v. *un*, *um*; tő: *unm-* = vog. *ülém*, magy. *álm*; v. ö. lpF. *oaddet* (pr. *oadam*) «aludni» | v. *in* (tő: *inm-*) «ágyfüggöny» = f. *uutime-* (n. *uudin*; l. SETÄLÄ; 388. l.) | z. *kolas* «zwischenraum, zwischenzeit» = (alaprészében) f. *kaude-* (n. *kausi*) «intervallum temporis» (l. SETÄLÄ; 390. l.) — 2. j (nyilván eredetibb *l*-ből fejlődve) eredetileg is rövid magánhangzó után; * így: v. *vijm*, *vijim*, *vim*, z. *vem* (nem *-nm-* tövéggzettel) «velő» = magy. *velő*, vog. *valém*, f. *ydin* (tő: *ytime-*) | v. *kuj-*, *ku-*, z. *kí-*, *kij-*: *kijedni* «szöni» = f. *kutoa* (præs. 1. *kudor*), lpF. *goddet* (præs. *godam*) id. Még föltetszik az eredeti *l*(*l*) ebben: v. *pallan* «bal, bal oldali» = előrészében magy. *bal*, utórészében pedig tatár *jan* «oldal», Látván e szabályosságot, megértjük, hogy miért látunk a permi csoportban a magyar *z*-nek fent tárgyalt eseteinél is mindenütt *j*, *l* szóvégről eltünedező megfelelőket; a zv. *ki* «kéz», *ku* «bőr», *ko*, *ka* «ház», *ma*, *mu* «méz», *pa*, *pøj* «vad állat», *šo*, *šu* «száz» *va*, *vu* «víz» szónak is t. i. rövid magánhangzósalakok felelnek meg a finnb. *käsi*, *kesi*, *kota*, *mesi*, *peto*, *sata*, *vesi*. Egyszersmind látjuk, hogy a fejtegetésünk tárgyát képező magy. *z* és *l* megfelelései a permiben lényegileg egynek (*l*, *l*, *j*), mi azon következtetésre ad jogot, hogy ama hang, melyből a magyar csoport *l*-je származott, nem valami éles vonásban térhetett el attól, melytől ugyancsak e csoport *d* (*z*) -je felett, tehát szintén valami *d*-féle hang volt. Tényleg látunk a permi csoportban *d*-t is a magyar csoport *l*-je ellenében ebben: z. *nud*, *nod*, v. *nid* «nyél» = m. *nyél*, vog. *näl*; mord. *ned*, *ned'*, lpF. *nadda* (g. *nada*) id., melynek fenmaradt *d*-je — bár rejtelmét egyelőre föl nem világosíthatom (v. ö. SETÄLÄ kétséges magyarázatát 426. l.) — analog jelenség a

*) Különös a z. *sölöm*, v. *sulem* «szív» szó *l*-je, mely helyett a rövid hangzósalak f. *sydäme-* után olyan alakulatot várnánk, mint ebben: v. *vijim* «velő» = f. *ytime-*; vagy talán számbavehető az osztj. *säm* és magy. *szív* hosszúsága?

másik csoport fenmaradt d -jével ezekben: *kud*, *-id* képző, *vadäs* (és z -vé változva: *muз*, *mizon*); l. föntebb 135. l.

A magyar csoport foghangú eredetű l (j) hangjának megfelelése a permi csoportban következetesen l (nem l); így: vog. $\gamma\ddot{u}l$ «hagyni» = z. *kol-*, v. *kel-*: *kelt-* id. = cser. *kod-* id. | vog. $\gamma\ddot{u}l$ «betegség» = v. *kil* id. = észt *kide* «kränklicher zustand» (SETÄLÄ; 398. l.) | vog. *zulēm* «halak ivó helye» = (alaprészében) z. *kulmi-* «laichen» = f. *kutea* id. (u. o.) | magy. *új* = zv. *vil* = f. *uude-* (n. *uusi*) | vogT. *alqt* «ágy» = v. *valäs*, z. *voles* = (alaprészében) f. *vuode* (z. *vol*, *ol*) id. | vog. *söl*, *šöl* «dér» = z. *žolu* «starker frost» = f. *huude* «pruina» | vog. *söl*, osztj. *sozta* «agyag» = z. *šoi*, v. *šuj*, *šüj* (v. ö. mint kifejlő alapszót: f. *savi*) id. Mindezen esetek mélyhangúak s ugyanilyenek az ezen hangrovatba tartozó magy. *hagy-*, *fagy-*, *faggyú*, *ujj* («digitus») s a SETÄLÄ-től idevont z. *šöl* «graupeln, schneekörnchen» (? = lpF. *sadde* «mica, offula», f. *hitu* «flocus v. frustulum cuius rei tenue»; 397. l.) is; ellenben magashangúak az l -es alakok: *velö*, *elő*, *nyél*, *szív*, *tele*, *telek*; vog. *päl* «pad»; z. *kel* «schwägerin, brudersfrau» (=vog. *kil* «sógor», osztj. *kili*, *kida*, *küdi* «schwager, schwägerin», f. *kyty*; l. SETÄLÄ 389. l.), zv. *nil* «leány» (=f. *neiti*), z. *žol-pu* «viburnum» (=f. *heide-*, n. *-si*).*) Ennek alapján úgy látszik, hogy a mordvin, finn és lapp egynemű d (d ; illetőleg erősbülve t , dt) hangja magyar-permi l és l (j) megfelelőinek eltérése a megelőző magánhangzó hangrendjében bírja okát, vagyis olyan váltakozás, mint a magyar csoport szókezdő γ , h és k mássalhangzójáé, melyek közül az első tudvalevő-

*) Álljanak itt még a következő közös permi és vogul l -es alakok, melyekből talán a későbbi kutatás némelyt foghangú eredetűnek bizonyíthat: vog. *näl* «kelepcze, csapda» = zv. *nalk* id. (v. ö. a végzetre nézve: z. *pol* és *polk* «blase» = votj. *puľi*) | v. *šilo*, *šilo* «cserjés, bokros hely» = vog. *salik* «bozót» | z. *kul* «ördög» = vog. osztj. *kul* id. és vogL. *zul* (lehet hogy átvétel) | z. *šolkjöd-* «vergiessen, verschütten» = (alaprészében) vog. *sulzi* «kiszóródik, kihulladoz» | z. *žolk* «dünn, schwach (von flüs-igkeiten)» = vog. *šali* id. | z. *pel-* «splittern»: v. ö. *puľi*, *peľe* «darakra szét- (morzsol, nyom, v. tapos)» | v. *čiläp* «halászhaló» = vog. *šojep*, osztj. *säjep* id. | v. *palmi-* «bámulni» = magy. *bámul-*. V. ö. még magy. *ájul-*, *ámul-*, *ámul-* = vog. *alm-* «ámulni».

leg csak mélyhangú szóban fordul elő. Ugyanily jelenség tapasztalható az *l*-re nézve szélteben a törökség és mongolság terén, melyekben t. i. mélyhangú szókbán csakis *l* (orosz л), magashanguakban ellenben csakis *l* fordul elő, pl. a jakutban a többes képző: *ara-lar, oyo-lor*; de: *äsü-lär, döör-lör* (l. BÖHTLINGK: Jakut. Gramm. 153., 102. ll.). Egyetlen biztos példa *) szólna e szabály ellen, t. i. *al*: *áalom, aluszik*** (vog. *ülém*); de ime az elvárható palatalis alak jelentkezik is a vogulban: *gji* «alszik», *gjué* (= m. *aluv*-) s megvan lappangva a z. *uz*-, v. *iz*- (= magy. *alusz*-) képzésben is (v. ö. magyar dialekt. *ojt*- e. h. *olt*-, de nem **töjt*- e. h. *tölt*-). Ha e mellett az *l*-es alakok is szerepelnek, az csak olyan eset, mint midőn *húny, hüm* mellett van *küm* és *hovad* mellett *kuvad*. Mindenesetre igen kétes értékű az *l*~*l'* elágazás kérdésének az a megoldása, melyet SETÄLÄ ad, ki t. i. ezeket külön *ð* és *ð'* alapnyelvi hangokra vezeti vissza; ha az *l*-es alakok eredetijükben már a finn-magyar alapnyelvben másfélék, mint az *l*-esek, e kétféleségnek némiképp mutatkozni kellene a finn, lapp és mordvin nyelvekben is, a mint ez mutatkozik a kétségtelenül eredetiben is palatalis mássalhangzójú magy. *atya* (osztl. *ata*), mord. *ata* «alter mann, greis», cser. *ata, atí*, finn *ati* «schwiegervater», észt. *atl* «vater» megfelelőiben (v. ö. magy. *gatyá* = f. *kaatio*, ószlov. *gašti* e. h. **gatji*).

BUDENZ tudvalevőleg a permi és magyar nyelvcsoportok

*) Nem vehetjük ilyenek a magy. *nyaláb* és *szalag* eseteit, melyeknek *l*-jéről, hiányozván a megfelelők a közelebbi rokon nyelvekben, biztosat nem tudhatunk.

***) SETÄLÄ ettől külön való s a finn *vuoda*- «folyni» igével azonosítandó szónak veszi a «tej és vérre» vonatkozó *aluszik, megaluszik* igét, mely szerint ennek igazi értelme a «gerinnen» volna. Ámde a tavdai vogulban: *čuk-it ojté* «a tej megalszik» (перестойтъ), *ojtém čuk-it* «aludt tej, túró» (творогъ), melyben az *ojt*- alig lehet más, mint az *qj*-, *oj*- «alunni» igének nom. képzése. Megvilágosítja a magyar szóolás igaz értelmét székely alkalmazása: «csendes folyó víz télben *megaluszik*» = «megfagy» (SZINNYEI: Tájpsz.); *ótott* = «hidegétel, fagylalt» (Régi Tájpsz.); v. ö. *ótás* «fölozetlen tejből készült túró» (u. o.). A «megaluszik» tehát annyi mint az orosz «перестойтъ», «megáll, megszűnik folyékonynak lenni». A finn *vuoda*- «folyni» pontos mása azonban a vog. *quti* «folyik», az *qvi* (id.) mom. képzése, melynek másik mom. alakja, t. i. *qumli, qvémli* rávezet bennünket, hogy e szó a magy. *o-mlik, o-nt* igékben van meg («omló folyó, könyek»); v. ö. votj. *vijal*- «folyni»,

közös $l, l' (< d)$ fejleményére építette a finn-magyar nyelvek töle «éjszaki»-nak nevezett ága további megoszlásáról való elméletét, szorosabb egységbe kapcsoltak gondolván e nyelvek történetét a «déli ág» (finn, mord., cser.), sőt az «éjszakihoz» sorolt lapp nyelv elszakadása után is. Mint itt világosan látjuk, a szóban forgó hangváltakozásra nézve a magyar és permi csoport eljárása még sem egyforma; emez t. i. ott is folytatta a d -féle hangnak l -re való változtatását, hol a magyar csoport azt megtartotta s másrészt a *níd, nud* szóban megőrizte a d -t, míg a magyar csoport azt elváltottatta. Nem kell tehát okvetetlenül együttes fejlődés eredményét, illetőleg közelebbi rokonság vonását látnunk e jelenségben; megérthetjük ezt igen jól egyazon előfeltétel külön-külön eredt következményeképp, a minő pl. még a szóközépi eredeti *ng, nd, mb* mássalhangzó-csoportok egyforma egyszerűsítése a magyarban és permi nyelvekben, mi pedig a vogul-osztják tanúsága szerint semmiképpen sem történhetett közösségben. A permi csoportot sajátos nyelvtani szerkezetei, szókincsbeli nagyobb számú egyezései s a szókezdő $t \sim s$ hangváltozás bizonyos esetei a finn-magyar nyelvek nyugati ágába (finn-lapp, mordvin, cseremisiz, permi) helyezik, melytől való különválasztására sem a szókezdő finn-magyar n megőrzése, sem a $d > l$ hangváltakozásnak egyéb nyelvekkel közös jelentkezése nem nyujtanak kielégítő alapot.

S annál több okunk van e fölfogásra, minthogy ugyanazon hangtünemények, melyek a permi nyelvekben az eredetibb $d > l$ változából következtek, mutatkoznak a cseremisizben is, melyet pedig nem lehet semmi esetre sem közelebbi rokonságban levőnek képzelnünk a magyar csoporttal. Valamint a *velő* szó zürjén mása *vem* (= v. *viĵim*) s az *álm* a votjákban *um* (s töve is a nyelvterület nagyobb részén: *um*, a szarapuli *unm*- ellenében): úgy vannak a cseremisizben is egészen hasonló *vem, vim* «velő» és *omo, uma, om* «álm» alakok s szintígy a vog. *sim*, magy. *szív*-hez hasonlóan: cser. *šüm, šum* (= f. *sydäme*-, z. *šölöm*). Ha tekintetbe vesszük, hogy a f. *kolme*- «három» a cseremisizben: *kum* (v. ö. z. *kuim*) és a lp. *kvölmes* «cortex» szintén *kom* id. (úgy mint magy. *hám* és votj. *kom*); alig magyarázhatjuk másképp a *vem, omo, šum* alakokat, mint ugyancsak $d > l$ hangváltozás előzményével, noha a közbeneső l fokot nincs módunkban kimutatni. Ha azt

látjuk, hogy a csuvas *kuj-* «menni» a cseremiszbén: (præs. 1.) *kaem, keem*, a csuv. *pujër* «bozasör» itt: *puer, pujro*, a tat. *töj-* «mozsárban összetörni, zuzni» itt: *tüem*, a mord. *muje-* «invenire» = cser. *muam* id.: nem kételkedhetünk benne, hogy a finn *kudo*, mord. *kod-* «tenere» = cser. *kuem* alakulata csakolyan, mint a votj. *ku-, kuj-, z. kî-, kîj-* alakoké, azaz *l*-ből fejlett *j* elenyésztét tükrözi.*) A cser. *kiem* «jacere» (= votj. *kîl-*, vog. *χuj-* id.) mellett mutatkozik is megkülönböztetett értelemmel a teljesebb *χujam* «coire cum femina» változat.***) S szintígy nem gondolható más-képen a f. *uude-* (n. *uusi*) «uj», cser. *uo, ū* id. megfelelése, melynek analogiái a cs. *ju, ü* «vaj, zsír» = magy. *vaj*; cs. *tî, ti* «tetü» = f. *tüi*, votj. *tüj, z. toj* id. Ha ezek mellett a magy. *teli*, vog. *ta'ilä* (= f. *täyde-*) párjaképen a cseremiszbén *tîl, tic, tēē* alakokat találunk, igen jól megérthetjük ezt, mint más helyzetből eredtet ($t = jt < \gamma t$: vog. *ta'ilä* = **taγlā*, f. *täyde-*), a mire a hangzó *i* színe is utal. Rejtvény marad azonban a cs. *kodem* «relinquere», *kodam* «remanere» *d*-je, mely helyett a mord. *kadan* alakkal szemben álló vog. *χül-, z. koł-* mellett a többi ilyen esetek mintájára másnemű alakulatot váránk. Talán fogantyút nyújt a magyarázatra a hangzói idő-mérték a vogul, magyar (*hágy*) és lapp (lpF. *guötdet*, pr. *guödam*; lpS. *küste-*, lpK. *kîtte-*) alakokban; az is lehetséges, hogy a cser. *d* a finn alakok (*kadota-*, pr. *katoan*; észt. *kaduda* «verloren gehen») *tő- és képzőbeli d*-jének, tehát hosszú *dd*-nek egyértékese (v. ö. BUDENZ: UA. 173. l.).

A finn és a mordvin nyelvben tudvalevőleg teljesen

*) SETÄLÄ mint a f. *pato* «vízgát, czége» megfelelőjét idetartozónak veszi a cser. *püa, püje* «sepimentum (in flumine)» és *püem* «sepire (in flumine)» szót is; azonban ez a tat. *böjü* «gát», *böjü-* «gátat kötni» | csuv. *pëwä* (= alt. *puuk*, kír. *böge*), *pëwä-* (alt. *pu-*, kír. *böge-*) átvétele, melyről nem lehet gondolni, hogy az «átvétel kétségek kívül megfordítva történt» (383. l.).

**) Setälä ujabban (l. fönt 76. l.) ezt a cseremisiz *igét* az osztj. *χo, χoi, χuj* «mann, männchen». lpK. *kujj, kîjj* «ehegatte» stb. ezekhez vont szókkal családositja; de mind a töle felhozott adatok névszói alapuaknak látszanak, mi az egyeztetést kissé megnehezíti. Hogy azonban egyazon szónak kétféle hangalakulata megkülönböztetett értelemmel egymás mellett szerepelhet, azt a fent idézett (133. l.) zürjén-votják példák világosan bizonyítják.

egynemű a hangmegfelelés az itt tárgyalt magyar csoportbeli l és d (z) hangokra nézve; amott t. i. állandóan $t \sim d$, emitt d . Világosan tükrözik azonban e kétféleség még a lappnak finnmarki, enare, arjeplogi és notozerói dialektusaiban, melyekben az l mása $dd \sim d$, ill. $dd \sim d$, míg a d -é őslapp t (WIKLUND megállapítása szerint), azaz $tt \sim d$, ill. $ht \sim d$, vagy $ht \sim t$; pl. magy. *al*- «alunni» = lpF. *oaddet* (pr. *oadam*), E. *oattded*, Arj. *oddet*, *odi*, Not. *uadde* | vog. *zül*- «hagyni» = lpF. *guoddet* (pr. *guodam*), E. *küötted*, Not. *kuaddje*-; de: magy. *ház* = lpF. *goatte* (gen. *goade*), E. *kuate*, Arj. *köhte*, Not. *kuoht* | magy. *kéz* = lpF. *gietta* (gen. *gieða*), E. *kieta*, Not. *kieht*. WIKLUND a $dd \sim d$, ill. $dd \sim d$ váltakozás alapja gyanánt d őslapp hangzást mutat ki, ez volna tehát a mi l -jeinknek tulajdonképi megfelelője; miből azonban nem következik, mint SETÄLÄ véli, hogy e d (δ) hang egyszersmind az összes finn-magyar nyelvek $d \sim l$ (l, j) hangjainak közös alapja; mert lehet bár e lapp d is másodrendű fejlemény, amint ezt a *kéz*-, *ház*-féle szavak lapp megfelelőinek ősi t -jére nézve gondolhatjuk. Nagy érdeme mindenestre SETÄLÄ értekezésének, hogy az itt tárgyalt, eddigelé pusztán a magyar és permi csoportban megfelelt hangfejlődési elágazásnak teljes szabályossággal megfelelő ismeretlen változatára derített világot, még pedig oly nyelvben, melyben azt BUDENZ ugyan kutatta, de észrevennie nem sikerült. Ha föltűnik BUDENZ-nek e jelenség, bizonyára még inkább megerősödik hite a lapp nyelvnek az «éjszaki ág» tagjaihoz való közelebbi rokonságában; mert mindenestre nem közömbös tény, hogy a lapp nemcsak a szókezdő n alkalmazásában, hanem — mint most már előttünk világos — a szóközépi $d \sim l$ változásban is velük egynemű, illetőleg analog eljárást követ. Tudjuk, hogy a szókezdő n nem mint fejlemény, hanem mint maradvány közös az említett nyelvekkel s ugyanez lehetséges a szóban forgó másik hangsajátságra nézve is; de ekkor mindenestre közös fejlemény a szókezdő n a finn, mordvin és cseremiszi nyelvekben s szintígy az l, d hangokkal szemben álló foghangú explosiva legalább a két elsőben; minthogy pedig a lapp nem vett részt ezen közös finn-mordvin fejleményekben, mégis csak arra kell gondolnunk, a mit már BUDENZ fölvett és bizonyított, hogy t. i. az általános finn jelleg mellett vannak a lapp nyelv sajátságai közt olyanok is, melyek nem a finn nyelvvel való közösség korából valók, hanem annál régiebbek. Igen könnyen elképzel-

hetjük ezt, ha föltesszük, hogy a lappok nyelve, mielőtt még e nép szoros érintkezésbe jutott volna a finnekkel, afféle volt, mint pl. a permi, vagy magyar csoportbeliek s erre helyezkedett rá a szókinccset és nyelvszerkezetet gyökerestől átalakító újabb nyelvréteg gyanánt a finn, miből tehát voltaképen sem pusztá nyelvcsere, sem nyelvi elemek egyszerű átvétele, hanem rokon nyelvek (talán ama korban még dialektusok) egybekeveredése támadt. Igen támogatja e nézetet a lappoknak a *anthropologiai* különállása a finnség összes ágaitól, valamint sajátos közeledése a brachycephalia nagy fokában épen a magyarhoz (l. WINKLER: Uralaltaische Völker u. Sprachen 21, 23, 25—28. ll.).

Annak meghatározására, hogy minő hang volt alapja a finn *t~d-*, mordvin *d-*vel szemben álló őslapp *d̄* és permi-magyar *l* hangfejléménynek, tekintetbe veendő ismét a szamojéd nyelvek tanúsága, minőt kérdésünkre vonatkozólag a következő esetekben találunk: magy. *bal*, votj. *pallan* (v. ö. f. *vasempa*, észt *vazak* «bal»; l. MUSZ. 449. l.) = TavS. *badi'e*, JenS. *badi'o*, JurS. *vādisei* id. (l. HALÁSZ: NyK. 23, 447.) | magy. *al-* «alunni» (mord. *udī-*) = JurS. *juda*, *judea* «traum», *judea-* «träumen», TavS. *juitete-* id.*) (u. o. 24, 465.) | f. *katoa-* «perire, perdi, amitti» = osztS. *kata-*, *kate-* «verschwinden» (u. a. 23, 33) | vog. *sol*, z. *śoj*, v. *śuj*, osztj. *soyta* «agyag» = JurS. *saed*, TavS. *satu* «lehm»; v. ö. még osztB. *jēlep*, vogK. *jēlpēl* «uj» = JurS. *jedaj*, *jiedaj* id. Ezen adatok arra vallanak, hogy abban az őskorban, melyben a finn-magyar és a szamojéd nyelvek közösségét föltennünk lehet, még explosiva, jelesen *d* volt a permi-magyar *l* előzménye, tehát ugyanaz a hang, mely a *kéz*, *víz*-féle szavak többeli mássalhangzójának is előzménye. Csatlakozik ezekhez egy bizonyító adat a törökség teréről is, t. i. a karagasz *küdö*, kojb. *küzö* «schwiegersonn» (mongol *χoda* «vetter, schwager, durch ehe verwandter»; egyébként köztörök *koda*, *kuda*, votj. *kudo*, burjét *χuda*, tung. *kuda* «freierwerber»), mely

*) Az osztj. *vojilt-* «schlafen» alakból következő szókezdő *v* = szam. *j* megfelelésére igazoló példák: JurS. *vi*, *ji* «schwiegersonn», *jēse'*, *vese* «vas» = magy. *vő*, *vas*; Jurs. *gorouka* «madzag, kötél» = or. *verjovka*. A mi nyelveinkben is váltakozik a *v~j* szókezdő e példában: mord. *vej*, zür. *voj* «éj» = vogK. *jē* id.

nem választható külön a mindenesetre *ösi* alapon honos f. *kyty* «frater mariti v. uxoris», mordM. *kefta* «schwager», vog. *kil*, osztjB. *kili* id., I. *kida*, S. *küdi* «schwager; schwägerin» szavaktól (l. ez utóbbiak egyeztetését SETÄLÄ részéről: 389. l., melyekhez a zürjénből is kerül *l*-es adat: *kel* «schwägerin, brudersfrau; schwieger-tochter» = votj. *ken, ken* «schwiegertochter»). Hasonló tanúlságot foglal magában a f. *pöytä* «mensa, z. *pöl v. pul* «brett, tafel», vog. *päl, päl* «bettstelle, bank» egyezése (SETÄLÄ 392.); v. ö. gót. *biuds*, ónord *bjodh*, angolszász *beod* «discus, mensa», melynek területéről régi átvétel a szláv *bljudo* «tál» a zorbban még *blida* «asztal»; litv. *bludas*, lett *blöda*. Nincs okunk föltenni, hogy az *l*-nek mord., finn és cseremisiz *d* megfelelői ne az ilyen *eredeti* hang képviselői, hanem másodrendű fejlemények volnának. Az, hogy a többi rokon nyelvekben nem *d*, hanem más hangok (*d* és *l*) felelnek meg neki, csak azt mutatja, hogy az illető hangváltozás az alapnyelvnek nyelvjárásokra való szétoszlása után keletkezett; kiterjedt bizonyos földrajzi érintkezésben álló nyelvjárások területére, ellenben érintetlen hagyta az ezen területi kapcsolattól valószínűleg elszigetelt, talán messze elszakadt törzsek nyelvjárásait. Hasonló jelenség az, hogy a finn, mordvin, permi stb. szókezdő *k*-nak egy része a magyar csoport összes tagjaiban mélyhangú szavakban χ (*h*)-vá változott, míg több esetben ugyanazon föltétel mellett *k*-nak maradt (közösön is pl. a magy. *kutya* = vog. *kütuw*, magy. *kasmol* «karmol» = vog. *kwons*- id. szavakban). Ebből ugyanis nem következik, hogy már a finn-magyar alapnyelvben kétféle volt a *k*-nak hangzása, mely egyneművé lett volna mindenütt csupán a magyar csoportban hagyván meg eredeti különbözőségének nyomát. Eléggé megmagyarázza a tényt, ha az eredeti *k*-nak e kétfelé való oszlását a magyar csoport alapnyelvének külön történetébe helyezzük s azt mondjuk, hogy az aspirált *kh*-nak (melyből a spirans χ és *h* fejlődnek) ott fejlődött alapja nem *ösi* előzményből, hanem ilyen októl függetlenül csupán a rákövetkező magánhangzónak hatásából (mondhatjuk bár a török ejtés mintájára). Hasonló

*) V. ö. még mint valószínűleg kapcsolatban levő alakokat: osztS. *siglei, sudai* «haselhuhn», KO. FO. *süghlej*, z. *söla*, v. *sala* id. és karag. *tödak* «feldhuhn», köztörök *toɽdak* (mong. *toɽodak, tödok*) «tüzök», magy. *tüzök*.

tünemény, csakhogy régibb s létrehozó okaiban ennél fogva nehezebben kifürkészhető a $d > \bar{d}$, l hangváltozás a finn-magyar nyelvcsalád keletebbre eső tagjaiban ezekhez számítván a történelmi eseményektől éjszaknyugatra sodort lappságot s a délnyugatra jutott magyart is.

Hogy az átmenet a d -ből az l -re épen ama dentalis spirans utján történt, mely ma a lappban hallható, korántsem bizonyos; jobban megvilágítja ennél különösen a l , \bar{l} , j s másrészt, mint látni fogjuk, a s , t fejlődést az osztják alakulat: l , \bar{l} , azaz helyesebben kiírva: $\bar{d}l$, $\bar{d}l$ (l. NyK. 26: 10, 11. ll.). Ilyen (hangzóközi \bar{l} , zöngétlen mássalhangzó mellett \bar{l}) alaphangból könnyen eredhetett egyrészt a permi, magyar és vogul l (\bar{l} , j), másrészt a déli osztják dialektusok (irtisi és kondai) d , t megfelelő hangja (vog. *valém* «velő» = osztB. *vələm*, I. *vėdem*; vog. *jälēm* «gyalom» = osztL. *jādam*, K. *jātēm*).*) Ezzel válnak érthetőkké a magy. *máj*, *száj*, *háj*, *íjj*, *ujj* (manica), *háj* (*hájú*) változatos finn-magyar hangmegfelelései is, melyek: 1. magy. j -vel szemben álló \bar{l} , l az osztjákban: osztB. *mūgol*, S. *mūgol*; *muxəl*, *mughəl* (Pápai) «máj» | oszt. *jul* «száj» (Pp.) | osztB. *jūgol*, S. *jōgol*, *jaugol*, V. *joghəl*, FO. *javol* «íjj»; továbbá a magyarban mint dunántúli változat: *hély*, *hél* «hiú, padlás» = *háj*; — 2. t a vogulban és osztjákban: vog. *majt*. KV. *mōt* (tő: *majt*); oszt. *mūgot* | osztB. *tut*, S. *lut* «száj» | vog. *iqut*, LV. *jāit*; osztL. *jōgot*, KO. *jaçət* «íjj» | vog. *tajt*, LV. *tēt* (tő: *tajt*-); osztB. *lēt*, VJ. *jüt*, KO. *tit* «ruhaujj»; — 3. s (\bar{s} , \bar{z}) a nyugati ág összes tagjaiban: f. *maksa*, mord. *maksa*, *makso*; cser. *mokš*; lp. *muokse*, *muckse*; zv. *mus* «máj» | z. *gos* «fett, talg, schmalz» | mord. *jonks*; cser. *jongež*; lp. *juoks*; f. *joutse*-, *jouse*- «íjj» | z. *sos*, v. *sajäs*; cser. *šokš*, lp. *sasse* «ruhaujj»; továbbá a vogulban is ez esetnél: *tūs*, *tuos*, *tōš* «száj». Hasonló esetek még: vog. *çqut*, *khqut* «lúczfenyő»; osztB. *çöl*, *çül* «fichte», S. *köl*, I. *çūt* = v. *kiz*, z. *koz*, *köz*; cser. *kož*; mord. *kuz*; lp. *kuossa*, *guossa*; f. *kuuse*- «pinus

*) Tanulságosan igazolja e felfogást a zürj. *šol* «speer, spiess, pflock», vog. *sol*, *šal* «nyárs, faszög» egyezése az ószláv *sudla* szóval (ószlov. *sulica* «wurfspiess», ujszlov. *sulica* «sagitta, lancea», or. *sulica* «hasta», cseh *sudlice*, oláh *sulé*; l. MIKL EtWb. 328.), a melyben permi-magy. \bar{l} mélyhangú szóban világosan dl megfelelője.

abies» | vog. *pīti*, *pit* «fészek»; osztl. *pit*, S. *pet*, VJ. *peleŋg* id. = f. *pesä*; mord. *piza*, *pize*; cser. *püžakš*, *pižaš*; lp. *pesse*, *bässe* id.; z. *poz* (tő: *pozj-*) id., v. *puz* «ei» (*puz-kar* «nest»); magy. *fészek* | vog. *pajt* «arcz, pofa»; osztl. *puytēm*, I. *pōytam*, S. *pūgudem*; *puxēlum* (Pp.) id. és finn *poske-*, észtl. *posk* (gen. *poze*), mely utóbbi alakok már tovaképzésnek látszanak | vogB. *pūti*, LV. *pot*, KV. *pūt*, TV. *pöt* «kebel»; osztl. *pōrol*, I. *pōgos*; *puxel* (Pp.) id. = cser. *pomuž* (v. ö. mord. *pongo* «sinus»), z. *pičeg* (e mellett: *pi*) id. A *szamojéd* ban, a mennyire egyezések kimutathatók, ezen esetekben *d*, *t* megfelelést találunk; így: JurS. *mued*, *muid* «máj», TavS. *mida*, *mita*, Oszts. *mide*, *mīde*, *mīte*, *mīd*, *mīd*, kamS. *mit* (HALÁSZ: NyK. 24, 446.) | TavS. *jinta* «ijj» (v. ö. cser. *jongez*), JenS. *iddo*, Oszts. *inde*, *ēndde*, *ēnd* (u. o. 454.) | JurS. *hādi* «tanne», JenS. *kadi*, *kari*, Oszts. *kāde*, *kūtō*, *kūt*, KamS. *ko'd* (u. o. 23, 32.) | JurS. *pidea* «fészek», JenS. *fide*, *fire*, Oszts. *ped*, *pet*, *pötā*, *pätā*, *pīte*, *pīta*, *pīt*, KamS. *phidä* (u. o. 441.) | JurS. *pādu*, *pādi* «wange», TavS. *fatua*, JenS. *faede*, *faru*, Oszts. *pudal*, *pūtal*. Eltérve tehát BUDENZ nézetétől, ki ez esetben a magyar csoport $t \sim l \sim j$ hangjait a többi rokon nyelvekben mutatkozó *s*-ből származtatja (NyK. 21, 197. l.) — a mely nézetet tudvalevőleg ANDERSON «Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im Ostjakischen» című tanulmányában is terjedelmesen fejtegeti és bizonyítja — azon véleményben vagyok, hogy e hangoknak mégis eredetibb *d*, *t* illetőleg belőle fejlődött *l*, *l'* az alapja, mely a vogulban az előző γ , j -féle mássalhangzó közvetlen szomszédságában *t*, *t'*, a magyarban a mélyhangú szókban szokásos módon *j* ($<l$), a többi nyelvekben pedig *s* (z , $š$, $ž < \vartheta$) alakot öltött, úgy mint szó elején is történik az osztl. *sōres* «spanne» = vog. *tārēs*, osztl. *sugus*, *sūs* «herbst» = vog. *takwēs*, f. *syksy*, osztl. *sos-* «troeknen» = vog. *tās-*, *tōs-* szavakban (l. NyK. 21, 196. l.). Ez utóbbi adatok egyszermind mutatják, hogy igen jól magyarázhatjuk így: t. i. *l*, illetőleg vele egyértékes ϑ előzmény fölvételével a finn-magyar nyelvek szókezdő t (l , l' , j , $'$) $\sim s \sim h$ váltakozását is, a mint ennek lényegileg már régebben kifejezést adtam (l. Nyör 12, 385—396 ll.; v. ö. NyK. 26; 11, 12 ll.). Egyezik e felfogással a *szamojéd* nyelvek tanúsága, melyekben a finn-magyar t (l) $\sim s$ szókezdő váltakozással szemben többször *t-t* találunk, így: vog. *tān*, osztl. *ten*, osztl. *lōn*, S. *lān* «in, sehne» = f. *suone*, mord. *san*, cser.

šön, šün, zv. son = JurS. *tean, tön, teaj*, TavS. *tāy*, OsztS. *ten- cän*, KamS. *then* (HALÁSZ: NyK. 24, 270.) | vog. *tajt* «ruhaujj» (l-fentebb) = z. *sos*, v. *sajäs* = (alaprészében: z. *soj*, v. *su* «kar») = JenS. *tiojo, tieijo* «ärmel», TavS. *tija*, KamS. *thü* id. (u. o. 268.) | vog. *täl* «klafter»; osztB. *lul*, S. *lül*, I. *tet*; magy. *öl* = f. *syle-*; mord. *säl, sel*; cser. *šülö, sel*; z. *sil*, v. *sul* = JurS. *tīvie, tibe*, TavS. *tīmi*, OsztS. *tī* stb. id. (u. o. 270.) | vog. *tāres* «arasz», magy. *arasz* = osztB. *sōres* = JurS. *tārvua* id. | vog. *sēri* «pete, légnyü», *zul sēri* «a hal ikrázik» = JurS. *tīrive, tīribe* «fischrogen». Végül alkalmasan megfejtethő a *l, l̥* előzménnyel a finn-magyar nyelvek némely esetben mutatkozó szókezdő *t~l* szókezdő váltakozása is, melynek BUDENZ-től jelzett (MUSZ. 688.) és SETÄLÄ-től részletezett (434. l.) adatai: f. *tuome* «prunus padus», lpF. *duobma* (gen. *duoma*) lpK. *tuom, tum* id. = mord. *lajmä, lom, lom*; cser. *lombo*; zv. *lom*; vog. *lām*, osztB. *lum, lom*, S. *jōm*, I. *jum* | f. *tymä* «gluten», lpF. *dabme* (gen. *dame*), lpK. *tame* id. = cser. *lümö*, zv. *lem* | f. *tomu* «pulvis» = cser. *lomuš* «cinis» | vog. *le'in, līn* «evet», osztB. *lāngi*, I. *taŋa*, S. *lenki*: v. ö. tatár *tejen* id. Ugyanilyen váltakozás a szótőben: magy. *tüz*, vog. *tqut, toqt, täut*, osztB. *tüt*, S. *tüet* = f. *tule-*; lpF. *dolla*, lpS. *tolla, toll*; mord. *tol*; cser. *tul*; zv. *tül*, melynél a magyar csoportban a *t, d* (>*z*) alakulatot a szóközépi *γ* (>*v=u*) közvetlen megelőzése magyarázza úgy, mint fentebb a vog. *majt, pajt, tajt, jqut* szavaknál. Hogy a magyarban itt *z* (= ered. *d*) s nem *j* jelentkezik (v. ö. *máj, ujj, ijj*), annak oka, hogy a magyarban a megelőző spirans nem *γ, γ̣* (*γ̣, γ̣̣*)-ből fejlett *j* (*ujj, íjj* e h. **ujl, *ijl* > **uj̣l, ij̣l*), hanem *γ*-ből fejlett *v* (v. ö. *sző, szöv-* = vog. *sāγ-*; *ló, lov-* = KV. *loγ-*; nom. *lo*), tehát zöngés hang volt (*tüz* e h. **tūvd* > **tūvl*; v. ö. vog. *täut*). Párja ez esetnek: magy. *éd-*: *édes* s ebből fejlett *íz* (régii *éz*), székely *üz* = osztl. *ēbet*, S. *āpel*, B. *ēbēl*; vog. *ät, at*, TV. *äit* «szag, íz» = cser. *üps̄*, z. *is* «odor» = JurS. *γabta, γobta*, TavS. *γobta*, JenS. *obto*, OS. *apta, aptä, apt* «geruch» (l. HALÁSZ: NyK. 24, 454.); tehát: *éd-, éz* e h. **evd* > **evl*. Ez lesz alapja a *hēj* (*hiü*), *hēly*, *hēl* «hiü, padlás» és *hézag* tőszótagbéli mássalhangzója váltakozásának is.

Röviden összefoglalva: a finn-magyar nyelvek *d* (*t*) ~ *l* (*l̥, j*) ~ *s* (*š, z, ž*) tőszótagbéli hangváltozásának is *d* az alapja épúgy, mint a *d* (*t*) ~ *z*-é a magy. *ház, kéz, víz* stb. eseteiben, mely utóbbi tehát

mivel az előbbtől való eredeti különbségét tüzetesebben meg nem határozhatjuk, legfeljebb d_1 jelzéssel jelölhetünk. Ezen d_1 hanghoz legközelebb állanak a mordvin, cseremiszi d és finn $d \sim t$ (SETÄLÄ szerint eredetibb δ = finn dial. l, r, o) megfelelők; a keleti nyelvterületen pedig — jelesen a lapp, permi és magyar csoportokban s részben a cseremiszi — ez a d_1 minden valószínűség szerint az osztják l, l hanggal azonosítható alakulat révén δ , illetőleg $l (> l, j)$ s bizonyos helyzetben t, d , illetőleg $s (z, \dot{s}, \dot{z})$ hangzásra változott. Képletilag vizsgálataink eredményét a hangzóközi d, d_1 történetére nézve a következőképp fejezhetjük ki:

Alaphang	Finn-magyar nyelvcsalád	Finn-mordvin csoport		Cseremiszi	Lapp	Permi csoport		Magyar csoport			Szamojéd alaphang
		finn	mordvin	—	—	zürjén	votják	vogul	osztják	magyar	
I.	Föltehető előzmény	$\delta (< d)$	d	d	$t (< d)$	d	d	d	d	d	d
d	Fejlemények	$t \sim d, l, r$	d	d, t	$tt, ht, st \sim \delta, d, t$	l, j, d	l, j, d, d', z	t	$t (d)$	d, z	
II.	Föltehető előzmény	$\delta (< d)$	d	d, l	$\delta (< l)$	l	l	l	l	l	d
d_1	Fejlemények	$t \sim d, l, r$	d	d, t, j, l	$dd, dd, tt, t \sim \delta, d, t$	l, l, j, d, d'	l, l, j, d, d'	l, l, j	l, l, l, j	l, j, t, d	

*

Lássuk immár, hogy minő tudományos értéket tulajdoníthatunk SETÄLÄ ama főfontosságú következtetésének, hogy a mennyiben a rokon nyelvek általános tanúsága szerint egyik csoportba tartozó szón a másik csoportbeliek rendes (nagyobb számú esetben mutatkozó) hangmegfelelése jelentkezik — az I-belin pl. a II-beli, illetőleg megfordítva —; vagy ha egyazon szónak nyelvtani bővülése, illetőleg dialektikus mása mutatja a két csoportot jellemző, eltérő hangmegfelelésekkel való váltakozást: ez a tőszótag-beli mássalhangzó ugyanolyan qualitativ (erős

és gyenge fokú) váltakozásának maradványául tekintendő, minőt a finn és lapp nyelvben «más-salhangzó-gyöngülés» nevezettel ismerünk. Ilyen esetet, ha kevés számban is, SETÄLÄ minden nyelvben talál, rendre vesszük tehát ezeket egyenként:

A magyarban effélék volnának: *fázik* e mellett *fagy*; az előbbi I. (= oszt. *põt*), az utóbbi II. (= vog. *põl'*) hang-megfeleléssel. Fentebb (138. l.) igazoltuk, hogy ezek nem egyazon alaknak változatai, hanem külön nemű képzések, valamint, hogy *gy* mint egyszerű *l*, *l'* magyar megfelelése általában biztos adattal nem bizonyítható. — 2. *víz*~*ügy* (*Fekete-ügy* = *Černa-voda* folyónév); ez utóbbi alak mása volna a *vides* is, mely eredetibb **vigyes*, <**vijes* (**vilyes*) hangmenettel fejlődött volna. Ámde a *víz*~*vides* hangváltakozással teljesen egyneműek: *büz* ~ *büdös*, *íz*, régi *éz* ~ *edes*; *ez*~*ide*, régi *éde*; *az*~*oda*, melyekből kétségkívül látni való, hogy *ad* nem *gy*, *j*, *l'* hangokból alakult, hanem a f. *mätä* (gen. *mädän*) «putridus», vogul *ät*, *äit* «íz, szag», vog. *ti-ti* «ez», *ta-ti* «az» egyezésekben mutatkozó eredeti hangállapotot őrizte meg a nyelvtani bővülés folytán reákövetkező magánhangzó előtt, míg a szó végén gyöngébb (spirans) alakot öltött ép úgy, mint a másik két zöngés explosiva (*g*, *b* > *γ*, *β*) hasonló helyzetű magyar képviselőivel (*v*, *j*) is történik, azaz mint *sző* mellett van: *szövés* (vog. *sär-* «fonni»), *fi* (vog. *pi*) mellett: *fjjas*, *fjadzik*, *fjú* (*fias*, *fiadzik*, *fiú*; vog. *přřin* «fias»), *elő* (oszt. *jelpi* id.) mellett: *eleve*.*) A mi pedig az igen kis nyelvterületre szorító s így is pusztán tulajdonnévkép használatos *ügy* («*víz*») alakot illeti, az teljes joggal tekinthető ép oly dialektikus változatnak, mint ÉV. *vit* («*víz*») mellett: KL. *vüt*, AL. *üt*, TV. *ut*; hiszen *i* hangzó szomszédságában nem ritka a mi nyelvünkben sem a *d*-nek *gy*-re való változása, pl. kfn. *fríd* > *friggy*, *dió* > *gyivó*, *pedig* > *pegyig*, *meddig* > *megygyig* (l. NyrKal. 60. l.). — 3. *ház*, *haza*~*honn*, «ha t. i. föltehetjük, hogy *honn* < **holn*, úgy mint *benn* < **beln*, *fönn* < **föln*, *künn* < **külñ*. Csakhogy e föltevésre semmi alapunk; mert míg az idézett látzatos analogiáknál megvannak az *l*-es *belé*, *föle*, *külső* alakok is, ilyen a *honn*-ra nézve sehol ki nem mutatható. A *haza* mellett a

*) L. az ilyen «tőgyengülés» egyéb eseteire nézve: Vogul Nyelvjárások 259—261 ll.

honn csak oly összerántásnak gondolható **hodon*-ból, mint *tom* ebből: *tudom* (v. ö. a magánhangzói alakulatra és assimilatióra nézve *az, oda, onnan*, e h. **odnan*). — 4. *ta-val, ta-valy* «ha ez összeegyethzeteető a f. *vuode-* (nom. *vuosi*, év') szóval», melyet a zürj. *vo, u* «év» megfelelő nem a II. (*l*-es), hanem az I. csoportba tartozónak tanusít. Azonban épen ez az összefüggés nagyon kétséges, lévén a *-val, -vel* rag egész közönséges időhatározó elem (pl. *hol-val, reg-vel, éj-jel, nap-pal, ősz-szel, tavasz-szal* stb.), úgy hogy a *ta-val* mai «mult évben» jelentése eredetibb általános «régebben» értelméből olyféle fejlődésnek véhető, mint PV. *motti* «tavaly» ehhez képest: ÉV. *mōlti* «minap, régebben, előbb» (v. ö. KV. *än-ti ielt* «idén, ebben az évben», *mol-ti ielt* «tavaly»).*) Ennyi s ilyenek SETÄLÄ bizonyítékai a finn-lapp mássalhangzó-gyöngüléshez hasonlítható ősi «qualitativ váltakozásnak» magyar nyomaira nézve.

Nem különbek értékükben a többi rokon nyelvek teréről felhozott adatok sem. Az *o s z t j á k b a n* «egyetlen példa», melyben *l, l*, Irt. *t (<l)* volna I. csoportbeli szón: S. *äl, öl, I. öt* «év», amennyiben t. i. ez a f. *vuode-* (n. *-si*) «év» másaul tekinthető. Azonban ezt maga SETÄLÄ is megkérdőjelezi és pedig teljes joggal, mert a vogul megfelelő *ël, jël, iel* «év» magashangú, tehát a finn *vuode-* hangrendjével nem egyezik;**) másrészt az egész szó a

*) V. ö. még mint ilyen jelentésfejlődésre való adatot: votj. Jel. *mijim* «tavaly», zürj. *möimu, möimi* «im vorigen jahre» (*m. gožom* «im vorigen sommer», *möimuša* «vom vorigen jahre, vorig-jährig»), melynek alaprésze a vog. *mōl* «minap, előbb, régen» szóval, utórésze pedig a cseremiszi *telem* «télen» (*tel, tele* «tél»), *kengež-em* «nyáron», *šež-em* «őszszel», *šaš-om* «tavaszszal», *jud-om* «éjjel», *kunam* «mikor», *tunam* «akkor», stb. időhatározók ragjával (I. NyK. 3, 465.) azonosítható. Votj. *mijim* tehát eredeti értelme szerint: «az előtt, régebben».

**) V. ö. a déli osztják alak mélyhangúságára nézve: S. *ärež, I. āra* «gesang» = vog. *ēri, jēri* | *āt* «nacht» = vog. *ēt, jēt* «est» | S. *kācež, kōcež, I. kēže* «messer» = vog. *kāsej, kasaj*, magy. *kés* | S. *kauž, kouž* «stein», I. *keu* = vog. *kāu*, magy. *kő* | S. *kari, kori* «roter sterljäd», I. *kerä* = vog. *kärej, karej* | S. *kol* «wort», I. *ket* = f. *kieli* | S. *kōt* «hand», I. *kēt* = magy. *kéz* stb. | S. *noger* «sattel» = vog. *na'ir* (magashangú), magy. *nyereg* | S. *nogi* és *nevi* «weiss» | S. *vož, I. veg* «kraft» = f. *väki*.

tobolszki tatárból való, hol a köztörök *jil*, *jël* «év» szónak a szókezdő *j* árhatása folytán nyilván olyan hangzása van, mint a tobolszki tat. *jelëm* (иельмъ: БУДАГОВ II, 364; *jälim* CASTRÉN, Ostj. gr. 85.) «gyalom» szónak a volgai-tatár, kirgiz *želëm*, *žilim*, tör. *jilim* (csuv. *šilëm*) alakokkal szemben; vogul másai ennek is, ép úgy mint az *ël*, *jël* esetében: LV. *ëlëm*, TV. *elëm*, déli osztj. *jadam*; (régí átvétel: ÉV. *jałëm*, magy. *gyalom*). — Fordított eset volna osztB. *pot-* «fagyni» (≈ *pol-*), mely a vog. *põl-* id. és magy. *fagy-* tanúsága szerint tulajdonképen a II. csoportba tartozik, s *t*-jével arra mutatna, «hogy a váltakozás analogia útján átterjedt» eredeti területről, az I. csoportból a II-ikba is. Ámde figyelemre méltó, hogy az osztI. *põtájem*, mom. *põtnem* «fagyni» alakok mellett ugyancsak e nyelvjárásban van *pegmem* «frieren» is, melylyel egyezik alaprésében a VJ. *pial-* id. (l. fent 138. l.) s a magy. *fá-z*, úgy hogy az osztj. *põt-*, *pot-* alkalmasan mom. *-t*-vel való képzésnek vehető, melynek összefüggése a magy. *fáz-*, *fagy-*, vog. *põl-* tövekkel csak az alaprésre terjed. De föltévéen, hogy az osztj. *põt-* többeli mássalhangzója, tényleg a vog. *põl-* változata; tudni való, hogy ilyen *l > t* változás a kondai és irtisi nyelvjáráson kívül is igazolható kétségtelenül nem dentális eredetű *l*-ekre nézve is; így jelesen az éjszaki osztjákban (AHLQUIST-nál): *sõtamat* «grütze» = or. соломата «getrockneter roggengod. gerstenteig, der zu mehlfrei gekocht wird» | *taŕta*: *oba-t* «grobe leinwand» (v. ö. magy. *abaposztó*), I. *tāgat* «leinwand» = KV. *saul* «vászon» (холстъ), magy. *gyolcs*, cserem. *šovulžo*, *šogulžo*, *šobulžo* «keszkenő, kendő» (v. ö. tat. *jaulëk*, *žaulëk* «kendő», votj. *šulik* «selyemkendő [a menyasszony fején és arczán, melyet az asszony az *ajšon* süvegen visel]» | *votjex* «glatt, eben, schlüpfrig» és e mellett: *võlex* «schlüpfrige stelle, schlüpfriger weg» = votj. *vol-*: *volit* «sima, egyenletes, sík», *volč-* «siklani, csúszni», *volčit* «sikamlós, csúszos»; mord. *valan* «simítani, egyengetni», *valazü* «csúszos, síkos, síma».*) Ha

*) V. ö. még: osztB. *tāžit*, *taŕti* «renntierfell z. bett» = vog. *taul*, *tawel* «állathőr szőröstül» | *sëtlem*, *šitlem* «erwerben, verdienen» = vog. *sël-* «szerezni, keresni», *šël-* id., melyekben az *l* eredete homályos előttem. Vog. *t*-vel szemben van osztjB. *l* ebben: *tul* «köcher» = vog. *täut*; déli osztj. *tüghet*, *tügöt*, magy. *tegez*. Egymás mellett vannak Ahlquist szerint: osztB. *pol* és *pot* «folyócége».

tehát az osztj. *põt-* a vogul *põl-*nak egyszerű alaki mása is, még nem következik belőle, hogy ennek épen valami ősi rendszeres «qualitativ váltakozás» legyen alapja. Végül lehetséges, hogy az osztj. *põt-* olyan alakulat a vog. *põl-* ellenében, mint osztB. *votlalem* «hobeln», *votlëp* «hobelspäne» e mellett: osztB. *votlëm* «hobeln», *voltëp* «schabeisen, hobel» (vog. *volt-*, *voltëp* id.; z. *volal-* «hobeln», f. *vuole-* «asciare, dolare»), vagyis e h. való **pol̥t-*. Látni való, hogy SETÄLÄ elmélete az osztják nyelv terén is igen ingatag alapon nyugvó.

Vogul példák volnának ismét ez a *põl-* «fagyni» szó az osztj. *põt-* ellenében, továbbá vogT. *khul* «ház» a f. *kota*, osztj. *χāt* alakok mellett. Fentebb (134. l.) igazoltam, hogy a TV. *khul* szabályos mása a LV. *kuäl*, ÉV. *kwol* alaknak, mely magashangúságában (*ä* hangzóval) legalkalmasabban mint a permi (votj.) *kuala* átvétele érthető, vagy talán evvel együtt bizonyos közös iráni területről eredtnek magyarázandó; egyszóval nem vogul nyelvtörténeti fejleményt tartalmaz. — A c s e r e m i s z ből felhozott adatok is alkalmasabban magyarázhatók más úton (l. fönt a *mū* «néz», *tit* «teli», *uo*, *ū* «új», és *kodem* «hagyni») szókhöz fűzött megjegyzéseket 136. és 144. ll.)

Bővebben talál SETÄLÄ bizonyítékokat elméletének igazolására a p e r m i nyelvcsoport terén, mire módot nyújt neki a mindkét fajtabeli esetek egyforma $d \sim l$ hangmegfelelése a teljes töben s másrészt ezen *l*, valamint a helyébe lépő *j* hangnak gyakori elenyészése a szó végén, ugyszintén a rákövetkező mássalhangzó előtt. Jegyezzük meg itt mindjárt, hogy ez eljárás korántsem szorítkozik pusztán a dentális eredetű *l*-ekre; a votjában tudvalevőleg az *-al* frequ. és denom. képző következetesen elveszti mássalhangzó elemét (= finn frequ. *-l*) az infin. *-ni*, a nom. verb. *-m*, *-s* képzők előtt, úgyszintén a szó végén az imperativusban, vagy a negatív szerkesztésben, pl. *užal-* «dolgozni»: inf. *užani*, nom. verb. *užam*, *užas*, imp. *uža*, neg. *ug uža* («nem dolgozom»); míg ugyanez esetek a zürjében: *udžalni*, *udžalom*, *udžališ*, *udžal*, *og udžal*. Az izsmai nyelvjárásban a zürj. *pil* «felhő» (f. *pilvi*, cser. *pil*), *lol* «lélek» (ész. *leil* «atem, leben», magy. *lél-ek*), *völ* «ló» (votj. *val*), *jöl* «tej» (v. *jöl*) = *pü*, *loo*, *vöö*, *jöö*; a *kil* «nyelv» (f. *kieli*) szóból: *küitöm* «néma, nyelvtelen»; a *nil* «leány» szótól: *nüitöm* (car.); a *zel* (v. *zol*) «erős» izsmai mása: *zei*, szintígy *zeida* «festigkei» (= z. *zelda*); a *vel* «oberfläche» mellett van: *veit* (z.

velt) «dach» stb. (I. WIEDEMANN: Gramm. d. Syrj. Spr. 27.). Csak ilyen jelenség, ha a ragtalan tő kopott végű *ma, mu* («méz») alakja mellett a továbbképzésben — pl. *ma'a-muš, ma'a-zi, v. maj-si* — előkerül a teljesebb alak; vagy *žo-pu, v. šu-pu* mellett dialektice az épebb *žol-pu*; esetleg egymás mellett is mindkét tőalak, de megkülönböztetett értelemmel, pl. votj. *mu* «méz» mellett ugyancsak votj. *mol'* «fái méz», zürj. *ku* «állatbőr» mellett *kil* «gyümölcshéj, hüvely» (I. fentebb 133. l.). Így viszonylanak egymáshoz a nyelvjárásilag váltakozó z. *pulni, pulödni, pulsini* (*puvni, puvsini*) és *puni, puödni, pusini* «főzni», z. *nulni, nulödni* (*nuvni*) és *nuni, nuödni, votj. nuni, nuini* (de frequ. *nullini, nuldini*) «vinni, hurczolni». Ha SETÄLÄ az ilyen hangváltakozást a hangzóközi dentalis ősrégi erős és gyöngé fokok maradványának tartja, fölfedezheti ezt a mi nyelvjárásainkban is; mert Dunántúl *asztal, kazal, király, Mihály* helyett szintén *asztá, kazá, kirá, Mihá* alakokat ejtenek, míg a továbbképzésben itt is jelentkezik a teljes tő: *asztalos, királyi*, ép úgy mint mondanak ad analogiam z. *puni, nuni* ilyeneket is: *tanunyi, szönyi* (e. h. *tanulni, szólni*). Látnivaló mindezekből, hogy a finn-lapp mássalhangzógyöngülés sajátosságának kiterjesztése a többi rokon nyelvekre nem egyéb érdekes ötletnél, melynek vélt támaszai a tüzetesebb vizsgálatnál erőtlennek bizonyulnak.

*

Az itt érintetteken kívül is találkoznak SETÄLÄ szóhasonlatai s a hozzájuk fűződő fejtegetések közt olyanok, melyek a mi magyar nyelvészkedésünk szempontjából különösebb megfontolást érdemelnek. Sorra vesszük ezeket is tárgyalásuk eredeti rendje szerint.

A *gyalom* szónak törökből való származtatása ellen nehézség volna a «vokalizmus eltérése», azaz hogy míg a tatár *jälim, jälëm* «elülső», a magy. *gyalom* s vele együtt a KV. *jalëm, TV. jalëm* «zugnetz», úgyszintén osztl. *jadam, osztK. jatëm* id. «hátsó hangzóval» ejtődnek (379. l.). SETÄLÄ nem veszi tekintetbe, hogy ez a *jälëm* sajátos to b o l s z k i t a t á r ejtés, mely megmagyarázza az újabban átvett vogP. *olëm, LV. elëm* «gyalom» TV. *elëm* «öreg háló» szók hangzását; de vele szemben a többi törökség mélyhangú *jilim* (volgai tatár *želëm, kircg. žilim*) alakkal él (csupán a csuv.

silem, jakut *ilim* magashangúak még). Ezen *jilim*-hoz hangzóira nézve a magy. *gyalom* úgy viszonylik, mint *karvaly*, *karvoly* a csag., tat *kirgi* («karvaly») alakhoz; v. ö. még: *mogyoró* és csuv. *mějér*, *mire* id.; *sajt* és csuv. *čęřet* id. A közös eljárás a magyarban és vogulban (*gyalom*, *jálem*) a török alak hangzóival szemben közös ősi átvételre mutat, melynek másutt (Ethn. 6: 135—139. ll.) egyéb jelenségeit is fejtegettem. Elesnek ily körülmények között a magy. *gyalom*-mal és társaival SETÄLÄ-től egybevetett finn szók (*jata*, g. *jadan* «series longior e g. retis», észt *jada* «reihe, beet», liv. *jadā* «reihe»), melyeknek úgy látszik alapértelme is más, t. i. «reihe».

A magy. *háló*, vog. *zulép* (id.) szót egybevettem volt (Ethn. 4: 196. l.) a vog. *zult-* «vonni a keczehálót» igével, melyből: *zultne pon* «keczeháló, zugnetz». Ugyanide tartoznak: zürj. *koltņā*, *koltņi* «fischen (mit dem zugnetz)», *koltim*, *költim* «zugnetz», votj. *kaltinā*, *kalton* id., lapp *kaļtet* «das netz auswerfen», *kalltaķa* «fischnetz». SETÄLÄ a *háló*, *zulép* alapszavát — melyből mindenestre való a zürj. *kulöm* «netz, beutelnetz; reuse, fischreuse» szó is (Ethn. u. o.) — a finn *kutoa* «texere» igével azonosítja s e mellett úgy látszik nem egészen bizik a vog. *zult-* fordításának helyességében, minthogy AHLQVIST az osztB. *zulťa pun* «kleines zugnetz» előrészét a *zullem* «hören, fühlen» szóval magyarázza (= «fühlen*-fischreuse») s másrészt ő (t. i. SETÄLÄ) a vogul szót «más forrásokban nem látta» (380. l.). Igaz, hogy SZILASI szójegyzéke nem idézi e szót; de ezért ott van a «Kaltés-nő regéjében» (Vog. Népk. Gyűjt. II, 299. l. 9, 4): *zultne zum zulti* így fordítva: «a keczező ember keczézik» (értsd: keczehálót von). HUNFALVY is kiadta REGULYNak e szövegét (Vogul föld 146. l. IX.), de kevésbé lévén beavatva a vogul halászat módjaiba, általánosságban fordít: «a hálóval halászó ember avval halászat». REG. jegyzeteiben: *kulltem* = «s kaldanom promišlat» (keczehálóval halászni). Hogy AHLQVIST magyarázata nem egyéb tudós népetymológiánál, mutatja az, hogy a «hören, fühlen» vogul szava: *zöli*, *zöntéli*, melynek hangalakja lényegesen

*) A csónakban haladó ember ugyanis az ujjára csavart madzagon érzi meg, hogy mikor került hal az ugyane madzaggal vont hálóba.

tér el a *γult*-étől. Egyébként a f. *kutoa* és másainak alapértelme «texere, weben»; de a hálót nem szövök, hanem kötik (*γulēp nēγawē*: *nēγ-* «kötni»): az egybetartozás tehát igen is kétséges, semmi esetre sem alkalmas messzemenő következtetés alapjául (l. SETÄLÄ 422. l.). Megjegyzendő még a f. *kutoa*-val szándékolt egybevetés ellenében, hogy a szamojédban is *l*-es megfelelőket találunk: JenS. *kuolese, kuorese* «netz», *kuoli-, kuore-* «das netz ziehen» (HALÁSZ: NyK. 23, 28.).

A finn-magyar «föld» jelentésű szavak közül SETÄLÄ külön választja a *mord. moda-t* («erde, land, erdboden») a zv. *mu, mužem*, úgyszintén a vog. *mā* (tő: *māγ-*), *mā, mō*, osztjB. *mī, miv, mu, mü*, I. *meg, mez*, FO. *mōgh* alakoktól, nyilván mivel az utóbbiakban torokhangú spirans jelentkeznek. Ámde éppen ilyen hangmegfelelések: *mord. odar* «euter, tögy», *csér. vodar, vadar*, zürj. *vōra, votj. vera, vora**) = ÉV. *a'ir*, PV. *ä'ir*, LV. *ä'ir*, TV. *our* id. | *mord. med* «méz», zürj. *ma (mal-)*, *votj. mu, mü* (és *mol, maj-*) = ÉV. *ma'i* (tő: *maγ-*), osztjB. *mavē*, I. *mag*, K. *meü* (*nar m.* «nyers, nedűs cukor»). Meg is magyarázhatjuk ez utóbbi két szó hangváltozatait tekintetbe véve indo-iráni eredetijük alakját ezekben: szkr. *ūdhar*, gör. *oũθap* «uber»; szkr. *mādhu*, óbaktr. *madhu* «mel». Jól egyezik ugyanis az itt mutatkozó *dh*-val a *mord. csér. megfelelők d*-je, a zürj. *votj. l, j, ' ejtése* (a *j* eltűnésének nyoma is látszik a *vera, vora* magashangú előrészében), a magy. *z* hangzás a *méz*-ben *s* kétség nélkül ugyane *dh* egyenértékese a vog. osztj. zöngés hehezet is (v. ö. pehlevi *māi* «méz», parsi *maē*, ujerzsa *mai*, afghan *mai*, örmény *meghr*, id., kurd. *mēi* «bor»; l. Justi: Hbuch d. Zendsprache, 225.), mely különösen *i (é)* előtt analogiai alakulással erősebben t. i. *γ*-nek hallik (*ma'i*: *maγiγ*). Figyelemre méltó ugyan-e hangváltakozás a *fi n*ben, hol *utar* «tögy» mellett *udar, uar*, karj. *uvar*, ész. *oar, ujar* alakok szerepelnek (l. SETÄLÄ 405. l.) eredeti **udar* alapján. — Ezek után talán számba vehető az idézett «föld» jelentésű adatok eredetének kérdésében az óbaktr. *maētha* «stette, wohnung» (JUSTI: Hb. d. Zdspr. 221.) tudva azt, hogy a vog. *mā*, finn

*) SETÄLÄ szerint (406.) ez egyeztetésben «a zürj. *votj.* szót eddig általában nem vették figyelembe». L. mégis: Ethnogr. 5: 178.

maa is első sorban «helyet, vidéket» (nem a föld anyagát) jelenti, pl. vog. *ti-māt* «ezen a helyen», *amki mām* «a magam vidéke, tájéka, lakóhelye» s ugyanígy a zürj. *mu* is «land, feld» e mellett: «erde, erdboden» (*ai-mu* «vaterland») s aztán «welt» (v. ö. óbaktriai *añhu* «ort überhaupt» és «welt»; JUSTI: 13.). Ha azt látjuk, hogy az óbaktr. *haētu*, szkr. *sētu* «brücke» a mordvinban *sede*, *sed'* («hid, palló») alakú, bátran fölvehetjük a *ð-d* változást a mordvinban s a *maētha* véghangzójából megértjük a *moda* vocalismusát is (talán eredetibb *mōda*-féle hangzás helyett).*) Az előtag magashangúsága magyarázza meg a magashangú vog. *mā*, *mō*, osztj. *meg*, *mōgh*, zürj. *mu*, cser. *mü-lande* alakokat (v. ö. az utó-részre nézve: votj. *lud* «mező, szántóföld» = gót *land*, ófelném *lant*, újfelném. *land*; vagy bár ószláv *landa* = orosz *ljada* «terra inculta»), melyekhez megjegyezzük, hogy a kaukázusi avarban is van *megh* «erde» (csecsencz *muoxk*; ERKERT Sprachen d. Kaukasischen stammes, 58.). A vog. osztj. alakok végső spirans (*γ*, *gh*: éjsz. vog. *mar-*) hangjára nézve v. ö. a fenti analógiákon kívül ezt: óbaktr. *maēthana* «haus, wohnung» = pehlevi, ujerzsa *mēhan*. Nem választható el e szócsoporttól a magy. *mező* sem, mely a német eredetű *feld*, *föld* mellett a «terra» ősi magyar kifejezése (v. ö. a végzetre nézve: *üssö* = osszét *väss* «kalb», skr. *vatsa* id.; vog. *vāsi'*, *vosi* «rénborju»; f. *vasa* id., mord. *vaz*, *vaza* «kalb»). Hasonló alakok a grúz *mitca*, ingiloi *mitcaj* «erde» (ERKERT u. o.) s a votják *muz-*: *muzā* «földre», *muziš* «földről», *muzin* «földön»; *muz* «szobapadló». Végül ide kell tartoznia, akármiképp (*γ*, vagy *ð* elenyésztével) magyarázzuk is hosszú hangzóját, a finn *maa* szónak is.***) Ellenben nem tartozik

*) V. ö. különben itt még a pehlevi *mātā* szót, mely a «bezirk, land, gegend» jelentésű óbaktriai *danhu* fordítása (l. Geiger: Handbuch d. Awestasprache, 254. l.).

***) Félreértés elkerülése végett szükségesnek tartom kiemelni, hogy midőn finn-magyar és indo-iráni egybevetéscimben az utóbbi területről óbaktriai, szanszkrit vagy osszét alakot idézek, ez korántsem jelenti még, hogy az illető adatot épen ezen nyelvekből, közvetlenül származtatom, hanem csak általában annyit, hogy azt ezen nyelvekből eredőnek tekintem. Közelebről azt az indo-iráni nyelvet, melyből a mi szavaink valók, nyelvemlékek útján nem ismerjük; de az eddigi kutatások alapján is mondhatjuk,

ide a mord. *moda*, cser. *mülande* szókhöz SETÄLÄ-től csatolt lpF. *modde* (g. *modē*) «pulvis», melynek QUIGSTAD (Nordische Lehnwörter im Lappischen, 237.) ónorvég *moð* mását említi. Szintígy kétes jelentésbeli eltérésénél fogva is a finn *muta* «limus; kot, schlamm» idetartozása is; a lpF. *morre* «limus in fundo aquæ immotæ» pedig bizonyára a ném. *moor* szóval függ össze.

A magy. *fal* szót SETÄLÄ a f. *pato*, lpF. *buodto*, osztB. *pol*, *pot* «folyósövény, czége» jelentésű székkel rokonítja (383. l.). Kétség teszi ez egyeztetés értékét a jelentések tetemes eltérése; a mennyiben a finn-magyar nyelvek két legszélő tagjában előforduló specialis «folyósövény» jelentés nem gondolható másodrendűnek. Ellenben a magy. *fal*-nak eredeti «oldal» értelmét igazolják tájnyelvi használatai: *ruha fala* «külső színe a ruhának» (Baranya m.; MTsz.); *edény fala*, *hordó fala* «dongája», *kerék fala* «kerék-talp, a kerék küllőire alkalmazott fák» s ebből *falaz* a székelyben «talpakat rak a kerék küllőire», a Bodroghözben «összeállítja a hordó dongáit» (u. o.). Számbavéve, hogy a votj. *bord* «fal» szó is tulajdonképen «oldal»-t jelent (v. ö. *bordin* «mellett», *bordis* «melől») s hogy az osztjákban is a «fal»: *χõt-punël*, azaz «haus-seite» (AHLQV.), nem kételkedhetünk benne, hogy BUDENZ szószármaztatása a helyes, ki a magy. *fal* szót az osztB. *punël* «seite», f. *puoli* «pars dimidia» másának tekinti. — A SETÄLÄ-től felhozott alakokhoz sorakozik még a déli osztják *pali* «vízrekesz, запоръ» (NyK. 26, 49.); ellenben kizárandó közülök: cser. *püa*, *püje* (l. fentebb 44. l.).

A magy. *ól* szót (*disznó-ól*, *juh-ól*) bár «talán»-nal bevezetve SETÄLÄ is, mint BUDENZ, eredeti «ágy, fekvőhely, alom» jelentés fölvétele mellett a magy. *al*-«alunni» igéből származtatja (386. l.). E szó azonban a törökségből került hozzánk, hol *açil*, *aul* «kerítést, fonadékot» (орграда, плетень) jelent (Будагов: I, 64.) ilyenek levén mai nap is keleten az állattartó ólak.

hogy az nem volt egységes, vagis nyelvjárásokra oszlott. Egy ilyen nyelvjárásnak folytatója különösen az osszét, melynek sajátosságai többször jelentkeznek indo-iráni eredetű szavainkon. Több esetben világosan látható, hogy a finn-magyar nyelvek közös iráni elemei nem egyazon területről, illetőleg korból valók. Mindez kellelőleg számbaveendő a hangbeli eltérések magyarázataiban.

A szorosabb «stall» jelentés tetszik ki az ugyancsak törökből való kaukázusi, jelesen udini *aghül*, ingiloi *aghil* «kuhstall» szavakból (ERKERT: 132. l.). A bolgárban is $\tau\text{g}\tau\text{l}$, $\text{a}\text{g}\tau\text{l}$ «hürde». Ugyane szónak más török nyelvjárásból való átvétele az *akol* (>újszlov. *okol*, oláh *okol*) a szóközépi g (γ) $\sim k$ hang-megfeleléssel, mint a *bika*, *béka*, *ökör*, *iker*, *tükör*, *kökény*, *káka*, *kökörcsin* szavakban.

Ismételten fejtegetett nézete SETÄLÄ-nek (NyK. 26, 195. és 394. ll.), hogy a vog. *ta'il* «tele», *ma'il* «mell», *taul* «szárny» (= osztjB. *tël*; *megël*, *mevël*; töröl | osztI. *tët*; *meget*; *tögot* «feder» magy. *tele*; *mell*, *mál*; *toll*) alakokban «bizonyára hangátvétel történt valamely következő gutturalissal, a mely nyilván valami féle képzőelemhez tartozott»; alapítja pedig e felfogását arra, hogy a finnben *sulka* «toll» és a lappban *mielgga* «mell» alakok (*lg*, nem pedig *gl* hangcsoporttal) szerepelnek. Ámde az osztják ejtés eredetibb volta mellett tanúskodik a szamojéd: osztS. *munet*, *munát*, *müt* «busen»; JurS. *mā'*, *ma'*; KamS. *mü'*, *mü'i* (mely utóbbi alakok szintén arra vallanak, hogy a «gutturalis» elem megelőzte a tövégi mássalhangzót). Ugyanolyan alakulat, mint lapp *mielgga* a lpF. *bälgge* «pollex», mordM. *pelka* id.; de JurS. mása ennek is: *piketea*, *pikicea* «daumen». Különben a magy. *mell* és *toll* alakok *l*-je is inkább magyarázható eredetibb γl (*vl*), mint *lg*, *l_r* (*lj*) révén, mely utóbbiból inkább *gy*, *ly* fejlett volna (v. ö. *négy* = f. *neljä*). A *mál* olyan alakulat, mint *nál*, melynek hosszú hangzóját megmagyarázza osztják *noyel* megfelelője; de a mordvinban ennek is *nolga* («rotz») mása található *lg*-vel. A finn *täyde-* (nom. -*si*) alakot megérteti a lappK. *tivt* «voll» (v. ö. lpF. *dievva* id.), melyből látni való, hogy az *äy* diftongus utórésze *v* (> γ) volt.

Hogy a zv. *tir* «tele» és magy. *tele* stb. egyeztetése ellen SETÄLÄ-től támasztott nehézség, az $l > r$ hangmegfelelés analog esetekkel igazolható, már fentebb (140. l.) kimutattam. Nincs tehát szükség rá, hogy más szócsaládokban keressük ezen zv. *tir* rokonosságát. Azon finn szavak, melyeket SETÄLÄ erre nézve felhoz (395. l.), t. i. *tyrettä-* «sistere, cohibere (fluxum sanguinis)», *tyrmä* «das geronnene blut» inkább csatolhatók, mint ezt BUDENZ teszi, a magy. *dermed*-hez, melylyel összefügg a magy. *dér* is (MOLNÁR Albertnél: «gelu, algor»), a Wiedemanntól közölt votj. *der* «reif» mása. Más szó az osztB. *täremlen* «hinreichen», melylyel SETÄLÄ

szintén azonosítja a zv. *tār* szót, t. i. a vog. *tāremli* «terjed, ereszkedik» (v. ö. *tārāti* «ereszt, bocsát, kiterjeszt») mása, mely a magy. *terjed-* családjához tartozik. A *termét* «бyдeтb» (elég, kielégítő) alapértelme: «hinreichend, genug»; osztB. *tarmatij* «satt, gesättigt» pedig tulajdonképen ebből való képzés: «hinreichend versehen, kielégített». Megint más szó az ugyancsak idecsatolt osztB. *tārem* «hart, rauh, zähe», I. *tāram* «stark, fest», melynek vogul másai: KV. *tērēy, tērp* «erős» (*t. kwäl* «erősen épített ház», *t. lū* «szilaj ló», *tērēy ēri* «hósi ének») a magy. *derék* (*d. ember, ló*) szóval való egybevetést javasolják.

A finn *neito* «virgo», zv. *nīl* «leány» csoportjába teljes joggal sorozható a vog. osztj. *nāj, nojj* «úri nő, leány, kisasszony», osztB. *nāj*, mely magashangúnak is vehető (l. NyK. 25, 172.); továbbá a magy. *lej-ány, le-ány* (= vog. *nāj-ānk*) előrésze. Ez utóbbiban a *j* eredetibb *jl* (f. *neito*) helyett olyan alakulat, mint *máj* (= osztj. *mūjol*). A vog. osztj. alak *j*-jére nézve v. ö. vog. *χuj-*, osztB. *χoilem* «liegen» = votj. *kīl-lī* «feküdni, heverni».

A magy. *enyv* szót a vog. *ēlēm, īlēm, jūlēm*, osztB. *aijim*, I. *ājēm*, S. *ējem, eijem* «enyv» szókkal vetettem volt egybe (Ethn. 4. 177.), kimutatván ezek szorosan egyező másait a törökségben (altaji *jelim*, kazáni tatár *želem*, kojbál *tilem*, oszm. *jelim* stb.). Most azt véli SETÄLÄ, hogy talán a vog. *īlēm* stb. összetett szó; abban az esetben a *-lēm*, osztj. *-jim, -jem* = f. *tymä* «gluten» lehetne is». «Nagyon merész dolog» szerinte «föltenni, hogy a magy. *enyv*-ben a *ny* pro *j* rákövetkezett eredeti nasalis *m* hatása». Én a *l, j, ny* változást ilyen úton igen alkalmasan magyarázhatónak tartom; de könnyen megtörténhetett az rákövetkező (később *v*-vé változott) *m* nélkül is, a mint pl. ezekben: *kényó* = *kíjó, kígyó*; *kény* és *kéj*, (*kényes*, KRESZNERICS-nél *kéves*); *hajít, hagyít* és *hanyít* (Nyr. 8, 182.); *pedig, pejitt, pegyét* és *penyét*; *mogyoró* és *monyoró* | *sül-* és *sün-disznó*; *vőfély* és *vőfény, sármály* és *sármány* stb. (l. NyrKalauz 62, 65. ll.).

Az igen kis területen (Somogy m.) használatos «mistel, vogel-leimbeere» jelentésű *gyimbor, gyomború* tájszónak a f. *tymä* «gluten», cser. *lümö*, zv. *lēm* id. adatokkal való egyeztetésében óvatossá tehetné volna SETÄLÄ-t (435. l.) annak feltűnő hasonlósága a ném. *leimbeere* szóhoz. Alig lehet benne kétség, hogy e két szó valamiképpen összefügg; a *leim* középfelemn. alakja:

dim s az újszlovénban is *lim*; a *beere* pedig az itt leginkább számbajöhető karantán németsejben összetételekben *pár*-nak hangzik, pl. *weinpár*, *stánpár* (steinbeere), *murpár* (brombeere), *roapár* (rothbeere, erd.-b.); l. MATTH. LEXER: Kärntisches Wbuch, 22. (hol az *ä* meghatározása: «der aufwärts strebende, dem *ä* sich nähernde kurze *a*-laut»; Einleit. XVII.). A *gyimbor* szókezdője keletkezhetett akár **lyimbor* (>**jimbor*) előzményből, de belejátszhatott fejlődésébe a népetymologia is, mely a *foglleimpár*-ból talán előbb e növény használatosabb *fagyöngy* neve mintájára **fagyimbor*-t alkotott s ebből vonta el a *gyimbor*-t. Nagyon kétséges az e szó utórészének tulajdonított «bogyó» értelem, melynél SETÄLÄ valószínűleg a f. *marja*-ra gondol. A magy. *bogyó* ugyanis nem **borjó*, hanem **bojló*, **boljó* helyett való, a mi kitünik vog. *pul*, *pol*, *pol* «bogyó» megfelelőjéből, melynek ÉV. *pil* alakjában az *i*, továbbá az ide tartozó f. *puola* «áfonya» szóban a kettőshangzó (v. ö. finn *puoli* = osztB. *pujël* «seite») szintén mutatják nyomát a magyar *bogyó* előzményében föltehető *j* (< γ) -nek. Használatos is a *bolyó*, *bojó* változat a Tiszavidéken, valamint *bolyó* a palóczban (l. MTÁjszót. 150.).

A zürj. *čün*, votj. *čünä* «ujj, finger» szót SETÄLÄ elkülöníti a magy. *ujj*, vog. *tulä*, lappS. *čüete*, lp. *čuvdde* «digitus» csoportjától (401. l.), mivel «*i* helyett *l*-et várnánk» benne. Ámde ugyane hangváltozásra példák: zürj. *kin*, *ken* «schale, dünne haut» e mellett: *kil* «haut, schale, hülse» | *ruñjal*- «umherschweifen» és *ruñjal*- «umherschlendern, umherstreifen» | votj. *ken*, *ken*, *kenak* «schwiegertochter» = z. *kel* id. | zürj. *čan*, votj. *čünä* «csikó»: v. ö. tatár *taj* «két éves csikó», csuv. *tära*, magy. *csikó*, melyekből permi előzmény gyanánt a mai *ü*-vel szemközt *j*, *l*-féle hang derül ki. — A magy. *ujj*-hoz sorolt votj. *čöli*, *čülä*, zürj. *čal* «ausserstes, kleiner finger» szót én inkább a magy. *hüvelyk*, *hök* (*h*-*ujj*) szóhoz csatolnám, melylyel alaprészében egyezőnek látszik az ÉV. *säväs*, KV. *säus* «hüvelyk» is (v. ö. a képzőelemre nézve az ugyanoly végzetű magy. *arasz* = vog. *tāres*, ÉO. *söres* «spanne» szót).

A magy. *ezer*, vog. *sätër*, *šätëraq*, osztj. *taras*, *tores*, zürj. *šurs*, votj. *šuris* viszonyát SETÄLÄ még mindig «homályosnak» tartja (411. l.) a nélkül, hogy erre vonatkozó többrendű fejtegetésemre (Ethn. 5: 136, 139, 165. ll. és NyK. 25, 378.) ügyet vetne. Bizo-

nyos, hogy a vog. *sātēr*-nak semmi köze a vog. *sāt* «száz» szóhoz s hogy szóközépi *t < s* változással a szkr. *sahasra* «mille» szóhoz képest olyan alakulat, mint a vog. *ātēr* «úr, fejedelem; istenke» a szkr. *asura*-hoz (l. különösen NyK. 25, 278.). Az osztják és permi alakokban mutatkozó metathesis igen alkalmasan magyarázható az *o s s z é t* nyelvnek kedvelt *ʒr, dr, γr, γr > rʒ, rd, rʒ, rʒ* hangváltoztató hajlandóságából, melynek több esetét igazoltam vogul-osztják és permi nyelvekbe átment *osszét* jövevényszókon is (l. Ethn. 5 : 165.).

A lpF. *-goatte-*, lpS. *-kōate-* inchoatív képzőhöz, melyhez SETÄLÄ a mordvin *-kadan* képzőt (*koža-kadan* «ich werde reich», Reg. *kožakēdan* «meggazdagodni») is csatolja, igen jól illik alakjánál és jelentésénél fogva a magy. *kez-d-* (frequ. *-d* képzővel), továbbá a zürj. *kut-* «fangen» és «*a n f a n g e n*», votj. *kut-* «fogni», frequ. *kutišk-*, *kuk-* «kezdeni, hozzáfogni» (v. ö. magy. *fog-* a régi nyelvben «kezd» értelemmel), mely utóbbiakban azonban a *-t* már képzőelemnek veendő (mom. *-t*).

Igen fontos tanulsága SETÄLÄ művének, hogy a finn-magyar összehasonlító hangtan tüzetesebb műveléséhez tulajdonképen csak akkor foghatunk, ha előbb az egyes nyelvek, illetőleg nyelvcsoportok terén megtettük mindenütt az ősalakok kifejtésére törekvő hangtörténeti nyomozásokat. Dicséretesen buzgólkodnak ez irányban az őket közelebről érdeklő nyelveket illetőleg a finnek, kik között SETÄLÄ a finn, WIKLUND a lapp, PAASONEN a mordvin nyelvre vonatkozólag közöltek ide vágó igen érdemes tanulmányokat. Hasonló munkálatok volnának szükségesek a cseremiszre, továbbá a permi és magyar nyelvcsoportokra nézve is, mely utóbbihoz azonban mindenelőtt újabb, az eddigiéknél megbízhatóbban följegyzett *o s z t j á k* nyelvi anyag szerzése volna kívánatos. Föltétlen követelmény az efféle kutatásoknál, hogy bár aránylag szűk körben, t. i. egy nyelv, vagy nyelvcsoport terén mozognak, ne téveszszenek soha szem elől különösen a közelebb álló rokon nyelvek irányadását; mert pozitív nyelvelmékek híján e nélkül csak vajmi kevésbé igazodhatunk el a hangtörténeti kérdésekben, tudhatjuk pl. hogy a votják *lul* «lélek» szónak a zürjében *lol* a mása, de már nem, hogy itt az *u, o* eredetibb magas hangzó változata, mire csak a f. *lőyly* «dampf», észt *leili* «atem», magy. *lélek* (*lilek*), vog. *lili* tanít meg bennünket. Nem ok nélkül hangoztatjuk ezt

e helyen; mert épen a finnek eddigi munkáikban tapasztaljuk többször, hogy hangtörténeti következtetéseikben nincsenek kellő tekintettel a rokon nyelvek világos tanúlságára s megalégesznek ama szűk látókörrrel, melyet egy vagy két nyelv a vizsgálonak nyújthat.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Ezüst. Ezt a szavunkat eddig finn-ugor megfelelőivel (zürj. *eziš*, votj. *azves* «ezüst»; zürj. *ozis*, votj. *uzves* «ón, ólom»; vogB. *ātweš* «ón», AL. *atweš* «ón» stb.) együtt iráni eredetűnek tartottuk (vö. összet. *avzis*, *ävzist*, *ävzeste* «ezüst») (Ethnogr. 5 : 9). A «Virittäjä» 2. számában Y. WICHMANN azt iparkodik kimutatni, hogy a szó eredeti a finn-ugor-ságban és (mint SCHRADER, HÜBSCHMANN és STACKELBERG is véli) a permi nyelvekből ment át az összet. M. ANDERSON is kifejezte azt a nézetét, hogy a fenn idézett szavak talán olyan összetételek, mint pl. az osztj. *säl-vož* «ezüst» (tkp. «fehér ércz»). Az összetétel előtagja W. szerint a votj. *aziz* szó előrésszével azonos; *iz* = «kő», *aziz* = «fehér kő», tehát *az* = «fehér». W.-nak az a nézete, hogy a votj. *azves* «ezüst» = *az* «fehér» + *ves*; ez a *-ves* = f. *vaski* «réz», osztj. *vož* «ércz, vas, pénz», m. *vas* stb., tehát *az-ves* eredetileg ezt jelentette: «fehér réz (ércz?).» Ugyanez a **ves* van meg a votj. *uzves*, zürj. *ozis* «ón, ólom» szóban, a melyben az *uz-*, *oz-* előrész eredetileg valószínűleg az ónnak, ólomnak valami tulajdonságát jelentette. Valószínű, hogy a vog. *atweš* és a m. *ezüst* szintén olyan összetételek, mint a votj. *az-ves*. (E szerint a m. *ezüst*-beli *üst* a *vas* szó változata). Ha e fejtegetés megáll, akkor gazdagabbak vagyunk egy fontos művelődéstörténelmi adattal, a mely azt bizonyítja, hogy a keleti finn-ugor népek már nagyon korán ismerték az ezüstöt, a mi — úgymond W. — nagyon valószínű is, ha, a mint jó okkal tehetjük, az ő ősi lakóhelyüket az érczekben gazdag Urál hegység lejtőire tesszük.

Sz. J.

Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás.

(Bemutatta a M. T. Akadémia I. osztályának 1896. november 3. és 23-iki ülésében.)

Második közlemény.

VI.

Megvizsgáltuk az összes ellenvetéseket, melyekkel a maczedon eredet hívei az ószlovén nyelvnek pannon eredetét lehetlenné akarták tenni. Mind nemcsak végtelen gyalónak bizonyult, hanem legtöbb, még pedig a legfontosabbja, valósággal olyannak, hogy épen azt erősíti, a mit meg kívánt dönteni. Többi dolgunk már egyszerű. Ha a IX. századbéli pannon szláv nyelvet az ószlovénnel azonosítani akarjuk, ki kell mutatnunk, hogy ennek minden jellemző sajátága megvolt benne. De vajjon ezt ki tudjuk-e mutatni? Van-e rá eszközünk és módunk? Nem járunk-e úgy, mint a maczedon eredet hívei, a kik azt a nyelvet, melyet az ószlovénnel azonosítani akartak, még csak meg sem tudták határozni? Hisz azon a vidéken, a hol az ószlovén irodalom keletkezett és első virágzását élte, vagyis az egykori Pannoniában és Nagymorvaországban most más népek laknak, mint a minők az ószlovén irodalom keletkezésekor laktak. De a nehézségek elhárúlnak, ha a mostani népek valamelyike azokkal a hajdani népekkel oly szoros kapcsolatban állott, hogy nyelvében ezeknek nyelve igen nagy számú, elég erős és ezer évre visszaérő nyomokat hagyott. Ilyen nép pedig valósággal van és az, mint mindenki tudja, a magyar. A hajdani Pannonia a mai magyar Dunántúl és a régi Nagymorvaország a mostani Morvaországon kívül Magyarországnak északnyugati része egész a Dunáig és Garamig. Látni való tehát, hogy az a vidék, melyre a történet az ószlovén irodalom keletkezését és első virágzását helyezi, ma csaknem egészen Magyarországra esik, a X. század elejétől pedig jó ideig teljesen is magyar hatalom alatt állott. Hogy a honfoglaló magyarok a pannon és marahán

szlávokat meghódították és alattvalóikká tették, az a történelemből ismeretes, a magyar nyelv meg arról tanúskodik, hogy e népek beleolvadva a magyarságba és így szláv nyelvüket magyarra váltva, szláv szókincsüknek egy jelentékeny részét áthozták új nyelvükbe. Így a magyar nyelv a pannon és marahán szláv nyelvnek megismerésére kitűnő módot és eszközt nyújt.

Mi tehát nem vagyunk abban a bajban, melyben a macedon eredet hívei vergődnek. Nekünk nem kell bekötött szemmel merőben ismeretlen és semmi módon meg nem határozható nyelvnek vagy nyelveknek a sajátosságait találgatnunk. Mi biztos alapon állunk, csupa ismeretes factórral számolunk; mert meg tudjuk állapítani annak a nyelvnek, melyet az ószlovénnel össze akarunk vetni, hangzását, alakját, szókincsét, minden fontos tulajdonságát. Ezzel szemben lehetetlen a vendekre, tótokra és a mai morvákra hivatkozni. Mert ki tudja azt bebizonyítani, hogy ezek ép oly szoros benső kapcsolatban éltek a pannon és marahán szlávokkal, mint a magyarok? Ki tud csak annyit is bebizonyítani, hogy a vendek, tótok és mai morvák története ép oly kétségtelenül visszaér a pannon és marahán szlávokig, mint a magyaroké? Egy nehézségünk azonban még mindig marad. A pannon és marahán szlávok két külön fejedelem alatt két külön országot alkottak és így föltehető, habár nem épen szükséges, hogy két különböző szláv nyelvet is beszéltek. De megnyugtathat az, hogy még a macedon eredet hívei sem mernek a két nyelv közt valami nagyobb különbséget föltenni. VONDRAK határozottan azt mondja, hogy a «Pannonia és Nagymorvaország nyelvjárásai közti különbséget egyáltalán jelentéktelennek kell föltenni».*) Ezt ugyan pusztán csak gondolják, de azért a föltevés helyes, mert a magyar nyelv igazolja. A mi legrégebb szláv jövevényszavaink ugyanis nem származhatnak csupán csak a pannon vagy csupán csak a marahán szlávoktól, hanem bizonyára részben ezektől, részben azoktól erednek, és azért mégis föltűnően egyöntetűek, mintha csak egyetlen egy nyelvből kerültek volna. Ez egyenesen annak az elfogadására kényszerít bennünket, hogy a pannon és marahán szlávok egészben ugyanazt a szláv nyelvet beszéltek és legfeljebb némi nyelvjárásbeli eltéréseket ismertek.

*) *Alt Slov. Studien.* 78. 1.

Nem tartozik mostani föladatomra, hogy a magyar nyelvben igen nagy számmal fenmaradt adatok alapján a pannon-marahán szláv nyelvnek kimerítő részletes képét rajzoljam. Ez különben is a szlavistáknak volna kötelességük; mert a dolog első sorban és főképen nem a magyar, hanem a szláv nyelvtudományt érdekli. De azért más alkalommal szívesen teljesítem, a mit ezúttal föladatomra való tekintetből mellőznöm kell. Kérdésünk csak azoknak a sajtáságoknak keresését követeli, melyek az ószlovén nyelvet kiválóan jellemzik és összességükben minden más szláv nyelvtől megkülönböztetik. E sajtáságoknak ugyanis, mint már többször ki volt emelve, szükségképen meg kell lenniök a pannon-marahán szláv nyelvben is, ha ezt az ószlovén nyelvvel azonosítani akarjuk, hogy az utóbbit a pannon és marahán szlávok földjéről vagy rövidebben mondva a tágas értelemben vett Pannoniából származtathassuk. Itt is tehát számba kell vennünk, mint a macedon nyelvjárásoknál tettük, az \overline{m} (a) és \overline{A} (e) orrhangzókat az \overline{b} (i) és \overline{b} (ü) félhangzókat, az *št* és *žl* mássalhangzós kapcsolatot és az *l* epentheticumot. A névmutatónak hiánya mellett a declinációnak és infinitivusnak megléte az ószlovén nyelvre nézve csakis a bolgár-macedon nyelvjárásokkal szemben jellemző; semmiféle más szláv nyelvtől vagy nyelvjárástól e tekintetben nem különbözik. A pannon-marahán nyelvnel tehát e három köz szláv tulajdonsággal csak akkor kellene foglalkoznunk, ha kitűnnék, hogy a bolgár-macedon nyelvjárásokhoz hasonlóan ismerte a névmutatót, ellenben nem volt se declinációja se infinitivusa.

Hogy a pannon-marahán szláv nyelvnek ép oly kevésé lehetett névmutatója, mint az ószlovénnek, azt legrégibb szláv jövevényszavaink azzal tanúsítják, hogy egyetlen egy sincs közöttük, melyben akár elülálló, akár hátratevő névmutató rejlenék. Pedig különösen hátratevő és a szóhoz függedő névmutatónak mégis csak elő kellene fordulnia, ha a pannon-marahán nyelv ilyet ismert volna. A declinációról a névmutató hiánya mellett szükségképen föl kell tenni, hogy megvolt; mert a névmutatónak megléte és a declinációnak hiánya vagy legalább hiányossága, valamint megfordítva a névmutatónak hiánya és a declinációnak megléte általában együtt szokott járni. Így nem gondolható, hogy a pannon-marahán nyelvnek ne lett volna declinációja, mikor névmutatója nyelvünk tanúsága szerint nem volt. Igaz, hogy declinációs szláv

alakot nyelvünkben nem tudunk bizonyosságul fölmutatni, mikor pedig latin declinációs alak elég van. De a dolog abban találja magyaroztatását, hogy a pannon-marahán szláv szókat nyilván nem a magyar vette kölcsön, a ki többször hallva a declinációs alakot mint a nominativust, alkalmasint amazt fogadta volna el, hanem bizonyára áthozták maguk a megmagyarosodó pannon és marahán szlávok, a kik jól tudták saját szavaik nominativusát és így a declinációs alakot gyakoribb volta mellett sem téveszthették össze vele. A declinációval együtt föl kell tennünk az infinitivus megvoltát is; mert hiánya csak declinációntalan vagy hiányos declinációjú nyelveknél tapasztalható, mint pl. a bolgár-macedon nyelvjárásokon kívül az oláh, albán és újjörög nyelvben. Pannon-marahán infinitivus-alak szintén nem maradt a magyarban; de ez épen nem feltűnő, mert idegen infinitivus-alak egyáltalában nem található nyelvünkben. A magyar nyelv ugyanis a máshonnan átvett igéket mindig a maga képzőivel szokta alakítani. Nincs tehát okunk kételkedni abban, hogy a pannon-marahán nyelv a névmutatóra, declinációra és infinitivusra nézve az ószlovénnel teljesen megegyezett, különösen mikor e részben az összes szláv nyelvek közül csak a balkánfélszigetiek és még ezek közül is csak a délkeletiek vagyis a bolgár-macedon nyelvjárások ütnek el az általános szláv typustól; a pannon-marahán nyelv meg se földrajzi helyzeténél, se semmiféle különös sajátosságánál fogva nem számítható a délkeleti balkánfélszigeti csoporthoz. Annyi minden esetre bizonyos, hogy a névmutató megvoltát valamint a declináció és infinitivus hiányát a legcsekélyebb valószínűséggel sem lehetne a pannon-marahán nyelvnek tulajdonítani és így nem szabad őt ilyes ürüggyel az ószlovéntől már eleve különbözőnek állítani.

Ezzel áttérhetünk arra a kérdésre, hogy megvoltak-e benne az ószlovént kiválóan jellemző sajátosságok. Ezt igen röviden tárgyalhatom, minthogy a szükséges adatok MIKLOSICHNAK *Die slavischen Elemente im Magyarischen* művében nemcsak föl vannak sorolva, hanem bevezetésében legnagyobb részt össze is állítva már készen találhatóak. A nasalismust vagy rhinesmust, mint fentebb láttuk, még a macedon eredet hívei sem merik megtagadni a pannon szlávoktól. Hiába is mernék, nyelvünk rögtön rájuk czáfolna, melynek tanúsága szerint a pannon-marahán nyelv

ép oly fokban és ép oly minőségben birta a nasalismust, mint az ószlovén. Megvolt benne mint rendes jelenség és megvolt benne kétféle, egy mély és egy magas orrhangzó képében, szakasztott úgy mint az ószlovénben. Csak egy pár példát iktatok ide a magyarból, mindenik mellé összehasonlítás végett oda téve az ószlovén alakot is. Mély orrhangzó tükröződik a következőkben: *abronec* (obrаѣъ), *bolond* (blаdъ), *donga* (dаgа), *dorong* (drаgъ), *galamb* (golаbъ), *gomba* (gаbа), *goromba* (grаbъ), *kompona* (kаpоnа), *koncz* (kаsъ), *konkoly* (kаkоlъ), *korong* (krаgъ), *munka* (mаkа), *ontok* (аtъkъ), *parancsolni* (porаѣiti), *porond* (prаdъ), *szombat* (sаbоtа), *szomszéd* (sаsѣdъ), *tompa* (tаpъ). Magas orrhangzónak reflexe van ezekben: *gerenda* (grѣdа), *lencse* (lѣsťa), *péntek* (pѣtъkъ), *rend* (rѣdъ), *szent* (svѣtъ), *szerencse* (srѣsťa). Hasonlóképen megvolt a pannon-marahán nyelvben mint rendes jelenség, mély és magas alakban, a két félhangzó, szintén úgy mint az ószlovénben. A mély félhangzó tükröződik ezekben: *bolha* (blъhа), *borda* (brъdо), *dolog* (dlъgъ), *korcsma* (krъѣmа), *kormány* (krъmа), *moh* (mъhъ), *ontok* (аntъkъ), *oszló* (stlъpъ), *rozsa* (rъžъ), *rozsa* (rъždа). A magas félhangzónak reflexe van a következőkben: *csöbör* (ѣbъrъ), *kereszt* (krъstъ), *len* (lъnъ), *osztón* (ostъnъ), *pezér* (pъsarъ), *tömlőcz* (tъmъnica). Ebből láthatni, igaza volt-e OBLAKnak, mikor a pannon szlávoknak csak egy félhangzót tulajdonított. Csak annyit kell még megjegyezni, hogy a hangsúlytalan, különösen szóvégi félhangzók a magyarban rendszeren eltűntek, a mint az tiszta magyar szók hajdani véghangzóival is megtörtént. Hogy az *st*, *žd* ép úgy megvolt a pannon-marahán nyelvben mint az ószlovénben, azt már fentebb láttuk. Csak a példákat ismétlem: *mostoha* (mašteha), *Pest* és *pest*, magyar képzővel *pestes* (pešťa); *mesgye* (mežda), *rozsa* (rъžda). Ide sorolható *lencse* (lѣsťa) és *szerencse* (srѣsťa) is, mivel ezekben a *cs* magában a magyarban *st*-ből lett. Hátra van még az *l* epentheticum, melynek különösen OBLAK tulajdonított nagy fontosságot, úgy látszik azért, hogy az ószlovén nyelv hazájának megállapításánál annál biztosabban kirekeszthesse Nagymorvaországot. *) De erre is van példánk

*) «Dagegen spricht scheinbar der Mangel des *l*-epenth. in den macedon. Dialecten, aber noch viel entschiedener fällt der Mangel des *l*-epenth. im Böhmischo-Slovak. gegen die mährische Provenienz des Altslov. in die Wagschale (*Archiv f. slav. Philol.* XVII. köt. 599. 1.).

a *szablya* (*sablja*) szóban, mely bizonyára ép úgy pannon-marahán eredetű, mint a régi szúcza (*sulica*) és kópja (*kopije*) fegyvernevek. Így hát a magyar nyelv segítségével megtaláltuk a pannon-marahán szlávban az ószlovén nyelv összes jellemző sajátosságait minden *hija* nélkül, tökéletes épségben és teljes megegyezésben. Most már minden elfogulatlan gondolkozóra bízhatjuk az ítéletet. Bárki megmondhatja, szakember vagy laikus egyaránt, helyes volt-e tehát a természetes alapot elhagyva, az ószlovén nyelv számára más hazát keresni, mint a hol maga az ószlovén irodalom keletkezett. Azt már nem is kérjük, okos dolog volt-e, hogy az újabb szlavisták az egyetlen igaz tanút, a magyar nyelvet, mely az összes nyelvek közt csak maga képes e kérdésben döntő bizonyítékokat szolgáltatni, könnyű vérrrel mellőzték, sőt hetykén fitymálták.

VII.

De valaki mind a mellett *Jacó* példájára azt az ellenvetést tehetné, hogy hiszen mégsem tudjuk egész biztosan, nem kerülhetek-e az elsorolt szók máshonnan is és így azok a bennük tükröződő jellemző ószlovén sajátosságok még nincsenek elég erősen Pannoniához és Nagymorvaországához kötve. Azután ha elfogadjuk is, hogy mind Pannoniából és Nagymorvaországból való, még mindig kívánatos volna tudnunk, melyek származnak határozottan az egyik, melyek a másik területről. Mert hátha mégsem egyféle szláv nyelv uralkodott a két országban! Azért olyan szókra volna szükségünk, melyek kétségtelenül csakis Pannoniában és kétségtelenül csakis Nagymorvaországban juthattak a magyar nyelvbe. Ilyen kínálkoznék kétféle is. Először is kutatni kellene, nincsenek-e a legrégibb magyar jövevényszók között mégis határozottan vend és tót természetű kifejezések, minthogy ma a hajdani Pannoniának egy részében vendek és az egykori Nagymorvaországnak egy részében tótok lálnak, a kik a régi pannon szlávoknak és a marahánoknak lehetnek ivadécai. Ezek legalább területhez kötött szók volnának. Azután ott vannak a helynevek, melyek még szorosabb határok közé egy bizonyos pontra vannak szorítva. A helynevek igen szívósak, nagyon hosszú ideig megmaradnak s ha elváltoznak, sokszor századok múlva is elárulják eredetüket. Azért ha a

vendek és tótok csakugyan már a IX. században lakták Pannoniát és Nagymorvaországot, akkor biztosan akad kétségtelen vend és kétségtelen tót helynév. Ez esetben pedig az ószlovén nyelvnek pannon és marahán eredete nagyon is kérdésessé válhatik. Igaza van, a ki így okoskodik. Csakhogy ez a kötelesség épen az ellenmondóra hárul. Mert mi alapon teszi vendjeinket és tótjainkat az ezer év előtti pannon és marahán szlávoknak vérszerinti utódjaivá és így mi alapon állítja, hogy a pannon és marahán szlávok velejében vendül és tótul beszéltek? Hogy ezt tehesse, előbb a magyar nyelvben ezer éves kétségtelen vend és ezer éves kétségtelen tót nyomokat kellene kimutatnia. A maczedon eredet hívei meg is kísérlették a dolgot, de itt, noha különben, mint láttuk, a legveszettebb bizonyításokra képesek, még az ő tudományuk is csütörtököt mondott. JAGIC mindössze három szót próbált régi vendnek vitatni, azt is sikertelen; régi tótot már egyet sem mert csak említeni is. A helyneveket meg épen nagyon kerültek mindnyájan. Igaz, hogy a kétségtelen pannon *Pest*-nek elvitatázhatatlan *st*-je nem is nagyon biztatta őket, és így természetes, hogy a helynevek bolygatásától különösen óvakodtak. De ha már maguk a maczedon eredet hívei azokat az állításuk bizonyítására mulhatatlan szükséges ezer éves vend és tót nyomokat se a közszők se a helynevek közt nem kutatták, tegyük meg mink, már csak ellenpróba kedvéért is, mert hiszen az igazságot keressük és nem azt, hogy minden áron nekünk legyen igazunk. Hátha csak mulasztásuk miatt nem tudták állításukat bebizonyítani! Azért ne sajnáljuk a fáradságot és kutassuk egész részrehajlatlanul, nyelvünk minden zugában azokat a szükséges ezer éves vend és tót nyomokat. Talán szerencsétlenségünkre mi szerencsésebbek leszünk.

Vegyük először a közszőkat s ügyeljünk arra, hogy legrégebb szláv jövevényszavaink közt vannak-e olyanok, melyekben az ószlovén \bar{m} (*a*) és \bar{n} (*e*) helyett vend *o* (*o*) és *e* (*e*),* tót *u* és *a* (*e*), továbbá az ószlovén \bar{v} (*ř*) és \bar{r} (*ř*) helyett vend *e* (*a*), tót *a* (*o*, *e*), azután az

*) JAGIC az ő IX. századi vendjeinek orrhangzókat tulajdonít, de ezt a *lácna*, *lencse* és *szerencse* szók alapján teszi, melyek közül, mint láttuk, egy sem vend. Hasonlóképen cselekedett OBLAK is. Minthogy ezeréves vend nyelvemlék nincs, egészen a mai nyelvre vagyunk utalva, mely sehogy sem igazolja, hogy a IX. században ismerte volna a nasalismust.

ószlovén *št* és *žd* helyett vend *č* és *j*, tót *c* és *dz* (*z*), végül az ószlovén *g* helyett tót *h* van; mert ezek a hangok jellemzik a vend és tót nyelvet az ószlovénnel szemben. De hiába minden fáradozásunk; ilyenfajta közszókat legrégibb szláv jövevényeink közt egész irodalmunkban és összes nyelvjárásainkban a legmesszebb multtól kezdve mind máig fölfedezni nem birunk. Már csak a helynevek vannak hátra; ha ezek sem mutatnak kétségtelen vend és tót sajátosságokat, akkor többé nincs segítség. Hogy egész biztosan járjunk, vegyük a hajdani Pannoniából azt a részt, a hol ma is vendek laknak, a melyről tehát leginkább hihető, hogy a IX. században is vend volt. Ez óvatosság nélkül véletlenül Pannoniának oly vidékén is kereshetnénk vendeket, a hol nemcsak ma nincsenek, hanem régenten sem voltak, és így könnyen az a szemrehányás érhetne bennünket, hogy vagy gondatlanságból vagy szándékosan nem találtunk régi vend helyneveket. Az 1890. évi legutolsó népszámlálás szerint Magyarországon nagyobb számmal ma csak két megyében laknak vendek: Vasban és Zalában; amott 47,080, emitt 21,380, összes 68,460 lélek. E két megyében is leginkább három járásra esnek: Vasban a muraszombatira és a szentgotthárdira, Zalában pedig az alsólendvaira. Legnagyobb számmal a muraszombati járásban laknak együtt (37,994), kevesebben az alsólendvaiban (21,194), legkevesebben a szentgotthárdiban (9,016). Vas és Zala többi járásában, valamint más megyékben elenyésző csekély a számuk, mindössze még 2452 lélek. Ebből látszik, hol szabad és kell ősrégi vend helyneveket keresnünk, ha biztosan akarunk járni. Abból a vidékből azután, a hol ma tótok laknak, annyit kell fölvennünk, a mennyi a mai Magyarországból a X. század elejéig az egykori Nagymorvaországhoz tartozott, vagyis a Garam, Duna és Morva folyók közti részt, északon bizonytalan határral. E rész Bars, Esztergom, Komárom Nyitra, Pozsony, Trencsén és Turóc megyékre terjed ki. Ha a mai tótok Rasztiszláv és Szvatopluk népének maradékai, akkor a IX. században legalább ezen a területen kellett lakniok. Itt szabad és kell tehát ősrégi tót helyneveket keresnünk. Bizonyító természetesen a helynek csak régi neve lehet. Azért minden latba vetendő mai helynevet, hacsak egész világosan nem viseli magán a régiségnek félreismerhetetlen bélyegét, vissza kell kísérnünk, a meddig csak lehet, a multba. Kételkednünk kell nemcsak a mai vend és tót, hanem a mai

magyar helynevekben is. A mi ma így vagy amúgy van, annak nem kellett a múltban is okvetetlenül épen így vagy amúgy lennie. A mai vend vagy tót helynév előbb magyar lehetett és megfordítva a mai magyar helynév azelőtt vend vagy tót. Itt csak a természetes névcsereire gondolok; a mellett pedig, mint mindenki tudja, újabb időben gyakran még hivatalos névváltoztatás is történt. Mind ezzel lelkiismeretesen számolnunk kell, hogy az igazságon csorba ne essék.

Legfőképp nem szabad bízunk, sajnálattal kell mondanom, hivatalos helységnévtárunkban, mely épen a helységek neveire, tehát különösen arra, a mit czíme szerint ígér, fordít legkevesebb gondot. A ki azt hiszi, hogy *A magyar korona országainak helységnévtára* hitelesen és teljes számmal közli minden helységünk összes még használatban levő neveit, az nagyon csalódik. Hitelesen legfeljebb a hivatalosan megállapított nevet adja, a többinek se alakjával, se számával nem törődik. A tót helynevek pl. háromféleképen, hol magyarosan, hol tótosan, hol csehesen vannak írva, nem is szólva arról, hogy némelykor egészen zavaros is a helyesírásuk. Azután a hol valamely helységnek két, három, sőt négy nyelven is van neve, ott a hivatalosan megállapított néven kívül hol mind ki van téve, hol csak egy vagy kettő, hol meg egy sincs. Hogy pedig azok a közölt nevek is minő nyelvűek, azt a használónak egyszerűen találgatnia kell, de igazán kitalálni igen sokszor még az illető nyelvben vagy nyelvekben tökéletesen jártas sem bírja. A múltra meg sűrű fátyol van borítva, még a jelentől el nem szakítható közvetlen legközelebb múltra is. Ha két helység egyesült és két nevét összekapcsolta, e két név sokszor oly színben tűnik föl, mintha az egyik a másikkal csupán megkülönböztető jelzője volna. Így pl. a trencsénmegyei Kardos-Vaszka valaha két külön helység volt; de most Kardos épen olyan jelzőnek látszik, mint Kis-, Nagy-, Alsó-, Felső-, Nemes-, Szent- stb. A hivatalos helységnévtár egy szóval sem világosít föl eshető tévedéséről. Pedig talán nem közönbös, hogy e helység egészen tót lévén, Kardos-valami tót jelzőnek hivatalos fordítása-e vagy pedig egy régi magyarlakta helynek emléke. Ha tavaly hivatalosan megváltoztatták valamely helységnek a nevét, azt az idei helységnévtárból már nincs módod megtudni. Vas megyének muraszombati és szentgotthárdi járásában 1887-ben 60,981/IV. számú belügyminiszteri

rendelettel megváltoztatták majd száz helységnek a nevét s azóta ez új helynevek úgy vannak közölve a helységnévtárban, mintha ős időktől fogva élnének. A szerkesztés gondosságának legszebb példája azonban a következő. Szintén Vas megye szentgotthárdi járásának három helysége, legalább a hivatalos helységnévtárban, szörin-szálán elveszett. Ezek *Bükalla*, *Martinya* és *Türke*. Az első már 1428-ban van említve («Bykalya in distr. Ewrseg»), a második 1387-ben «Martynye» alakban fordul elő és Dobra várához tartozott, a harmadikról nincs ilyen régi adat. Az 1863-tan megjelent helynévtár szerint Bükalla az őrési, Martinya a petáncezi, Türke a felsőlendvai járáshoz tartozott. Az 1880. évi népszámlálás is még ismeri mind a hármat; de 1887 óta nyomuk veszett. Mi történt velük, arról a helységnévtárnak azóta megjelent kiadásai mélységesen hallgatnak. Az 1892-iki kiadásban viszont, honnan honnan nem, egyszer csak előtűnik egy *Magasfok* nevű, hivatalosan Vas megye szentgotthárdi járásában fekvő, 124 házban 707 római katolikus vallású vend lakost számláló helység, mely az 1895-iki legújabb kiadásban is megvan, de előbbi forrásokban teljesen ismeretlen. Pedig mint meggyőződtem, az a három régi helység valósággal ma is él, ellenben Magasfok mind eddig csak papiroson található, ha a papiros fogalma alól a táborkari és megyei térképet kiveszszük, a melyek szintén nem tudnak róla. Íme hivatalosan így tüntetnek el régi és támasztanak új helységeket. De nem akarom, hogy a három helység sorsa örök titok maradjon; azért föllebbentem a fátyolt és elárulom, hogy Bükalla föladta önállóságát és Domokosfával egyesült, Martinya és Türke pedig egybefoglalva Magasfokká változott. Történetbúvárnak, nyelvésznek csak azt tanácsolhatom, iparkodjék helységekre vonatkozó adatait akárhonnan összeszerezni, de a hivatalos helységnévtárhoz csak végső esetben és csak azzal a világos tudattal forduljon, hogy az minden valószínűség szerint, ha egészen cserben nem hagyja, legalább is félre fogja őt vezetni.

Azoknak a pozitív követelményeknek, melyeket fentebb a közszóknál elősoroltam, természetesen az őrési vend és tót helynevek is kötelesek megfelelni. Czélszerű lesz azonban nemcsak azt néznünk, hogy ezeknek milyeneknek kell, hanem arra is ügyelnünk, hogy milyeneknek nem szabad lenniök. Azt hiszem, semmi sem természetesebb, mint hogy először is nyilvánvaló ószlovén sajtáságuk

ne legyen. Másodszer pedig, minthogy legalább is Koczél, Rasztizsláv és Szvatopluk idejéből valóknak kell lenniök, nem szabad akár egyszerű átvétel, akár átalakítás vagy fordítás útján oly nyelvből származniök, mely csak a magyar honfoglalással vagy még azután jutott a hajdani Pannonia és egykori Nagymorvaország területére. Nézzük először a vend helyneveket, elejtve a közönböseket, melyeken semmi vend bélyeg, és csak azokat véve, melyek világos vend sajátságot mutatnak.¹⁾ Vas megye muraszombati járásában mindjárt három ilyen helynév kínálkozik: *Króg*, *Szobota* és *Gradiscsi*. Az első kettőben ószlovén *g* helyett a jellemző vend *o* (*o*), a harmadikban ószlovén *št* helyett a jellemző vend *šč* van. Csak-hogy ezek a megfelelő magyar Korong, Mura-Szombat és Gradistya (új nevén Várhely) mellé állítva, melyekben nem a vend, hanem az ószlovén sajátságok (ószlov. *krągъ*, *šabota*, **gradište* v. ö. *aziliste*: börtön) tükröződnek, azonnal újabb alakoknak bizonyúlnak. A magyar tehát e helyneveket nem a vendtől, hanem megfordítva a vend a magyartól vette át és a maga nyelvéhez idomította. Leghallhatóbban elárulja ezt *Szobota*, a hol egész magyarosan az első szótagon van a hangsúly, míg a szombat napját jelentő közönséges vend *szobota* szónak második tagja hangsúlyos. E háromnál több olyan világos vend sajátságú helynevet az egész vend vidéken nem találunk és még e három sem azt bizonyítja, hogy a vend már a magyar honfoglalás előtt lakta Pannoniát, hanem épen az ellenkezőről tanúskodik. Ilyen ellenkező bizonyítéknak azután se szeri, se száma. A sokból csak néhányat idézek, a helynevek régi alakjára nézve segítségül véve Csánki Dezső művének: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II. kötetét, a hol Vas megye a 708—860. lapon van tárgyalva.

Magyarból alakult vend helynevek a muraszombati járásban *Adriánczi*,²⁾ magyarul még 1366-ban *Adrián*, újabban *Adriáncz*, 1887 óta *Andorháza*; *Berkecczi*, magyarul régtől fogva mind maig *Berkeháza*; *Borejczy*, magyarul még a XV. század elején *Bori*

¹⁾ Nagy köszönettel tartozom itt FLISZÁR JÁNOS tótkeresztúri tanító úrnak, a ki nagy gondalal összegyűjtötte számomra Vas és Zala megyék vend helyneveit híven a nép kiejtése szerint, és MIKOLA SÁNDOR tanárjelölt úrnak, a ki szíves közbenjárással és többnemű fölvilágosítással szolgált.

²⁾ Vendjeink régtől fogva a magyar helyesírást követik s így helyneveiket se okom se jogom másképp mint magyarosan írni.

hida, azután Borhida mind máig; *Domainczi*, magyarul még 1365-ben Domonyarév, újabban Domainez. 1887 óta Domb-alja; *Kosaráz*, magyarul régtől fogva mind máig Kosárháza; *Kovacsevczi*, magyarul még 1366-ban Kovácsfalva, újabban Kovacsócz, 1887 óta Vend-Kovácsi; *Kükecsi*, magyarul még a XV. század elején Kicsevölgye (e mellett csak 1472-ben tűnik föl a vend Kychaczdolia = Kikacsdolina), újabban Kükecs, 1887 óta Kökényes; *Martyánczi*, magyarul még 1366-ban Szent-Márton, újabban Martyáncz, 1887 óta Mártonhely; *Nuszkova*, magyarul még 1365-ben Noszikkfalva, újabban Nuszkova, 1887 óta Dióslak; *Roprecsa*, magyarul még 1366-ban Rupertfalva (és Radovánfalva), újabban Roprecsa. 1887 óta Rétállás; *Vadarczi*, magyarul még 1365-ben Tivadarfalva, újabban Tivadarcz, 887 óta Tiborfa; *Vancsavész*, magyarul még 1366-ban Iváncafalva, újabban Vancsavész, 1887 óta Ivánfalva; *Vecseszlavescs*, magyarul még 1365-ben Vecseszlófalva, újabban Vecseszlavecscs, 1887 óta Vas-Vecsés; *Vidonczi*, magyarul még 1365-ben Vidonyafalva, újabban Vidoncz, 1887 óta Vidorlak; *Zsanavla*, magyarul régen Gyanafalva, újabban Gyanavla, 1887 óta Gyanafa. A szentgotthárdi járásban: *Matyasovczi*, magyarul még 1387-ben Mátyásfalva, újabban Mátyásócz, 1887 óta Szent-Mátyás; *Sálovczi*, magyarul még 1366-ban Sal és 1430-ban Sál, ma is Sal és Sál; *Szakolovczi*, magyarul régtől fogva mind máig Szakonyfalva. Magyarból fordított vend helynevek a muraszombati járásban: *Krizsevczi*, magyarul még 1405-ben Keresztúr, újabban mind máig Tót-Keresztúr; *Loncsargyavczi*, magyarul még 1366-ban Gerencsér, újabban Gerencserócz, 1887 óta Geróház; *Proszéckavész*, magyarul régtől fogva mind máig Kölesvölgy; *Szelo*, magyarul még 1366-ban és 1432-ben Lak, újabban mind máig Tót-Lak. A szentgotthárdi járásban: *Stevanovczi*, magyarul régtől fogva mind máig Istvánfalva. A magyarnál újabb eredeti vend helynevek a muraszombati járásban: *Czankova*, magyarul még 1366-ban Hidegkút, újabban mind máig Vas-Hidegkút; *Grad*, magyarul még 1275-ben Lindva, 1363-ban Föllindva, 1419-ben Felső-Lindva, újabban mind máig Felső-Lendva; *Vucsagomila*, magyarul régtől fogva mind máig Zsidóhegy (Zsidóhegy). A szentgotthárdi járásban: *Dolenczi*, magyarul még 1370-ben Hódosfő-Szent-

Miklós, újabban mind máig Nagy-Dolincz; *Véricsza*, magyarul még 1387-ben Perbese, újabban mind máig Permise. Hogy Zala megye alsólendvai járásában is egészen így áll a dolog, arról meggyőző bennünket Kebele, Zorkóháza (Zarkaháza) és Zsizsekszer, melyeknek egészen vend létükre mind máig csak magyar nevük van; továbbá *Izsakovczi*, mely magyarul még 1209-ben és 1285-ban *Izsák* volt¹⁾ és azután vend úton *Izsakócz* lett; végül *Trnye*, mely csak fordítása a régi mind máig élő magyar *Tüskeszér* helynévnek.

E példákhoz csak néhány megjegyzést fűzök. *Vancsavész* és *Vecseszlavescs* tulajdonképen régi magyar helyneveknek nem átalakításai, hanem fordításai; mégis az előbbieket közé iktattam, minthogy mind a kettő már részben elhomályosult és így a fordítást nem mutatja egész világosan, mikor az egyikben *Ivância* helyett a megcsonkított *Vancia*, a másikon pedig *vész* (falu) helyett a jelentéstelen *-vescs* van. Azt talán nem kell kiemelnem, hogy *Kosaráz*, *Zsanavla*, *Izsakovczi*, *Matyasovczi* és *Stevanovczi* mily föltűnő módon mutatják a magyar eredet bélyegét. *Krôg*, *Szobota* és *Gradisci* mellett legnevezetesebbek, *Vadarczi* és *Loncsargyavczi*. A régi magyar *Tivadarfalva* átment a vendbe, itt *Tivadarci* lett, innen visszakerült a magyarba mint *Tivadarcz* és ez alakját itt megőrizte a legújabb időkig, míg a vendben *Vadarczi*-vá csonkított. Még szebb története van a másikon. A régi magyar *Gerencsér* szlávból, de nem vendből való; mert a vendek ezt a szót csak a magyarból ismerik, a hol fazekast, kályhást jelent. Hogy mennyire nem érezték szlávnak és különösen magukénak, az kitűnik abból, hogy vendre fordították, a nekik idegen *gerencsér* (ószlov. *грѣньсарь*) helyébe a náluk szokásos *loncsár* (fazekas) szót téve. A magyar előtt tehát azon a helyen valami nem vend szláv lakott és a vend csak a magyar után telepedett oda. Az a nem vend szláv nem más mint a pannon szláv, a ki tehát a venddel nem volt azonos. Maga helynevünk a következő változásokon ment keresztül: először volt pannon szláv *Грѣньсарь*,²⁾ azután lett magyar *Gerencsér*, ebből később

¹⁾ FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae* tom. III. vol. 1. pag. 77 és tom. V. vol. 3. pag. 304.

²⁾ Most már talán szabad az ószlovén szóval pótolnom.

vend *Grencserovczi*, ebből ismét magyar Gerencserócz és végül fordítás útján vend *Loncsargyavczi*, sőt már *Mocsargyavczi* is, mivel vendjeink a fazekast nemcsak *loncsár*-nak (*ilon*: agyag), hanem *mocsár*-nak (*mocsa*: nedvesség, vizes föld) is nevezik. A vendre fordított *Loncsargyavczi* és *Mocsargyavczi* mellett azonban még mindig él a magyarból alakult és a szomszéd magyarokhoz vend bélyeggel megint visszavándorolt *Grencserovczi* is. A lakosság e helyen úgy változott, hogy előbb pannon szláv volt-azután magyar, végül pedig vend lett. Hogy nemcsak ezen a helyen, hanem általában az egész mai vend vidéken így váltotta föl egymást a lakosság, arról tanúskodik *Krôg*, *Szobota*, *Gradiscs*, és *Kosaráz* is. Pannon szláv *Kragъ*-ból lett magyar *Korong* és ebből vend *Krôg*; pannon szláv *Sabota*-ból lett magyar *Szombat* (Mura-Szombat) és ebből vend *Szobota*; pannon szláv *Košara*-ból lett magyar *Kosárháza* és ebből vend *Kosaráz*. A többi példa vagy egyáltalán nem vagy nem elég világosan mutatja, hogy minő lakosság előzte meg a magyart, de egyről valami mennyi a leghatározottabban tanúskodik, arról a valóságról, hogy nem a magyar követte a vendet, hanem megfordítva a vend csak a magyar után jött. És mi a tanútság ebből? Először is a vend teljességgel nem akadály, hogy Pannoniába a IX. században oly szláv népet ne tegyünk, mely az ószlovént anyanyelvétől beszélte. Másodszer pedig a magyar nyelvben megőrzött pannon helynevek bizonyossága szerint az a IX. századi pannon szláv nép valósággal oly nyelvet beszélt, mely az ószlovénhez úgy hasonlított, mint egyik tojás a másikhoz.

VIII.

Most nézzük a marahán vidéket, a hol ma tótok laknak. Itt is természetes követelmény, hogy a helyneveknek a múltba visszakisérve nem szabad se kétségtelen ószlovén sajátosságokat mutatniok se magyarból vagy általában olyan nyelvből származniok, mely csak a magyar honfoglalás óta él e területen. A tót helyneveknek tehát, hogy a tót népet Rasztiszláv és Szvatopluk marahán népének maradékává tehessük, vissza kell érniök a IX. századig és legrégebb alakjukban is kétségtelen tót sajátosságokat kell mutatniok. Minden tévedés és részrehajlás elkerülése végett tekintsük csupán azokat a helységeket, melyek az 1890. évi

legutolsó népszámlálás szerint egészen vagy legalább is igen tetemes többségben tót lakosságúak, melyekről tehát föl szabad tenni, hogy régtől fogva, akár Raszisztzláv és Szvatopluk ideje óta, tót telepek lehetnek. Mint már említve volt, itt Bars, Esztergom, Komárom, Nyitra, Pozsony, Trencsén és Turócz megyék veendőik számba, melyek valaha a marahán birodalomhoz tartoztak, sőt Nyitrával az élükön annak épen legfontosabb részét alkották.

Az első, a mit találunk, az a föltűnő dolog, hogy azoknak a tiszta vagy legnagyobb részt tót helységeknek az egész területen végig nagy számmal ma is kétségtelen magyar nevük van. Így **Bars** megye lévai járásában: *Tolmács* (tótul tolmács: tlmáč); *verebélyi* járásában: *Füss* (Czinárnál¹⁾ 159. l. 1225-ben Fus és 1256-ban Füss, Ortvaynál²⁾ I, 27. l. a XIV. század elején Fus), *Gyékényes* (tót kiejtés és helyesírás szerint Dekineš és Dikineš), *Győröd* (Alsó- és Felső-Gy., Czinárnál 178. l. 1334-ben Gyeured), *Lót* (Kis- és Nagy-L., az előbbihez Somos, az utóbbihoz Mária-Család magyar nevű pusztá tartozik), *Mellek* (Ortvaynál I, 27. l. a XIV. század elején Merlek), *Valkház* (Nagy-V., Czinárnál 492. l. 1293-ban és 1348-ban Volkaz). — **Esztergom** megye esztergomi járásában: *Csev* (ószlov. сѣвъ, tót. cev: csö), *Mogyorós* (Czinárnál 300. l. 1360-ban Monyoros, Ortvaynál I, 288. l. a XIV. század elején Monoreus), *Sárisáp* (Czinárnál 386. l. 1418-ban Saap), *Szent-Lélek*; *párkányi* járásában: *Kural* (Czinárnál 253. l. 1384-ben Kural, Korabinszkynál³⁾ 344. l. 1786-ban Kuraly és még magyar kálvinista falu). — **Komárom** megye tatai járásában: *Bánhida* (hozzátartozik Körtvélyes szintén magyar nevű pusztá, Czinárnál 29. l. 1288-ban Bánhida), *Oroszlány* (hozzátartozik Mindszent szintén magyar nevű pusztá, Korabinszkynál 503. l. 1786-ban még tót és magyar falu), *Szöllős* (hozzátartozik Remeteség szintén magyar nevű pusztá), *Tardos* (Czinárnál 456. l. 1275-ben Tordos, Ortvaynál I, 18. l. a XIV. század elején Turdos);

¹⁾ CZINÁR MÓR: *Fejér György magyarországi okmánytárának betűrendes tárgymutatója*. Pest, 1866.

²⁾ ORTVAY TIVADAR: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltűntetve*. Budapest, 1891.

³⁾ JOHANN MATTHIAS KORABINSZKY: *Geographisch-Historisches und Fro-dukten Lexikon von Ungarn*. Preszburg, 1786.

udvardi járásában: *Baromlak*, *Gyalla* (Új-Gy.), *Jászfalu*, *Szemere* (Ortvaynál I, 18. l. a XIV. század elején Cemere). — **Nyitra** megye érsekújvári járásában: *Bánkeszi* (hozzátartozik Disznófogadó szintén magyar nevű pusztá, Czinárnál 236. l. 1373-ban Keszeő, Ortvaynál I, 23. l. a XIV. század elején Quesu), *Csornok*, *Födemes* (Zsitva-F., Czinárnál 149. l. 1284-ben és Ortvaynál I, 21. l. a XIV. század elején Fedemus), *Gyarak* (Czinárnál 170. l. 1326-ban Gorok), *Keszi* (Kis-K.), *Malomszeg*, *Megyer* (Tótmegyer, hozzátartoznak Szentgyörgy-Lajoshalma, Keresztúr és Pikó szintén magyar nevű puszták, Ortvaynál I, 22. l. a XIV. század elején Meger), *Nagyszeg* (Egyház-N., Czinárnál 306. l. 1220-ban Nagy-Zök, Ortvaynál I, 24. l. a XIV. század elején Set, íráshiba Sec vagy Seg helyett), *Özdög* (Czinárnál 221. l. 1273-ban Izdegej és 1337-ben Izdeg, Korabinszkynál 475. l. Oeschdege), *Surány* (Nagy-S., Czinárnál 430. l. 1220-ban és Ortvaynál I, 24. l. a XIV. század elején Suran), *Szent-Mihályúr*, *Szóllós* (Felső-Sz., tót kiejtés és helyesírás szerint Seleş és Sileš, csupán a jelző Felső-: Horný- fordításával; Czinárnál 508. l. 1410-ben Zeuleus), *Várad* (Kis-V.); galgóczi járásában: *Báb* (Kis- és Nagy-B., az utóbbihoz tartozik Újmajor szintén magyar nevű pusztá, Czinárnál 24. l. 1343-ban Baab, Ortvaynál I, 20. l. a XIV. század elején Bab), *Fornószeg*, *Kürt* (Nemes- és Pusztá-K., Czinárnál 242. l. 1392-ben Kyurth), *Udvarnok* (hozzátartozik Család szintén magyar nevű pusztá, tótul udvarnok: dvorník, Ortvaynál I, 23. l. a XIV. század elején Oduor, Korabinszkynál 788. l. Udvarok), *Vörösvár* (Korabinszkynál 827. l. Wereschwár); nagyapolcsányi járásában; *Kovarcz*, *Nemecske*, *Sárfő* (Nyitra-S., tót kiejtés és helyesírás szerint Šárfya, Czinárnál 394. l. 1399-ben Sáfew), *Sarluska*; nyitrai járásában: *Assakürt* (Czinárnál 21. l. 1343-ban Assakurth), *Család* (ószlov. čeljadь: család, tótul család rendesen rodina; Czinárnál 78. l. 1328-ban Chalad, Korabinszkynál 86. l. Cschala), *Gyarmat* (Lapás-Gy., hozzátartoznak Csendespusztá, Alsó-Malom, Nyaras-Peres és Betlehemmajor szintén magyar nevű puszták), *Könyök*, *Lapás* (Kis- és Nagy-L.; Korabinszkynál 357. l. «Lapasch oder Lampasch»; tótul lapác: pányva), *Molnos*, *Sarluska*, *Szill*, *Tormos*, *Ujlacska* (= Ujlakcsa, mint gyermecske: gyermekese; Korabinszkynál 347. l. Uj-Lacschka), *Ujlak* (Nyitra-U., Ortvaynál I, 20. l. a XIV. század elején Ajlac, íráshiba Ujlac vagy Vjlac helyett),

Ureg (Czinárnál 470. l. 1415-ben Ürögh), *Ürmény* (hozzátartoznak Mező-Keszi, Hunyady-Pörös, Nagy-Völgy, Felső-Tarány, Boronkay-Pörös, Kakasmajor és Csikósmajor szintén magyar nevű puszták; Ortvaynál I, 25. l. a XIV. század elején Vrmen); privigyei járásában: *Temes*; szakolczai járásában: *Kutti* (Czinárnál 112. l. 1138-ban Cutti); szeniczai járásában: *Csári*, *Korlátkö* (tótosan Korlatko, Czinárnál 246. l. 1366-ban és 1435-ben Korlathkö); vágsellyei járásában: *Köpösd* (hozzátartozik Ujerdő szintén magyar nevű pusztá, Czinárnál 249. l. év nélkül Köpesd); vágúj helyi járásában: *Osztró* (kétségek kívül szláv eredetű, de szókezdő o-ja magyarrá bélyegzi; Ortvaynál I, 24. l. a XIV. század elején Strabo, régebben olykor Strow, Korabinszkynál 506. l. Osztro), *Zsolnafalu* (Korabinszkynál 855. l. Zolnafalwa). — **Pozsony** megye galántai járásában: *Födemes* (Pusztá-F., tótosan Pusta-Fedymes, Korabinszkynál 181. l. 1786-ban még nincs tót, hanem csak magyar és cseh lakossága), *Szerdahely* (Vág-Sz., Czinárnál 507. l. 1385-ben és 1390-ben Zeredahely); mala czkai járásában: *Láb* (tótul láb: laba s ez is magyarból való); nagyszombati járásában: *Bikszárd*, *Keresztúr* (Czinárnál 234. l. 1412-ben Kereszthur), *Körtvélyes* (Czinárnál 235. l. 1412-ben Kertvehles), *Nádas*, *Páld* (Czinárnál 335. l. 1390-ben Paldi), *Szered* (hozzátartoznak Kiserdő és Herczegudvar szintén magyar nevű puszták, Korabinszkynál 701. l. még egészen magyar, ma már felerészben tót), *Zavar* (Czinárnál 501. l. 1390-ben Zavar, Ortvaynál I, 14—15. l. a XIV. század elején Sauar, Korabinszkynál 847. l. 1786-ban még egészen magyar, ma már egészen tót); pozsonyi járásában: *Pap-Körmös*d (Korabinszkynál 327—328. l. Pap-Körmend); szempezi járásában: *Csukárd* (Czinárnál 90. l. 1256-ban és 1268-ban Chukar, 109. l. 1291-ben Csukard, 113. l. 1291-ben Czukard, 90. l. 1394-ben Chukaria), *Sárfő* (tótosan Šárfya, Czinárnál 394. l. 1390-ben Sárfew; határában híres bortermő hely a Vöröshegy). — **Trencsén** megye báni járásában: *Farkaska*; trencsényi járásában: *Ujfalú* (Vág-U., Czinárnál 465. l. 1421-ben Ujfalú); vágbesztercei járásában: *Kardos*-Vaszka; zsolnai járásában: *Óvár* (a Helységnévtárban nincs meg, Nezbud-Lucskához tartozik), *Szunyog-Závada* (tótul szunyog: ovad és komár), *Turó*-Tridvori (Korabinszkynál 785. l. Tura). — **Turóc**

megye mosóczzniói járásában: *Szent-György* (Korabinszkynál 622. l. S. György), *Szent-Mihály* (Ortvaynál I, 94. l. latinul, de már XIII. századbeli okiratokban Zent-Mihal, Korabinszkynál 632. l. 1786-ban S. Mihály); szentmártonblatniczai járásában: *Jordánföldre* (a Helységnévtárban Ivánkaföld alatt Jordán- és Ivánkaföld, Czinárnál 214. l. 1220-ban, 1249-ben és 1266-ban Jordan, 1249-ben, 1255-ben és 1258-ban Jordánföldre, Korabinszkynál 129. l. 1786-ban Draschkócz alatt Jordanföldre). Mindezek a helyeken magyar nevük tanúsága szerint előbb magyar lakott és csak azután költözött oda a tót. Különösen figyelemre méltó, hogy még a szláv eredetű magyar helynevek is magyar bélyeggel mentek át a tótba. Az ilyen helyeken tehát a magyart szláv lakosság előzte meg, de olyan szláv, melyről a tót nem tud, melylyel a tót semmi kapcsolatban nem volt, melynek szavait a tót, föl sem ismerve szláv eredetüket, egyenesen magyar szók gyanánt a magyartól vette át. Ez a szláv, mint a történetből tudjuk, a marahán vagy hajdani morva, Rasztiszláv és Szvatopluk népe volt.

Hasonlóképen találunk olyan tiszta tót helységeket, melyeknek ma is világosan német nevük van. Így **Nyitra** megye szeniczi járásában: *Sándorf*. — **Pozsony** megye malaczka-i járásában: *Dimburg* (Dirnburg), *Niklashof* (tótosan Niklasov, magy. Miklós-telek), *Rohrbach* (tótosan Rorboch); nagyszombati járásában: *Moderdorf* (magy. Modorfalva, Czinárnál 339. l. 1255-ben Mogorfalu: Magyarfalu, 296. l. 1390-ben Mogordorf, Ortvaynál I, 10—11. l. a XIV. század elején Magerdorf, a német Moderdorf tehát részben átalakítása, részben fordítása a magyar Magyarfalunak); sempezi járásában: *Schweinsbach* (tótosan Švanzboch, Korabinszkynál 689. l. Schwanzbach). — **Trencsén** megye zsolnai járásában: *Friwald* (Korabinszkynál 183. l. Friewald). Itt tehát legelőször szintén nem tótok, hanem előbb németek és még előbb, mint Moderdorfnak hajdani Magyarfalu neve mutatja, magyarok laktak.

Rendkívül nagy azoknak az egészen vagy legnagyobb részben tót helységeknél a száma, melyeknek a neve világosan magyarból van képezve vagy átalakítva. Ilyenekkel az egész terület valóssággal el van árasztva. Így **Bars** megye aranyosmaróti járásában: *Bélád*: tót. Bieladice (Czinárnál 38. l. 1275-ben Belad;

ószlov. bělb, tót. biely: fehér; a magyar név egy szláv szónak továbbképzése, a tót név ennek a magyar továbbképzésnek a továbbképzése); *Csárad*: tót. Čaradice (Czinárnál 80. l. 1386-ban Charad; ószlov. čarb, čara: varázs, tót. čary: bővülés; a magyar név lehet szláv eredetű, de magyar képzővel van ellátva, mely a tót névbe is átment), *Ebedecz*: tót. Obyce (Czinárnál 133. l. 1259-ben Ebeth; tehát a magyar Ebed előbb Ebedice, azután Obyce lett), *Hecse*: tót. Choča (Czinárnál 184. l. 1274-ben Hecsen és Hechen; a tót átalakításra nyilván chočif: szelidíteni hatott), *Herestény* vagy *Heresztény*: tót. Chrastani (Kis- és Nagy-H.: Malé és Velké-Ch., Czinárnál 188. l. 1386-ban Herestyen; a tót átalakításra chrast: bozót hathatott), *Néver*: tót. Neverice (Czinárnál 310. l. 1295-ben Never; tótul neverec: hitetlen); *g a r a m s z e n t k e r e s z t i* járásában: *Bessenyő* (Felső-B.): tót. Bešeňov (Czinárnál 45. l. 1214-ben Beseneu és 1253-ban Besenev), *Saskő*: tót. Šošov (a tót átalakításra nyilván šošovica: lencse hatott); *lévai* járásában: *Csejkő*: tót. Čajkov (valószínűleg a čajka: sajka hatása alatt), *Kozmály* vagy *Koszmály*: tót. Kozmalovce (Nagy-K.: Velké-K.; Czinárnál 249. l. 1362-ben Kozmal; ószlov. kosmъ: haj, tót. kosma: bozont); *oszlányi* járásában: *Cserenye*: tót. Čereňani (Czinárnál 84. l. 1283-ban Cheremne; tót. čereň: vetőháló, borsajtó, hegyhát), *Simonyi*: tót. Šimnováni (Ortvaynál I, 29. l. a XIV. század elején Simon; tótul a Simon név: Simún, sz és nem s hanggal); *verebélyi* járásában: *Cseke*: tót. Čaka (ószlov. čakati, čekati: várni, tót. čaka: várandóság), *Néved*: tót. Nevidzani, *Pél*: tót. Pial (Alsó-P.: Dolný-P.; Czinárnál 343. l. 1236-ban Pel), *Sári*: tót. Šarovce (Czinárnál 394. l. 1075-ben és 1274-ben Sári). — **Nyitra** megye *galgóczyi* járásában: *Attrak*: tót. Otrokovce (Alsó- és Felső-A.: Dolné- és Horné-O.; ószlov. otrokъ, tót. otrok: rabszolga), *Lakács*: tót. Lakašovce és Lakačovce (Ortvaynál I, 21. l. a XIV. század elején Lacag; a magyar névben cs: s, mint Lukács: Lukás és virgács: virgás; tót. lakač: mumus, lákač: csalogató), *Szilád*: tót. Siladice (Ortvaynál I, 25. l. a XIV. század elején Zel, régebben Zyl; ószlov. és tót. sila: erő; a magyar név lehet szláv eredetű, de a -d magyar képző benne, mely a tót névbe is átment), *Tököld*: tót. Tekoldžani (ószlov. tiekъ, tót. tiek: futás, folyás, ószlov. teklъ: mézga, tót. teklina: folyadék; a magyar név aligha szláv eredetű, -d képzője pedig világosan magyar), *Vásárd*: tót. Vašardice

(Alsó- és Felső-V.; Nižné- és Vyšné-V., Czinárnál 476. l. 1217-ben Wasard és 1264-ben Vasard, Ortvaynál I, 20. l. a XIV. század elején Vasarati), *Zelle*: tót. Zelenice (Alsó- és Felső-Z: Dolné- és Horné-Z.; Fejérnél X, II, 818. l. 1400-ban Zela alias Pintekfalva; ószlov. zelije: káposzta; a tót átalakításra alkalmasint zelenec: puszpáng, télizöld hatott); nagytapolcsányi járásában: *Appony*: tót. Oponice (Czinárnál 17. l. 1408-ban Appony, Ortvaynál I, 23. l. a XIV. század elején Opan; a tót átalakításra opona: függöny lehetett hatással), *Bellesz*: tót. Blesovce (Czinárnál 39. l. 1209-ben Belles, Ortvaynál I, 20. l. a XIV. század elején Beles), *Bodok* (Nagy-B.): tót. Obdokovce (Czinárnál 51. l. 1421-ben Bodok; a tót név hangátvétéssel Bodokovce-ból lett), *Jác*: tót. Jacovce (Kis-, Nagy- és Nemes-J.: Malé-, Velké- és Zemanské-J.; a tót név világos továbbképzése a magyarnak), *Kakasfalva* vagy *Kakasfalva*: tót. Kakašova és Kokošova (ószlov. kokošъ: tyúk, tótul a kakas: kohút, a tyúk pedig: sliepka), *Koros*: tót. Krušovce (Czinárnál 103. l. 1158-ban Corus és 247. l. 1291-ben Koros), *Lovászi*: tót. Lovasovce, *Ludány* (Nyitra-L.): tót. Ludanice (Czinárnál 272. l. 1335-ben Ludan, Ortvaynál I, 21. l. a XIV. század elején Ludana; ószlov. ludъ: balga), *Onor*: tót. Norovce (a tót névből kiesett a kezdő hangzó), *Pereszlény*: tót. Prežierani (tót. prežierat: elnyelni), *Teszér*: tót. Tesare (Czinárnál 446. l. 1295-ben Tezér; ószlov. tesati: vágni, tót. tesár: ács); nyitrai járásában: *Osekej*: tót. Čakajovce (Czinárnál 82. l. 1297-ben Chekey), *Darázsi*: tót. Dražovce (Czinárnál 115. l. 1405-ben Darazy; Korabinszkynál 107. l. még magyar, ma egészen tót; tótul a darázs: osa), *Elefánt*: tót. Lefantovce (Alsó- és Felső-E.: Dolné- és Horné-L.: Czinárnál 137. l. 1218-ban Elefant és 1253-ban Elephant, Ortvaynál I, 20. l. a XIV. század elején Alfanti; a tót névből kiesett a kezdő hangzó; tótul az elefánt: slon), *Emőke* (Nagy-E.): tót. Janikovce (Czinárnál 139. l. 1258-ban Emegke és 1295-ben Emejke; Korabinszkynál 143. l. még magyar és tót, most megfordítva tót és magyar), *Gergelyfalva* (Lüki-G.): tót. Gergelova (Czinárnál 165. l. 1391-ben Gergelyfalva; Korabinszkynál 199. l. magyar), *Hind*: tót. Hindice (Kis-H.: Malé-H.; Czinárnál 191 l. 1268-ban Hind), *Perk* (Nemes-P.): tót. Perkovce (Korabinszkynál 522. l. Nemes-Pergh); nyitrai zámbokréti járásában: *Bácska-falu*: tót. Baštin, *Kolos*: tót. Kliže (Czinárnál 244. l. 1327-ben

Kolos, Ortvaynál I, 92. l. a XIV. század elején Clus); pöstyén i járásában: *Bori*: tót. Borovce és Borovec (Czinárnál 55. l. 1263-ban Bori; ószlov. borъ: fenyű, tót. bor: fenyves erdő, borovec: erdőlakó, fenyűbogár), *Pecsenyéd*: tót. Pečeňadi (a magyar *d* képző a tót névbe is átment); tót. pečeňa: pecsenye), *Petőfalva* vagy *Petőfalu*: tót. Paťova és Peťov; p r i v i g y e i járásában: *Bajmóc*: tót. Bojnice (Czinárnál 26. l. 1294-ben Bajmoc; a magyar név kétségtelenül szláv eredetű, de a tót Bojnice-ből legfeljebb Bajnic lehetett volna), *Divék* (Nyitra-D.): tót. Diviaki (Czinárnál 124. l. 1400-ban Divék, Ortvaynál I, 93. l. a XIV. század elején Givec: Gyivék; ószlov. divъ, divo: csoda, tót. divák: néző), *Szomorfalva*: tót. Somorova; szeniczi járásában: *Sasvár*: tót. Šasín (Czinárnál 396. l. 1296-ban Sasvár; tót. šasína: nád, sás; Sasvárnak német Schossberg neve is magyarból alakult); v á g ú j h e l y i járásában: *Csejte*: tót. Čahtice (Czinárnál 108. l. 1366-ban Csejthe). — **Pozsony** megye nagyszombati járásában: *Farkashida*: tót. Farkašin (Czinárnál 148. l. 1421-ben Farkashyda), *Halmos*: tót. Halmeš (tótul a halom: chlm), *Súr* (Nagy-S.): tót. Šurovce (Czinárnál 430. l. 1156-ban Sur), *Szilincs*: tót. Lině (a tót névből kiesett a kezdő szótag; az *ně* szóvég nem tótos), *Vedrőd*: tót. Voderadi (Czinárnál 478. l. 1412-ben Wedred; ószlov. vědro, tót. vedro: veder; a magyar *-d* képző a tót névbe is átment); p o z s o n y i járásában: *Iványi*: tót. Ivanka (az Iván név tótul: Ján); s z e m p e z i járásában: *Cseszte*: tót. Časta (Czinárnál 85. l. 1296-ban Cheztey; tót. častý: gyakori); szabad kir. városai közül *Modor*: tót. Modrá (Czinárnál 295. l. 1256-ban Modur, 1291-ben és 1439-ben Modor; ószlov. modrъ: kékes, tót. modrý: kék). — **Trencsén** megye b á n i járásában: *Bán*: tót. Banovce (Czinárnál 28. l. 1208-ban Bam és Ban, Ortvaynál I, 96. l. a XIV. század elején Ban), *Csuklász*: tót. Čuklasovce, *Dezser*: tót. Dežerice (Ortvaynál I, 97. l. a XIV. század elején Desur), *Halács*: tót. Halačovce, *Osor*: tót. Ozorovce (Alsó- és Felső-O.: Dolné- és Horné-O.; Czinárnál 331. l. II. Endre idejében Osor, Ortvaynál I, 96. l. a XIV. század elején Osor), *Pecsenyéd*: tót. Pečeňadi (a magyar *-d* képző a tót névbe is átment); b i t t s e i járásában: *Markófalva*: tót. Marček (hozzátartozik Ó-Vág magyar nevű puszta; Czinárnál 280. l. 1311-ben Marcusfalva és 1412-ben Marcofalva), *Mikófalva*: tót. Mikšova; c s a c z a i járásában: *Turzófalva* vagy *Turzófalu*: tót. Turzovka;

puchói járásában: *Duló-Ujfalu*: tót. Dulová-Nováves (Korabinszkynál 134. l. Dullo és 792. l. Ujfalu még tót átalakítás és fordítás nélkül); trencsényi járásában: *Birócz*: tót. Birovce (Kis- és Nagy-B.: Malé- és Velké-B.; Ortvaynál I, 98. l. a XIV. sz. elején Bir; a mai magyar név tótból való de a tót viszont magyarból származik s a magyar bíró, birni: tót. birov, birovaf rejlik benne), *Zsámbokrét* (Kis-Zs.): tót. Žabokreki (a magyar név zsámbok + rét összetétel; a tót név népetymologia, melybe belezárog a víz: béka és krehot: kuruttyolás); vágbesztercei járásában: *Sebestyénfalva* vagy *Sebestyénfalu*: tót. Šebešťanova (Korabinszkynál 657. l. még csak magyarul; a mai tót név világos átalakítása a magyarnak, mert tótul Sebestyén nem Šebešťan, hanem Sebastian); zsolnai járásában: *Várna*: tót. Varin (Ortvaynál I, 100. l. a XIV. század elején Varna). — Turóc megye mosóczeni járásában: *Ábrahámfalva* vagy *Ábrahámfalu*: tót. Abranova és Abrahamova (Czinárnál 4. l. 1384-ben Abramfalva), *Andrásfalva* vagy *Andrásfalu*: tót. Ondrašovce és Andrašova (tótul András: Andrej, Ondriš), *Bodófalva* vagy *Bodófalu*: tót. Bodovice, *Bodorfalva* vagy *Bodorfalu*: tót. Bodorová, *Borczfalva* vagy *Borczfalu*: tót. Borcová, *Ivankófalva* vagy *Ivankófalu*: tót. Ivančina, *Kelemenfalva* vagy *Kelemenfalu*: tót. Kalamánová és Kaleménová (Czinárnál 230. l. 1264-ben és 1391-ben Kelemenfalva; tótul a Kelemen név: Klémens), *Lászlófalva* vagy *Lászlófalu*: tót. Laclavá (Czinárnál 259. l. 1383-ban, 1394-ben és 1417-ben Lászlófalva, Korabinszkynál 357. l. Laszfalva), *Paraszka falva* vagy *Paraszka falu*: tót. Pareština (Bodorfaluhoz tartozik; Czinárnál 337. l. 1434-ben Parazfalva), *Vachotfalva* vagy *Vachotfalu*: tót. Vachotovce (Bodófaluhoz tartozik; Czinárnál 471. l. 1266-ban Vahud); szentmártonblatniczai járásában: *Bálintfalva* vagy *Bálintfalu*: tót. Valentová, *Benéfalva*: tót. Benice (a Helységnévtárban magyarul már csak Benicz, de Korabinszkynál 47. l. 1786-ban még Benefalva), *Deákfalva* vagy *Deákfalu*: tót. Diaková (Czinárnál 122. l. 1360-ban, 1384-ben és 1426-ban Diakfalva), *Deánfalva* vagy *Deánfalu*: tót. Dianová (Czinárnál 116. l. 1331-ben Dean), *Draskfalva*: tót. Draškovec (Czinárnál 130. l. 1266-ban és 1269-ben Drask, 1242-ben és 1269-ben Draskfalva, a Helységnévtárban ma már csak Draskócz), *Folkusfalva* vagy *Folkusfalu*: tót. Folkušová (Czinárnál 154. l. 1289-ben Folcus, 1389-ben Folkus-

falva), *Gyulafalva* vagy *Gyulafalu*: tót. Dulice (Czinárnál 179. l. 1386-ban Gyulafalva), *Jeszen*: tót. Jasenov (Ortvaynál I, 93. l. a XIV. század elején Esen), *Károlyfalva* vagy *Károlyfalu*: tót. Karlová és Karlovec, *Zsámbokrét*: tót. Žabokreki. Hogy itt a tót helynevek mind magyarból valók, azt a történeti adatok mellett világosan mutatja az átalakítás és továbbképzés módja. Valamennyin kétségtelen a magyar bélyeg, még azokon is, melyek a magyarban szláv eredetűek. Itt is kitűnik tehát, hogy ezeken a helyeken előbb magyar lakott és csak azután került helyébe a tót. Hasonlóképen kitűnik az is, hogy több helyen a magyart olyan szláv lakosság előzte meg, a melylyel a tót nem érintkezett, a mely már régen elvegyült a magyar közt, mikor a tót beköltözhetett, mert e szláv lakosság szavait a tót nem közvetlenül, hanem csak a magyarból, magyar átalakítással vette át. Itt már nem szükséges ismételni, hogy e szláv a marahán volt.

Elég nagy számmal vannak az olyan tót helységek is, melyeknek tót neve németből van alakítva. Így **Nyitra** megye galgóczi járásában: *Freistadt* vagy *Freistadl* (magy. Galgócz): tót. Frajšták és Frašták (Czinárnál 169. l. 1249-ben Golgouch, 160. l. szintén 1249-ben Galgócz; a német név későbből való a magyarnál és a tót még későbből a németnél); **vágsellyei** járásában: *Schindau* (magy. Sempthe): tót. Šintava (Czinárnál 405. l. 1252-ben és 1256-ban Sempthey, 1385-ben és 1392-ben Sempthe, Ortvaynál I, 24. l. a XIV. század elején Sempthe; a német név a magyarból és a tót a németből alakult; a tót átalakításra šintovaf: kapálni hathatott). — **Pozsony** megye malaczka i járásában: *Gairing* (magy. Gajár): tót. Gajar (a *g* nem tót hang); **nagyszombati** járásában: *Gottesgnad* (magy. Gocznód): tót. Gocnod, *Rosenthal* (magy. Rózsavölgy): tót. Rošindol; **pozsonyi** járásában: *Ballenstein* (magy. Borostyánkő): tót. Pajštum (németjeink a szókezdő lágy mássalhangzókat keményen ejtik, ez magyarazza a tót szókezdő *p*-t), *Hochstätten* (magy. Magasfalu): tót. Hochštetno, *Marienthal* (magy. Máriavölgy): tót. Marie-dol és Marianki (Czinárnál 281. l. 1377-ben Maria-Thal), *Pfaffendorf* (magy. Papfalva vagy Papfa): tót. Fafarña (Czinárnál 337. l. 1400-ban Papfalva; itt is legrégibb a magyar, újabb a német, legújabb a tót név), *Ratschdorf* vagy a Helységnévtár szerint *Ratzersdorf* (magy. Récese): tót. Račišdorf (Czinárnál 376. l. 1245-ben

Recha, 1418-ban Reche, de e mellett már 1390-ben Rechesdorf; a magyar név talán szláv eredetű, habár az ószlovén rêčъ: ige szón kívül nem akad olyan, melyből alakúlhatott volna; a német név a magyarból és a tót a németből lett), *Weinern* (magy. Szöllős): tót. Vajnor (Czinárnál 508. l. 1291-ben Zeuleus és 1375-ben Zeulos; a német név a magyarnak kissé különös fordítása, a tót a németnek átalakítása); szempezi járásában: *Grünau* (magy. Grinád): tót. Grinava, *Neustift*: tót. Neštich (Czinárnál 310. l. 1439-ben Neustift), *Terling*: tót. Trlinek (Korabinszkynál 761. l. még nincs tót neve; tót. trlica: tiló); szabad kir. városai közül: *Bösing* (magy. Bazin): tót. Pezinek (Czinárnál 58. l. 1256-ban, 1295-ben, 1299-ben és 1394-ben Bozin, 34. l. 1412-ben Bazyn, Ortvaýnál I, 9. l. a XIV. század elején Basin, Korabinszkynál 1786-ban ném. Pösing, magy. Bozin, tót. Pezinek, lat. Basinium; itt is legrégibb a magyar, újabb a német, legújabb a tót név), *Tyrnau* (magy. Nagy-Szombat): tót. Trnava (Fejérnél VII, II, 152. l. 1271-ben Tyrnaviam Zombath dictam, Czinárnál 513. l. 1291-ben Zombath; a magyar név már korán Szombat, mely az ószlovén sabota: szombat; a német név a latin Tyrnaviából való, melyben talán az ószlovén trъnъ: tövis rejlik; a tót név a német Tyrnauból lett Trnava, mint Grünauból Grinava, erre utal különösen az *ny* helyett *n*, mert a tövis tótul trň, *ny*-nyel és nem *n*-nel). E nevek mindennél világosabban mutatják, hogy a tót nemcsak a magyarnál, hanem még a németnél is későbbben foglalta el e helyeket, melyeknek tehát nem legrégibb, hanem legújabb lakója. A lakosság e helynevek tanúsága szerint így váltotta föl egymást: marahán, magyar, német, tót.

Tetemes számmal vannak olyan tót helységek is, melyeknek tót neve egyszerűen fordítása a magyar névnek. Ilyenek **Bars** megye aranyosmaróti járásában: *Apáti*: tót. Opatovce (Kis-A.: Malé-O.; Czinárnál 16. l. 1385-ben Apati, Ortvaýnál I, 27. l. a XIV. század elején iráshibával Epati), *Aranyos-Marót*: tót. Zlaté-Morovce (Czinárnál 18. l. 1124-ben Aranyos, 279. l. szintén 1124-ben Maraut; tót. zlatý: aranyból való, morový: pestises), *Kisfalud*: tót. Vieska (Czinárnál 240. l. 1407-ben Kisfalud; tót. ves: falu), *Magosmart*: tót. Brehí (Czinárnál 276. l. 1271-ben Magasmart és 296. l. 1278-ban Mogosmort; tót. breh: part, mart), *Németi*: tót. Nemce (Czinárnál 309. l. 1270-ben, 1272-ben és 1275-ben Néme-

thy; a magyar név szláv eredetű, ószlov. němьъ: német; tót. nemeč: német, a magyar *n*-nel szemben *ny*-nyel), *Szent-Benedek* (Garam-Sz.): tót. Svaty-Benedek (a tót névben változatlan maradt a magyar Benedek és csak a jelző van fordítva, tót. a Benedek név: Benedikt), *Szent-Márton*: tót. Svaty-Martin (Korabinszkynál 629. l. 1786-ban még csak magyarul S. Márton); garam-szentkereszt-i járásában: *Szent-Kereszt* (Garam-Sz.): tót. Svaty-Križ (Czinárnál 234. l. 1075-ben Keresztur, Ortvaynál I, 27. l. 1246-ban Keresztur, a XVI. században Zenthkereszt alias Keresztur, Korabinszkynál 625. l. 1786-ban még csak magyarul S. Kereszt; a magyar név szláv eredetű, ószlov. svetъ: szent és krъstъ: kereszt); lévai járásában: *Apáti* (Garam-A.): Opatovce (Czinárnál 16. l. 1253-ban Apathi); rendezett tanácsú városai közül: *Újbánya* (ném. Königsberg): tót. Nová-Baňa (Czinárnál 249. l. 1391-ben Königsperch és 253. l. 1393-ban Kunispergh, 464. l. 1434-ben Újbánya). — *Nyitra* megye galgóczi járásában: *Elecske*: tót. Aleksince (Korabinszkynál 142. l. még magyar falu; Elecske: Elekse, mint gyermekse: gyermekcse), *Szent-Péter*: tót. Svaty-Peter (Korabinszkynál 635. l. még csak magyarul S. Péter); nagytapolcsányi járásában: *Családka*: tót. Čeladince (a magyar név szláv eredetű, ószlov. čeljadъ: család; tótban a čelad szó ritka, közönségesen cseléd értelemben sluha, család értelemben pedig rodina szokásos), *Körtvélyes*: tót. Hrušovani (Czinárnál 84. l. 1412-ben Chertvelyes; tót. hruška: körte), *Püspökfalva* vagy *Püspökfalú*: tót. Biskupová és Biskupice (tót. biskup: püspök), *Szerdahely* vagy *Zerдахely*: tót. Streda vagy Sreda (Nyitr-Z.: Nitranská-S.; Czinárnál 507. l. 1263-ban Zeredahely, Ortvaynál I, 95. l. a XIV. század elején Walburga Zeradiel és Valburgis Ceradahel, Korabinszkynál 700. l. 1786-ban még csak magyarul Nitra Serdahely vagy Zerдахely), *Ujfalú*: tót. Novejsa (Szeptencz-U.; Czinárnál 436. l. 1244-ben Szeptencz és 464. l. szintén 1244-ben Ujfalú); nyitrai számbokrét-i járásában: *Széplak*: tót. Krásno (Ortvaynál I, 94. l. a XIV. század elején Seplok), *Vendég*: tót. Hoste (Kis- és Nagy-V.: Malé- és Velké-H.); pöstyéni járásában: *Jókő*: tót. Dobrá-Voda (Czinárnál 214. l. 1435-ben Jókő; a tót név csak részben fordítás); szeniczi járásában: *Berencs-Váralja*: tót. Podbranč és Podzámek (Czinárnál 42. l. 1244-ben, 1287-ben, 1299-ben,

1394-ben Berench, Korabinszkynál 50. l. 1786-ban csak magyarul Berensch); vágúj helyi járásában: *Szent-Kereszt*: tót. Svaty-Križ (Korabinszkynál 626. l. 1786-ban még csak magyarul S. Kereszt), *Szerdahely* (Vág-Sz.): tót. Streda (Czinárnál 507. l. 1263-ban és 1317-ben Zeredahely, Ortvaynál I, 24. l. a XIV. század elején Seredachel), *Ujhely*: tót. Nové-Mesto (Vág-U.: N. nad Váhem, Dolné-N.; Czinárnál 471. l. 1253-ban, 1263-ban, 1273-ban és 1274-ben Vagujhely, Ortvaynál I, 25. l. Viel). — Pozsony megye malaczka-i járásában: *Csötörtök* (Detrekő-Cs.): tót. Štvrtek (Czinárnál 122. l. 1366-ban Detrekő), *Magyarfalva* vagy *Magyarfalu*: tót. Uherská-Ves, *Szent-György*: tót. Svaty-Júr (Búr-Sz.: Búr-S.; Korabinszkynál 81. l. 1786-ban még csak magyarul), *Szent-János*: tót. Svaty-Ján (Korabinszkynál 623. l. 1786-ban még csak magyarul és németül), *Szent-Miklós*: tót. Svaty-Mikuláš (Búr-Sz.: Búr-S.; Korabinszkynál 81. l. 1786-ban még csak magyarul); nagyszombati járásában: *Diós*: tót. Orešani (Alsó- és Felső-D.: Dolné- és Horné-O.; Felső-Dióshoz tartozik Halastó magyar nevű pusztá; tót. orech: dió), *Istvánfalva* vagy *Istvánfalu*: tót. Štefanovce és Štefanova (Czinárnál 215. l. 1412-ben Istvánfalva), *Ujfalu* (Tót-U.): tót. Nová-Ves (Czinárnál 465. l. 1296-ban Ujfalu); pozsonyi járásában: *Királyfalva* vagy *Királyfa*: tót. Králová (hozzátartoznak Apácza-körmőd és Bodóház magyar nevű puszták; Czinárnál 239. l. 1412-ben Kiralfalva); szempezi járásában: *Kápolna*: tót. Kaplna (kápolna értelemben a közönséges tót szó nem kaplna, hanem kicsinyítve kaplnka). — Trencsén megye bittsei járásában: *Hosszúmező*: tót. Dlhé-Pole (Korabinszkynál 240. l. 1786-ban még első helyen áll a magyar név, a Helységnévtár már végkép elejtette és a helységet csak tót néven nevezi); kiszuczauj helyi járásában: *Ujhely*: tót. Nové-Mesto (Kiszuczau-U.: Horné-N.); puchói járásában: *Vöröskő*: tót. Červený-Kamen; trencsén-i járásában: *Csütörtök*: tót. Čtvrtek és Štvrtek, *Püspöki*: tót. Biskupice (Ortvaynál I, 97. l. a XIV. század elején Pyspeki; Korabinszky és a Helységnévtár már csak tót néven ismerik), *Püspöki*: tót. Biskupský (Korabinszky szerint 583. l. egyesítve van Ribáry faluval; a Helységnévtár nem említi); zsolnai járásában: *Háromudvar*: tót. Tridvori (Korabinszkynál 787. és 788. l. Udvar és Udvarok is; a Helységnévtár már nem

ismeri magyar nevét, hanem Turó-Tridvori alatt csak tót névén említi). — **Turócz** megye mosóczzniói járásában: *Kisfalu*: tót. Malá-Vieska; szentmártonblatniczai járásában; *Szent-Márton*: tót. Svatý-Martin (Turócz-Sz.: Turčanský-S.; Czinárnál 507. l. 1264-ben Zenthmarton, 435. l. 1340-ben Szent Marton és 451. l. 1434-ben Thurocz Szent Marton), *Szent-Péter*: tót. Svatý-Peter (Czinárnál 436. l. 1386-ban Szent Péter, Korabinszky-nál 635. l. 1786-ban még csak magyarul). Itt is az a tanulság, hogy ezeket a helyeket előbb magyar lakta és csak azután telepedett oda a tót, a ki a magyart megelőző marahánnal most sem mutat összefüggést.

Néhány tót helység a magyartól függetlenül van elnevezve, de előbb magyar nevű volt és e magyar nevével legtöbbnyire mind máig megőrizte, noha a magyar lakosság már teljesen kiszorult. Így **Bars** megye aranyosmaróti járásában: *Keresztur*: tót. Hoste (tót. host: vendég), *Kovácsi*: tót. Kosarovec (Korabinszky-nál 321. l. 1786-ban még csak magyarul; tót. kosiar: sarló; a magyar név szláv eredetű, ószlov. kovač: kovács, az *-i* magyar képző); *lévai* járásában: *Bars*: tót. Tekov (Ó-B.: Stari-T.: Czinárnál 31. l. 1244-ben és 1272-ben, valamint Ortvaynál I, 26. l. a XIV. század elején Bars; tót. tek: folyás, futás), *Szóllós* (Garam-Sz.): tót. Rybník (tót. rybník: halastó); *oszlányi* járásában: *Nyitraszeg*: tót. Chalmova (Czinárnál 312. l. 1323-ban Nyitraszeg). — **Nyitra** megye nagytapolcsányi járásában: *Bölgvény*: tót. Brezani (Kis- és Nagy-B.: Malé- és Velké-B.; tót. breza; nyírfa); *nyitrazsámbokréti* járásában: *Bő*: tót. Bielice (Ortvaynál I, 21. l. Bew és Bu; ma már csak tótosan Bélicz, Kis- és Nagy-B.: Malé- és Velké-B.; tót. biely: fehér); *pöstyéni* járásában: *Szent-Vid*: tót. Kostolán (Ortvaynál I, 24. l. a XIV. sz. elején latinul Sancti Viti, hajdan Zenthwyd; ma már magyarul is csak Nagy-Kosztolány; Korabinszky-nál 321. l. 1786-ban cseh lakossága van; tót. kostol: templom), *Vittencz*: tót. Chtelnice (Czinárnál 490. l. 1409-ben Vithench, Ortvaynál I, 25. l. a XIV. század elején Vicensia, Vincenti); *vágúj helyi* járásában: *Botfalva* vagy *Botfalu*: tót. Bzince (Alsó- és Felső-B.: Dolné- és Horné-B.). — **Pozsony** megye pozsonyi járásában: *Hidegkút*: tót. Dubrayka (tót. dubrava: tölgyfaerdő), *Mászt*: tót. Teldince (Korabinszky-nál 404. l. 1786-ban még csak Maszt; a magyar név

nyilván szláv eredetű, ószlov. mastb.: kenőcs). — **Trencsén** megye illavai járásában: *Nádas*: tót. Podskalé (Czinárnál 303. l. 1330-ban és Ortvaynál I, 98. l. a XIV. század elején Nadas, Korabinszkyánál és a Helységnévtárban már csak Podszkal; tót. skala: szikla); puchói járásában: *Oroszlánkő*: tót. Veršatec és Vršatečko (tót. vršok: halom, csúcs); trencsényi járásában: *Révfa*: tót. Mysice és Nová-Ves (tót. myš: egér); vágbesztercei járásában: *Farkasd*: tót. Vrtižer. — **Turóc** megye mosóczi járásában: *Szent-Mária*: tót. Stránka (egyesítve van Kis-Szocóc helységgel; Ortvaynál I, 92. l. a XIV. század elején latinul Beate Virginis de Monte; tót. strān: hegyoldal, lejtő), *Turóc* vagy *Znió-Váralja*: tót. Kláštor (Czinárnál 462. l. 1249-ben Turuch, Ortvaynál I, 94. l. a XIV. század elején Toecz, íráshiba Turocz helyett). Megint csak az tűnik ki, hogy mind e helyek előbb ismerték a magyart, mint a tótot, a ki ennél fogva itt sem lehet maradéka a marahánnak.

VOLF GYÖRGY.

(A befejező közlemény következik.)

Finn-ugor v. finn-magyar? MUNKÁCSI föl akarja eleveníteni a mi nyelvcsaládunknak «finn-magyar» nevét, a melyet tudunkra EUROPAEUS használt legelőször (1868, Suomi. II. Jakso, VII. 1.), s utána THOMSEN is (GSI. 1869 = Einfl. 1870. 1. l.) MUNKÁCSI részletes megokolása az Ethnographia VII. k. 349—387. ll. olvasható. A nélkül, hogy e nagyon érdekes tudományos megokolást csak legtávolabbról is érinteni akarnók, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy az «ugor» helyett újabban ismét használatba vett «finn-ugor» elnevezés kizorítását czélszerűségi szempontból nem tartjuk ajánlatosnak. Ez az elnevezés az egyetlen, a melynek történelmi jogosultsága van, s a külföldön is ez van általánosan elfogadva. Félreértésre ez nem adhat okot, mint a többi: a «finn», az «ugor» és a «finn-magyar». Hogy az utóbbi igenis félreérthető, azt mutatja éppen MUNKÁCSI főnnebbi (129. l.) tanulmányának czíme, mely a legtöbb olvasóban bizonyára azt a hitet kelti, hogy a finn *d* ∞ magyar *l* illetőleg *z* hangmegfelelésekről szól, pedig szerzője a «finn-magyar»-on a «finn-ugor»-t érti. Azért jobb lesz a «finn-ugor» elnevezésnél maradni.

Sz. J.

A magyar nyelv néhány szerkezetéről.

Válasz Balassa bírálatára.

Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues című könyvemnek részletes és lelkiismeretes ismertetésében, a melyet BALASSA JÓZSEF e folyóirat 26 : 106—115. lapjain közzétett, van néhány hely, a melyre hosszás halogatás után válaszolni akarok, mert a magyar nyelvnek érdekes szerkezeit illetik, tehát az olvasót a pusztá személyi érdeken túl vezetik.

1. Egy tévedésem bevallásával kezdem, a melyet a 362. lapon követtem el s a mely szerint a több. 3. személyben így lehetne magyarul beszélni: *ő hallottak*, a miért BALASSA a 106—107. l. jegyzetében*) méltán ró meg. Egy sajtóhiba, vagyis egy véletlen betűkihagyás a KÁROLI-féle bibliában (Pest, 1861. Heckenast), az Apostolok cselekedetei VI. fejt. 11. versében, áttatott engem ezzel a végzetes és csupán elméletileg lehetséges *ő hallottak*-kal, a minek hibásságát csak később, ugyanazon fordításnak egy másik kiadással való egybehasonlítása útján vettem észre. Az olvasó e mondatot, a mely 3 sort se tesz, az összefüggés mindre kára nélkül egyszerűen elhagyhatja. Hiszen azt a nézetemet, hogy a személyragok és a személynévmások tövei első sorban csupán a személyt általánosságban jelölik (362. l.), eléggé szemléltetik az oly kifejezésmódok, mint: *várlak*, a *téged(et)* és *titeket* hozzátétele nélkül is, és *az ő sorsuk* a régi *az ők sorsuk***) mellett, nem is tekintve más nyelvek hasonló jelenségeit, a melyeket a 362. lap 2. jegyzetében hoztam föl; e gy e d ü l arra a tévedésre n e m alapítottam véleményemet.

Meg nem foghatom, hogy vesztheti el bizonyító erejét e kifejezésmód: *az ő sorsuk*, azért, mert «a régiségben gyakran a teljes alakot

*) A 113. lapon is mondja (fölülről 7. sor): «az *ők* névmásból sem maradhat el a *k* igék mellett.»

**) MISTELI e kifejezésmódot: *az ők sorsuk* BALASSA után mondja a régi nek, csak hogy a régi nyelvben igen ritka. *A ford.*

találjuk»: *ők nálok, ők miattok* stb. (113. l.) s tehát ezt is: *az ők sorsuk*. Ép akkor, ha a magyar *ő*-t 'bátran' a német *er* mellé állítja BALASSA, úgy hogy az is, mint ez 3. személyt, alanyt és egyes számot foglal magába, a német természetesen figyelmen kívül hagyva, ép akkor lesz előtte az *az ő sorsuk*-beli *ő* névmás rejtélyszerű és épen olyan lehetetlen, mint e német utánzat: 'das, er, Geschick-ihr', a hol az *er* a maga négy kategóriáját magáról le nem vetheti. E nehézségeket az *ők nálok* nem hártja el, hanem a többes *k* hozzárugasztásával csak világossá teszi az *ő*-nek határozatlan és általános voltát. És hasonló, bár megfordított esetet mutatnak az ilyen példák, mint *az emberek sorsa* e h. *sorsuk*, *a katonák vitézsége* e h. *vitézségök*: a birtokosrag *-a, -e* (*-ja, -je*) csak a harmadik személyt általában foglalja magában, a mely azonban, ha előtte többes számú birtokosnév áll, leveti semleges határozatlanságát és többesnek értelmeztetik. Ha azonban, a német *sein*-nak megfelelőleg, az egyes számú 3. személyt állítjuk helyébe, akkor a magyar szerkezet merő képtelenséget mutat: 'Die Menschen, Geschick-sein'; 'Soldaten, Tapferkeit-sein', minthogy a *sein* a többest kizárja és többesnek nem is értelmezhető. Ugyanazon eljárásnak e változatát könyvemnek illető fejezetében nem említettem, mert sehol sem kellett az anyagot teljesen kimerítenem.

Ennek a kérdésnek, mellesleg mondva, a nyelv tökéletességéhez vagy tökéletlenségéhez semmi köze; akkor is ezt az álláspontot vallanám, ha valaki az ural-altáji eljárást logikásabbnak és kitünőbbnek hirdetné, épen úgy, mint valami természetalkotást is, akár szépnek, akár csúnyának találjuk, a maga sajátossága szerint kell elfogadnunk. A két dolgot BALASSA nagyon is összekeveri; az æsthetikai értékebecslésekről lemondhatok, ha elismerik, hogy egy-egy típusnak a vonásait helyesen rajzoltam meg.

2. Azonban tovább megyek azon tévedések jegyzékében, a melyeket bírálóm a 106—107. l. jegyzetében felsorol és másodszor a *lész-, tész-*re akadok, a melyeket én könyvem 361. lapján mint egyes sz. 2. személyű alakokat hoztam föl; kétségkívül így írtam volna: *lész, tész* (NyK. 113), ha ez az alak épen előttem lett volna; használni azonban a *lész, tész* se használt volna nekem, mert a két alakot és a hozzájuk hasonlókat csupán pusztá tövekül, mint *vagy, mégy*, akartam a magam írásmódjával odaállítani s ennél fogva azzal a magánhangzóval tüntettem fel őket, a melyet a többi személyekben mutatnak (hiszen a magánhangzó hosszúsága BUDENZET sem gátolta abban, hogy a *lész*-t ugyanígy tőnek ne magyarázza, l. Tüz. Magy. Nyelvt. 597/8), ellenben merő gondolatát is elvettem annak, hogy a *lész* *lészesz*-ből való összevonás lenne, a mit BALASSA a 113. lapon megenged; mert a hosszú *é*-ről

épen BALASSA ¹⁾ adja meg a Tüz. M. Nyelvt. 245. lapján a kívánt fölvilágosítást és az *ssz*-szel való írásmód is csak annak a törekvésnek köszöni az eredetét, hogy a *szem* részére is legyen személyjel; vagy talán még ezt sem mondhatjuk, a mint ugyanazon nyelvtannak 598. lapjából látszik. Most már valóban nem értem, mért volna 'helytelen' az én nézetem, mely szerint eredetileg *lészék*, *lész*-, *léssen* lett volna, aztán egyéb igék analogiája következtében *lészek*, *lészel* vagy *lészesz*, *lész* (illetőleg *lészek* stb.)²⁾ Mert ha egyszer a *lész*-t ragtalan egyes sz. 2. személynek elismerjük, akkor okvetetlenül a *léssen*-t kell melléje 3. személyű társúl adnunk. Az én tévedésem tehát annyi, hogy a 2. személyt a mai nyelvhasználat szerint helytelen *e* hanggal fejeztem ki (*lesz*), a mi az én célomra nézve nem volt fontos; a következtetés azonban magából folyt, hogy t. i. az egyes sz. 2. személynek nincsen személyjele, mert a 3-diknak már van és megfordítva.

3. Könyvemnek 59. lapján a 3. jegyzetben és a 387. lapon a *teriünk* szónak kettős jelentést tulajdonítottam, ú. m. ,wir haben Platz' és ,unser Platz'. BALASSA ama jegyzetében figyelmeztet, hogy az utóbbi *teriünk*-nek hangzik, tehát ez a példa az igei és névszói alakok azonosságának bizonyítékai közül elesik. Másrészt azonban némi elégtétellel olvasom a Tüz. Magy. Nyelvtanban (297. l.), hogy a *tér*-nek *teret*, *tere* alakjai «úgy látszik csak a XIX. században, valószínűleg a *terül*, *terjed* igékből vannak kiokoskodva» és támogatottnak találok a *tére*- névszói alakot ilyenekkel, mint a *Léna téren*, *tére*, *térek*, *térés*³⁾ (uo. és NySzót.). Tehát egészen a XIX. századig *teriünk* azt is tette ,unser Platz', avagy csak a legújabb nyelvre kellett-e szorítkoznom, mintha könyvemnek ama fejezete a magyar nyelv gyakorlati grammatikája volna?

4. Mellőzve a könyvem 380. lapjának jegyzetében mellesleg nyilvánított sejtelmemet,⁴⁾ a melyet bírálóm nem fogad el s a melyet min-

¹⁾ MISTELI itt hibásan idézi BALASSÁT, mert a TMNy. e része SIMONYI-tól való.

A ford.

²⁾ Hogy a két sor össze is keveredhetett és hogy a 2. és 3. személy egybeesését a *lész* és *lész* elkülönítésével gátolták meg, nem nehéz megérteni.

³⁾ A *téren* alak mit sem bizonyít, mert az ilyen hangzórövidítő tövekben a hely- és időhatározó *-n* (*-on*, *-én*, *-ön*) rag előtt a Tüz. M. Nyelvt. szerint (294. l.) mindig hosszú magánhangzót találunk.

⁴⁾ Azonban felvilágosításképen megmondhatom, hogy azért vettem föl ezt az «állítólagos *n* praesens tövet», mert én a több személyragban, pl. a többes sz. 1., 2. és 3. személyű **-nmuk*, **-ntok* és *-nak*-ban mutatkozó *n*-et tőül vonom el és mechanikusan a többi időkre és módokra is átvitem. Olyan elem, a mely a legtöbb ragban előfordul (vegyük hozzá még a

den esetre el is hallgathattam volna, — áttérek negyedszer az utolsó pont megvitatására, hogy t. i. nem kellett volna (a 357. lapon) «a nyelvújítás erőszakos csinálmányaira», minők a *Duna vizéni ütközet, a magyarrali kibékülés* stb. hivatkoznom (l. NyK. 107. l. jegyz. és 112. l. fönt). A mennyire emlékszem, mindkét példát JÓKAMnak *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című munkájából vettem s ennél fogva a nyelvszokáshoz tartozónak tekintettem, főképp minthogy RIEDL nyelvtana (1858.) e képzést határozottan elismeri és az *Istenbeni hit, a baráthozói vonzalom* stb. példákkal világítja meg. Azonban nem titkolom, hogy későbbi grammatikákban többé nem találkozom velük, nevezetesen sem SZINNYEINEK *Rendszeres magy. nyelvtaná*-ban (4. kiad. 49. s köv. ll.), sem a *Tüz. magy. nyelvtan*-ban (577. s köv. ll.). Ennél fogva elismerem, hogy a ragok z á r t szóalakokat alkotnak és -i képzős származékok csupán adverbialis alakokból járatosak, a ragos alakok azonban természetesen lazább szövedékűek két oknál fogva: 1) mert némely esetekben a flexió hiányozhatik vagy elmaradhat, mint pl. a birtokosi névszóalakokban, s ide tartoznak természetesen az *engem(et), téged(et), magam(at), magad(at)*-féle accusativusok is (l. alább 9. alatt); 2) olyan példáknál fogva, a minőket SZINNYEI *Rendszeres nyelvtanában* (4. kiad. 118. l. 269. §., 7—9. alatt) fölhozott s a melyeket könyvemben nem említettem: «az előörs *megállj*-t kiáltott»; «hányféle *hogyo*t... össze nem álmodott» stb. Mert mind a két ok a ragoknak a tövel való lazább összetartozását bizonyítja. Az első pontot BALASSA a 112. lapon tárgyalja, azonban a hiányzás (kiesés) vagy megmaradás közti ellentétet lassankéntivá vagy teljessé játszsa át e mondatában: «ha a nyelv fejlődése közben e jelölés fölöslegessé válik, lassanként elkopik vagy teljesen el is vész a rag (vagy képző)». Nem a raghiányról van szó, bárhogyán támadt is, hanem arról, hogy a ragok ugyanazon nyelvtani helyzetekben, ugyanazon időben az összefüggés és érthetőség szüksége szerint hiányozhatnak vagy meglehetnek, a mint bírálóm szavaimat egészen helyesen idézi. Hogy egyébiránt az ural-altáji eljárás nem a legkövetkezetesebb és hogy az újabb indogermán nyelvek nem szinte több ragot vesztek el, az első sorban nem kérdés tárgya, hanem csak az: hogy vajjon a ragnak tetszés szerinti hiánya vagy megmaradása megfér-e a szigorú szóegységgel? Ha valaki állítja is az első kérdést, én az utóbbit határozottan tagadom.

A mi az olyan kifejezésmódokat, mint *megálljt kiáltott*, illeti, hát

3. személyt is: *leszen, vagyon, éljen, lón, tón*), épen azért nem tekinthető a rag alkotó részének; e felől azonban biztosabban nem állíthatok.

én hasonlót csak az ó-ind grammatikusok nyelvéből ismerek, a kik mindenféle szóban forgó nyelvi alakot, pl. *bharati* 'visz', a mondatkövetelményei szerint ragozni képesek. Ez azonban az ő művészileg kikészített nyelvüknek folyamánya és a nyelvjellemre nézve bizony alig értékesíthető. A magyar nyelvnek accusativusi *t*-je mintegy bizonyos fajta algebrai jelnek mutatkozik, megfelel egy *hoggy*-nak, szanszkrit *iti*, görög *ὅτι*-nak és önálló értéke van. Ilyen esetragokkal nem lehet szóegységeket létesíteni, evvel azonban nem mondjuk azt, hogy az illető beszélők nem tudnak olyan jól gondolkodni.

Eszem ágában sincs tehát és könyvem írásakor sem volt eszemben «a nép szellemi fejlettségére» pusztán a nyelvből vonni következtetést; e föltevés ellen, azt hittem, megvédenek a munkámnak 108. lapján olvasható világos szavak, melyeket szerencsére BALASSA is kiemel (NyK. 110. l.). Ellenben különböző *psychikus* *typusokra* utalnak a különböző nyelvcsaládok (109. l.), a mely *typusokat* ismét nem a mai kor beszélőire kell vonatkoztatnunk, hanem első sorban csupán a nyelvcsaládoknak ethnologiailag többnyire ismeretlen alapítóra. Az ilyen nyelvtípusok jellemző vonásaikban pusztán öröklés útján évezredekkel daczolnak, a mint az egyiptomiak és kínaiak történetében megállapíthatjuk és ezt az állhatatosságot az ural-altáji csoportra nézve is föl kell tennünk. Ily értelemben kell fölfogni mindazt, a mit én az ural-altáji *psychéről*, névszerint a 379—381. lapokon, mondtam.

Ezek azon pontok, a melyeket BALASSA a 106—107. l. jegyzetében tévedéseknek vagy hibáknak jelöl, és a mik alkalmat adtak nekem arra, hogy egy-két rokon dolgot mindjárt hozzájuk is fűzzek. Következzenek már most egyéb, tőle gáncsolt nézeteim, a melyeket világosság kedvéért ismét számozva tárgyalok.

5. A tagadás kifejezőmódjainak rövid áttekintésében (könyvem 20—26. lapjain) egy szakasz a főnevek és melléknevek tagadásának az igék tagadásától való különbözőzéséről is szól (23—24. l.); itt az indogermán *ne* és *n* alapformákkal szemben, a melyek pusztán hangsúlyos és hangsúlytalan voltokkal térnek el egymástól, kiemelem a névszói és az igei tagadásnak egyéb nyelvekben előforduló teljes különbözőzését és így folytatom: «a magyarban és a finnben a névszói tagadás kifejezője a *-tlan*, *-tlen* és *-ttoma*, *-ttömä* képző (egy. nom. *-ton*, *-tön*), az igei tagadásé a *nem*, *ne* és *e*, *äl*-szavak». Erre a két sorra BALASSA a 108. lapon tíz sorral felel: hogy a nevezett névszói tagadó képzők tulajdonkép és eredetileg fosztó értelműek és a *nem* tagadó szó a magyarban is mind igék, mind névszók mellett egyaránt használtatik: *nem jó*, *nem szép*, mint *nem ír*. Az utóbbi ellenvetés inkább az én pontatlan kifejezésem, mint a dolog ellen irányul; a dolgot illetőleg mindent rendiben találok:

mert épen ‚megfosztottságot‘ jelent igen sokszor a szanszkrit *a-* és görög *á* (vö. *ananta* végtelen, *abala* erőtlen, *ἀνίκανος*, *απτερος*, ezekből: *anta*, *bala*, *μηχανή*, *πτερόν*, mint *végtelen*, *erőtlen*); a német *Unmensch* és latin *inhumanus*-szal egybevethető az *embertelen* (l. Tüz. magy. nyelvt. 575. l.), és szerkezet szerint e fajta az *ἀνανδρος* és a szanszkrit *avira* is, ezekből *ἀνήρ*, *vira* ‚férfi, hős‘; melléknvekből már a régi nyelvben kimutathatók; *vigatlan* ‚illätus‘, *hívtelen* ‚infidus‘, *hasontalan* ‚unähnlich‘, *tisztátalan* ‚unrein‘ stb. Időfecsérlés volna kimutatni, hogy az indogermán *n*-ben (= gör. *á*-, lat. *in*-, ném. *un*-) a fosztás fogalma ép oly gyakran benne van, mint a magyar *-talan*, *-telen*-ben és hogy mind-egyikük egyaránt járulhat főnévhez meg melléknévhez, a kettő tehát nagyon jól egybevethető egymással, kivált minthogy a *-talan* a magyarban minden etymologiai támaszt elveszített. Mindazonáltal megmarad az a különbség, hogy a magyar *-talan* az igei *nem* tagadó szóval nincs rokonságban, míg ellenben az indogermán *n*- és *ne* egymással azonosak. És hogy nevezhettem volna én a *-talan*-t és *n*-et azonos jelentésüknél fogva másképp mint ‚nominalis‘, a *nem*-et és *ne*-t mint ‚verbalis‘ tagadásnak, hiszen ezzel a *nem jó és nicht gut* esetét nem akartam kizárni.

6. A 355. és köv. lapokon a szóegység hiányát, a zárt szóalakok hiányzását olyan példákkal iparkodom megvilágítani, mint *kék-szemű*, *jó-szívű* stb., a melyekben a jelzős *kék szem*, *jó szív* kifejezések az *-ű*-vel való továbbképzésben változatlanul megmaradnak, úgy hogy az *-ű* mint valami algebrai jel az egész jelzős kapcsolathoz járul: (*kék-szem*)ű, (*jó-szív*)ű. A németben *blaues Auge* és *blauäugig*, *gutes Herz* és *gutherzig* különböznek egymástól; így áll a dolog minden indogermán nyelvben a régibb korszakokban, hogy t. i. a jelzős kifejezés a jelzős összetételtől, pl. *grosser Kopf* a *Grosskopf* és *grossköpfig*-től különbözik. Ellenben a megfelelő magyar kifejezések a kettő közt ingadoznak, sem az egyik, sem a másik fajtához nem valók, vagy pedig egyszerre mind a kettőhöz tartoznak, és most BALASSA azzal hiszi a magyar és német kifejezőmód azonosságát*) kimutathatónak, hogy, a mint én az ([öt láb]nyi magasság)ű kőfal kifejezés szerkezetét matematikai jelekkel iparkodtam megvilágítani, az én lehetőleg szó szerint való német, jobban mondva némettelen fordításomba belerajzolja a zárójeleimet: *Steinmauer von* ([fünf]füss)iger Höhe)! Valójában csak azt engedhetem meg neki, a mit ő mint a magyar szóegység védelmezője nem fog elfogadni, hogy a német *von* és a magyar *-ű* egymáshoz abban hasonlítanak, hogy amaz egészen

*) A *von* megfelelne az *-ű*-nak, az *-ig* a *-nyi*-nek; a példa, német fordításával együtt, az én munkámból van véve.

önállóan, emez nagyon lazán kapcsolódik az illető kifejezéshez; azonban a *fünffüssiger Höhe* két, összetételszerűleg egybe nem köthető szó, mert akkor legalább az *-er*-nek hiányoznia kellene: a magyar szerkezetet csak ilyen lehetetlen-féle szerkezet utánozná, mint: ([*fünf Fuss*]*ig Hohheit*)*lich Steinmauer*, a mi lehetetlen nemcsak a 'Höhe' értelemmel szereplő *Hohheit* szó miatt volna, hanem, a mi itt egyedül fontos, pusztán töveknek egymásra következése miatt. Ha valóságos nyelvi utánzatát akarnók adni a tövek ezen egymásra következésének, akkor nem volna magában véve természetellenes egy ilyenféle szanszkrit kifejezés, mint: *pañca-pada-unnatimat-prākāras*,*) csakhogy ez egy szó volna, a mit a megfelelő magyar példáról egyáltalában nem állíthatni, a mely grammatikai szempontból példátlan képződmény marad. E mellett teljes nyugalommal megengedhetem BALASSÁNAK, hogy sem a magyar formulának, sem a fönt előbb adott német fordításmódjának sem világosság, sem zárttság tekintetében nincs a másika fölött előnye, a mennyiben az az érthetőség és a fölbécslés kérdését illeti. Én a grammatikai szerkezet-ről való fölfogásomat akkor is föntartom, ha az elsőséget a magyar algebrai formulának kellene megadni, a melyet én különben eléggé tudok méltatni. és azt állítom: a németben a kérdéses kifejezés négy szó, a szanszkritban egy szó, a magyarban formula, a mely világosság és érthetőség tekintetéből semmi kivánni valót nem hagy fönn. Hát valamely nyelvnek, hogy a maga céljának megfelelően, okvetetlenül indogermán szavakkal kell bírnia?

7. Könyvem 64. lapján e két kifejezésmódot: *az ember látott és az emberek láttak* párvonalba állítottam ezekkel: *az ember jó és az emberek jók*, vagyis a látszólagos igealakokat befejezett cselekvésű activ participiumoknak tartottam, a mi előttem magától érthetőnek látszott. Most egyszerűen utalhatok a Tüz. Magy. Nyelvtan 622. lapjára, a hol ugyanez a fölfogás van előadva. A mai nyelvérzékre való hivatkozás tehát (l. BALASSA kritikájában a 114. l.) csalókéának bizonyult és a *látott* eredetileg «valóságos igenév»; egybevethető ezzel könyvemnek 68. lapja a még világosabb *vert* és *verték* végett és fontolóra kell vennünk az ugyanott fölhozott finn *tulit*, *sanoit*-féle múlt alakokat is, a melyeket én a névszói többest jelölő *t*-nél fogva hasonlóképen igeneveknek tartottam, a mire nézve most ismét csak a Tüz. Magy. Nyelvt. 628. lapját kell elolvasni. Hogyan gáncsolt volna azonban akkor BALASSA, ha a Tüz. Magy. Nyelvt. 622. s köv. lapjaival még az elbeszélő *verék*, *verel* alakokat s «személyragozott igenévnek» mertem volna magyarázni! Hiszen ez

*) *Unnati* a. m. magasság, *prākāra* 'Wall, Mauer'.

még kevésbé kézzelfogható. Előtte a konjugált participiumok nem föltűnők, a 68/69. lapon az állítmányi alakok közt utolsón külön soroltam elő és szemléltettem őket; a dravida nyelvek egyike, a kanárai, kézzel fogható példákat szolgáltatott rájuk; a *vertél, kaptál* magyarázatában találkoztam SZINNYEI nézetével; «személyragozott igenévként» tekintem én is ezeket és görögül így utánoztam **γεραφοτεσις* és magyaráztam könyvemnek 70. lapján.

8. Ha BALASSA az imént például a *látott* alakot «valóságos igealaknak» s nem «tisztá igenévként» tekintette s a «magyar nyelvszellemre» hivatkozott, akkor a következő mondása sem lesz valami nagyon hihető vagy legalább is jogosan fogadjuk kritikával, hogy: «a magyar igehez sohasem csatoljuk a névszó birtokos személyragját», mert «az egyezés a birtokos személyragok és az igék személyragjai között csak látszólagos» s különböző alapformákból «csupán véletlen eredménye» folytán váltak egyenlővé. Én tudniillik minden igealakot, a melynek végzete a birtokos személyragokkal egyezik, eredetileg birtokos alakként fölfogottam magyaráztam, habár lassanként, főképp possessivumnak nem mutatkozó alakokkal való kapcsolatuknál fogva, tiszta *prædicativ* értelmet is fölvehettek; *várunk, vártok* eredetileg annyit tettek mint *várnunk, várnotok* a hozzá értendő *copulával*,*) a miről munkámnak 61/62. lapján van szó. A találkozás nemcsak a mai, hanem a régiebb alakban is tagadhatatlan, főképp az első és második személyre nézve mindkét részen föltételezett alapformákban: *kapunk, házunk*: -*muk, -muk* (HB.): **-nmuk, *-nmuk*; *kap(o)tok, házatok*: -*tok, -tok*: **-ntuk, *-ntuk* (l. Tüz. Magy. Nyelvt. 604. és 714. l.). Higyje ezt, a kinek tetszik, esetlegességnek és látszatnak; de hogy e párok végzetei nem azonosak, azt csak állítani lehet, bizonyítani nem. A dolgon mit sem változtat egy közben álló, tárgyjelölő névmás, ellenkezőleg a birtokos személyragok végzetei nagyon is megegyeznek a tárgyias igeragozással (l. munkámnak 76—78. lapjait); tehát *kapjuk* ebből lett: **kapjovuk, *kapjomuk*, míg a tárgyatlan alak **kapomuk*-ra vezetendő vissza és a *kapjátok* alak talán analogiás úton nyerte a -*tok* végzetet, minthogy ebben eredetibb -*ntuk* alakot nem lehet föltenni. Olyan gonoszul még sem áll a dolog, a mint könyvemnek 59. lapján föltettem és BALASSA is a maga részéről szívesen konstatálja, hogy «a birtokos személyragoknak megfelelő igeragokat az

*) Hasonlóképpen gyakran kell kiegészítésül a *van-t* az infinitivushoz oda gondolni, a mint pl. a Tüz. Magy. Nyelvt. 516. lapján olvasom: «csak a többes 1.-re nem *találni* példát», és főképp a *hat-tal*: «az illeszkedés elmaradását talán abból *magyarázhatni*», és így számtalanszor. Munkámban ezt a használatmódot sem említettem.

igének majd tárgyias, majd tárgyatlan ragozásában kell keresnünk» (NyK. 114. l.); a tárgyias igeragozásnak többes sz. 1. és 2. személyében is birtokoszerű a személyrag, csakhogy előtte tárgyra mutató *-jo-*, *-jáll*, a minthogy egyébiránt a 78. lapon a *verjétek* alakot határozottan birtokoszerűnek jelölöm.

Csupán az egyes számban találjuk a birtokosragnak tetsző igei végzeteket egyedül a tárgyias ragozásban: *kapom*, *kapod*, *kapja*, a mi pontosan egybevág pl. a *kalapom*, *kalapod*, *kalapja* ragozással. Eredeti alakul, a Tüz Magy. Nyelvt. 606/7. lapja szerint, az 1. és 2. személyre nézve az igéknél **kapolm*, **kapold*, a névszóknál **kalaponm*, **kalapond* alakok vehetők föl. Ha a 3. személyű tárgy kifejezésére ismét *l* szolgál, a mi már a 2. személy jelölésére is használtatott (**kapolm* és *kaplak*), akkor az előbbi *l* eredeti, az utóbbi ugor *d*-ből fejlődött; aztán szerintem a *tő* és a személyrag közt álló elemnek (**kapo-l-m*, **kalapo-n-m*) természetete nem igen fontos, minthogy a possessivum csupán az utóbbiban, a személyragban lappang. Csak a 3. személy iránt vagyok habozásban, minthogy itt nehézségek mutatkoznak, először a sok személyragos névszóalakban hiányzó *j* miatt, mint pl. *gyermeke*: másodszer az igei *-ja*, *-ják* raggal szemben álló névszói *-i*, *-ik* végzet miatt.

BALASSA nem vette észre, hogy én sok nyelvet felölelő munkámban kevésbé ismert nyelveknél — a melyek közé, fájdalom, a magyar is tartozik — nem bocsátkozhattam az ősalakok elemzésébe, hanem lemondva a szigorúbb pontosságról, kénytelen voltam a tényleges végzetek vizsgálatánál maradni, a melyek, a mint már akkor nagyon jól tudtam, nemcsak személyt jelölő, hanem egyéb elemeket is magukban foglaltak. Az egyes és többes számú 1. és 2. személyű *-m*, *-d*, *-muk*, *-tuk* személyjeleknek az igéken és a birtokos névszói kifejezéseken való azonosága úgys eléggé kiviláglott, és csupán erre a körülményre, a melyet a 114. lapon BALASSA is megenged*), alapítottam én az ige possessiv természetére vonatkozó nézetemet oly nyelvben, a mely e fogalomnak különben is oly tág teret nyit.

Aztán engedjen meg nekem BALASSA, ha én magukat az ősalakokat egyáltalában nem tartom olyan biztosaknak és érinthetleneknek, a minőknek tán ő előtte látszanak és a Tüz Magy. Nyelvt. alaktana sem adja elő őket oly dogmatikusan. A ki az újabb indogermán nyelvészet változásait végig élte, az a könnyenhivésből más irányban is alaposan kigyógyult.

9. Azt az állításmat, hogy a szigorú szóegységeket alkotó nyelvek

*) «Csak a személyre mutató elemek a közösek.»

sohasem hagyják el vagy ragasztják oda szükség és tetszés szerint a flexiós végzeteket (Charakteristik 360. l., NyK. 112. l.), most is szigorúan fõntartom és nem döntik ezt meg BALASSÁNAK már fõntebb (4. alatt) idézett eme szavai: «ha a nyelv fejlõdése közben e jelölés feleslegessé válik, lassanként elkopik vagy teljesen el is vész a rag vagy képzõ».*) Mert elhallgatja bírálóm a fõdolgot, hogy ennek hangtörvényileg kell történnie és a már egyszer eltűnt végzetnek többé nem szükséges visszakérülni. Már pedig *a*) a Tüz. Magy. Nyelvtan szerint is igaz, hogy olyan esetekben mint *kezem, magad, engem, téged* az accusativusi *-et, -at* mindig ott is lehetett, meg el is maradhatott és ott is lehet, meg el is maradhat (l. fõnt 4.); *β*) ugyanez a nyelvtan a 647. lapon arra tanít engem, hogy a nyelvemlékekben gyakran még a határozott tárgy is pusztá tóalakban mutatkozik, pl. *azok elhagyván elmene* e l. *azokat*, a. m. *relictis illis abijt stb.*; *γ*) a birtokos jelzõi genitivust kétféleképpen mondhatni, pl. *az élet változása* és *az életnek változása* és *δ*) épígy névmással is: *a te életed* és *ten életed*; *ε*) váltakoznak továbbá egymással *hogy* (*hug* már a HB.-ben) és *hogyan, így* és *ígyen, úgy* és *úgyan* és nincs okunk az *-an, -en*-ben egyebet látni mint az ismeretes határozóragot és a Tüz. Magy. Nyelvtan 644. lapjával szemben ennek nézte SIMONYI is a Magy. Kötõszókban (II. 15.); *ζ*) egymás mellett találjuk ezeket: *nagy szives* és *nagyon szives, oly szelíd* és *olyan szelíd*; errõl már a LAZARUS és STEINTHAL Zeitschriftjának XV. kötetében (465—472. l.) szólottam; *η*) ezek mellé sorolom a *-kor* és *-nap* végü idõhatározó kifejezéseket is a *-koron, -kort* (ebbõl: *korott*), *-korban* és *-napon, -nappal* mellett és sajnálom, hogy tekintélyekkel kell e miatt szembeszállnom; mert ámbár a *-kor* végü kifejezéseknek újabbszerü voltát a codexek bizonyítják (jõllehet a *mindenkor* már a legrégibb emlékekben is elõfordul), mégis ellentmondanak ennek a *(-szor) -szer* végü kifejezések a ritkább *-szeren, -szert -szerben, -szerre* végüek mellett, és vajjon e különbözõ ragok közül melyiket kell megrövidültnek és elveszettnek tekinteni? Hangtörvények szerint alig lehet ez egyiknél is lehetséges. A lassanként való fejlõdés elméletével és az izolálással nem szabad itt visszaélnünk, hogy minden hangtant halomra döntsünk. Továbbá mindezen esetek egy természetüek és egy magyarázatot kívánnak s ez az, hogy a ragtalan tó e nyelvekben a nominativus és az alany kifejezésén kívül sok egyéb czélra is szolgál, a mit eleitõl fogva állítottam és elõttem már magyar tudósok is állítottak, mint VERES IGNÁCZ és P. THEWBREWK EMIL, sõt a Tüz. Magy. Nyelvt. 706. lapja szerint már RÉVAI is.

*) V. ö. a 113. lapon: «Csakis a nyelv fejlõdése folyamán maradt el egyes esetekben a rag, a mely eredetileg ott volt a név mellett.»

10. Azt a kategorikus állítást, hogy «a ragtalan névszó mindig nominativus, a mondatban mindig alany, a tárgyi és határozói viszonyok jelölésére mindig valamely rag szolgál» (NyK. 113. l.), nemcsak kategorikusnak, hanem tévedésnek is nyilvánítom, oly tévedésnek, a melynek a legközönségesebb nyelvjelenségek ellentmondanak: vajjon e kifejezésben *ajándék marhának nem kell fogát nézni az ajándék nominativus és alany-e?* avagy az-e az élet ebben láttam az élet változását? az ő és a német er közötti különbségről az 1. pontban, az *én* és *ich* közöttiről könyvem 371/2. lapján szólottam; egyértékű-e az *én* e kifejezés-módban az *én atyám* a német *ich*-hel és lehet-e ezt a szerkezetet még csak utánozni is? Lehet-e abban a számos kifejezésmódban, a melyet SZINNYEI Nyelvtana elősorol (304. §), általában a rag elveszését föltennünk, pl. az *-ül* ragét ebben: *étlen keltem föl az asztaltól?* A Tüz. Magy. Nyelvt. is följegyez a 698. lapon több ragtalan határozót, mint *hanyatt homlok* stb., a melyek már a legrégebb nyelvemlékektől kezdve előfordulnak. Hangvesztéséget kellett-e a szóvégen szenvedniük olyan közönséges és mindenesetre régi kifejezéseknek is, mint *mai napság?* (V. ö. Tüz. Magy. Nyelvt. 586. l.). Minő zavarba juthat az ember azzal a nézet-tel, hogy minden névszói alaknak, az úgynevezett nominativus kivételével, a végén valami raggal kellett bírnia, mutatja a *-nál* és *-vel* ragra vonatkozólag a Tüz. Magy. Nyelvtannak 664. és 694. lapja. Ezek pusztá névszótövek, a melyeknek végéről állítólag hiányzik egy rag, a mely pl. a **bel(e)n*-ből összevonódott *ben(n)*-ben megvan és a *bennem*, *benned* stb.-ben világosan mutatkozik. Ámde a *nálam*, *vélem* semmi nyomát nem mutatja a casusragnak, tehát a névszókhöz járuló *-nál* és *-vel* ragban sem volt meg az, — így következtetek én s egyszersmind a ragtalan tőnek legrégebb használatát látom ezekben az esetekben. Vajjon nem pusztá pedánság-e az oka annak, hogy a codexekben a *-kor*, *-kép* stb. végén oly gyakran ragot találni, a mire csak a latin nyelvhasználatnak*) s a benne oly élesen kifejeződő casusoknak szolgálai utánzása vezetett, s a mi a közönséges beszédben idegen volt? Vajjon a *-szer* ragban mutatózó kivétel**) nem abból magyarázódik-e, hogy a latin *semel*, *bis*, *ter*, *quater* és az *-ies* végű számnévi alakok erre az utánzásra nem csábíthattak, mert nincs rajtuk világos casusvégzet? Ezek csak lehetőségek, a melyeknek valami nagy értéket nem tulajdonítok, csak ahhoz ragasz-

*) Ezzel természetesen nem mondom azt, hogy mindeu régi magyar mondat latin eredetire volna visszavezetendő.

**) Tulajdonképp ebben sincs kivétel, mert a *-szer* ragot is megtaláljuk teljesebben *-szeren*, *-szert* alakkal a régiségben (l. TMNy. 706).

kodom erősen, mint évek óta vallott meggyőződésemmhez, hogy a ragtalan tőnek használata legalább is oly régi, mint a ragokkal ellátott alakoké és hogy az utóbbiak mindig előállhattak, a hol a világosság ezt kívánatossá tette. Az utóbbiaknak kizárólagos használatát mint kényszerítő szükségképiséget a codexek hagyományából, a mely épenséggel a legpontosabban át van kutatva, nem lehet kimutatni. És hát olyan szörnyű dolog-e a pusztá tőnek használata a névszók körében, mikor az igékben még sem lehet kikerülni, még oly felöltő esetekben sem, minők *vagy, még,* és mikor a névszók körében is pl. a személyragos *kezem*-féle accusativusokban hasonlókép kénytelenek vagyunk elfogadni?

BALASSA meg lehet arról győződve, hogy nagy érdemeit, melyeket nevezetesen a Tüzetes Magyar Nyelvtan első részével szerzett, tökéletesen méltányolni tudom; azonban ő az én könyvemnek bírálatában két tévedésben leledzik: először is azt hiszi, hogy csupán a nyelvbölcselek, a kik közé engem számít, szenvednek *a priori* nézetekben, s nem veszi észre, hogy rajta is uralkodik egy *a priori* nézet, a melyet egyáltalában nem meríthetett pusztán a régi codexekből, hogy t. i. a magyar névszótöveknek, ha nem nominativusok, egyáltalában valami ragot kellett elveszteniük, és másodszor nem veszi észre, hogy az én nyelvbecslésem s a nyelv alakokról kifejezett fölfogásom és magyarázatom nem egy dolog, a minthogy épen az említett kérdésre nézve a nyelvbecslés teljesen figyelmen kívül hagyható.

Bázel, 1896. november.

MISTELI FERENCZ.

Taval. SETÁLA (NyK. 26 : 408) hajlandónak látszik elfogadni azt a magyarázatomat (Nyr. 8 : 201), hogy e szónak *val* utórésze a f. *vuote-, vuode-* (n. *vuosi*) «év» megfelelője (vö. még Nyr. 25 : 21). MUNKÁCSI ennek ellenében (l. fönnebb 153.) azon nézetét fejezi ki, hogy a *taval* utórésze a *-vel, -val* rag. Azonban ha itt csakugyan rag volna a *-val*, akkor a szó alakja *tával* volna, mert a magánhangzós végű tövek véghangja ezen rag előtt kivétel nélkül hosszú, a mely hosszúság részint eredeti (pl. *fá-val*), részint analógia útján keletkezett (pl. *almá-val*). A *taval* alakot csak későbbi magánhangzó-rövidüléssel lehetne magyarázni, s ez a főhangsúlyos első szótagban nem valószínű.

Sz. J.

Geréb.

Szókincsünkben két *geréb* van; mind a kettő hangrövidítő tő (v. ö. TMNy. 302). E kétféle jelentésű *geréb* két rendszó alatt van fölvéve a NySz.-ban, s valóban nincs az az etymologiai «furfang», a mely a kettőt egy szóból tudná eredeztetni. Az egyik *geréb* MA. és PP. szótárában «villicus, meier»-nek van értelmezve, a másik pedig «littus, agger littoralis, gestade»-nak (NySz. 1:1080). Ez a második *geréb* ma is élő szó; a MTsz. (1:689) Csallóközből és Rábaközből közli (part, töltés, malom, kikötőhely); szólások: «fordú a *geriébédre*: [tréf.] feküdjél hanyatt»).

Kérdés, mi az eredete az egyik, mi a másik *geré*nek.

A «meier, villicus» jelentésű *geré*ről DANKOVSKY nyomán azt a nézetemet fejtettem ki (Német vendégszók 33. l.), hogy a *geréb* az osztr. *gerhab* (oder *gerhaber* «ein von der obrigkeit bestättigter aufseher über die person und das vermögen eines minderjährigen, Höfer»; bajor *gerhab* «vormünder, tutor, SCHMELLER 1:930) átvétele. Ezt a származtatást, mint a következőkből kitűnik, teljesen el kell ejtenünk. A *geréb* < *gerhab* egyeztetésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk a két szó közti jelentésbeli eltérést (meier: vormund), és, a mi a jelen esetben döntő, a hangalakot. Az osztr. *gerhab* így hangzik: *gerháb*; megerősíti ezt a szlovén nyelv, a melyben *gerob* (der vormund; — prim. nem. *gerhab* WOLF-ov Slovar 1:209, MIKL. Fremdw. és EtymWb.) a «tutor» neve. Már pedig *gerob*, *gerháb*-ból sohase lett volna a magyarban *geréb*. Az osztr. *gerháb* > magy. *geréb* tehát — leszámítva a jelentésbeli eltérést — hangtanilag lehetetlen. A mi *geréb*ünk egy **gréb*, *gréb* alakra vall mint eredetijére, ép úgy mint a *karám* < *krām* stb., vagy *cserép* < *črěpъ* stb. szavak. Az analógia törvénye arra int, hogy kutassunk hát egy **gréb*, *gréb* után. A NySz. ezáltal sem tagadja meg az útbaigazítást s fölvilágosításul ezt mondja: «falnagy, *geréb*, bíró: villicus (VER. szót. 33)»; «az falnagnak, mikor eztendőie eltellik, az tiztet addig le ne tehesa, migh nem az *geréb* elewt, tanach elewt az warosnak minden jüuedelmeröl zamot tartozek adny es az vthan tehesse le a tyzteth. Az falnagy walasztasrol vgy wegeztek, mikor magiar birot valasztanak, három few za z tanach

legien az *gerebel* es az deakal azokal egietembe; mikor pedig za z folnagyot walaztnak, azonkepen harom few magyar tanach *gerebel* es deakal legienek (Tört. T² 1: 190). LUMTZER VIKTOR dr. barátom, kivel a magyar nyelv német jövevényeit egy nemsokára megjelenő közös munkában tárgyaljuk, figyelmessé tett e határozott magyar-szász megkülönböztetésre; vele együtt, az ő meg a saját adataim fölhasználásával teljesen tisztába hozhatom a *geréb* eredetét.

A német *graf* (baj. *gráf* > magy. *gróf* SCHMELLER 1: 988.) szó tárgyalásánál SCHMELLER ezeket mondja: «der heutzutage adelstitel ist ein beyspiel, wie sehr ein ausdruck, je nachdem sich die Sache ändert, welche er anfangs bezeichnete, seine bedeutung ändern kann»; PAUL (DWb. 188) meg ezeket mondja: «*graf* = mhd. *grāve* bezeichnet ursprünglich einen ernannten beamten, so noch in deichgr., salzgr., insbesondere den vorsteher eines gaves etc., verändert dann seinen sinn dadurch, dass ein solches amt zu einer erblichen würde wird, die immer mehr von souveränitäts-rechten gewinnt, wird endlich auch zu einem blossen erblichen titel». PAUL ez útmutatásával haladva rámutathatunk a ném. *hausgráf* (vorsteher des hausgerichtes), *mülgráf*, *wassergráf* (geschwornen kunstverständiger in sachen des mühlwesens, mühlrichter stb. SCHMELLER 1: 987) szavakra, a hol a szónak «vorsteher, verwalter» jelentése mind máig megmaradt. Ezekről a *gráf* összetételekről írva SCHMELLER azt mondja többek közt, hogy ROHRER (Die bewohn. d. oestr. m. p. 214) e szavai: «die hermanstädter tanzten um ihren richter den neuernannten *grafen* einen tanz» azt sejtetik, hogy «diese sachsen das wort noch in seiner urbedeutung nehmen». — Valóban a jelentések annyira egyeznek, hogy a *gráf*ot összehozni a *gerébbel*, nem is valami vakmerő gondolat. Aztán meg hány *Graf*, *Graff*, *Greff* (német), *Gráfik*, *Gráfyk* (tót) családnév van, a melyeknek bizony épen úgy megvan az értelmök s jelentőségök, mint akár a mi *Biróinknak*, *Kovácsainknak* stb.

A mai ném. *gráf*nak a kfn.-ben *grāve* felel meg, az ófn.-ben pedig *grāvo*. E mellett az ófn. *grāvo* mellett azonban kellett lenni egy *grāvio* alaknak is; ezt mutatják a szláv alakok (MIKL. EtymWb. 70), ezt mutatja a gyakori családnév *Greff*, *Gref* (v. ö. a híres kolozsvári nyomdásznak *Hofgreff*nek nevét) s végre bizonyítja a m. *geréb* is. Nem akarok kiterjeszkedni arra, mi az ófn. *grāvio* (v. ö. KLUGE⁵ 143, MEYER bei KUHN 5, 155 és got. Sprach. 76, UHLENBECK, Kurzgef. EtymWb. d. 9. spr. 51) további rokonsága; egyszerűen konstatalom, hogy a *grāvo* mellett volt *grāvio* is, a mely utóbbiban a tőszótagbeli *a-n* okvetlen végre kellett hogy hajtódjék az umlaut. Ez az umlautos alak van meg a *Gref* családnévben; de nem csupán családnévekben van ennek az umlautos alaknak a nyoma. SCHMELLER-nél (1: 988) olvassuk: «Bis auf 1834 war in einigen

Kreisen von Hessen *Grêbe* (*Grêbe* családnév Kolozsvárt), in andern *Schultheiss* (v. ö. a *Scholz*, *Schulz*, *Soltész* családnéveket, I. LUMTZER fejtegetését: *Die Leibitzer Mundart*) die benennung des vorstandes der dorfgemeinde». — De hát a mi szavunk nem lehet a hesseni németből való átvétel; nem is kell oly messze fáradnunk. KLUGE a hesseni adathoz (5:148) még ezt is csatolja: «auch Siebenbürg. (Sächs. Regen und Bistritz) *grêf*, Richter»*) (a LEXER kfn. szótárában idézett források világosan mutatják, hogy a *grêve* egész Közép-Németországban közkeletű). — Az erdélyi szászban tehát van egy *grêf*, a melynek «falusi bíró» a jelentése. De hát a *grêf*-ből még nem lesz a magyarban *geréb*. Arra azonban már könnyű a felelet, hogy mikép történt ez a kölcsönzés. KRAMER FRIGYES «Idiotismen des Bistritzer Dialectes (Programm des evang. Obergym. A. B. . . zu Bistritz 1875—76, s 39)» című tanulmányában azt írja: «*grêf*, m. pl. *grêb'n* dorfrichter, in einigen dörfern des distriktes, z. B. Mettersdorf, Jaad, Dürrbach heissen *lântgrêf*, pl. *lântgrêb'n* stb.» Tehát az erd. szász *grêf* többese *grêb'n* (ép így erd. szász *lêf* «gedeckte hausflur», pl. *lêb'n*). A mint már most a kfn. *tac* (gen. *tages* etc. mindig *g*-vel), *stap* (gen. *staves* mindig *b*-vel) az újfñ. helyesírásban is *tag*, *stab* lett, ép úgy a belső analógia folytán a többes *grêb'n*-ből fölvehetünk egy erd. sz. egyes sz. nom. **grêb* alakot. Egy ilyennek a fölvetelét s létezését kétségtelenül bizonyítja a magy. *geréb* szó, a mely, mint láttuk, erd. szász jövevényszó; bizonyítja továbbá az, hogy Erdélyben már a XIII. században van egy comes Ladislaus *greb* de Alwyncz (LINDNER, *der schwabenspiegel bei den sieb. Sachsen Z. der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Germ. abth. 6 bd. 36). — Ezek után mondanom sem kell, hogy a *gróf* etimológiailag egy a *geré*bbel, s hogy *Gereb* nevű családneveink egyek a mi *Bíró*inkkal. Egyelőre nem tudom megmondani, milyen régi lehet a *geréb* szó szókinszünkben; egy 1503 máj. 16-án kelt oklevél néhai *Gereb* Péter nádor birtokairól szól (v. ö. BOROVSKY, *Csanádvármegye* 1:140), de régibb adatok is vannak; erre enged következtetni a fentebb közlött XIII. századbeli adat, erre II. Endrének azon levele, mely a pannonhalmi apát-ság régi birtokait megerősíti; 1213. kelettel ez oklevélben ez áll: «*no-num predium est, quod dedit Gurcu licentia Regis, et partem prati, quod est intra terminum alterius ville Regalis; præstaldus quorum vocatur Graba* (Cod. Dipl. Arp. 1:131, 6:362). Ez a *graba* meg azt bizonyítja, hogy nálunk nem csupán a *grávio*, **grêb* > *geréb*, hanem a *grávo*,

*) V. ö. Schullerus A.: *Die Vorgeschichte des siebb. deutschen Wörterbuchs*, 36. old. *grêf*: richter, schulze; ennek valamint az erd. szász. *hann*-nak fontosságáról u. o.

grave > *graba* is egykor meghonosodott szó volt, v. ö. PESTY, Magyarország helységnevei: *Gerébrét* (Tordamegyében), *Gerébhegy*, *Gerébkútja*, *Geréb*, *Gerébház* tört. emlékü ház Vízaknán, Alsó-Fejérmegyében, hol a száz gerébek laktak. (V. ö. Szék. Oklevt. 3, 42, 43.)

A másik *geré*nek a jelentése mind a NySz., mind pedig a MTsz. egybehangzó tanúsága szerint: «part, töltés, malomkikötőhely», sőt tréfás jelentésben is mondja a nép: «fordú a *gerié*bedre», a mi a m. fordulj hanyatt, azaz tulajdonkép a «hátra». — Ennek a *geré*nek lát-szólag ismerjük az eredetét; LESCHKÁ-nál ez áll: «*geréb* agger littoralis, sine dubio ex germ. *grab*, vel. der *graben* 'fossa', aut ex slav. *grb*, *hrb*, *gerb*, gibbus et inde *hrba* 'agger, cumulus, strues' (Elenchus, 84)». MIKLOSICH-nál is föl van véve a szó; a Nyr. XI. kötetéből ezt idézhetjük: «*geréb*, *geréb* 'agger littoralis, littus, ufer, KRESZN. szerint collis, hügel. — (**greb*), rut. *grebla*, *grobla*» (167. l., v. ö. Die slav. Elem. 28. l.). — A MIKLOSICH-féle etymologia teljesen hibás, mert ha a magy. *geré*nek megfelelő szó a cs.-ben *hrb*, szerb.-horv. *grb*, or.-ban *gorb*, akkor ez a szó a ruténben még továbbképezve nem lehet *grebla*, *grobla*. A MIKLOSICH-féle egybeállítás tehát elesik; marad a LESCHKÁ-é, ebből is persze nem a német, hanem a szláv egyeztetés. Figyelmet érdemlőnek tartom ugyanis LESCHKÁ-nak e kijelentését: «aut ex slav. *grb*, *hrb*, *gerb* gibbus stb.»

Mielőtt a szó fejtegetésében tovább mennék, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a szó helyes megfejtéséhez okvetlenül szükséges tudnunk, *geréb* vagy *geréb*-e az eredetibb alak. Tegyük föl, hogy a *geréb*. Ez egy eredetibb *gré*bre megy vissza, ép úgy mint a *cserép* > óbolg. *črěpъ*-ra. A szlavisztika arra tanít, hogy az orosz *teret*, *telet*, a lengyel és a lauziczi szorb *tret*, *tlet* (v. ö. *trat*, *tlat*; *torot*, *tolot*; *trot*, *tlot*), a délszláv [és cseh-tót] *trět*, *tlět* alakoknak felel meg. (E szerint a mi *Bereg*ünk nem lehet délszláv eredetű, mert akkor *Beré*nek kellene hangzania). Az idevágó analogiák kapcsán a *geré*nek eredetibb alakja *gréb* volna; ha azonban tekintetbe vesszük a szerb-horvát *grb*, *grba*, szlov. *grba* [cs. *hrba*, *hrb*, t. *hrba*] szavakat, akkor azt kell állítanunk, hogy «gibbus» jelentésű délszláv *grěbъ* nem létezett soha. A *geré*nek nem is *geréb*, hanem *geréb* az eredetibb alakja. Tekintve, hogy a szó aránylag újabb keletű, magyarázatánál nem kell okvetlenül óbolg. alakra visszamennünk, hanem megelégedhetünk azzal, ha a ma is élő délszláv nyelvek valamelyikéből a szót kimutathatjuk. A szlov.-ben *grba* der höcker, der buckel, pl. *grbe*, bodenerhebungen (WOLF-ov Slovar 1:246), horv.-*grb*: leda [isporedi *grba*. Rijč je praslovenska *gerb*, isporedi stslav. *grъbъ*, leda (v. ö. ószlov. *grъbatъ* 'gibbosus' MIKL. Vergl. Gr. 2, 182), i russ. *gorbъ*, čes. *hrb* (v. ö. GEBAUER Hirl. Mluv. jaz. česk. I, 60, 61, 62, 85, 288), pol. *gorb*. Samo na jednom mjestu XVI. ili XVII. vijeka u knízi pisanoj crkvenijem

jezikom, u. o. lásd *gr̃ba* szót, az akad. horv. NSzót.] szerb *gr̃ba* (der hœcker, gibbus, *gr̃bav* hœckerig, Vuk, 99) s v. ö. még MIKL. EtymWb. 63, *gerbъ*. A magyar szó e szlov. szerb-horv. *grb* átvétele; az *r* sonans nem okozott nagy nehézséget, s lett a szóból **geréb*, s ebből a *veréb*, *cserép* stb. analogiájára *geréb*. A népnyelvi: fordú *geriebedrebeli iének* etymologiai fontosságát nem tulajdonítok, bár a cseh *chřbet*, *hřbet* (egy *chrbьtъ*-ből): «hátgerincz» nagyon is ajánlja azt, hogy a szót külön válaszszuk a *geréb* «gibbus»-tól; de mert e tréfás használat megmagyarázható a *geré*nek «hœcker, gibbus» jelentéséből s a *gr̃ba* a szlovénban «hát»-at is jelent, másrészt meg a cseh *chřbet*, *hřbet* más szógyökérhez tartozó szó (MIKL. EtymWb. 90. *chrbьtъ*), a mely nem az ismert *g > h* hangváltozáshoz tartozik, a *gerieb* mellékalakot egyszerűen az analógiásan alakult *geréb* változatának tartom.

Fejtegetésünk eredménye tehát ez: a *geréb*: «meier, villicus» német, még pedig erd. szász eredetű; a másik *geréb* eredetileg *geréb* volt, második hangzója más szavak analogiájára nyúlt meg. Az eredeti hangállapot csak a ragozásban tűnik elő. Ez a *geréb* délszláv eredetű.*

MELICH JÁNOS.

Rajzol. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy ezt a szót csakis felsőmagyarországi nyelvjárásaink ismerik. A Nyr. 9:478. lapján olvassuk, hogy *rajzol* Abaujmegyében „nagyobb fazek”-at jelent; ugyancsak a Nyr. 8:236. lapja szerint *rajnyelka* alatt Rozsnyón „lábast, háromlábú edény”-t értenek. A szó a magyarban német eredetű; GRIMM (8:699) szerint a *reinel* (*rain*) «irdene, dreifüssige pfanne»; SCHMELLER-nél (2:112) is azt olvassuk, hogy a baj. *rei* (*rein*) dem. *reinal*, *reindl*, *reindl*, *flaches, gewöhnlich ablanges becken von blech, öfter von thon, zum braten oder backen von fleisch- oder mehlspeisen im ofenrohr und zu anderm ähnlichen gebrauche*. — V. ö. még LEXER, KärnWb. 206, HÖF. 3:17 és felsőlauz. *rainel* „irdenes gefäss”. Hozzánk a szó kétségtelenül a szepesi szászából került (v. ö. *rainchen* SCHRÖER); az erdélyi Korrespondenzblatt 20:52 szerint megvan a szó az erdélyi szászban is. — A németből átment a szó a szláv nyelvekbe s itt következő alakjaival találkozunk: lengy. *rynka* „tiegel”, cs. *rendlice*, *rendlik* (kerek edény, rendszeren háromlábú, melyen sütni szoktak), t. *randlica*, morv. cs. *randlik*. A m. *rajnyelka* kicsinyítő *-ka*-ja, de különösen *ny*-je tót közvetítésre vall.

M. J.

*) Utólag hazai németjeink nyelvében a plur. *b* ~ sing. *f*, illetve *b* megfelelésre kétségtelen példát találtam. BREDEZKY Topographiája (2:152) szerint a szepesi szászoknál *leib* «vorhaus»-ot jelent. Ez etymologiailag egy az erd. szász *lëf* («in sächsischen häuseru kommt man, wenn man durch die thüre in das haus eintritt, zuerst in die lëf = gedeckte hausflur», KRAMER Idiotismen), melynek többese *leben*. — Mind az erd., mind pedig a szepesi szász szó a fn. *laube*, illetőleg az umlautozott *leube* (GRIMM 6:290) megfelelője.

A török nyelv idegen elemei.

(Harmadik közlemény.)

Iblis, ördög, satan, démon BIAN. A görög *διάβολος*-szal függ össze e szó, mely arab közvetítéssel került a törökségbe.

ibriz, sár arany, or pur BIAN. MEYER a görög *ἰβριζον*-ból eredteti, mely ugyancsak arab úton jutott a törökségbe.

iflak (vulah), oláhság, valachie, *iflaklı* oláh SAM. MIKLOSICH a szlovén *vlah*, bulgár *vlah*, magyar *oláh* szókkal hozza összefüggésbe.

igríb, *igríp*, háló, seine, v. ö. *igríp etmek* embrasser BARB. MIKLOSICH a szerb *grib*, bolgár *grib* szókat hozza fel eredetének magyarázásául, nem különben a görög *γρίπος* alakot.

iklím, *iklím*, éghajlat, climat, partie de la terre BIAN. V. ö. *jedi iklim* az egész föld. Az arab nyelvből átkerült szó a görög *κλίμα*-val hozható összefüggésbe.

iksír, elixir, pierre philosophale; névelővel arabosan *el-iksír*. BIAN. MEYER a görög *ξηρός*-szal hozza összefüggésbe.

ilíman, l. *líman*.

imbat, kedvező szél, vent frais venant de la mer SAM. A görög *εμπάτης*-szal függ össze.

imperator, császár, empereur; *imperatorluk* császárság, *imperatoriče* császárné. SAM. Latin átvétel, olasz közvetítéssel.

ingiliz, angol, anglais; *ingilizje* angolul. Az olasz *ingleze* átvétele. Ellenben az *Ingilterre* (Anglia) a francia *Angleterre* mása.

intirika (*entriga* SAM.), ármány, intrigue; *intrikalı* ármányos, *intirikalı lakirdi* kétszinű beszéd. Újabb francia vagy olasz (*intrigo*) átvétel.

inžil, evangélium, évangile. MEYER a görög *εὐαγγέλιον*-ból származtatja, noha a török az arab révén jutott a szóhoz.

ipsid, ipsit, kerék rész, jante de roue. BARB. a görög ἀφίς (ἀφίδα) átvételének tartja.

ipsoros, egy halfaj, une espèce de poisson. BARB. a görög ψάρος átvételének tartja.

irgat, irgat, munkás, ouvrier; *irgat pazari* munkások sokadalma. BARB. a görög ἐργάτης szóval hozza összefüggésbe.

irjal, rijal, spanyol és osztrák tallér, thaler. BARB. A spanyol *real* átvétele, valószínűleg arab réven.

isbati, trèfle, au jeu de cartes. BARB. a görög παθί szóból eredteti.

isbir, ispir, istállószolga, palefrenier, cocher BARB. főleg sláv és horvát nemzetiségű inasok SAM. Az olasz *sbirro* átvétele, mely kémet, detektivet jelent.

iskača, a hajóárbocz alja, carlingue de mât BARB. az olasz *scassa* átvétele.

iskala, skála, échelle musicale BARB. Az olasz *scala* újabb átvétele.

iskalera, échelle de commandement BARB. Az olasz *scala reale* átvétele.

iskambil, játék kártya, cartes à jouer BARB. MEYER a francia *brusquemille* szó másának tartja.

iskandil, mélységmérő, sonde pour mesurer la profondeur de la mer BARB. Átvitt értelemben *iskandil etmek* examiner, teftiş etmek *Lugat-i garibe*. V. ö. görög σκανδιλι, olasz *scandaglio*.

iskanže relever le quart BARB. Az olasz *scangiare, scangia* (ebből hogy *cambiare*) átvétele.

iskarče, estiver, empiler BARB. Az olasz *scargia* újabb átvétele.

iskarlat, biborszín ruha, drap écarlate BARB. Az olasz *scarlatto* átvétele. V. ö. magyar *skárlát*.

iskarmoz, hajógyűrű, toulet, cheville BARB.; *iskarmoz ojunu* gyűrűsdi (játék). Eredetét illetőleg v. ö. olasz *scarmo, scalmo*, görög σκάμνος.

iskarpin, czipőcske, újabb átvétele a francia *escarpin* szónak.

iskele, kikötő, échelle, port SAM. Az olasz *scala* átvétele.

iskelet, csontváz. SAM. A francia *squelette* újabb átvétele.

iskemle (iskemne), zsámoly, szék, chaise, siège BARB. Az újgörög σκάμνι átvétele; v. ö. latin *scamna*.

iskete, iskite, madárfaj, espèce de petit oiseau SAM. A görög σκαδί átvétele.

iskocia, skóczia, écosse; *iskociali* skótföldi SAM. Az olasz kifejezés (scozia) átvétele.

iskonto, eskonto, escompte, change BARB.; *bursa iskontosu* a börze árfolyama, *iskonto etmek* eszkömtálni. Az olasz *sconto* átvétele.

iskopamar, árbocvitorla, voiles supplémentaires BARB. Az olasz *scopamari* átvétele.

iskorpít, skorpio, scorpion de mer BARB. Eredetére nézve v. ö. olasz *scorbuto*, új-görög σκαρπίδι alakokat.

iskro (hajóműszó), az angol *screw* átvétele. BARB.

iskumru (halfaj), maquereau BARB. A görög σκουρρί átvétele. Megszáritva *ciroz* a neve.

iskute, hajókötélék, cordages à tirer les angles des voiles BARB. Az olasz *scotte* átvétele; v. ö. fr. *écoutes*.

islambol, istambol, a török főváros neve, a görög εις την πόλιν átvétele. Az előbbi alak a tudákos népetymologia szülötte, mintha *islam-bol* azaz iszlámmal teltet jelentene. Ugyanilyen az *Istankőj* helynév is, melynek utórészében nem a falut jelentő *kőj* van, a mint általánosan hiszik, hanem a görög 'ς την κω átalakulása.

ispanak, spenót, épinard, vulg. *ešek kulayî* szamárfül BARB. Az új-görög σπανάκι akár török átvétel is lehet, mely esetben a törökség az arab nyelvből vette e szót, a hol *isfanay*-nak hangzik.

ispanjol, spanyol (zsidó), *ispanjolže* spanyol zsidóul, v. ö. *spaniali* spanyol, *ispanja* Spanyolország. SAM.

ispavli, vékony kötel, cordes minces BARB. Az olasz *spagi* átvétele.

ispari, espari, halfaj, sparus salvani BARB. A görög σπάρος σπάρι átvétele.

isparmaçet, ispirmaçit, blanc de baleine, stéarine SAM. Az olasz *spermaceti* átvétele (sperma ceti).

ispazmos, spasme, tiraillement BARB. A görög σπάσμος átvétele.

ispeçar, ispençar, ispinçar, patikus, pharmacien SAM. Az olasz *spezziale*, vel. *spezzere* átvétele.

ispilata, fahrzeug, ponton, barque ZEN. Eredetét illetőleg MIKLÓSICH főlemlíti a szerb *splata*, olasz *piatta*, fr. *plate* hasonló jelentésű alakjait.

ispinoz (madárfaj), pinson, oiseau siffleur BARB. A görög σπί-
νος átvétele.

ispirto, ispirito, szesz, esprit, essence BARB. Az olasz *spirito*
átvétele. Gyújtó értelmében is használatos, mely az új-görögből
van átvéve.

ispitalja, kórház, hópital BARB., főleg ha keresztény hórház-
ról van szó, a töröké *hasta-hane*. Az olasz *ospedale* átvétele, v. ö.
görög σπιτάλι.

isragi, isragi gün, tegnap előtt, avant hier. V. ö. szerb *strag*
mögött.

istabil, istabil, istálló, écurie. BARB. Eredetére nézve v. ö.
lat. *stabulum*, görög σταβλος.

istakoz, rák, écrevisse homard BARB. a görög ἀστράκος átvétele.
Ezzel össze nem függ az atómot, molekulát jelentő *istakos*, mely
a görög στοιχείον-nal függ össze, de közvetlenül az arabból került
a törökbe.

istalja (hajó műszó), durée d'un navire SAM. Az olasz *stalia*
átvétele. V. ö. *kontra-stalja* contrestarie. BARB.

istasion, vasúti állomás, station IZZET. A francia *station*
újabb átvétele, v. ö. olasz *stazione*.

istatistik, statistika, istatistik kalemi statistikai hivatal. BARB.
A francia *statistique* újabb átvitele.

istavrit (halfaj), poisson qui a sur le dos une espèce de croix
(stavros) BARB. A görög σταυρώτος átvétele.

istavroz, kereszt, croix SAM. Az új-görög σταυρός átvétele.
V. ö. *hač*, mely szintén keresztet jelent.

isterek, storax fa, styrax, esturgeon BARB. A görög στόραξ
átvétele.

istifau, istefan, menyasszonyi korona, couronne de fleurs,
bandeau de femmes BARB. A görög στεφάνι átvétele. Használatos
istefanos alakban is, mely esetben a nom. alak volt az átvétel
(στεφάνος).

istim (*islím* BARB.) gőzhajó, vapeur SAM. Az angol *steam*
újabb átvétele.

istimar, jaugeage, istimar etmek jauger, istimarži estimateur
de vin BARB. Használatos az *istimare* alak is, 'becsülni, estimer'
értelemben, *istimareži* becsülő SAM. Mindkét szó az olasz *stimare*
átvétele.

istinga, carguer la voile BARB. Átvitt értelemben csavargót jelent (*baldiri éplak*) *Lugat-i garibe*. A görög στγγάρω átvétele.

istirenž, *üstürenž*, terméketlen nő, femme stérile ZEN. Eredetere nézve MIKLOSICH felemlíti a bulgár *sterica*, *stera*, görög στειρος alakokat.

istirlab, astrolabe ZEN. A görög ἀστρόλαβον átvétele.

istofa, brokát, étoffe brochée BARB. Az olasz *stoffa* újabb átvétele.

istorpa, estrope, écouvillon SAM. Az angol *storp* újabb átvétele.

istralje (tengerészeti műszó), gros cordages contre les chocs BARB. Az olasz *stragli* átvétele.

istratikos (orvosság neve), nom d'un médicament ZEN. MEYER egy görög szóból, a στρατηγός-ból származtatja, melyet azonban a mai görögség nem ismer.

istridja, osztriga, huitres SAM. A görög στριδια átvétele.

istromača (tengerészeti műszó), cordes tortillées SAM. Olasz átvételnek van megjelölve.

istrongilo (hal), girelle SAM. Az új-görög στρογγόλα átvétele.

istufato, párolt hús, estouffade, bouillon BARB. Az olasz *stufato* átvétele.

istupi, *istubi* (hajós műszó), étoupe, fragments de corde BON. Az olasz *stuppa* átvétele, mely az új-görögben is (στούππα) megvan.

isturpa (hajós műszó), balai de cordages. BARB. az olasz *stroppe*, fr. *estroppe* alakokkal veti egybe.

istuzš, étui, boîte à instrument BARB. V. ö. *marangoz*.

istuži, asztalos szekrény. Az olasz *astuccio* átvétele.

isvež, Svédország, suède, *isvežli* svéd SAM. Az olaszból átvett kifejezés (svezia), nemkülönben az *isvičera* (olaszul: *svizzera*) is mely Svájcot jelenti.

ispan, ispán, préfet d'un district ZEN. A magyarból átvett kifejezés, ma már nem használatos.

išporta, nagy kosár, grand panier BARB. Az olasz *sporta* átvétele.

ištir, amarant, blette ZEN. Megvan a bosnyák törökségben is, BLAU. MIKLOSICH a szerb *štir*, *šćir* szókból eredtetli.

ivatine (növénynév), vulg. *kojun otu* juhfü, aurone, abro-tone BARB. Új-görögül ἀβρότονον.

izba, üreg, sátor, cabane, huttes, chaumiére, *čoban izbasi* pásztorkunyhó. BARB. a szláv *jazba*, *jazbina*-ból származtatja. MIKLOSICH a szláv *izba*, *jezba* stb. alakok mellett a magyar *szobát* is felemlíti.

izbandit, erős termetű, rossz ember, brigand, homme de mauvaise mine BARB. Az olasz *sbandito* átvétele, v. ö. magyar *bandita*.

izgara, *izgara*, rost, grillage, *mutfak izgarasi* konyharost, *gemi izgarasi* grillage de navire BARB. A görög *ἐσχάρα* átvétele. A török nyelvbe a mohamedán cigányoktól került, kik a készítésével foglalkoznak.

izmaula, *izmaola* (eperfaj), espèce de mûre jaune, vulg. *αραζ* *čileji* faeper BARB. MEYER az újjörög *σέουρον* átvételének tartja. *izmarid*, éperlan, goujon BARB. A görög *σπαρίδα* átvétele.

KÚNOS IGNÁCZ.

Labancz (*laboncz*, *loboncz*, *lafancz*). Már CORNIDES jó nyomon járt, mikor azon nézetét nyilvánította, hogy a *labancz* és a *landsknecht* szoros összefüggésben állnak etymologiailag is (Ungr. Mag. 1 : 225). GRIMM (6 : 139) és KLUGE⁵ (225) szótáraiból tudjuk, hogy a XVI. században a „landsknecht” német neve s egyszersmind gúnyneve *lantz* volt. A magy. *labancz* csakis evvel a fn. *lantz*-czal hozható kapcsolatba ; de hogyan ? Mivel a magyarban a nasalis + consonansnak az előtte levő vocalisra semmiféle hatását sem ismerjük, kutatnunk kell, hátha találunk valami ilyest a velünk érintkező német nyelvjárásokban. Segítségünkre jön e tekintetben a m. *kudarcz* (*kuarcz*, *kuarcz*), a melyről tudjuk, hogy a n. *kurz* átvétele, még pedig azon törvénytől fogva, hogy a bajorban az u az r előtt o-vá, még gyakrabban ua-vá lett (vö. WEINHOLD, Bair. Gr. §. 162) ; erre a jelenségre nyelvünkben még egy biztos példa van s ez a *surcz*, a melynek *sorc* és *suarcz* alakja is van (Tsz. NySz.). NAGL, ki saját szülőföldjének, egy osztrák falunak a nyelvjárását írta meg, azt írja Da Roanad §. 3, ann. 2.-ben, hogy az osztrák nyelvjárásban *Hans* helyett *Haünds*, *tanz* helyett *täünz* stb. járja. Ez analogiák alapján teljes biztossággal következtetjük, hogy a n. *lantz* az osztrákban **läünz* volt, s ilyen kettőshangzós alakból lett a mi *labancz* (*laboncz*, *loboncz*, *lafancz*)-unk. Hogy mi az oka ez esetben annak, hogy itt *b*, *f*, míg ellenben a *kudarcz*-ban (és változataiban) *d*, *h*, *v* a hiatus-töltő hang, azt egyelőre válasz nélkül kell hagynunk.

M. J.

Könyvészet 1896.

Magyar nyelv.

Akademiai Értesítő. Kiemelendők: Szily K.: Jelentés a Lázár-codexről. — A Königsbergi Töredék egy érthetetlen helyéről Szilády Áron, Horváth Cyrill, Tóth Béla.

Budapesti Szemle. Kiemelendők: Munkácsi Bernát: Budenz József emlékezete. 87. köt. (Önállóan is megjelent). — Volf György: Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanubizonyossága szerint. (U. o. 85. és 86. köt.; Önállóan is megjelent).

Egyetemes Philologiai Közöny. Kiemelendők: Balassa József: A francia helyesírás reformja. — Bartal Antal: A magyarországi latin-ságnak különleges sajtóságai. — Pecz Vilmos: A magyarok ősi neve. Konstantinos Porphyrogenetosnál. — Szilasi Móric bírálata Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtanáról.

Ethnographia. Kiemelendők: Kuun Géza gr.: Adalék a volgai bolgárok nyelvéhez. — Karácsonyi János: A Körözs folyónév eredete és kiejtése. — Munkácsi B.: Adalékok a magyarok pogánykori vallásos képzetéhez.

Frommer Rudolf. Német-magyar tőzsdei zsebszótár. Előszóval ellátta Simonyi Zs. Budapest, 1896. (8-r.). Ism. Balassa J. Nyelvőr 411. l.

Gáspár E. Leó. A Lobkowitz-codex nyelvi ismertetése. Budapest, 1896. Franklin-T. (8-r. 74 l.).

Görg, Ferd. Praktisches Lehrbuch der ungarischen Sprache. (Die Kunst der Polyglottie. 6. Theil.) Wien, Hartleben 1896. (12-r. VIII, 181 l.) 2 Mk.

Hoffmann, Dr. Friedr. Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache. I. Theil: Deutsch-Ungarisch. Leipzig, O. Holtze's Nachf. 1896. (16-r. VI. 400 l.) 2 Mk 20.

Kuntze. Polyglott. Schnellste Erlernung jeder Sprache. Ohne Lehrer. Mit genauer Angabe der Aussprache, Ungarisch. Köln, A. Ahn, 1896. (8-r. 28 l.) 50 pf.

Magyar Nyelvőr. Kiemelendők: Arany János: Jegyzetek az Anti-barbarushoz. — Balassa József: Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában? — Kicska Emil: Alany és állítmány. — Király Károly: Nyelvújítási adatok. — Lukács Lőrincz: Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet? — Munkácsi Bernát: Törökségek a magyar nyelvszerkezetben. — Simonyi Zsigmond: A jogásznyelvről. — Tóth Béla: A keresztnevek fordítása. — Zlinszky Aladár: Nemzeti vonások a szálló igékben.

Simonyi Zsigmond. Német és magyar szólások. A Magyar Tud. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka. Magyaros fordításra vezérlő segédkönyv, kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz. A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette —. Budapest, Franklin-T. 1896. (8-r. VII, 456 l.) 4 frt. — Ism. Zolnai Gy. Tanár-egyl. Közl. 29. évf. 25. sz. Ballagi Aladár helyreigazítása. U. o. 27. sz. — Zolnai válasza. U. o. 29. sz. Ballagi A. Bucsúszó. U. o. 30. sz. Melich J. Erd. Múz. 40. l. — Magy. Szemle 9. sz.

Simonyi Zsigmond. Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon. Balassa József közreműködésével. I. kötet. Magyar hangtan és alaktan. Budapest, 1896. Akadémia (8-r. XVI, 734 l.) 6 frt. — Ism. Zolnai Gyula. Nyelvt. Közlem. 96. l. és Ethnogr. 118. l. — Veress Ign. Erd. Múzeum 126. l. Balassa erre vonatkozó megjegyzései. U. o. 189. l. — Szilasi Móricz. Philol. Közl. 687. l. — Halász Ign. P. Napló 21. sz. — Latkóczy Mih. Magy. Szemle 23., 24. sz. — Szinyei G. Sárosp. Lap. 32. sz. — Király Pál. Nyelvtudományi irodalmunk újabb jelenségei. Bpest, 1896. (8-r. 48 l.) Erre felelt Simonyi Zs. Nyelvőr 359—369. l.

Szamota István. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. A schwazi Ferenczrendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta —. Budapest, Akadémia, 1896. (8-r. 46 l.) 50 kr. Ism. Zolnai Gyula. Könyvszemle 190. l. és Nyelvőr 169. l. — Revue critique 42. sz. — Dr. Schullerus A. Korresp.-blatt d. Verein. siebenb. Landeskunde 5. sz.

Szinyei József. Magyar Tájszótár. A M. T. Akadémia megbízásából szerk. — I. köt. A—Ny. Budapest, Hornyánszky V. 1893—96. (4-r. 1568 hasáb.) 10 frt.

Finn-ugor és más urál-altáji nyelvek.

Acht estnische Volkslieder aus Herders Nachlass und dreizehn aus Wielands Teutschem Merkur (1787) nebst mehreren alten Hochzeitgedichten in estnischer Sprache. (Verhandl. d. gelehrt. Estn. Ges. zu Dorpat. XVI. Bd. 4. Heft). Dorpat, C. Mattiesen, 1896. (8-r. 237—317 l.)

Aminoff, T. G. Votjakin äänne-ja muoto-opin luonnos. Julkaissut Yrjö Wichmann. Helsingissä, 1896. Ism. Szilasi Móricz. Nyelvt. Közl. 492—495. l.

Budenz József. Finn nyelvtan. (Hang és alaktan). 4. kiadás. Átdolgozta Szinyei József. Budapest, 1896. Hornyánszky V. (8-r. 68 l.) 1 frt.

Donner, O. Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie. Helsingfors 1896. (8-r. 71 l.) Különnyomat a «Journal de la soc. finno-ougrienne XIV. kötetéből. 2 Mk 40.

Giesswein, Alex. Les éléments démonstratifs des types t, n, l, et leurs fonctions dans les langues ouraliques. Louvain, 1896. (8-r. 29 l.)

Grube, Wilhelm. Die Sprache und Schrift der Jucen. Leipzig, Harrasowitz, 1896. (8-r. XI, 147 l.) 8 Mk. Ism. Chavannes E. Journ. Asiat. J. VII. 554. l.

Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. VI. Pite lappmári szótár és nyelvtan. Rövid karesnandói lapp szójegyzetekkel. Budapest, Akadémia, 1896. (8-r. XLI, 204 l.) 1 frt 60 kr.

Kallio, A. H. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Svenskt-Finskt Lexikon. III. Vihko. (Framporla-Ju). Helsingissä. Suom. Kirj. Seuran kirjapainon osak. 1896. (8-r. 321—480 l.)

Löbel, D. Theoph. Deutsch-Türkisches Wörterbuch. 3. Aufl. Constantinopel, O. Keil, 1896. (16 r. X, 335 l.) 8 Mk.

Munkácsi Bernát. Lexicon lingvæ Votiacorum. A votják nyelv szótára. A. M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztette —. Budapest, 1896. Akadémia. (8-r. XVI, 481—836 l.) 3 frt 50 kr.

Munkácsi Bernát. Déli osztják szójegyzék. Dr. Pápai Károly gyűjtései alapján. Budapest, 1896. Akadémia (8-r. 58 l.) 60 kr.

Müller, Friedr. Das Personal-Pronomen der altaischen Sprachen. Wien, Gerold, 1896. (8-r. 7 l.) 30 pf.

Radloff, Dr. W. Die Sprachen der nördlichen türkischen Stämme. 1. Abth. Proben der Volkslitteratur. Gesammelt und übers. VII. Theil. Die Mundarten der Krym. St. Petersburg. L. Voss. (8-r. XVIII, 408 és 527 l.) 18 Mk 75.

Setälä, E. N. Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen. Vorläufige Mittheilungen. Különnyomat a «Journal de la soc. finno-ougrienne»-ból. Helsingfors, 1896. (8-r. 53 l.) 1 Mk 60.

Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja. Journal de la société finno-ougrienne. Helsingissä, 1896. (8-r.) Tartalom: Donner, O. Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. — Aminoff, Torsten, G. Votjakin äänne-ja muoto-opin luonnos. Julk. Yrjö Wichmann. — Setälä, E. N. Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen.

Szilasi Móricz. Vogul szójegyzék. Budapest, Franklin-ny. 1896. (8-r. 159 l.) Különnyomat a Nyelvtud. Közlem. 25. kötetéből. lsm. W—r H. Liter. Centr. bl. 46. sz.

Szinnyei József. Finn olvasókönyv mondattani példatárral. 2. kiadás. Budapest, Hornyánszky V. (8-r. 84 l.) 1 frt.

Szinnyei József. Magyar nyelvhasznítás. (Jegyzetek.) Hallgatói számára. Budapest, Hornyánszky V. 1896. (8-r. 107 l.) 1 frt 20 kr.

Wiklund, K. B. Entwurf einer urlappischen Lautlehre. I. Einleitung. Quantitätsgesetze, Accent, Geschichte der hauptbetonten Vokale. (Mémoires de la société finno-ougrienne. X, 1.) Helsingfors, 1896. (8-r. X, 319 l.)

Winkler, Hugo. Altorientalische Forschungen. IV. Bd. Leipzig, E. Pfeiffer, 1896. (8-r. III, 305—370. l.) 4 Mk.

Szláv nyelvek.

Alexejew, W. Neues Conversations-Taschenbuch der russischen und deutschen Sprache. Neue, leichte u. gebräuchl. Gespräche. St. Petersburg, H. Schmitzdorff, 1896. (16-r. XII, 143 l.) 1 Mk 50.

Alexejew, W. Grammaire russe. Méthode pratique pour apprendre le russe, traduite à l'usage des Français par Jules Alquier. 1. cours. St. Petersburg, Schmitzdorff. 1896. (8-r. 168 l.) 3 Mk 50 pf.

Archiv pro Lexikografii a dialektologii. Vydáva III. Trida, Česke Akademie Císáře Františka Josefa pro védy, slovesnost a umění. Číslo 1. Přispěvky k česko-německému Slovníku zvláště grammaticko-fraseologic-kému Sestavil František Št. Kott. Svazek I. V. Praze, 1896. (8-r. 288 l.)

Blatt, G. Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre, I. Ueber K. paragogicum, vorzüglich in den Mundarten der polnischen Sprache. II. Einiges zur Epenthesis. (Brody gymn. progr.) (8-r. 29 l.)

Bronisch, G. Kaschubische Dialectstudien. Heft I.: Die Sprache der Bělócë, nebst Anhang; Einige † Dialecte. Leipzig, O. Harrasowitz, 1896. (8-r. VI, 88 l.) 2 Mk 40 pf.

Cornet, Jules. Manuel de la conversation russe et française. 7. éd. Leipzig, O. Holtze, 1896. (12-r. VIII, 425 l.) 2 Mk 40 pf.

Drzadzzyński, Stanislaus. Die slavischen Ortsnamen Schlesiens. I. Theil. (Leobschützi gymn. progr.) 1896. (4-r. 19 l.) — Ism. P. G. Arch. f. slav. Phil. XIX. Bd. 288 l.

Feller, A. Gut Polnisch durch Selbst-Unterricht in wenigen Tagen richtig und gewandt lesen, sprechen und schreiben zu lernen. Berlin, A. Schultze, 1896. (8-r. 71 l.) 1 Mk.

— — Polnischer Not-Behelf. Polnisch durch Selbstunterricht in wenigen Tagen richtig und gewandt sprechen und schreiben zu lernen. U. o. (16-r. 96 l.) 1 Mk.

Frey, Adam. Deutsch-russisches und russisch-deutsches Taschen-Wörterbuch. Auf Grundlage des Handwörterbuches der russ. u. deutschen Sprache v. Fr. Booch u. A. Frey zum Hand- u. Schulgebrauch bearbeitet. 2 Theile, 4. Aufl. Leipzig, H. Haessel, 1896. (8-r. IV, 624 és VIII, 828 l.) 6 Mk.

Gebauer, Jan. Historická mluvnicka jazyka českého. Díl III. Tvaroslovi 1. Sklonovani. V. Praze a ve Vidni 1896. (8-r. 637 l.) Ism. V. J. Arch. f. slav. Phil. XVIII. k. 585 l.

Goldberg, A. Doskonaly polak. Der perfecte Pole. Eine Anleitung, ohne Lehrer polnisch richtig lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Mit beigefügter vollständ. Aussprache-Bezeichnung, 4. Tausend, (Cray's Sammlung von Sprachführern 16.) Berlin, Verlags-Anstalt 1896. (16-r. 226 l.) 1 Mk 20 pf.

Gratl, Heinr. Die Mundarten Westböhmens. Lautlehre des nord-gauischen Dialektes in Böhmen. München, Ch. Kaiser, 1896. (8-r. VII, 176 l.) 3 Mk.

Jagić, V. Codex slovenicus verum grammaticarum. Petropoli, (Berliu, Weidmann). 1896. (8-r. XXIII, 779 l.) 15 Mk.

Karadžić, Vuk. St. Skupljeni grammaticki i polemički spisi. Kjnig. III. Sves. I. Belgrad. 1896. (8-r. 256 l.) Ism. J. V. Arch. f. slav. Phil. XVIII. köt. 587. l.

Karskij, E. Th. Zapadnorusskie perevodii psaltirii v XV—XVII. vjekuch. Varsav. 1896. Ism. J. V. Archiv f. slav. Philol. XIX. Bd. 291—293. l.

Kunz, Karl. Die Kunst, die böhmische Sprache schnell zu erlernen. Kurzgefasste theoretisch-praktische Anleitung, die böhm. Sprache in kürzester Zeit durch Selbstunterricht sich anzueignen. Mit zahlreichen Übungs-Aufgaben, Lesestücken nebst beigefügten Anmerkungen, e. böhmisch-deutschen u. deutsch-böhm. Wörterverzeichnisse. 4. Aufl. (Die Kunst der Polyglottie. 8.), Wien, Hartleben, 1896. (12-r. VIII, 182 l.) 2 Mk.

Lemonnier, L. Méthode théorique et pratique de langue russe.

Adaptée à l'usage des Français. (Bibliothèque philologique. 51 vol.)
Wien, Hartleben, 1896. (12-r. 188 l.) 2 Mk.

Madiera, K. A. Conversations-Buch der böhmischen und deutschen Sprache. 6. Aufl. Prag, J. L. Kober, 1896. (8-r. IV. 224 l.) 2 Mk.

Meyer, Gust. Albanesische Studien. V. Beiträge zur Kenntniss der in Griechenland gesprochenen albanes. Mundarten. (Különnyomat a Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.) Wien. Gerold, 1896. (8-r. 106 l.) 2 Mk 40 pf.

Mourek, Dr. V. E. Pocket dictionary of the Bohemian and English languages. I. part. Bohemian-English. Leipzig, O. Holtze's Nachf, 1896. (12-r. 483 l.) 2 Mk 70.

Paulowsky's J.: Russisch-deutsches Wörterbuch. 3. Auflage 2. Lfrg. Riga. Kymmell. 1896. (Lex. 8-r. 193—384 l.) 2 Mk 20 pf.

Pirrs, Präparation zu den russischen Übungsstücken in Prof. Dr. W. Körners ausführlichem Lehrbuche der russischen Sprache mit grammatischen Erläuterungen. II Theile. Leipzig, R. Gerhard, 1896. (8-r.) 2 Mk 80.

Rost, P. Kurzgefasste russische Grammatik nebst Chrestomathie. Zum Gebrauche bei Vorlesungen, sowie zum Selbststudium. Berlin, 1896. Reuther & Reichard. (8-r.) 3 Mk.

Rozwadowski, Joannes. Universitas linguarum Lithuaniae in principali ducatus ejusdem dialecto grammaticis legibus circumscripta et in obsequium Zelosorum Neo-Palæmonum ordinata permissu superiorum anno a descriptione universi orbis 1737. Vilnæ, typis Collegii academici Soc. Jesu . . . Cracoviæ, sumpt. Academiae literar. (8-r. II, 87 l.) 1 frt.

Sobolevski, A. Zamjetki po slavjanskoj grammatikj. Ism. O. V. Archiv f. slav. Philol. XIX. Bd. 278 l.

Sreznevskij J. J. Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka popismennym pamjatnikam II. 1. St. Petersburg, impr. del' acad. (4-r. 495 l.)

Sterzinger, Dr. Jos. V. deutsch-böhmisches Wörterbuch. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachmänner zusammengestellt. Revid. v. V. E. Mourek. 41—52. Heft. Prag, J. Otto, 1896. (8-r. II. Theil. 209—688 l.) à 80 pf.

Stojanović, Ljub. Pristupna akademska bešeda. Beograd, 1896. Ism. J. V. Archiv f. slav. Philol. XIX. köt. 269—275. l.

Teza, M. Di un breviario glagolitico del quattrocento: prime osser-
vazioni. Roma, 1896. (8-r. 16 l.) — Külön lenyomat «Rendiconti della v. accad. dei Lincei» V. kötetéből.

Vondrák, Václ. dr. O mluvě Jana exarcha bulharského. Přispěvek k dějinám církevní slovanštiny. V. Praze, 1896. (4-r. 100 l.) Ism. J. V. Arch. f. slav. Phil. XVIII. köt. 594 l.

Vondrák, Václ. dr. Frisinské památky, jich vznik a význam s slovanském písemnictví. V. Praze, 1896. (4-r. 82 l.) Ism. J. V. Arch. f. slav. Phil. XVIII. köt. 598 l. M. J. Könyvszemle 389. l.

Voskresenskij, G. Charakterističeskija čerty četyrech redakcij slavjanskago perevoda Evangelija ot Marka. Moskva, 1896. (8-r. VIII, 304 l.)

Wiedemann, Oskar. Handbuch der litauischen Sprache. Grammatik. Texte. Wörterbuch. Strassburg, Trübner. (8-r.) 9 Mk.

Zubaty, Jos. Über die sogenannten Flickvokale des lettischen Volkslieds. Prag, 1896. (8-r. 24 l.)

Germán nyelvek.

Albrecht, J. Ausgewählte Kapitel zu einer Hans Sachs-Grammatik. Freiburg, 1896. Dissert.

Anglia. Jahrgang 1895—96, Suppl.-Heft. Halle, M. Niemeyer. 1896. (8-r. III, 86 l.) Tartalma: Übersicht über die im Jahre 1893 auf dem Gebiete der englischen Philologie erschienenen Bücher, Schriften u. Aufsätze. Zusammengestellt v. Paul Lange.

Asher, Dr. Ph. D. Exercises on the habitual mistakes of German in English conversation and on the of most difficult points of grammar for the use of advanced students of English. A supplement to all English grammars for Germans. Revised by Dr. Ph. Hagen. 5. ed. Dresden, L. Ehlermann, 1896. (12-r. VIII, 71.) 1 Mk.

Barten, John. The echo of colloquial English. Das Echo der engl. Umgangssprache. Zum schnellen und leichten Selbstunterricht, unter besond. Berücksichtigung der Bedürfnisse des Kaufmannsstandes. 2. vielfach verm. u. m. Aussprache versch. Auflage. Hamburg, C. Kloss, 1896. (8-r. VIII, 160 l.) 2 Mk 50.

Barwick, Geo. Ferd. Pocket dictionary of the English and Spanish languages. Commercial, technical and conversational. 1. part. Spanish and English. Leipzig, O. Holtze, 1896. (12-r. VIII, 403 l.) 2 Mk.

Barentz, M. E. Woordenboek der Engelsche Spreektaal. Anglicismen en Americanismen. Slang, cant, colloquialisms and idiomatic phrases. Voorafgegaan door eene korte geschiedenis van cant en slang en een beknopte spraak- en klankleer van het Londensche dialect, gevolgd door een lijst der meest voorkomende Engelsch-Indische woorden. Afl. 10—11. Amsterdam, 1896. van Looy, Gerlings. (8-r. 289—334 l.) Egy füzet 30 cent.

Baynes, T. S. Shakespeare Studies and essay on english dictionaries. New edit. London, Longmans. (8-r. 426 l.)

Behaghel, Otto. Schriftsprache und Mundart. Akademische Rede zur Feier des Jahresfestes der grossherzoglich hessischen Ludwigs-Universität. Giessen, 1896.

Bergen, Fanny D. Current superstitions; collected from oral traditions of english-speaking folk in America; with notes and introduction by W. Wells Newell. Boston, Houghton, Mifflin, & Co. 1896. (8-r. 4, 161 l.) 3 doll. 50 cent.

Berlitz, M. D. Methode Berlitz für den Unterricht in den neueren Sprachen. 3. Aufl. Deutscher Th. 1. Buch. Europäische Ausgabe. Berlin, S. Cronbach, 1896. (8-r. 95 l.) 2 Mk 50.

Bertram, A. Essay on the dialect, language and metre of Ratis Raving. Sondershausen (realist. progr.) 1896. (4-r. 13 l.)

Björkman, Erik. Smålandslagens ljudlära. Akademisk Avhandling. Upsala, 1896. (8-r. 73 l.)

Bleich, W. Vereinfachte deutsche Rechtschreibung und richtige Aussprache. Berlin, M. Schildberger, 1896. (8-r. 42 l.) 80 pf.

Bourdillon, F. The voice of the people. Some proverbs and common sayings examined and applied, with special reference to practical life. London, Rel. Tract. Soc. 1896. (8-r. 160 l.) 2 sh.

Brenner, O. Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deut-

sehen Sprache, zugleich Erläuterungen zu meiner mittelhochdeutschen Grammatik und zur mittelhochdeutschen Verslehre. München, Lindauer, 1896. 2 Mk 40.

Brynildsen, J. Tysk-norsk (dansk) ordbog. Deutsch-norweg. Wörterbuch 4—9. Heft. Christiania, Cammermeyer. 1896. (8-r.) 1 füzet 35 öre.

Chase, Frank. H. A bibliographical guide to old english syntax. Leipzig, Fock, 1896. 1 Mk.

Cleishbotham the younger. A dictionary of the scottish language. Glasgow, Bryce, London, Simpkin, 1896. (8-r. 68 l.) 2 sh. 3 d.

Dale, J. H. van. Groot woordenboek der Nederland'sche taal. 4. verm. en verb. druk, door H. Kuiper Jr. en A. Opprel. Afh. 1. 's-Hage, Nijhoff, Leiden, Sijthoff, 1896. (8-r. 1—96 l.) à 50 cent.

Dalín, A. F. Dansk-norsk og svensk ordbok. 2. uppl. granskad och red. of J. R. Spilhammar. Stockholm, Beckman, 1896. (8-r. 685 l.) 3 kr. 50 cere.

Demmin, A. Verdeutschungs-Wörterbuch. Nach Buchstabenfolge geordnetes Verzeichniss der im Staats-, Amts-, Kammer-, Rechts-, Wehr- (Militär), Kunst-, Gewerbe-, Handels- und Zeitungswesen unnötig angewendeten Fremdwörter; auch Zugabe einer grossen Anzahl von meist damit gebildeten und teilweise undeutschen Veröffentlichungen entnommenen Aufsätzen mit nebenstehenden Uebersetzungen. Wiesbaden, 1896. Bechtold. 3 Mk.

Deutschbein, K. Shakespeare-Grammatik für Deutsche oder Uebersicht über die grammatischen Abweichungen vom heutigen Sprachgebrauch bei Shakespeare. 2. verbess. Aufl. Cöthen, Schulze, 1896. (8-r.) 1 Mk 80.

Dijkstra, W. & Hettema, B. Friesch Woordenboek (lexicon Frisicum). benevens Lijst van friesche Eigennamen, bewerkt door Johann Winkler. Afh. 1. Leeuwarden, 1896. Meijer & Schaafsma (8-r. 1—48. VIII. l.) 2 Mk. Ism. Liter. Centr. bl. 48. sz.

Draaijer, W. Woordenboekje van het Deventersch dialect. (Dialect-bibliotheek II.) 's-Hage, Nijhoff, 1896. (8-r. 26, 51 l.) 1 fl. 75 cent.

Drechsler, Paul. Handwerkssprache und -brauch. (Germanische Abhandlungen). Breslau, W. Koebner, 1896. (8-r. 25 l.) 1 Mk 20 pf.

Drechsler Paul. Germanische Abhandlungen. XI. Wenzel Scherfer und die Sprache der Schlesier. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Sprache. Breslau, Kriebner. (8-r. VIII, 282 l.)

Eberhard, Joh. Aug. Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache. 15. Aufl. v. Dr. O. Lyon 1—7. Lfrg. Leipzig, Th. Grieben, 1896. à 1 Mk.

Farmer, J. S. and Henley, W. E. Slang and its analogues past and present: a dictionary historical and comparative of the heterodox speech of all classes of society for more than 300 years. In 7 vol. V. Vol. 4. (I—Myr.) New-York, Scribner's Sons 1896. (8-r. 399 l.) 75 cent.

Festschrift zum 70. Geburtstage Oskar Schade, dargebracht von seinen Schülern und Verehrern. Königsberg, Hartung, 1896. (8-r. V, 415 l.) 10 Mk.

Tartalma: *Becker, Heinr.* Zur Alexanderfrage. Der Brief über die Wunder Indiens bei Johannes Hartlieb und Sebastian Münster.

(26 l.) — *Brill, Bernh.* Ein Beitrag zur Kritik v. Lessings Laokoon. (8 l.) — *Carnuth, Otto.* Das Etymologicum Florentinum Parvum u. das sogenannte Etymologicum Magnum Genuinum (42 l.) — *Fietkau, Dr. Herm.*: Die drei Ausgaben von Rückerts Weisheit des Brahmanen (16 l.) — *Fischer, Ludw.*: Die charakteristischen Unterschiede zwischen dem plattdeutschen und hochdeutschen Dialekt in den Lauten und der Formenbildung der Substantiva (10 l.) — *Friedländer, Ulrich.* Metrisches zum Iwein Hartmanns von Aue. (10 l.) — *Goldstein, Ludw.*: Beiträge zu lexikalischen Studien über die Schriftsprache der Lessingperiode (16 l.) — *Graz, Friedr.*: Beiträge zur Textkritik des sogenannten Cædmonschen Genesis. (11 l.) — *Hartmann, Herm.*: Über William Cowpers Tirocinium (23 l.) — *Hasse, Ernst.*: Schillers «Glocke» und das griechische Chorlied. (14 l.) — *Jeep, Ludow.*: Alias scripsit (7 l.) — *Kaluza, Max.*: Zur Betonungs- u. Verslehre des Altenglischen (33 l.) — *Langenpusch, Emil.*: Walhallklänge im Heliand. (18 l.) — *Ludwich, Arth.*: Erinnerungen an Oskar Erdmann (24 l.) — *Marold, Karl.* Zur handschriftlichen Überlieferung des Tristan Gottfrieds v. Strassburg. (10 l.) — *Müller, Joh.*: Liscow und die Bibel. (42 l.) — *Nadrowski, Rich.* Über die Entstehung des Nibelungenliedes. (4 l.) — *Reich, Herm.*: Über die Quellen der ältesten römischen Geschichte und die römische Nationaltragödie (17 l.) — *Schulz, Fritz.*: Jagdallegorie (5 l.) — *Thurau, Guszt.*: E. T. A. Hoffmanns Erzählungen in Frankreich (50 l.) — *Tolkiehn Joa.*: De Livii Andronici Odyssea et de Cn. Matii Iliade latina scripsit, — Accedit appendicula de T. Livio in Prisciani libris laudato. (8 l.) — *Uhl, Wilh.*: Der Weise. (11 l.) — *Zimmermann, Aug.*: Etymologisches aus dem Bereiche der Germanistik. (3 l.)

Fischer, E. L. Grammatik und Wortschatz der plattdeutschen Mundart im preussischen Samlande. Halle a/S. 1896. Buchh. d. Waisenh. (8-r. XXIV. 260 l.) 3 Mk 60. Ism. nn. Liter. Centrbl. 24. sz.

Friedmann, S. La lingua gotica, grammatica esercizî, testi, vocabolario comparato, con ispecial riguardo al tedesco, inglese, latino e greco. Milano, Hoepli, 1896. (8-r. XII, 335 l.) 3 lira. — Ism. Liter. Centr. bl. 29. sz.

Fritsch, Aug. German grammar, based on Traut's German grammar. Vol. I. Frankf. a. M., Jügel, 1896 (12-r. VII, 681 l.) 5 Mk.

Fritsch, Aug. Introductory to Fritsch's German grammar. Systematic exposition of German pronunciation and orthography. Frankf. a. M., Ibid. (12-r. IV, LXXX l.) 1 Mk.

Fritzner, Johan. Ordbog over det gamle norske sprog. Omarbejdet, forget og forbedret udgave. — 3. Bd. Kristiania, Forlags foren. 1883—1896. (8-r. XII, 836.; IV, 968.; IV, 1110 l.) 45 kr.

Gallée, J. H. Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect. 's-Hage, Nijhoff. 1896. (8-r. 22, 77 l.) 2 fl. 50 c.

Gartner, Thdr. Die Uebersetzbarkeit der Personennamen. Vortrag. Czernowitz, 1896. R. Schally (8-r. 8 l.) 20 pf. Ism. Str. W. Lit. Centr. bl. 26. sz.

Gebhardt, Aug. Beiträge zur Bedeutungslehre der altwestnordischen Präpositionen mit Berücksichtigung der selbständigen Adverbia. Diss. Halle, M. Niemeyer, 1896. (8-r. VIII, 114 l.) 2 Mk.

- Gerber, E.* Die Substantivierung des Adjektivs im 15. und 16. Jahrhundert. Dissertation Göttingen.
- Gering, Hugo.* Glossar zu den Liedern der Edda (Sæmundar Edda). 2. Aufl. Paderborn, F. Schönigh, 1896. (8-r. XV, 212 l.) 4 Mk.
- Grimm, J. u. W.* Deutsches Wörterbuch. Fortgesetzt von M. Heyne, R. Hildebrand, M. Lexer, R. Weigand und E. Wülcker. Leipzig, Hirzel, 1896. à 2 Mk. XII. Bd. 6. Lfr. Verpetschierung-Verschrecken. Bearb. v. E. Wülcker. IX. Bd. 6. Lfr. Schmeckbier-Schnack. Bearbeitet von und unter Leitung von M. Heyne.
- Haberland, F.* Krieg im Frieden. III. Theil: Ritter und Turniere im heutigen Deutsch. Eine sprachlich-kulturgeschichtliche Skizze. Lüdenscheid, 1896. (Progr.)
- Haek, D.* Die Kunst, die holländische Sprache durch Selbstunterricht sich anzueignen. Lehrbuch der niederländ. Sprache 2. verb. Aufl. (Die Kunst der Polyglottie 14.) Wien, Hartleben, 1896. (12-r. VIII, 182 l.) 2 Mk.
- Harder, Fr.* Werden und Wandern unserer Wörter. 2 Aufl. Berlin, R. Gaertner, 1896. (8-r.)
- Heeger, Dr. Geo.* Der Dialekt der Südost-Pfalz. I. Theil. Die Laute. Mit einer Lautkarte. Landau, G. L. Lang, 1896. (8-r. 36 l.) 1 Mk 20 pf.
- Helten, W. L. van.* Zur Lexicologie des altwestfriesischen. Amsterdam, J. Müller, 1896. (8-r. 74 l.) 90 cent.
- Hiebslac, O'Clarus.* Englische Sprach-Schnitzer. Gebrauch lächerl., anstöss., oft unanständig. Worte und Redensarten von Seiten englisch sprech. Deutscher. Zur Belehrung Erwachsener. Ein humorist. Vortrag. 4. Aufl. Strassburg. K. J. Trübner, 1896. (8-r. XI, 155 l.) 2 Mk.
- Hodgson, Will. B.* Error in the use of English. 7. ed. Edinburgh, Douglas, 1896. (8-r. 228 l.) 3 sh. 6 d.
- Hoffmann, P. F. L.* Wörterbuch der deutschen Sprache, nach dem Standpunkt ihrer heutigen Ausbildung. 4. Aufl. Leipzig, Brandstetter, 1896. (8-r. VI, 705 l.) 3 Mk 60.
- Holthausen, Ferd.* Lehrbuch der altisländischen Sprache. II. Altisländisches Lesebuch. Weimar, E. Felber, 1896. (8-r. XXVII, 198 l.) 5 Mk.
- Holthausen, Ferd.* Die englische Aussprache bis zum Jahre 1750 nach dänischen u. schwedischen Zeugnissen. I. (Aus: Göteborgs högskols arsskrift.) Gothenburg, Wettergren & Kerber, 1896. (8-r. 22 l.) 80 pf.
- Hunziker, J.* Die Sprachverhältnisse der Westschweitz. Aarau, Sauerländer, 1896. 80 pf.
- Jellinghaus, H.* Die westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern. Kiel, Lipsius & Tischer, 1896. (8-r. VIII, 163 l.) 4 Mk.
- Kahte, B.* Altisländisches Elementarbuch. Heidelberg, C. Winter, 1896. (8-r. XII, 238 l.) 4 Mk 80.
- Kalf, G.* Taalstudie en literatuurstudie. Rede. Utrecht, 1896. Breijer. (8-r. 44 l.) 60 cent.
- Kalkar, O.* Ordbog til det ældre danske Sprog. (1300—1700). 23 Hfte. Kjöbenhavn, Klein, 1896. (8-r. 64 l.) 2 Krone.
- Kaufmann, F.* Deutsche Grammatik. Kurzgefasste Laut- und

Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- u. Neuhochdeutschen. 2. Aufl. Marburg, Elwert. 1896. 2 Mk 10 pf.

Kierst, W. u. Callier, O. Pocket-dictionary of the english and polish languages. I. Part.: English-Polish. Leipzig. O. Holtze's Nachf. 1896. (12-r. III. 427 l.) 2 Mk 50.

Kjederqvist, John. Untersuchungen über den Gebrauch des Konjunktivs bei Berthold von Regensburg. I. Der Konjunktiv in Hauptsätzen, indirekter Rede und Absichtssätzen. Akad. Abhandl. Lund. Gleerup. (8-r. IX. 120 l.) 1 Kr. 75 ö.

Kock, Axel. Om språkets förändring. (Populärt vetensk. föreläsningar vid Göteborgs högskola). Göteborg, Wettergren & Kerber. 1896. (8-r. IV, 171 l.) 1 kr. 75 öre.

Kock, Axel. Studier i svensk grammatik. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmåler ock svenskt folkliv, XI. 8.) Stockholm, 1896. (8-r. 52 l.)

Kogler, G. Die starke Abänderung der Hauptwörter. Programm. Salzburg, 1896.

Krüger, Fr. Stilistische Untersuchungen über Rudolf v. Ems als Nachahmer Gottfried's v. Strassburg. (Lübecki isk. progr.) (4-r. 36 l.)

Kuderna, B. Das Satzbild in seiner Anwendung für die Lehre vom Satze. Wien, 1896. Konegen. 1 Mk.

Lange, Adolf. Über die Sprache der Gottschedin in ihren Briefen I. Inaugural Dissertation. Upsala, 1896. (8-r. IV, 122 l.)

Leopold, L. en Joh. A. Nederlandsche spraakkunst. I. Leer van den zin. Groningen, Wolters, 1896. (8-r. VIII, 184 l.) 1 fl. 75 cent.

Lind, E. H. Värmländska ordspråk, ordstäv ock Talesätt. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv XI. 2.) Stockholm, 1896. (8-r. 48 l.)

Lwicz, Karl. Untersuchungen zur englischen Lautgeschichte. Strassburg, Trübner, 1896. (8-r. XVIII, 334 l.) 9 Mk. Ism. T. M. Lit. Centr. bl. 49. sz.

Maass, Carl. Wie man in Brandenburg spricht. Brandenburg, 1896. Koch. (8-r. 32 l.) 50 pf.

Martens, Karl. Meisterschafts-System des Deutsch. Praktische Anleitung, die deutsche Sprache durch Selbstunterricht in kurzer Zeit richtig sprechen und schreiben zu erlernen. Unter besond. Berücksichtigung der im Gesellschafts- u. Geschäftsleben am häufigsten vorkomm. Sprachfehler. Bearbeitet. v. — 8—10. Lfg. Leipzig, Rosenthal, 1896. (8-r. 233—360 l.) à 1 Mk.

Martin, Ernst. Mittelhochdeutsche Grammatik, nebst Wörterbuch zu Der Nibelunge Nôt, zu den Gedichten Walthers von der Vogelweide und zu Laurin. Für den Schulgebrauch ausgearbeitet. 12. Aufl. Berlin, Weidmann, 1896. (8-r. 105 l.) 1 Mk.

Minde-Pouet, Dr. Geo. Heinrich von Kleist. Seine Sprache und sein Stil. Weimar, E. Felber, 1896. (8-r. VIII, 302 l.) 6 Mk.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Ismertetések és bírálatok.

Ujabb fonetikai irodalom.

- Hermann Breymann, Die phonetische Literatur von 1876—1895. Eine bibliographisch-kritische Übersicht.* Leipzig. A. Deichert. 1897.
- Otto Bremer, Deutsche Phonetik.* (Grammatiken deutscher Mundarten, I.) Leipzig. Breitkopf u. Härtel. 1893.
- Wilhelm Victor, Elemente der Phonetik des deutschen, englischen und französischen.* 3. Auflage. Leipzig. O. R. Reisland. 1894.
- H. Klinghardt, Artikulations- und Hörübungen.* Praktisches Hilfsbuch der Phonetik für Studierende und Lehrer. Cöthen. Otto Schulze. 1897.

BREYMANN könyve a legjobb tanubizonysága, mily gyors haladásnak indult a fonetika tudománya az utolsó 20 év folytán, s mily nagy befolyással volt egyrészt a nyelvtudomány fejlődésére, másrészt a modern nyelvek tanítására. Br. nem írja meg a fonetika történetét; e helyett összeállította az 1876 óta megjelent fonetikai tárgyú munkáknak és értekezéseknek lehetőleg teljes bibliographiáját. A nagyobb munkák tartalmát részletezi; majd néhány jellemző szóval idézi a róluk megjelent bírálatok ítéletét; s csak ha szükséges, közli végül a maga megjegyzéseit. Ez az eljárás a legalkalmasabb arra, hogy teljes elfogulatlansággal s pártatlanul tájékoztassa a kutatót a megjelent művekről. Könyve két részből áll; az elsőben az általános fonetika körébe tartozó, a másodikban pedig az egyes nyelvek fonetikáját tárgyaló dolgozatokat állította össze. E második részben legteljesebb a francia, a német és az angol nyelv kiejtéséről szóló munkák lajstroma; a magyar, finn és a török nyelvek köréből csak azokat a dolgozatokat tudja elsorolni, melyek német nyelven jelentek meg.

Kezdő évül helyesen választotta BREYMANN 1876-ot; SIEVERS *Grundzüge der Lautphysiologie* cz. munkájának megjelenésével lép a fonetika a nyelvtudomány szolgálatába. A hangok képzésével, a beszélő szervek élettanával előbb is sokan foglalkoztak, de csak ritkán nyelvészeti szempontból. Egyrészt physiologusok, mint BRÜCKE és CZERMAK, másrészt természettudósok, mint HELMHOLTZ, előkészítették a talajt a további munkálkodás számára. Midőn a nyelvtudósok körében mind erősebb

meggyőződésé vált, hogy az élő nyelveknek tudományos és a legapróbb részletekre kiterjedő elemzésére kell a nyelvek történeti vizsgálatát alapítani, s hogy másrészt a modern nyelvek tanításában is nagy súlyt kell fektetni a helyes kiejtés ismeretére, egyszerre fellendült a fonetika, mint önálló tudományszak. Az elmúlt 20 év folyamán nagy változáson ment át a fonetika módszere, s e fejlődést igen érdekesen világítja meg Br. könyve. A physiologia tudományából válva ki, kezdetben a hangok képzésmódja volt majdnem egyetlen tárgya a fonetikai vizsgálódásnak. A biztos eredmények megállapítását nagyon megnehezítette, hogy beszélő szervezetünk egyes részeinek működését a nagyon is ingatag egyéni érzésre kellett bízni, s a különböző hangok összehasonlítására sem volt más eszközünk, mint a fül. A fonetikailag kellőleg gyakorlott fül igen nagy szolgálatokat tehet mindig; kétes esetekben azonban szükség van biztosabb és elfogulatlanabb bíróra is. HELMHOLTZ nagyfontosságú vizsgálatai nyomán (*Die Lehre von den Tonempfindungen*) egyes nyelvészek, különösen TRAUTMANN, figyelembe vették a hangok akusztikai elemzését is.

A szubjectiv elemzés elégtelensége arra kényszerítette a fonetikusokat, hogy biztosabb és pontosabb eszközöket keressenek az egyes hangok minőségének és képzésmódjának megítélésére, s arra törekedjenek, hogy az akusztikai és physiologiai vizsgálódások körében használt eszközöket, készülékeket a fonetika javára is értékesítsék. A mesterséges szájpaddlason kívül, melyet magam is használtam (vö. NyK. 21 : 130) pontos mérő és ellenőrző eszközök használatával igyekeznek a fonetikát szilárd, természettudományi alapra helyezni. LERMOYER, HENSEN, HERMANN L. és legújabbán ROUSSELOT kutatásai egész új irányt adnak a fonetikának és új czélokat tűznek ki számára. A készülékek, melyeket e tudósok használnak, ellenőrzik és lerajzolják beszélő szervezetünk minden egyes részének működését s megőrzik a kiejtett hangot is, feljegyezve a hang rezgésének hullámvonalait.*) A physiologiai és akusztikai vizsgálódások egyesítésétől várhatjuk tehát csak az élő beszédnek oly pontos elemzését, melyre a nyelvtudomány bátran és szilárdan építhet.

Minél több tudománnyal érintkezik a fonetika, annál nehezebb a vele való foglalkozás, s annál könnyebben lehetséges, hogy a kutató egyik vagy másik irányban egyoldalúságba téved. Joggal utal rá BREY-MANN (136. l.), hogy mily sokféle ismeretet kell kívánnunk a fonetikai művelőjétől. A beszélő szervek anatómiai és physiologiai ismeretén

*) Néhány ilyenmő kísérletről a NyK. 23. kötetében (221—224 l.) adtam hírt.

kívül jártasnak kell lennie az akusztikában is, éles zenei hallással kell bírnia, hogy megismerje a hallott hangot s a hanghordozás, a hang-súly zenei elemeit, foglalkoznia kell psychológiával és biológiával, hogy a nyelvbeli jelenségek okait is kutathassa, s végül — a mit tán először kellene említeni — otthonosnak kell lennie a nyelvtudomány terén is.

A legutóbbi években megjelent fonetikai munkákon meglátszik e tudomány újabb haladásának jótékony hatása, de egyúttal az is, hogy a kutató könnyen tévedhet egyoldalúságba. BREMER akusztikai alapra fekteti a német nyelv fonetikájának tárgyalását; KLINGHARDT csakis a hangok képzésének módját tárgyalja, nem is ír rendszeres fonetikát, hanem csak a beszélő szervek és a fül gyakorlására ad praktikus útmutatást; VIETOR a hangok képzése módjára alapítja osztályozásukat és a tárgyalás menetét, e mellett fonetikájának legújabb kiadásában kellő figyelemmel van a hangok akusztikai sajátságaira is, úgy hogy az ő könyve a legalkalmasabb segédeszköz, hogy a kezdőt a fonetika elemeibe bevezesse.

BREMER könyve első kötete a *Grammatiken Deutscher Mundarten* cz. gyűjteménynek s célja, hogy a kezdőnek útmutatást adjon, mikép kell saját kiejtését, valamint másoknak beszédét helyesen megfigyelnie. A mű négy részre oszlik. A bevezetésben BREMER megállapítja a fonetika körét és célját, s igen helyes különbséget tesz az elméleti és a gyakorlati fonetika között: *«Die theoretische Phonetik, welche sich Selbstzweck ist, ohne nach ihrer Verwendung im praktischen Leben zu fragen, muss gleichmässig alle Faktoren, welche zum Sprechen überhaupt gehören, in den Kreis ihrer Untersuchung ziehen. Die praktische Phonetik, deren Zweck ausserhalb ihrer selbst liegt, welche keine selbständige, sondern nur eine Hilfswissenschaft ist, beschäftigt sich vorzugsweise mit denjenigen Sprechfaktoren, deren Wirkung man kennen muss, um sich der Vorgänge beim eigenen Sprechen bewusst zu werden und die Sprache anderer nachbilden zu können.»* Ezután szól a fonetika viszonyáról a nyelvtudományhoz, a psychológiához és az akusztikához. A második részben a beszélő szerveket és működésüket ismerteti. A harmadik részben (*Die akustische Wirkung der Tätigkeit unserer Sprechwerkzeuge*) akusztikai alapon osztályozza és tárgyalja a német nyelv hangjait; végül a negyedik részben bemutatja a német nyelvjárások feljegyzésére szolgáló fonetikus írását.

BREMER tárgyalásmódja világos és igen érdekes; mégsem hiszem, hogy kellőleg tudná szolgálni azt a célt, melyet maga elé tűzött. A praktikus fonetika, melynek feladatát nagyon jól határozta meg, a hangok képzése módját kell, hogy első sorban figyelembe vegye; erre biztosabban és pontosabban lehet építeni, mint akusztikai hatásukra.

A hallott hangok utánzása is sokkal könnyebb, ha a képzés módjának pontos ismeretén alapul, mint ha csak az akusztikai hatást követheti. Maga BREMER is több helyen bevallja, hogy a száj üregének különböző alakítása ugyanazt az akusztikai hatást keltheti. Legjellemzőbb a mit az *s* (magyar *sz*) képzéséről mond: «Giebt man z. B. von einem bestimmten *s* an, es habe den Eigenton *h'''*, so ist damit die Artikulation noch in keiner Weise gegeben, weil man ein *s* auf *h'''* an verschiedenen Stellen der Alveolen, mit verschiedener Lippenöffnung und mit verschiedenen Stellen der Vorderzunge artikulieren kann.» (125. l.) Igen érdekes az a táblázat is (170. l.), melyben összeállítja, hogyan állapították meg az eddigi kutatók a magánhangzók alaphangját (*Eigenton*). Oly különbség van az egyes megállapítások közt, hogy ennek alapján egy nyelv, vagy pedig egyes nyelvjárások kiejtését megállapítani épen nem lehet. BREMER nagyon is belémerül a magánhangzók akusztikai sajátságainak vizsgálatába, a mivel igen megnehezíti, hogy a kezdő fejtegetéseit követhesse *s* a maga kutatásai alkalmával értékesíthesse. Előadását megnehezíti az is, hogy a német nyelv hangjainak tárgyalását nem a legegyszerűbb és legtisztább zenei elemen, a zöngén kezdi, hogy a zöngé hangok után térjen át a legösszetettebbekre, t. i. a zöngés és zöngénélküli hangokra, hanem ép az ellenkező utat követi.

Egyes nyelvek és nyelvjárások fonetikáját a hangok képzése módjára kell alapítani; a képzés módjának pontos ismerete alapján lehet csak utánozni a hallott hangokat, *s* ha a képzés módja egyforma, az akusztikai hatás sem lehet nagyon különböző. VIETOR fonetikája, mely alig 10 év alatt már harmadik kiadást ért, physiologiai alapra helyezi a hangok osztályozását és a tárgyalás módját; e mellett kellő figyelemmel van a hangok akusztikai hatására is. Ő sem általános fonetikát ír, hanem csak a német, angol és a francia nyelv hangjait és kiejtési módját mutatja be. A beszélő szervek rövid leírása után a hangok elemzésére tér át, először a gége, azután a szájüreg működéséről szólva. A második részben (*Das Sprachgefüge*) a hangok összefűzésének módját, a szótagok *s* az összefüggő beszéd alakulását tárgyalja.

A hangok egyes csoportjait tárgyalva, először általánosságban ismerteti képzésük módját *s* ha szükséges, akusztikai hatásukat is; azután elemzi előbb a német, majd az angol, végül a francia nyelv megfelelő hangjait. Minden fontosabb kérdésben kiterjeszkedik az eddigi vélemények ismertetésére, úgy hogy az olvasót a fonetika egész irodalmában tájékoztatja; így pl. a magánhangzók osztályozásáról szólva, megjegyzései a kérdés egész történetévé nőnek ki, melyben végig kíséri a kérdés fejlődését HELLWAG háromszögétől ROUSSELOT kísérleteiig (41—65. l.). A kezdőre nézve igen hasznosak a könyvhöz csatolt függelékek

is. Az elsőben összeállítja a német, angol és francia nyelv fonetikai irodalmának minden érdemesebb termékét; a másodikban (*Phonetische Alphabet*) bemutatja az eddig használt nevezetesebb fonetikus írásmódok hangjleit; a harmadikban (*Wortregister*) azokat a német, angol és francia szavakat állítja betűrendbe, melyeknek kiejtése a könyvben megtalálható; az utolsó függelék pontos tárgymutató.

A világos és könnyen áttekinthető tárgyalásmód, mely VIETOR könyvét jellemzi, a legalkalmasabb segédeszközzé teszi a fonetika elemeinek tanulmányozására s egyúttal a német, angol és a francia nyelv hangjainak megismerésére. Nem úgy vezeti be a kezdőt ez új tudomány-szak körébe, mint BREMER, hogy csak az író véleményét látja s a függő, eldöntetlen kérdéseket nem is sejtí; hanem tájékoztatja a mult és a jelen munkásságáról, megismerteti a mult tévedéseivel, hogy annál többre becsülje a felismert igazságot. A maga lábára állítja az olvasót, hogy ha akar, önállóan tudjon továbbhaladni.

KLINGHARDT könyve nem teljes fonetika, hanem, mint czíme is mutatja, segédkönyv azok részére, a kik a hangok képzése módjával behatóbban akarnak foglalkozni. Ép ezért ez sem való a kezdő kezébe; csak az forgathatja haszonnal, a ki már otthonos legalább a fonetika elemeiben s gyakorolni akarja beszélő szerveit a különböző hangok gyors és pontos képzésében. KLINGHARDT a beszélő szervek egyes részeinek működését tárgyalja, és pedig két különböző szempontból: először midőn a nyelvben nem használt hangokat hoznak létre (*Nichtsprachliche Artikulationen und Schalle*), mint pl. a köhögés, nevetés, horkolás, hörgés stb.; másodsor, midőn a nyelvben használt hangokat hoznak létre (*Sprachliche Artikulationen und Schalle*). Külön vizsgálja a beszélő szervek egyes részeit is, mint a gége, az ínyitorla, alsó állkapcsa, nyelv, ajak; leírja működésüket s a velük képzett hangokat. Természetes, hogy ily módon ugyanarról a hangról különböző helyeken is kell szólnia s nem adhat világos áttekintést a beszélő szervek együttes működéséről. Hanem a ki VIETOR könyvét alaposan áttanulmányozta, sok hasznos útbaigazítást találhat ebben is, különösen arra nézve, hogy hogyan kell az egyes hangok képzését gyakorolni s beszélő szerveink működését ellenőrizni. Csakis ilyen szempontból ajánlhatom e könyvet azoknak a figyelmébe, a kik nem elégszenek meg, ha általános tájékozódást szereztek a fonetika körében, hanem az egyes hangok képzésében tudatosan fel is akarják használni beszélő szerveik működését.

BALASSA JÓZSEF.

Archiv für slavische Philologie. XVIII. Drittes und viertes Heft. 1896.

II.

Attérek azokra a könyvismertetésekre, a melyek nem csoportosulnak, mint az előbb említettek egy kérdés körül. Én sem akarok kapcsolatot helyreállítani köztük, hanem abban a sorrendben, a mint az olvasó lapozás közben találja, gyorsan végig sietek rajtok, meg-megállva, a hol valamit találok, a mi figyelmet érdemel; az egyszerűség kedvéért a könyvismertetéseket a folyó szám alatt idézem (61—85), a mely élükön található.

GEBAUER nagy történeti cseh nyelvтанából megjelent a hangtan után az alaktan első része (61. sz.). KARADŽIĆ VUK összegyűjtött kisebb nyelv-tani és polemikus iratainak kiadása serényen halad, megjelent a II. kötet 2. és III. k. 1. füzeté (62. sz.). STROHAL nagyobb tanulmányt írt a fiumei horvát nyelvjárásról (64. sz.), melylyel már régebben is foglalkozott; ránk nézve érdekes, hogy ebben a nyelvjárásban *č, š, ž* helyett *c, s, z-t* ejtenek (l. fönt KOLESZA értekezéséről írt ismertetésemet). Nagyon érdekes, a mit JAGIĆ a 65. sz. a. arról az ádáz harczról mond, a mely Csehországban a königinhofi kézirat hitelessége körül még mindig folyik, illetőleg újra hevesebben föllobbant: «Es ist weder meine Aufgabe, mondja JAGIĆ, noch reichen meine Kenntnisse dazu aus, um nach der realen, inhaltlich-bildlichen Seite die schreiende Unechtheit der Königinhofer Handschrift ins gehörige Licht zu stellen. Ich muss aber bemerken, dass nur auf diesem Wege den grösseren Kreisen des böhm. Publicums allmählich das Licht aufgehen wird — man darf sich jedoch nicht überstürzen und verlangen, dass die ganze Welt auf einmal die K. H. über Bord werfen soll, weil sie die massgebenden Philologen nach längerem Zögern verurtheilt haben . . . Nein, Dr. Flajšhans hat mit seiner Vertheidigung in den Augen jener, die ihn für einen tüchtig geschulten Philologen hielten, sehr viel verloren, ohne die K. H. gerettet zu haben: sie ist unrettbar verloren, nur freilich, ich wiederhole es, nicht blos aus grammatischen oder philologischen Gründen» (593. l.). JAGIĆ e helyen két nagy értekezésről szól, az egyiket FLAJŠHANS, Gebauer tanítványa, írta, a másik GEBAUER feleletét tartalmazza. Mindenkit, a ki GEBAUER érdemeit ismeri, hangyaszorgalmát és példás lelkiismeretességét, csak szomorúsággal tölthet el az a tény, hogy sokan tudatlanságból, mások jellemtelenségből annyi keserű percet okoztak az amúgy is beteges tudósnak, a ki elég bátor, hogy a legszenvedélyesebb támadásokkal szemben is immár több mint tíz év óta védi az igazságot elavult előítéletek ellen. Hadd álljon itt JAGIĆ-nak még egy megjegyzése, a melyet a már fönt említett 61. sz. a. írt ismertetésben találunk: «Die Gegner

Gebauer's — es ist traurig genug, dass noch von solchen geredet werden darf — sollten aus dieser peinlichen Gewissenhaftigkeit des unermüdeten Registrators der böhmischen Sprache die Ueberzeugung schöpfen, dass es ein Leichtsin, um nicht zu sagen Beschränktheit, war, von einer Normalgrammatik Gebauer's zu sprechen, womit man offenbar eine subjective, willkürliche Zurechtlegung der sprachlichen Thatsachen bezeichnen wollte, die niemandem ferner lag und liegt als dem Verfasser dieser «*Mluvnice historická*» [«*történeti nyelvtan*»]. Nein, Prof. Gebauer geht mit solcher Gewissenhaftigkeit auf alle Erscheinungen der böhmischen Sprache im langen Verlauf ihrer Geschichten ein, dass wer so manche von ihm verzeichnete Thatsache tendenziös ausbeuten will, geradezu gegen ihn selbst Waffen schmieden kann, die ihm jedoch nichts anthun werden» (586. l.).

Figyelemre méltó, mikép értelmezi JAGIĆ az 594. s k. l. a *Pannonia* fogalmát, azét a Pannoniáét, a melyben az ószlovén nyelvnek ugyan nem hazáját, de igenis első irodalmi használatát kell keresnünk: [Ich] «möchte auch bei dieser Gelegenheit nochmals betonen, dass man unter Pannonien und pannonisch nichts Festes und Einheitliches, keinen gleichartigen localen Einflüssen Ausgesetztes sich vorstellen soll. Es scheint vielmehr, dass wir in Pannonien ungefähr drei Zonen sprachlicher Einflüsse auf das von Süden hingebachte «Altslovenische» anzusetzen haben: eine nordpannonische (bis nach Mähren hinein, im heutigen geographischen Sinn), eine südwestpannonische (von Plattensee bis über die Drave reichend) und eine ostpannonische, die sich gegen Dacien hin und südlich bis an die Donau ausdehnt und zu den nächsten Nachbarn jenseits der Donau (und Save ?), zu den sogenannten bulgarischen Slovenen in allerlei Beziehungen standen. Unsere ältesten, sogenannten echten pannonischen Denkmäler gehören wohl durchgehends der ersten und zweiten Zone an.» Alapos megfontolást és beható megvizsgálást érdemel JAGIĆ-nak az az állítása, hogy Johannes, bolgár exarcha nyelve nem az elötte meglevő egyházi szláv könyvekből mesterségesen eltanult nyelv; VONDRÁK-nak ezt a fölfogását JAGIĆ határozottan visszautasítja: «Das glaube ich aber nicht, mondja az 597. l., schon darum, weil aus der Sprache der Werke Exarch's ein eigner frischer Zug weht, der im Ganzen und Grossen zwar viele Berührungspunkte zum Altslovenischen der ältesten Uebersetzungen zeigt, doch vielfach seine eigenen Wege geht . . . ich möchte der Sprache Exarch's eine grössere Originalität, folglich auch grössere Beweiskraft bezüglich der Bestimmung der alten Dialectverhältnisse zuerkennen, ich finde in seinen Werken, mutatis mutandis, d. h. nach Entfernung jener späteren Züge, welche die Zeit durch Abschriften hineingebracht hat, ein hochwichtiges, prächt-

tiges Stück des sprachlichen Lebens auf der Balkanhalbinsel zu Ende des IX. Jahrh. in einem Umfang, den wir geographisch noch nicht genau bestimmen können.»

A 70. sz. a. JAGIĆ is foglal kozik, ámbár csak egészen röviden ŠAFARIĆ-nak BODJANSKI-jal és GRIGOROVIC-csal folytatott és nemrég közzé tett levelezésével. Érdekesek következő szavai: «Wie immer sind die Briefe Šafarik's voll des lebhaftesten Interesses für alle grossen und kleinen Fragen des allgemeinen Literatur- und Culturfortschrittes. Er war in der That jener Brennpunkt, in welchem sich das ganze geistige Leben der West- und Südslaven vereinigte und von da aus nach Russland Strahlen warf. Hätte es damals einen gleichmässig leuchtenden Mittelpunkt in Russland gegeben, so würde die slavische Philologie ohne Zweifel glänzendere Resultate erzielt haben, als es faktisch der Fall war.»

A 71. sz. könyvismertetés fejél a következő bibliographiai adatot olvassuk: *Žizn i trudy M. P. Pogodina. Nikolaja Barsukova. Kniga desataja S. Peterburgü 1896, 8°, XV. 583*, azaz Pogodin Mihály élete és művei. Írta Barsukov Miklós. Tiz edik kötet. Szt.-Pétervár 1896, 8-r., XV. 583! E rengeteg munkának ez a 10-ik kötete 1848. és 1849. évet foglalja magában. Nagy élénkséggel apostrophálja JAGIĆ a következő szám alatt, a hol *Žukovskij* tavaly közzé tett levelezését ismerteti meg egy pár szóval, e szeretetreméltó orosz költő viszontagságos életét. «Namentlich wäre es wünschenswerth, mondja JAGIĆ, endlich auch seinen Briefwechsel mit der Maria Protasova, seiner angebeteten, so innig, so ideal geliebten Maša in vollem Umfang lesen zu können. Schon die wenigen Briefe, die R. STARINA vor Jahren gebracht hatte, gehören zu den glänzendsten Seiten eines Herzensromans, dessen Mittelpunkt Žukovskij bildete: was ist La confession d'un enfant du siècle von Alfred de Musset im Vergleich dazu?» Az idén a híres GROT JAKAB-nak PLETNEV (olv. Pletnyof)-val 1842—1846 folytatott levelezése jelent meg két vaskos kötetben, a mely Oroszország és Finnország akkori szellemi életének megismerésére fontos forrás. A 75. sz. könyvismertetést, a mely egy 1794-ben meghalt ukrainai Diogenes szel foglal kozik, JAGIĆ e szavakkal kezdi: *Bunt und kraus, aber auch urwüchsig und originell ist die grosse Slavenwelt. POLÍVKA ZÍBRT ČENEK*-nek a cseh népdal bibliographiájának szentelt, bámulatos szorgalommal összeállított munkájáról tesz említést, a melyben a szerző egyebek közt a 129—324. l. összeállította mind az eddig nyomtatásban megjelent cseh népdalok lajstromát (76. sz.).

A 77. sz. *Karadžić Vuk* híres népköltészeti gyűjteményének legbecesebb része, a régibb szerb hősköltemények újabb kiadását jelenti. JAGIĆ a róla írt ismertetését így kezdi: «Es ist sehr bezeichnend für die

Geschmacksrichtung und den literarischen Bedarf Serbiens, dass von der im J. 1887 veranstalteten ersten auf Kosten des serb. Staates erschienenen Ausgabe des II. Bandes der Vuk'schen Volksliedersammlung, der bekanntlich die ältesten epischen Lieder enthält, nach verhältnissmässig wenig Jahren eine neue Auflage erforderlich war. Man dürfte behaupten, das epische Zeitalter sei für Serbien noch nicht zu Ende. Ich selbst, als ich im vorigen Herbst mit meinen Freunden (M. Gj. Milečević und Ljub. Stojanović) eine kleine Rundreise durch das schöne Land machte, habe mich öfters dieses Eindrucks nicht erwehren können — aufrichtig gesagt — nicht immer in bonam, sondern zuweilen auch in malam partem.» JAGIĆ egy szóval sem említi azt a lehetőséget, hogy talán nem is fogyott el a szerb állam költségén rendezett első kiadás. Ez az első kiadás t. i. olyan hibás volt (l. egyebek közt Archiv f. slav-Phil. 10: 323—330), hogy újabb kritikaiabb kiadása azonnal szükségesnek mutatkozott. Mikor 4 évvel később a kisebb lyrai («női») dalok jelentek meg, az új kötet címlapján csak úgy mint az előbb megjelent más tartalmú kötetén az «I. kötet» jelzés volt olvasható, úgy hogy már akkor is nyilván való volt a szándék, hogy azt a szerencsétlen régiebb «I. kötet»-et agyon akarják hallgatni. A szerencsés véletlen úgy akarta, hogy KARADŽIĆ a legrégebb hőskölteményeket szintén a II. kötetben adta ki, így hát a most megjelent új kiadásuk történeti joggal is viseli a «II. kötet» címét. Belgrádban az ilyen fejtelenség nem ritka: KARADŽIĆ híres szótára is hivatlan kezekbe került, úgy hogy az 1892-ben megjelent első füzet (l. Archiv 15: 123—135) hasznavehetetlen. A szerkesztő hirtelen halála következtében a hibát könnyebben jóvá lehetett tenni: a szótárt, a mint hirlik, igen helyes alapon, magukból KARADŽIĆ műveiből merített adatokkal gazdagon bővítve egészen újra ki fogják adni — de hogy ez a munka, a melyre égető szükség van, mert a régi 1852-ben megjelent kiadás teljesen elfogyott, mikor jelenik majd meg, arról még nem hallani semmit. KARADŽIĆ népköltészeti gyűjteményének IV. kötete is megjelent a szerb állam kiadásában. Megjelent azonkívül a nagyorosz népdalgyűjtemény II. kötete (78. sz.), és hogy ezt mindjárt itt említsem, egy kitűnő szlovén népdalgyűjtemény, a melynek kiadójáról JAGIĆ a 619. l. ezeket a hízegő szavakat mondja: «Dr. K. Štrekelj kennt die Sprache und die Dichtung seines Volkes wie kaum ein zweiter.» A kiadásról pedig a következő lapon ezt mondja: «So ist diese Ausgabe musterhaft nach allen Richtungen ausgefallen, nichts ihr gleichkommendes kennen bisher die slovenischen Publicationen, ja eine so zusammenfassende Arbeit existiert auch in der serbokroatischen oder bulgarischen, in der böhmischen und polnischen Literatur nicht. Am meisten wird man noch an die bekannte Ausgabe der kleinrussischen Volkslieder von Antonovič-Dragomanov erinnert.»

Az orosz bábszínház történetével foglalkozik egy tavaly megjelent orosz munka (80. sz.). A 82. és 83. sz. ismertetés még boldogult OBLAK tollából származik: az első BAUDOIN DE COURTENAY főmunkájának új kiadásáról szól és egy pár szép megjegyzést tartalmaz szövegek följegyzéséről és a hangok életéről; a másodikban WEIGAND *Die Aromunen* cz. nagyszabású könyvéről szól. Az utóbbi könyvismertetésből hadd álljon itt egy pár érdekes apróság: «Nach Weigand sind die Slaven Macedoniens Bulgaren, weil sie sich selbst so nennen und weil ihre Sprache ein bulg. Dialect ist . . . In manchen Orten Südmacedoniens, z. B. Kastoria, macht die Gräcisirung Fortschritte, der Fanatismus geht sogar so weit, dass in manchen Kirchen bulg. Inschriften übertüncht und durch griech. ersetzt wurden . . . Ein neues Zeugniß für den Conservatismus in den Volksliedern finden wir bei den Walachen Akarnaniens. Sie singen Volkslieder, die sie aus der albanes. Heimath mitgebracht haben, obwohl sie deren Inhalt nicht mehr verstehen (624. l.). . . Es hat schon Weigand hervorgehoben, dass zuerst das bulg. Element auf die Sprache der Macedorum. eingewirkt hat und dass die bulg. Worte am gleichmässigsten und in derselben Form auf alle Dialecte des Macedorum. vertheilt sind. So lange man nicht genau über die ursprünglichen Sitze des Macedorum. aufgeklärt sein wird, wird man diese slav. Lehnworte bei den slav. Dialectstudien nur mit grosser Vorsicht benützen können, da man bei den vielen Wanderungen der Macedorumänen nicht leicht bestimmen kann, wo sie die einzelnen bulg. Elemente aufgenommen haben.» (625. l.)

OBLAK ez ismertetéseitől átmegyek mindjárt a füzet végén található «Nekrológ»-ra, a melyben JAGIĆ megható módon elbúcsztatja korán elhunyt, legkedvesebb és legtehetségesebb tanítványát, a kiben már-már utódját vélte láthatni. Ebből a mély érzéssel írt utószóából hadd említsek egy JAGIĆ egész tanári és irodalmi működésére nagyon jellemző mondatot: «In seinen ersten Jahren, mondja JAGIĆ a 634. l. OBLAK-ról, hatte er sich gegen die Aufnahme der Literaturgeschichte in den Umfang der slavischen Philologie stark gesträubt, einmal kam es darüber zwischen uns zu einem ordentlichen Auftritt!» Mi nyelvészek nem egyszer tehernek érezzük azt a kénytelenséget, hogy a sok nyelven kívül még a szláv népek irodalmával, történetével is kell foglalkoznunk, ha nem is behatóbban, de mégis annyira a mennyire, de hálásan elismerjük, hogy a jó sors olyan mestert, olyan vezért adott nekünk JAGIĆ ban, a ki bámulatos sokoldalúságával, finom ízlésével, ragyogó szellemével folytonosan küzd az egyoldalúság ellen és mindig újra meg újra fényes példát és azzal ösztönt ad a nyelvi és irodalmi kérdések harmonikus összekapcsolására.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Kisebb közlések.

Iromba. Köszönöm ÁSBÓTH OSZKÁRNAK, hogy olyan elismerőleg nyilatkozott az *irombá*-ról írt cikkemről. Ha mégis fölszólalok, oka az, hogy sehogy se bírok beletörődni abba, a mit ÁSBÓTH így fejez ki: „Ennek **jereмба* felelt volna a magyarában, a melyből hangzóilleszkedéssel **joromba* lehetett, ebből pedig *iromba* előttünk ismert hangtani fejlődés keletkezhetett”.

Kifogásom, mint az idézetből is látható, csakis a **jereмба* > **jereмба*, > **joromba* > *iromba*-beli **je* > **jo* > *i* megfelelésre vonatkozik, s e megfelelés helyességét Á.-nak az idézett magyar analógiákkal nézetem szerint nem sikerült bebizonyítania. Teljesen meggyőzően bizonyítja be Á., hogy *iromba* szavunk megfejtésénél a **jereмба* alakból kell kiindulnunk. Majd azután egy helyen ezeket írja: «Nem jöhet tekintetbe a bolgár *jereбica*, mert mellette *jarabica*-t is találunk, *ja*- pedig magas hangzó előtt egyes vidékeken *je*-vé válik». Én azt hiszem, a szóban forgó vitás hangtani megfelelésben épen a bolgár nyelv járul néhány fölvilágosító adattal. OBLAK «Macedonische Studien» 126. §. szerint a macedon-bolgár nyelvjárásokban «*j* im an- und inlaut bleibt vor dunklen vocalen, vor *e*, *i* schwindet es ohne rücksicht auf seinen etymologischen ursprung»; ugyancsak ebből a jeles tanulmányból közölhetem a bolg. *jereбica* következő macedon megfeleléseit: *irimбica* 28 §., 126 §., *irimбice* 82 §., *irimбica* 58 §. (tehát ma is nasalissal az **A** helyén); *iribica* 36 §., 59 §.; *irбica* 36 §.; *erëбica* 60 §. E feltűnő analógiák alapján nem jótalan az a föltevés, hogy abban a nyelvben, a honnan mi szavunkat vettük, ez az *i*-szókezdet szintén meg lehetett. Ilyen dialektusi sajátssággal szeretném magyarázni a székely *ércét*, *ércikét* s egynéhány helynevet. Nem sorolom azonban ebbe a csoportba pl. a magy. *irhá*-t, a hol pl. a cs. szorb *jircha*-beli *j*-nek nincsen etymologiai értéke (vö. GEBAUER, Hist. ml. I: 528, 452 §.—455 §.). Azt hiszem, idővel rákerül a sor arra, hogy ezeknek az eseteknek pontos hangtani megfeleléseit megbeszéljük. ÁSBÓTH jóakarátú fölszólalásának a vége, hogy «megint sikerült egy érdekes szót napvilágra hozni és úgy

megvilágítani, hogy méltán figyelemmel fogja most már több szem kisérni, hát ha így új nyomokra akadunk» bátorságot és bizalmat önthet lelkünkbe, mert látjuk, hogy az egyes szláv, különösen pedig a délszláv nyelvek pontos dialektológiai ismeretével mégis csak annyira-mennyire dűlőre fogjuk vihetni szláv jövevényszavaink eredetének kérdését.

MELICH JÁNOS.

Fáré. A NyK. mult füzetében (127. l.) BARTHA J. két pontban támadja meg etymológiámat. Egyik ellenvetése ez: Miért maradt meg a magyar szóban a hosszú véghangzó, mikor a megfelelő német szóban (*väre, vár*), a végső hang (*ě*) . . . már a kfn. szóban tűnékeny hang volt. Ez az ellenvetés így nem állhatja ki a próbát, mert én sehol sem mondtam azt, hogy a kfn. szóvégi *e*-ből a magy.-ban *é* lesz vagy lett. De erről majd alább. B. másik ellenvetése ez: M. mellőzte a történeti szempontot. Ezzel a második ellenvetéssel kezdem meg válaszomat.

A *fáré*-ről szóló multkori cikkemben az élő nyelvből indultam ki, itt kétséget kizáróan *fáré* a járatos, tehát az első szótagban hosszú hanggal. Csak miután e népnyelvi *fáré*-t megmagyaráztam, tettem föl önmagamnak azt a kérdést, hogy viszonylik ez a *fáré* a PÁZMÁNY-féle, két ízben is hosszú hangzóval írt *fáré*-hoz. Ezen első rangú források mellett nem néztem meg KRESZNERICS-et, a ki világosan mondja, hogy a *fáréra* fogni szólást, tehát rövid *a*-val, SZABÓ DÁVIDTÓL idézi (in *quæstionem* vocat, cogit ad respondendum Sz. D.). SÁNDOR ISTVÁN ugyan nem mondja, honnan vette a szólást, de mert a KRESZNERICS-féle idézettel az ő értelmezése szóról-szóra egyezik (*fáréra* fogni: in *quæstionem* vocare, Cogere ad respondendum, KRESZNERICSnél: *fogja*, tehát: *vocat*, cogit), ő sem vehette máshonnan, mint SZABÓ DÁVIDTÓL. CZUCZOR-FOGARASI meg világosan csak ennyit mond: «eléfordul SZABÓ DÁVIDNÁL». Itt tehát nem megerősítő adatokról van szó, hanem egyszerű vándorlásról. Valamenyien közvetlenül SZABÓ DÁVIDTÓL vették az adatot, a melynek írásmódja, szemben a PÁZMÁNY 1623 és 1637-diki adatával (*fáréra* fogni) csakis sajtóhiba lehet SZABÓ DÁVIDNÁL, a melyet az idézett szótárírók külön-külön is, meg egymástól is kölcsönösen átvehettek.

BARTHÁNAK az *a* mennyiségére való megjegyzése tehát elesik. Marad még a szóvég. Itt adataimat azzal kell kiegészítenem, hogy CZUCZOR-FOGARASI szintén ismeri a szót, s mint székely szónak ezt az értelmezését adja: „viszontagság, nyomorúság, fáradság. Sok *fárén* ment keresztül”. — Multkori cikkemben azt írtam, hogy a kfn.-ben volt *väre* és *vár*. Ebből B. azt olvasta ki, hogy az a szóvégi *e* hang «tűnékeny» hang volt. Idézem erre vonatkozólag a legjobb forrást, a melyből kiki ítéletet alkothat magának. «Die apocope von *e* tritt nach all gemei-

n e m g e s e t z n a c h k u r z e m s t a m m e a u f l i q u i d a o d e r t e i n »; e b b ő l v i l á g o s, h o g y a k f n. *väre* t e l j e s e n s z a b á l y o s a l a k, m e r t e n n e k a t ö v e h o s s z ú, k ü l ö m b e n a z ú j f n. - b e n n e m í r n ó k *h*- v a l (*ge-fahr*), d e t o v á b b m e n v e, í r j a W E I N H O L D (Bairische Grammatik §. 15): „indessen beachtet das bairische diese bedingung nicht, sondern stösst endendes *e*, selbst nach schwerem stamme ab». Mivel ez a hangtani tünemény már a 13. század elején megvolt a bajorban, következik, hogy a *färe* nem fölnémet, illetve nem bajor eredetű. De hiszen senki sem bizonyította még eddig, s valószínűen nem is fogja bebizonyítani, hogy Dunántúl, vagy az ország északnyugoti részében járatos volna a szó. A *färe* nem köznyelvi szó s így eredete föl-kutatásánál csakis nálunk élő dialektussal magyarázható meg. Én kez-dettől fogva középnémet (mitteldeutsch) nyelvjárásból valónak tartot-tam a *färet*, de a *ge* hiánya itt is erősen kardoskodik a mellett, hogy a szó régi jövésű. Közelebbről bizonyítani azonban ma sem tudom. De a nyelvek életében ilyen megfejtethetlen problémák mindig vannak, min-dig lesznek. Egy egész hasonló esetre fogok hivatkozni. A MTsz.-ban van egy *käre*, *käre* szó, mely kétkerekű kocsit vagy taligát jelent s közölve van Csallóközből, Barsmegyéből, Érsekújvárról. E helyeken más lokális hatásról, mint bajor (illetve osztrák-bajor) hatásról beszélni se lehet. Kézzelel fogható dolog, hogy ez a szó a kfn. *karre* mása, de nem lehet átvevés a mai bajorból azért, mert a mai alakba (*kä'n*, plur. *kä'n* SCHMELLER I, 1281) átvonódott a casus obl. *n* s ma a nominativusban (sing.) is benn van; hisz az irodalmi alak is, nagyon természetes, *karren*. S azért a *käre* mégis csak német eredetű, még pedig, közelebbi forrást megjelölni nem tudván, a kfn. *karre*-ből (cs. *kára*, lengy. szerb *kara* MIKL. EtymWb. 112). — De sohse állítottam én, hogy akár a *färe*-beli *é*, akár a *käre*-beli a kfn. *e*-ből lett. A papiroson ezek felelnek meg egymás-nak. Ezek a nom. alakok casus obliqui alakokból lettek; *färet*, *färerä*, *käret*, *kären* stb.-ből önkénytelenül is elvonódott a *färe*, *käre*. Bizony a *torony* szó sem lett volna soha *toronnyá* a kfn. *turn*-ből, valamint nem a t. *tañec*, *šañec* a *tanz*, *schanz*-ből. Analogiás alakulások ezek a nom. sing.-ok már meglevő példák alapján a cas. obl.-ből. De nem akarok e válasz kapcsán nagyon sok szót vesztegetni. Legyen szabad e kissé bővebb fejtegetés után reménylenem, hogy sikerült megállapítanom a követke-zőt: 1. SZABÓ D.-nál a rövid *a* sajtóhiba, a melyet a későbbi szótárírók átvettek; 2. a népnyelvi és régiségbeli *färe* a kfn. *väre* átvevése.

MELICH JÁNOS.

A magyar nyelvjárások. VERESS IGNÁCZ a következő sorok közlésére kért föl bennünket: «A magyar nyelvjárások» című értekezésemet, mely az Erd. Múzeumban (1896) jelent meg, ismertette BALASSA J. a NyK. márcziusi füzetében 98—100. l. Vonatkozva B.-nak ugyancsak «A magyar nyelvjárásokról» 1891-ben megjelent művére, a melyben ő 46 nyelvjárást vesz fel, említett értekezésemben azt állítottam, hogy dialektus szó értelmében vett nyelvjárás a magyar nyelv területén nincs. Állításomat bebizonyítottam számokkal. Idézetekkel támogatva elmondtam, hogy mit neveznek a németek és francziák dialektusnak és saját környezetünkől vett példákban bemutattam egyes német dialektust. Ezzel az eljárással szemben B. a NyK.-ben nevezett értekezéséből egyes állításokat ragad ki, a melyeket csak sorban idéz, de «birálatukba nem bocsátkozhatik», arra «nincs helye». Birálat vagy czáfolat helyett értekezéséből idézett egyes állításomat egy-egy felkiáltás kíséri, mint: «sajátságos gondolkozásmód, szerencsétlen gondolat, kevés tudás, nevetéses kijelentés, badarság, megdöbbentő tudatlanság». Ezekből a kemény kifejezésekből és még egy-két kérdésből áll B. ismertetése. Hogy mért nyúlt ilyen eszközökhöz és mért nem iparkodott inkább állításaimat meczáfolni, azt csak ő tudja. Én különben ezért is köszönettel tartozom neki, hogy indokolatlan ismertetésével megkönnyítette válaszomat, a mennyiben a fenn elősorolt kemény kifejezések visszaütésén kívül egyéb teendőm sem maradt mint a t. Szerkesztőségnek megígérni, hogy e tárgyra, bár hogy fog is t. ellenfelem ingerelni, figyelemmel többé nem leszek.

VERESS IGNÁCZ.*)

Orcza. A «facies» kifejezésére két finn-ugor nyelvben összetett szót találunk: zürj. *nir-vom* és vog. *íol-tus*; mind a kettőnek az alkotó részei «orr» és «száj» jelentésű szavak (*nir, íol* «orr», *vom, tus* «száj»). Lehetséges, hogy a mi *orcza* szavunk is ilyen összetétel; teljesebb tőalakja: *orczá* (pl. *orczát, orczám, orczáz* stb.) < **orr-szá* (tudvalevő dolog ugyanis, hogy a mai *száj* szó hajdan *szá*-nak hangzott [vö. NySz.], s ez az alakja még ma is él ezekben: *szám, szád, szánk, szátok, — szája, szájuk*, csak hogy az utóbbiakat a mostani nyelvérzék úgy elemzi, hogy a *j*-t a tőhöz tartozónak veszi). Az **orr-szá* > *orczá*-ból az összetétel elhomályosulta után a rendes hangfejlődés útján *orcza* lett. Az *orcza, arca* (vö. *arr* = orr Szkl.) alakból pedig az *orc*z (NySz.), *arc*z elvonás útján állhatott elő, t. i. úgy, hogy amazokat olybá vették, mintha személyragosak volnának.

Sz. J.

*) Fölösleges is volna a vitatkozást tovább folytatni. Hogy a magyar nyelvnek nincsenek annyira eltérő dialektusai, a milyenek pl. a német dialektusok, abban mindnyájan egyetértünk; nem is vitatta soha senki, hogy vannak. De hogy a magyar nyelvnek egyáltalában nincsenek dialektusai, az olyan állítás, a mely csak a dialektus fogalmának teljesen önkényes megszorításából származhatik.

A szerk.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szóejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ara 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1897.

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinyei József.</i> Középkori nyelvemlékeink olvasása. (Első közlemény.)	241
<i>Erdélyi Lajos.</i> Az összevont mondat. (II.)	273
<i>Volf György.</i> Az egyházi szláv nyelv hazája. (Befejezés)	307
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Az oláh nyelvbe átment magyar szók (I.)	325
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1896 (II.)	342
Új könyvek, füzetek	272

Kisebb közlések.

<i>Sz. J. Brassai Sámuel</i> †	358
<i>Volf György</i> †	359
<i>Jacobi Gyula.</i> Esperest, öspöröst	324

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Középkori nyelvemlékeink olvasása.

(Akadémiai fölolvasás.)

I.

Körülbelül harmadfél évvel ezelőtt szerencsém volt e helyen egy dolgozatomat bemutatni, a melyben arra a kérdésre iparkodtam választ adni, hogy az Árpádok korában hogyan hangzott a magyar nyelv, s főképen mikép hangzottak a rövid magánhangzók. Ezzel a kérdéssel már korábban is foglalkoztak, nevezetesen RIEDL SZENDE, MÁTYÁS FLÓRIÁN és legtüzetesebben SIMONYI ZSIGMOND, s az utóbbi tanulmányának megjelenése óta (1879) legalább a nyelvészek körében elfogadott tétel volt az, hogy az Árpádok korában «majdnem általános volt a rövid magánhangzóknek a mainál egy fokkal zártabb kiejtése» (Nyr. 8 : 481), vagyis a hangfejlődés a következő volt: $u > o$, $o > a$; $ü > ö$, $i > é$, $ë > e$. Ennek a tételnek az általános érvényességét vontam én kétségbe, s kételkedésemnek első oka az a hangjelölésbeli ingadozás volt, a melyet a régiek írásaiban kezdettől fogva észlelhetünk. Ez és a fönnebbi tételnek ellenmondó egyéb adatok indítottak arra, hogy a kérdést még egyszer vizsgálat alá vegyem, s vizsgálódásom eredményei (vö. Nyr. 24 : 145. 193 s köv.) a következők voltak :

1. Az *a* betűvel következetesen a rövid illabialis *a* hangot (és a hosszú *á*-t) jelölték. Rövid hang jelölésére három esetben találjuk teljes következetességgel alkalmazva: a) jövevényszavakban, pl. *paradisum*, *angel* HB., *zulga*; b) szó végén mint tövghangzó vagy ragvéghangzó jelölőjé¹, pl. *fa*, *odutta*, *zocoztia*, *mulchotia* HB., *folua*, *holma*, *hida*; c) az *a* hangzós szótagot megelőző szótagokban, pl. *zakadat* 1055., *Aianduc* 1152., *halalnec* HB.)* —

*) SZAMOTA is mint «ellentmondásokat», vagyis a korábbi nézetnek ellenmondó adatokat idézi az ilyeneket: «*aianduc*, *halaz*, *zakalus*, *alma*

A b) alá tartozókat korábban *á*-val olvasták, de én valószínűvé iparkodtam tenni azt a nézetemet, hogy az eredetibb szóvégi *á* abban a korban már *á*-vá rövidült.

2. Első írástanítóinknak, a Velenceze-vidéki olaszoknak hangzórendszeréből és hangjelöléséből azt lehet következtetni, hogy a régi magyar nyelvemlékekben alkalmazott *o* betű kétféle rövid, t. i. egy zártabb (*o*-féle) és egy nyiltabb (*a*-féle) hangnak a jele volt; ezenkívül természetesen a hosszú *ó* hangé is. Ezt a föltevésemet támogatja a) az *o* betűnek az *a* betűvel való váltakozása, melyet nem egyszer ugyanegy oklevélben s ugyanegy szóban is találunk; b) némely *á* hangú jövevényszónak *o*-val írása, pl. *ohzyn*, *ohsun*, *oxun*, *ossun* <összét *azsîn* (vö. *achscin* HB.); c) az *o*-val írt magyar hangnak *α*-val írása a görögben, pl. *Tocsun*, *Tosu* ANONYMUSNÁL és Τάξις, Τασής CONSTANTINUS PORPHYROGENITUSNÁL. De egészen kétségtelenné teszi föltevésemet az, hogy a *-nak* és a *-val* ragok, a melyek *-nok* és *-vol*-nak nem hangozhattak, a KT.-ben *o*-val írva is előfordulnak. (Ezen utóbbi tényből velem egyidejűleg SIMONYI is azt a következtetést vonta le, hogy «úgy látszik, a *-noc* és *-vol* írás *-nak* és *-val* ejtést jelölt, tehát az Árpádok korában az *o* betű nemcsak *o*, hanem *a* hangot is jelölt.» NyK. 25 : 48). Hogy az *o* betűt mely esetekben kell *o*-nak, melyekben meg *a*-nak olvasnunk, azt az egyes szavak és szóelemek vizsgálata derítheti ki. De ilyen részletekbe menni nem volt szándékom, azért csak megemlítettem, hogy ebben a munkában a magyar nyelvemlékeken és a mai élő nyelvek kívül a rokon nyelvektől és a mienkkel érintkezésben volt idegen nyelvektől remélhetünk támogatást. Néhány példát hoztam föl arra, hogy milyen nehézségekkel jár az eredeti hangszín megállapítása a rokon nyelvek alapján, s azt a nézetemet fejeztem ki, hogy finomabb hangszínbeli különbségek megállapítása céljából a távolabbi rokon nyelvekhez hiába is fordulunk, hanem a legközelebbi rokon nyelvnek, a vogulnak nyelvjárásait kell tüzetesen egybevetnünk. Az idegen nyelvek közül, a melyekből szókincsünket gyarapítottuk, e helyütt csak a szlávásra vetetem ügyet, mert az *o*-val jelölt hangnál az okoz legtöbb nehézséget.

stb., melyek sohasem találhatók így: *oianduc*, *holaz*, *zokalus*, *olmo* stb.» (NyK. 25 : 155). Az *a* betűnek *á* hangértékére vonatkozó föltevésém, úgy látszik, elkerülte a figyelmét.

Valószínűvé iparkodtam tenni, hivatkozással az ószlovén nyelvnek némely jövevényszavaira és egyebekre, hogy az ószlovén nyelvnek *o*-val jelölt hangja nem volt általában *o*, hanem részben *a*-féle is, tehát Árpád-kori szláv jövevényszavaink *o* betűjét sem kell általában *o*-nak olvasnunk.

3. Az *u* (*v*, *w*) betűvel a régiiek *o* hangot is jelöltek; erre vallanak az írásbeli ingadozások, különösen az egyazon oklevélben előfordulók. Magyarázatul azt hoztam föl, hogy őseink írástanítóinak, az olaszoknak *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, tehát a mi *o* és *u* hangunk között áll; továbbá az olasz zárt *o* hang meg a mi *o* hangunknál nyiltabb, tehát az utóbbi az olasz *u* és zárt *o* között áll. Ebből nagyon könnyen következhetett az, hogy a magyar *o*-ra hol az *ö* *u*-jok, hol meg az *ö* *o*-jok jegyét alkalmazták, sőt csodálnunk kellene, ha ez nem történt volna. Hivatkoztam arra, hogy az *o* és *u* fölcserélésére régi okleveleink latin szavaiban is, sőt olasz nyelvmélekekben is vannak példák. A mi szláv jövevényszavaink mai *o* hangjának hajdani *u*-s írását illeti, arra nézve — ismét némely jövevényszavak s az *o*-s és *u*-s írás váltakozása alapján — azt a nézetemet fejeztem ki, hogy az ószlovén *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. A mi a latinból átvett szavakat illeti, ismét arra emlékeztettem, hogy az olaszok *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, vagyis a mi *u* és *o* hangunk között áll. Ennek nagyon természetes következése az lehetett, s bizonyára az is volt, hogy a magyarok az olaszos *u*-val ejtett latin szavak hangzóját hol *u*-nak, hol *o*-nak fogták föl, és már kezdettől fogva egymás mellett élt az *evangelium*, *talentum*, *lilium* stb. szavaknak kétféle, azaz *-um*-os és *-om*-os kiejtése, a melyről későbbi nyelvmélekeinkben a kétféle írásnak sűrű váltakozása kétségbevonhatatlanul tanúskodik. Itt tehát nem későbbi *u* > *o* hangváltozásról van szó, hanem egy idegen hangnak mindjárt az átvételkor történt kétféle appericipiálásáról. Ezek szerint az *u*-val jelölt Árpád-kori rövid hangot nem szabad általában *u*-nak olvasnunk, s az *u*-s írásból nem szabad azt következtetnünk, hogy a mai *o* helyén akkor általában egy teljes fokkal zártabb (*u*) hangot ejtettek.

4. Ha nem tarthatjuk általánosnak az *u* > *o* hangfejlődést, akkor az *ü* > *ö* hangfejlődés általános volta is elesik, mert ezt ugyanis csak amabból következtették.

5. A mai *ē* helyén *i*-t sokkal ritkábban találunk írva, mint az *a* és *o* helyén *o*-t és *u*-t, s ingadozások is vannak. Tekintve már most, hogy az *i* (*y*) és az *e* betű összecserélésére idegen szavakban is találunk példákat, továbbá azt, hogy a magyar zárt *ē* az olaszok zárt *e* és *i* hangja között áll: arra a következtetésre jutunk, hogy az *igg*, *hig*, *ygeb* stb. szavak *i* (*y*)-jét nem kell okvetlenül az *i* hang jelölőjének tartanunk, mert könnyen meglehet, hogy zárt *ē*-t is jelöltek vele. Különben a HB.-ben mindössze öt esetben van *i* a mai *ē* és két esetben a mai *e* helyén; ellenben 16 esetben *e*-vel van jelölve a mai *ē* előzője; sőt nemcsak hogy nem zártabb, hanem nyiltabb hang van a mai *mind*-nek megfelelő *mend*-ben, a mely tízszer fordul elő. Ezek szerint az *i* > *ē* hangfejlődés általános voltát sem találjuk igazoltnak.

Vizsgálódásaim főeredménye tehát az volt, hogy a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan. Bizonyára voltak, valaminthogy ma is vannak szavak és szóelemek, a melyekben egyik-másik nyelvjárás a többihez képest zártabb hangot ejtett; de hogy ez a zártabb kiejtés általános lett volna, azt semmi sem bizonyítja. S ha már most, — így fejeztem be, — miután lehullott a szemünkről a hályog, melyet a régiek tökéletlen írása borított reá, tisztábban látva hozzáfogunk a részletek vizsgálatához, meggyőződéseim szerint arra az eredményre fogunk jutni, hogy az Árpádok korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük.

Nagyon érdekes, hogy MUNKÁCSI BERNÁT is, a ki velem egyidejűleg foglalkozott a rövid magánhangzók Árpád-kori zártabb voltának kérdésével, majdnem teljesen ugyanarra az eredményre jutott, mint én. «A magyar magánhangzók történetéhez» című nagyérdemű tanulmányában (NyK. 25. k.), a mely az enyémnek fölolvassásakor már teljesen be volt fejezve s át volt nyújtva kinyomtatás végett (l. NyK. 25 : 272. jegyzet), a magyar *a*-ról kimutatja, hogy a legközelebbi rokon nyelvek bizonyossága szerint hosszú és rövid zártabb hangzókból (*u*, *o*) keletkezett, részben azonban a hosszú *á* hangzónak és kiveszett rövidjének (*ā*) is változata. «Ki kell azonban — úgymond — emelnünk e pontnál azon

nézetünket, hogy az *q*-nak itt jelzett fejlődése túl esik a pozitív magyar nyelvtörténet látóhatárán, más szóval, hogy az Árpád-kori oklevelek s Halotti Beszéd *o*-ja, a mennyiben a későbbi nyelvmé-
lek, illetőleg mai nyelvjárások (*o*-val nem váltakozó) *q*-jával szem-
ben áll, voltaképen nem *o*, hanem *q*-féle hangnak jelzése.» Ezen
fölfogásának alapjai a következők:

1. «Azon tapasztalat, hogy idegenek (pl. németek, oroszok, finnnek), kiknek nyelvében a mi *q* hangunk hiányzik, vagy a meny-
nyiben megvolna, írásban nincs külön jelezve: rendesen *o*-val
írják, illetőleg hallják a magyar *q*-t. Ismeretes pl. a németeknek
ilyen *o*-s írása és ejtése az éleclapokból. Hasonlóképen *o*-val jelzik
következtesen a vogul *q*-t AHLQVIST s az orosz utazók. Igen köny-
nyen elképzelhető, hogy a magyar nyelv írásra való alkalmazásá-
nak első kísérleteinél, midőn a latin *a* betűt az *á* hangra foglalták
le, a tőle lényegesen elütő *q* hangra nem maradt más betű, mint
az *o*, mely ilyformán épűgy mint ma az *e*, egyszerre két hang jel-
zésére szolgált.»

2. A magyar szó, mely az ANONYMUSnál *moger*-nek s egy
1252.-i oklevélben *mogor*-nak van írva, IBN ROSZTEHNél 914-ben
mağarije alakban fordul elő, s ugyanígy AL-BEKRI és GURDÉZI
könyveiben is; CONSTANTINUS PORPHYROGENITUSnál pedig Μαζάροι
alakban találjuk. Sőt THEOPHANES még régibb időből, t. i. 528-ból
említ egy Μουαγέρης nevű hunn királyt, mely név ha azonos a
magyar szóval (a mint KUUN GÉZA gr. és MARCZALI állítja), «egy-
szersmind azt igazolja, hogy a kezdő szótag hangzója sem *a*, sem
o nem volt, hanem valamely középben álló hangzó, tehát *q*».
Továbbá a keleti magyarok nevét viselő Kaukasz-vidéki *Mağar*
helységnév, a votjakok földjén található *Madjar*, *Madarovo*, végül
a keleti népek (örmények, törökök) állandó *mağar* hangzású szava
«mind azt tanusítja, hogy *e* szó első hangzója már a honfoglalás
előtt nyiltan, tehát nem *o*-nak, hanem *a*-nak hangzott, vagyis
hogy az Árpád-kori *moger* írás *o*-ja csak az *q*-nak érthető orthogra-
phiai jelzése . . . »

3. «A magyar krónikák *Solt*, *Toksun*, *Tosu* alakban közlik az
ismeretes magyar vezérek neveit, de CONSTANTINUSnál ezen nevek
írása: Σαλας, Ταξις, Τασις, a mi a görög írás ω, o betűi mellett
nem történhetett volna, ha ama nevek előtagjában tényleg *o* hang-
zott volna . . . »

4. «A magyar nyelv honfoglalás előtti török elemeinek mai alakjaiban a köztörök rövid *o*-nak szintén *o* felel meg, mi nem lehetne akkor, ha az Árpád-korban az ilyen *o*-k *a*-vá változtak volna A török-magyar elemek *a* hangja általában köztörök *a*-nak s nem *o*-nak felel meg . . . »

5. «Megvan az *q* hang az összes vogul s az összes osztják nyelvjárásokban is, még pedig leginkább mint az *o* hang változata. Föltehető tehát, hogy a magyarban sem aránylag új keletkezésű az *q*, hanem a mennyiben *o*-ból fejtett, ez a külön magyar nyelvtörténet kezdő korszakában, mindjárt az ugor testvéryelvektől való elszakadás után ment végbe.»

6. «Azon csekély, megbízhatóan közölt anyagban is, melyből az Árpád-kori oklevelek magyar szavainak képét láthatjuk, jó számmal találunk ingadozásokat az *o*-s jelzés dolgában . . . »

«Ellene látszik szólni — úgymond MUNKÁCSI — az *o* hangjelzés *q* értékének a magyar nyelv szláv elemeinek azon tanulsága, hogy a szláv *o*, melyet még ilyenek írnak az Árpád-kori nyelvemlékek (pl. a *potok*, *golumb*, *milost* = ószl. *potokŭ*, *golŭbŭ*, *milostŭ* szavakban) a későbbi nyelvemlékekben *a*-val íródik s a mai nyelvben *a*-nak hangzik. Azonban itt arra lehet gondolnunk, hogy a szlávtság azon részében, melyből a magyar-szláv jövevényszók származnak, az *o* hang kissé nyiltabb lehetett, a mint ez pl. az oroszban a hangsúly előtt csaknem *q*-nak hangzik (*xopomo* = *χαρῆσο*), más részről, hogy a magyar rövid *o* — a mint alábbi fejtegetéseinkből kitűnik — a mainál valószínűleg zártabb volt (a mai hosszú *ó*-nak megfelelő rövid *o* hangzó), minélfogva a mindenestre nyiltabb szláv *o* inkább a magyar *q*, mint *o* hangzóval volt visszaadható.» (NyK. 25 : 272—275.)

MUNKÁCSI ugyanis alább (NyK. 25 : 277—278) a legközelebbi rokon nyelvek és a török jövevényszavak tanúbizonysága alapján kétféle rövid *o* hangot tulajdonít a régibb magyar nyelvnek: egy nyiltabb *o*-t, a mely ma is megvan, s a melyet a HB.-ben *o* betűvel találunk jelölve (pl. *choltat*), és egy zártabb *o*-t, a mely a hosszú *ó*-nak a rövidje; ennek a zártabb *o*-nak *u* volt a jele, pl. *mundoa*, *pur* HB. Ennek megfelelőleg az *ö* mellett is fölteszi egy zártabb *ö* hang megvoltát, s ilyenek olvassa pl. az *vkurfen* (1319) szó kezdőhangját és a *kurustwt* (1274) szó első és második hangzóját.

Azt a föltevést, hogy a magyarban a tőszótag *ë*-je gyakran

régibb *i*-ből lett nyiltabbá, MUNKÁCSI kimutatása szerint a legközelebbi rokon nyelvek tanúvallomásai nem igazolják, mert ezekben a magyar zárt *ĕ*-nek csak igen ritka esetben felel meg szintén zártabb (*é*, *i*) hang. A nyelvemlékeknek azon szórványosan előforduló adatait, a melyekben *i*-vel jelölt hang felel meg a mai köznyelvi *ĕ*-nek, nyelvjárási mellékalakoknak tekinti, a milyenek ma is akadnak. A mai *ĕ*-k tetemes része az *ő* föltevése szerint kezdetől fogva ilyen hangfokú volt; «de sejthetjük, — úgymond — hogy ép úgy mint a vogulban, kifejlődött a magyarságnak is egyes részeiben az *ĕ* hang mellett, vagy talán belőle a még zártabb *é* hang (az *é*-nek megfelelő rövid hangzó), mely könnyen csaphatott át *i*-be, ép úgy mint fönmaradt hosszú mása *i*-be» (NyK. 25 : 262—263).

A végeredményt így mondja ki: «Az ugor testvérnnyelvek és régi nyelvemlékeink egybevetéséből mindezek szerint azon tanulság következik, hogy bár általában megvolt a magánhangzói hangemelkedés törvénye a magyar nyelv valamely ősi korszakában: e törvény jelenségeinek mégis már csak legvégső fejlődésmozzanatai jelentkeznek a positiv nyelvtörténet határánál. Az Árpád-kor hangzórendszere csak igen csekély fokban különbözött a maitól, mely főképen abból állott, hogy a nyiltabb *o*, *ö*, *ĕ* hangok mellett, vagy talán azok helyett a zártabb hosszú *ó*, *ő*, *é* hangoknak megfelelő zártabb rövid *o*, *ö*, *é* hangok divatoztak, melyek a későbbi századokban nyiltabbá váltak» (NyK. 25 : 282—283).

Látnivaló ezekből, hogy a földologra nézve t. nyelvésztársammal jóformán teljesen egy véleményen vagyunk. Ő is, mint én, tagadja a rövid magánhangzók nyiltsági fokának olyan változását, a milyenen a korábbi nézet szerint a régibb nyelvemlékek kora óta állítólag átestek.

Nagy öröömre nemesak MUNKÁCSI nézete találkozott az enyémmel, hanem a külföldről is kaptam pártoló szavazatot, még pedig olyant, a melynek nem csekély a nyomatéka. SETÄLÄ EMIL ugyanis az «Archiv für slavische Philologie»-ban (18 : 258—260) ismertetvén dolgozatomat, így nyilatkozott: «... Das Endergebniss wird, dass der magyarische Vokalismus in tausend Jahren keine wesentliche Verschiebung erlitten hat. Dem Hauptergebniss, welches von grosser Bedeutung ist, stimme ich vollkommen bei,

um so mehr, als auch ich, hauptsächlich auf anderem Wege, zu dem Schluss gekommen bin, dass die grösseren Veränderungen in dem magy. Vokalismus der v o r h i s t o r i s c h e n Zeit angehören müssen; ich hoffe meine Auffassung ein anderes Mal und an einem anderen Orte eingehender darlegen und begründen zu können. Die Darstellung, sowie auch die Beweismethode des Verf.'s ist klar und bündig, und ich hoffe, dass diese Schrift durch die Aufklärung dieser wichtigen Frage zu weiteren Forschungen auf dem Gebiete der magy. Lautgeschichte anregen wird.»

II.

SETÄLÄ nem is csalatkozott várakozásában, mert a fölvetett kérdéshez azóta többen hozzászóltak. Egyes mellékes megjegyzéseket és részletkérdésekre vonatkozó fejtegetéseket (vö. NyK. 25 : 468 ; 26 : 356—360 ; 455—486 ; 27 : 55—76 ; Nyr. 25 : 177) nem említve, két nagyobb dolgozat fekszik előttünk, a melyek az egész kérdéssel behatóan foglalkoznak.

Az egyik «A tihanyi apátság alapító levele, mint a magyar nyelv legrégebb hiteles és egykorú emléke» című nagybecsű dolgozata egy fiatal társunknak, a ki mindnyájunk fájdalomra és a tudomány nagy kárára időnek előtte költözött el közülünk. A számos becses adalékot tartalmazó, lelkiismeretes gondossággal készült dolgozat (NyK. 25 : 129—167) egy része a rövid magánhangzók nyiltabbá válásának kérdésével foglalkozik (i. h. 154—167) s a korábbi elmélet mellett foglal állást; azonban csakis az $o > a$ és az $u > o$ hangfejlődés megtörténtét vitatja, az $ü > ö$ -ről nem szól, az $i > é$ -re nézve pedig kimondja, hogy erre a «*hegy, szeg és egy* szókon kívül alig található bizonyíték, hacsak a *Tymis, Lyndua* szókat nem számítjuk, de ezek tulajdonnevek» (i. h. 154).

Mielőtt a részletes tárgyaláshoz fog, három pontban foglalja össze ellenvetéseit. Az első: «Igaz, hogy az oklevélbeli magyar szók írásmódjában vannak ingadozások és ellenmondások, de ezek aránylag csekély számmal találhatók, sőt . . . inkább csak látszólagosak, mert többnyire átírt oklevelekből valók» (i. h. 154).

E megjegyzés teljesen helyes, csakhogy utóbbi részét csupán

a korábban közölt ingadozásokra és ellenmondásokra lehet vonatkoztatni, de nem a nálam (Nyr. 24: 154, 201) idézettekre, mert én — mint a hogy az előbbi helyen jegyzetben meg is említettem — «csak eredeti okleveleknek teljesen megbízható oklevél-olvasóktól származó másolatait használtam. A JERNEY-féle Magyar Nyelvkincseket egészen mellőztem; részint azért, mert e gyűjtemény forrásai között sok a megbízhatatlan, részint pedig, mert az eredeti és a későbben átírt oklevelekből való szavak vegyest vannak benne közölve, s ez sok tévedésre szolgáltat okot.» Hogy ingadozások és ellenmondások az eredeti oklevelekben «aránylag csekély számmal találhatók», az a dolog velejét legkevésbé sem érinti. Elég az, hogy vannak, mégpedig kezdettől (1055) fogva vannak, s a mi fő, nemcsak azonegy korban, hanem azonegy oklevélben is előfordulnak. A ki a Balaton nevét egyszer *Bolatin*-nak, másszor *Balatyn*-nak írja ugyanabban az oklevélben (1055), az e szó első tagjában bizonyára sem *o*-t, sem *a*-t nem ejtett vagy hallott, hanem a kettő között álló *a*-féle hangot. Ilyen bizonyíték nem kell sok; teljesen elegendő annak a ténynek kétségbevonhatatlan megállapítása, hogy az efféle ingadozások végighúzódnak az egész középkoron, körülbelül addig, a mikor a könyvnyomtatásnak szabályozó és kiegyenlítő hatása kezdődik. Hogy a mai *a*-nak megfelelő rövid hangot a középkorban (tudom, hogy nem egészen végig) legtöbbször *o*-val, a mai *o*-nak megfelelőt pedig *u*-val írták, s az ettől való eltérések «aránylag» nem nagy számúak, abban én csak bizonyos helyesírásbeli hagyományos megállapodottságot látok, a melynek eredetét a latinbetűs írás meghonosítóinak, a Velenceze-vidéki olaszoknak — az ő saját hangjaik alapján föltehető — hangfölfogásával, azt hiszem, elég valószínűvé tettem. Ezt az írásbeli ingadozások épen azért igazolják, mivel «aránylag» csekély számúak; ha nagy számúak volnának, talán a rendes írással majdnem fölérnék, akkor inkább fokozatos hangfejlődés tüneteinek tekinteném őket. De ez már félig-meddig a következő pont-hoz tartozik.

A második ellenvetés az, hogy «a nevezett hangok fokozato átalakulása oly pontosan kimutatható, hogy el sem képzelhetjük, miért kezdtek volna pl. csak 1320 táján (sok szónál már előbb is) *magast, agyagot, homokot, vakot, nagyot, parlagot, asztalt, vadat, papot, szolgát* stb. írni, pedig ezeket az alakokat már a XI—

XIII. századokban is így írhatták volna, mert azok a betűk épűgy rendelkezésűkre állottak akkor is, de azért a három első században a nevezett szűkat csakis így találjuk: *mogos, ogog, humuk, vok, nog, porlog, oztol, vod, pop, zuluga* stb.» (i. h. 154).

Erre mindenekelőtt azt kell megjegyezmem, hogy a «hangok fokozatos átalakulása» kifejezés itt helytelenűl van alkalmazva és félreértésre ad okot. Ez a «fokozatos átalakulás» akkor volna igazán «pontosan kimutatható», ha jó csomó szűnak a leírásában a következő fejlődés volna valamiképen jelezve:

$$\begin{array}{c} o \dots o_1 \dots o_2 \dots o_3 \dots o_n \dots a \\ u \dots u_1 \dots u_2 \dots u_3 \dots u_n \dots o. \end{array}$$

Ilyenrűl természetesen szó sem lehet. Az *o* jelzést közvetlenül az *a*, az *u*-t pedig az *o* váltja föl. Az értekezésben összeállított adatokból, melyek az egyes szavaknak — a mennyire lehet — körülbelűl félszázadrűl félszázadra kimutatható írását tűntetik föl, a következő képet kapjuk (elűl az utolsó *o*-s illetűleg *u*-s alak áll, utána pedig az első *a*-s illetűleg *o*-s alak következik):

1236. feneozov, 1055. azaa, azah,
1265. azow	1298. Golomb, 1476. Galambos-
parlaga
1347. Hodnog, 1417. Hadwth	1257. horost, 1341. Koachharaz-
thya
1313. Hygsholm, 1374. halm	1239. hotar, 1265. Leanhatar
1346. Hurhtetew, 1397. Jaksahorha	1323. Kokos, 1370. Kakasthow
1391. Noghegfark, 1424. Nagzayw	1398. Elescomora, 1451. Kamaras
1346. Rouozlyk, 1396. Rauazluk	1285. Lopuchus, 1412. Lapuhus
1390 körül: kopch, 1458. kapch	1338. pop, 1418. Pap
1298. vodberekina, 1386. Vad-
legelew	1323. Narosporlog, 1389. parlag
1339. Hozyuaruk, 1413. Arokhath	1323. Werespotak, 1366. Hatar-
pataka
1341. Cipkebukur, 1394. Zylbokor	1109. thona, 1293. Thana
1349. Jaroufuk, 1399. Zwgofoka	1319. Vdworus, 1388. Wduarnuk
1415. Harumfyld, 1521. Haromagh	1264. (1270.) vamzob, 1400. Zab-
arus.
1269. humuk, 1329. homok	1324. Oprod, 1367. Aprod
1353. Luaz, 1193. Loaz hyg	1376. Beumorkow, 1442. Markos
1351. sumbukur, 1410. Somos	1339. Kumlow, 1363. Komlozurduk
1327. Hulloukw, 1365. Hollou-
fezuk	1362. Gudulafa, 1515. Godolya
1293. oztol, 1382. Aztalnak	1327. Kuhnyaheg, 1380. (1414.)
Kohnya-erdew
1331. (1347.) Boynuuk, 1377. Bay-
nuk	

1325. <i>Zulga</i> , 1355. (1382.) <i>Zolga</i>	1343. <i>Chaakturnia</i> , 1360. <i>Chaak-</i>
<i>tornya</i>
1275. <i>Zulusma</i> , 1351. <i>Banzolus-</i>
<i>maya</i>	1337. <i>Chuntus</i> , 1430. <i>Chontos</i>
1283. <i>Moharunukaya</i> , 1463. <i>Vnoka</i>	1299. <i>Gumbus</i> , 1458. <i>Gombos</i>
	1370. <i>Batur</i> , 1403. <i>Bator</i> .

Ezen összeállításból csak az tűnik ki, a mit már előbb is tudtunk (vö. Nyr. 24 : 154, 155), hogy a szóbanforgó hangok jelölésének átalakulása nagyobb mértékben a XIV. század második felében indult meg.

Már most az ismét a kérdések kérdése, hogy ez az átalakulás pusztán írásbeli-e, vagy pedig annak a tanúbizonysága, hogy a szóbanforgó hangoknak föltett átalakulása ebben a korban fejeződött be vagy legalább közeledett a befejeződéshez. Nekem erre nézve következő a nézetem. Tudjuk és valljuk mindnyájan, a kik a nyelvek életével foglalkozunk, hogy a hangok átalakulása nem máról holnapra történik. Az igen hosszú, alig észrevehető fokozatokban haladó folyamat. Ha tehát itt csakugyan $o > a$ és $u > o$ hangfejlődéssel volna dolgunk, a mely az írásbeli átalakulás korában jutott volna a befejeződés stádiumába, akkor annak a megindulását legalább is néhány századdal előbbre, jóval a legrégebb nyelvemlékek kora előtti időre kellene tennünk. És akkor joggal elvárhatnók, hogy ennek a fokozatos átalakulásnak az írásban is találjuk nyomait. Pedig mit találunk? Az o betűvel váltakozó a és az u -val váltakozó o «aránylag csekély számmal található»; megvan ugyan kezdetől fogva, s a főnmaradt oklevelek számával arányosan szaporodik is, de mégis csak kivételes jelzés egész a XIV. század közepéig, a mikor egyszerre a másik fölé kezd kerekedni.

Mi lehetett ennek az oka? Első értekezésemben azt a föltevésemet fejeztem ki (Nyr. 24 : 197), hogy az illabialis a , a mely a magyar nyelvben valamikor kétségkívül megvolt, s az én nézetem szerint, a melyet eddig meg nem czáfolt okadatokkal támogattam (Nyr. 24 : 148—154), még az Árpádok korában is megvolt, — hogy ez az a , mondom, valószínűleg a XIV. század második felében ment át labialis a -ba, helyesebben mondva: ez az átmenet abban az időben fejeződött be, s így az a betűt, a mely előbbi tiszte alól föl szabadult, lefoglalhatták az a hangjelölésére. «S így az o betű egészen az o hangnak maradt», tettem akkor hozzá; de ezt a mondásomat helyre kell most igazítanom, mert látom, hogy az o hangnak

u-val jelölése még jó ideig tartott. Azonban ez is csak az én föltevésém mellett szól. A míg ugyanis az *a* hangot rendszerint *o*-val jelölték, egész természetes volt, hogy az *o* hang jelölésére általában az *u* betűt alkalmazták. Hogy az utóbbi írásmód tovább tartotta magát, mint az előbbi, az könnyen érthető, mert az írásban az *u* > *o* átmenet csak akkor indulhatott meg nagyobb mértékben, mikor az *o* > *a* átmenet már meglehetősen általánosan megtörtént. Teljes befejezéséhez mind a kettő csak a könyvnyomtatás elterjedésével jutott.

Az ellenvélemény írójának nézete szerint «el sem képzelhetjük», mért kezdtek volna csak a XIV. században a korábbi *mogos*, *humuk*-féle írásmódot a *magas*, *homok*-félével fölváltani, hiszen ezeket már a XI—XIII. században is így írhatták volna, mert azok a betűk már akkor is rendelkezésükre állottak. Erre én már korábban megadtam a feleletet, mikor értekezésemben (Nyr. 24 : 194, 195 és 201, 202) a magyar és az olasz hangok egybevetésével kimutattam, hogy első írástanítóink a latin betűket minő hangértékkel alkalmazhatták a mi nyelvünkre. Főlöszleg voltna az akkor elmondottakat ismételnem; csak valamit akarok hozzáadni: egy érdekes kísérletről szóló tudósítást, a mely akár bizonyosság-számba is mehet. Egy kiváló belletristánk, a ki ЈААКН БЕЛА álnév alá kíván rejtőzni, 1895. decz. 10-én kelt levelében az én magyar-olasz következtetéseimre reflektálva ezeket közölte velem:

«Én sok időt töltöttem Velenczében; egy ízben fél évig laktam ott. Koresmai pajtásom volt a kereskedelmi iskola egyik professzora. Néha tudományosféle dolgokról is beszélgettünk. Egyszer, a VOLF György nevezetes értekezésének hatása alatt, eszembe jutott, hogy hátha magyar szókat diktálnék barátomnak; ugyan miképen írná le és miképen olvasná el?

Olyan szavakat választottam, a melyekben nincsen olyan magyar hang, melyet az olasz ábécze nehezen adhat vissza... Én diktáltam: *vala*, a velencei leírta: *volo*; én diktáltam: *alom*, a velencei leírta: *olum*. Mikor pedig jóval később azt mondtam neki: „Adesso favorisca leggermi questa roba”, elolvasta: *vala*, *alom*. Hát persze nem volt az mégse magyar, a mit olvasott. Ajak, nyelv, gége, szájpadlás mind más! Megjegyzem még azt, hogy az én *o*-mat nem mindíg írta *u*-nak; de vagy 25 szó közül legalább tízszer.

De megtörtént a fontos dolog, hogy ő egy fokkal mélyebbnek hallotta az én rövid hangzóimat; én pedig egy fokkal magasabbnak hal-

lottam az övéit. Szóval az esett meg rajtam, a mi az őseinkkel, a kiknek a fülében a *templum* 'templom' lett, az *evangyeliium* (ez a *gy*-zés is velen-czei!) *evangyéliom*' etc.»

Harmadik ellenvetés: «A régi elmélet mellett bizonyítanak a rokon és érintkező nyelvek, különösen áll ez a szláv nyelvekre nézve, mert itt nemcsak azokat a szókat hozhatjuk föl, melyeket a magyar nyelv vett át, hanem azokat is, melyek a magyarból kerültek az egyes szláv nyelvekbe. Itt azt találjuk, hogy a magyar ma már *a*-t, illetőleg *o*-t ejt azokban a szókban, melyekben középkori nyelvünknek megfelelőleg az átvevő szláv nyelvek *o*-t, illetőleg *u*-t mondanak . . .» (i. h. 154.)

A rokon nyelvek és a jövevényszók tanúbizonyosságára való hivatkozás nem új, csak ismétlése annak, a mit a régibb elmélet mellett már korábban is fölhoztak (SIMONYI: Nyr. 8 : 486. és A m. nyelv 1 : 154), de a példatár gazdagabb. A mi a rokon nyelveket és a török jövevényszókat illeti, azok után, a miket MUNKÁCSI főnnebb idézett tanulmányában ezekről elmondott, voltaképen fölösleges is róluk szót ejtenem; de néhány megjegyzést mégis kell tennem a tizenegy szóból álló példagyűjteményre (i. h. 156); nevezetesen:

1. «mai *borjú*: középk. *burju*: tör. *puru*»; — igaz, hogy ilyen alak van idézve a csuvasból NyK. 10 : 78, de MUNKÁCSI *pěru*-nak ismeri (NyK. 25 : 278);

2. «mai *had*: középk. *hod*: ug. *chont*»; — az utóbbi vogul alak (*χont*) mellett a MUSz.-ban (66.), a honnan a szerző vette, nyiltabbhangzós *kant* alak is található; vö. még vogB. *χānt*, vogT. *khānt* (NyK. 25 : 269);

3. «mai *hat*: középk. *hot*: ug. *chot*»; — a vogK. *χot* mellett is van a MUSz.-ban (92.) vogB. *kat*; vö. még vogB. *χqt*, vogT. *khqt* (NyK. 25 : 269);

4. «mai *holló*: középk. *hullou*: ug. *kullach*, *chullach*»; — a vog. *kullāχ*, osztj. *χūlay* mellett a MUSz.-ban (106.) van nyiltabbhangzós osztjS. *kōlak*, *kōlank*, osztjB. *χolīχ* is; vö. még vogK. *khwōlēχ* (NyK. 25 : 276);

5. «mai *homok*: középk. *humuk*; tör. *kum*, *kumak*»; — vö. alt. *khumakh*, kirg. *kumak*, jak. *kumaz*, tat. *khom*, *khōmak* (NyK. 25 : 278), a melyek a második szótag hangjára nézve a középkori írással ellentétesen vallanak; egyébiránt megjegyzendő, hogy már 1194-ben előfordul *weguhomoc* (Nyr. 7 : 218);

6. «mai *kapcs(ok, -ol)*: középk.: *copch*: tör. *kopča*»; — ez aligha idevaló, mert a török szóvégi *a* a magyarban megmaradt; inkább a szerbből vehettük, a hol *kopče* alakban van meg (vö. MIKLOSICH, Etym. Wb. 129a).

A jegyzetben azt mondja: «Igen sok bizonyító szóra, pl. *kurum*: *korom*, *burčak*: *borsó*, *komis*: *harmincz* stb., melyek kétségtelenül így irattak: *kurum*, *boursou*, *hormich*, még nincsenek adataim . . . » Ha ilyen írású adatok előkerülnek is, azok nem sokat határoznak, mert a csag. *burčak*- és az oszm. *kurum*-nál közelebb áll a mi szavainkhoz a csuv. *porža* és *zorom* (Ethn. 8 : 28; NyK. 25 : 278); a **hormich*-beli *o* betű sem nyomna sokat a latban a *három* hosszú *á*-ja mellett (egyébiránt az idézett *komis*, helyesebben *komš* [mordvin szó, vö. MUSz. 123] nem *harmincz*, hanem *húsz*).

A szláv jövevényszók eredetijének és középkori magyar (írott) alakjának összeállítása (i. h. 157) nagyon szemrevaló, de nem bizonyít többet, mint azon már korábban idézett adatok, a melyekről értekezésemben elmondottam a nézetemet. Alább úgyis lesz még szó a szláv jövevényekről, azért most csak egy kis megjegyzésre szorítkozom. A *haraszt*: középk. *horost*: szl. *chvrost* szóhoz tartozó jegyzetben ezt olvassuk: «MIKLOSICH a létező forrásokból csak *chvrast* alakot tud kimutatni az ószláv nyelvben, de az ós-szláv alakot *chvrost*-nak tartja, ezt pedig kétségtelenül bebizonyította UHLENBECK». Itt egy kis tévedés van; UHLENBECKnél ugyanis csak megcsillagozott **chvorstü* alakot találunk (vö. NyK. 25 : 54), a mi nem «kétségtelen bebizonyítást» jelent, hanem ellenkezőleg annak a jele, hogy ez csak föltett alak.

Már most áttérek a harmadik bizonyásra, a szláv nyelvek magyar jövevényszavaira. «Itt — úgymond szerzőnk — csakis a szerb, horvát és újszlovén nyelvekre hivatkozhatunk, mert ezek már a XIII. század óta vettek át magyar elemeket» (i. h. 160). Példái:

Mai magy.	Középk. m.	Szláv.	Mai magy.	Középk. m.	Szláv.
<i>apród</i>	<i>oprod</i>	<i>oproda</i>	<i>gyapot</i>	<i>gaputh</i>	<i>gopot</i>
<i>bársony</i>	<i>barsun</i>	<i>barsun</i>	<i>marok</i>	<i>mork</i>	<i>morok(vaša)</i>
<i>csont</i>	<i>chunt</i>	<i>čunta</i>	<i>ország</i>	<i>uruzag</i>	<i>rusag</i>
<i>gomb</i>	<i>gumb</i>	<i>gumb</i>	<i>sipos</i>	<i>sipus</i>	<i>šipuš.</i>

Ezek közül a déli szláv *barsun*, *čunta*, *gumb* és *šipuš* szavakról meggyőzően kimutatta ÁSBÓTH OSZKÁR (NyK. 26 : 468 — 472), hogy

nem *u*-val vették át őket, hanem *u*-jok az illető szláv nyelvnek saját fejlesztése; sőt a *barsun*, *čunta* és a *gumb* mellett *baršon*, *čonta* és *gomb* is előfordul. S «az *o*-nak régibb volta mellett — mondja ÁSBÓTH — az is tanúskodik, hogy nem találunk helyette soha sem *ü*-t azokban a szlovén nyelvjárásokban, a melyekben régi és idegen *u* rendszeren *ü*-vé lett» (i. h. 479). Ehhez már most nekem csak annyi a hozzátennivalóm, hogy ha így áll a dolog, s ha ezek a szavak csakugyan még a középkorban mentek át a szláv-ságba, akkor határozottan a mellett szólnak, hogy a m. *barsun*, *chunt*, *gumb*, *sipus*-nak írt szavak *bárson*, *csont*, *gomb*, *sipos*-nak hangzottak a magyarban. A *doput* szóra nézve ÁSBÓTH (i. h. 471) nyíltan megvallja, hogy nem tudja, mi úton-módon került bele az *u*, mikor a magyar *o*-nak rendszerint *o* szokott megfelelni; de talán erre is lehet vonatkoztatni azt, a mit alább (i. h. 479) mond, hogy t. i. «abban a pár esetben, a hol az *u* nem az illető szláv nyelv hangtani hajlamaiból magyarázható, könnyen érthető keletkezése az eredeti szláv szók hatásából, a melyekhez az idegen hangzású szók közeledtek». (Vajjon nem a török *japuk* hatott rája?) Az első szótag *o*-ját ÁSBÓTH szintén nem tudja megmagyarázni, de ezzel nekem nincs is dolgom, mert a középkori magyar alak *a*-val van írva, mint a hogy ma ejtjük és írjuk. A m. *mork*->szb. *morok* (*vaša*)-ra nézve megjegyzem, hogy a *marok* szónak ma is van nyelvjárási *morok* változata (Zemplén m. Deregnő MTsz.), s ilyen lehetett a középkorban is. Azonban a szb. szót első tagjabeli *o*-ja miatt korántsem kell okvetlenül egy középkori m. **morokvas* átvételének tartanunk, mert igaz ugyan, hogy a magyar jövevényszók *a*-jának a déli szláv nyelvekben a leges-legtöbb esetben *a* (azaz *á*) felel meg, de azért találunk *a*~*o* hangmegfelelést is, mint pl. a *silbak*>szb. *šilbok* szóban (NyK. 17 : 106), a melyet bizonyára senki sem fog középkori átvételnek tartani. Ilyen a *bakter*>szb. *bokter* is (NyK. 17 : 101), mely szintén nem valami középkori m. **bokter* alakra mutat; a NySzótárban nincs rá régibb adat, mint a Gvadányi Rontó Páljából (1807) idézett egyetlen *bachter* (még így!). A *kard* szóból is *kord* lett a szlovénban, *torda*, *đorda* a szerbben, *čorda* a horvátban (NyK. 17 : 96), pedig a magyar szó, mely a perzsa *kārd*, *kard* átvétele, aligha hangzott valaha is a magyarban **kord*-nak. Ezek után a szlovén *oproda*-t sem fogadhatjuk el kétségtelen bizonyítéknak a középkori *oprod* szó **opród* hangzására. Tehát csak az

egyetlen *uruzag* HB. (*vrzag* SchlSzj.): szl. *rusag* maradna a nyolcz közül kényszerítő bizonyítékául az $u > o$ hangfejlődésnek. De vajjon az-e csakugyan? MUNKÁCSI a déli szl. *rusag*-ot a HB-beli *uruzag*-ból magyarázza, úgy hogy a kezdő magánhangzó elveszését teszi föl (NyK. 17 : 69); ÁSBÓTH ezt nem tartja egész kétségtelennek, s úgy látszik, inkább *urszág* alakból hajlandó magyarázni a *rusag*-ot «a *Karl* : *kralj*, *arca* : *raka*, *marmor* : *mramor* analogiájára» (NyK. 26 : 458). Igaz ugyan, hogy ezen analogiák közül csak az *arca > raka* nyom valamit a latban, mert a másik kettőben nem a két első hang cserélt helyet, de minthogy ÁSBÓTH szerint e példákat «könnyű szerrel szaporítani lehetne», szívesen belenyugszom az *urszág > rusag* hangfejlődés lehetőségébe. Azonban az *uruzag* (HB.) $>rusag$ hangfejlődést sem tartom valószínűtlennek. A magyar szó számtalanszor mint összetétel utótagja fordul elő, s a szl. *rusag* ilyen összetételekből válhatott ki, t. i. úgy, hogy kezdő hangját (mely akár *o* is lehetett) az összetétel előtagjához tartozónak vették, pl. **Magyar-oruszág*, **Horvát-oruszág*: **Magyaroruszág*, **Horvát-oruszág*.*) Ezt a lehetőséget nem azért hozom elő, mintha semmiképen sem akarnám megengedni, hogy az *ország* szó valamikor *urszág*, *uruszág*-nak hangozhatott (hiszen én a nyiltabbá válásnak csak általános voltát tagadom (vö. Nyr. 24 : 197, 201, 205); de nem látok sem a régi írásmódban, sem a szl. *rusag* szó *u*-jában arra kényszerítő bizonytságot, hogy a HB-beli *uruzag*-ot és a SchlSzj.-beli *vrzag*-ot (mely ötször fordul elő tíz *orzag* mellett) *uruszág*-nak, *urszág*-nak kell olvasnunk. Tudnunk kell ugyanis, hogy az *u* (*v*, *w*) betűt a középkorban az *o* hang jelölésére is alkalmazták, mint alább kétségtelen példákkal meg fogom mutatni. Az pedig, a mi döntő lehetne, t. i. az *uruzag*-nak az *úr* szóból származása, nem oly bizonyos, mint eddig gondoltuk. Arra nem vetek súlyt, hogy ha e származást elfogadjuk, akkor a szónak a mai nyelvben két erősen különböző változata él országszerte egymás mellett, t. i. *ország* és *uraság*; tudom, hogy éppen ilyen a *jószág* és a *jóság*; ezt megmagyarázza az elszigetelődés. Hanem azt vegyük figyelembe, hogy az *úr* szónak teljesebb tőalakja az egész

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a szerbben, valamint a szlávtságban általában, szeri-száma nincs az ilyen összetételeknek, a melyeknek az előtagja *o*-végű.

nyelvtörténeten végig (egyelőre nem érve ide a HB.-t) mindig *a*-végűnek mutatkozik: *ura-t, ura-m, ura-d, ura-tok, ura-k, ura-s, ura-ság, ura-cska, ura-l, ura-lkodik, ura-tlan, ura-z* (csak az *-n* és *-nk* rag előtt találunk *o, u-t*, de erről szakemberek előtt nem szükséges szólanom). Már most, ha a szóbanforgó szó csakugyan az *úr* származéka, akkor a HB-ben az *urot* (mai: *urat*) írásnak megfelelően *urozag*-nak kellene lenni *uruzag* helyett.

Még egy szót említhetett volna a szerző e helyen, t. i. az *áldomás*-t, a mely az ANONYMUSnál *aldumas*-nak van írva, és e mellé állíthatta volna a szerb *aldumaš*-t. Lehet hogy azért hagyta el, mert talán tudta, hogy «az utóbbi mellett ott van az *aldomaš* alak, a mely jóval régebben és sokkal nagyobb területről mutatható ki» (NyK. 26 : 476), s másrészt bizonyára volt tudomása arról is, hogy az ANONYMUS nemcsak *aldumas*-nak, hanem *aldamas*-nak is írja, s ez az utóbbi írás arra vall, hogy az előbbinek *u*-ja nem *u*, hanem *o* hangot jelölt.

Ezzel végére értünk az ellenvélemény taglalásának és elbúcsúzhatunk a tárgyalt értekezéstől, a mely — bármily becses is máskülönben — a mi kérdésünket nem vitte közelebb a megoldáshoz. Az *o > a* és *u > o* hangfejlődés mellett már korábban fölhozott erőseket a szerző gazdag példagyűjteménnyel iparkodik ugyan támogatni, de ezzel nem czáfolta meg az én ellenvetéseimet ; új argumentumot csak egyet hozott föl: a magyarból a déli szláv nyelvekbe átment szavak tanúbizonyságát, de ez, mint láttuk, nem vált be. Az *i > ē* hangfejlődésre nézve velem egy nézetem van, az *ü > ö* hangfejlődésről pedig nem is szól.

III.

Mielőtt a másik értekezésre térek át, röviden nyilatkoznom kell egy idetartozó kérdésről, nehogy később az a szemrehányás érjen, hogy «elintézetlen ügyem» van. Azt a kérdést értem, a melyet a NyK. 26 : 359. lapján jegyzetben érintettem, s a melyet aztán ÁSBÓTH «Magyar *o* — szláv *o*» cím alatt ugyanabban a kötetben meg a következőben nagyon részletesen tárgyalt. ÁSBÓTH barátom azt várja (vö. NyK. 27 : 75), hogy én az ő ellenvetéseire iparkodni fogok megfelelni s az ő kétségeit, ha lehet, eloszlatom ; e helyett azonban őszintén megvallom, hogy az ő tüzetes fejtegetései

teljesen meggyőztek arról, hogy tévedtem, midőn azt mondtam, hogy «elegendő bizonyosságot találunk a szerb, horvát, szlovén, ruthén és oláh nyelvbe átkerült magyar jövevényszavak közt» arra, hogy a mi *o* hangunk «más idegen [t. i. nemcsak a finn] föltre is majdnem *u* benyomását teheti». **Аsbóth** minden kétséget kizárólag apróra kimutatta, hogy 1. a magyar *o* a déli szláv nyelvekben is rendszeren *o* maradt; 2. a magyar *o*-nak kivételesen megfelelő *u* a déli szláv nyelvekben történt hangváltozás útján állott elő. Már most a főkérdésre nézve ebből a megállapított igazságból miféle tanulságot vonhatunk le? Szerintem ezt: a következő megfelelés esetében:

középkori magyar *u* betű: mai m. *o* hang: déli szl. *u* hang

nem szabad azt következtetni, hogy a magyar szóban a déli szlávok az átvételkor *u*-t hallottak; és ha a szó középkori átvétel, a déli szláv *u* nem szolgálhat bizonyossággal arra, hogy akkor az *u*-val írt magyar hang csakugyan *u* volt. Ezzel a déli szláv nyelvek tanúszkodásának értéke tisztázva van. A tanulságot én vontam ugyan le, de mégis **Аsbóthé** az érdem, hogy ezen tanulság alapjául szolgáló tényeket megállapította.

Nem hagyhatom azonban szó nélkül értekezésének befejező szavait. «Talán érdekesebb, mindenestre sokkal bonyolódottabb — úgymond — az a kérdés, hogy miképen hangzott a magyar nyelv régebben, az Árpádok korában, de azt kutatni, mikor még a mai nyelv hangjaival sem vagyunk tisztában, képtelenség, azért azt a kérdést egyelőre fölfüggesztendőnek tartom, addig míg teljesen tisztában nem leszünk az egyetlen biztos kiinduló ponttal, a mai nyelv mai kiejtésével. Ha az egyáltalában még vita tárgya lehet, *o*-féle vagy *u*-féle hangot ejtünk-e bizonyos szókban, akkor ugyan hiába fogjuk azt kutatni: *u*-ból lett-e a mai *o* vagy már az Árpádok korában is *u*-nak hangzó *o* volt-e?» (NyK. 27 : 75/76.)

Ez semmiképen sem következik az értekezésben kimutatott tényekből. A vitatkozás tárgya az volt, hogy a mi *o* hangunk a közöttünk és körülöttünk lakó idegenek fülére majdnem *u* benyomását teheti-e vagy nem, de nem az, hogy «*o*-féle vagy *u*-féle hangot ejtünk-e bizonyos szókban.» Ha nem tudjuk is, vagy nem tudtuk is eddig, hogy a magyar *o* minő szerb, horvát, szlovén, ruthén, oláh hangnak felel meg pontosan vagy minőhöz áll legközelebb, annyit mégis mindenestre tudunk és tudtunk előbb is, hogy a magyar

o = magyar *o*. Nekünk magyaroknak a mi nyelvünk *o*-ja *o*-nak hangzik, hiszen azért *o*; mert ha nem *o*-nak hangzanék, hanem *u*-nak, akkor *u* volna. A phonetikus meg is tudja határozni, hogy a hangszerveknek ilyen meg ilyen állásával és működésével képződik s többi magánhangzóinkhoz így meg így viszonylik; sőt azt is meg tudja mondani, hogy egyik-másik idegen nyelv *o* hangjánál többé-kevésbé nyiltabb vagy zártabb. De ha mindezt nem tudnók is, már maga azon elvitázhatatlan tudásunk is, hogy a magyar *o* = magyar *o*, elegendő volna «biztos kiinduló pontul» annak a vizsgálására, hogy ez a hang régente is olyan volt-e, a milyennek a mi magyar fülünk ma hallja, vagy pedig olyan, a milyennek a mi *u* hangunkat halljuk.*) Minthogy pedig nem áll az, hogy «még a mai nyelv hangjaival sem vagyunk tisztában» (mert legföljebb más nyelvek közelálló hangjaihoz való viszonyuk nem ismeretes teljesen), részemről korántsem tekintem «képtelenségnek» a szóbanforgó kérdés vizsgálatát, azért nem is tartom «egyelőre fölfüggesztendőnek», hanem tovább folytatom vizsgálódásaimat és áttérek a másik ellenvéleményre.

IV.

Ez a Nyr.-ben jelent meg «Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában?» cím alatt (25 : 58—69, 151—159). A szerző rövid bevezetés után először is annak a megállapításával foglalkozik, hogy miről van szó. Ezt pedig, úgy látszik, azért tartotta szükségesnek, mert szerinte a vitatkozás tárgyául szolgáló tételt, hogy t. i. «a mai magyar nyelv rövid magánhangzói az Árpádok korában általában egy fokkal zártabbak voltak», ilyen alakban én előttem senki sem állította föl (i. h. 60); én — úgymond, — megfordítottam a tételt, s így aztán czáfolnom kellett olyasmit is, a

*) ÁSBÓTH így fejezi ki a főkérdés egyik részét: «*u*-ból lett-e a mai *o* vagy már az Árpádok korában is *u*-nak hangzó *o* volt-e?» Az utóbbi kissé különös. Mert mi az az *u*-nak hangzó *o*? Az olyan *o*, a mely *u*-nak hangzik, nem *o*, hanem *u*. Tehát a kérdést így lehet csak érteni: «*u*-ból lett-e a mai *o* vagy már az Árpádok korában is *u* volt-e?» Így még különösebb, mert hiszen ha a mai *o* hang *u*-ból lett, akkor természetes, hogy előbb *u*-nak kellett lenni. Mire való hát a *vagy* meg a mi utána következik?

mit senki sem állított, s csakis ily módon fejezhettem be értekezésemet azzal, hogy «a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, «teljesen tarthatatlan» (i. h. 62).

Nagyon különös volna, ha így állana a dolog; mert attól, a ki valamely állítással szembe száll, annyit legalább mindenesetre elvárhatunk, hogy a czáfolás alá fogott állítást ne értse félre. Ha én a tételt megfordítottam s így olyasmit is czáfoltam, a mit senki sem állított, akkor nagyot hibáztam. Azaz nagyot hibáztam volna, ha csakugyan azt cselekedtem volna, a mit t. ellenfelem a szememre vet. Annyi bizonyos, hogy a tétel dolgában egyikünk tévedett, mert félreértette a másikat; de (nem mondhatom: szerencsémre) én vagyok a másik. Ime a tények:

1. MÁTYÁS FLÓRIÁNNAK 1863-ban megjelent akadémiai értekezéséből ezt idéztem: «európai nyelvtörténetünk négy első századában az alhangúak a maiaknál egy fokkal többnyire alábbak valának, ... tehát *vogy, vola, odutt, uruszág, nop, oz*» (Nyr. 24: 146).

2. SIMONYINAK egy 1879-ben megjelent értekezéséből ezt idéztem: «az Árpád-kori nyelvmélekeknek pontos megfigyelése és összevetése arra a meggyőződésre juttat bennünket, hogy majdnem általános volt a rövid magánhangzóknek a mainál egy fokkal zártabb kiejtése» (Nyr. 24: 147).

3. SIMONYINAK 'A magyar nyelv' című munkájából (1889) ezt idéztem: «... más körülmények meg a mellett szólnak, hogy rövid hangzóink valóban egy teljes fokkal zártabbak voltak azelőtt» (Nyr. 24: 147).

4. SIMONYINAK ugyanazon munkájából most pótlólag még a következőt idézhetem: «... a XI. s XII. században, s nagyrészt még a XIII-ban is, a rövid magánhangzók kiejtése a mainál zártabb volt. Jelesen azt látjuk, hogy a mai *a* ebben a korban *o* volt, az *ou* volt, az *ë i* volt» (1: 152).

5. Idézem t. ellenfelem szavait, a ki épen ebben a most szóbanforgó 'sisakos, pajzsos, kardos mentő-írásában' mint «általános elfogadott véleményt» említi azt, hogy «a régi magyar

nyelv rövid magánhangzói a maiaknál rendszeren egy fokkal zártabbak voltak» (Nyr. 25 : 60).

6. Idézem végül a magam szavait: «a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan» (Nyr. 24 : 205).

Ezekből az idézetekből elég világosan kitűnik, hogy én a tételt nem fordítottam meg. De nem áll az sem, hogy olyasmit is czáfoltam, a mit senki sem állított. T. ellenfelem félreértett engem, a mint következő mondásából látom: «A kik eddig e kérdéssel foglalkoztak, mindig csak a régi magánhangzók nyiltabbá válásáról szóltak, de soha sem állították, hogy mai nyelvünk rövid hangzói mindig ily úton keletkeztek» (Nyr. 25 : 60). Hiszen én ilyen fölfogást nem is tulajdonítottam senkinek. Midőn a mai *a*, *o* stb. rövid magánhangzókra nézve kétségbe vontam azt, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb hangot ejtettek helyettük, természetesen csakis azokat értettem, a melyekre a czáfolás alá vett tétel vonatkozott, t. i. a melyek abban a korban is rövidek voltak és a régi írásokban a mostanítól eltérő hangjelöléssel vannak írva (azaz a mai *a* betű helyett rendszeren *o*-val, a mai *o* betű helyett *u*-val stb.); de eszem ágában sem volt valamennyit ide érteni vagy azt hinni, hogy a fönnebbi tétel megállapítói valamennyit ide értették. Hiszen külön szóltam a következőt alkalmazott *a* betűnek föltehető hangértékéről (Nyr. 24 : 148—154), s a mit erről írtam, az részben czáfolat ugyan, de nem annak a czáfolata, hogy ez az *a* betű is *o* hangnak a jele volt (a mit csakugyan nem állított senki), hanem czáfolata annak a véleménynek, a mely szerint ezt a betűt régebb nyelvemlékeinkben a szavak végén *á*-nak kell olvasni (vö. Nyr. 9 : 3—6). S azt, hogy «a mai nyelv *a* hangjára nézve nem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb hangot (*o*) ejtettek helyette» (Nyr. 24 : 197), közvetlenül azután mondom ki, miután kétségtelen bizonyosságait sikerült találnom annak, hogy az *o* betűt az *a* hang jelölésére is használták. Ebből világosan kitűnik, hogy itteni tagadásom arra a mai *a*-ra vonatkozik, a melynek az előzőjét régi nyelvemlékeinkben rendszerint *o*-val találjuk írva. Ugyanez világlik ki abból is, a mit alább mondok, hogy «Árpád-kori szláv jövevényszavaink *o* betűjét se kell általában *o*-nak olvasnunk» (i. h. 201). Egyetlen mondásom,

a mely talán félreértésre adhat okot, ez: «Csak azt nem szabad hinnünk, hogy akkor [t. i. az Árpádok korában] minden mai *a*-nak *o* felelt meg» (i. h. 197); azonban a ki egész tárgyalásomat figyelemmel olvassa, az ezt is csak arra vonatkoztatja, a mire én.

T. ellenfelem a tételt, hogy világos legyen, így állítja föl: «A HB. kora óta az akkori felső és középső nyelvállású rövid magánhangzók a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak, hacsak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta» (Nyr. 25: 62), s azt hiszi, így talán nem is áll oly nagyon messze az én fölfogásomtól. Azonban én a tételnek ezen fogalmazása ellenében is föntartom az előbbi ellen tett ellenvetéseimet, s alább még meg is szerzem őket valami kevéssel.

V.

A tétel fölállítására után a bizonyítékok következnek: először a nyelvek, azután az írásbeliek. Legyen szabad az utóbbiakkal kezdenem. Értekezésemben azt iparkodtam kimutatni, hogy a régiek az *o* betűvel az *a* hangot is, az *u* (*v*, *w*) betűvel az *o* hangot is, s az *i* betűvel a zárt *ē* hangot is jelölték. T. ellenfelem az elsőt elfogadja, sőt még saját magyarázatával is támogatja: «Az *o* betűnek kettős értékét különben is könnyen érthetjük: az *a* hang számára a latin betűsornak nincs jegye, így tehát mindenestre valamely rokon hang jelét kellett számára lefoglalni. Az *ā* hanggal a nyelvállás, az *o*-val az ajakzárás tekintetében egyezik, úgy hogy nem csodálhatjuk, ha első könyvrőirink az *a* jelölésére a két szomszédos hang közül majd az egyiknek, majd a másiknak a jelét használták» (Nyr. 25: 154). Én azonban azt hiszem, az az olasz ember, a ki legelőször próbált magyar szavakat latin betűkkel leírni, sem nyelvállásra, sem ajakzárásra nem gondolt; neki volt a saját nyelvében egy nyílt *o* hangja, a mely nagyon közel állott a mi *a* hangunkhoz,* s minthogy annak a hangnak *o* volt

*) T. ellenfelem ugyan ezt sem hiszi el, mert azt mondja: «... a nyíltabb *o* hang is (melyet az olasz nyelvészek *o*-val jelölnek) mindenestre közelebb állott a magyar *o*-hoz, mintsem az *a*-hoz» (Nyr. 25: 155). Ezen nagyon is kategorikus állítás ellenében egyszerűen hivatkozom mindazokra, a kik a velencei beszédet megfigyelték; ők nekem adnak igazat. Egyébiránt a magyar és az olasz hangok egybevetésénél én nem pusztán

a jegye, természetes, hogy a magyar *a*-t is *o*-val írta. (Vö. Nyr. 24 : 109). Az *o* betű r e n d e s jegye lett az *a* hangnak, s az maradt a XIV. század második feléig.

Hogy az *u* (*v*, *w*) betűt *o* hang jelölésére is használták, arról az értekezésemben (Nyr. 24 : 201) fölhozott okokkal nem sikerült t. ellenfelemet meggyőzőnm. Talán most szerencsésebb leszek, s ha nem sikerül is olyan «legkényszerítőbb okokat» fölmutatnom, a milyeneket tőlem kíván, mégis találok olyan erősebb bizonyítékokat, a melyek mellett előbbi gyengéllett okadataim is gyarapodnak erőben, s «legalább hihetővé» teszem állításomat. Iránytűnek megint azt a nyelvtörténet-igazolta tételt veszem, a mely már egyszer jól bevált, hogy t. i. a ragok és a képzők magas- és mélyhangú alakjának magánhangzói a függőleges nyelvállás és az időmérték tekintetében szabályszerűen felelnek meg egymásnak; így; *a : e* | *o : ē : ö* | *ó : ő* stb. Ugyanez áll a rag- vagy képző-előtti tövéghangzókról is, pl. szárazon : tengერén : földön | százan : ezéren | irunk : kérünk | ironk : kérénk : győzőnk (Rég.) | tudonk : veténk : szürönk (dial.) | ugr^aónk : mēn^oönk : (dial.) | házánk : kezénk (dial.) | vagyon : mégyén : mönyön (dial.) stb. Már most, ha így áll a dolog, akkor a HB.-ben a *kegiggen* (olv. kēgyiggyēn) mellett a *iorgossun*, *oggun* alakokat, továbbá a KT.-ben ezen alakok mellett: *sciulhessen*, *leyessen*, *legen*, *lescen* (olv. szūlhessēn, lējessēn, lēgyēn, lészēn) ezeket: *maradhassun*, *wagu(n)*, *wagun*, nem *u*-val, hanem csakis *o*-val szabad olvasnunk (azaz: —on); hasonlóképen az *ezen* mellett is az *ozun* nyilván így olvasandó: azon. (Egyúttal megemlítem, hogy ugyanebből következtetést lehet vonni a magashangú szavakbeli *u* hangzására is; így: minthogy a *világon* szóban *o* van az *-n* rag előtt, a *menyun* szóbeli *u*-t természetesen *ō*-nek kell olvasnunk: mēnyön; a *cuetsagem* mellett a *cuetségum* alak nyilván = köetségöm

a magam csekély olasz tudására támaszkodtam, hanem kiváló romanista kollégámtól, BECKER FÜLÖP ÁGOSTÓL is több ízben kértem és kaptam fölvilágosítást. Nem áll az sem, hogy «az olasz *u* hangnak nyiltabb ejtését is minden ok nélkül állítja SZINNYEI» . . . «az *u*-nak nyiltabb ejtéséről mitsem tudunk» (uo.). Itten t. ellenfelem félreértett engem; én nem azt mondtam, hogy az olaszban kétféle *u* hang van, nyiltabb és zártabb (mint a hogy van kétféle *o* és *e*), csak azt mondtam, hogy az olasz *u* a magyar *u*-nál nyiltabb, s ezt nem «minden ok nélkül», hanem igenis jó okkal mondtam.

v. küetségöm; ebből tovább következtetve *esm(e)rum* is bizonyára = esméröm, s így *tudum* is = tudom; a *rohtonc* mellett előforduló *nekunc*, *hyrunc* a fönnebbiek szerint = nekönk v. nekönk, hírönk). De van a KT.-ben még egy kétségtelen példája az *u* betű *o* hangértékének, s ez a *pustebe(l)e* («posztóba»), a mely az ósl. *postavъ* átvétele, s a mely sem más szláv nyelvekben (vö. szb., t. *postav*, or. *поставъ*), sem az egész magyar irodalomban, sem a nyelvjárásokban *u*-val sehol sem fordul elő.

Szolgalhatok még két bizonyítékkal, a melyeket ZOLNAI GYULA a SZAMOTA-féle hagyatékból volt szives velem közölni. Az egyik a latin *cantor*-ból lett *kántor*, a mely két ízben, mégpedig jó későcsékén, előfordul *u*-val írva: Stephanum *Kanthur* 1329, Nicolai dicti *Kantur* 1352. A másik a kfn. *meier*-ből (ófn. *meior*-ból?) lett *major*, a melyet 1332-ben *moyur*-nak találunk írva; erről ugyan senki sem fogja állítani, hogy valamikor *mojur*-nak mondták.

Kell-e még több bizonyosság? Szivesen szolgállok vele, mert van bőven. Egészen kétségteleneknek tekintem az olyan adatokat, a melyekben a mai *o* hang előzője egyszer *u*-val, másszor *a*-val, vagy pedig háromféleképen is: *u*, *o*, *a*-val van írva, pl.

Agyagus, *Agyagas* 1415. 1416. *Agagasfalua* 1427 (Cs.*) 1 : 288) *Barthusfalwa* 1427. *Barthasfalwa* 1454. (ma: Barthosfalva) (Cs. 1 : 290); *Monuk*, *Monak* 1332—7, *Manak* 1348. *Monok*, *Monak* 1405. 1435 (ma: Monok) (Cs. 1 : 357); *Onduch* 1321. *Andoch* 1390. *Andach* 1390 (ma: Andocs) (Cs. 2 : 586); *Falkus* 1390. *Falkas* 1416. *Falkos* 1469. *Falkus* 1481 (ma: Fakós) (Cs. 2 : 604); *Bagat* 1229. *Bugat* 1336. *Bogad* 1458. *Bugad* 1472 (ma: Bogát) (Cs. 2 : 594); *Pugan*, *Pagan*, *Pokan* 1332—7 (=Pogány) (Cs. 2 : 518); *Sarugh* 1296. *Sarug* 1338. 1342. *Sarogh* 1400. *Saragh* 1427. *Sarogh* 1427. 1428 (ma: Sárook) (Cs. 2 : 524); *Aranus* 1336. *Aranos* 1396. *Aranyas* 1480 (= Aranyos) (Cs. 2 : 468); *Bagatha* 1262. *Bagutha* 1361. *Bagotha* 1447. 1478 (= Bagota) (Cs. 2 : 469); *tuladunsag*, *tulaydonsag*, *tulaydansag* NémGl. stb. stb.

Ezek közül természetesen azok nyomnak legtöbbet a latban, a melyek egy időben vagy csekélyebb időközben tüntetnek föl egyazon szóban *u*-t és *a*-t vagy *u* : *o* : *a*-t; de azért a többi is számot tesz. Annyi bizonyos, hogy az az *u*-val jelölt hang, a melyet

*) Cs. = CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.

nemcsak *o*-val is, hanem *a*-val is írtak, nem lehetett *u*, hanem csakis *o*.

Megemlíthetem még a német *Gregor*-ból lett *Geregur*-t (*Geregurlaka* 1332—7.), a mely az illeszkedés megtörténte előtt bizonyára *Geregor*-nak hangzott (*o*-val is előfordul: *Gregorfalva* 1248. 1347. Cs. 1 : 295).

Azt hiszem, ezek után nem lehet abban kételkedni, hogy nálunk a középkorban az *u* betűvel az *o* hangot is jelölték. De miért? T. ellenfelem szerint nem volt «semmi szükség arra, hogy íróink az *o* hangot *u*-val jelöljék, hisz a latin nyelvnek is megvolt e két külön hangja s mindegyik számára külön betűje. Miért kellett volna tehát a magyarban a két hangot összezavarni? Ezt az ingadozást csak valami fontos okkal lehetne valószínűvé tenni». (Nyr. 25 : 155). Nem tudom, elég fontos-e, de oknak mindenesetre ok szerintem az, hogy a latinbetűs írás legelső alkalmazásakor az *o* betűt az *a* hangra foglalták le, s ebből és a magyar *o* hangnak az olasz *o* és *u* közötti állásából*) következett az *u* betűnek reáalkalmazása. Hogy a latin nyelvnek is volt *o* és *u* hangja s mind a kettőre külön betűje, az semmit sem határoz. A ki ilyen ellenvetéssel áll elő, az — sit venia verbo! — betű-phonetikát űz. A mi eleink nem a rómaiaktól, hanem a velenczésektől tanulták a latinbetűs írást-olvasást. Hogy az *o* hangot nemcsak *u*-val, hanem *o*-val is jelölték, annak egyrészt az volt az oka, hogy a hozzá közel álló olasz zárt *o*-nak is az volt a jele; másrészt bizonyára az is közrehatott, hogy az írástudó emberek rendszerint latinul is tudtak, s így könnyen megeshetett, hogy a magyar *o* hang eredeti *u* jele helyett a latin *o* hang *o* jelét alkalmazták.

Az *o* és az *u* (*v*, *w*) betű közötti ingadozás nemcsak a XIV., hanem még a XV. században is gyakori. Ime néhány példa a sok közül :

Oroz 1333. *Wrucz* 1366 (Cs. 1 : 177); *Nyrokol* 1307. *Nirokul* 1310 (Cs. 2 : 632); *Sarus*, *Saros* 1345. 1347. 1351. 1370. 1431. 1436 (Cs. 1 : 287); *Kopach* 1264. *Kupach* 1302. 1339. *Kopach*, *Kupach* 1344 (Cs.

*) magy. ol.

u

u

o

o

2:498); *Dob* 1332—7. *Dub* 1338. *Dob* 1446 (Cs. 1:512); *Orozthon* 1329. *Orosthon* 1335. *Wrutzun* 1340 (Cs. 3:88); *Ormand*, *Wrmand* 1335 (Cs. 2:513; vö. *Vrman* [Baranyában] 1257. Cs. 2:520. és tör. *orman*, mai *Ormányság*); *Zubur* 1373. *Zobor* 1420. *Zubor* 1498 (Cs. 1:111); *Hangan* 1327. *Hangun* 1347 (Cs. 1:136); *Suclos* 1191. *Soklous* 1294. *Suklous* 1313. 1325. *Soklous* 1344. *Suclos* 1400. *Suclus* 1403. *Soklos* 1478 (Cs. 2:465); *Bekaturuk* 1341. 1368. *Bekaturk* 1396. *Bekatorok* 1401 (Cs. 2:472); *Rakushaza* 1414. *Rakos* 1425 (Cs. 1:178); *Janusdy* 1404. *Janosdy* 1427 (Cs. 1:209); *Rakivs* 1427. *Rakos* 1441 (Cs. 1:308); *Agarivs* 1408. *Agarus* 1424. *Agaros* 1455 (Cs. 2:585); *Januswelge* 1472. *Janoswelge* 1489 (Cs. 2:493); *Soroksar* 1403. *Soruksar* 1429 (Cs. 1:33); *Fugacz* 1441. *Fogach* 1465 (Cs. 1:98); *Wamosfalwa*, *Wamusfalw* 1473 (Cs. 1:110); *kochy* és *kwchy* 1494—5 (E. Phil. Közl. 21:54); *Marhardi de Karol* 1411. *Marhardi de Karul* 1413 (Károlyi-okl.); *Bwlyk* 1467. *Bolk* 1473. *Bolyk* 1481 (Cs. 1:96) || BesztSzj.: *bagul* 1212. sz. *bagol* 1214. sz. || SchlSzj.: *orzag* 518. 529. 531. 535. 537. 539. 541. 543. 549. 554. sz. *rrzag* 520. 523. 525. 527. 533. sz.; *kuzuru* 1164. sz. *cozoro* 1197. sz. EhrC.: *hug* 1. *hogy* 3; *ayuytatossagert* 26. *ayoytatossaga* 42; *masoczor es harmaczwr* 9; *harumzor* 10. *harom* 46; *haburultatol* 10. *haboroltatol* 15; *nyumotuan*, *nywmotuan*, *nywmosal* 11. *nyomuan* 49. *megnyomuadol* 41; *labayhuz* 10. *hozzam* 15. *honzaya* 16, sőt: *hazam* (hozzám) 15; *tanwytasonkra* 17. *tanyoyta* 18. *fuguan* 1. *foguan* 4. 22 || NémGl.: *numtath*, *benyomoth*; *rumtas*, *romol*, *romlas*; *harum*, *harom*; *nayascuddiek*, *nyajascoduan*.

Legtovább¹ tartotta magát az *u* betű a mai *-os* és *-om* szóvégekben, de abban is mindig *o*-val váltakozva. Példák:

SchlSzj. *iozagus* 1. *homalus* 110. *orrus* 327. *zakalus* 341. *torcus* 365. *isopus* (iszapos) 729. *habus* 777. *botus* 1219. *hurus* (hüros) 1812. *makus* 1857. *husus* 1859. *balgatagus* 1980. *sipus* 2005. *varasus* (varázsos) 2015. *vigasagus* 2072. — de: *tacnos* 358. *poelos* 1974. *dobos* 2010. *darabos* 2145 (Hort.) | *torkos* 2243 (Hort.) | *harun* 11. 173. 611. *sulium* (sulyom) 1564. *solum* (súlyom) 1742. *solyum* 2171 (Hort.) — de: *barom* 658. *vrom* (orom) 1151 || EhrC. *kyuanatus* 37. *czudalatus* 37. *zorgalmatus* 49. — de: *dragalatos* 40. *kyuanatos* 43. *tyztasagos* 48. *czudalatos* 49 || NémGl. *chudalatus* 64. *chodalatus* 124. *hasonlatus* 346. *heruadatus* 83. *zorgalmazatus* 293. *vtalatus* 119. 212. 324. *vanalatus* 131. *garlosagus* 80. *nayassagus* 380. *hevsagus* 227. *warasus* (varázsos) 337. *zauarus* 343. — de: *heruadattosság* 129. *heruadothossagh* 80. *zorgalmazatos* 136. *vtalatos* 73. *halalatos* (hálálatos) 383. *dagalos* 133. *homalyos* 361. *viragos* 101. *veragos* 71.

A XVI. századi kódexekben is akadnak példák, de csak ele-nyésző csekély számmal. Hanem annál sűrűbben találkozunk az *u-s* írással a MURMELIUS-féle szójegyzékben (1533). Példák:

homalus 249. *homalussaga* 989. *sarus* (sáros) 320. 322. *sorus* (szoros) 370. *haznus* 383. 446. 1416. *rostelus* 396. *haragus* 529. 1071. *czonttus* 772. *poklus* 876. 887. *korsagus* 890. *undosagus* 946. *hurus* (húros) 1112. *hasonlatus* 1443. *acelus* 1610. *louagus* 1835. 2293. 2294. *iratus* 2013. *borsus* 2077. *kouassus* (kovászos) 2087. 2089. *ollaius* 2094. *estergarus* 2420. *mesarus* 2463. 2464. *varus* 2482. *sypus* 2487. 2498. *viosus* (viaszos) 2506. *halalus* 2706. *torkus* 1118. — *de*: *homallosolni* 248. *velagossag* 250. *boros* 410. *varos* 356. 357. 361. 407. *haragosag* 2710. *torkossag* 2711 | *harum* 68. 69. 107. 126. 166. *halum* 295. *barum* 384. 442. 443. 735. *maium* 531. 532. 533. *alum* (álom) 969. *faidalum* 883. 888. 918.

A korábbi forrásokban az *-us*-végű mélyhangúaknak *-es* (azaz *-ēs*)-végű magashangúak felelnek meg.*) Így pl.

SchlSzj. *fenes* (fényēs) 67. *fenesség* (fényēség) 144. *fewenes* (fővén-nyēs) 727. *gimelches* 1528. *heges* (hégyēs) 591. *jeles* 161. *keleses* (kelēsēs) 1971. *kedes* (kēdēs = kōdōs) 107. *menes* (ménēs) 1352. 1354. *nemes* 505. 1288 (Hort.). *peliznes* (pilisznyēs = penēszes) 1873. *sebes* 1969. *zeles* (szé-les) 589. *termezetes* 37. *istekes* (üstökōs) 295. *veres* 938. 1205. 1257. — csak egyszer *-ös*: *kemenus* (kéményōs) 1051 | EhrC. *kesereuseges* 162. *iohelle-metteseg* 6. *yelenseges* 9. *tekelletes* 31. *kedueletest* 39. *gyczeweuseges* 44. *fenesseguel* (fényēsēgvel) 49. *esmeretes* 66 | NémGl. *buchuletteseg* 34. *belceseges* 287. *kenerulettes* 131. *yeles* 308. *fenes* (fényēs) 137. *ygekezettes* 202. *bines* (būnōs) 258. *dyhesseg* 300. *hivesseg* 111. *kirtes* (kürtōs) 383. *kezenseges* 202.

Ebből a fönnebb (263. l.) említett hangmegfelelési szabályos-
ság alapján azt kell következtetnünk, hogy az az *u*-val jelölt töv-
hangzó, a melynek a magashangúakban *e* (azaz *ē*) felelt meg, nem
u-nak, hanem *o*-nak hangzott.

Nem ilyen egyszerű a dolog a MURMELIUS-féle szójegyzékben,
mert abban az *-us* (és *-os*)-végű mélyhangúaknak többnyire *-ūs*,
-us, ritkábban *-ōs*, *-es*-végű magashangúak felelnek meg. Példák az
előbbire:

*) Az *-um*-végűeknek megfelelő magashangúak legfőljebb a mai *-elēm*
és *-delēm* képzősek előzői volnának, de ezeket a régibb nyelvelmékekben
-elēm és *-delēm* alakban találjuk; csupán az EhrC.-ben találtam egyetlen ily
alakot: *felelemuel* 44.

lelkűs 51. *lelkus* 440. 441. *kódús* 223. *sóttetus* 254. *tegzűs* 292. *selus*, *selus*, *selüssen* (széles) 299. 807. 923. 1982. *feuenűs* (fővényes) 307. *bille-gus* (bélyeges) 449. *semermus* 785. 788. 790. 792. *kezuenus* (kőszvényes) 885. *betegus* 905. *visketegus* 928. *fekelus* 944. *dőkletetus* 992. *igenűs* (egyenes) 1016. *vőrűs* (vörös) 1112. *ezüstűs* 1599. *bellus* (béles) 2099. *hwtűs* (hites) 2215. *ielűs* 2302. *penzűs*, *peezus* (pénzes) 2617. 2619. *mertekle-tűsseg* 2705.

Vajjon *ü*-nek olvasandó-e ezekben az *ű*, *u*? Alig hihető, mert hiszen *űs*-végű melléknevek a MURMELIUS-féle szójegyzékkel majdnem egykorú kódexeink egyikében sem fordulnak elő, s az utána megjelent nyomtatványokban sincsen nyomuk. Vegyük hozzá még azt, hogy az *űs*, *us* szóvég mellett *ős*, *es*-t is találunk; így:

tűssűs (tövises) 1366. és *tűssős* 1138. *tűsses* 1338 | *selus* (széles) 299. 1982. és *seles* 648; *gyűmölcsűs* 381. és *gyűmölcsős* 406 | *bűdűsége* 983. és *bűdős* 1218 | *lelkűs* 51. és *lelkes* 554 || *őrőkös* 2217. *testős* 620. *dűhős* 993. *cimerős* 1025. *előseíteni* (éles-) 1871. *heges* 2059. *fenes* (fényes) 1148. 1155.

De más szavakban is előfordul az *ű*, *u* és az *ő* betű váltokozása:

sedőlő 914. *sedőlők* (szédeleg) 917. és *sedulgeni* 916 | *etők* (étek) 1821. és *etők* 2071. 2072. *etuk* 729 | *lelőkzettűt* (léleketet) 939. és *libűk* (sajtóhiba e h. *libők*: lélek) 602 | *megielöntis* 2518. és *ielűntő* 57 | *tőrő* 2476. és *tűrő* 1876—9 | *verős* (veres) 2557. *verőseíteni* 2558. és *vőrűs* 1097 | *selűncze* (szelencze) 2439. és *selűncze* 1869 | *töltöt* (töltött) 2123. és *tűltes* (töltés) 301 | *ötőd* 1584. és *öttűt* (ötöd) 2670 | *geőkeer* (gyökér) 1256. és *gyűker* 1273. 1274. *gyűker* 1279 | *köntős* 2001. és *köntűs* 2046 | *mőnecke* 2221. és *műnűgők* (nuptiæ) 2223.

Ezekből és a következő tövégi hangmegfelelésekből:

magogrol és *vetemenűkről* (magokról, veteményekről) 1503 | *zent-segőg* (szentségek) 1680. *betegőg* 1776. *mestőrsegőknek* 2357. és *erczűkről* (érczekekről) 1578. *sekűk* (székek) 1632; *testuk* (testek) 844; *helűknek* (helyeknek) 267 | *forot* (forrott) 2166. *pirettot* (pirított) 2135. *valasztot* (választott) 2261. *töltöt* (töltött) 2123. *fődőzzöt* (födözött) 2379. és *belut*, *bellut* (béllett) 2027. 2056. *esut* (esett) 1229 | *tőmienőző* 1639. és *ezűstűzni* 1602 (vö. *harmatus*: *rorat* 242) | *helőn* (helyen) 1169. *hegőn* (hegyen) 487. és *testűn* (testen) 896 | *czőőczőcke* (csőcsőcske) 734. és *kőduczke* (kődöcske) 222. *heluczke* (helyecske) 372 | *felesegőt* (feleséget) 2228. és *lelőkzettűt* (léleketet) 939 | *hatot* (hatodik) 2671. *hattod* 1968. *ötőd*

1584. és *tizenkettut* (tizenkettedik) 2677 | *fejedelem* 2282. 2292. *fejedelmom* 1696. és *ertelum* (értelem) 603. —

alig következtethetünk egyebet, mint azt, hogy ezen nyelvemlékben az *ü* és *u* betű gyakran az *ö* hang jelölésére is van alkalmazva. Ezt nem is nehéz megmagyarázni. Hiszen korábbi nyelvemlékeinkben is számtalanszor ugyanazon betűkkel (*u, v, w, eu, ev, ew*) találjuk írva mind az *ö*, mind az *ü* hangot; sőt az *ew* betűpárt magában a szóbanforgó szójegyzékben is elégszer találjuk ilyen kétféle hangértékkel alkalmazva:

ewsuer (öszvér) 471. 2367. *ewltőző* 1659. 1667. *ewltőzet*, *ewltőzzet* 1663. 1997. *ewtues* (ötvös) 2391 *ewttő* (öttő, öntő) 2410. 2411. 2412. 2413 | *ewlő* (ülő) 1804. *ewst* (üst) 1845. 1846. 2399. *ewdő* (üdő) 61. 62. 93. 169. 577. stb. *ewttő* (ütő) 228. *ewnö* (ünő) 473. *ewrge* (ürge) 504. *ewttes* (ütés) 769. *ewltetis* (ültetés) 1272. *ewrem* (üröm) 1415. 1417. *ewuek*, *ewueg* (üveg) 1611. 1796. *ewmeg* (ümög) 2039.

Ebből könnyen következhetett az, hogy az *ew*-vel egyértékű *ü* betű egy csomó esetben az *ew*-vel szintén egyértékű *ö* betű helyett (az *ö* hang jelölésére) is nyert alkalmazást a szójegyzék magyar részében. Egyébiránt azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, a mit a szójegyzékhez írt bevezetésében helyesen jegyez meg SZAMOTA, hogy t. i. «a magyar részben feltűnően sok a helyesírási és sajtóhiba» (IV. l.) *)

Ezek után, azt hiszem, nem kételkedhetünk abban, hogy a MURMELIUS-beli *us* és *um* szövégek szintén *os* és *om*-nak olvasandók.

Lehet, hogy tévedek, de én ebben a szövégi *us* és *um*-ban nem látok egyebet, mint a latin nyelv hatását. A magyarba átvett latin szavakban e két gyakran előforduló végzetet váltogatva *o*-val is, *u*-val is ejtették meg írták; a kódexekben erre tömérdek

*) Továbbá: «az egyes latin szók gyakran igen rosszul vannak lefordítva, sőt négy szóhoz a magyar helyett a megfelelő lengyel kifejezés jutott». Részemről lehetségesnek tartom, hogy mindez a sok hiba, zavar és következtelenség onnan eredt, hogy a könyvnek nyomdai javítását nem maga a magyar rész szerzője végezte, hanem — talán az ő eltávozása vagy elhalálózása miatt — más valamely Krakkóban tanuló s magyarul nem is jól tudó „Hungarus”, s ez változtatásokat engedett meg magának.

a példa, mint mindenki tudja, a ki forgatta őket, azért csak egyetlenét idézek mutatóba :

iefos cristofnac EhrC. 1. *yefus criftoftol* uo. 55. *iefus criftoft* uo. 61. *criftu/nac* uo. 63. *Damascosnac* BécsiC. 307. *Damascusnac* uo. 265. *capitulom* uo. 54. 57. 59. 63. 82. *capitulum* uo. 64. 105. 253. *iefuft pilatosnak* WespC. 76. *iefuft pilatos* uo. 89. *pilatus* uo. 91. *Ianus, Ianos* WinklC. 106. *Ianus, Ianofnak* ÉrdyC. 35. *ciliciumba* MargL. 2. *ciliciommal* BécsiC. 16. *ciliciomban* JordC. 387. *lilium* KazC. 142. *lilíom* ÉrdyC. 276.

Ezt a váltakozást a deákos írók aztán átvitték (természetesen csak az írásban) az *-os* és *-om*-végű magyar szavakra is, s így állottak elő a *homalus, chodalatus, haragus, harum, faidalum*-féle latinok alakok. A latin szavak *-us* végzetét gyakrabban találjuk *-us*-nak, mint *-os*-nak írva, ellenben az *-um*-nál sokkal közönsége-sebb az *-om*. Részben ez lehet az oka annak, hogy *-us*-végű magyar szót is többet találunk, mint *-um* végűt; de a másik oka az, hogy *-os*-végű névszó több van a magyarban, mint *-om*-végű, s az utóbbiak száma régebben még csekélyebb volt, minthogy a mai *-alom* és *-dalom*-végűek akkor még *-alm* és *-dalm*-ra végződtek.

Az *i*-ről azt mondtam : «könnyen meglehet, hogy a zárt *ē*-t is jelölték vele» (Nyr. 24 : 204). Erre azt mondja t. ellenfelem : «Az ingadozás e hang jelölésében [úgy kellett volna mondania : e betű alkalmazásában] igen csekély; úgy hogy semmi okunk sincs elhinni, hogy az *i* betűt e korban az *ē* hang jelölésére tényleg használták.» (Nyr. 25 : 155). Döntő bizonyítékot erre csakugyan nem tudok előhozni*); de ez a főkérdésre nézve teljesen közömbös is. Későbbi és mai *ē*-nek megfelelő *i* (*y*)-vel írott hang mindössze néhány szóban fordul elő : *hig* (hegy) 1055. stb. (NyK. 25 : 136), *igg* (egy)HB., *mige* (meg) HB., *ygeb* (egyéb) KT., *ig* «szent» (összetételekben : *Igkü* = Heiligenstein NyK. 7 : 120 ; Nyr. 1 : 70 ; *Kerek-yghaz* 1318. Cs. 2 : 496) ; *Tymis, Lyndua* (okl.) | *timnuc* HB. (később *temnec, temlec*, NySz., ma : *tömlöcz*). Már most, ha elfogadjuk is,

*) A Nyr. 24 : 204. l. fölhozott ingadozásokon kívül még ezt a néhányat idézhetem : *Ersebyth* (Erzsébet) 1244 körül (Hazai Okmt. 8 : 43), *Kerekyghaz* 1318. *Kerekeghaz* 1335 (Cs. 2 : 496), *feld* (oklevelekben számtalanszor) és *fyld* 1452. *Harumfyld* 1415 (Szamota hagyatékában), *hygesholm* 1193. *hygiskeu* 1193. *hygyshyg* 1284. *Hygysholm* 1313 (uo.).

hogy ezeket — némely vidéken vagy akár sok helyütt is — csakugyan *i*-vel ejtették, ebből nagy merészség volna azt következtetni, hogy az Árpádok kora óta az *i* hang általában egy fokkal nyiltabbá (*ĭ*) vált. Egyébiránt erre a kérdésre később még visszatérünk.

Van aztán t. ellenfelemnek még egy csattanós ellenvetése: «Vajjon képzelhető-e, hogy míg a hosszú magánhangzókat (*ó, ú, ű*) állandóan egy és ugyanazon betűvel jelölték, a megfelelő rövid hangok mindegyike számára minden ok nélkül vegyesen használtak két betűt?» (Nyr. 25: 155/156). Erre ez a feleletem. Először is a rövid hangoknak kétféle jelöléséről már azok után is, a miket első értekezésemben előhoztam, nem lehet azt állítani, hogy «minden ok nélkül» történt, mert jó oka volt biz annak. Másodszor: a mi a rövid hangok két-kétféle jelölésével szemben a hosszúknak változatlan jelölését illeti, annak megint megvolt a maga természetes oka. A hosszú mély hangok jelölésére három betűjük volt első írástanítóinknak: *a, o, u*. Az elsővel azt a hangjukat jelölték, a mely a mi *á*-nkkel teljesen azonos, azért természetesen az utóbbira is az *a* betűt alkalmazták. Hosszú *o* hangjuk az olaszoknak csak egy van, a zárt *ō*; ez nagyon közel áll a mi *ó*-nkhoz, csak kevéssel nyiltabb, azért a mi hangunkra is a magukénak a betűjét alkalmazták. Így aztán az *ū*-nak, a mely az olasz *ū*-nál jóval zártabb, ennek a jele, az *u* maradt. A rövideknél az ingadozásnak három főoka volt: 1. az, hogy az *o* betűt az *a* hang rendes jeléül alkalmazták, s ennek következtében az *o* hang jelévé az *u*-t tették; 2. az, hogy az olasz *o* betű két hangnak a jele volt (*o* és *o*), s ezért aztán rendes alkalmazásán (= *a*) kívül a magyarban is használták az *o* hang írására; 3. az, hogy az *a* hang közel állott az *á*-hoz, s azért az utóbbinak *a* jelét az előbbire is alkalmazgatták. Ezek az okok a hosszú hangok jelölésénél nem voltak meg, mert 1. nem négy, hanem csak három rendes hangra (*á, ó, ű*) kellett betű, az pedig megvolt és alkalmas volt; 2. az olaszban az *o* betű csak egyféle hosszú hangot (*ō*) jelölt; 3. a magyar és az olasz hosszú *á* és *ó* körülbelül egyenlő távolságban állanak egymástól, a magyar *ó* és *ű* meg távolabb vannak egymástól, mint a megfelelő olasz hangok, s ennél fogva a betűk változtatására semmiféle alkalom nem kínálkozott.*)

*) Nem kell ám azt képzelni, hogy a latin betűknek a magyar nyelvre való legelső alkalmazásakor az illető, mikor hosszú hangzó került

Hanem azért, igenis, találunk néha-néha a hosszú hangok jelölésében is ingadozást, csakhogy nem az *á*, *ó*, *ú* hangok, hanem az *á* és egy másik, hozzá közel álló hang jelölése között. Ez a hang t. i. az *á'* a melynek a megvoltát t. ellenfelem is fölteszi, mondván, hogy az *o* betű «valószínűleg még az *á* hang jelölésére is szolgált» (Nyr. 25 : 154). Ezt, úgy látszik, csak föltevés-kép mondja; de én bizonyító adatokkal is szolgálhatok. Ilyenek:

Boos 1352. *Baas* 1364 (ma : Bázi puszta, Cs. 1 : 342); *Geresgol* 1335. *Geresgal* 1436 (ma : Görösgál, Cs. 2 : 608); *Kapoch* 1468. *Kopach* 1344 (ma : Kopács, Cs. 2 : 498); *Pabrod* 1249. *Paprad* 1377. *Papraad* 1391 (ma : Paprád, Cs. 2 : 515); *Boor* 1328—88. *Bar* 1341. *Bary* 1382. *Bor*, *Boor* 1388 (ma : Baár. Cs. 2 : 471).

Nagyon valószínű, hogy ezekben az *a*-val váltakozó *o* (ill. *aa*-val váltakozó *oo*) betű *á*-féle hangnak a jele volt.

Eddigi ismereteink és a fönnebbiek szerint tehát a betűk hangértéke a következő volt:

<i>a</i>	betű = <i>á</i> , <i>á'</i> ; <i>a</i> , <i>á</i> hang	<i>o</i>	betű = <i>a</i> , <i>á</i> ; <i>o</i> , <i>ö</i> hang
<i>aa</i>	« « <i>á</i> , <i>á'</i>	<i>oo</i>	« « <i>ó</i> , <i>á</i>
<i>u</i> , <i>v</i> , <i>w</i>	« « <i>o</i> ; <i>u</i> , <i>ú</i>	<i>e</i>	« « <i>ë</i> , <i>é</i> ; <i>e</i> , <i>ê</i>
« « «	« « <i>ü</i> , <i>ű</i> ; <i>ö</i> , <i>ő</i>	<i>eu</i> , <i>ev</i> , <i>ew</i>	« « <i>ö</i> , <i>ő</i> ; <i>ü</i> , <i>ű</i>
<i>i</i> , <i>y</i>	« « <i>i</i> , <i>í</i> ; <i>ë</i> ?		

SZINNYEI JÓZSEF.

Új könyvek, füzetek.

GENETZ ARVID. Ost-permische Sprachstudien. Helsingfors, 1897. (Szójegyzék, szövegek és nyelvtani vázlat.)

SEBESTYÉN GYULA. A székelyek neve és eredete. (Néprajzi Füzetek 4. sz.) Budapest, 1897.

VIDA SÁNDOR. Szabályos mássalhangzómegfelelés a magyar és a vogul-osztják nyelvben. Budapest, 1897.

VOLF GYÖRGY. A honfoglaló magyarok műveltsége. (Különnyoma az Akadémiai Értesítőből.) Budapest, 1897.

WICHMANN YRJÖ. Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Votjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische. Helsingfors, 1897.

a tolla elé, azon gondolkozott, hogy miképen is írta ő ennek a rövidjét. Dehogy! Egyszerűen azt a betűt alkalmazta, a melynek a hangértéke legjobban megfelelt a magyar hangnak.

Az összevont mondat.

II.¹⁾

2. Az 'összevont mondat' névalatt előforduló mondatok, illetve mondatcsoportok az 'összevonás' tekintetéből. Vagyis: mondhatók-e e mondatok, helyesebben mondatcsoportok, összevont mondatoknak, vagy nem; helyeselhetőbb szempontból minő mondatoknak tekinthetők az egyes csoportok; és minő helyekre oszthatók be a nyelv-tanban, hol tehetni benne róluk említést? ²⁾

Mielőtt e kérdések taglalásához kezdenék, előzetesen reflektálnom kell pár dologra, a melyekre még nem reflektáltam, vagy ha igen, más oldalról tettem.

Egyik a következő. — A bevezetésben az összevont mondatnak 3 fő csoportját különböztettem meg. Ezek mellett, mint az idevonatkozó irodalom ismertetése rendjén is kitünhetett, még egy más mondatcsoport is fordult elő az idő folyamán 'összevont mondat' név, vagy legalább is efféle kifejezések ('mondatok összevonása' stb.) alatt.

E csoportot azok a mondatok alkotják, a melyek ez értekezés 1. pontja alatt mellékesen előjőve ADELUNG és HEINSIUSNÁL más néven a participialis constructio névvel illetvék, s ez a kifejezés — mint itt megjegyzendő — e nyelvtaníróknál s a század elején másoknál is, nemcsak a participiumok (melléknévi és határozó ige-nevek) segítségével létrejövő 'összevont' szerkezetet jelöli, hanem

¹⁾ Az I. közleményt, a bevezetést, lásd a folyóirat mult évi folyamában 280—309 lapjain.

²⁾ Az 'összevont mondat', 'összevonás' és a többi efféle kifejezéseket túlnyomólag így idézőjel közt kellene adnom. Azonban, mivel számtalanszor fordulnak elő s mindig odaérthetni, hogy mint 'eddig u. n. összevont m.', 'összevonás' stb. jönnek-e elő értekezésemben, vagy nem: azért egyszerűsítés kedvéért, mint már eddig is, ezután sem használok mindannyiszor idézőjelet; csupán ott, a hol világosság okából inkább szükséges.

azt is, a mely melléknév (utójelző-és határozóként álló melléknév) segítségével jön létre, s így általában azt a mondatszerkezetet jelenti, a mely mai nyelvtanainkban az összetett mondat tanánál a «rövidített mondat,» «mellékmondatok rövidítése» stb. kifejezések alatt fordul elő.

Az efféle mondatok — hogy csak a német és magyar nyelvtudományi irodalomra reflektáljak — a németeknél — hol az egész 'összetett' mondatra, hol csak a 'mellék' mondatra értve a kifejezést, és hol czímként, hol csak a szerkezet leírásánál használva, legalább a század huszas éveitől kezdve általában a 'Verkürzung der Sätze' kifejezés, illetve a 'Verkürzter Satz' név alatt szerepelnek. Azelőtt azonban a mult század utolsó évtizedeiben s e század elején, a kettős, sőt többszörös értelemben használt 'Participial-Construction' latinos név és a már akkor előjövő 'Verkürzter Satz', 'Verkürzter Nebensatz', 'Verkürzte Periode' stb. mellett épen a «Zusammenziehung der Sätze» kifejezés, illetőleg a «Zusammengenzogener Satz» névvel jelölve fordulnak elő, a míg e kifejezések alatt ama 3 első csoport 'összevont' mondat, mondhatjuk: a specialison e néven ismert mondatok kezdenek szerepelni. (V. ö. mindezekre a mult évf. 292, 293, 294. l.). Nálunk is a most szóban levő mondatcsoporthoz tartozó mondatok újabban és ma általában a 'rövidített vagy kurtított mondat', 'mondatkurtítás vagy rövidítés', 'mellék mondatok rövidítése', 'összetett mondatoknak egyszerű mondatává való átalakítása', 'összetett mondatok megrövidítése, a mellékmondatnak főmondatba olvasztása s több efféle kifejezések alatt fordulnak elő. Ezek mellett azonban régebben és ritkábban ma is, a 'mondatok összevonása', 'mellékmondatnak főmondattal való összevonása', 'mellékmondatok összevonása', sőt régebben, legalább KEMPELEN és IMRE SÁNDOR nyelvtanában, meg SÁRFFY ALADÁRNAK ly című értekezésében is: 'Az összetett mondat megrövidítése.' (A podolini r. kath. algymn. 1886/7. isk. évi értesítőjében) 'összevont mondat' kifejezésekkel illetve is található az efféle mondatok, illetve szerkezetek. Így voltakép e csoport mondat is bele tartozik az összevont mondat név alatt előforduló mondatcsoportok számába; azonban már csak, mint olyan, a mely csupán előfordult e név alatt, de ma általában más kifejezések alatt szerepel és ismeretes. Ezért nem vettem be az eddig elmondottakban e csoportot is az 'összevont mondat' néven specialisan ismert mondatcsoportok közé, a melyek több évtized óta általánosabban egyedül ismeretesek e kifejezés alatt. — Aztán tulajdonképen azokról az összevont mondatcsoportokról levén szó, természetesen még kevésbé érinthettem volna az eddigiekben ezeknek az összevont mondatoknak, a 'rövidített mondatok'-nak iro-

dalmát s a rájuk vonatkozó nézeteket. Itt azonban, miután összevont mondat név alatt ezek is előfordultak s miután bármelyik rájuk használt kifejezést vegyük is, tulajdonképen ezeknél is szintén afféle mondatösszevonási elmélettel van dolgunk, habár kissé mással: legalább mellékesen és röviden e csoportot is érinthetjük az összevonás tekintetéből, a felvett kérdéseknek megfelelően.

A mi egy másik dolgot, tulajdonkép szóban levő mondatainknak, annak a 3 első csoportnak a taglalását illeti, mint az eddigiekből kivehettük, az összevonásnak legalább előttem ismeretes fő megdöntői (BRASSAI, KERN ÉS BURGHÄUSER) megdöntő fejtegetéseikben e csoportok közül tulajdonkép csak az I.-vel bajlódtak. A II-ikat csak érintették (KERN ÉS BURGHÄUSER), még pedig vagy csak inkább véletlenül meg alkalomszerűleg (KERN) vagy csak mellékesen és más szempontból (BURGHÄUSER). III. csoportunkat még nem is érintették, mintha nem is vették volna észre, hogy ezek is szoktak az összevont mondatok közt szerepelni. Pedig ha az összevont mondatok elméletét teljesen tisztázni akarjuk, a II. csoportot is alaposabban kell érintenünk, meg a III-ikkal is számolnunk kell. Mivel én ezt akarnám, tölem telhetőleg érinteni fogom a II. csoportot is, számolni fogok a III-ikkal is, sőt az I-sőt is, mint az összevont mondatnak leginkább ismert és leggyakrabban előjövő nemét, az eddigi fejtegetőknél még tüzetesebben vizsgálom. Egyszersmind mindhárom csoportnál számot kívánok adni a tan alapjáról, eredetéről.

*

Ezek előrebocsátása után hadd lássuk e csoportokat sorban s taglaljuk mindhárom összevont mondatcsoportnál a felvett kérdéseket, még pedig a bevezetésben hangsúlyozott álláspontunknak megfelelően (l. a tavalyi évf. 285 l.) a lehetőleg helyesen és megfontolt módon gondolkozva, (logikusan és nem csak formális logikai alapon, a mi nem mindegy!), aztán nem logikai, hanem lélektani alapon elemezve, és mindezeknél részint a mai nyelvérzékre támaszkodva, részint ha lehet, a nyelvtörténetre is reflektálva. — Egyszersmind mintegy függelékként hadd lássuk aztán ama felvett kérdéseket ugyanolyan alapon és ugyanolyan módon a „rövidített mondatok”-ra nézve is, a melyek, mint láttuk, szintén afféle összevonást tanító elmélet nyelv alatt állnak.

I. Csoport: A közönségesen ismert összevont mondat.

E csoportba mint emlékszünk, az efféle mondatokat vettük: *Barangol és zúg, zúg az őszi szél. Magyar tenger vizében hunyt el Ejszak, kelet s dél hullócsillaga.* (Pet.) *Apja, anyja* sir előtte. Stb.

Ha az összevont mondatok irodalmából*) az e csoportra nézve eddigelé előfordult kifejezéseket, illetve meghatározásokat és részletesebb tanokat összegezzük: a logikák idevonatkozó tanait

*) A világosság és helyesség érdekében itt közbevetőleg még erről is meg kell jegyeznem pár dolgot ahhoz a vázlathoz, a melyet fennebb az I. pont alatt adtam. (Ld. a folyóirat múlt évi folyamát a 288—309 l.) A teljesség érdekében meg pótolnom kell utólag egyet és mást, mivel a hiányos könyvtári viszonyok közepette csak utólagosan juthattam hozzá több régi és újabb műhöz, a melyekre pedig okvetlen tekintettel kellett lennem.

Arra nézve, a mit ott az összevont mondat elméletének mai általános alakjában való fellépéséről mondtam, megjegyzendő, hogy az „ilyen alak” alatt az idevonatkozó tanoknak az az érzékibb alakja értendő, a mely szerint itt összehuzása, összevonása történik a mondatoknak és a mely szerint aztán ennek megfelelőleg az „összehúzott vagy összevont mondat” név alatt kezdik tanítani a nyelvtanítók mondatainkat. (V. ö. ezzel szemben a görög és latin rhetorok meg grammatikusok tanait, ott fennebb a 209. l., meg *Scaliger* és *Sanctius* tanát majd alább.)

A mi a tan első keletkezésére tett ottani nyilatkozatomat illeti, arra nézve meg kell jegyeznem, hogy ott a 288. l. e kapcsolatból: ezen elmélet alapjában görög földön született, már a rhetoroktól a már elől elnézésből kimaradt a „legalább” szó. Ennek kellett volna ott lennie: „legalább már a rhetoroktól”. E nyilatkozatot, mint alább látni fogjuk, annak helyén kiegészíthetem; közelebbről is nyilatkozhatom arra nézve, hogy épen kiktől származhatott e tan. Addig is azonban jegyezzük meg, hogy az összevonást tanító elmélet mint olyan tan, a melyről már eddig érezhettük, hogy logikai s így a logikából kerülhetett be a nyelvtanba, természetesen a logikákban is elő kell hogy forduljon, legalább is más nevek alatt. A mint hogy elő is fordul, mint alább erre is reflektálok. Így e mondatok irodalmához hell számítanunk legalább utólagosan a logikák idevonatkozó tanait is. Valamint oda az olyan terjedelmesebb rhetorikai, illetőleg stilisztikai műveket és kézi könyveket is, a melyek legalább ama figurák alatt érintik mondatainkat. (Pl. a németeknél GERBER és VOLKMANN id. műve; nálunk meg pl. KULCSÁR ENDRÉNEK „A Magyar Stílus” cz. újabban, 1896., megjelent stilisztikai munkája, I. köt.)

Az újkori grammatika egyik régibb képviselőjéről, SANCTIUSRÓL itt mellékesen jeleznem kell azt is, hogy a conjunctiókról (kötőszókról) szólva is érinti mondataink közül az I. csoportot, sőt a II.-at is, szintén afféle, összevontságra vonatkozó elméletet tanítva róluk; azonban, mint látni fogjuk, az újabbkorinál kissé még mindig enyhébbet. (L. a Minerva-t lib. I. cap. 18 és lib. III. cap. 14., az 1733-iki, PERIZONIUS-féle kiadás 157. illetve 478. l.; ugyanott a mellékelt Grammatica Latina-t a 6. és 32. l.) Aztán itt elődjéről SCALIGERRŐL is meg kell említenem utólag, hogy ugyan-csak a kötőszókról szólva ő is érinti mondatainkat, ő is inkább az I. csoportot, de a II.-at is, szintén afféle tant adva; azonban, mint ezt is látni fogjuk, szintén megszívlelhetőbbet. (L. JULII CAESARIS SCALIGERI. De causis linguae Latinae libri tredecim. Liber undecimus, cap. CLXV. Eredetileg 1545-ből. Egy 1580-iki kiadásában [apud PETRUM SANTANDREANUM] a 414. és 418. l.)

Továbbmenve a mi a francia nyelvtani irodalomra tett nyilatkozatomat illeti, az helyesen úgy értendő, hogy a németektől tanított érzékibb tan hozzájuk úgy látszik nem jutott be s náluk összevont mondat név kifejezés alatt külön nem szerepelnek e mondatok. Ugyanis, mint utólag

egyelőre mellőzvéen s csak a nyelvtani (rhetoricai, stilistikai és grammatikai) irodalomra szorítkozván, a következő elméletekkel, illetve csak tanokkal, találkozunk:

1. Olyan érintéseknél vagy tárgyalásoknál, avagy épen taglalásoknál, a melyek legalább az idevonatkozólag használt névben, illetve czímben, vagy kifejezésben az eredetre is reflektálnak:

A. a) E mondatokban illetve alakzatokban ellipsis, elhagyás van; ezek tulajdonkép több mondatból állanak, csak hogy bennük egyszer tétetik ki a két vagy több névszóhoz tartozó ige, illetőleg egy igére vitetik vissza több mondat. (Görög és latin retorok meg grammatikusok.)

b) A kötőszó az efféle mondatokban is mondatokat, több mondatot (orationes plures) kapcsol össze. T. i. „Cæsar harczol is, ir is” értékre nézve („potestate”) két mondat, mivel Cæsar kétszer ismétlendő. (Scaliger. L. m. 414. l.). Ugyanilyen értelemben e példa: „vettem lovat száz aranyon és többön” ebből van összetéve: (syntaxis est) vettem lovat száz aranyon, és vettem lovat több pénzen. „Péter és Pál vitatkoznak” annyi, mint (id est, csak így!): Péter vitatkozik, és Pál vitatkozik. Mikor ezt mondod: Cicero ir, és örködik, két mondat van a Zeugma alakzatban. Ugy szintén Cicero és a fia egészségek syllepsis-alakzat, annyi mint Cicero egészséges és a fia egészséges. (SANCTIUS: Minerva 157 és 478 l.). Hasonló értelemben újabb korban is: egy ilyen és-sel való kapcsolat két mondat összevonásának eszköze. Egy ilyen mondat ugyanis annyi,

rájöttem, itt is ismeretes az efféle elmélet s ha külön mondattani név alatt nem is, a kötőszók tanával kapcsolatban itt is előjön az efféle tan I. csoportbeli mondatainkra nézve. (V. ö. EGGER EMILNEK BARTAL ANTAL-TÓL átültetett ily című művét „Bevezetés az összehasonlító nyelvtanba.” XII fejj., a 64 l.)

Vázlatom további folyamában kimaradt a 306. lapon a 25. és 26. sorok közül KIRÁLY PÁL Rendszeres magyar nyelvtana és KATMÁR ELEK Iskolai magyar nyelvtana. (1893—4).

Még csak annyit, hogy a mi az összevont mondatok magyar speciális irodalmi illeti, BRASSAI az Okszerű vezér-ben (II. köt.) nemcsak érintette, de grammatikai tekintetben is foglalkozott e mondatokkal, még pedig oly behatólag taglalta az I. és II. csoportunkba vehetőket, a mint eddig jóformán senki. Műve illető kötetéhez (II.) adott bevezetésében pedig legalább a II. javított kiadástól kezdve (1856) elmésen megdönti egy találó hasonlattal a mondatok „összetett” és „összevont” voltát. (VIII. l. Az 1882-ki negyedik kiad. VI. l.) Aztán ugyanó a „szórend és accentus” cz. akad. értekezésében is érintette mondatainkat (14—15 l.). Itt azonban egy kissé igen hamar általánosítja nyilatkozatát, a mely szerint a németeknél az újabb grammatikák szerzői már elhagyták volna az összevont mondat kifejezést s vele azt a ferde felfogást. (V. ö. az én nyilatkozatommal, a tavalyi évf. 300 l.) Egyéb esetleg szükséges pótlásokat hátrább az illető helyeken; a javításokat pedig alább az értekezés végén a sajtóhibák alatt.

mintha azt mondanám (!) . . . stb. (A francia EGGER, átültetett műve 64 l.) Régebben németeknél is jön elő ilyenforma szelidebb tan: Ha egy mondatban két alany áll, a melynek egy közös állítmánya, vagy két állítmány, a melyeknek egy közös alanyuk van: akkor ez voltaképen mindig két mondat. Pl. Plato und Aristoteles haben behauptet, e helyett áll: Plato hat behauptet és Aristoteles hat behauptet. (VATER).

B) Az efféle mondatok két mondatból egygyé változtatott' (in einen verwandeln' ADELUNG az Umst. Lehrgeb.-ban) ,összehuzott mondatok' (contrahirte Sätze. BERNH.). Illetleg két vagy több mondatból (tehát kettőnél többől is) ,összehuzottak' ,összevontak.' Még pedig

a) Két vagy több, közös alanyval, állítmányval stb. biró mondatokból egy mondattá rövidítve (zu einem Satze verkürzen') a kötőszó által (ROTH), vagy a mellérendelt mondatok egy mondatba olvadván (,Verschmelzung in einen Satz' HEYSE).

[Már ezek is összevont mondatot tanítanak, azonban még kevésbbé érzéki alakban adják a tant. A ,zusammengezogener Satz' illetve a ,Zusammenziehung der Sätze' névben a ,zusammenziehen' kifejezést inkább ,összehuzatást, rövidülés'-t, illetve ,egy mondatba olvadás'-t és nem ,összefogás'-t jelölő érzékibb értelemben használják, s így meghatározásukban kevésbbé érzéki felfogást juttatnak érvényre, mint azok nagy része, a kik összező (synthetikus) meghatározást adnak.]

b) Összevontak e mondatok, mint olyanok, a melyek úgy jöttek létre, hogy a két vagy több mondat különböző alanyát v. állítmányát v. más részét összevonjuk (= összefogjuk) és a közös mondatrészt, a közös állítmányt v. alanyt, stb. csak egyszer tesszük ki.

[Érzékibb és inkább synthetikus meghatározások: ,Ha két vagy több mondatban . . . akkor . . .' — ROTH a tétel magyarázásában, HERLING: Erst. Curs., BECKER, SCHMITTHENNER, HEYSE: az isk. gr.-ban; nálunk GYURITS, SZVOR.: különösen Nyelvkönyvében, ÁRVAY, HALÁSZ: az ,és' kszóról ért., SIMONYI, IHÁSZ nyelvt. BARBARICS átdolg., KIRÁLY PÁL stb.; az angoloknál pl. MASON.]

Ezekkel [a) b)], különösen a b) alatti tannal nagyobbbrésint kapcsolatban

α) Külföldön: Bennük több ítélet (HEYSE, SCHMITTHENNER) illetve több gondolat (BECKER) egyesítődik, vonatik egy mondatba. Igy általában két, illetőleg több mondatra bonthatók (pl. HERLING: Erst. Curs.) Azonban nem mindenik (HERLING: Grundreg.); e mondatok egy részénél nem lehet szó egész mondatok összevonásáról, hanem csak két vagy több állítmányszó, illetve bármely több ugyanazon mondatrészt mellérendelő összekapcsolásáról. (A németeknél pl. az ifj. HEYSE, az angoloknál pl. MASON.) — De ennek

daczára is, mindig két mondat összevonását kell látni az ilyen mellérendelésben még ott is, a hol a két mondatra való szétbontás belőle származó homályosság miatt nincs helyén. (HERL. syntaxisa új kiadásában) stb.

β) Nálunk: Alakjukra nézve ugyan egyszerűek e mondatok, illetve azoknak látszanak; tartalmuk szerint azonban összetettek, mivel bennük két vagy több egyszerű gondolat, illetve két v. több önálló ítélet van kifejezve. (Többé-kevésbé így GYURITS, SZVOR., KEMPELEN, DANIELOVICS.) Ezért két vagy több önálló mondatra (SZVOR.) illetőleg ítéletre (KEMPELEN) bonthatók. — De ha ilyen több alanyú mondatot az értelem megzavarása nélkül több mondatra oldani nem lehet, akkor az csak látszatos összevont, valóban pedig tartalmilag is csak egyszerű mondat (SZVOR.); illetőleg az ilyenek csak látszólag összevont mondatok (BODNÁR, IHÁSZ-BARBARICS). Másként: ha kurtítottnak is tekinthetünk minden mondatot, a melyben valamely mondatrész többször fordul elő, ez nem úgy értendő, hogy mindannyiszor az előtt elválasztott mondatok összevonása, kurtítása történt. Az ily mondatokat egyszerűeknek mondhatjuk, összekapcsolt alanynyal, tárggyal vagy állítmánynyal s nem szabad annyira kiterjesztenünk e fogalmat, hogy pl. a többrendbeli határozókkal ellátott mondatokat közéjük sorozzuk, pl. Minden este barátságos üdvözetével tisztelt meg házamnál. (KEMPELEN. V. ö. részben már fennebb a múlt évf. 306. l.) stb.

c) Tulajdonképen szólva minden olyan mondat, a melyben egynemű mondatrészek vannak kötőszók által egymással összekapcsolva, összevont mondat. (Még újabban is, pl. B. SCHULTZNÁL, RASSMANNNÁL stbnél. Az összevonást tanító elmélet merészen általánosított alakjában, jóformán minden utólagos megszorítás nélkül.)

d) Az olyan mondatot, a melyben több közös mondatrész van, illetve több alanyra egy állítmány vonatkozik, vagy egy alanyról több állítmány mondatik, összevont mondatnak nevezik. (Csak ilyenformán! pl. KOCH, 1849.; nálunk a józanabbak közül pl. IHÁSZ, nyelvt. régebbi kiadásaiban.)

e) Csak tartózkodólag szólva: némely esetben összevontnak látszó, több egymás mellé rendelt mondatból összehúzottnak tetszők e mondatok; azonban mindaddig egyszerű mondatoknak tekinthetők, még pedig többszörös taggal bíró egyszerű mondatoknak, a meddig két állítmányuk nincs (VERNALEKEN.)

f) Csak egy részük összevont, más részük csak több egynemű mondattaggal bíró egyszerű mondatok. (WILMANNNS). stb.

C) Nem összevont, két vagy több mondatból összevont, hanem a) egyszerűen csak 'halmazott melléketes' (= halmazott alanyú, jelzőjű, tárgyú, stb.) mondatok ezek (BRASSAI). Illetve b) az állítmányt kivéve 'kettőzött vagy többszörösített' mondatrészszel,

így ilyen alanyval, tárggyal, kiegészítővel stb. bírók (KERN és utána H. PAUL). c) Legujabban: Nem összevontak, de még olyanok sem, a milyeneknek KERN mondja, hanem csak két vagy többtagú, de egységes alanyval, tárggyal, jelzővel, kiegészítővel és állítmányval bírók (BURGHAUSER); illetve mellérendelt vagy többtagú mondatrészszel állók (HALÁSZ: Egyet. előadásaiiban és Magyar nyelvtana II. 35.)

2. Inkább mellékes régibb érintéseknél, s egyszerűbb és az eredetre nem reflektáló megemlézéseknél e mondatokra csak mint több alanyval és egy állítmányval, vagy több állítmányval és egy alanyval bíró mondatokra történik hivatkozás. (Pl. WERNER: Phil. Sprl., ADELUNG: a D. Sprl., HEINSIUS a kézikönyveiben; GÖTZINGER: D. Sprl. 1873.; nálunk meg pl. EDVI ILLÉS PÁL: Népszerű magy. nyelvtan. Pest, 1844 stb.)

E tanok közül az utóbbi nem szól e mondatokról külön, csak mellékesen ott érinti őket, a hol arról tanít, hogy az egyszerű mondatnak az alany és állítmány számát tekintve hány neme lehet, illetve egy mondatban hány alany és hány állítmány állhat. Így ez voltaképen szorosabb értelemben véve nem is mondható elméletnek, azaz hogy, mint látni fogjuk, összefügg az összevonást tanító teoriával. Így voltaképen csak két elmélettel állunk szemben, a melyek közül az egyik e mondatokat «összevont» mondatoknak tanítja, a másik meg nem összevontaknak. Ennek megfelelően először is azon kérdés felett kell döntenünk, helyes-e az összevonást tanító elmélet e csoportnál, vagyis mondható-e, hogy az ilyen mondatok, mint «Péter és Pál ír» ebből a két mondatból volnának összevonva: Péter ír, Pál ír.

E kérdéshez BRASSAI, KERN és BURGHAUSER már alaposan hozzászóltak, mondhatni, el is döntötték, hogy helytelen és tartatatlan.

BRASSAI már az Okszerű vezér II. részének második kiadásában (1856) a bevezetésben így teszi tönkre e mondatok összetett, összevont voltának tanát. „Ezeket (a halmozott mellékletes mondatokat) a többi nyelvtanok «összetett mondatoknak» nevezik. Igaz, hogy szélylyel lehet azokat több mondatra szedni; de abból még nem következik, hogy a felvett mondat eme szétszedett részekből áll. Egy darab fát három hasábra lehet hasítani, de ki merné állítani ama darab fa egész korában, hogy három hasábból áll. (Id. kiad. VIII. l., a 10-edikben VI.)

A «Módszer és némi alkalmazásai» cz. akad. értekezésében pedig, már 1869-ben, a következőleg és a következő okoknál fogva nyilatkozik ezen elmélet ellen egy jegyzetben, elmésen. «A német nyelvészek az oly mondatot, melynek valamely része kettőztetve (házmaztatva, halmozva) van, «zusammengbezogener Satz»-nak nevezik, és pl. ezt: «Dein Vater und deine Mutter waren bei mir», úgy akarják elemezni, mintha ezekből volna «összevonva»: «Dein Vater war bei mir, — deine Mutter war bei mir.» — Meg ez: «Will der Mensch geschickt und brauchbar werden,

so muss er etwas lernen», — szerintök ezek helyett lenne mondva: «Der Mensch will geschickt, der Mensch will brauchbar werden. Er muss etwas lernen.» Soha ennél ferdébb pedanteriát! Vét az elemzés elsöben a takarékoság elve ellen. Quod potest fieri per pauca, non debet fieri per plura. Egy gondolat kifejezésére két rokon határozóra van szükségem. Veszem öket rögtön, még mondatom bevezése előtt, s eszem ágába sincs, hogy még elébb két mondatot csináljak s azután fűzzem össze az ismétlések kihagyásával. Penelope vászna lenne ez, fordított rendben. Egy kis almafám van, de kevés becses terméssel. Le akarom kézzel szedni gondosan. Az egymástól távol függő gyümölcsöket egyenkint veszem le, s teszem a kéznél levő kosárba. De látok egy párt oly közel egymás mellett, hogy egy kézzel kényelmesen és potyolás nélkül leszakaszthatom. Nemde meg is teszem rögtön első gondolatra? Ilyen a halmozás elmélete szerintem. De kitetszik abból, hogy az «összevonási» magyarázat az igazság elve ellen is van. Mert ugyan létez-e olvasóim közül valaki, a ki egész életében, nem hogy beszédben, de bármily megfontolt írásban külön gondolt s azután huzott volna össze két mondatot, melyben csak egy-két határozó tette volna a különbséget? Vét karmadszor a megrótt elemzés emez axiomában: qui multum probat, nihil probat, — foglalt szabály ellen. Hisz' azon elemzést lehetne alkalmazni az ilyekre is: «két kutya ugat» vagy «három galamb repül», miszerint a második a helyett volna mondva: egy galamb repül, egy galamb repül, egy galamb repül, s e háromból lenne összevonva az adott mondat. Mi több, minden egyszerű mondatot annyi különböző mondatból lehetne összehuzva gondolni, a hány külön határozóval párosíthatni benne az ígét. Pl.: «Én a fáról ettem cseresznyét», ebben vannak: «Én ettem», — «cseresznyét ettem», — «a fáról ettem». — Tetszik az elemzés? — Szóval ez az összevonás csak chimæra. (A hely idézését ld. fennebb, a mult évf. 307. l.)

KERN, ha érveit vázoljuk, általában a következőknél fogva mondja ezen elméletet, szintén elmésen úgy didaktikai mint tudományos tekintetben tarthatatlannak. E mondatfajra nézve sok grammatikában nagy önkényesség tapasztalható. Így egyes nyelvtanírók (pl. B. SCHULTZ) kétféleképp is beszélnek e mondatokról: összevontaknak mondják, de azt is megengedik, hogy egyszerűeknek is tekinthetők, olyan egyszerű mondatoknak, a melyekben több egynemű mondatrész van egymás mellé rendelve. E jószívűség sem tudományos vizsgálódásban, sem a didaktikai praxisban nem engedhető meg. De hát jól teszi a grammatikus, hogy második megjegyzésével az elsőt megsemmisíti, mert különben kínos zavarba jönne, ha azt kérdeznék tőle, hogy mit vél, ez a mondat: «egy meg egy, kettő», ez is tulajdonkép összevont?*)

*) Megjegyzésben: Vagy tán mást jelent abban a «meg» (az und), mint ebben: «a fenyő meg a tölgyfa fák (Bäume)»? És ebben a példában miért kell többes számú állítmányi nevező-eset, mikor azok közül a szók közül mindeniknek meg kellene elégednie a «fa» kifejezéssel, mint állítmányi nominativusszal? Még jóval merészebben mennek túl a czélon egyesek, pl. RASSMAN, a kire reflektálva, mint már láttuk, szellemesen olyan példát hoz fel KERN, a mely a szóban levő mondatainkra nézve ismeretes recept szerint legalább is 15 mondatból volna összevontnak gondolható. (Ezt l. a folyóirat m. évf. 298. l.)

Pedig a tanulóknak, a ki e mondatot a tanító szájából már az első hetekben hallotta, bizonyára jogosan feltűnhetik e példa. Nem ily veszélyes ugyan minden efféle példa-mondat, de más mondatoknál is könnyen bebizonyítható, hogy fonákság az összevont mondat terminust ilyen szabadon alkalmazni.

Mert hát pl. ott van az a feltevés, hogy egy olyan mondat mint pl. : «az arany, ezüst, vas fémek», ezekből az egyszerű mondatokból állott elő, illetve vonatott egybe: «az arany fém, az ezüst fém, a vas fém». Ama feltevés szerint ezt eredetileg három mondatban gondolhatták, s csak időkimélés végett olvaszthatták azután az adott rövidebb formába.

És ez elég plausibilisan hangzik s azért könnyen tetszésre is találhat az olvasónál. Csakhogy nem fogható fel, miért nem kell összevontnak jelölni a következő mondatot is: «Én tegnap fiutestvéremmel nagy hidegben rosszul létem daczára vonaton Berlinbe utaztam, egy sürgős meghívásnak eleget teendő». Erről is ugyanolyan joggal azt mondhatnók, hogy ez is egyszerű mondatokból állott elő, még pedig ezekből: én tegnap utaztam, fiutestvéremmel utaztam stb. És mégis a grammatikai oktatás ellenzi, hogy ezt összevont mondatnak nevezzük.

De igen azt is, hogy pl. ezt a mondatot: «(ime) itt van husz alma» összevontnak jelentsük. Pedig ez bizonyára úgy tűnhetik fel, hogy ezekből a húszszor gondolt, nyelvileg egyező mondatokból állott elő, vagy ha akarjuk vonatott össze: itt van egy alma, itt van egy alma stb. (A szellemes megokolást ld. a Satzl.² 128. l.)

Továbbá igen különösnek és a tanuló előtt megvilágosíthatatlannak tűnhetik föl, hogy ezt a mondatot: «szeretem atyámat és anyámat», összevontnak nevezik; ha pedig ő észreveszi, hogy tovább menve az atya és anya fogalom is egybevonható a „szülők” fogalmába (s ekkor így mondja mondatát: «szeretem szüleimet»), már többé nem engedik meg, hogy összevontnak nevezze a mondatot. Aztán hát ezzel a mondattal szemben: «Szeretem szüleimet», ez a mondat: «Szeretem atyámat és anyámat» nyilván szétvont. — Ez a dalkezdet: «Most pihen minden erdő, állat, ember, város és mező», az egyes szemléleteknek képzelemmel teljes előadásával az ősz theoriát követő grammatikus előtt valóban szép összevont mondatnak tűnhetik föl. Ha pedig most a következő sorban a költő maga az egyes szemléleteket oly világosan egy kifejezésbe vonja: «Alszik az egész világ», ekkor már ismét legkevesebb összevonást sem ismer el a grammatikus.

Aztán ha a különböző határozók (igehatározók és különböző előjárók a maguk vonzatukkal) egyáltalán nem akadályoznak abban, hogy a mondatot egyenesen mint egységet fogjuk föl, miért akadályozna több egységű mondatrész abban, hogy a gondolatot egységnek, egységesnek foghassuk föl? — Ez a zavar nyilván a grammatikainak a gondolattal, az alaknak a tartalommal való lelketlen összezavarásából származik. — Egyáltalában azt az egész kérdést, a mely arra vonatkozik, hogy a mondatok alapul szolgáló részeikből miként állnak elő, miként származnak, a tanításban el kellene hagyni. A mondatoknak nem adott elemekből való származása fölötti felszínes vizsgálódás elrabolja a drága időt, a mit inkább a biztos grammatikai tények behatóbb tárgyalására fordíthatnánk. Ehhez járul még az a praxisra, a gyakorlatra nézve meggondolandó dolog is, hogy a tanítvány nagy zavarba jön, mikor ilyen monda-

tokat kell elemeznie: «Lándzsa, nyíl és íj voltak egyedüli fegyverei»... «A és B testvérek» stb. A beszélő lelki folyamatát nézve, a mely által több szemlélet egy mondatban fejeztetik ki, még lehetne szó összevont mondatról, de csakis ebben az értelemben. (Ezt a lélektani szempontból tett nyilatkozatot közelebről majd alább! — A vázolt érvekre lásd. a Satzlehre 125—130. l.)

BURGHAEUSER-re térve, ő egyfelől annál fogva mondja ezt az elméletet jogosan megtámadhatónak, mivel sok ilyen példánál egyáltalában nem gondolhatunk afféle előállításra. Ilyenek pl. Castor és Polydeukes ikrek valának; Károly és Róbert versenyeznek egymással; tavasz, nyár, ős és tél szabályszerűen váltakoznak; a magyar zászló piros, fehér, zöld. És a t. Avagy mondhatni-e helyesen, hogy e mondat: «sem Károly, sem Róbert nem vala jelen» ebből volna összevonva: «Károly nem vala jelen»? és «Róbert nem vala jelen»? Hisz akkor legalább e mondatok formai átalakulása is szóba jöhetne; az egyszerű összevonás csak így hangzanék: «Károly és Róbert nem vala jelen». De az amolyan formai átalakulásnak minden olyan különös esetben különösnek kellene lenni és nem lehetne rá felállítani sem szabályokat, sem valami külön mondatkategoriat. És az nem is szükséges. Mert — mint másfelől lélektani alapon is kimutatja BURGHAEUSER ez elmélet helytelenségét — lélektani létrejövéséről minden ilyen, vizsgálat alá vett mondat egyszerű, ép úgy, mint azok az egyes mondatok, a melyekből összevontnak szokták mondani, s a melyek egyes észrevételeket fejeznek ki. Igen, az ilyen mondat is egyszerű, még pedig úgy formai, mint lélektani szempontból. Formaiból, a mennyiben új igei viszonyulásnak kell benne lennie; lélektaniból meg, a mennyiben az ú. n. összevont mondat kész elemekből jön létre, adott alany köttetik össze az állítmánynyal (illetve adott állítmány az alánynyal stb.). E mondatokat önkénytelenül mondjuk ki, s így nem egyes mondatok összevonásából keletkeznek. Minden képzet megalkotva és készen van a mondatképzés alkalmával. Aztán ha minden beszédben csak az ős elemeket akarnók felkeresni és érvényre juttatni, akkor általában nem jutnánk oda, hogy syntaxisi típusokat állítsunk fel. Efféle eljárással a geometriának mindig a magában rejtvényes pontnál kellene maradnia, a számtannak meg a hatványmennyiséggel nem lehetne számítnia, mert ez alapján összeadásra megy vissza; a syntaxisnak pedig az egyszerű képzeteknél és az egyszerű észrevételeknél meg kellene állnia. Pedig mint egy komplikált mennyiségtani kifejezésben a hatványmennyiség (a mely összetett!) nagyon jól lehet összeadási tényező, úgy egy komplikáltabb nyelvbéli szerkezetben a magukra nézve komplikáltak nagyon is szerepelhetnek egyszerűként.

Az az eljárás, a melylyel adott mondatokból összevontnak kívánják feltüntetni az 'összevont' mondatot, önkényes. Sem nem lélektani synthesis, sem nem felel meg valóságos nyelvi folyamatoknak. Az olyan bizonyító eljárás épen úgy tarthatatlan, mint a minő önkényes lenne az, ha egy tanulónak négy találon kimetszett golyónegyedet adnának és azt kívánnák tőle, képezzen azokból egy testet. Aztán, mikor a tanuló a golyót összerakta, azt mondanák neki, hogy az négy darabból összetett test, olyan négy darab összetétele folytán keletkezett. Pedig hát egy egész nem negyedekből vagy nyolczadokból áll elő szükségkép, hanem negyedekre stb. oszthatni vagy olyanokból összetehetni (de csak össze-

tehetni). Így sok 'összevont' mondat analysálható, tán a tartalomnak a megvilágítására, mintegy logikai iskolázás végett, de a természetét a mondatnak, mint alaki nyelvproductumnak ilyen elemzés nem határozza meg és nem érinti. (A bevezetésben i. folyóirat 340—342. l. — A fejtegetés többi részét majd alább a második, illetve a harmadik eldöntendő kérdéseknél.)

Így az összevonást tanító elmélet e csoport mondatra nézve már az előbbiektől felhozott okok alapján helytelen. Mindamellett, mivel ez elmélettől is, mint minden régiebb tantól, nehezebben tudunk szabadulni, csekély magamnak is szólnom kell a szóban levő tan ellen, bár egyszerűen a józan nyelvérzékre támaszkodva csak azzal is tiltakozhatnám ellene, a mit BRASSAI úgy fejezett ki, mint láttuk, hogy ez az elmélet az igazság ellen is van, mert ugyan van-e valaki, a ki egész életében nem hogy beszédben, de bármily megfontolt írásban is külön gondolt s azután huzott volna össze két olyan mondatot egygyé ?

Én egyfelől az ezen elmélet ellen már felhozott okok közül a főbbeket kiválaszthatom, kissé czélszerűbben és könnyebben megtarthatóan csoportosíthatom, kiegészíthetem s a dolog érzékítésére pár helyt több példát idézhetek. Másfelől több újat is hozhatok fel, a tan eredetére is rámutathatok, meg ezzel kapcsolatban a logikai és lélektani alapot körvonalozva s ezeket bírálva ily módon tán még nyilvánvalóbb s meggyőzőbb eredményre juthatok.

A szóban levő elmélet szerintem is tarthatatlan. Tarthatatlan, ha csak egyszerűen elvontan gondolkozunk is, csak megfontoltan gondolkozunk. De különösen tarthatatlan, ha helyesen gondolkozva eszünkbe jut, hogy a nyelvet nem az elvont, logikai, hanem a realisabb lélektani alapon kell elemeznünk. BRASSAI érvei inkább az egyszerű józan logikus gondolkodás eredménye, de a józan nyelvérzéken is alapulnak, s így lélektani alapon is állnak. KERNÉI szintígy túlnyomólag az egyszerű józan megfontolás következményei, kisebb részben azonban lélektani alapon is nyugszanak. A BURGHAUZERÉI általában ilyenek.

Én mint olyan érveket, a melyek az összevonás elmélete ellen csupán egyszerűen gondolkozva is felhozhatók, a BRASSAITÓL, KERNTŐL és BURGHAUZERTŐL hangsúlyozottak közül különösen hármat tartok fontosnak és figyelembe veendőnek, a melyeket már maguk az összevont mondatot tanító nyelvtanszerzők adnak kezünkbe.

a) Azt, hogy e mondatok a legtöbb esetben szétszedhetők ugyan, illetőleg széthasogathatók amaz elmélet követelte egyszerű mondatokra s így egyelőre hitelre is található az, hogy tehát amaz egyszerű mondatokból volnának ezek összevonva; ámde

ebből még nem következik, s egyszerűen elvontan gondolkozva sem bizonyítható az, hogy azokból a mondatokból keletkeztek volna is. Ez épen olyan önkényes bizonyítás lenne, mint a minőt BRASSAI és BURGHAEUSER véletlenül annyira hasonló képpel érzékítették. (V. ö. amannak megjegyzését a fahasábokra vonatkozólag, a BURGHAEUSERÉT a golyóra!)

b) De hiszen, mint ismeretes, e mondatok közt számos olyan van, a melyet nem lehet amaz elmélet szerint is szétszedni s így két vagy több mondatból összevontnak gondolni, még olyan magyarázattal sem, a minővel legalább nálunk megpróbálkoztak. (Nyr. VI. 252.) Érttem e mondatok alatt azokat, a minőket az említett nyelvtanírók közül már HERLING hoz fel, mint a bevezetésben láttuk s a minőket azóta számosat idéztek, sőt mint látni fogjuk, már azelőtt is többet adtak. Ilyenek pl. német nyelvtanokban: Tugend und Weisheit sind bei ihm vereinigt. Armuth und Reichthum widersprechen sich. Er und sie zankten sich. Nos et illi cædimur. (HERL. Gr. r. és Syntax.) Mann und Weib sind ein Leib. Zwei und drei sind fünf. (BECKER: Ausf. gr. II. 302.) A magyarban: Az olaj és víz nem keveredik össze. Szabadság és törvény szükséges föltétele egymásnak. (SZVOR.) Az ég és föld közös munkája volt. (PET. BODN.) Az ígér és ad szoros viszonyban állanak egymással. Haza, nemzet és nyelv egymástól elválhatatlan dolog. Hunyadi László és Mátyás testvérek voltak. (IHÁSZ nyelvt. MÁJER és BARBAR. átdolg.) Az angolban: «John and Charles are brothers.» «The child has a red and white ball. He mixed yellow and red together. The path led onward and upward. He and I are of the same age.» stb. (MASON 171 és 154 l.) Lásd továbbá közelebből nálunk HALÁSZ nyelvtana II. köt. előszavát. Aztán pl. efféléket; Magna est similitudo mortis et somni. A költő és a sorsharag egy anyaméhől született. Hagyjátok el azt a piros-fehér-zöld színt. (PET.) — E mondatok, ha megpróbáljuk nem szedhetők több mondatra. Hisz lehetne-e mondani pl. az elsőnél: Tugend ist in ihm vereinigt, Weisheit ist in ihm vereinigt? a másodikban: Armuth widerspricht sich, Reichthum widerspricht sich? És így tovább.

Aztán c) azt tartom tekintetbe veendőnek, hogy minő furamódon lehetne minden olyan szétszedhető mondatot annyi külön mondatkából összehuzva gondolni, a hány más mondatrészzel párosíthatnók benne az igét (v. ö. BRASSAI fennebbi nyilatka. és KERN Satzl.² 127 l.) Láthatni ezt már HERLING pár elemzéséből is, melyek szerint pl. e kettős összevonásban: «Reichthum Ehre und Macht sind irdische und darum vergängliche Güter» tulajdonképen külön mondat van: «Reichthum ist ein irdisches Gut; Reichthum ist ein vergängliches Gut; Ehre ist ein irdisches Gut; Ehre ist ein vergängliches Gut u. sw.» (Unterr. 23.) Valóban mint BRASSAI-

nak és KERNnek pár elmés elemzéséből szemlélhettük, fura proces-sus volna ilyen egyszerű mondatokból összehuzottaknak gondolni a szóban levő mondatokat.

Az ilyen furcsa elemzések az irodalom vázolásában hangsúlyozott logikai álláspont eredményei, a mely, mint már ott érinteni és éreztetni igyekeztem, a mondatot azonosítja az itélettel s így a mondat elemzésében az itélet elemzését tartja szem előtt, a tárgyalás alatt levő mondatcsoportokra nézve általában még ma is. Pedig csaknem egy félszázaddal ezelőtt kimondta és kimutatta SZEINTHAL a Gramm. Logik und Psych. cz. művében, hogy a mondat és itélet nem egy és ugyanaz; sőt már valami 2200 évvel ezelőtt ARISTOTELES megjegyezte és megokolta röviden, hogy nem minden mondat itélet is egyszerűsmind. (V. ö. STEINTHAL i. m. 169 l.) A tárgyalás alatt levő mondatok csak mint itéletek és így logikailag elemezhetők olyanformán, ha ugyan itéletek és szétszedhetők; azonban akkor is csak formális logikai uton.

E tan t. i. mint az irodalom vázolásában is éreztettem, itt pedig már körülményesen kifejthetem, logikai tan a nyelvtanban, a mire BRASSAL, KERN és BURGHAEUSER sem reflektáltak; pedig mint vagy bizonyos elemzésük, vagy bizonyos nyilatkozatuk alapján látszik, ezt ők is éreztették.

Ez ugyanaz a tan, a mely a régi, általában formai logikákban általánosan feltalálható, az újabbkoriak közül pedig a többé-kevésbé szintén formaiakban a legtöbbször ma is megvan, mindkétfélekben az itéletek tárgyalásánál, ott, a hol azokat egyszerűekre és összetettekre is osztják s ennek kapcsán az összetettek keletkezésére reflektálnak. E tekintetben pl. máson kívül egyelőre csak MILL STUART-nak minden művelt európai nyelvre lefordított logikájára hivatkozom. Ez az összetett itéletekről szólva ezt mondja: «rövidség okáért s hogy az ismétléseket kikerüljük, sokszor összeolvastjuk az itéleteket, mint például ebben: „Péter és Jakab Jeruzsálemben meg Galileában predikált”. Itt négy itélet van összefoglalva: «Péter Jeruzsálemben predikált»; «Péter Galileában predikált»; «Jakab Jeruzsálemben predikált»; «Jakab Galileában predikált». (A deductiv és inductiv log. rendsz. SZÁSZ BÉLA ford. I. 120. l.)

Ime ugyanaz a tan, a melyet fennebb láttunk (v. ö. HERLING elemzésével!); csak az a különbség, hogy itt iteletről van szó és nem mondatról.

Ez a logikai tan, mint tapasztalni fogjuk, szoros kapcsolatban van a többi összevont mondatcsoportokra vonatkozó tanokkal is és többé-kevésbé mind azokkal, a melyek a formai logikában az itéletek alaki értékére, a mondattanban a mondatok alakjára (szerkezetére és terjedelmére) vonatkoznak. T. i. az ennél alapul szolgáló tanok, illetve szempontok tekintetbe vehetők, sőt veendőek a többi összevont mondatcsoportoknál is, mert azoknak is, valamint még tovább menve, a másféle, alak szerint megkülönböztetett mondatoknak elmélete is többé-

kevesebbé e szempontokra vihető vissza. De azokra vihetőek vissza a formai logikában, a többi összetett ítéletekre vonatkozó tanok is, azok természetesen első sorban. Ennélfogva úgy a mondatban, mint a logika tekintetében nem lesz felesleges, sőt épen szükséges e tan eredete után nézni és azt itt közbevetőleg, ha kissé részletesen is, kimutatni.

Ha a logikai irodalmat s e kereten belül épen a logika történetére vonatkozó tanulmányozzuk,*) e tan kimutathatólag a görög philosophiában gyökerezik; ott a stoikus bölcseletről és azoknak is bizonyos tanaira vihető vissza, ha legalább részben nem származik még korábbi időből.***) A mint kimutathatni, már e bölcse-

*) Mint ilyeneket l. 1. PRANTL (dr. Carl) művét, mely idevonatkozólag a legjelentékenyebb: Geschichte der Logik im Abendlande 4 köt. 1 Bd. Leipzig. 1855, 2.) pl. RABUS (dr. Leonhard) Logik und Metaphisik cz. szintén jeles munkájának I. részében a Geschichte der Logik cz. szakaszt. L. továbbá pl. UEBERWEG Fr.: System der Logik cz. könyvének idevonatkozó jegyzeteit. En idevonatkozólag több máson kívül főképp e 3 művet használtam, mint segédművet, és az ó- és középkorra meg az újkor elejére vonatkozólag a két elsőből összegeztem röviden a tanokat. Azonban természetesen az idézetek kellő ellenőrzésével. Aztán a stoicusok tanaira nézve DIOGENES LAERTIUS művét közvetlen is figyelembe vettem. Az új és legújabb korra vonatkozólag már közvetlen magukból a megszereshetett logikákból vázoltam az idevonatkozó tanok ekkori alakját.

**) Azért nyilatkozom így kissé korlátozva s azért nem viszem e tant kizárólag csak a stoikusokra vissza, mert bár az ó philosophiájukban a logika a grammaticai-rhetorikai elmélettel együtt különös kifejtést nyert (v. ö. PRANTL i. m. 404 l.) az ó logikájok a legilletékesebb bíró, PRANTL műve alapján az alapelvekre nézve csak megújulása annak, a mely már SOCRATES egyoldalú követőinél, köztük a megariaknál (a 4. száz.) és az eretriaiknál előjön és előjöhett; a kik ismét a sophistáktól (Kr. e. 5. sz.) vehettek fel némely elemeket. (V. ö. erre is PRANTL 33, 57. Más tekintetben is kölcsönöztek tőlük, a mire v. ö. DOMANOVSKI E. A bölcsestört. I. 98 l.) Azután a mi az alábbiakban előjövő dolgokat, az ítéleteket és ennek két fajtát az egyszerű és összetett ítéleteket illeti: az ítéletekről és egyéb afélékről már a megari iskolá egyik tagja, KLEINOMACHOS, írhatott (v. ö. PRANTL 34 l.); az összetett ítélet pedig úgy látszik már az eretria philosophusnak, MENEDEMOSNAK a korában meg volt, ha még fejletlenebb tannal is; hiszen különben ő hogy vethette volna el. Az ilyen tanokat, ha már voltak, a stoicusok értékesíthették; s így nem következik, hogy csak nekik tulajdonítsuk ezeket. De meg különben is a mi itt szintén tekintetbe jöhet, a dialectica, a bölcsestört egyik nagy osztálya, már a görög philosophia első szakaszában (Kr. e. 7—5. sz.) vizsgálódás tárgyát képezte (v. ö. NAGY FERENCZ: Bölcs. tört. 22. l.); a beszéd nyelvtani oldalával pedig a sophisták s köztük PROTAGORAS és PRODIKOS foglalkoztak először és már PROTAGORAS megkülönböztette, és ő különöztette meg először a mondatok fajtát. (V. ö. pl. DOMANOVSKI i. m. 37 l.) Így nem lehetetlen, hogy afféle tanok esetleg már a stoicusok előtt lehettek. A későbbi korra, mint látni fogjuk, már kétségkívül a stoicusoktól megy át a tan.

Itt szóba jöhet az is, hogy magok a stoicusok közül tán éppen az iskola második megalapítója CHRYSIPPUS (Kr. e. 3 sz.) fejtette ki az idevonatkozó tanokat legalább is alaposabban, mivel az ő neve alatt azon számos logikai irat közt, melyeket DIOGENES LAERTIUS mint az ő iratait említt (valami 311-et. V. ö. ezekre a megnevezett író περ: βίων . . . stb. cz

szeknek az ítéletekről, illetve mondatokról szóló tanai közt megvannak az idevonatkozók; még pedig egy későbbi író, DIOGENES LAÉRTIUS alapján e bölcselek közül legalább már CHRYSIPPUS-nak az irataiban behatóbb tárgyalást nyerhetek s így mivel e bölcész a Kr. e. III. században élt (280—207), már legalább is abból a korból, tehát legalább is már valami 2100 évvel ezelőttről datálható e tan. És pedig mint kimutathatni nemcsak alapjaiban, de talán már a maihoz hasonló alakjában is.

Az említett bölcészek logikai, illetve dialektikai tanaiban merő formalizmus és az a motívum uralkodik, hogy az állítólag legegyszerűbből csupa összetevés útján emelkedhetni felfelé (v. ö. PRANTL i. m. I. k. 108. és 438. l.). Ennek következtében az ítéleteket (*ἀξιιώματα*, v. ö. PRANTL 438. l., DIOGENES L. VII. 190.), illetve a mondotakat, azaz a mondatokat (*τὰ λέγτα*, v. ö. PRANTL 438, 110. jegyz.) először is hiányosakra és teljesekekre (*ἐλλειπή* és *αὐτοτελή*) osztják. Az elsők alatt olyanokat értenek, a melyek 'nem teljes kifejezésűek', illetőleg csak egy igéből állanak, mint pl. *ír* (*γράφει*); az utóbbiak alatt pedig olyanokat, a melyek 'teljes kifejezésűek' (nemcsak alanyból, hanem állítmányból is állanak) mint pl. SOKRATES ír. (V. ö. SEXTUS EMP. és DIOG. LAÉRT. PRANTL 438. 110, 111. jegyz.-ben.) Azután — másnemű megkülönböztetéseiktől, a melyek itt másodlagosak, eltekintve — ama folytonos fokozat szemelőtt-tartásával egyszerűekre és nem egyszerűekre különítik az ítéleteket. Egyszerűek az olyan ítéletek (a nem egyszerűekkel szemben negative határozva meg!), a melyek nem egy kétszer vett ítéletből, vagy különböző ítéletekből tétettek össze, egy vagy több kötőszó közvetítésével; ilyenek: nappal van; éjjel van; SOKRATES értekezik. Nem egyszerű ítéletek pedig azok, a melyek egy kétszer vett egyszerű ítéletből vagy különböző ítéletekből tétettek össze egy vagy több kötőszó közvetítésével. Pl. 'ha nappal van, nappal van'; 'ha éjjel van, sötét van' stb. (A stoikusokhoz közelebb eső SEXTUS EMP. adata alapján. Lsd. PRANTL 443. l. 118. jegyz. és 445. l. 112. jegyz.) Így az olyan ítéletek, mint az utóbbiak, már a stoikusoknál nem egyszerűek. Sőt már szerintők két (vagy több) ítéletből tétettek össze (*συνέστηκε*); s már ők összetett ítéleteknek nézik, (ha még nem is ezzel a névvel, hanem azzal a negatív kifejezéssel illetik), egyszerű ítéletekből összefűzöttnek tartják az olyanokat, melyekben kötőszó van, akár egy, akár több (v. ö. SEXTUS EMPIRICUS megjegyz. PRANTL 445. l. 122. jegyz.)

művének VII. könyv, 7. fejj., pl. az egyik, 1759-ben Lipcsében megjelent gör. lat. kiad. az 513 laptól kezdve, PRANTLnál a 405 l.) épen olyanok is szerepelnek, a melyek idevonatkozóknak tűnhetnek fel. T. i. ilyeneknek tűnhetnének fel a DIOGENESTŐL adott jegyzékben a többi között azok, melyek az *ítéletekről* (1 könyv), a *nem egyszerű ítéletekről* (1 k.) a *kapcsolt ítéletekről* (1 k.), a *szétválasztókról* (1 k.) és a *kötőszókról* (1 k.) szólnak, illetve szólhattak. (V. ö. a címeket DIOG. i. kiad. 513 és 514 l.) Valóban a fentebbi feltevésre utalhatna az is, hogy legalább DIOG. LAÉRT. az idevonatkozó dolgokra nézve első sorban CHRYSIPPUSRA hivatkozik másutt is. (V. ö. az i. kiad. ZENO életének ismertetését.) Megjegyzendő azonban az is, hogy valószínű, a mit PRANTL mond, hogy CHRYSIPPUS anyag tekintetében újat tulajdonképpen nem adott a logikában. (V. ö. PRANTL 108 l.)

Íme azok az alaptanok, azok az formális logikai szempontok (α) teljes, vagy nem teljes? (β) két vagy több egyszerűből összetett!), a melyekre a bevezetésben mint általában logikai szempontra, fennebb pedig mint alapul szolgáló tanokra, illetve szempontokra czéloztam. Íme ama tanok, a melyek, mint előre jelezhetni, annyi formális logikai és mondattani elméletnél, így minket érdeklőleg a többi összevont mondatcsoportokénál is többé-kevésbé tekintetbe vehetők; első sorban azonban az I. és II. csoportba vehető mondatoknál, mint itéleteknél érvényesültek, még pedig úgy, hogy a logikában a két szempont közül első sorban az utóbbi, az összetettség szempontja jutott érvényre.

De hát hogyan? Hogy hozhatni össze e tanokat, illetve szempontokat I. és II. csoportunkba sorozott összevont mondatainkkal s azok közül először is főképp az I. csoportbeliekkel? Hadd lássuk!

Mint láttuk, a két tan közül az utóbbi alapján az afféle itéletek, a minő «ha nappal van, nappal van» nem egyszerűek. DIOGENES LAÉRTIUS alapján ilyen nem egyszerű itéletek a stoikusok szerint a feltételes ($\tau\acute{o}$ συνημμένον), a hozzákapcsoló ($\tau\acute{o}$ παρασυνημμένον; tán így hozzákapcsolónak vagy valami effélének mondhatnók; különben szó szerint: mellékapcsolt; de nem „mellérendelt”, mint a példa meg fogja világítani), a kapcsolt ($\tau\acute{o}$ συμπεπλεγμένον), a szétválasztó ($\delta\iota\epsilon\sigma\upsilon\gamma\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\nu$), az okadó ($\alpha\iota\tau\acute{\omega}\delta\epsilon\varsigma$) és a hasonlító ($\delta\iota\alpha\sigma\alpha\phi\omicron\upsilon\nu$ $\tau\acute{o}$ μάλλον ἢ $\tau\acute{o}$ ἥττον) itéletek (v. ö. ezekre DIOGENES VII. 69., PRANTL-nál a 446. l. A lehetőleg modern kifejezéseket használtam mint PRANTL is!) Szokásos példáik a megfelelő sorrendben: Ha nappal van, világosság van. Minthogy nappal van, világosság van. Nappal is van, világosság is van. Vagy nappal van, vagy éjjel van. Mivel nappal van, világosság van. Inkább nappal van, mint éjjel van. Kevésbé van éjjel, mint nappal van (v. ö. DIOG. I. kiad. 442—443. l.).

Mint látjuk, ezek általában olyan itéletek, a minő mondatfajok szerepelnek ma is nagyjában — a mondattanban az összetett mondatok közt. És mint a bevezetésben említett összevont mondatcsoportok szerint (I. a folyóirat m. évf. 286. l.) megkísérthetjük, a grammatikai tárgyalásnál pedig épen tapasztalni fogjuk, egyszersmind olyan itéletek ezek, a melyek mint nyelvtani mondatok az összevont mondat neve alatt összefoglalt mondatcsoportok közt (Lsd. a bevezetést és a 2. elejét) legálább mint vagy I. vagy II. csoportba vehetők többé-kevésbé csaknem mind előfordulhatnak. Megjegyzendő azonban, hogy, mint önként érthető, csak kevésbé teljes alakjokban. T. i. mondattani alapon, s épen a mai mondattan alapján — a mely a formai logika alapján épülve fel, amannál még formaibbá vált — itt is értékesíthetnők azt a szempontot, a melyet a stoikusok első sorban értékesítettek az itéleteknél, illetve a mondatoknál: ezeket az összetett itéleteket alak tekintetében teljesekre vagy nem teljesekre különíthetnők s összevont mondatainkat és az ezeknek megfelelő ilyen itéletcsoportokat az utóbbiak közt találhatnók fel. V. ö. ugyanis a fennebb idézett példák közül pl. ezt: „nappal is van, világosság is van”, ezekkel a csak kevésbé átalakított másaival: „nappal is van, világosság is (van), meg: nappal is (van), világosság is van”. Ezek közül a példák közül az első eredeti teljes összetett mondat (és olyan ítélet) lenne, mert benne a második mondatban is ki

van téve az állítmány, a ‚van‘. A második és harmadik, miután bennük a ‚van‘ vagy hátul vagy elül hiányzik (!), már összevont mondat volna; még pedig a második II. csoportunkba, a harmadik I. csoportunkba vehető összevont mondat. (Hogy melyik miért vehető abba a csoportba, arra nézve a bevezetésben adott csoportosításhoz majd alább is!)

Már most ha e különbségtevést szem előtt tartva nézzük azokat a példákat, a melyeket egyes régi írók, mint a stoikusoknak az összetett ítéletekre adott szokásos példáit idézik: azt látjuk, hogy SEXTUS EMP.-nál és DIOGENES LAERTIUS-nál meg APOLLONIUS grammaticusnál is, a kiktől csaknem egyedül idézhetünk ilyen példákat, általában csak olyan ítéletpéldák jönnek elő, a minőket fennebb láttunk, tehát mondhatnók teljes összetett ítéletek. Ez írók közül csupán SEXTUS EMP.-nál találunk olyan példát, a mely mint mondat összevont mondat, mint ítélet pedig egybeolvasztott (MILL), vagy mondjuk itt is összevont (v. ö. TRENDELENBURG és STEINTHAL kifejezéseit alább!) ítélet számba menne. E példa «vagy nincs semmi jel vagy van». (*ἢτοι οὐδὲν ἔστι σημεῖον ἢ ἐστιν*). Lsd. PRANTL 448. l. 128. jegyz.) Mint látjuk, ez is csak II. csoportbeli összevont mondat lenne. I. csoportba vehető példát s így épen most szóban levő összetett ítéletet ezeknél az íróknál nem találunk. Ezek az írók t. i. habár szólnak arról, mint láttuk, hogy a stoikusok a teljesség szempontjából is osztályozták az ítéleteket, sőt azt még előbb említik, mint ezt a másik osztályozást, arról nem szólnak, hogy aztán a teljesség szempontjából osztályozták e külön a nem egyszerű ítéleteket.*) Illetőleg nem különböztetnek meg ők egyszerűen összefűzött és összevont szerkezetű nem egyszerű ítéleteket. Így az ő irataik és példáikból nem tudhatjuk, hogy már a stoikusok tettek-e olyan különbséget az összetett ítéletek közt, minőt pl., mint alább látni fogjuk, legalább a XVIII. században egyes logikaíróknál megtalálunk; napjainkban pedig már épen megtalálhatni. Így pl. MILL-nél, a ki az ilyen összetett ítéleteket: ‚Caesar meghalt, Brutus pedig él‘ s az olyanokat, mint a fennebb látott példa (Péter és Jakab Jeruzsálemben és Galileában predikált!) megkülönbözteti, azt mondva, hogy amazokban szemmeláthatólag külön van a két ítélet tartva, emezekben azonban össze vannak olvasztva az ítéletek. (Lsd. i. k. 120. l. V. ö. azután a többek közt pl. KLAMARIK-nak LINDER után átdolgozott logikájában az összetett ítéleteknél az ítéletek összefoglalására használt kétféle kifejezést: ‚egyszerű összefűzés‘ és ‚összeolvasztás‘.)

Így amaz írók alapján rámutathatunk ugyan azokra a formalis logikai szempontokra, a melyek az összevont mondatoknál, s azok közt először is az I. és II. csoportba sorozottaknál szerepelnek; azonban épen olyan nem egyszerű ítéleteket, a melyek a most szóban levő I. csoportbeli összevont mondatainkkal összeesnének, nem hozhatunk fel belőlük, sőt II. csoportba vehetőt is alig egyet. Azt meg épen nem mutathatjuk

* Azt a szempontot különben az egyszerű ítéletekre sem hangsúlyozzák külön. Ugy a nemteljes, mint a teljes ítéletre adott példák egyszerű ítéletek, de nem azért, mintha épen ezekre hangsúlyoznák azt az osztályozhatást. Ennél a különbség tévésnél általában csak ítéletekről, illetve mondatokról szólnak.

ki, hogy efféle mondatokra megkülönböztetően s így külön is alkalmazva lennének ama szempontok már itt a stoikusoknál.

Azonban ez a körülmény tán megmagyarázható. Ezek az írók körülbelül csak a főbb különbségtevésekről szólnak, azoknál pedig a stoikusok kétségkívül első sorban olyan teljes vagy teljesebb alakú nem egyszerű ítéleteket adhattak, melyekben mintegy szemlélhetőbb lehetett az az összetevés. És e tekintetben úgy látszik felesleges teljességtől, sőt az erőltetéstől sem tartózkodtak a stoikusok (v. ö. pl. azt a példájukat: Inkább nappal van, mint éjjel van!) De hiszen azok közül az írók közül is SEXTUS EMPIRICUS-nak a megjegyzései alapján, mint azt részben láttuk is, a kötőszó vagy kötőszók már a stoikusoknál elégségesek arra, hogy az illető ítéletet nem egyszerűnek, összetettnek nézzék már ők. (V. ö. PRANTL 444. l. 118. jegyz., 446. l. 122. jegyz.) Egy későbbi scholion alapján pedig épen a kapcsoló kötőszó fellépésénél már lehetőségét látták a stoikusok annak, hogy ott ítéletek kapcsolódtak (v. ö. PRANTL 446. l. 123. jegyz.). Tehát már ők épen úgy szólhattak idevonatkozólag, mint az újabb formai logikák szerzői. De meg legalább az η (vagy) kötőszós ítéletekre vonatkozólag egy görög HOMEROS-magyarázó alapján ki is tudjuk mutatni, hogy az efféle nem egyszerű ítéleteknél a szétválasztó ítélet mellett még néhány más nemet is különböztettek meg a stoikusok. És aztán ez a HOMEROS-magyarázó, a mint ott az η kötőszó többféle jelenségére és használatára reflektál, kétségkívül, mert a stoikusoknak is lehettek olyan példák, s mert ők sem tehetek érték tekintetében különbséget az ilyen kötőszókkal kapcsolt teljesebb és kevésbé teljes ítéletek közt: több olyan példát idéz, mint η kötőszóval állót, minden különbségtevés nélkül, a mely mint mondat összevont mondatnak tekinthető s felvett csoportjaink közül a II.-ba v. épen az I.-be sorozható. Effélék: ,vagy új, vagy régi'... I. csoportunkba vehető; mellette épen annak a fennebb látott teljesebb alakú ítéletnek: ,vagy nappal van, vagy éjjel van', ez a kissé rövidebb s így már II. csoportunkba vehető változata: ,vagy nappal van, vagy éjjel' (η $\eta\mu\epsilon\omicron\alpha$ $\epsilon\sigma\tau\upsilon$, η $\nu\acute{\omicron}\xi$), azután: ,adj nekem aranyat vagy ezüstöt vagy drágaköveket'... I. csoportba vehető stb. (v. ö. ezekre PRANTL 448. l., 129. j.). Ezekhez végül hozzávehetjük azt is, a miről PLUTARCHOS értesít, hogy a stoikusok már arra az ötletre is rájöttek, hogy az egyszerű ítéleteknek minden lehetséges kombinációját próbálják meg nem egyszerűnek előállítására, mi által valami néhány százezerre menő nem egyszerűt állítottak elő (PRANTL 440. l. és rajta a 132. jegyz.). Ezek alapján kétségen kívül állhat előttünk, hogy idevonatkozó s épen a nem egyszerű meg a teljes vagy nem teljes ítéletekről írt irataikban (CHRYSIPPUS neve alatt, mint láttuk, említetnek ilyenek is!) az összetevésnek arról a neméről is, a melyet az újabbkori logikákban egybeolvasztás, összevonás stb. néven találunk, már ők is írhattak; teljes összetett ítéletek mellett kevésbé teljesekeket s így olyanokat, a melyek mint mondatok II. vagy épen I. csoportunkba vehető összevont mondatok, már az ő irataikban jöhetnek elő, sőt nagy számmal jöttek elő, s így egyszersmind az ilyen ítéletek, illetve mondatok összevonásának elmélete, már az ő irataikban meglehetett, különösen a minket első sorban érdeklő kapcsoló és szétválasztó ítéletekre vonatkozólag.

Különben is legalább nem tehetek különbséget a stoikusok az efféle és ama teljes ítéletek közt értékre nézve s a keletkezésre nézve

sem abban a tekintetben, hogy ezek is két vagy több egyszerű ítélet összetevése folytán állottak elő. Ugyanis legalább az ő tanaikat követő római és középkori logikákban e tekintetben nem látunk különbségtevést az összetett ítéletek közt; minden megkülönböztetés nélkül együtt jönnek elő azokban a logikákban teljeseznek tekinthető példák mellett kevésbé teljesek is mint összetett ítéletek, a melyek mint mondatok vagy a II. vagy az I. csoportunkba sorozott összevont mondatok közé vehetők. Aztán ha esetleg az a fennebb látott különbségtevés, a mely az összevonásra vonatkozik, későbbi is, így ha a hiányosság szempontja később érvényesül is ezekre az ítéletekre: akkor is s így az a logikai szempont is, a melyen ez a különbségtevés alapul, a stoikusoknál előjövő tanok közül az egyikre megy vissza, az elsőre; s akkor is, mint meggyőződhetünk, a stoikusok alapján álló formai logikában érvényesülnek e szempontok olyan, kevésbé teljes ítéletekre is.

Hogy e nyilatkozataimat is megokoljam s azt is kimutassam, hogy ama formális logikai tanok, illetve szempontok s velük együtt a rajtuk alapuló szóban levő elmélet miképp mentek be a későbbi logikába s miképp mehettek be a retorikába, a hol szintén láttuk, meg aztán a nyelvtanba: hadd lássuk továbbterjedésüket és fejlődésüket. Még pedig hogy a bevezetésben hangsúlyozott és még manapság is kevésbé ismert logikai álláspontot, itt már mondhatjuk formális logikai álláspontot, közelebbről megvilágítsam, hadd lássuk mindezeket egy kissé részletesebben. Aztán, hogy ez álláspont tarthatatlanságát kimutassam s hogy az összevont mondat hívei beláthassák, hogy semmiképp sincs igazuk, hadd bíráljuk e tanokat az illető tudományokban s azok közül először is a logikában.

Ebben ezuttal természetesen az afféle 'nem egyszerű', illetve 'összetett' ítéletek jönnek szóba, a minőket fennebb láttunk. Mint ilyenek a későbbi logikában általában három ítéletcsoport fordul elő: a feltételes, a kapcsolt és a szétválasztó ítélet. Ezek közül azonban minket voltaképen inkább csak a két utóbbi érdekel, miután I. csoportbeli összevont mondatokként ezek jönnek elő. Ezért az alábbiakban természetesen inkább csak ezekre kell helyoznünk a súlyt s itt is arra, hogy hol jönnek elő ilyen ítéletek, vagy afféle elemzés, a mely ezeknél érvényesül.

A fennebb látott logikai tanok, illetve szempontok, akár a stoikusokéi voltak azok eredetileg is, akár már a sophistákéi, a stoikus philosophiával tovább terjedtek és több tudományba jutottak be. És ha már a stoikusoknál nem kapcsolódtak a minket érdeklő ítéletekre, illetve mondatokra nézve — a mi azonban valószínűtlen — legalább azokban a tudományokban az idő folyamán kapcsolódtak is, a minthogy nem is igen választhatók el egymástól. Ezért róluk a mi mondatainkra érve általában mint egy tanról, illetve egy szempontról is beszélhetünk.

E tanok, illetve a bennük rejlő szempontok mentek bele — hol az egyik, hol a másik, hol a kettő együtt, kapcsolódva — a későbbi logikába; tán még ezt megelőzőleg a logikai elemekkel telt retorikába, persze először a görögbe; aztán kissé más alakokban e tanok, illetve e szempontok jutottak be a nyelvtanba is, még pedig ide is már a görög korban.

A mi a logikát illeti, mint PRANTL műve alapján megállapít-

hattam, a stoikusoktól a rómaiakhoz jut a nem egyszerű ítéletek tana, a kik különben is egyfelől általában a stoikusoktól vették át a logikai tanokat. (A Kr. e. II. században ismerkednek meg ezek bölcsészétével.) Itt a rómaiaknál a kapcsolt ítéletet legalább GELLIUS említi, *coniunctum* vagy *copulatum* név alatt, és olyan példát hoz fel reá, a mely formai szempontból kevésbé teljes összetett ítéletnek mondható, még pedig II. csoportunkba sorozható összevont mondat lenne, de összevont.¹⁾ A szétválasztó ítélet pedig már CICERO-nál, mint teljesen meghonosult, ismert dolog jön elő, *disiunctum*, illetve *disiunctio* név alatt; GELLIUS-nál meg *disiunctivum proloquium*, illetve *disiunctum* névvel illetve, és olyan példával világítva meg, a mely mint mondat szintén összevont lenne, még pedig ez is II. csoportunkba sorozható.²⁾ Aztán ugyanennél az írónál *παράθεσις συζευμένων*-ként (szintén egy neme az összetett ítéletnek!) olyan példát találunk idézve, a mely mint mondat épen I. csoportbeli összevont mondatnak is tekinthető.³⁾ Végül másról nem is szólva, legalább APPULEIUS-nál már a szokásossá vált pozitív kifejezéssel, az összetett ítélet névvel találjuk illetve, nem egyszerű ítéleteinket, a melyeket a stoikusoknál a negatív kifejezéssel láttunk megnevezve.⁴⁾ Mint látjuk, legalább már mindezeknél afféle tanok jönnek elő, a minőket a stoikusoknál a nem egyszerű ítéletekre vonatkozólag láttunk. Itt is az jut kifejezésre, hogy az efféle ítéletek összetettek, még pedig amolyan egyszerűekből összetettek. És e tekintetben nincs különbség téve teljesebb és kevésbé teljes ilyen ítéletek közt. Pedig itt már kevésbé teljeseznek mondható példák idézhetnek.

A római retorikai és peripatetikus elemekkel vegyült logikából természetesen a középkori dialektikába is belemegy az összetett ítéletek tana. Pl. a kor elején BOETHIUS (Kr. u. 470—524) művében, az akkori legfőbb logikai tankönyvben, az összetett ítélet, mely alatt, úgy látszik, ő már első sorban a kapcsoltat érti, világosan és minden különbségtetés nélkül két egyneműből kapcsoltnak hangsúlyoztatik. ABAELARD-nál (1079—1142) pedig az említett összetevésnek megfelelő felbontással is találkozunk, midőn pl. ezt a tárgyalás alatti csoportunkba vehető szétválasztó ítéletet: Sokrates egészséges vagy beteg, olyannak mondja, mintha azt mondanók: Vagy egészséges Sokrates, vagy beteg Sokrates. Későbbi logikákban általánosan szokásos és hangsúlyozott elemzés, mely-

¹⁾ «P. Scipio Pauli filius et bis consul fuit et triumphavit et censura functus est et collega in censura functus est et collega in censura L. Mummi fuit». (PRNTLL I. 521. 1.)

²⁾ Aut malum est voluptas, aut bonum, aut neque bonum neque malum est. (U. o.)

³⁾ «Aut curris, aut ambulas aut stas». (scil. tu.) U. o. Pl. németre fordítva épen közönségesen ismert összevont mondat lenne.

⁴⁾ A szokásossá vált pozitív kifejezésekben a jelző mindenütt a *compositus* 3. melléknév, a mely APPULEIUS-nál a *propositio* kifejezéssel jön elő: *propositio composita*, ezeknek az ítéleteknek legszokásosabb latin neve. Vele szemben az egyszerűeknél a *propositio simplex*. Később a *propositio* mellett természetesen az *ítélet* másnemű latin kifejezéseivel, a *sententia*, *axioma*, *iudicium* és *enunciatio* főnevekkel is kapcsoltattak ama jelzők s így ama kifejezések mellett, velük felváltva mások is járták, azonban ugyanolyan értelemben.

lyel az ú. n. összetett mondatoknak két v. több mondatra bonthatása egy és ugyanaz!

Már általánosan divatos az összetett itéletek tana s az újkori formai logikákban már általában járja; hol közvetlen az itéletek osztályozásánál mint külön tan, hol csupán az ismert itéletelemzésben nyilatkozik. És aztán, míg régebben inkább a feltételes ítélet szerepelt az efféle itéletek közt elül, most inkább a minket érdeklő kapcsolt és szétválasztó itéletek kezdenek ott előjönni. Sőt pl. a kor elején a humanisták csak ezeket az itéleteket jelzik a «*questiones compositæ*» (náluk az összetett itéletek ilyen kifejezéssel!) alatt. RAMUS PÉTER pedig a XVI. század közepén (1547) kiadott dialektikájában, mely sokáig kézikönyvvül szolgált nálunk is a XVI. és XVII. században, már egészen formalis alapon úgy határozza meg az efféle itéleteket, hogy «*axioma compositum est, quod vinculo coniunctionis continetur*». Azaz magyarul, kissé alkalmazva: az olyan ítélet, a melyet kötőszó foglal egybe, összetett. Az ilyen ítélet szerinte gyűjtő vagy szélesztő, a gyűjtő pedig kapcsolt vagy összekötött (= feltételes). Kapcsolt összetett ítéletre például ezt idézi: *Una Eurisque Notusque ruunt, creberque procellis Eurus*. (Lsd. pl. egyik debreczeni kiad. a XVII. századból, a 42. l.). Mint látjuk, ha mint mondatot tekintjük, épen összevont mondat; mint ítélet pedig megkülönböztetés nélkül összetettnek van mondva.

RAMUS-nak most látott meghatározását a XVII. században nálunk APÁCZAI CSERI JÁNOS — a ki RAMUS-t követi a logikában — kissé önállóan úgy módosítja Magyar Logikácskájában (1654), hogy „foglalt v. egybe fűzött mondás (axioma compositum) az, a melynek utolsó része több dolgokat foglal be magába egynél valamely foglalós szocská által”. (Lsd. i. m. II. r. 6.). Aztán ő az ilyen foglalós mondásnak ugyanolyan neveit s azokat ugyanolyan sorrendben különböztetvén meg, mint RAMUS, a kapcsolt mondásra, vagyis copulativ itéletekre ezeket a példákat idézi: «Az isten irgalmas s kegyelmes», «az ember gyarló és halandó». Az elválasztóra pedig azt, a melyet már a stoikusoknál láttunk: «avagy éjszaka vagyon avagy nappal». Mint látjuk, ő már olyan itéleteket mond — kiemelve — összetett itéleteknek, a melyek mint mondatok I. csoportba vehető összevont mondataink egy részét alkotják, s kapcsolt összetett itéletekre ilyen példákat is idéz; szétválasztóra már olyant ad, a mely II. csoportunkba vehető s épen a stoicusok egyik példájának rövidített mása, de elég az, hogy ez is alakilag kevésbé teljes összetett ítélet.

Ha tovább megyünk, pl. ugyancsak nálunk MARTONFALVI GYÖRGY RAMUS dialektikáját magyarázatokkal kiadván (1658) azzal a megjegyzéssel tölti meg az axioma compositumnak szerinte «elegyes mondás»-nak a definitióját, hogy az ilyen ítéletet az összetevésről mondják compositumnak, összetettnek, mivel itt valamely gyűjtő vagy szélesztő (kapcsolt vagy szétválasztó) kötőszóval úgy tételnek össze itéletek, hogy *g y a k r a n* két vagy több egyszerű ítéletre bontható. Ime az összevont mondatok tanában előjövő *f e l b o n t h a t á s* a logikában legalább már itt hangsúlyozva.

Közelebb jöve a XVIII. században pl. a németeknél a közvetlen azelőtti időben, a mikor az összevont mondat a nyelvtanban fellép, REUSCHUS (Joan. Petrus, Reusch) *Systema logicum*-ában (Jena, 1741, 478—9 l.)

ilyen alakban található e tan: Tapasztalatból tudjuk, hogy némelykor több ítélet rakódik egybe. Innen, míg egyik ítélet, a melyben egy alany és egy állítmány található, egyszerű; addig a másik, a melyben vagy több alany, vagy több állítmány, vagy egyszerre több alany és több állítmány van, összetett. Pl. ezek az ítéletek: a takarékoság és türelem erények; a takarékoság ruha is, jószág is; a takarékoság és türelem ruha is, jószág is: összetettek, az elsőnek ugyanis több alanya, a másodiknak több állítmánya és a harmadiknak egyszerre több alanya és több állítmánya van. Ime a logikában az összetett ítéleteknek már olyan tana, a melyhez az összevont mondat mai meghatározása hasonlít. Ime általános szemléltető példákként egyes logikákban már épen olyan ítéletek idézettek, a melyek nyelvtanilag épen I. csoportbeli összevont mondataink közé tartoznak; s már hangsúlyoztatik, hogy ezekben vagy az alany, vagy az állítmány, vagy mind a kettő több.

Az összevont mondat ismeretes elméletéhez már szintén hasonlóbban mondja SCHERFFER (CARL) *Institutiones logicae et metaphisicae* cz. művében, 1763-ban, hogy két alany összekapcsolásával olyan ítélet jön létre, a mely többre bontható fel. Többek közt AUGUST ERNESTI pedig *Initia doctrinae solidioris* cz. könyvében legalább az 5. kiadásban (1776) az egy vagy több alanyt, egy vagy több állítmányt illetve attributumot szintén emlegeti, s már ezek szerint tesz különbséget, az egyszerű és összetett, illetve complex ítéletek közt; az összetetteknek pedig több nemét hangsúlyozván, főképp kettőt hoz fel: a) A kapcsolatot, melyre példái: Minden összetett dolognak bizonyos nagysága és bizonyos alakja van. Isten örökkévaló, bölcs és halhatatlan. A költők használni és gyönyörködtetni akarnak. Isten és az emberi ész az anyagi minőségtől (a concretione) mentek. A festők és költők képzeletben serények. b) A szétválasztót említi ezekkel a példákkal: Minden ítélet vagy igaz vagy hamis. Vagy a germánok vagy a gallok lesznek a Rajnánál győztesek. — Ime ERNESTI-nél már csupa olyan ítéletek szerepelnek összetetteként, a melyek mint mondatok épen a mi I. csoportunkba tartoznak. Már csak egy lépés kell, hogy a nyelvtanba, még pedig a mondat-tanba is bekerüljenek ez ítéletek, még pedig a már látott elmélettel. S ez annyival könnyebben történhetik a németeknél, mert a propositióval egyértékűleg használt Satz (= tétel) elemzése a mult század végén, épen ilyen formalis logikai alapon történik.

Igy pl. REIMARUS a *Vernunftlehre*-jében (Hamburg, 1756, 1782) e választó mondatban: *die rechtmässigen Reiche sind entweder Erb- oder Wahlreiche* (= A törvényes országok vagy öröklő vagy választó országok) épen úgy mint egy nyelvtanilag már összetettnek vehető mondatban annyi egyszerű mondatot lát beszúrva, beékelve (stecken!), a hány része van: *Einige rechtmässige Reiche sind Erbreiche: einige rechtmässige Reiche sind Wahlreiche!* (182—183. l.)*)

Más multszázadi logikafírók (köztük ebből az időből, pl. FEDER és ULRICH) ilyen tanát (amazé 1783, emezé 1785-ből) nem részletezven,

*) Ime most már e szerint egészítendő ki az a megjegyzésem, a melyet ez összevont mondat irodalmának vázolója alkalmával a folyóirat mult évf. 293. l. **) alatt tettem. — Ott persze a 'logikusainknál' sajtóhiba e helyett: 'logikusaiknál'.

csak annyit kívánok jelezni, hogy e tan a KANT-féle kritikai logikában is megmarad, a mely különben, mint tudjuk, többé-kevésbé szintén formai logika, csakhogy a régiebbnek spekulatív (szemlélődő) elemekkel bővült megújulása. KANT az ítéleteknek viszony (relatio) szerint való osztályozása alatt legalább a hypothetikus és a disiunctiv ítéleteket két, illetőleg több ítéletből s így ítéletekből összetetteknek mondja szintén. (Lsd. pl. logikájának a JÄSCHE-féle kiadását, Berlin 1869.) Színtígy természetesen azok is, a kik többé-kevésbé az ő követői, a kiknek logikájában többé-kevésbé előtérbe nyomul a spekulatív felfogás. Pl. nálunk KÖTELES SAMUEL, a marosvásárhelyi tanár, a ki logikájában (1808) az ítéleteket egy további szempontból úgy osztályozza, hogy „egyesek (simplicia) vagy pedig öszverakattattak (composita)”. — „Az öszverakattatás (compositio) pedig vagy nyilvánágon ki-tettzik az első tekintettel is; vagy pedig tsak úgy, ha szemesen, és élesen nézzük, minthogy elvagyon rejtettetve”. — „Az Egyenes Ítéletek (categorica) másokból rakattattak öszve akkór, a' midőn egynél vagy több Subjectumak, vagy több praedicatumok köttetettek öszve. p. o. A' logika, és a' Moral principiumai semmi kifogást nem szenvedhetnek. Az efféle Ítéleteket ha el-hasogattjuk; annyi részes ítélet válik belőllek, a' hány subjectum, vagy praedicatum vagony benne.” — „A' Szakasztó vagy választó ítéletek (disiunctiva) másokból rakattattak öszve akkór, a' midőn egynél több subjectumról mondatnak ki az ellenkező praedicatumak. p. o. a' Tudományok, és a' pallérozodás vagy hasznosok, vagy ártalmasok az emberi nemzetre nézve. Az efféle Ítéleteket annyi egyes Ítéletekre lehet felhasogatni, a' mennyi subjectum vagony benne.” (66—67. l.)

Természetesen efféle tanok járnak ezel egyidejűleg, sőt már korábban a külföldön is s ott épen Németországban. — Így ime már a legtöbbször, vagy legalább is túlnyomólag I. csoportbeli mondataink szerepelnek összetett ítéletekként; s aztán a szétszedhetés említése mellett már azzal is találkozunk, hogy az összetétel nem mindig tünik szembe azonnal, t. i. a mi ezel a formalis logikai szempont szerint egy, nem mindig szedhetni szét azokat az összetett ítéleteket mindjárt első tekintettel egyszerű ítéletekre. Mondatainknál ez is érvényesülő tan, még pedig a mióta a nyelvatanban kissé újabb tannal összevont mondatok név alatt szerepeltek, ott — mint láttuk — legalább is HERLING-nél (s így a huszas években) találkozunk e tannal ilyenforma alakjában.

De minek tovább időznünk itt a logikánál, mikor inkább csak a századunk huszas, harminczas éveig terjedő logikairódalom hathatott az összevont mondat tanánál is annak teljesebb felépülésénél, mint nagyobb részint a többi mondattani kategóriakénál is. Ettől kezdve már maga a nyelvatan s épen a mondattan is viszonzotta a hatást, most ő is hatott a logikára. (V. ö. pl. UEBBERWEG logikájában az összetett ítéletek és az alany-állítmány tanát. Amott épen BECKER-t követi e logikairó. Lsd. ugyanis a 164. l. levő jegyz. Az utóbbira v. ö. TRENDELENBURG nyilatkozatát a Log. Untersuch. II.³ 278. l.) Azért a hátralevő logikairódalomról csak annyit, hogy természetesen ezután is, sőt ma is járja az összetett ítéletek tana, épen olyanformán, mint régebben; s olyan példákra, a melyek I. csoportunkba vehetők, nem egyszer épen az «összevont» kifejezést használva. [Külföldön az angoloknál pl. STUART MILL-nél, mint láttuk. A németeknél többek közt például SIEGWART: Logik I.² 205;

aztán a BRASSAI szerint is (Lsd. Log. 169. l.) ugyancsak formalis logika írójának, UEBERWEG-nek már említett művében (IV. kiad. 1874. 160 l.); továbbá LOTZE: Logik (a System der Philosophie I. Th. 1874. 94 l.). Többé-kevésbé mellékesen, de épen a «zusammenziehen» kifejezést használva: TRENDELENBURG: Logische Untersuchungen II.³ 269. l.; STEINTHAL: Grammatik, Logik und Psychologie 170. 171. stb. l.; WUNDT: nagy és híres logikája I.² 65. és köv. l., a képzetek és gondolatok logikai kapcsolásáról s ez utóbbiak összeszövődéséről szólva; aztán a többszörös és az elbeszélő itéletfejezetek alatt 180. 181. 184. l. és másutt is. Nála másféle itéletekkel találkozunk az «összetett itéletek» kifejezés alatt. Azokkal szemben ezeket, úgy látszik, «többszörös itéletek» névvel különbözteti meg. — Nálunk idevonatkozólag lásd pl. a régiebbek közül VANDRÁK ANDRÁS-nak Elemi logikai kézikönyvét (1844) és BRASSAI-nak lélekt. alapon fejtegetett logikáját (II. kiad. 1877); aztán mint olyant, a mely mondatainkról, mint épen külön itéletfajról különlegesen is szól, DUNAY FERENCZ «Formai észtanát» (Pest, 1871) a «Tétalkatok» és a Tétszövegek» fejezetek alatt. Isk. kézikönyvek közt pl. KLAMARIK-nak LINDER után átdolg. logikáját, BIHARI PÉTER gondolkodástanát stb. stb.]

A rhetorikára térve, kétségkívül ide is a stoikusok ama tana jutott be a dolgozatunk 1. pontja elején említett alakzatok (Zeugma stb.) alatt. És talán épen valamelyik stoikus utján, mivel azt megelőzőleg és akkor philosophusok is munkálkodtak a rhetorika terén, s épen maguk a stoikus bölcsesek közül a grammatikai tanulmányaival kiemelkedő CHRYSIPPUS-nak említetnek is rhetorikára vonatkozó iratai. (V. ö. CHRIST görög irodalomtörténetét a MÜLLER IVÁN-féle Handbuch der Klass. Alterthumswiss. VII. köt. 445. és 551. l.) Így juthat bele ama tan először is a görög rhetorikába s majd mint általában a különböző mondatnemek stoikus osztályozása a rómaiba is. (V. ö. ezzel PRANTL egy nyilatkozatát említett műve I. köt. 520. l., a hol egyenesen és határozottan állítja és bizonyítja, hogy e stoikus osztályozás került bele a római rhetorikába is, épen mint a görögbe.) Ama rhetorok közül, a kiknek műveiből fennebb amaz alakzatokra idéztünk, a legrégebb, ALEXANDROS, HADRIAN császár uralkodása (117—138) alatt, a többiek pedig PHOIBAMMON, HERODIANUS, ZONAIOS, TRYPHON) az ezután következő időben, így átlag a Kr. u. második században a császárkorban működtek, a rhetorikai tanulmányok újraélése korában, s mint láttuk, amaz alakzatok alatt juttatják érvényre (természetesen már mintegy önkénytelenül) azt a logikai szempontot, itt már mondhatjuk úgyis, azokat a logikai szempontokat. Azonban azok kétségkívül már elődeik műveiben érvényesültek, csakhogy ama művek vagy nem maradtak fenn vagy csak átdolgozásban. Ezekből a régiebb rhetorikákból kerülhetett át azoknak az alakzatoknak a tana a rómaiakhoz, a kinnél már legalább QUINTILIANUS ama rhetorokat, ALEXANDROS-t és társait megelőzve tanítja e figurákat. Ő t. i. Kr. u. az I. században élt (35—95). A rómaiak útján aztán a közép- és újkori rhetorikába is belementek e tanok olyan alakokban, a minőket fennebb a 1. p. alatt már láttunk; és pl. nálunk is feltalálható e tan legalább KULCSÁR ENDRÉ-nek fennebb jelzett művében a ráértés vagy zeugma alatt. (252. l.)

A nyelvtanban először is a kötőszóra vonatkozó tanokban érvényesültek a szempontok, még pedig kimutathatólag

legalább is a Kr. e. második századtól kezdve több-kevesebb nyommal föl egészen e század második feléig, sőt napjainkig.

A kötőszóra vonatkozólag, mint már láttuk (a m. évf. 294. l.) régibb nyelvtanokban afféle tannal is találkozunk, hogy ez csak mondatokat köt össze. E tan szoros összefüggésben van a már látott ítélet-, illetve mondatelemzéssel s eredete attól nem különíthető el. HARRIS, a mult századi híres angol nyelvphilosophus, e tanhoz való ragaszkodásában már ARISTOTELES kötőszó-meghatározását ilyennek igyekszik magyarázni. (Lsd. 'Hermes, or a philosophical inquiry concerning universal Grammar' cz. művének német fordítását EWERBECK-től, a 192—193. l.). Ez azonban tulajdonkép erőltetés. A kötőszó ugyanis, mint tudjuk, a görögben *σύνδεσμος*. Ez ARISTOTELES-nél egy helyt (Rhet. III. 12) úgy van meghatározva, hogy «a sokat egygyé teszi» (*ἐν ποιεῖ τὰ πολλὰ*). Egy más helyt úgy, hogy jelentés nélküli «φωνή» (= hang, szótag, szó, mondat, körmondat, beszéd stb.), a mely arra van rendeltetve, hogy egy *φωνή*-nak több jelentős *φωνή*-jából egy jelentős *φωνή*-t hozzon létre. Egy harmadik meghatározással is találkozhatni írónknál idevonatkozólag, mely szerint a «*σύνδεσμος*» olyan jelentés nélküli szó lenne, a mely sem meg nem akadályozza, sem nem eredményezi a mondat egységét. (Lsd. e definitiókra STEINTHAL: *Gesch. der Sprachw. bei d. Gr. u. R.* I. 265.). Ez az utóbbi STEINTHAL szerint az ú. n. expletiv (magyarázó) partikulákra vonatkozhatott (i. h.): a mint pedig látjuk, a szóban levő tekintetben nem tájékozott. Az első meghatározás is kissé általános, sőt az a második is. Az utóbbiban előjövő «*φωνή*», mint STEINTHAL is hangsúlyozza, lehet hang, szótag, szó, mondat stb. Így ama «több jelentős *φωνή*», a melyet ama «jelentés nélküli» egybefűzne, nemcsak mondatra, de szóra is volna érthető, a minthogy STEINTHAL is ama meghatározás fordításában az «aus mehreren Sätzen» kifejezés mellé zárójelben azt is oda teszi: «oder Wörtern». — Így a *σύνδεσμος* ARISTOTELES egyik teljesebb meghatározása szerint általában *φωνή*-kat fűzne egybe; azonban ezalatt a *φωνή* alatt nemcsak mondatokat, hanem szavakat is kell értenünk. Igen, de meg aztán a *σύνδεσμος* fogalmában ARISTOTELES-nél a mai kötőszó mellett még a névmás és a névelő is egybefolyt. (V. ö. STEINTHAL i. m. 264. l.) — Így nála a *σύνδεσμος*-ról nem is beszélhetünk általában mint csak kötőszóról; azt nem fordíthatjuk egyenesen efféle jelentő szóval, mint pl. LERSCH teszi. (Die Sprachphilosophie der Alten II. 16.: 'Bindewort') s még kevésbé beszélhetünk csak afféle tanról, a minőt HARRIS igyekszik bizonyítani. De hát így a szóban levő tan mástól, illetve másoktól származik.

Kétségkívül ez is a stoikusoknál látott ítéletelemzésben (a nem egyszerű ítéletek elemzésében) gyökerezik és kétségkívül legalább is tőlük származik; habár ők azt a tant a *σύνδεσμος* definitiójában, úgy látszik, nem hangsúlyozzák, sőt ott olyan kifejezéssel élnek, a mely első tekintetre ellentétben állana fennebb látott ítéletelemzésökkel és a kötőszónak azzal a már náluk látott felfogásával, a mely szerint ítéleteket (illetve mondatokat és nem szavakat) köt össze. — T. i. ők a már említett DIOGENES LAERTIUS későbbkori görög író szerint (VII. cap. 39.) a *σύνδεσμος*-t mint egyik beszédrészt (arról nem szól írónk, hogy mint épen mit!) úgy határozták meg, hogy az «*μέρος λόγου ἁπλοῦτον, συνδοῦν τὰ μέρη τοῦ λόγου*». (Lsd. LERSCH i. m. II. 38. STEINTHAL i. m.

I. 298. l.) APOLLONIUS DYSCOLUS pedig, egy császárkori görög grammatikus, fenmaradt nyelvtanában szintén ilyenformán adta a *σύνδεσμος*-nak, ő már egyenesen mint kötőszónak, a meghatározását (*μέρος λόγου, συνδετικὸν τῶν τοῦ λόγου μερῶν* stb. Lsd. pl. STEINTHAL i. m. II. 323.), s e meghatározásában magyarázója szerint régi nyomon járt. Így tán, mint a kötőszóra vonatkozó többi tanokban általában (v. ö. LERSCH i. m. II. 38. és STEINTHAL i. m. II. 221. l.), itt is a stoikusokat követte volna s tán így az ő tana is a mellett szólna, hogy a stoikusok úgy határozhatták meg a *σύνδεσμος*-t, mint látók. Már most APOLLONIUS e helyéhez hasonlóan DIOGENES L. adatában is a *σύνδεσμος*-t esetleg csak kötőszóra érthetnők és a *συνδοῦν τὰ μέρη τοῦ λόγου* kifejezést tán úgy is értelmezhetnők, hogy azt akarja jelenteni, hogy a *σύνδεσμος* „a beszédrészeket köti össze”, v. az „a” nélkül: „beszédrészeket köt össze (és nem mondatokat!)”, a minthogy pl. LERSCH az APOLLONIUS helyét így értelmezve állítja szembe egy alább látandó másik görög grammatikusnak, DIONYSIUS THRAX-nak a kötőszóra adott meghatározásával. (V. ö. i. művét II. 139.). Ekkor DIOGENES L. adata, a mely hitelesnek látszik, ellentétben állna a stoikusoknak azzal a fennebb látott elméletével, a melyet a „nem egyszerű” ítéletekre egyfelől épen a DIOGENES L. alapján láttunk, és a mely szerint ők a kötőszó fellépésénél ítéletek (illetve mondatok, mert az ő ítéleteik inkább csak mondatzamba mennek!) kapcsolását látták. — Igen, csakhogy mint kimutathatni (V. ö. STEINTHAL i. m. II. 211., 212. és 216. l.) a *σύνδεσμος* mint nyelvtani műző a stoikusoknál is a legrégebb és régebb korban több beszédrésznek (bizonyos névmásoknak, a névelőnek és az előljáró szócskáknak) volt közös neve és csak másodlagon, illetve csak egyfelől jelentette a mai kötőszót is. Aztán ha esetleg később, mikor a beszédrészek felszaporodtak, bizonyos stoikusok már csak a kötőszóra értve használták is, akkor is a fennebb említett kifejezésben nincs ellentét s az nem azt akarja mondani, hogy (a *σύνδεσμος* olyan beszédrész), «a mely beszédrészeket köt össze s nem mondatokat», hanem szerintem csak azt akarja kifejezni, hogy a *σύνδεσμος* mire szolgál, s így csak úgy fordítható, hogy (ez az a beszédrész), «a mely a beszédrészeket (t. i. a többieket) összeköti». Ez már nemcsak a kötőszóra, de azokra a többi beszédrészekre is talál, a melyeket a stoikusok a *σύνδεσμος* alatt még érthettek. És bizonyára APOLLONIUS meghatározása is így értendő, bár ez már csak kötőszóra vonatkozik, mint láttuk. Így az a fennebb látott megjegyzés, mely szerint a kötőszó fellépésében a stoikusok ítéletek kapcsolódását látták, megállhat s így már a stoikusok szerint ítéleteket (illetve mondatokat) kapcsolnak a kötőszók. De hiszen APOLLONIUS is, mint már HARRIS rámutatott (i. m. 192. l.), azokon a különböző helyeken, a hol kötőszókat említ, ezeket, úgy látszik, mindig mint mondatkötőket képzeli és nem mint szókötőket. És HARRIS-nak emez állítását megerősíthetem magam is. Utánnézésem szerint APOLLONIUS épen úgy elemez mondattanában, mint a stoikusok a nem egyszerű ítéleteknél, sőt épen azokat a példákat hozza fel, a melyeket mint azokéit láttunk. — Persze ezekre pl. STEINTHAL sem reflektál, pedig ezek szoros kapcsolatban állnak a mai mondatelemzéssel, a mely lépten-nyomon mondatot lát a mondatban.

A most látott felfogás juthatott érvényre aztán DIONYSIUS THRAX-nak, az első görög grammatika szerzőjének (a Kr. e. II. és I. sz.) művé-

ben, mikor a kötőszót úgy határozza meg, hogy az *diávoia*-t köt össze. (LERSCH II. 139., STEINTHAL II. 211. l.). T. i. e kifejezés alatt többek közt általában gondolatot, beszédet érthetünk, szűkebb értelemben azonban mondatot is, s pl. LERSCH ott, a hol APOLLONIUS DYSCOLUS idevonatkozó meghatározását ezzel összeveti, épen teljes mondatra érti. (I. m. II. 139.). — DIONYSIUS THR. nyelvtanában kétségkívül épen a stoicus philosophusok útján érvényesül e szempont. Ugyanis e mű úgy tekinthető, mint a mely az alexandriai tudósok kritikai tanulmányainak, az ottani philosophusok köztük természetesen első sorban a stoikusok s ezek között is ZENO és CHRYSIPPUS szórszállhasogató dialektikájának érett gyümölcse. (V. ö. CHRIST. gör. irod. t. 457., 434. és LERSCH i. m. II. 41. l.)

Az ezután következő korból a római illetve latin grammatikusoknál részint efféle, részint olyanforma tanokkal találkozunk idevonatkozólag, a minők az újabb időben járnak. Nevezetesen azok közül, a kiknek művei ránk maradtak, a két régibb PROBUS és DODATUS szerint (amaz Kr. u. 60, ez 350 körül) a kötőszó mondatot (sententiam) kapcsoló és rendező beszédrész. SERVIUS szerint mindent köt össze; kapcsoló faja pl., a mely minket első sorban érdekelhet, szavakat és gondolatot, mondatot (sensus). PRISCIANUS szerint is épen így. PALAEMON és CHARISIUS szerint ismét csak mondatot (sententiam). Stb. E tanok közül hol egyik, hol másik járja a középkor következő századaiban, s köztük az, a mely minket érdekel, DONATUS útján szintén nem egyszer jön elő.*)

Igy nem általánosíthatjuk a régiek kötőszótanát pl. SCALIGERREL (I. m. CLXV.) úgy, hogy szerintük a kötőszó beszédrészeket köt össze; vagy pl. VOSSIUSSAL (De arte grammatica, lib. VII. Amsterd. 1735. De analogia, l. I. p. 10.) úgy, hogy szerintük szavakat és nem mondatokat kapcsol. A már ismert ítélet, illetve mondatelemzésnek megfelelő tan a régieknél is megvan, sőt mondhatjuk, ez jön elő túlnyomólag s ezt adja pl. nálunk is SYLVESTER János a nyelvtanában, DONATUS után (ld. TOLDY Corpus Gr. 76. l.).

A már látott szempont érvényesül aztán az újkorban SCALIGERnek és SANCTIUSnak fennebb már látott mondat-elemzésükben, mely szerint a régiek a kötőszó fogalmát kevésbé meggondolatlanul adták; mivel az nem is más beszédrészeket köt össze, a mit mondanak, hanem több mondatot, még pedig vagy «actu» vagy «potestate» (SCALIGER i. m. i. fej. lsd. fennebb az irod. vázolásában); illetőleg a kötőszó nem hasonló «casusokat» s nem is más beszédrészeket köt össze, a mint helytelenül mondják (ut inepte traditur), s a tudatlanok tanítják . . . hanem az csak mondatokat köt össze egymás közt. (SANCTIUS: Minerva lib. I. cap. XVIII. és lib. III. cap. XIV.) A szóban levő szempont jut érvényre azután pl. VOSSIUS (GERHARDUS JOANNES a 17. sz.) kötőszótanában is (De arte gr. i. h.), mely szerint a kötőszók mondatot kötnek mondathoz, s nem szavakat és mondatokat kapcsolnak össze, mint szerinte a «régiek», szerintem helyesebben egyik régibb tan tanítá. Aztán e logikai szempont jut általános érvényre a XVIII. század philosophus nyelvészeinél, még pedig nemcsak a németeknél (v. ö. mult évf. 294. l.), de őket részben már

*) Lásd mindezekre KEIL: Grammatici Latini I—V. k. Továbbá LERSCH i. m. ALCUIN, BEDA VENERABILIS tanát a Patrologia illető kötetiben. Stb.

megelőzve pl. az angol HARRIS-nál, a ki már említett művében szintén ilyen formán határozza meg a kötőszót. Ő ennek minden nemét mondatkötőnek hangsúlyozza, köztük természetesen a minket érdeklő kapcsoló és szétválasztó kötőszókat is. Végül a szóban levő szempontra vihetni vissza a francia nyelvtanoknak még napjainkban is előjövő ilyen tanát. E visszavihetés annyival kétségbevonhatatlanabb, mert ezek ma is teljesen logikai állásponton vannak, mint már hangsúlyoztam, ép úgy mint XVII., XVIII. száz. elődek, a port-royali benczések nyelvtanai, az első szorosabb értelemben vehető philosophiai nyelvtanok.

E kötőszóttal kapcsolatban említhetni meg, hogy legalább részben ama szempont másik külső formai megnyilatkozását láthatjuk pl. SCALIGER-nél és SANCTIUS-nál abban is, hogy ilyen kötőszós kapcsolatokban is, a minők most szóban vannak, vagyis I. csoportunkba vehető mondatokban is, bár nem mindig következetesen vonást (comma) is tesznek a kötőszó elé, bizonyára mintegy ezzel is érzékíteni akarván, hogy ott is mondatok érintkeznek. Pl. SCALIGER is: Cæsar doctus fuit, et pugnax. (De caus. l. l. cap. 167); de különösen SANCTIUS: Petrus, et Paulus disputant; Cicero scribit, et vigilat; Cicero, et filius valent; sociis, et rege recepto stb. (Minerva idevon. helyein!)

Mint látjuk, a kötőszóra vonatkozó tanoktól nem választható el az összevont mondat tana. Azonban mint észrevehetjük, ez a maga alakjában kissé mégis különbözik a most látott kötőszóelmélettől is (valamint fennebb a retorikaiaktól is!), a mennyiben itt az összevont mondat tanában nemcsak az nyer kifejezést, hogy ezekben a mondatokban mondatok, illetve itéletek kapcsolódnak, hanem egyszersmind az is hangsúlyoztatik, hogy itt kihagyás, illetve összevonás is történik. Tehát a stoikusoknál látott 2 formális tan, illetve szempont közül voltaképen mindkettő határozott érvényre emelkedik itt, nemcsak az összetettség, de a kihagyás szempontja is. Sőt itt a kettő közül inkább az utóbbi érvényesül, míg a kötőszó tanánál az előbbi.

Igy ama két formális tan, illetve szempont egyesülve jut érvényre a nyelvtanban az összevont mondat tanában, a melynek mint ilyennek útját egyengethette az az öntudatlanul lappangó logikai szempont már maga a nyelvtan útján is, és itt különösen a hiányosság tanával, a mely mint valóságos ellipsis-vadászat SANCTIUS óta nagyon is divatos volt a mondatszerkezetben gyakran, sőt minden lépten-nyomon kihagyást és elhagyást (ellipsis) vélt találhatni. De az összevont mondat tana ilyen alakjában is a formai logika közvetlen hatása alatt keletkezik. Hogy mikép, azt már láttuk; valamint azt is, hogy hol merült fel, mikor kerülhetett be a mondattanba s minő előzmények alapján és honnan nyelvtani neve, stb. stb.

*

Mint látjuk, mindeme tanok szorosán összefüggnek egymással, ugyanazon szempontokra vihetők vissza, s philosophiai eredetűek. Alapjában az egész egyféle tan, a mely csupán formai, de nem lényegi különbségekkel került be ama, egymással érintkező tudományokba, még pedig mindenikbe. Pedig, mint másutt körülményesebben kimutathatnám, e tan a látott alakjában a logikában is csak formai, még pedig igen formai tan, mely, ha gondolkozunk, nem állja meg a maga helyét,

sőt a logikában is logikátlan s voltaképp abba sem tartozik bele külön, ilyen alakjában.

Nevezetesen pl. MILL STUART szerint is (pedig mint láttuk, ő is az összetett ítéletek tanát vallja) legalább a szoros értelemben vett feltétel és a szétválasztó ítéletekről csak bizonyos értelemben lehetne mondani, hogy több ítéletből állnak; úgy látszik csak úgy, ha az ítéletet és az állítást megkülönböztetjük egymástól. Aztán ezek az ítéletek nem pusztán halmazai az egyszerű ítéleteknek. (V. ö. 121—122 l.) RABUS nyilatkozata alapján pedig az u. n. összetett ítéleteknél s köztük pl. a most említettekénél azok az odaállított u. n. egyszerű ítéletek, a melyekből az „összetett ítéletek” keletkeznének, általában nem ítéletek magukban, s az ilyen úgynevezett egyszerű ítéletekből miért kellene épen csak annak vagy ennek az épen szemünk előtt levő összetett ítéletnek létrejönnie? Az egész csak formális beszéd; minden ítélet egy, csak a benne nyilatkozó képzet különböző, s így csak ez volna összetettnek mondható. (V. ö. m. 369—370.)

De hiszen, ha visszaemlékszünk, a kapcsoló ítéletet is legalább pl. nálunk MARTONFALVI GYÖRGY magyarázatos Ramusában az összevont mondat helyesebb tanaihoz hasonlóan csak mint gyakran felbonthatókat találjuk odaállítva. Már ugyan az afféle ítéletek, minőket fennebb mondattanilag mint fel bontható összevont mondatokat idéztünk, tehát az olyanok, mint Armuth und Reichthum widersprechen sich; Mann und Weib sind ein Leib; Az olaj és víz nem keveredik össze, stb. logikailag is hogyan bonthatók fel a szóban levő módon s így miképp mondhatók logikailag is, s főképp úgy, két vagy több olyan ítéletből összetetteknek? Aztán ha fel is bonthatók az efféle ítéletek két vagy több ítéletre, legalább némely formai logika írója szerint is ezek az ítéletek sem pusztán az egyszerűék halmazai. (V. ö. pl. nálunk VANDRÁK log.)

De hát aztán ezek az u. n. kapcsoló ítéletek, valamint mások is, ha szétszedhetők amolyan egyszerű ítéletekre, maga a formális logika alapján is nemcsak úgy szedhetők szét, s így ha olyan egyszerűbb ítéletek összetételét keresnők bennük, akkor is maga a formális logika alapján is nemcsak azokat az egyszerű ítéleteket találhatnók fel, hanem másokat is, s így azokkal együtt többet.

Nevezetesen pl. épen MILL STUART szerint (I. 120. l.) minden kötőszó csak rövidítés, és pedig általában ítéletek rövidítése, s így például e szavak: «Caesar meghalt és Brutus él», egyjelentésűek ezekkel: «Caesar meghalt; Brutus él, (és még:) ezt a két ítéletet egymáshoz kell gondolni». Így ama fennebb idézett példájában (Péter és Jakab stb.) nemcsak négy, hanem több ítélet lenne az ő saját tana értelmében is. V. ö. ezzel WUNDT elemzését is, mely szerint e példában: Petrus und Paulus predigten und schrieben Briefe, négy önálló gondolat, képlettel: \widehat{AB} , \widehat{BC} , \widehat{DE} és \widehat{BDE} , vonódott volna össze még pedig így: $A-\widehat{BC}-\widehat{DE}$. (Log. I. 65—66.)

Ime csak ilyen utóbb fejtegetett módon lehetne szétbontani ezeket az ítéleteket is, ha ugyan lehetséges a szétbontás és e szerint, ilyen uton lehetne összetetteknek képzelní.

De hát még e szétbontást is sutba dobhatnók, s még más módon

is bonthatók fel amaz ítéleteket, ha ugyan felbonthatnók, s a mi a formai logika szerint ezzel egy jelentésű lenne, más ítéletekből is képezhetnők és mondhatnók összetettnek, a szerint, hogy mit veszünk egy ítéletnek. Ez természetesen az ítélet meghatározására, illetve az ítélet és fogalom előállítására vonatkozó tanokon fordul meg, a mikre nézve többé-kevésbé eltérők a vélemények. (V. ö. TRENDELENBURG: Log. Unters. II. 233—4, STEINTHAL: Gr. L. u. P. 195—198, KICSKA E.: Alany és állítm. Nyr. 25: 436, 440, 488—9 stb., SCHLEIERMACHER dialektikája 250 § jegyz. WUNDT, Logik. Zusammeng. Urth. stb.)

Mint tudjuk, a legáltalánosabb felfogás szerint az ítélet fogalmak, még pedig két fogalom kapcsolata. Már most akár ahhoz a felfogáshoz csatlakozunk, a mely két fogalomnak attributív (jelzős) és objectív (határozós vagy tárgyias) kapcsolatában csak ítélet-eredményt, azaz előbbi ítéletet lát (pl. TRENDELENB., KICSKA stb.), akár pedig ahhoz, a mely nemcsak a praedicatív (állítmányi) kapcsolatban, de általában két fogalomnak bármely kapcsolatában is most végbe menő ítéletet, ítélet-műveletet szemlél (az igazi formai logika, STEINTHAL helyesen hivatkozik reá Gr. L. u. Ps. 198.): mindkettő szerint beszélhetünk olyan egyszerű ítéletekről s bármelyik felfogást kövessük a kettő közül, mindkettő szerint még annál is több ítéletre bonthatók ítéleteinket, mint a mennyit eddig láttunk, s így épen maga a formális logika szerint még annál is több ítéletből mondhatnók összetetteknek. (Próbáld meg ezt a szétbontást pl. KICSKA Nyr. 25: 440, meg STEINTHAL Gr. L. u. Ps. 196—197, elemzése szerint.)

De TRENDELENBURG-nak a fogalom előállítására vonatkozó tana (V. ö. SLEINTHAL i. m. 195. l.) és jeles philosophusunknak, BÖHM KÁROLY-nak az ítélettana alapján (Az emb. és vil. II. 252, 53, 56) még tovább is mehetnénk.

Azonban minek tovább, sőt minek ily messze mennünk, mikor különbség van MILL STUART kifejezésével élve az 'állítás' és az 'ítélet', aztán ama másik különbségtéves szerint az 'ítélet művelete' és az 'ítélet eredménye' (tényleges és előbbi ítélet) közt, vagy mint tán én helyesebben különböztetném meg az idevonatkozó fogalmakat, különbség van az ítélet és mondat, az ítélet és ítélet, meg a konkrét és lappangó ítéletek közt?! De minek tovább már azért is, mivel szétbonthatás, szétszedhetőség jobban mondva szétaprítás, aztán lappangó ítéletek szerinti elemezhetőség és összetévesztés még nem mindegy?!

Az ítélet t. i. a régi meghatározások alapján is döntés. Az újabbak szerint épen öntudatos művelet, állítás, határozott célzatos állítás, melynek célszerűsége az állítmány kiemelésében rejlik. (BÖHM: Az ember és vil. I. 252, 255.) Ily alapokon nyelvbéli megnyilatkozásában a mondatban, mint a beszélés pillanatában kifejezésre jutó ítéletben, mint ítélet-műveletben, az igazságot, vagy hamisságot, illetőleg az összetartozást vagy összeférhetetlenséget tudatosabban és célzatosabban hangsúlyozó kapcsolatnak előtérbe kell nyomulnia a szintén efféle, de másrendű kapcsolatok felett. Olyan kapcsolatnak pedig, ha az önmagunk meg mások ítéleteit is megfigyeljük, első sorban csak a valódi, formailag is praedicatív kapcsolat tűnhetik föl. Így e nélkül, hogy grammatizálásba eszünk, a praedicatív kapcsolatnak elsőséget kell adnunk valóban az

attributív és objectív kapcsolat felett s így TRENDLENBURG-nak és társainak egyes formái logikák és STEINTHAL felett. De azért nem csatlakozhatunk az eddigi elemzőkhöz, a kik prædicatív kapcsolattal elemezték a szóban levő itéleteket, de úgy, hogy több u. n. egyszerű itéletet láttak bennük. Szerintem ezek az itéletek a maguk egészében tekinthetők erre képeseknek, így csak a maguk egészében vethetők a prædicatív kapcsolat szempontja alá s így szerintem az ilyen itéletek is, és általában minden itélet, csak a maguk egészében, egész felépülésükben mondhatók itéletnek, a mely önmagában megállhat s a maga egészében tudatos kapcsolás. Ez egész keretén, az itéleten belül minden egyéb vagy csak mondat (a feltét. itéletben különösen az egyik!) vagy csak itélés (pl. a kapcsolt itéletben az egyik alany összekötése az állítmánnyal; bármelyik itéletben a jelzős és objectív kapcsolat, persze ha olyan is van). Itélés alatt itt természetesen nem azt a lelki működést értem, a melyet a lélektanban értenek, hanem csak bizonyos itéletféléket, a mely az egy egész itéletben csak másodlagosan jöhet tekintetbe s a mely csak akkor lenne itélet, ha izoláltan gondolnók és ha nem prædicatív alakú, azzá változtatnók.

De ilyen alapon azt a szóban levő formális szétbontást és összevetést is más szemmel kell néznünk. Ezek az itéletek amúgy csak mondatokra s köztük a kapcsolt és szétválasztó itéletek csak úgy kierőszakolt mondatokra szedhetők szét, a melyek közül csak azok volnának, s akkor is csak izoláltan, itéleteknek tekinthetők, a melyek egy kapcsolt itélet szétszedése után nyerhetők, ha ugyan az szétszedhető. Így a látott módon tulajdonképen csak mondatok, illetve legfeljebb itélések összetevéséről szólhatni. De hiszen úgy inkább csak elemezhetni azokat az itéleteket, s akkor is csak elvontan, formálisan és másod sorban. Mert ha tulajdonkép közvetlen, a maguk egészében ezek az itéletek is egy-egy itéletnek tekinthetők, természetesen első sorban úgy tagolhatók ezek is, mint az ideális egyszerű itélet s mint minden itélet a maga egészében. T. i. ezek is első sorban közvetlen két részre bomlanak, alanyra és állítmányra, ezeket a fogalmakat úgy értve, a mint érteni kell, hogy t. i. alany, mint újabban a nyelvtanban is a teljes alany, nemcsak egy szó lehet, hanem általában az itéletnek az a része, a melyről valamit mondunk, állítmány pedig, mint a nyelvtanban a teljes állítmány, ismét nemcsak egy szó, hanem mindaz, a mit az alanyról mondunk, az igét is ebbe a részbe értve bele, ha van. (V. ö. erre pl. TRENDLENB. i. m. II. 277; nálunk KICSKA Nyr. XXV.) Így, mint WUNDT kifejezése szerint (Log. I. 161.) az itéletnél általában az összetett képzet legelőször két félre bontódik, a tárgy képzetére és a tulajdonság vagy az állapot képzetére, vagyis az alanyra és az állítmányra: úgy történhetik a dolog ezeknél az itéleteknél is, s ezek is első sorban azokból a részekből és a kopulából mondhatók összetetteknek, — a kopula alatt nem azt a formális valamit, az igét értve, a mit a legtöbben értenek, elég helytelenül; hanem azt az érzést, a mit pl. BÖHM helyesen hangsúlyoz. Így a szóban levő itéleteink is, mint minden alanyra és állítmányra különíthető itélet, KICSKA kifejezésével élve «csak két test keverékének» mondhatók első sorban.

Tehát ha pl. KICSKA-nak ezt az itéletet: „a szürke ló vizet iszik”, először és közvetlen így kell tagolnia: a szürke ló | vizet iszik (Nyr. 25: 489.): akkor mi azt a STUART MILL-től legelőször idézett példát első sorban

így bonthatjuk szét: Péter és Jakab | Jeruzsálemben meg Galliában prédikált. És így már azokat az ítéleteket is tagolhatjuk, a melyeket mint ítéleteket sem lehetett más ítéletekre szétszedni. Így: Mann und Weib | sind ein Leib. Az olaj és víz | nem keveredik össze. Ezekből a részekből már mondhatjuk összetetteknek ezeket az ítéleteket is. Csak azután, csak másod, harmad stb. sorban próbálhatni meg aztán azokat a fennebb látott szétbontásokat, helyesebben szétszedéseket is, mint különben is psych. abstractiokat (V. ö. WUNDT Log. ²l. 13), illetve mint a determináló fogalomkapcsolatokra, az ítélet alsóbb tagjaira (V. ö. WUNDT ²I. 161.) vonatkozó elemzéseket.

Es úgy hiszem, tiszta logikai és lélektani alapon csak ez a felvétel és ez az eljárás helyeselhető, és lélektani alapon csak ez. Már pedig itt ítélet előállításáról lévén szó, ez is tekintetbe veendő. Különben is az ítélet első sorban lélektani kategória. (V. ö. a lélektanokon kívül pl. STEINTHAL Gr. L. u. Ps. 168 l.) Így épen azon az alapon, a melyen ez ítéletek első tanítói, a stoikusok álltak, másként nyilatkozhatni. Ezekben az ítéletekben s közülök épen a kapcsoltakban és szétválasztókban adva vannak együtt bizonyos tárgyak, személyek vagy dolgok illetve azok nevei s azokról valamely állapot vagy tulajdonság állítatik; illetve egy tárgyról, személyről vagy dologról többféle állapot vagy tulajdonság hangsúlyoztatik. Ime egyik részen az alany, másik részen az állítmány! Az ítélet létrejövésének pillanatára gondolva, akkor a konkrét, kész ítéletben ezek kapcsolódnak. Erre a pillanatra gondolva épen lelki alapon nem beszélhetünk olyan gondolat-complicatiokról és combinálódásokról a logikában sem. Azokra a gondolatokra csak szétszedhetjük ezeket az ítéleteket, s akkor is meglehetősen önkényesen és formálisan. Azok a formális logikai széthasogatások vagy csak pusztán grammatikai szétzedések lennének, s mint olyanok is alaptalanok, értem azt az első elemzést; vagy pedig igen nagy lélektani combinatiokat és complicatiokat kellene felvennünk. Pedig ez is csak olyan lenne, mint azok a szó-combinatiok az újabb nyelvtudományban, t. i. sok esetben erőltetett. Már pedig az ítélet lélektani fogalom és műveletében, bármily tudatos is, momentán, mint TRENDELENBURG is helyesen hangsúlyozta (i. m. II.³ 234.)

Ha pedig ítéleteredmények szerint elemeznők ezeket az ítéleteket s ha helyesebb logikai és a grammatikától be nem folyásolt alapon tekintetbe vennők, hogy azok az u. n. ítéleteredmények tulajdonképen determinált kifejezések s mint ilyenek voltaképen egy-egy fogalmat, a formai logika szerint szólva egy-egy vegyes kifejezésű (MILL) vagy összetett (WUNDT) fogalmat adnak: voltaképen fogalmakra elemezhetjük ítéleteinket. Még pedig ha a determinálást folytatjuk, oda jutunk, a hová végelemzésben jutottunk fennebb is, hogy t. i. az egész ítélet két olyan, mondjuk formaian: összetett fogalomra, az alanyra és állítmányra bomlik; s így voltaképen nem ítéletek összetevéséről beszélhetünk a szóban forgó ítéleteknél, mint pl. a syllogismusokban, hanem voltaképen az alany és állítmány-fogalomból mondhatjuk összetetteknek, természetesen úgy, hogy a copula közvetítését is oda értjük.

Azok a lappangó ítéletek már csak harmad vagy negyed sorban, vagy legalább is általában csak másodlagosan reconstruálhatók, s ezek voltaképen minden ítéletre kiterjeszthetők.

Mindezek alapján a szóban levő ítéletekben is fogalmak kap-

csolódnak és nem ítéletek; épen úgy, mint ezek és az efféle példák mondatalakjában fogalmak vagy csak képzetek nevei, szók és nem mondatok.

Igy ilyen utakon a szóban levő mondatoknak, mint ítéleteknek is, visszaállíthatjuk az egységséget. És így az összetett ítélet kifejezés csak az alakra, mintegy megkülönböztető jelül volna meghagyható; azonban csak grammatizálva, mert tiszta logikai, tiszta ismeretelméleti alapon nem is kellene a lakjukra, s még kevésbé létrejövetelekre reflektálni. Csak a ítélet-jelentőségek (igazi vagy nem igazi ítéletalakok-e?) képezhetné beszéd tárgyát, a minthogy pl. nálunk BÖHM csak az utóbbi szempontból érinti őket. (V. ö. log.) Ebből a szempontból pedig a feltételesek mellett legalább a szétválasztók épen nem logikai ítéletformák (V. ö. STEINTH. Gr. L. u. Ps. 177.), csak függőben maradt ítéletek (BÖHM log.)

De hiszen HERBART szerint a kategorikus, hypothetikus és disjunctív ítéletek közti különbségtevés egészen a nyelvbeli alakhoz tartozik . . . Pedig a logika nem nyelvtan. (STEINTH. i. m. i. h.) Így legalább a szétválasztó ítéletek nemcsak hogy nem logikai ítéletformák, de egészen grammatikai dolgok a logikában. De mint az eddigiek alapján nyilvánvaló, ugyanígy áll a dolog az utóbbi tekintetben a kapcsolt ítéletekkel is. Grammatikai ez összetett ítéleteknek amolyan régibb elemzése is, s még olyanok is rossz, mint már erre részben czéloztam is, alább meg még körülményesebben is kimutathatom.

Igy az összetett ítéletek és a nyelvtani összevont mondat tanánál csodálatos dolog történt! A logika, a formai logika, grammatikai érzékkel indult el e tan felállításánál s azzal építette fel, természetesen helytelenül. A grammatika már mit sem törődve a dolog lelki oldalával, jóhiszeműen átvette a logikától s ennek a tanait az övéiként árulta és árulja általában még ma is. Így itt ismét olyan eset történt, a melyre találóa alkalmazhatni BRASSAI-nak egy elmés mondását: «tudományos vizsgálatokban a logika és nyelvészet, melyeket egymás segítségére rendelt a természet, nem egyszer egymás földébe kaszáltak s haszon helyett kárt tettek.» Ime itt is egy kár, mely annyi bajt okozott s oly hosszúra nyújtotta tárgyalásunk fonalát. Nemde elhajtotta a súlykot a logikus is meg a grammatikus is; de különösen az előbbi, mint épen philosophus? Méltán czíthatjuk fejére BRASSAI-nak egy másik, szintén találó megjegyzését: «Nemde különös, hogy philosophus tudománya előadásában, mondhatni rendszerében, vétsen saját tudománya ellen?!» Quod erat demonstrandum!

ERDÉLYI LAJOS.

Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás.

(Bemutatta a M. T. Akadémia I. osztályának 1896. november 3. és 23-iki ülésében.)

Befejező közlemény.

IX.

A tót helynevek tehát semmikép sem tudnak megfelelni annak a követelménynek, hogy a múltba visszakisérve ne származzanak olyan nyelvből, mely csak a magyar honfoglalás óta él a hajdani marahán területen, se pedig, ha eredetiek, az olyan nyelvbeli helyneveknél újabbak ne legyenek. Én ez elősorolásokban épen-séggel nem törekedtem teljességre, sőt mindenünnen csak mutatókat közöltem és mégis több százra megy az olyan tót helyneveknek a száma, melyek vagy változatlanul, vagy átalakítva, vagy fordítás útján magyarból származnak vagy a magyar helyneveknél újabbak és e mellett nem egy tót helynév még németből is került. Azután pedig a tótságnek e kölesönvett vagy újabb időben alkotott helynevei nem szorítkoznak egy szűk határú foltra, hanem behálózzák, beterítik az egész hajdani marahán területet. Hogy ezen túl is terjednek, sőt hogy a tótokat az egész felföldön, a ma legtótább megyékben is csak a magyar honfoglalás után, még pedig elég későn bevándorlottaknak mutatják, arról csakhamar meg fog győződni, a ki felföldünk többi részének helyneveit is egyszer gondos vizsgálat alá veszi. Nekem az most nem tartozik feladatomra és így nem ereszkedhetem további részletekbe. Mind a mellett nem tagadhatom meg magamtól, hogy legalább rá ne utaljak és egy kis sejtetőt ne adjak a dologról. Csak egy példát említek. Liptó megye 115 községében ma összesen 1771 magyar található, úgy hogy egy községre átlag csak 15 magyar esik; tót

pedig van 72,067 és így egy községre átlag 626 jut. A tótság tehát Liptóban több mint negyvenszer haladja meg a magyarságot. Hogy ez valamikor egészen máskép volt, arról a helynevek tanuskodnak. Korabinszky 1786-ban megjelent munkája (Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon) 61. lapján közöl Liptó megyéről egy latin verset, melyet a magyar helynevek kiemelésével ide iktatok :

Optima sunt in Liptovia	Tigni Lehotenses,
Et non ubique obvia :	Corbes <i>Goutfalvenses</i> ,
Aurum Botzense,	Cerevisia <i>Liptschienensis</i> ,
Antimonium Dubraviense,	Martialis <i>Also-Rasztokiensis</i> ,
Szelniczense nitrum,	Caro Rosenbergensis,
<i>Gombaschense</i> vitrum,	Panis <i>Nikopoliensis</i> ,*)
Thermæ Lutschkenses,	Montes Pribilinenses,
Acidulæ <i>Magyarfalvenses</i> ,	Fides <i>Beharfalvenses</i> ,
Crematum Bobrovitzense,	Campus Urbicensis,
Corium <i>Liptschense</i> ,	Siligo <i>Olasziensis</i> ,
Burenda Hradkiensis,	Parochia Rosenbergensis,
Caseus Vichodnensis,	Ecclesia Okolitsnensis,
Fictilia Rosenbergensia,	Limbi Pribilinenses,
Pisa Tarnoczensia,	Lorices <i>Bodofalvenses</i> ,
Scandulæ Wazecienses,	Salices <i>Felső-Rasztokienses</i> ,
Rates Szokatzcienses,	Specus <i>Deményfalvenses</i> ,
Ollæ <i>Nagypalugyenses</i> ,	Papyrus <i>Szent-Mihályensis</i> ,
Asseres <i>Deményfalvenses</i> ,	Fons <i>Szent-Ivaniensis</i> .

E versben a helynevek fele magyar, pedig nincsenek nyelvi vagy nemzeti szempontból összeválogatva, hanem csak a szerint, hogy mely helység miről nevezetes. Mily nagynak kellett lennie valaha itt a magyarságnak, hogy a megyére ennyire rá birta nyomni bélyegét! Képzeltető volna-e ilyen hatás, ha Liptóban hajdan is 41 tót állott volna 1 magyarral szemben? De ezúttal meg kell elégednem ennyivel. Csak még egyet jegyzek meg. Általánosságban eléggé tájékozódttam az egész felföldről, hogy a kutatónak itt egyenesen meglepő eredményt ígérhessek.

E kis kitérés után nézzük a másik követelményt is, melynek a hajdani marahán terület szláv eredetű helynevei meg tartoznak felelni, ha arról akarnak tanúskodni, hogy a tótokat a honfoglaló magyarok mint Raszisztzláv és Szvatopluk marahán népét már itt

*) Nicopolis : Liptó-Szent-Miklós.

találtak. Ki volt emelve többször is, hogy e helyneveknek akkor nem szabad nyilvánvaló ószlovén, hanem jellemző tót sajátságokat kell mutatniok. Itt már nem köt bennünket az, hogy az illető helységeket ma is tótok lakják-e. Ha a legrégebb adatok is szláv eredetűnek bizonyítják a helynevet, minden tekintet nélkül fölteszszük, hogy az a hely hajdan tót birtok volt, akár milyen lakossága legyen is ma. De természetes, hogy e föltevésünket a nyelvnek igazolnia kell. Csakhogy bizony semmikép sem igazolja. Abban senki sem kételkedhetik, hogy a hajdani marahán területen a legrégebb szláv eredetű helyneveket a marahánoktól vettük át. A kérdés csak az, hogy marahán és tót azonos-e. Eddig a kettő közt semmi történeti kapcsolatot sem tudtunk fölfedezni. A helynevek azt mutatták, hogy a tót nemcsak a magyarnál, hanem még a magyar után jött németnél is későbbben költözött a hajdani marahán területre. A nyelvi sajátságok azután végkép elválasztják a marahántól a tótot. A kettőnek azonossága így merő koholmány-nak bizonyul. Lássuk, minő szláv sajátságokat őriztek meg e helynevek a mi nyelvünkben, a hová, ha a tót a marahánnal azonos volt, a tótból kellett jutniok. A tótnak, kivéve a lengyelhez átmenetet alkotó szepesit és sárosit, a morvával és csehhez egyetemben egyik jellemző sajátsága az, hogy *g* helyett *h*-t mond. Ha már most a hajdani marahán területnek legrégebb szláv eredetű helynevei a mi nyelvünkben nem *h*-t, hanem *g*-t mutatnak, akkor a tótnak semmi része bennük. Már pedig fölös számmal találunk e helynevekben *g*-t. Így van **Bars** megye a r a n y o s m a r ó t i járásában : *Gesztőcz* : tót. *Hostovica* és *Hostovce* ; g a r a m s z e n t k e r e s z t i járásában : *Geletnek* : tót. *Hlinik* (Ortvaynál I, 27. l. már 1075-ben *Geludnuk* és a XIV. század elején *Gelenek*, íráshiba *Geletnek* helyett, ószlov. *gladъкъ* : síma, *gladiti* : símitani, tót. *hlinik* : agyag-gödör); o s z l á n y i járásában : *Ugrócz* : tót. *Uherce* (Kis- és Nagy- U. : Malé- és Velké-U. ; Czinárnál 464. l. 1258-ban *Vgroch*, 1295-ben *Ugrog*, Ortvaynál I, 29. l. a XIV. század elején *Vgrot*) ; v e r e b é l y i járásában : *Belleg* (Czinárnál 48. l. 1331-ben *Bylegh* ; ószlov. *bêlêgъ* : jegy, jel). — **Esztergom** megye e s z t e r g o m i járásában ; *Dág* (Czinárnál 113. l. 1350-ben és Ortvaynál I, 287. l. a XIV. század elején *Dag* ; szláv eredete kétséges, de lakossága már a múlt században tót volt s ma is több mint fele tót), *Dorog* (Czinárnál 128. l. 1288-ban *Dorogh* ; német lakosságú ; ószlov.

draga: völgy, tót. dráha: út, pálya). — **Komárom** megye gesztes járásában: *Gerencsér* (Bokodhoz tartozó puszta; Czinárnál 168. l. 1108-ban és 1109-ben Girinchar, 173. l. 1249-ben Grinchar, 165. l. 1269-ben Gerenchier és 1364-ben Gerencser; ószlov. grъnъčarъ, tót. hrnčiar: fazekas); *udvardi* járásában: *Bagotta* (magyar lakosságú; ószlov. bogatъ, tót. bohatý: gazdag). — **Nyitra** megye galgóczyi járásában: *Beregszeg* (hozzátartozik Farkaskút szintén magyar nevű puszta; lakossága már a múlt században is tót volt, neve azonban még ma sem tót; Czinárnál 42. l. 1268-ban Bereghszegh; ószlov. brêgъ, tót. breh: part), *Galgócz*: tót. *Hlohovec* és *Nové-Mesto*, szokottabban *Frašták* és *Frajšták* (Czinárnál 169. l. 1249-ben Golgouch, 160. l. 1249-ben Galgoecz, 1349-ben Galgoch, 1394-ben Galgoocz, 1395-ben Galgoucъ, 1412-ben Galguth, Ortvaynál I, 21. l. a XIV. század elején Golgous; ószlov. glogъ, tót. hloh: galagonya), *Maniga*: tót. Malženice (Hazai Okmánytár I, 190. l. 1345-ben és Czinárnál 279. l. 1420-ban *Maniga*; a tót név népetymologiai átalakítás, melyben malý: kicsiny és žena: asszony érezhető), *Ság* (hozzátartozik Vöröserdő magyar nevű puszta; lakossága már a múlt században is tót volt; szláv eredete nem bizonyos, or. šagъ: lépés); *nyitrai* járásában: *Gerencsér*: tót. *Hrnčiarovec* (Ortvaynál I, 21. l. a XIV. század elején Guerencher; ószlov. grъnъčarъ, tót. hrnčiar: fazekas), *Geszte* (magyar lakosságú; Czinárnál 166. l. 1283-ban Gestey; szláv eredete kétes), *Pográny*: tót. Pohranice (Czinárnál 353. l. 1209-ben, 1249-ben és 1287-ben Pogran; ószlov. granъ: sarok, szöglet, tót. hrana: szöglet, él, hranice: határ), *Salgó* (tót lakosságú, szláv eredete bizonytalan), *Uzbég*: tót. Zbehy (Czinárnál 221. l. 1292-ben és 1401-ben Izbegh, 1336-ban Izbék; ószlov. bêgъ: menekülés, futás, tót. zbeh: lefolyás). — **Pozsony** megye galántai járásában: *Galánta* (magyar lakosságú; Czinárnál 159. l. 1359-ben Galatna, Ortvaynál I, 14. l. a XIV. század elején Gualanta; szláv eredete bizonytalan), *Gány* (Czinárnál 160. l. 1249-ben Gan, Ortvaynál I, 10. l. a XIV. század elején Guan; ószlov. ganati: találgatni), *Vága*: tót. Vajhavce (magyar lakosságú; Czinárnál 471. l. 1326-ban Vaga; újszlov. vaga, tót. váha: mérleg, súly); *nagy-szombati* járásában: *Bogdány*: tót. Bohdanovec (ószlov. bogъ, tót. boh: isten), *Gerencsér*: tót. *Hrnčiarovec* és *Hrnčiarovec* (ószlov. grъnъčarъ, tót. hrnčiar: fazekas), *Geszt* (ószlov. gasiti, tót. hasit:

eloltani); szempezi járásában: *Igrám* (ószlov. igrъ, tót. ihra: játék, ószlov. igrati, tót. ihrať: játszani). — **Trencsén** megye báni járásában: *Gradna*: tót. Hradna (Kis- és Nagy-G.: H. malá és velká; Czinárnál 171. l. 1264-ben Gradna, Ortvaynál I, 96. l. a XIV. század elején Granna; ószlov. gradъ: fal, tót. hrad: vár, hradný: várhoz tartozó), *Ugrócz* (Zay-U.): tót. Uhrovec (Czinárnál 497. l. 1299-ben Zay-Ugrocz, Ortvaynál I, 96. l. a XIV. század elején Hongrot). — **Turócz** megye mosóczzniói járásában: *Gáj* (ma már magyarul is tótül is Háj, Czinárnál 162. l. 1281-ben és 1340-ben Gay, Ortvaynál I, 93. l. a XIV. század elején Guay; ószlov. gaj, tót. háj: liget, berek). Ezekhez járulnak még a víznevek, melyekben szintén *g*-t találunk. Ilyenek: *Garam*: tót. Hron (okleveleinkben 1075-től kezdve Garana, Geron, Goran, Goron, Graan, Gran, Grana, Granna, Granne, Granua, Granus, Gron, Grona alakban igen gyakori),* *Vág*: tót. Váh (okleveleinkben 1086-tól kezdve Vaag, Vag, Vagh, Vagus, Waag, Waagh, Wagh alakban igen gyakori, *h*-val Vaha alakban csak 1271-ben Czinárnál 471. l.), *Draguna* (a Garam mellékvize, Esztergom vagy Bars megyében, említve egy 1228-ban kelt okiratban Ortvaynál I, 279. l.; ószlov. draga: völgy), *Bodrog* (halas tó a Csallóközben, Komárom megyében, említve Budrig, Budruc, Bodrogh, Pudrig, Budrik alakban 1093-ban, 1095-ben és 1211-ben kelt okiratokban Ortvaynál I, 163. l.), *Rogács* (halas Komárom megyében, említve Rogach alakban egy 1260-ban kelt oklevélben Ortvaynál II, 159. l.; ószlov. roгъ, tót. roh: szarv). E nevek közül néhány kétségkívül nem szláv eredetű, de a magyarba csaknem valamennyien világosan szlávból jöttek. Az átadó a marahán volt és a jellemző tót *h*-val szemben következetesen *g*-t mutat. Élesebb elválasztó alig szükséges.

Pedig van még élesebb is: az ószlovénnek kétféle orrhangzója, mely helyneveink tanúsága szerint a marahánban közönséges volt, míg a tótban teljesen ismeretlen. Ime néhány példa. **Bars** megye verebélyi járásában: *Dombócz* (Füsshöz tartozó puszta; ószlov. dъbъ: fa, tót. dub: tölgyfa, dubový: tölgyfából való), *Munkács* (Verebélyhez tartozó puszta; ószlov. мака, tót. muka:

* L. ORTVAY: *Magyarország régi vízrajza*. (Budapest, 1882) I. köt. 326. s. k. l.

kín, gyötrelem), *Rendve* (a múlt században is tót lakosságú volt; Czinárnál 378. l. 1237-ben Renduvey; ószlov. ředъ, tót. rad: rend), *Szencse*: tót. Stuča (a múlt században is tót lakosságú volt; Czinárnál 400. l. 1268-ban Schenche, 398. l. 1270-ben Scenthe, 505. l. 1276-ban Zenche, Ortvaynál I, 28. l. a XIV. század elején Senche). — **Nyitra** megye galgócezi járásában: *Péntekfalva* (ma Zelle: tót. Zelenice, Alsó- és Felső-Z.: Dolné- és Horné-Z., Fejérmél X, II, 818. l. 1400-ban Zela alias Píntekfalva; ószlov. pětъkъ, tót. piatok: péntek); nyitrai járásában: *Menge* (ma Menyhe): tót. Mehenice (magyar lakosságú; Czinárnál 287. l. 1272-ben Menyge, Korabinszkynál 408. l. 1786-ban Menge); nyitra z s á m bokr éti járásában: *Krencs*: tót. Kruča (a múlt században is tót lakosságú volt; ószlov. křenati: csavarni). — **Pozsony** megye felsőcsallóközi járásában: *Gomba* (magyar lakosságú; Czinárnál 175. l. 1390-ben Gumba; ószlov. gaba, tót. huba: gomba); nagyszombati járásában: *Dombó*: tót. Dubove (Alsó- és Felső-D.: Dolné- és Horné-D.; a múlt században is tót lakosságú volt; Czinárnál 132. l. 1296-ban Dumbo, 127. l. 1390-ben Dombo, Ortvaynál I, 8—9. l. 1262-ben Dombou, 1277-ben Fuldombo, a XIV. század elején Dombo, Korabinszkynál 124. l. 1786-ban még csak magyarul; ószlov. dąbъ: fa, tót. dub: tölgyfa, dubový: tölgyfából való), *Korompa*: tót. Krupa (Alsó- és Felső-K.: Dolná- és Horná-Kr.; a múlt században is tót lakosságú volt; Czinárnál 253. l. 1256-ban Kurumpa, 250. l. 1394-ben Krompa; ószlov. krapъ: kicsiny, apró, tót. krúpa: dara); pozsonyi járásában: *Péntek-Súr*: tót. Piatkove-Šurovce és Malý-Šur (magyar lakosságú; Korabinszkynál 688. l. 1786-ban még csak magyarul; ószlov. pětъkъ, tót. piatok: péntek), *Stomfa*: tót. Stupava (Czinárnál 424. l. 1271-ben Stomffa és 1390-ben Stompha; ószlov. stapa: mozsár, tót. stupa: kölyű); szab. kir. városai közül: *Nagy-Szombat* (Czinárnál 513. l. 1291-ben Zombath; ószlov. sabota, tót. sobota: szombat); vizei közül: *Dombó* (folyó, említve Dombov, Dumbov alakban egy 1262. évi adománylevélben Ortvay vízrajza I, 277. l.). — **Trencsén** megye trencsényi járásában: *Bolondóc* (ma Beezkó: tót. Beckov; hozzátartozik Somos magyar nevű puszta; Czinárnál 54. l. 1267-ben Bolonduch, 53. l. 1391-ben, 1396-ban és 1438-ban Bolondocz, Ortvaynál I, 98. l. a XIV. század elején Bolondvg; ószlov. bladъ, tót. blud: tévedés).

Ezekhez járul az egész hajdani marahán területen a *Szent*-tel összetett számos helynév is (ószlov. *svęty*, tót. *svätý*, *svatý*: *szent*), melyeknek jelzője bizonyára nem Pannoniából vándorolt ide, hanem a marahánoknál is nasalissal hangzott. Elég bizonyosság rá Szvatopluknak a neve, mely az egykorúak és közel egykorúak szerint *Sfentopulchus* (VIII. János pápa levelében), *Zwentibulc* (Ann. Alamann.), *Zuendipalc* (Vita s. Emmerammi), *Zuentibaldus* (Ann. Fuld.), *Zuendibold* (Regino) és *Σφενδοπλόκος* (Const. Porphy.) volt. Az elősorolt példákban ugyanaz a két orrhangzó tükröződik, mely az ószlovénnek sajátja. Ez még élesebben elválasztja a marahánt a tóttól mint a *g*: *h*; mert a *g*-t a tót legalább egy-két idegen szóban ismeri és *k* praepositíója is lágy mássalhangzóval kezdődő szó előtt *g*-nek hangzik, de a nasalismusról merőben nem tud.

Mind erre azt mondhatná valaki, hogy valamikor a tótban is meglehetett a *g* meg a nasalismus vagy pedig ha nem volt, a magyarban válhatott *h*-ből *g* és fejlődhetett némely hangzók után *n* vagy *m*. Az utóbbi föltevést azonban nyelvünk azonnal lerontja. Van ugyan a magyarban olyan szláv eredetű szó, melyet némelyek *h*-val, mások *g*-vel ejtenek. Ilyen a *haluska*, mely *galuska* alakban is közönséges. Csakhogy amaz is, emez is más-más szláv nyelvből került hozzánk és így szó sem lehet arról, hogy nálunk lett akár a *h*-ből *g*, akár a *g*-ből *h*. A magyar kiejtésnek különben is *g* és *h* egyformán szokott és így semmi oka, mért váltsa föl egyiket a másikkal. Még kevésbbé lehetséges, hogy az a bizonyos *n* vagy *m* fejlődött volna a magyarban. Először is ez *n* vagy *m* mássalhangzótorlódást okoz, melyet nyelvünk inkább kerül, nemhogy maga idézné elő. Azután ez *n* vagy *m* épen csak ott található nálunk, a hol az ószlovénben nasalis hangzó van; másutt hiába keressük. Tehát csak arra lehetne gondolni, hogy a *g* és a nasalismus valamikor megvolt a tótban is. De ilyféle nagyon általános ellenvetéssel nem elégedhetünk meg. Nem engedhetjük el annak a valamikornak pontos meghatározását. Ha a közel múltra tehető, annál jobb; ha nem, akkor vissza szabad menni a X. század elejéig. Ezt azért kell végső határnak kitűznünk, mivel azok a szláv eredetű helyneveink, melyekben *g* és nasalis reflexek vannak, ettől az időtől, vagyis a marahán föld elfoglalásától kezdve származtak nyelvünkbe. Ha a X. század elején azok a sajátságok a tótban

már nem voltak meg, akkor az illető helyneveket semmikép sem kaphattuk tőtből. Minthogy azonban a tót irodalom csak nagyon rövid múlttal dicsekedhetik, még abba is beleegyezőnk, hogy az ellenvető a tótot, ha máskép nem boldogul, legközelebb rokonai-val, a morvával vagy csehhez pótolja. Ez bizonyára nem csekély engedmény; mert valamely nyelvjárásban lehet olyan sajátság, sőt egynél több is, mely legközelebb rokonában sincs meg. Hogy csak egy példát említsek, ott van a cseh ř, mely a tótban ismeretlen. Már most mutassa ki az ellenvető, hogy a morvák vagy csehek ott, a hol az ószlovén *g*-vel és orrhangzókkal szemben ma *h*-t és tiszta hangzókat ejtenek, a X. század elején vagy még később is kétségtelenül *g*-t és orrhangzókat ejtettek. Nagy engedményünk fejében csak annyit kötünk ki, hogy azok a *g*-k és nasalisok hitelesek és eredetiek legyenek, tehát ne koholtak vagy csak látszatosak, se pedig más nyelvből valók; mert se történeti hamisítványt vagy holmi graphikus szemfényvesztést, se pedig kölcsönként pávatollat bizonyítéknak el nem tartozunk fogadni. Akkor aztán elhiszszük, hogy azokat a bizonyos helyneveket tőtből kaphattuk és hogy a tótok ivadékaik lehetnek a marahánoknak. A magunk bizonyítékai alapján, míg le nem rontják, azt vagyunk kénytelenek állítani, hogy a marahánoknak és tótoknak se nyelv, se vér szerint semmi közük egymáshoz. A tót nyelvnek egyébiránt, hogy tekintélyekre is hivatkozzam, a X. század elejére nézve a legtudósabb szlavisták is alapjában csak mai sajátságait tulajdonítják, a melyek között a *g*-nek és nasalismusnak hiánya bizonyára nem utolsó. Azt mondja JAGIĆ: «Hogy a mai tótok őseinél, kik egész bizonyosan már a IX. században mutatták a cseh-szláv nyelvtörzsök kifejlett sajátságait, a Codex Zographensis vagy Suprasliensis ószlovén nyelve nem tehető föl, az egészen magától értő».¹⁾ MIKLOSICH meg a csehben *g* helyett a *h*-t ősréginek tartja²⁾ és ugyanolyan-
nak itéli a nasalisok hiányát is;³⁾ ezt pedig bizonyára a tót nyelvre is érti, melyet mindig csak cseh dialectusnak nézett.

¹⁾ *Archiv f. slav. Philol.* I. köt. 445. l.

²⁾ *Die slav. Ortsnamen aus Appellativen. Denkschriften der kais. Akad. der Wissensch. Philos.-hist. Cl. XXI. B.* (Wien, 1872) 106. l.

³⁾ *Altstov. Formenl.* in Paradigmen IV. 1.

X.

Már most foglaljuk össze a tanulságokat. A Morva-Duna-Garam közti területen, mely hajdan a Szvatopluk birodalmához tartozott, a helyneveknek főképen három rétegét találtuk. Legalul mint legrégebbsük van egy szláv réteg, a marahán, mely végig húzódik az egész területen. Erre kor szerinti rendben ráborul egy magyar réteg, szintén az egész területet foglalva el, kis részben helyenkint német rétegtől takarva. Legfölül mint legfiatalabb következik ismét egy szláv réteg, a tót, mely az előbbi két főrétegtől abban is különbözik, hogy nem terjed ki az egész területre, a mennyiben délen a magyar rétegnek egy nagy részét érintetlen hagyja és északon is nem egy magyar helynevet őriz emlékköül. Dél felé legmesszebbre nyugaton, Morvaország szomszédságában nyomult előre. A marahán réteg helyneveit nem találjuk eredeti alakjukban, mert a magyar nyelvhez idomultak. Mindazáltal megőriztek bizonyos sajátságokat, melyek fölismertetik és egyúttal eléggé meghatározzák annak a szláv nyelvnek is a természetét, melyből tanúságul maradtak. A magyar réteg magába vette a marahán helyneveket, egyeseket könnyen, másokat nehezebben, némelyeket épen nem fölismerhető alakban. Az előbbieket egész vagy elég biztosan rekonstruálhatók, a legutóbbiak már aligha fognak valaha kiválasztva napvilágra kerülni. Ezek olyanok, melyeket a népetymologia vagy a fordítás egészen magyarrá tett, úgy hogy minden marahán szláv nyomuk eltűnt. De a magyar rétegben nemcsak átvett marahán helynevek vannak, hanem nagy számmal eredeti magyar elnevezések is, melyeket új, a marahán korban még nem létesült lakóhelyek keletkezése teremtetett. Ilyenek bizonyára nem kis számmal vannak a kereszténység bélyegét viselő közt is, mindenesetre azok, melyek a XI. századtól kezdve keletkezett helységeket jelölnek. Hogy a magyar réteg mikor borult a marahánra, azt nem lehet ugyan határozott évszámmal megállapítani, mert hisz az nem is történhetett egy csapásra, hanem hosszabb ideig tartott; de kétségekívül a marahán terület elfoglalásával kezdődött és azután a magyarság terjedésével és gyarapodásával tovább folyt. A kezdő pont a X. század elejére esik, a mikor a magyarok megsemmisítették a nagymorva birodalmat és földjét

hatalmukba vették. A magyar foglalást a helynevek föl északra, messze Trencsénen át Zsolnán túlig, Árvába, Liptóba és tovább kísérik. A magyar helynevek, beleértve természetesen az eredetieken kívül a magyarrá alakultakat is, hosszú ideig uralkodtak e területen és részben mind máig élnek, legnagyobb számmal délen, mindinkább gyérülve észak felé. A tót réteg mint legújabb ugyanazt tette a magyarral, a mit ez a marahánnal. Az előtalált helyneveket részint változatlanul, részint átídomítva, részint megmásvítva vette át és számukat néhány újjal szaporította. Egészen új föltűnően kevés van, a mi azt mutatja, hogy a tótok leginkább már létező helységekbe költöztek és nem sok újat alapítottak. A tót rétegnél jobb helyzetben vagyunk mint a marahánnál, a melynek megmásvított helyneveit kielégítő nyelvi és történeti adatok hiányában, legalább ez idő szerint, lehetetlen fölismernünk. Ellenben a tótnál már annyi nyelvi és történeti adat áll rendelkezésünkre, hogy legtöbb esetben ki tudjuk hüvelyezni nemcsak az átvett, hanem a megmásvított helyneveket is.

Hogy a tót réteg mikor kezdett a magyarrá rakódni, arról semmi biztos adatunk nincs. A legrégebb nyom, melyet találtam, a Vág folyó nevének *Vaha* alakja 1271-ről, melyben a marahán *g* helyén a cseh-morva-tót *h* van. Ez adat azonban keveset nyom. Először is nem teszi kétségtelenné, hogy azok a szlávok, kiket a *g* helyett *h* alapján a XIII. század vége felé a Vág vidékén föltételeztet, csakugyan tótok és nem csehek vagy morvák voltak; másodszor pedig íráshibából is származhatnak oly módon, hogy az oklevél írója *gh*-t akart írni, mint előbb is, utóbb is előfordul a Vág neve *gh*-val (*Vagh*, *Wagh*, *Waagh*), de véletlenül kifelejtette a *g*-t. A ki netán a *gh*-ból akarna *h*-forma hangot kihozni, annak szolgáljon fölvilágosításul, hogy a magyarországi oklevelekben *g* mellett a *h* csak diakritikus betű volt, mely azt jelezte, hogy a *g* ez esetben nem *gy*-nek, hanem *g*-nek ejtendő. Így egyelőre, míg szerencsésebb kutató nem segít rajtunk, biztos adat nélkül vagyunk és csak általánosságban tudjuk, hogy a hajdani marahán területen a tót helynevek legkésőbbben lépnek föl. Sehol sem mutatkoznak sem a magyar, sem a német helynevek előtt, hanem mindenütt csak ezek után. A történetírók dolga marad ez alapon tovább építeni és pontosabban meghatározni, hogy a tótok mely időtől kezdve és mily módon szivárogtak be hozzánk. Mert hogy nem egyszerre

egész áradatban nyomultak be, hanem hosszú idő alatt kisebb-nagyobb csapatokban költöztek ide, azt a tót helyneveknek lassú terjedése, tovább-tovább harapódzása mutatja. A csendes beszivárgás nem oly föltűnő, hogy nagy figyelmet keltene és így széles körben híre maradjon. Itt tehát csak az egyes helységek történetéből remélhetünk fölvilágosítást.*) De akármire mennek majd a történetírók, gondos vizsgálat után legalább arról az egyről megfognak győződni, hogy a tótok nem vérszerinti utódjaik a marahánoknak. Erről helyneveink tanúsága szerint szó sem lehet. A két szláv helynévréteget, a marahánt és a tótot, ugyanis nemcsak az választja el egymástól, hogy közbül esik a magyar, a mi elvégre is csak időbeli dolog volna, hanem még inkább az, hogy ez a két szláv réteg igen éles nyelvi eltérést mutat. Ez eltérés, mint láttuk, oly tetemes, hogy a két nyelvet és következőké a két népet azonosítani lehetetlen. Ily nagy nyelvi eltérés nélkül azt lehetne gondolni, a mit elég gyakran állítottak is, sőt már csaknem dogmává tettek, hogy a marahánok ma is élnek a tótokban, és a három helynévréteg keletkezését úgy lehetne képzelni, hogy a magyarság az itt talált szlávtságot egy időre visszaszorította, míg ez utóbb megint erőre kapva ismét a magyarságot szorította vissza. Így váltotta volna föl az eredeti szláv réteget a magyar és ezt végül újra az eredeti szláv. De mindezt halomra dönti maga a két szláv réteg, mely úgy elválik egymástól, mint az olaj a víztől. Olyan szláv nyelv, a milyen a marahánoké volt, többé nem él; a marahánok tehát végkép eltűntek a föld színéről. Hogy hová lettek, arra feleletet ad az, hogy szavaiknak egy jelentékeny része tovább él a magyarban. A hová szavaikat rejtették, ott rejlenek ők maguk is. Magába olvasztotta a magyarság, mint magába olvasztotta a pannon szlávokat is, kik a marahánokkal a magyarban megőrzött bőséges szókincs tanúsága szerint egy nyelvet beszéltek és egy törzsökből valók voltak.

De hát ott vannak a mai morvák, kik legközelebbi rokonaik

*) A múlt század elejére nézve sok beces adatot szolgáltat ACSÁDY IGNÁC munkája: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában* (*Magyar Statisztikai Közlemények*. Új foly. XII. köt. Budapest, 1896). Igen tanulságos továbbá KÖRÖSI JÓZSEF dolgozata: *Magyarosodás és eltótosodás Nyitramegyében* (*Budapesti Szemle* 1896. LXXXVI. köt. 234. sz. 394—418. l.).

a tótoknak és már csak bizonyosan ivadékaik a régi morváknek! Erre az ellenvetésre már régen megfelelt DÜMMLER,¹⁾ midőn 1854-ben kimutatta, hogy semmi történeti bizonyág nincs, mely a régi és mai morvák azonosságát igazolná, sőt minden adat az ellenkezőre utal. Állítását máig sem birták megczáfolni sem a történetírók, sem a nyelvészek. Sőt a mit DÜMMLER történeti úton fölötte valószínűvé tett, azt a hajdani és mostani morvák nyelve teljes bizonyosságra emeli. A marahánok nyelve, a hogy a magyarban tükröződik, oly sajátásokat mutat, a milyenekkel a morvák nyelve sem ma nem bír, sem a X. század elején nem dicsekedhetett. A marahán nyelv ószlovén volt, a morva pedig ép úgy cseh nyelvjárás, mint a tót. Még azt sem lehet gondolni, hogy a morvák elcsehesedett marahánok, mert a magyarok a nagymorva birodalom megdöntése után a mai Morvaországot is legalább egy félszázadig nemcsak birták, hanem lakták is²⁾ s ez időben a megmaradt és bizonyára nagyon megfogyott marahánok csak megmagyarosodhattak. Azután pedig már nem igen találkozhatott elcsehesíteni való marahán. A morvák tehát ép úgy, mint a tótok még időben sem közvetlen utódaik a marahánoknak, a mennyiben nem nyomban ezeket, hanem jóval későbbben csak a magyarokat követték abba az országba, mely azontúl hazájuk lett. A tótok sem közvetlenül a marahánok, hanem szintén csak a magyarok után jöttek, még pedig sokkal nagyobb idő múlva, mint a morvák. Hogy honnan eredtek, arra megfelel nyelvük, mely a cseh nyelvnek legkeletibb ága. Megindultak Csehországból és Morvaországon át beszivárogtak a Morva-Duna-Garam közébe oly korban, mikor a marahánok többé nem éltek és a magyarok már rég urai voltak e területnek. A helynevek bizonyítják, hogy a tótok soha és semmikép sem érintkeztek a marahánokkal. Egyetlen egy marahán eredetű helynevet sem vettek közvetlenül maguktól a marahánoktól, hanem mind csak másodkézből a magyaroktól, sőt gyakran épen harmadkézből a németektől kapták. Általában összes helyneveik, mint nyelvi és történeti adatok alapján kimutatható, mind újabbak a magyar és német helyneveknél.

¹⁾ *Die pannonische Legende vom heiligen Methodius* (Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. XIII. köt. 169—178. l.).

²⁾ CONSTANT. PORPHYR. *De administrando imperio* cap. 41. és 42.

Ki akkor a régibb lakó, ki a későbbi jövevény? Kétségkívül mindig régibb lakó az, a ki a hely nevét tovább adja, mint az, a ki átveszi, és az utolsó átvevő minden bizonynyal a legkésőbbi jövevény. Ezt a tót helynevekre alkalmazva, mindenki csak arra a következtetésre juthat, hogy a tótok, minthogy a legkésőbbi átvevőknek bizonyulnak, szükségképen a legkésőbbi jövevények is. Így merő koholmány, hogy a honfoglaló magyarok már itt találták őket és voltaképen tőlük hódították el e földet. A tótok még akkor mélyen az idők méhében rejtettek és épenséggel nem születtek oly korán, mint JAGÓ és követői szeretik gondolni, a kik a pusztá képzeletből meritve azt állítják, hogy Morvaország nyelvi viszonyai már a IX. században olyanok voltak, a milyenek ma, s így a régi marahánok ugyanazt a cseh nyelvjárást beszélték, a melyet a mostani morvák beszélnek, valaminthogy ugyanakkor Magyarország északnyugati részét már a tótok lakták, még pedig jóval nagyobb területen, mint ma; sőt egyikükkel a káprázat már azt láttatja, hogy még Pannoniának is nagy része tót volt.*) De szükségképen ilyen eredményre kellett jutniok, mikor nem hallgattak a magyar nyelv vallomásaira, mely mint egyetlen hiteles szem- és fültanu egyedül tehet e kérdésben igaz bizonyosságot. Megvetve a valót, csak meséhez folyamodhattak. Bizony pedig úgy áll a dolog, hogy beteljesedett rajtunk a magyar közmondás. Országunk északnyugati része a honfoglalás előtt marahán volt, a honfoglalás után magyarrá lett és hosszú ideig az is maradt, míg utoljára be nem költözött oda a tót és majd teljesen ki nem szorította a magyart. És mégis azt híresztelik, hogy a magyar verte ki valamikor a tótot a házából és hogy a szemmel látható tót terjeszkedés csak visszafoglalás. De mért ne híresztelnék, mikor a magyar történetírók is, hiszékenységgel pótolva a kutatást, valónak fogadták e mesét, sőt egyikük MUNKÁCSY MIHÁLYVAL is elhitette, a ki történeti tanácsadójában bízva, a honfoglalás képén tótokkal fogadtatja Árpádot. Kár, hogy a mester nem örökítette meg a képen tudós sugalmazóját is.

*) VONDRÁK: *Altslov. Studien* 80. 1.

XI.

Tehát a morvával együtt a tót sem akadály, hogy Nagymorvaországba a IX. században oly szláv népet ne tegyünk, mely az ószlovént anyanyelvétül beszélte. Sőt többet tapasztaltunk. A magyar nyelvben megőrzött marahán helynevek bizonyossága szerint az a IX. századbéli marahán szláv nép szakasztott olyan nyelvet beszélt, a milyen az ószlovén. Itt tehát ugyanarra az eredményre jutottunk, a mire Pannoniában. A helynevekben olyan szókincsre építettünk, a melyről nem mondhatni, hogy akárhonnán való lehet s így nem tudni, hová való sajátságokat mutat. Itt minden egyes szónak pontosan tudjuk származásának helyét. Apróra ismerjük, melyik pannon, melyik marahán, sőt azt is meg tudjuk mondani mindenikről, hogy Pannoniának vagy Nagymorvaországnak mely részén vagy pontján eredt. Így a mi nyelvi sajátságokat mutatnak, nem lehet kétség, hogy mely nyelvnek tulajdonítandók. Az adatok ugyan se Pannoniára se Nagymorvaországra nézve nem hézagtalanok, de egyrészt kölcsönösen kiegészítik egymást, másrészt meg szláv eredetű közszavainkat fölvilágosítva, innen nyerek teljességet. A helynevek kétségtelenné teszik, a mit eddig sem tudtunk máskép gondolni, hogy szláv eredetű régi szavainak nagy sokasága nem innen-onnan összekapzkodott czókmók, hanem egészében Pannoniában és Nagymorvaországban szerzett egységes szókincs. Szláv eredetű régi helyneveink teljesen ugyanazokat a nyelvi sajátságokat mutatják, melyeket szláv eredetű régi közszavaink, és megfordítva. E sajátságok pedig mind a hány, egyenesen az ószlovén nyelvre vallanak. Az ószlovénnek kétféle nasalisa és kétféle félhangzója híven tükröződik a mi régi szláv jövevény-szavainkban; annak jellemző *št*, *žd* hangkapcsolatát, *l* epentheticumát és a cseh-morva-tót *h*-val szemben *g*-jét teljes megegyezésben mutatják ezek is. És e részben nincs különbség pannon és marahán közt. Az ószlovén *g*-t ép úgy *g*-nek és nem *h*-nak ejtette a marahán mint a pannon. Methodius érsek marahán papot jelölt ki utódjának, a kinek Gorazdъ volt a neve, *g*-vel és nem *h*-val. Ha pedig azt hiszi valaki, hogy csak Methodius ejtette kijelölt utódja nevét *g*-vel, akkor ott találja sok marahán eredetű *g*-s helynevünket.

Mínthogy Pannoniából csak azt a kis részt vettük tekintetbe, a hol ma vendek laknak, az elősorolt helynevekben nem sok szóról

találunk adatot arra, hogy közös volt mind Pannóniával, mind Nagymorvaországgal. Sokkal többet találnánk, ha egész Pannoniát vetnők össze Nagymorvaországgal. De megelégedhetünk a kevéssel is, mert célunknak teljesen megfelel. Ilyen közös szó volt *grънь-čarъ* (fazekas), mely mint helynév Vas megyén kívül (Gerencserőcz, 1366-ban még Gerencsér) fenmaradt Komárom, Nyitra és Pozsony megyékben is (Gerencsér). E szó a vendeknél csak a magyarból ismeretes, a tótoknál pedig *h*-val hangzik (hrnčiar). Föltűnő, hogy az ószlovén *ъ* és *a* ellenére a magyarban nem mélyhangú, hanem mind pannon, mind marahán területen mint helynév *Gerencsér*, mint közszó *gerencsér*, *gelencsér*, *göröncsér*, *gölöncsér*, tehát magashangú lett. Ennek az a magyarázata, hogy az ószlovénben az *ъ* hajlandó volt *ъ*-be átmenni és így abban az időben, mikor a mi nyelvünkbe jött, e szó Pannoniában is, Nagymorvaországban is már bizonyosan *ъ* helyett *ъ*-vel hangzott és akkor az eleje magashangú lévén, a magyarban *a*-ja kénytelen volt a hangzóvonzatnak engedni. Egy másik közös szó *gradъ* (fal, vend. grád, tót. hrad : vár), mely mint helynév alapszava Vas és Trencsén megyében (Gradistya, Gradna) fordul elő. Harmadik közös szó *kovačъ* (kovács), mely vas- és bars megyei helynévnek (Kovacsócz, 1366-ban még Kovácsfalva, és Kovácsi) szolgál alapszavául. Közös szó továbbá *svetъ* (szent), mely mind a pannon, mind a marahán területen számos helynévnek jelzője és Szvato-pluk nevének marahán alakjában is megvan. Végül még közös szó *šabota* (szombat), mely mint helynév Vas és Pozsony megyében (Mura-Szombat, Nagy-Szombat) maradt fenn. A ki csekélyli e számot, vegye egész Pannonia helyneveit és akkor jóval több közös szót fog találni. De nem a szám teszi, se az, hogy e szók Pannoniában is, Nagymorvaországban is egyáltalában megvoltak, hanem az a fontos, hogy mind a két területen először is azonos és másodsor ószlovén alakban voltak meg. Ebből következik, hogy a pannon és marahán szlávok ugyanazt a nyelvet, még pedig az ószlovént beszélték. Ezt teljesen megerősítik legrégebb szláv eredetű nagyszámú közszavaink, melyek nem származhatnak sem egyedül Pannoniából, sem egyedül Nagymorvaországból, hanem szükségképen mindkét területről kerültek nyelvünkbe és mégis tökéletes megegyezést és elvitázhatatlan ószlovén bélyeget mutatnak. A magyar nyelv tehát arról tanúskodik, hogy ugyanazon a vidéken, a hol kétségtelen történeti bizonyosság szerint maga az ószlovén irodalom keletkezett,

ez irodalom nyelvét is nemcsak beszélhették, hanem valósággal beszélték is. Van-e pedig a magyar nyelven kívül más tanu? És tanúsága nem kifogástalan-e? Kell-e, lehet-e, szabad-e tehát «a szlávok szent nyelvének» hazáját másutt keresni, mint a hová ez egyetlen és igaz tanu helyezi? Akár tetszik valakinek, akár nem, a való mindenesetre az, hogy az ószlovén nyelv oly földről való, mely most már ezer év óta magyar birtok, és oly egytörzsű két szláv népé volt, mely a honfoglalás után csakhamar teljesen magyar lett.

Arra nem vagyunk és nem lehetünk büszkék, hogy az ószlovén nyelv bölcsője éppen Pannoniában és Nagymorvaországban ringott. Nekünk semmi érdemünk benne. De ha büszkék volnánk is rá, a miatt talán csak nem válik az igazság nem igazzá. Mi csak azon örvendhetünk, hogy oly derék és a művelődésre oly fogékony két nép olvadt a magyarságba, szaporítva és gyarapítva ennek nemes tulajdonságait. Nem méltatlanok egyesültek, mert a magyar sem volt az a vad, barbár csorda, a melynek rémületükben a nyugati krónikások festették. A byzantiumi írók, kik közelebbről és jobban ismerték, tudákos dőlyfük mellett is máskép szólnak róla. A magyarnak államalkotó tehetségét ezer év múlva is hirdeti országa, melyet oly földön alapított, a hol előtte nem birt maradandót teremteni se római, se hun, se avar, se germán, se szláv. A beolvadt pannon és marahán szlávok kétségkívül jótékonyan hatottak a magyar művelődésre. Ezt elismerünk nem válhatik szégyenünkre. De igazságtalanok volnánk a honfoglaló magyarok iránt, ha a mértéket a pannon és marahán eredetű szláv jövevényszók száma szerint állapítanók meg. Nem minden átvett szó jelentett a magyar előtt addig ismeretlen fogalmat. Minden beolvadó nép számos oly szót visz át új nyelvébe, melyre ennek nincsen szüksége. Így volt ez nálunk is. E miatt sok eredeti magyar szó veszendőbe ment s helyét pannon-marahán szláv szó foglalta el. A Halotti Beszéd első megszólítása (feleym) tiszta magyar, a második (bratym) már szláv jövevény. Az egyik ugyanazt jelenti, a mit a másik; a kölcsönvételre tehát nem volt szükség és mégis megtörtént, sőt ez esetben a kölcsönvett máig már teljesen kiszorította az eredetit. Igen sok szónál ugyanerre az eredményre jutnánk. Miről tanúskodik tehát nyelvünkben az a nagymennyiségű pannon-marahán jövevényszó? Egyrészt minden

esetre arról, hogy a magyar tanult, művelődött; másrészt azonban arról is, hogy hódított. Ép oly oktalan az a magyar, a ki e szavainkat rösteli, mint az a szláv, a ki fölhányja. A magyar csak akkor röstelhetné, ha általában tanulni, a szláv pedig csak akkor hányhatná föl, ha különösen szlávtól tanulni szégyen volna. A hódítás meg talán egy kicsit még dicsőség is. A magyar magába tudott olvasztani két olyan szláv népet, mely abban a korban joggal mondhatni a legkülönb volt, melyet a nagy tudós Cyrillus és a nagy érsek Methodius arra találtak méltónak, hogy legjobb erejüket neki szenteljék. És ki meri állítani, hogy ezt a magyar nem jósággal, hanem kegyetlenséggel tette, mikor minden történeti bizonyíték arról tanúskodik, hogy a meghódoltakkal nemesebben bánt, mint abban a korban akármely más nép.

A honfoglaló magyar sok tekintetben jobb volt nemcsak a hírénél, hanem azoknál is, a kik rossz hírét költötték. A kegyetlenség nem volt természetében. A legyőzöttet, ki hogy érdekelte, vagy megvetette, vagy megszánta. A meghódolót nemcsak megkímélte, hanem oltalmába fogadta és magához emelte. Más hódítók csakhamar leszállottak az uralomról és elvegyültek a meghódítottak közt. «Die schnellen Herrscher sind's, die kurz regieren.» A magyart ellenben okos és emberséges bánása megőrizte; nem ő merült el a meghódított népekben, hanem megfordítva ezek ő benne. Fölszította a honfoglalás után a pannon és marahán szlávokat, az avar maradványokat és más néptörödékeket, mint fölszította későbbben a besenyőket, kúnokat és törököket; maga pedig megmaradt magyarnak ezer év múlva is. Van-e sok ehhez fogható példa a világtörténetben? Hogy milyen uralkodónak kellett lennie a magyarnak, azt megmutatja a sok beköltözés. Nem lakott új hazájában még száz esztendeig, mikor bizalommal kezdett jönni hozzá egyik nép a másik után. «Bejöttek, valamint Géza fejedelem, úgy más királyok idejében is csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények és majd minden külső nemzetből, mely az ég alatt van, a kik a királyoknak vagy az ország többi urainak szolgálynak, tőlük hűbéreket szerezve, idő jártával nemességet nyertek» *). Mint a meghódoltak úgy az eleinte beköl-

*) SIMONIS DE KÉZA *De originibus et gestis Hungarorum libri duo.* Appendix, cap. I. §. 18

tözők is mind elvegyültek a magyarságban, hasonlóképen a kisebb számú későbbiek is; csak a legutoljára jött nagyobb népek őrizték meg nemzetiségüket. Nincs Magyarországon ma oly nemzetiség, mely azzal dicsekedhetnék, hogy itt őslakó, akár csak abban az értelemben is, hogy legalább a magyarnál előbb költözött e földre. Egytől-egyig mind jövevény és egytől-egyig újabb jövevény a magyarnál. Ma már csak a vendekről és tótokról állott fenn az a hiedelem, hogy a honfoglaló magyarok előtt birták Magyarországnak egész nyugati részét. Ezt helyneveink vizsgálata gyökeresen lerontja. Az ószlovén nyelv hazáját keresve, arra az eredményre jutottunk, hogy a vendek és tótok csak jóval a magyar honfoglalás után költöztek Magyarországra. Ezzel kitünt, hogy az összes ma élő nemzetiségek között Magyarországnak legrégebb lakója maga a magyar, a ki ez országot teremtette és ezer éven át mind máig megtartotta.

VOLF GYÖRGY.

Esperest, öspöröst. A NyK. XXVI. k. 4. füzetében SZINNYEI J. e szónak egy új magyarázatát közölte, melynek főnehézsége kétségtelenül a két feltételezett olasz *preste* és vel. *prešt* alak, melyeken bizonyítása alapul.

Kiindulva SZINNYEI okoskodásának utolsó részéből, mely szerint az *öspöröst* szónak első tagjában az ÉrdyC.-ben előforduló «*atya*» jelentésű *ös* keresendő, mely címmel az ÉrdyC. bizonyossága szerint, úgy látszik, egyáltalában papokat, szerzeteseket illettek (v. ö. pl. ÉrdyC. 633.), nagyon valószínűnek tartom, hogy az *öspöröst* a régi magyar *ös* = atya, pater és a ném. *Propst*-nak összetétele. Hogy a ném. *Propst*-nak megfelelő magy. alakja magashangúvá lett, az összetételnek első magashangú *ös* tagjának befolyása alatt történt; hozzájárulhatott az umlautos ném. alakok (Pröpste, pröpstlich, Pröpstin) hatása is. Más hangtani nehézséget, mely bizonyításra szorulna, nem látok. A magy. *esperest*, *öspöröst* és ném. *Propst* szónak jelentése pedig teljesen összevág. A NySz. szerint *esperest*: antistes diocesis P. P. archidiaconus P. P. Bl. [Unterdechant, Senior], Cz. F. szerint: «A latin és görög kath. egyházi rendben oly személy, ki valamely püspök-megyei nagyobb vagy kisebb kerületnek főnöke... A protestáns egyházban szinte kerületi főnököt jelent, kit másképp latin néven seniornak is mondanak; SANDERS szerint: «Propst» bei den Katholiken Vorgesetzter in Klöstern und Stiftern (= magy. prépost) ... bei den Protestanten: ein höherer Geistlicher (auf den Superintendenten folgend).

JACOBI GYULA.

Az oláh nyelvbe átment magyar szók.

I.

Egy jeles oláh nyelvész, TITKIN, a GRÖBER-féle *Grundriss der romanischen Philologie* cz. nagy gyűjteményes munkának I. kötetében, a mely 1888-ban jelent meg, az oláh nyelvbe került idegen szóknak a következő igen kétes értékű statisztikáját adja: «Nimmt man, mondja TITKIN, das CIHAC'sche (freilich unendlich viel falsche Etymologien enthaltende) *Dictionnaire* zur Grundlage, so erhält man, nach einer von mir vorgenommenen ungefähren Schätzung, folgende Zahlen: 3800 slavische, 2600 volkslateinische, 700 türkische, 650 griechische, 500 magyarische und 50 albanesische Vokabeln.» A szláv nyelvből behatolt szók mennyiségét, épen mert oly roppant nagy, csak olyan bajos határozott számmal kifejezni, mint akár a latin népnyelvből átörökölt nyelvkincs nagyságát, de méltán kérdezhetjük, mi szükség volt ŞĂINEANU 1885-ben megjelent értekezése után a törökből került szók számát CIHAC oly annyira megbízhatatlan összeállításából megállapítani? De ez még hagyján! Hiszen ha CIHAC műve TITKIN ítélete szerint is annyira zavaros forrás, a szaktudós amúgy is tudni fogja, hogy jó lesz ŞĂINEANU munkáját is megnézni, TITKIN idézi is a források közt, csakúgy mint GASTER is, a hol a török nyelv hatásáról szól (u. o. 413. l.). De hogy a magyar nyelvből kapott szókról hol lehetne tájékozást nyerni, azt sem TITKIN, sem GASTER egy árva szóval sem említi, úgyhogy az ember csakugyan azt a benyomást kaphatja, hogy az e téren kifejtett kutatás eredmény nélkül maradt, «fără succes» a mint ŞĂINEANU az oláh philologia történetéről írt, különben sok tekintetben igen becses művében mondja (*Istoria filologiei române*. Bukarest 1892. 309 l.). Akkor, mikor ŞĂINEANU említett művét írta, ez az ítélet már semmikép sem felelt meg a tényállásnak. És ezt tudnunk és hirdetnünk, közös érdekünk, csakúgy a mint nekünk magyaroknak és oláhoknak, vállvetve kell dolgoznunk az ide vágó problémák megoldásán, mert kit érdekel, ha minket, magyarokat és oláhokat nem, hogy a magyar nyelv milyen nyomot hagyott az oláh nyelvben?

Hogy ez az annyira kívánatos együttműködés, az eredmények kölcsönös fölhasználása és ismertetése milyen gyenge lábon áll, arra majd csattanós példát hozok föl értekezésem legvégén ŠĀINEANU épen említett munkájából, a hol a kérdésnek a visszáját, az oláh nyelvnek a magyarra gyakorolt hatását fogom, ha mindjárt csak futólag is, érinteni, itt csak egy első lépést kívánok tenni, hogy az együttműködés útját egyengessem, másokra, hivatottabbakra, bízom a munka folytatását.

A legújabb magyar munka, a melyről ŠĀINEANU említést tesz, ALEXICS értekezése (*Magyar elemek az oláh nyelvben.* Budapest, 1888; különlenyomat a Nyr.-ből), azóta tudtommal minálunk nem foglalkozott senki sem behatóbban a kérdéssel. De megjelent Bukarestben 1892-ben egy oláh munka: SIMEON C. MĂNDRESCU *Elemente ungurești în limba română*, a melyről minálunk alig vettek tudomást, nem hogy kellően méltatták volna (l. NyK. 23:328—331. l.), pedig már ŠĀINEANU kicsinyítő ítélet is fölkelhette volna szakértőink figyelmét. ŠĀINEANU ugyanis az idézett helyen ezt mondja róla: «Itt a szerző megkíséرتi a tájszóknak a tisztán népies elemektől való különválasztását, de nem érinti sem az átvett szók hangtani oldalát, sem culturalis jelentőségét.» Tudva azt, hogy ALEXICS értekezésének főhibája az, hogy egy egész rakás olyan szót vett föl jegyzékébe, a mely csak igen kis területen, még pedig olyan területen használatos, a hol a magyarokkal való érintkezés igen sűrű, hogy nem egyszer olyan szót is említ, a melyet épen csak egy helyen «hallott», nem tudjuk kitől, milyen körülmények közt — mondom, ismervé ALEXICS értekezésének e főhibáját, csak örömmel értesülhetett a szakértő arról, hogy valaki különválasztotta a tájszókat az általánosan ismert szóktól, mert a magyar hatásról tiszta képet csak úgy alkothatunk magunknak, ha tudjuk, milyen szók hatoltak az egész oláh nép vagy legalább annak jó részének a nyelvébe, és ha semmikép sem téveszthetjük össze ezeket a szókat azokkal, a melyeket egy magyarul talán jól tudó, mondjuk aradi vagy szalontai oláh talán nem is rendszeren, hanem csak elvéve használ. Igaz, hogy ALEXICS meg szokta mondani, hogy ez vagy az a szó hol járatos, melyik szó általánosan ismeretes, úgyhogy még az is, a ki nem tud egy árva szót sem oláhhul, körülbelül kiböngészhetné értekezéséből azokat a szókat, a melyek összeállítása ránk nézve első sorban érdekes, és ezért nagy igazságtalanság eredménytelennek mondani dolgozatát, de igaz, hogy ALEXICS-nak magának kellett volna ezt a munkát végeznie és igaz az is, hogy ALEXICS értekezésében a nemszakértő előtt sokkal nagyobbnak tűnhetik föl a magyar hatás, mint a milyen tényleg. ALEXICS ugyanis több mint 1000 magyar szót mutat ki az oláh nyelvben és mikor ezt a tényt főlemlíti és összeveti az előbbi kutatás eredményeivel, így folytatja: «A mi az én összeállításomat illeti, meg kell

jegyezmem, hogy az épen nem teljes, bizonyára lesz még elég anyag, kivált a provincialismusokból, a mely nincsen benne képviselve* (129 l.). De bocsássuk meg az akkor még egészen fiatal, kezdő tudós-
nak ezt a kicsit megfontolatlan kijelentést, a melyet a 121. lapon a *Tanulságok* cím alatt olvasható fejtegetések amúgy is mérsékelnek, és ne ítéljük meg igen szigorúan azért sem, mert a nagy anyagot, a melyet összehordott és nagyjában helyesen, helyesebben mint akárki is ő előtte, elénkbe tárt, nem rendezte el úgy, hogy tiszta képet alkot-
hassunk magunknak arról a mélyre menő magyar hatásról, a melyet az oláh népnek a nyelve olyan vidékeken is hirdet, a melyek ma már mesz-
sze esnek a magyar műveltség hatáskörétől.

MÁNDRESCU munkája kétségkívül nagy haladást jelent: tisztán helyi természetű kifejezéseket csak elvétve vett föl, az általánosan ismert szókat meg épenséggel egészen külön csoportba állította: nem zavar bennünket a legfontosabb szók tárgyalása közben a sok nem oda tartozó mert csak helylyel-közzel használt, jóformán meg sem honosodott, kóbor idegenszerűség. Hogy MÁNDRESCU igazságtalan ALEXICS-csal szemben, hogy a magyar akadémiára haragszik, mert ALEXICS értekezését kitüntette — ALEXICS a kezdők buzdítására szolgálo, 15 aranyból álló Sámuel-díjat kapta — az mind kevésbbé érdekel bennünket, hiszen MÁNDRESCU is kezdő, ez az értekezés első tudományos munkája, a mely, mondhatjuk, becsületére válik, a fiataloknak pedig sehol a világon sem tisztje higgadtan igazságot szolgáltatni a küzdő felek közt.

Mielőtt áttérek MÁNDRESCU munkájának beható ismertetésére, röviden szólanom kell az oláh írásjelek értékéről és forrásairól.

Az *ă* (*ě*) jel egy tompa hangot jelöl, a mely körülbelül a német szóvégű *-e*-nek (*trage, sage*) felel meg (ALEXICS *ă*, SZINNYEI *ě*, MIKLOSICH *ę* jellel írja); *î* (*â, ê*) MIKLOSICH-csal együtt egy energikusabb *ă*-nek mondható (ALEXICS *ě*, SZINNYEI *î*, MIKLOSICH *î*); *ĩ* = *j*, illetőleg az előtte való mássalhangzó jésülésének jele; *ĩ* azonkívül redukált *i*-t jelent kettős hangzók végén, úgy mint *ĩ* a redukált *u*-t; az *e*-ből keletkezett *ea* és az *o*-ból lett *oa**)-ban az első hangzó egészen röviden hangzik; *s* = *sz*, *ș* = *s*; *ț* = *cz*; *c* *e* és *i* előtt *cs*-nek ejtendő, más hangzók előtt a *cs*-t

*) *Ea, oa* h. sokan ékezett *é*-t, *ó*-t irnak, én az ékezettel mindig csak a hangsúly helyét jelölöm. Az oláh nyelvben, a hol a hangzó, ha hangsúlytalan, annyira módosul (*a*: *ă*-vé, *e*: *î*-vé, *o*: *u*-vá lesz), rendkívül fontos a hangsúly helyét tudnunk, ha a hangtani fejlődésről tiszta képet akarunk kapni, azért minden szón, ha lehetett, megjelöltem a hangsúly helyét, úgy a mint ezt pl. MIKLOSITS, CIHAC, GASTER teszik. ALEXICS a hangsúlyról nem szól semmit, nem tudom tehát, vajjon a magyarok közvetlen közelében

úgy jelölik, hogy a *c* után *ř*-t vagy egy nem ejtetett *e*-t írnak; szakasztott ugyanazokban az esetekben ejtendő a *g dzs*-nek; ha *e* vagy *i* előtt *k* vagy *g* ejtendő, *ch*, *gh*-t írnak, a mi azonban egyúttal a *ty* és *gy* jele; *j* = *zs*.

ALEXICS átírása különösen egy pontban nem felel meg az irodalmi (de egyszersmind a romániai és az előttem ismert erdélyi népies kiejtésnek sem): *d* és *t e* és *i* előtt nem lágyulnak *d'* és *t'*-vé, úgy annyira nem, hogy CARAGIALE egy pompás szatirájában (*un pedagog de școală nouă*) külön megjegyzi, hogy Magyarországból származó hőse a *d*-, *t*-ét az említett esetekben *gy*, *ty*-nek ejti.

A források közül, a melyeket használtam, csak hármat emelek ki külön.

A ki az oláh nyelvvel tudományosan akar foglalkozni, valóságos kincses bányát talál MIKLOSICH nagy tanulmányában, a mely e szerény cím alatt: *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte* jelent meg a *Sitzungsberichte* 98—102. kötetében 1881 és 1882-ben és azután külön is (idézem: MIKLOSICH *S. B.*). Semmi sem jellemzi ALEXICS kezdő voltát jobban, mint az a tény, hogy ezt a több száz lapra terjedő nagy munkát, a mely annyira részletes, hogy belőle csaknem az oláh nyelv etymologiai szótárát meg lehetne írni, nem ismeri. MĂNDRESCU ugyan fölemlíti forrásai közt, de értekezésében sehol sem említi MIKLOSICH nevét, pedig ha oláh szó származásáról van szó, egy névnek sincs annyi súlya, mint épen az övének.

ALEXICS értekezése után jelent meg GASTER oláh chrestomatiája (*Chrestomatie roumaine* I és II. Lipcse és Bukarest 1891), de MĂNDRESCU sem használta még ezt a gazdag forrásmunkát, a mely a régi nyelv anyagát a II. kötet végén található részletes szótár által jóval hozzáférhetőbbé tette (idézem: GASTER). A nagy oláh nyelvtörténeti szótár, a melyet HASDEU szerkesztett, a *B* betű elején megakadt, TITKIN jeles szótára még az *A* betűn sincs túl, úgy hogy egyelőre GASTER indexének kell pótolnia a nyelvtörténeti szótárt.

Az oláh irodalom a XVI. század közepe tájt kezdődik, ennél régiebb adatokat sem ALEXICS, sem MĂNDRESCU nem idéz. De az oláh vajdák udvarán kelt és a hivatalos bolgár nyelven írt okiratokban a XV. századba is követhetünk egy-egy a magyarból az oláhságba került szót. Az idő rövidsége miatt ezekből csak itt-ott közölök többet, mint a mennyit

nem őrzik-e meg a magyar szók részben a magyaros hangsúlyt is, csak épen a magyar *kocsis* másáról a *cociș* szóról tudom, hogy Nagy-Szeben környékén, a hol e sorokat írom, *cociș*-nak mondják, míg Magyarországon a *cóciș* hangsúlyozás hallható.

MILETIČ összeállított *Novi vlaho-bulgarski gramoti ot Brašov*, Szofia 1896 cz. munkája végén a «*Leksikalni osobenosti*» (lexicális különösségek) című fejezetben 136—152. l. (idézem: MILETIČ).

A kisebb szótárak közül, a melyeket szintén egyszerűen a szerző nevén fogok idézni, a következőket használtam: THEOCAR ALEXI, Rumänisch-deutsches und Deutsch-rumänisches Wörterbuch. Brassó 1894; SAB. POP. BARCIANU, Wörterbuch der rumänischen und deutschen Sprache. Nagy-Szeben 1886 (csak az oláh-német részt használtam); GHETIE JÁNOS, Román-magyar szótár. Budapest 1896; LAZÁR ŞAINEANU, Dicţionar germano-román. Bukarest 1887; *czyrill szótáron* értékek egy kis oláh-német szótárt (*románesc-nemţesc*), a mely még tanulókorom óta tulajdonom és a melyet, ha nem tévedek, a 60-as évek elején PETRI adott ki N.-Szebenben (címlapja kiszakadt).

A nép nyelvét csak Nagy-Szeben környékéről ismerem, a hol nevedtem, különösen Besinarból, a mely csak $\frac{3}{4}$ órányira van nyaraló helyemtől, úgyhogy munka közben is többször átrándulhattam, hogy az ottani nyelvhasználatról tájékozást szerezzek.

Az idevágó kutatásnak legelső és legfontosabb föladata meggyőződésem szerint az, hogy tisztán megállapítsa azt a hatást, a melyet a magyar nyelv az összes oláhságra gyakorolt, azért különös figyelemmel fogom kísélni azokat a szókat, a melyeket MÁNDRESCU a II. részben állított össze, azaz az általánosan elterjedt szókat vagy, a mint ő nevezi: *Cuvinte comune tuturor Românilor din Dacia Traiana*. A táj-szók összeállítása egészen más czélt szolgál, azonkívül a dolog természeténél fogva soha sem lehet teljes. De az ide tartozó, általánosan elterjedt szók teljes összeállítása nem csak tudományos szempontból fölülte kívánatos, hanem az oláh philologia, különösen az oláh lexikographia haladásával biztosan remélhető is. Lássuk tehát mindenekelőtt, mely szókat sorol MÁNDRESCU e csoportba:

alkätuêsc (alkätuesk)*: alkotni.

aldämas (aldämas): áldomás. ALEXICS ezt a szót a *vallás és néphit* körébe tartozónak veszi 122. l. Alapja az áldomásívásnak, a mint a magyar szó származása kétségtelenül bizonyítja, igenis vallásos, és isten áldását az oláhok csakúgy kérik az áldomásívásnál, mint pl. a horvátok (l. «magyar o — szláv o» cz. cikkemet NyK. 26:474), de első sorban mégis jogi szokásnak kell tekintenünk az áldomásívást: az áldomásívókat, a kikre az oláhnak csakúgy van külön terminusa (*aldämasár*),

*) ALEXICS átírását, a mely természetesen nem mindig az előtte álló alak átírása, zárjelben közlöm, hogy a cikkszóra könnyebben rá lehessen találni.

mint akár a horvátnak (*aldomašnik*)*, a régi okiratokban törvényes tanúk gyanánt sorolják föl, i. az érdekes szót HASDEU-nál, *Etymologicum Magnum Romanice* 719—784.

aleán (*aljan*): ellen. A régi irodalomban gyakran találjuk az eredeti jelentésben, ámbár alvinczi János pap (*Popa Joan din Vinți*) már 1683-ban azt mondja az «aranszekrény» (*Sicriul de aur*) bevezetésében, hogy az *în alean* («ellen, contra»)-féle kifejezést a szlávból jött *în protivă*-val szemben nem értik meg mindenütt (l. GASTER I. 270). Egy 1670 körül írt és kéziratban maradt szótárban *alenshig* (= ellenség), *alenish* (= ellenes), *alenzuiěsc* (= ellenzeni) és *alenzuiturě* «*contradictio*» szókat találunk, de minthogy ezt a szótárt bánáti ember írta, a két utóbbi szót máshol egyáltalában nem találjuk, *alenzug* azonkívül még csak DOSOFFEI egy helyéből ismeretes, *aleáneș* is csak elvétve fordul elő a régi egyházi iratokban, csak helyeselhetjük, ha MĂNDRĂSCU csakis az *aleán* szót sorolja az általánosan elterjedtek közé. Ellenben nem érthetnek egyet HASDEU egy megjegyzésével, a mely a szó átvételének korát akarja hozzávetőleg meghatározni (Etym. Magnum 819. l.). A XVII. század közepe tájt írt voroneci codex az úgynevezett *r* nyelvjáráson van írva (*aduna* h. *adura*-t, *arină* h. *ariră*-t, *unul* h. *urul*-t ír stb.). Abból most már, hogy ott *alean*-t és nem **alear*-t találunk, HASDEU azt következteti, hogy a magyar szó nemrég kerülhetett a nyelvbe és azért nem ment még át az *r*-es változáson, mintha a később idegenből a nyelvbe jutó szók egyáltalában mindig alkalmazkodnának a régi hangtörvényekhez (*brat*-ból *barát* lett a magyarban, de *draga* még ma is *drága*). E mellett készségesen elismerem, hogy HASDEU-nak érdeme, hogy az oláh *aleán* szó magyar eredetében már nem kételkedik senki sem, a kinek szava egyáltalában tekintetbe jön. — Még csak azt említem, hogy az *aleán* a mai nyelvben egészen mást jelent, mint a magyar *ellen*: sajátságos továbbfejlődés következtében a «búbánat» jelentéshez jutott és így az oláh nép mélabús dalaiban nagyon sűrűn hallható szó.

altoán, *altoánă* (AL. *ultoan*, *oltoan* alatt): oltovány, «gepfropfter Baum, Pfröpfling» TITKIN. Mellékalakok: *oltoán*, *ultuán*, *hultoán* és *oltoánă*, *hultoánă*. — [*altóü* (AL. *ultoj* a.): oltó? — mellékalakjai: *oltóü* *ultóü*, *hultóü*. Szóvégű magyar *ó*-nak rendszeren *-ü* felel meg az oláh-

*) A szászok az *áldomás*-t *almesch*-nek mondják, áldomásívókat náluk már egy 1307-ben Nagy Szebenben kelt okiratban találunk: *testibus et almasiatoribus honestis praesentibus* l. ZIMMERMANN és WERNER szedés alatt levő okirat gyűjteményét (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen II 290 vagy Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. Neue Folge X. 326.).

ban: bíró: *birău*, háló: *hălău*, halastó: *heleştău*, hordó: *hărdău*, mán-goló: *măngălău*, sóvágó: *şaugău*, az -ău különben is tisztán oláh képzé-
sekben is sűrűn hallható, föltűnő tehát, hogy egy magyar *oltó*-nak miért
nem felel meg **altău*, **oltău*, *ultău*, *hultău* és HASDEU magyarázata, a
melyet ALEXICS is említ, ámbár olyan összefüggésben, a mely érthetet-
lenné teszi, hogy t. i. *altău* a «tuus» birtokos névmással (*al tău*) esett volna
össze, nem távolítja el ezt a nehézséget, mert az *a-n* kezdődő alakok
épen nem a legsűrűbben használtak, egy **oltău*, **ultău*, **hultău* alakot
pedig amúgy sem lehetett volna az *al tău* «tuus» névmással összetévesz-
teni! Jobb tehát ezt a szót a jegyzékből egészen kihagyni, MĂNDRESCU
tényleg csakis az *oltoán* alatt szól róla, TITKIN pedig nem is *oltó*, hanem
oltvány-ból származtatja, a min nem csodálkozhatunk, ha látjuk, hogy
vá-ból (*oltvány*) legalább a szó elején (itt szótag elején áll!) igenis o-
lesz: város: *orás*, vágás: *ogaş*, vármegye: *ormegie*, ha továbbá tudjuk,
hogy nem csak a magyar *ny* finomult az oláhban *j*-vé (nyomás-ból
**nimaş*-on keresztül **jimaş* lett, a mit *imás*-nak írnak, boszorkány-ból
pedig *bosorcaie* lett — a végső *-e* olyan bővülés, mint a milyent az
ultóu mellett hallható *ultóie*-ben is találunk), hanem az eredeti *n* is.]

altoesc (AL. *ultoesk*, *oltoesk* a.): oltani, «Obstbäume, Rosenstöcke
etc. pfpופן» TITKIN.

apród: apród; régebben a fejedelem apródjait jelenti, most:
«hajdú, lovász, inas».

arpăcâş (*arpăkaş*): árpakása.

bacău (*băcău*): bakó. Ez a szó csak egy szólásfélében járatos:
a' şî găsi băcăul «mesterére találni», hogy abban a *băcău* valóban
«bakó» jelent-e, az épenséggel nem bizonyos, a szó tehát törlendő ebből
a jegyzékből. HASDEU az Etym. Magn. egy időközben 1893-ban meg-
jelent füzetében, 2291—2294. l., igen szellemesen magyarázta a *băcăul*
szót *Bacău* helységnevből, a hol régebben a határvám volt Románia és
Erdély közt (a helységnevek az oláh nyelvben sűrűn fölveszik a határ-
rozott articuluszt, mondják *Berlinul* Berlin, *Parisul* Párizs).

bănat (*bănat*): bánat. Ép oly sűrűn használt szó, mint a vele
rokonértelmű *aleán*.

bântuesc (*bântuesk*): bántani. MILETIĆ-nél ezt az oláh igét szlávós
képzővel olvassuk (*bantovat*), de kétségtelen, hogy azért nem bolgár,
hanem oláh szónak veendő; MILETIĆ csak két okiratból idézi, de elő-
fordul a 48. sz. okiratban is, a mely azért érdekes, mert 14 nyomtatott
sorban három az oláh nyelvbe átment magyar szót találunk: *bantovati*:
bántani, *kelcug*: költség, *keltovati*: költeni. Az okiratok mind a XV.
század első feléből valók.

bănuesc (bănuesk): bánni; Romániában azt jelenti, hogy «gyanúsítani, gyanakodni»!

bărat (barat): barát — így híjják Bukarestben a katolikus lelkészt, a bukaresti ferencziek temploma pedig *bărații* nevet visel. Hogy a név Románia más helyein is ebben a tisztségben dívott, azt olvashatjuk most már a HASDEU-féle *Etymologicum Magnum* 1896-ban megjelent füzetében: «Nem csak Bukarestben, mondja 3236. l., hanem Románia más helyein is *bărații*-nak*) hítták a katolikus lelkészeket, a honnan *Bărații* falu Moldvában, a melyben igen régi katolikus templom volt.

belfee, bulfee (ALEXICS egyes számban közli a szót: *belfjăă*, l. a «pótlékok»-at): belfa, «a járomnak egy része». ALEXICS azt mondja: «A szorosan vett magyarországi részekben s a móczoktól (Torda-Aranyos m.) hallottam.» MĂNDRESCU azonban az általánosan elterjedt szók közé sorolja, de megjegyzi, hogy *belfee* alak csak ott járja, a hol az oláhság leginkább keveredik a magyarsággal, különben csak *bulfee* hallható (az u gyakran lesz *i*-ből, *i* pedig magyar *é*-nek rendes mása *belfa* tehát úgy viszonylik *bulfee* (többes)-hez, mint a magyar *-ség* képző a *-ség*-en keresztül ment *-ség*-hoz). Hogy mennyit várhatunk még az oláh lexikographia haladásától, azt fényesen bizonyítja ez az eset is: egy szónak, a melyet egy szavahihető és minden esetre teljesen elfogulatlan tanú általánosan elterjedtnek mond, hét előttem fekvő szótárban semmi nyoma sincs.

belsug, bilșug, bevșug, bivșug, biușug, bișug (AL. *bisug, biușug, belsug*): bőség, bévség, *bélség, «abundantia». ALEXICS a keszthelyi codexből idéz egy *bulseg* alakot, a NySzt. a pozsonyi codexből.

beteag (bet'ag): beteg.

beteșug, beteșig, betegșig (betegșig): betegség.

bir: bér, «steuer, tribut».

biruesc (biruesk): bírni (valakivel). Az oláh szó azt jelenti, hogy «győzni, legyőzni», a belőle képzett *biruintă* annyi mint «győzelem», *biruitor* a «győző».

bizuesc (bizuesk): bizni.

borcân (borkan): borkanna, «nagy fazék, nagy korsó, kancsó» GHETIE. ALEXICS a szó végén elesett *-a (ă)* miatt a 116. l. kétesnek mondja ezt az összeállítást, a melyet CIHAC-tól vett át — a már előfordult *arpă-caș*: árpakása-féle hasonló esetet a *caș* «sajt»-hoz való közeledésből magyarázza.

borviz: borvíz.

bumb (ALEXICS-nél a szó a pótlékok közt keresendő a 111., nem a 113. lapon, a mint a szómutató hibásan mondja): gomb. A szókezdő

*) *Bărații* a *bărat* többes száma.

g- a szó végén álló *b*-hez hasonult, *om-*, ha mássalhangzó következik rá, rendszeren *um-* má változik az oláh nyelvben.

cheltuésce (*keltuesk*): (el)költeni. Hogy a *cheltuésce* szlávós mezben (*keltovati*) már a XV. század első felében található az oláh vajda cancellariájában kelt bolgár okiratokban, azt már a *bântuésce* szó alatt láttuk, de ugyancsak ott találkoztunk a magyar *költség*-nek megfelelő *chelcúg* szóval is. MILETIĆ azonkívül egy régiesebb *chelcig*-et is idéz körülbelül ugyanabból az időből, ALEXICS 1648-ból és 1788-ból *chelşug* (*kelsug*) alakot mutatott ki, GASTER-nél *chelcúg* és *chelşug* alakot találunk. MĂNDRESCU bizonyosan csak azért nem említi ezt a szót külön cikkben, hanem csak a *cheltuésce* cikk végén, mert a szó Magyarországon kívül már feledésbe ment, elavult, helyét oláh továbbképzés foglalta el: *cheltuedlă*.

chezés, chezás, chizés (*kezes, kizés*): kezes. ALEXICS a *chezăşluesc* (*kezeşluesk*) kezeskedni igét egy föltett **kezeselni* igéből származtatja, TITKIN is így magyarázza nyelvtanában (*Gramatica româna* I. Bukarest 1895. 206 l.), de a sok magyarból került *-luesc*-en végződő ige hatása alatt magában az oláh nyelvben is képződhetett elvégre a nagyon elterjedt *chezás*-ból egy *chezăşluesc* ige, a mit pl. az oláh *preţ*: pretius-ból egy *preţăluesc* «becsülni, taksálni» ige képződött. MĂNDRESCU csak a *chezeş* szó alatt említi.

chibzuésce (*kibzuesk*): képezni «megfontol, képzel, rendez, intéz»
GHETIE.

chip (*kip, t'ip*): kép. Az itt említett *chipeş, chipiş* tárgyalásánál megboszulta magát, hogy MĂNDRESCU nem használta a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt, a melynek itt tekintetbe jövő II. kötete már 1891-ben teljesen kész volt. Ebből azután meggyőződhetett volna, hogy a régi magyarságban a *képes* szó korántsem jelentett csak «capabil»-t, hanem szakasztott úgy mint az oláh *chipeş* «formosus, pulcher, speciosus»-t is: «képes az abrazatia, de ki szöktek az felső várból» (DECSI-nél) annyit jelent, hogy szép az ábrázatja, de üres a feje. A *chipeş* tehát nem oláh képzés és mint külön átvétel külön cikkbe iktatandó.

ciatlău, cetlău (*catlău, cétlău*): csatló. MĂNDRESCU emígy magyarázza a szót *orî-ce instrument, cu care se leagă strâns ceva*, azaz «valamely eszköz, a melylyel valamit összekötnek; azután folytatja *crămpoii, crămpoii*, azaz GHETIE szerint «pőröly, csákány, tönk»; Moldvában azt mondja «nagy gyalút» jelent (*gălaui mare*); erre azután francziául adja a jelentését CIHAC szótárából csak a *rabot* «gyalút» hozzátéve. Lejebb azt mondja, hogy *felhércz*-nek is hijják (*se mai numeste şi feleheret*)! A belőle képzett *cetluésce* igét a franczia «garotter»-rel magyarázza, a mely jelentés a három idézett példába jól bele is illik. CIHAC említi «garrot,

rondin, tortoir» jelentéssel. SZINEANU-nál van: Knebel: *ceţlău*, knebeln: *a ceţluu*. ALEXICS csakis CIHAC-ból idézi (francziául) a jelentést, de, úgy látszik, nem érti, mert a 125. lapon a mi *ceţlău* szavunkat a «társadalmi állást, foglalkozást kifejező fogalmak» között említi!

ciupercă (ciuperkă): cseperke.

cocie (kocijă): kocsis.

cociş: kocsis. MĂNDRSCU téved, mikor azt hiszi, hogy CIHAC a *cocie* szóval együtt a szláv elemek közé sorolja. CIHAC t. i. nem is ismeri a *cociş* szót és nem említi sem a 66. lapon, sem az indexben, de igenis a vastagon szedett *cocie* mellé, úgy mint szokott tenni közönséges dőlt betűvel a czikkszó két oláh származékát említi, a *cociér* és a *cociş* szót, mely mind a kettő kocsist jelent. Mindenesetre föltűnő, hogy CIHAC nem ismerte a *cociş* alakot; ALEXICS mindenesetre ismerte és csak vigyázatlanságból hagyta ki, mert a *cociş* (vagy *cociş*) Magyarországon széltilben használt szó. Vajjon MĂNDRSCU-nak igaza van, ha az összes oláh-ságban ismert szónak mondja, azt nem tudom, a rendelkezésemre álló szótárak közül csak BARCIANU és GHETIE vették föl.

coroîu, coroiu (koroj, koruj): karoly, karuly (karvaly). A *coroîu* alakkal szemben a magyar nyelvben is találunk *karoly* mellékalakot, l. NySzt.) és HASDEU CuvB I 311. egészen helyesen ebből magyarazza az oláh *coroîu* alakot, MĂNDRSCU-nál csak lapsus calami, ha «károly»-t és «312» l. idéz.

dobă, tóbă (dobă): dob.

făgăduesc (făgăduesk): fogadni, «igérni». Nem tekinthető általános elterjedt szónak a *fogadás*: fogadás «igéret» szó; maga ALEXICS Bihar és Arad megyéből ismeri, azonkívül két régi Erdélyben nyomtatott könyvből idézi, GASTER-nél más erdélyi író (alvinczi János pap) művében olvassuk három ízben I 273. és 274. l. A kezemen levő szótárak egyikében sem találtam, mindenütt *făgăduinţă* és *făgăduedă* oláh képzések helyettesítik. A régi nyelvben ezeken kívül egy érdekes képzést találunk ugyanazzal a jelentéssel a *făgădă* szót (GASTER-nél kétszer = voeu, egyszer = desir), a mely *făgăduesc* igéből úgy van képezve mint pl. *lăudă* «dicséret» a *lăud* «dicsérni»-ből.

fedeleş, fidelêş (fedeleş): fedeles, «bögre, dörbörke, berbenceze, putton» GHETIE.

fel: féle — *de un fel* «egy féle», *ast-fel* «így, ekkép», *alt-fel* «másképp» stb. Főnév gyanánt is szerepel: «faj, fajta, nem, tulajdonság, természet, szokás» GHETIE.

feredău (fered'ău, firid'ău): feredő (fürdő).

ferestău, ferestrău, herestău, herestrău «fűrészt». ALEXICS (l. *firez* alatt) ezeket az alakokat az élő nyelvhasználatból nem ismeri, csak a Lexicon

Budenseből és CIHAC-ból idéz egy *ferestău* alakot, a melyet egy magyar *fűresztőre* vezet vissza, míg az ugyancsak CIHAC-nál talált *feresău* alakot egy **fűrészőből* magyaráz. Annyi bizonyos, hogy *ferestău*, illetőleg *ferestrău* sokkal elterjedtebb mint a *firez*: *fűrész* szó, a melyet MĂNDRESCU épen ezért a tájszók közé sorol: a hány szótár kezem ügyében van, mind ismeri a *ferestrău* (r-rel -ău előtt!) alakot, a *firez* szót egyetlen egy sem — Nagy-Szeben környékén is csak az előbbi járja.

festelesc. ALEXICS nem ismeri, MĂNDRESCU azt mondja, hogy egy eredetű a *festeniből* keletkezett *festesc* tájszóval. A szótárak az egy CIHAC-ot kivéve vagy nem ismerik vagy ha ismerik, mint BARCIANU és GHETIE, más jelentést tulajdonítanak neki: «meghomályosít, elharvaszt». GASTER-nél egy moldvai mesében «bepiszkitani» (*salir*) jelentéssel találjuk II. 352. l., ezt a jelentést tulajdonítja neki MĂNDRESCU is, de CIHAC-on kívül, a ki maga is moldvai ember volt, csak egy moldvai írónőből idéz két helyet. A szó általános elterjedése tehát több mint kétes, a kiinduló pont és a jelentésfejlődés is tisztázandó még.

găzdă: gazda. ALEXICS a *gazdăluesc* (*gazdăluesk*) igét is magyar eredetűnek tartja, de jelentése «recevoir chez soi quartier, loger» teljesen elüt a magyar *gazdáltni* ige jelentésétől, én tehát az egyjelentésű *găzduesc* igével együtt oláh továbbképzésnek tartom, vö. fönt a *chezés* alatt a *chezăsluesk* ige magyarázatát.

gîngaş: gyenge — ALEXICS *zîngaş*: gyengés, zsenegés.

giolău, giolău (zölz): gyóles.

haiđuk, aiđuk (*hajduk*), a. m. *hajdu* többeséből. A régibb időben «gyalogkatonát» jelentett, ma leginkább «rablót, szegény legényt» jelent, csak helylyel-közzel «hajdút». A költői nimbus, a mely a fanarioták ellen a hazáért küzdő *haiđuc*-okat körülveszi, erősen emlékeztet a szomszéd Szerbiában körülbelül egy időben nagy népszerűségre szert tett *hajdukokra*, úgy hogy nem tekinthető egészen kizártnak az a lehetőség, hogy a szerb szó új tartalmat adott az oláh szónak.

hăituesc, aiťuesc (*hajtuesk*): hajtani (vadat). «Igen elterjedt szó mindenfelé» ALEXICS szerint a *hăitău* (*hăitău*): hajtó szó is, a melyet MĂNDRESCU *haiđău* alakban is említ, de elterjedtebb a tisztán oláh kiejtésű *hăităs*. (Csak helylyel-közzel jelent a *hăităs* malomgátat — mely a vizet a csatornára hajtja — és akkor természetesen csak a magyar *hajtás* mása).

hăjmă (*hăjmă*): (mogyoró-)hagyma.

hălăduesc (*hălăduesk*): haladni, «menekül, kiszabadul; elhalad» GHETIE; azután annyit is jelent mint együtt haladni: «élni, életét tölteni».

halău, hălău (*halău, hălău*): háló.

hang: hang, «dallam, ének, hang» GHETIE. BARCIANU, ALEXI és ȘAINEANU nem ismerik.

heleștău, hăleștău, eleștău (hălăștău): halastó.

hirdău, hurdău hurdău (hărdău, ărdău): hordó.

hoit (hojt): holt, «dög, döghús».

hotăr: határ. ALEXICS-nél hiányzik.

ilău, ilău (ilău): üllő.

imaș, emăș, nimaș, inimăș (imas és nimas): nyomás, «legelő».

îngăduesc (êngăduesc): engedni «megengedni, megbocsátani».

jilău: gyalú. CIHAC-nál *gialău, gealău*, azaz dzsalău, alakot találunk. ALEXICS mindössze azt mondja: «*zilău*: gyalú Arad s Bihar m.», de ez nem felel meg a tényállásnak, a szó *gelău* alakban messze e szűk határon túl ismeretes, csak úgy mint a belőle képzett *geluesc* «gyalulni» ige. Hogy MĂNDRESCU eljárása mennyire kritikusabb mint ALEXICSÉ, az e helyen is kitűnik: MĂNDRESCU az oláh denominatívképzést a magyarból átvett főnév alatt igenis főlemlíti, de tisztán csakis a főnév illusztrálására, nem így ALEXICS, a ki a *jiluesc (ziluesk)* igét a *jilău (zilău)* főnévtől egészen külön tárgyalja (a kettő közt a *zilip* czikk áll), mintha komolyan azt hinné, hogy a magyar *gyalul* igéből származhatnék, a magyar szómutatóba is külön fölveszi és külön átvett szónak számítja a *gyalul* igét! De ez mind nem elég, megint egészen más helyen, a 85. l. (a *ziluesk* a 102., a *zilău* a 101. l. található) külön is főlemlíti a *neziluit* nem gyalult (gyalulatlan) tagadószócskával összekapcsolt participialis alakot. Így az egymáshoz tartozó anyagot szerte-széjjel hányja és a mi még nagyobb baj, oláh továbbképzést magyarból átvett szónak bélyegez.

jobagiă (jobaž): jobbágy.

lăcăș (lăkas): lakás.

lăcuesc (lăkuesk): lakni.

lăcăt, lăcătă (lăkat, lăkată): lakat.

lăcătăș, lăcătăș (lăkătăș): lakatos.

măglă: máglya, «mot employé surtout aux salines pour désigner les morceaux de sel sortis de la saline» CIHAC. ALEXICS a tőszót nem említi, csakis a *măglăș (măglăș, măgl'es)* «mineur de salines»: máglyás szót. HUNFALVY NYK. 14:447. így állítja össze e csoportot: «*magla* amas, *magla de sare* salorge; máglya, — *maglașu* mineur de salines; máglyás, só-bányász». ALEXICS nyilván itt is abból a föltevésből indul ki, hogy épen az *-aș*: *-ăș* végzet bizonyítja a magyar eredetet, de ebben téved, mert az *aș* ép úgy lehet oláh képző, hiszen a *hăităuesc* ige alatt is láttuk, hogy a hajtót oláhuul *hăităș*-nak híjják. Mégis valószínű, hogy nem csak a *măglă*, hanem a *măglăș* is magyarból átvett szó. Fájdalom nem tudtam egész Nagy-Szebenben az új Tájosztárt fölhájszolni, a régi-

ből pedig a magyar szónak a sóbányákra való specialis vonatkozását nem lehet kiolvasni, abból csak azt tudjuk meg, hogy *máglya* a székeleyknél «rakást» jelent, a NySzt. pedig a *mágla* alatt ennyi fölvilágosítást sem nyújt, a *máglás* szó alatt azonban azt olvassuk: «ki lesz *máglás* az aknán».*)

mertic (*mirtik*, *mertik*): mérték «une petite mesure, part, portion, ration» CIHAC. ALEXICS 1580-ból idéz egy helyet, MILETIĆ-nél gyakrabban találjuk a szót abban az érdekes számlában, a melyet Brassó városa egy oláh vajdának állít ki azokról a költségekről, a melyek ott tartózkodása alatt, 1508-ban és 1509-ben, fölmerültek, de jelentése nem egészen világos előttem, MILETIĆ meg nem magyarázza a helyeket, csak egyszerűen identifikálja a 44. l. a szót a mai *mertic*: mérték-kel; az illető helyek a 36. l. 1508. decz. 18-ika alatt és a 39. l. 1509. jan. 30-ika alatt olvashatók.

méster (*méster*): mester. MÁNDRESCU SLAVIĆI-tól átvett egy érdekes meghatározást: «*Maiestru*, zweifellos das älteste der drei Worte, bezieht sich auf Kunst und hat im allgemeinen eine edle Bedeutung, *mester* ist der geschickte Gewerbeamann, gewöhnlich der Werkführer und *maistor* oder *meşteşugar* der ganz gemeine Schuster.» MÁNDRESCU elismeri, hogy ez a definitio a mai nyelvhasználatra talál, de megemlíti egyúttal, hogy régebben a teremtőt «a dolgok mesterének» nevezték *mester al lucrurilor*. Érdekes, hogy a *méster* az oláh nyelvben melléknév is lehet; ha a modern szótárak erről nem tudnak, ez nem a nyelvhasználaton múlik, hanem annak hiányos megfigyelésén. MÁNDRESCU példája ez: *viteaz si mester la ale răsbóielor* «vitéz és ügyes a harcokban», egy másik példát találunk a következő lapon a *meşteşug* cikkben: *femei mester* = sorcières («ügyes asszonyok»). Hogy melléknév is lehet a szó, mutatja fokozása is — középfokban találjuk pl. GASTER-nél I. 167. egy 1645-ben írt kéziratban: *Stratocamil adică gripsorul jaste o pasere mare și mai mester dăcît toate paserile* «a strucz nagy és valamennyi madárnál ügyesebb madár», a felsőfokot olvashatjuk pl. NÁDEJDE 1886-ban megjelent irodalomtörténetében (*Istoria limbii și literaturii române*, 456. l.): *totu astu-feliu și la acești traducători putemû deosebi pe cei mai mesteri în meşteşugulî vorbirei* «ép így megkülönböztethetjük ezeknél a fordítóknál is a legügyesebbeket a nyelvhasználat mesterségében».

meşteşug, *mesterşug*, *meşteşig* (*mesterşug*, *meşteşug*, *mest' esug*): mesterség. Hogy ez a szó milyen mély gyökeret vert az oláh nyelvben, azt mutatja a sok továbbképzés is, a melyet részben már a régebbi forrá-

*) Vö. *A máglára jár*: sôt fuvaroz; *máglálás*: a só fölterhelése és lerakása (Mármaros m. MTsz.).

sokból is kimutathatunk, l. GASTER indexében a következő szókat: *mestershugueśc* travailler, faire, préparer; *mestershuguit* artistique; *mesteshugire* art; *mesteshugit* artificiel.

mistuésc, *amistuésc* (*mistuesk*, *amistuesk*): emészteni, «meg-, föl-emészteni, fogyasztani, költeni». A régibb nyelvben gyakoribb az *amistuésc* alak, a maiban rendszeren a *mistuésc* járja.

musai (*musaj*): muszáj. A szótárak nyilván nem tartják elég finom szónak, mert idegen volta annyira kirí, az egy CIHAC-on kívül sehol sem találtam, pedig széltiben használják, egyebek közt itt is Nagy-Szeben környékén.

neám (*ńam*): nem, «natio, gens, populus, stirps, familia; propinquitas, cognatio, consanguinitas, gentilitas» Lex. B.

ogás, *vágás* (*ogas*, *uogas*): (kerék-)vágás.

orás (*oras*, *uoras*): város. ALEXICS és MÁNDRESCU a *város* alakból indulnak ki, de csak a szó elején történt változást igazolják (ALEXICS a 118. l.), mikor a vágás: *ogás*, vármegye: *ormegie* szópárakban észlelhető hasonló változásra hivatkoznak. ALEXICS tényleg létező mellékalakoknak idézi az *uo*-n kezdődő alakokat: *uoras*, *uogas* és ebből a kettőshangzóból magyarázza az *o*-t. Bármennyire tetszetős ez a magyarázat, mégis pontosabb bizonyításra szorul, mert ha tényleg ismer *uoras* és *uogas* mellékalakokat, igazolnia kellett volna, hogy nem olyan nyelvjárásban találta, a melyben minden szókezdő *o*-, *uo*-nak hangzik, tehát pl. *om* = homo helyett is *uom*-ot ejtenek, vö. MIKLOSICH, *S. B.* 99: 71. A szó végével egyikök sem törődik, pedig csaknem bizonyosnak mondható, hogy *város*-ból soha sem lett volna *orás*, hanem legfeljebb *oroš*: *oriš*: *oriš* (MILETIČ-nél *variš* alakot találunk egy 1462 és 1472 közt írt okiratban), *orás* meggyőződésem szerint csakis a régiségben sűrűn előforduló *váras*-ból magyarázható (MILETIČ 1472—1481 időközből idéz egy *varas* alakot, a mai *oraš*-t azonban már 1420 és 1431 közt találjuk nála).

pärcäláb (*pärkälab*): porkoláb, de a régi időben «préfet, maire», példákat l. GASTER-nél. MÁNDRESCU egy pár érdekes fejtegetést idéz a szó régi jelentésének megvilágítására.

pildä (*pildä*): példa.

pürgár (*pärgar*, *përgar*): polgár, «közégi tanácsos» GHETIE; «Ortsgeschworener, Gemeinderath» BĂRCIANU. Ugyanezt a jelentést tulajdonítja a szónak MÁNDRESCU és igazolja két XENOPOL-ból vett idézettel, ALEXICS «polgár»-nak fordítja egy 1591-ből idézett helyben, a mi csak úgy helyes, ha a *polgár*-t abban a jelentésben vesszük, a melyet a régi Tájzsótárban így találunk körülírva: «a bíró után való, annak vicéje». De nem a jelentés a bökkenő, hanem a szónak az alakja. MÁNDRESCU

ezen fön sem akad, ALEXICS észreveszi a föltünő alakot, de egészen hibásan magyarázza a 119. lapon, mert igaz ugyan, hogy «szó közepén közönséges jelenség az *l: r* hangváltozás de csak *hangzók* közt! Ha mégis magyarnak akarjuk a szót tekinteni és nem németnek (szásznak), úgy mint GASTER a GRÖBER-féle *Grundriss*-ban I. 413., akkor alig marad más hátra, mint hogy a szó belsejében álló *l*-nek a szóvégén hangzó *r*-hez való hasonlását föltegyük, mert *r*-es alakot a régi magyarságban nem igen találunk (a NySzt. mindössze 1749-ből idéz egy *purger* alakot). Igaz, hogy az oláhok sok helyen csak német (szász) polgárokat és községi tanácsosokat ismerhettek, de egy körülmény nagyon is óvatosságra int, a magyar elem érvényesülése t. i., a melyet az oláh *orás*: város, *párcáláb*: porkoláb (várnagy), *şoltúz*: soltész, a régi okiratokban található *folnoghiü* (l. MILETIĆ): folnagy, falunagy*) olyan fennem hirdetnek. A *pirgar* szó különben száz meg százszor található azokban a bolgár átiratokban, a melyeket az oláh vajdák Brassó tanácsának küldtek, MILETIĆ mindössze egyszer talált *l*-es alakot: *palgar* (ő ebben a *pirgar* szónak a Brassóban élő bolgárok nevéhez való népetymologicus közeledését látja!). A levél 1430 és 1446 közt kelt, szóvégében a rendes *pirgar* alakot olvassuk, de a címkezésben ugyanazokat a brassói tanácsosokat *palgar*-oknak hívja vagy talán csak írja az íródeák.

raita (*rajtä*): rajta, «indulj!», azonkívül: «cri de celui qui fait la ronde, tournée, tour» ЦИХАС. A *da o raita*, a melyet ALEXI és BARCIANU úgy fordítanak, hogy «eine Runde machen», MÄNDRESCU szerint azt jelenti, hogy «futásnak eredni» = *a da o fuga*. Érdekes, hogy a szászoknál is él egy *Raita* szó: *er ist auf der Raita* = kószál.

sälş (*salaş*): szállás. Nem külön cikkben, hanem csak is e szó alatt említi MÄNDRESCU a *sälşluesc* (*sälşluesk*): szállásolni igét, a melytől ALEXICS joggal mondja, hogy «szintén igen gyakori a nyelvemlékekben s a mai nyelvben». A mellette említett ritkább *sälşuesc* már tisztán oláh képzés, a *säluesc*: szállani ugyan megint magyar eredetű szó, de aligha általánosan használt: három szótárban, a hol a *sälşluesc* megvan, hiányzik a *säluesc*, csak ALEXI említi a *sälşluesc*-re való utalással; GASTER-nél tíz helyen találjuk a *sälşluesc* igét, három helyen a belőle képezett *sälşluire* «habitation» főnevet, ötször a *sälşuesc* alakot, de *säluesc* nem fordul elő.

seläü (*säläü*): szálló. MÄNDRESCU és ALEXICS «vendégnek, utas»-nak magyarázzák a szót, úgy mint ЦИХАС és a budai szótár, és egy és

*) ALEXICS *furnoz* alakot idéz «szász-oláh falú bírása, falunagya»; én Nagy-Szeben környékéről csak a *funogüü* alakot ismerem, a melylyel a falú szász bíróját nevezik szemben az oláh *jude*: judex-szel.

ugyanazt a helyet idézik egy népdalból. A *cyrill szótár* egészen mást mond: *säläü* der Hausherr, Unterkunftsgeber! a többi szótárak nem is ismerik.

suddmä (*sudalmä*): szidalom.

sudui, *suduesc* (*sudujesk*): szídni.

şanfä (*şanjä*, *şanfäü*): sámfa, «Stiefelleisten». CIHAC-ON kívül egy szótárban sincs, Resinarban sem ismerik! MÄNDRESCU *şan* alakot is említ CREANGA, egy ismert moldvai író, műveiből.

şaugäü, *şalgäü* (*şaugäü*): sóvágó, sóbányász.

şirädg, *şiräg*, *şaräg* (*şirjag*): sereg «eine lange Reihe, die Schaar»
BARCIANU.

şoim (*şojm*): sólyom.

şoltüz (*şoltuz*): soltész. MILETIĆ-nél a XV. század közepén írt 61. sz. okirat címezése ekkép hangzik: *şoltuzom i pîrgarem Braşova* Brassó soltéseinek és tanácsosainak.

tägäduesc (*tägäduesk*): tagadni. Ebből az igéből nem csak *tägädä*, hanem *tägä* (!) főnév is képződik «tagadás» jelentéssel. Nyilván csak sajtóhiba, hogy MÄNDRESCU-nál a *tägädäü*: tagadó szó, ámbar a sor végén áll, úgy van szedve, mintha külön czikk akarna lenni: a szó csakis a budai szótárból ismeretes, még pedig olyan specialis jelentéssel «infiator Sanctissimæ Trinitatis, ein Leugner der heiligen Dreifaltigkeit», hogy nem tehetjük föl általánosabb használatát — a «tagadót» különben rendesen *tägäduitör*-nak híjják.

tälhär (*tälhar*, *tälharj*): tolvaj (*v*: *h* változás gyakori, *-aj* helyét elfoglalta az oláh *-ar*, *-arü* képző, a mely a hangsúlyt is magára vonta, így aztán teljesen megoláhosodott a szó).

tämäduesc (*tämäduesk*): támadni.

täü (*täü*): tó.

ţarcä, *sarcä*: szarka. ALEXICS a *ţarcä*, azaz az általánosan használt alakot nem említi, csakis «a magyarországi részeken» használt *sarcä* (*sarkä*)-ról állítja, hogy a magyarból jött, és ebben kétségtelenül igaza van. MUNKÁCSI-t tévútra vezette MIKLOSICH, a ki csak a *sarcä* alakot említi, csak így érthető, hogy MUNKÁCSI ezt a szorosan vett Magyarországon kívül nem ismert alakot a szlávorságból magyarázza (Ethnographia 1897: 22). Az általánosan elterjedt *ţarcä* szóról ellenben alig lehet eldönteni azt a kérdést, vajjon magyar vagy szláv forrásból került, ha csak talán nincs az erdélyi magyarságban egy *cz*-én kezdődő alak,*)

*) A régi Tájjszótárban nem találtam **czarka* alakot, az új meg e pillanatra nem áll rendelkezésemre. — [A MTsz. adatai között *czarka* alak nincsen. Sz. J].

az oláhban t. i. szókezdő *s* (*sz*) nem szokott *t* (*cz*)-be átmenni, a magyarban ellenben igen. E föltűnő szókezdő *t*-n kívül nem volna lehetetlen az oláh szót akár a szlávból is magyarázni a nélkül azonban, hogy szabad volna ebből olyan következtetéseket vonni az átadó szláv nyelvre, mint a milyeneket MUNKÁCSI vont. Az, hogy a magyarból több madárnév ment át az oláh nyelvbe, nem igazít útba, mert az oláhok másrészt a szlávsgból is vettek több madárnevet.

ulü (*ul'*): ölyv, ölyü.

urias (*urijés, urijas*): óriás.

vamá (*vamá*): vám. Aligha nem magyar szó rejlik a *vámeş*: vámos szóban is, a melyet MĂNDRĚSCU oláh képzésnek tart, mellette *vámás* alakot is találunk (l. GASTER indexét).

vicleán, hiclean, hitlean, ficlean, fitlean, häclean: hitlen, «ravasz, hamis, csalfa, álnok» GHETIE. ALEXICS is említi mind ezeket az alakokat, de az élükre egy alig igazolható oláh *hitlen* alakot tesz. Igaz, hogy MILETIĆ is (a ki azonban keveset tud oláhról) egy *hitlen*-t tesz föl, hivatkozik is ALEXICS-re, de az *e*-nek csak a többesben van jogosultsága (*hitlenä*), az okiratokban pedig csakis többesben fordul elő a szó. Ezek az okiratok körülbelül 100 évvel előbb íródtak, mint a legrégebb oláh nyelvemlék, a melyre ALEXICS hivatkozik, de ennél is nagyobb súlyt kell fektetnünk arra, hogy a szó belekerült az oláh miatyánkba, a hol a *reü* szóval váltakozva megfelel a «gonosz» szónak: boldogult ŞAGUNA metropolitáról mondják, hogy mindig így imádkozott: *ci ne mîntuêşce de cel vicleán* «hanem szabadíts meg a gonosztól», mások meg azt mondják, hogy *de cel reü*, és ezt a két változatot már az oláh miatyánk legrégebb följegyzéseiben is megtaláljuk. MĂNDRĚSCU fölemlíti, hogy HASDEU is valószínűnek tartja a *vicleán*-nak magyar *hitlen*-ből való származását, de fájdalom nem mondja meg, hogy HASDEU hol nyilatkozott újabban e szóról, régebben t. i. a szláv *hitrŭ*-ból magyarázta.

vicleşüg, hicleşüg, hitleşüg, hitleşüg, ficleşüg, hetliansüg, vicleşüg, hiclesşüg (ALEXICS: *hitleşüg* stb.): hitlenség, «ravaszság, esel, csalás» GHETIE. MILETIĆ-nél szláv képzővel találjuk (*hitlenstvo*) 1472 és 1481 közt.

vileág (*vilag, vil'ag*): világ. A «világ», mundus különben *lume* az oláh nyelvben — vö. a *lumea şi vileagul*-féle tautológiát, a melyet MĂNDRĚSCU Erdély több részéből említi és a mely ALEXICS idézetében is található — a *vileág* szó rendesen annyit jelent, hogy «nyilvánosság»: *în vileág* «nyilvánosan, mindenki szeme láttára».

zábälă (*zabală*): zabola.

zäpor (*zapor*): zápor (-himlő) «báránymilő» GHETIE.

ASBÓTH OSZKÁR.

Könyvészet 1896.

II.

Germán nyelvek.

Morgana, M. Grammatica della lingua olandese. Milano, 1896. (16-r. VIII, 224 l.) 3 Mk.

Mourek, Dr. V. E. Gebrauch des Casus im althochdeutschen Tatian (Mit Parallelen aus der Bibelübersetzung der böhm. Brüder.) Prag, F. Rivnač. 1896. (8-r. 49 l.) 72 pf.

Mundarten, deutsche —. Zeitschrift f. Bearbeitung des mundartl. Materials. Herausg. v. Joh. Willib. Nagl. I. Bd. 1. Heft. Wien, Fromme, 1896. (8-r. 82 l.) 3 Mk 40 pf.

Muret, Dr. E. Encyklopädisches Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache. Mit Angabe der Aussprache nach dem phonet. System der Methode Toussaint-Langenscheidt. I. Theil.: Englisch-Deutsch. 18—20 Lfr. Berlin, Langenscheidt. 1896. (8-r. 1721—2008. hasáb). à 1 Mk 50.

Murray, A. H. A new English dictionary, on historical principles. Coll. by the Philological Society. Vol. III. Development-Diffluency. Oxford, Clarendon Press. 1896. (4-r.) 2 sh. 6 d.

Nagl, Dr. Joh. Willib. Vocalismus der bair.-österr. Mundart, historisch beleuchtet. 1. Capitel. Das hohe «A» in der bair.-österr. Mundart. Wien, 1896. C. Fromme. (8-r. IV, 124 l.) 2 Mk.

Nesfield, J. C. Idiom, grammar and synthesis: a manual of practical and theoretical English for high school and university students. In 5 parts. London, 1896. Macmillan. (8-r.) 2 sh. 6 d.

Neufeld's Sprachführer f. Haus und Reise. English. Enthaltet e. kurzgefasste Grammatik, sowie eine reiche Sammlung von nützlichen Gesprächen, nebst eingeordnetem systemat. Vokabular und durchweg beygefügter Aussprachebezeichnung. 3. verm. u. verbesserte Auflage, besorgt von Dr. G. Glanz. Berlin, Neufeld u. Henius, 1896. (16-r. VIII, XV, 175 l.) 1 Mk.

Neufeld's neue fremdsprachliche Taschenwörterbücher. Englisch-Deutsch und Deutsch-Englisch. Mit Bezeichnung der Aussprache in beiden Theilen. Für den Privat-, Kontor- und Schulgebrauch. Von Dr. Bernh. Klein. 2 The. 5. Aufl. Berlin, Neufeld u. Henius, 1896. (16-r. IV. lap, 684, 600 hasáb) 2 Mk.

Noreen, Adolf. Abriss der altnordischen (altisländischen) Grammatik. (Sammlung kurzer Grammatiken german. Dialekte. C. Abrisse,

Nr. 3) Halle a. S. Niemeyer. 1896. (8-r.) 1 Mk 50. — Ism. Liter. Centrbl. 19. sz.

Ordbok öfver Svenska språket utgifven af Svenska Akademien. Häft. 5. Afstand-Afvinna. Lund, Gleerup. 1896. (8-r.) 1 Kr. 50 ö.

Palmgren, F. An essay on the use in present English prose of when, after, since, as introducing temporal clauses. Akad. Afhandl. Gefle, Förf. n. (8-r. 57 l.) 1 Krone.

Paque, E. De vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland; met aanduiding der toepassingen en der genezende eigenschappen der planten. Versierd met 675 fig. in den tekst. Namur, Wesmæl-Charlier, 1896. (8-r. 569 l.) 10 franc.

Paul, Hermann. Grundriss der germanischen Philologie unter Mitwirkung, von K. v. Amira usw. Herausg. 2. verbesserte u. vermehrte Auflage. I. Bd. 1. Lfr. Strassburg, K. J. Trübner, 1896. (8-r. 256 l.) 4 Mk.

Paul, Hermann. Deutsches Wörterbuch. 1. Lfrg. Halle, Niemeyer 1896. (8-r. 160 l.) 2 Mk. — Ism. B. W. Liter. Centrbl. 25. sz. Mackel, E. Arch. f. d. Stud. d. neu. Spr. 97. köt. 390. l.

Peters, Henr. Oorsprong der namen van den gemeenten en gehuchten der provincie Antwerpen. Anvers, impr. de la Montagne. 1896. (8-r. 176 l.) 2 franc 50 c.

Penner, Dr. Emil. Tabelle der Entwicklung der englischen betonten Vokale. Leipzig, Renger, 1896. (8-r. 16 l.) 40 pf.

Pfaff, F. Deutsche Ortsnamen. Berlin, 1896. Trowitzsch. 40 pf.

Pfeifer. Über deutsche Deminutivbildung in 17. Jahrhundert. Meiningen. (Gymn. progr.) 1896. (8-r. 22 l.)

Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germanischen Völker. Herausg. v. Alois Brandl, Ernst Martin, Erich Schmidt. Strassburg, K. J. Trübner. 1896. (8-r.) 77. Studien über die ältesten deutschen Fastnachtsspiele. Von Viet. Michels (XI. 248 l.) 9 Mk 50. 78. Place names in the English Bede and the localisation of the Mss. By Thom. Miller. (80 l.) 2 Mk.

Reallexikon der englischen Sprache. (Mit Ausschluss Amerikas). Herausg. v. Dr. Clemens Klöpffer 1—3. Lfrg. Leipzig, 1896. Renger. (8-r. 1—192 l.) à 1 Mk 50. — Ism. Holthausen. Lit. Centrbl. 41. sz.

Reeb, Wilhelm. Germanische Namen auf Rheinischen Inschriften. (Mainzi gymn. progr.) (4-r. 48 l.)

Regenhardt, C. Die deutschen Mundarten, Auserlesenes aus d. Werken der besten Dichter alter u. neuer Zeit. Herausg. von —. I. Bd. Niederdeutsch. Berlin, Regenhardt, 1896. (12-r. XVI, 401 l.) 2 Mk.

Robotsky, Dr. K. u. van Huygen, J. Neues holländisch-deutsches u. deutsch-holländisches Taschenwörterbuch. I. Th. Deutsch-Holländisch. Berlin, H. Steinitz, 1896. (24-r. 380 l.) 1 Mk 50.

Ross, H. Norsk Ordbog. Tillæg til «Norsk Ordbog» af Ivar Aasen. 1—6. Heft. Christiania, Cammermeyer 1896. (8-r. 1—384 l.) à 70 öre.

Sanders, D. Deutsche Synonymen. Gesamtausgabe der neuen Beiträge zur Deutschen Synonymik und der Bausteine zu einem Wörterbuch der sinnverwandten Ausdrücke im Deutschen. Weimar, 1896. Felber. 9 Mk.

Sanders, Daniel. Satzbau und Wortfolge in der deutschen Sprache. Dargestellt u. durch Belege erläutert. 2. um e. vollständ. abecel. Inhaltsverzeichnis verm. Auflage. Weimar, Felber, 1896. (8-r. XVI, 260 l.) 2 Mk 40 pf.

Schiepek, J. Untersuchungen über den Satzbau der Egerländer Mundart. II. Modi. Saaz. 1896. (Fögy. Progr.) (8-r. 46 l.)

Schleyer, Joh. Mart. Weltsprachliches Wörterbuch der Edelsteine. (nobainas). 2. Aufl. Konstanz, Schleyer. 1896. (16-r. 8 l.) 10 pf.

Schmidt, Charles. Wörterbuch der Strassburger Mundart. Aus dem Nachlasse. Mit e. Portr. des Verfassers, seiner Biographie u. e. Verzeichnisse seiner Werke. 3 Lfrg. Strassburg, Heitz, 1896. (8-r. XX, 123 l.) 2 Mk 50.

Schneegans, L. Über die orthographische Anarchie im Schriftthum des Strassburger Dialekts und der nächstverwandten elsässischen Mundarten. Strassburg, Heitz, 1896. (8-r. 54 l.) 1 Mk 50.

Schoeps, Richard. Die Partikeln in altnormannischen Texten. Inaugural. dissertation. Halle. 1896. (8-r. 105 l.)

Scholz, F. Geschichte der deutschen Schriftsprache in Augsburg bis zum Jahre 1374. Mit besonderer Berücksichtigung der städtischen Kanzlei. I. Dissertation. Berlin.

Schrader, Herm. Aus dem Wundergarten der deutschen Sprache. Weimar, E. Felber. 1896. (8-r. VIII, 288 l.) 3 Mk 50.

Schriften zur germanischen Philologie. Herausgegeben von Dr. Max Roediger. Berlin, Weidmann, 1896. 8. Heft. Die germanischen Gutturale von Ernst Zupitza. (8-r. VIII, 262 l.) 10 Mk.

Schroeder, Otto. Vom papiernen Stil. 4. Aufl. Berlin, Walther, 1896. (8-r. VIII, 102 l.) 2 Mk.

Schweizerisches Idiotikon. Wörterbuch der schweizer deutschen Sprache. Bearbeitet von F. Staub, L. Tobler, R. Schoch, A. Bachmann, u. H. Bruppacher, 31. Heft. Frauenfeld, Huber, 1896. 2 Mk.

Sevin, Ludw. Vorstufe zu dem Elementarbuch der englischen Sprache. Englische Lautlehre in Beispielen. Mit 2 Anhängen. I. Questions and answers. von Dr. Phil. Lenz. II. Lieder zum Singen. Karlsruhe, Bielefeld, 1896. (8-r. 32 l.) 30 pf.

Sickel, H. Joh. Phil. Withofs Metrik und Sprache. Dissertation. Leipzig, 1896.

Siepmann, Otto. A public school german primer comprising a first reader, grammar, and exercises. London, Macmillan & Co. 1896. (8-r.) 3 sh. 6 d.

Socin, Adolf. Basler Mundart und Basler Dichter. 74. Neujahrsblatt. Basel, Reich, 1896. (4-r. 63 l.)

Stamm, Frdr. Ludw. Ulfilas, oder die uns erhaltenen Denkmäler der gothischen Sprache, neu herausg. Text u. Wörterbuch von Prof. Dr. Mor. Heyne. Grammatik von Dr. Ferd. Wrede. 9. Aufl. Paderborn, F. Schöningh, 1896. (8-r. XV, 444 l.) 5 Mk.

Stier, Hermann. Themata und Dispositionen zu deutschen Aufsätzen aus Homer, Sophokles, Thucydides, Plato u. Demosthenes. (Belgardi gymn. progr.) 1896. (4-r. 24 l.)

Streitberg. Gothisches Elementarbuch. Heidelberg, Winter 1896. (8-r.) 3 Mk.

Streitberg, W. Urgermanische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der altgermanischen Dialekte. Heidelberg, Winter, 1896. (XX, 372 l.) 8 Mk. — *Ism. Berl. Phil. Woch.* 22. sz. — *Ht. H. Liter. Centrbl.* 6. sz. *Finck, Die neueren Sprachen.* IV. köt. 54. l. — *Jellinek M. H. Zeit. D. Phil.* 29. köt. 374—384. l.

Studer, Julius. Schweizer Ortsnamen. Ein historisch-etymologischer Versuch. Zürich, 1896. *Schulthess.* (8-r. 288 l.) 3 Mk 60. *Ism. Liter. Centrbl.* 30. sz.

Sweet, Henry. An Icelandic primer. With grammar, notes and glossary, 2. ed. Oxford, Clarendon Press, 1896. (8-r. 118 l.) 3 sh. 6 d.

Tetzner, F. Wörterbuch sinnverwandter Ausdrücke. (Universalbibliothek. Nr. 3506—3510). Leipzig, Reclam. (16-r.) 1 Mk 50 pf.

Thimm, C. A. English self-taught oder der englische und amerikanische Dolmetscher. Völlig Neubearb. Aufl. London, Brockhaus, 1896. (8-r. 96 l.) 1 Mk 50.

Thomsen, O. Egennavnne som Sprogrodde i Fransk. Kjöbenhavn, 1896. Klein. (8-r. 64 l.) 90 öre.

Thorkelsson, J. Supplement til islandske Ordbøger. 2. Samling. Ny. Udg. 2—5. Halfte, Kjöbenhavn, Skandinav. Antikv. 1896. (8-r. 48, 144 l.) 1 Kr. 35 öre.

Tümpel, H. Niederdeutsche Studien. Bielefeld, progr. 1896.

Ufer, Chr. Die Pflege der Deutschen Aussprache in der Schule. Altenburg, Bonde, 1896. (8-r. 40 l.) 60 pf.

Uhlenbeck, Dr. C. C. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gothischen Sprache. Amsterdam, Müller, 1896. (8-r. VIII, 174 l.) 10 Mk.

Viator, Wilhelm. Wie ist die Aussprache des Deutschen zu lehren? Ein Vortrag. 2. Aufl. Marburg, Elwert, 1896. (8-r. 28 l.) 50 pf.

Viator, Wilhelm. Die northumbrischen Runensteine. Beiträge zur Textkritik. Grammatik u. Glossar. Marburg, Elwert, 1896. (4-r.) 8 Mk.

Viljoen, Dr. Wilh. Jacob. Beiträge zur Geschichte der Cap-holländischen Sprache. Strassburg, Trübner, 1896. (8-r. 58 l.) 1 Mk 50.

Wadstein, Elis. Medeltidsordspråk, tolkade eller belysta. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv XI. 6.) Stockholm, 1896. (8-r. 71 l.)

Walbe, Ernst. Die Spuren älterer Sprachstufen im Neuhochdeutschen (Weseli gymn. progr.) 1896. (4-r. 24 l.)

Weigand, Dr. Gust. Der Banater Dialekt. Leipzig, J. A. Barth, 1896. (8-r. VII, 135 l.) 3 Mk.

Weise, O. Unsere Muttersprache, ihr Werden u. ihr Wesen. 2. Aufl. 5. bis 8. Tausend. Leipzig, Teubner, 1896. (8-r. VIII, 270 l.) 2 Mk 60. — *Ism. Meyer, R. M. Arch., Stud. d. neu. Sprachen* 97. köt. 157 l.

Weisz, Rudolf. Ueber Matthiesson's Gedichte, mit besonderer Berücksichtigung der Sprache und des bildlichen Ausdrucks. (Komotau gymn. progr. 8-r. 40 l.)

Wenig, Ch. Deutsches Handwörterbuch. 8. Auflage 2—9. Lfrg. Köln, Du Mont-Sch. 1896. à 90 pf.

Wenker, G. und Wrede, F. Der Sprachatlas des Deutschen Reichs. Dichtung und Wahrheit. I. G. Wenker: Herrn Bremers Kritik des Sprachatlas. II. F. Wrede: Ueber richtige Interpretation der Sprachatlas-Karten. Marburg, Elwert, 1896. 1 Mk.

Wershoven, Dr. F. J. Hauptregeln der englischen Syntax. Mit ein. Anhangs-Synonyma. Trier, F. Lantz, 1896. (8-r. IV, 47 l.) 60 pf.

Weyel, F. Der syntaktische Gebrauch des Infinitivs im Ormulum. Meiderich, 1896. (Progr.) (8-r. 58 l.)

Wilmanns, W. Deutsche Grammatik, Gothisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. 2. Abth.: Wortbildung 2. Hälfte. Strassburg, Trübner 1896. (8-r. XVI, 353—663 l.) 6 Mk. — Ism. B. W. Liter. Centrbl. 47. sz.

Winkler, Heinr. Germanische Casussyntax. I. Der dativ. instrumental, örtl. und halbörtl. Verhältnisse. Berlin, Dümmler, 1896. (8-r. VIII, 551 l.) 10 Mk. — Ism. Str. W. Liter. Centrbl. 40. sz. Mackel. E. Arch. f. d. Stud. d. neu. Spr. 97. köt. 388. l.

Wright, J. The english dialect dictionary. Part. I.: A.—Ballot. London, Frowde, 1896. (4-r. 144 l.) 15 sh.

Zache, Walth. A. Wulfila-Abriss des Gothischen f. Anfänger. Leipzig-Reudnitz, Hoffmann, 1896. (8-r. 97 l.) Mk 25.

Román nyelvek.

Abbateciani, Giov. Fonologia del dialetto barese: studi e ricerche. Bari, Giovinazzo, Avellino, 1896. (8-r. 70 l.)

Alge, S. Über die Erlernung des Französischen. Vortrag. St. Gallen, Fehr, 1896. (8-r. 27 l.) 40 pf.

Arrighi, Cletto. Dizionario milanese-italiano col repertorio italiano-milanese. Premiato nel concorso governativo del 1890—93. Milano, 1896. Hoepli. (8-r. XII, 900 l.) 8 lira 50 c. Ism. P. A. Liter. Centrbl. 38. sz.

Arro, Alessandro. Noterelle glottologiche. Torino. Clausen. 1896. (8 r.) 1 lira.

Balladoro, A. Folk-lore, veroneses proveri. Torino. 1896. (8-r. 176 l.) 2 Mk.

Beiträge, Berliner, zur germanischen und romanischen Philologie, veröffentlicht von Dr. Emil Ebering. Romanische Abtheilung. Berlin, E. Ebering. 1896. 6. Ein Kommentar zu Giacomo Leopardis «Pensieri» von Dr. Ernst Siebert. (8-r. 112 l.) 2 Mk 80.

Bello, Andr. Gramática de la lengua castellana, destinada al uso de los Americanos. 5. ed. hecha sobre la últ. del autor, con extensas notas y un copioso indice alfab. de Rufino José Cuervo. Paris, 1896. Roger & Chernoviz, (8-r. VIII, 486 l.)

Brachet, Auguste. A historical grammar of the french language. From the French rewritten and enlarged by Paget Toynbee. Oxford. Clarendon press, 1896. (8-r. XXIV, 339 l.)

Campanelli, Bern. Fonetica del dialetto reatino, ora per la prima volta studiata sulla viva voce del popolo: aggiuntovi un piccolo lessico e alcuni saggi dialettali antichi e moderni. Torino. E. Loescher, 1896. (8-r. XI, 240 l.) 4 lira.

Clédat, Léon. Grammaire classique de la langue française Paris, H. Le Soudier, 1896. (8-r. VI, 377 l.) 3 fr. — Ism. V. J. Arch. de linguist. 29. T. 256 l.

Cremona, A. Fonetica del caltagironese con riguardi alle principali parlate del Siciliano. Palermo, Reber, 1896. (8-r.) 2 lira 50.

Croce, Ben. La lingua spagnuola in Italia: appunti, con un' appendice di Arturo Farinelli Roma, E. Loescher 1896. (8-r. 87 l.) 1 lira.

Dan, D. Din Toponimia rominească. Studiu istorico-linguistic. Tesă de licență în litere susținută la 18/30 Junie 1896. București, Soc ecu, 1896. (8-r. 75 l.) 2 lei 50 b.

Decurtins, Dr. C. Rätöromanische Chrestomathie. I. Bd. 3. Lfr. II. Bd. 1. Lfr. Erlangen, F. Junge. 1896. 18 Mk.

Delesalle, G. Dictionnaire argot-français et français-argot. Préface de Jean Richepin. Paris, Ollendorff. 1896. (8-r. XXIII, 427 l.) 7 fr. 50 c.

Douw, J. D. Gids voor de uitspraak der Fransche taal. Gorinchem, Noordduyn & Zoon, 1896. (8-r. 2, 106 l.) 75 cent.

Escrig y Martínez, J. Diccionario valenciano castellano. Cuad. 30. y 31. Valencia. 1896. (4-r. 1116—1235 l.) à 1 Mk 60 pf.

Espagnole, J. Le vrai dictionnaire étymologique de la langue française. Paris, Klencksieck, 1896. (8-r.) 10 fr.

Estienne (Henri). La précellence du langage français. Réimprimée par E. Huguët. Paris, Colin (18-r. XXXIII, 435 l.) 4 fr. 50 c.

Favre, E. Manuel élémentaire d'histoire de la langue française, Paris, 1896. Poussielgue. (8-r. 108 l.)

Godefroy, Frédéric. Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle, composée d'après le dépouillement de tous les plus importants documents manuscrits ou imprimés qui se trouvent dans les grandes bibliothèques de la France et de l'Europe et dans les principales archives départementales, municipales, hospitalières ou privées. Fasa 83—85. (Conoille—Doble). Paris, E. Bouillon, 1886. (4-r. 161—490 l.)

Grassi, Gius. Saggio intorno ai sinonimi della lingua italiana. 6. ediz. Torino, tip. Saleriana, (24-r. 216 l.) 60 cent.

Grünbaum, M. Jüdisch-spanische Chrestomathie. Frankfurt a. M. 1896. (8-r.) 4 Mk.

Guimerà, Ang. La llengua Catalana-Discurso. Barcelona, 1896. (4-r. 42 l.)

Hahn, L. Lo Gardacors. Provenzalische Dichtung des 14. Jahrhunderts, aus einer Florentiner Handschrift zum ersten Male vollständig veröffentlicht. I. Metrische und sprachliche Untersuchung. Marburg, 1896. Dissert. (8-r. 30 l.)

Hatzfeld, A., Darmesteter, A., Thomas, A. Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVI. siècle jusqu'à nos jours. Fasc. 17. Paris, 1896. Delagrave. (8-r. 2 hasábos 1265—1344 l.) 1 franc.

Henze, Wilh. Ueber die bevorstehende Reform der französischen Orthographie durch die Académie française. Berlin. (Gymn. progr. 8-r. 23 l.) 1 Mk.

Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900. Publiée sous la direction de L. Petit de Julleville Tome I. Moyen âge (des origines à 1500). I. partie fasc. 1—6. Paris, 1896. Armand Colin & Co. (8-r. I—LXXX. és 1—408 l.) — Ism. Liter. Centrbl. 23. sz.

Hosch, Dr. Siegf. Französische Flickwörter. Ein Beitrag zur französischen Lexikographie. 2 Th. Berlin, R. Gaertner, 1896. (4-r. 24 l.) 1 Mk.

3. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumäni-

ches Seminar) zu Leipzig, Herausg. v. Dr. Gust. Weigand. Leipzig, J. A. Barth, 1896. (8-r. XV, 332 l.) 6 Mk.

Ioppolo, Giov. La orthographia di Giovanni Tortelli. Catania. tip. di D. Mattei, 1896. (8-r. 41 l.) 2 lira 50 c.

Juranville, Clar. Dictées curieuses sur les difficultés, les contrastes, les bizarreries, les anomalies, les irrégularités et les subtilités de la langue française, suivies de dictées officielles données dans les examens de l'Hôtel de ville, à la Sorbonne et dans les départements. 4. édit. Paris, 1896. Larousse. (16-r. 192 l.) 1 fr. 50 c.

Konjugations-Tabellen, Französische. Heidelberg, F. W. Buchheim. 1896. (S-r. IV, 51 l.) 75 pf.

Kressner, Adolf. Vergleichendes Elementarbuch des italienischen, spanischen, portugiesischen. Mit praktischen Übungen. Leipzig, 1896. Renger, (8-r. 206 l.) 4 Mk. Ism. Beyer A. Lovera, R. Neuere Sprachen IV. köt. 313 l.

Kron, R. Le petit Parisien. Pariser Französisch. Ein Fortbildungsmittel für diejenigen, welche die lebend. Umgangssprache auf allen Gebieten des tägl. Verkehrs erlernen wollen. Nebst e. systemat. Frageschule als Anweisung zum Studium. 2. Aufl. Karlsruhe, Bielefeld, 1896. (12-r. VIII, 151 l.) 2 Mk 20. Ism. Tobler, Arch. f. d. Stud. d. neu. Sprachen. 97. köt. 451. l.

Levy, Emil. Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. Berichtungen u. Ergänzungen zu Raynourds Lexique roman. 6. Heft. (2. Bd. 129—256 l.) Leipzig, Reisland (8-r.) 4 Mk.

Livet, Ch. L. Lexique de la langue de Molière. Tom. I. A—C. II. D—L. Paris. 1896. (8-r. 532, 666).

Lotsch, Dr. F. Wörterbuch zu den Werken Zola's und einiger anderer moderner Schriftsteller. (Nachtrag zu Sachs-Villate's Wörterbuch). Greifswald, J. Abel, 1896. (8-r. 24 l.) 60 pf.

Mähliss, I. Frdr. Französischer Vokabel-Schatz. Geordnet nach den Accenten und dem Geschlecht der Hauptwörter. Halle, C. H. Kaemmerer & Co. 1896. (8-r. 34 l.) 60 pf.

Martin, Dr. Karl. Konversationsunterricht im Italienischen. 9. 10. Heft. (III. Bd.) Italienische Sprachlehre. Im Anschluss an den Sprachstoff in Esercizi per le lezioni di conversazione italiana secondo i quadri di Hoelzel. Mit vollständ. Wörterbuch. Giessen, E. Roth. 1896. (8-r. IV, 93 l.) 80 pf.

Meder, Franz. Zur französ. Satzlehre. (Stolpi gymn. prog.) 1896. (8-r. 32 l.)

Meurer, Karl. Sachlich geordnetes französisches Vocabularium mit Phraseologie und Sprechübungen über Vorkommnisse des täglichen Lebens. Anleitung zum französisch Sprechen. Berlin, Herbig, 1896. (8-r. XII, 151 l.) 1 Mk 80. Ism. Schultze, Ö. Arch. f. Stud. d. neu. Spr. 97. köt. 192 l.

Meyer, Adolf. Formenlehre und Syntax des französischen und deutschen Tätigkeitswortes. Hannover, Cruse, 1896. (8-r.) 3 Mk.

Michaelis, H. Neues Wörterbuch der portugiesischen und deutschen Sprache. 2 Theile 4. Aufl. Leipzig, Brockhaus, 1896. (8-r. IX, 737—és V, 573 l.) 15 Mk.

Michaelis, H. Neues Taschen-Wörterbuch der italienischen und

deutschen Sprache. 2 Theile 2. Aufl. Leipzig, Brockhaus 1896. (8-r. VI, 484, és V, 540 l.) 6 Mk.

Michel, Mar. Notions élémentaires de grammaire historique de la langue française, rédigées conform, aux derniers programmes. 5. édit. Paris, 1896. Belin frères (12-r. IV, 146 l.)

Monseur, Eug. L' orthographe wallone. Liège, Vaillant-Carmanne. 1896. (12-r. 52 l.) 75 cent.

Mussafia, Adolf. Zur Kritik und Interpretation romanischer Texte. Ein Beitrag. Wien, Gerold, 1896. (8-r. 36 l.) 50 kr.

Neufeld's Sprachführer für Haus und Reise. Französisch. Enthalt. die Hauptregeln der Aussprache und französ. Grammatik, sowie eine reiche Sammlung von nützlich. Gesprächen, nebst eingeordnetem systemat. Vokabular. 4. verm. u. verb. Aufl., besorgt von Dr. G. Glanz, Berlin, Neufeld u. Henius. 1896. (16-r. VIII, XXXII, 242 l.) 1 Mk.

Neufeld's Sprachführer für Haus und Reise. Italienisch. Enthalt. eine kurzgefasste Grammatik, sowie eine reiche Sammlung von nützl. Gesprächen nebst eingeordnetem systemat. Vocabular. 3. verm. u. verbess. Auflage, besorgt von Dr. H. Roskoschny. Berlin, Neufeld u. Henius, 1896. (16-r. XXXIX, 240 l.) 1 Mk.

Neufeld's neue fremdsprachliche Taschenwörterbücher. Französisch-Deutsch und Deutsch-Französisch. Für den Privat- u. Schulgebrauch von Dr. Bernh Klein. 6. Aufl. 2 The. Berlin, Neufeld u. Henius, 1896. (16-r. 566, 612 hasáb) 2 Mk.

Nitti, Fr. Il dialetto di Bari. Parte I. (Vocalismo moderno). Milano, Bern. di Rebeschini. (8-r. 16 l.)

Oesterreicher, Jos. Beiträge zur Geschichte der jüdisch-französischen Sprache und Literatur im Mittelalter. Czernowitz, H. Pardini, 1896. (8-r. 32 l.) 2 Mk.

Pajello, Lu. Dizionario vicentino-italiano e italiano-vicentino, preceduto da osservazioni grammaticali e da regole di ortografia applicata. Parte I. Dizionario vicentino-italiano. Vicenza, Brunello e Pastorio, 1896. (8-r. XXI, 320 l.)

Penalver, Juan. Diccionario de la rima. N. ed. corr. con arreglo á la orthografía de la Acad. esp. Paris, Garnier, 1896. (32-r. 655 l.)

Reynard, Clara. Una velhada, poème en vers montpellierains. Précédée d'une note sur le sous-dialecte de Montpellier, par Alph. Roque-Ferrier. Montpellier, Hamelin frères, 1896. (8-r. 20 l.)

Rigutini, Gius. u. Bulle, Osk. Neues italienisch-deutsches und deutsch-italienisches Wörterbuch. I. Bd. Italienisch-deutsch. Leipzig, B. Tauchnitz, 1896. (G-r. XII, 916 l. 9 Mk.)

Rinfret, Raoul. Dictionnaire de nos fautes contre la langue française. Montréal, Cadieux, K. Dérome (12-r. VII, 306 l.)

Rink, Otto. Die Konjugation der französischen Zeitwörter. Eine nach Regeln und Lautgesetzen geordnete übersichtl. Darstellung aller Unregelmässigkeiten, nebst e. Anhang Konjugations-Tabellen zusammengestellt zur leichten u. gründl. Erlernung der französ. Verben. Braunschweig, Selbstverl. 1896. (8-r. 68 l.) 2 Mk.

Rogez, P. et Berlitz, M. D. Littérature française, avec extraits et exercices. Berlin, S. Cronbach, 1896. (8-r. 246 l.) 5 Mk.

Rolla, Pietro. Note di dialettologia e toponomia italiana. Rossano, Ang. Palazzi. 1896. (8-r. 47 l.)

Rydberg, Gust. Zur Geschichte des französischen — a. I. Die Entstehung des a-Lautes. Upsala, Almqvist & Wiksell, 1896. (8-r. 67 l.)

Sauer, Carl M. Grammaire espagnole. Corrigé des thèmes et versions. 3. édit. Heidelberg, J. Gross. 1896. (8-r. III, 55 l.) 1 Mk 60.

Scartazzini, G. A. Enciclopedia dantesca: dizionario critico e ragionato di quanto concerne la vita e le opere di Dante Alighieri. Vol. I. A—L. Milano, Hoepli, 1896. (16-r. VIII, 1169 l.) 12 lira 50.

Schumann, Paul. Französische Lautlehre für Mitteldeutsche insbesondere für Sachsen. Ein Hilfsbuch für den Unterricht in der französ. Aussprache. 2. veränd. Aufl. Leipzig, B. G. Teubner, 1896. (8-r. IV, 42 l.) 1 Mk.

Staaff, Erik. Le suffixe -arius dans les langues romanes. Thèse pour le doctorat. Upsala. 1896. (8-r. 159 l.)

Tiktin, Dr. H. Rumänisch-deutsches Wörterbuch. I. Lfrg. Bukarest, 1896. (VIII, 1—64 l.) 1 Mk. Ism. Liter. Centrbl. 20. sz.

Timmermans, Adr. Étymologies comparées de mots français et d'argot Parisien entièrement inédites et précédées d'un essai de synthèse du langage, 1. livr. Paris, Klincksieck 1896. (8-r.) 6 fr. 50 c.

Toldo, Pietro. La lingua nel teatro di Pietro Larivey: ricerche ed osservazioni. Imola, Ign. Galeati, 1896. (8-r. 36 l.)

Väisse, Emilio F., Hoyos Félix, Echeverria i Reyes, Anibal. Glosario de la lingua Atacamena. Santiago, Cervantes 1896. (8-r. 36 l.)

Vocabolario degli accademici della Crusca. V. impressione Vol. VIII, fasc. 3. Firenze, Le Monier. 1896. (4-r. 481—720 l.)

Vocabolario (Nuovo) della lingua italiana. Disp. 46—47. Firenze M. Cellini i. C. 1896. (8-r. 409—507. l.)

Wagner, H. Repetitorium in Fragen und Antworten über die wichtigsten unregelmässigen Verba der französischen Sprache nebst 100 gemischten Beispielen unter Hinzuziehung der Composita. Canstatt, G. Hopf. 1896. (8-r. 14 l.) 50 pf.

Weill, L. Französische Grammatik 26—29. Lfrg. Stettin, Herreke & Co. 1896. à 75. pf.

Latin és görög nyelv.

Aeschinis orationes. Post Fr. Frankium curavit Friedr. Blass. Edit. maior aucta indice verborum a. S. Preuss confecto. Lipsiae, Teubner, 1896. (8-r. XV, 522 l.) 8 Mk. Az index verborum a 333—522. lapig terjed.

Ballas, E. Specimen lexicæ Corneliani. Pars I. Fraustadt, 1896. (Progr.) (4-r. 16 l.)

Benseler, Gust. Ed. Griechisch-deutsches und deutsch-griechisches Schul-Wörterbuch. I. Griechisch-deutsches Wörterbuch. 10. Aufl. Von Dr. Ad. Kaegi. Leipzig, Teubner, 1896. (8-r. X, 920 l.) 6 Mk. 75 pf.

Bergmüller, Ludw. Zur Latinität der Briefe des L. Munatius Plancus an Cicero. (Regensburgi gymn. progr.) 1896. (8-r. 26 l.)

Blass, Friedr. Grammatik des neutestamentlichen Griechisch. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1896. (8-r.) 5 Mk 40 pf.

Burnet, J. Greek rudiments. London, 1896. Longmans. (8-r. 388 l.) 5 sh.

Burnouf, E. Petit manuel pour la prononciation du grec. Paris, 1896. Impr. Nat. (21 l.)

Burton, E. D. Syntax of the moods and tenses in New Testament Greek. 2. ed. revised and enlarged. (Chicago). London, 1896. (12-r.) 7 sh. 6 d.

Catapano, Fr. Un po' di filologia o ragionamento intorno all'esistenza degli aoristi nella lingua latina, alla distinzione dei perfetti in primi e secondi ed all' ampliamento del tema in ambidue i tempi. Lanciano, Rocco Carabba. 1896. (8-r. 20 l.)

Clugnet, L. Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque. Paris, Picard, 1896. (8-r. X, 188 l.) 6 fr. Ism. Pisani. Polybibl. Avr.

Corredera, B. G. Προλογία μικρά, ó elementos fundamentales comparados en la lenguas clásicas griega y latina. Madrid, 1896. Murillo. (4-r. 79 l.) 2 pes.

Czyżkiewicz, Andr. De dativi usu Taciteo. Brody, F. West, 1896. (8-r. 27 l.) 1 Mk. Rövid ism. Arch. f. lat. Lexikogr. X. köt. 144 l.

De la Chauv, Gustav. Der Gebrauch der Verba und ihrer Ableitungen bei Nepos. Theil I. Gumbinnen, gymn. progr. 1896. (4-r. 22 l.)
de Poyen-Bellisle, René. The Laws of hiatus «i» in gallic popular latin. (H. és é. n.) (8-r. 111.)

Ehrlich, E. Beiträge zur Latinität der Itala. (Rochlitz) realisk. progr. (8-r. 36 l.)

Egbert, J. C. Introduction to the study of latin inscriptions. London, 1896. (8-r. 506 l.) 19 Mk 20 pf.

Filadelf, A. Ein Wort für die Einführung der neugriech. Aussprache in den deutschen Bildungsanstalten. Athen, 1896.

Frenzel, J. Die Entwicklung des temporalen Satzbaues im Griechischen. I. Die Entwicklung der Sätze mit *πρὸν*. Wongrowitz, 1896. (Progr.) (30 l.)

Frey, I. Die Thätigkeit Münsterischer Humanisten auf dem Gebiete der lateinischen Syntax. Münster, 1896. (Progr.) (4-r. 17 l.)

Froelich, G. Quatenus in nominibus nominum doricorum propriis historici graeci formis dialecticis usi vel atticam dialecticum secuti sint. (Insterburgi gymn. progr.) 1896. (4-r. 23 l.)

Frölich, K. Adverbialsätze in Cæsars b. Gall. V—VII. 2. Theil. Berlin, Gaertner, 1896. (Progr.) (4-r. 20 l.) 1 Mk.

Giles, P. Vergleichende Grammatik der klassischen Sprachen. Ein kurzes Handbuch für Studierende der klassischen Philologie. Autoris. deutsche Ausgabe, besorgt von Joh. Hertel. Leipzig, Reisland, 1896. (8-r.) 9 Mk.

Giri, Jacobus. De locis qui sunt aut habentur corrupti in Catulli carminibus. Vol. I. Augustæ Taurinorum, H. Loescher, 1896. (8-r. 289 l.)

Giussani, Gar. La questione del linguaggio secondo Platone e secondo Epicuro. Milano, Hoepli, 1896. (4-r. 38 l.) 1 lira 50 c.

Häfner, Ernst. Die Eigennamen bei den lateinischen Hexametrikern. (Müncheni Ludwig-gymn. progr.) (8-r. 19 l.)

Hahn, F. Zur sprachlichen Ästhetik der Griechen. Die Lehre von den Stilarten. Braunschweig, 1896. (Progr.) (4-r. 38 l.)

Hansen, Dr. Reimer. Vokabeln und erste Präparation zu Xenophons Anabasis. 5. Buch. Gotha, Perthes, 1896. (8-r. 32 l.) 40 pf.

Hartl, Alois. Sprachliche Eigenthümlichkeiten der Vulgata. (Ried-i gymn. progr.) (8-r. 21 l.)

Heine, F. Methodische Behandlung der Dassätze im Lateinischen. Kreuzburg, 1896. (Progr.) (4-r. 30 l.)

Henry, Vittorio. Compendio di grammatica comparata del greco e del latino. Versione fatta sulla quinta edizione originale francese dal Alessandro Arrò, con correzioni dell' autore per una sesta edizione originale. Torino, Clausen, 1896. (8-r. XXVI, 383 l.) 8 lira. — Ism. Meyer G. Berl. phil. Wochenschr. 21. sz. — Stolz F. Neue phil. Rundsch. 11. sz. — Skutsch F. Deutsch. Lit. Ztg. 31. sz. — Ziemer, H. Wochenschr. f. klass. Phil. 27. sz.

Hidén, Carolus I. De casuum syntaxi Lucretiana. I. Helsingfors. (Berlin, Mayer & Müller). 1896. (8-r. XI, 122 l.) 2 Mk. — Ism. Brieger, A. Berl. Phil. Wochenschr. 51. sz.

Hillert, A. De casuum syntaxi Sophoclea. Dissert. inaug. Berolini, 1896. (8-r. 32 l.) Ism. H. G. Wochenschr. f. klass. Phil. 25. sz.

Hoeveler, Joh. Jos. Die Excerpta Latina Barbari. II. Theil. Die Sprache des Barbarus. (Kölni gymn. progr.) (4-r. 29 l.)

Judson, H. P. The Latin in English. New-York, London, 1896. (16-r.) 5 sh.

Kapff. Die poetische Sprache der griechischen Tragiker zunächst im Anschluss an des Euripides Iphigenie in Tauris. (Cannstatti gymnas. progr.) (8-r. 14 l.)

Kretschmer, Paul. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1896. (8-r. IV, 428 l.) 10 Mk. — Ism. Henry. Revue crit. 24. sz. — R. M. Liter. Centralbl. 30. sz. — Uhlenbeck. Museum IV, 7. — Wackernagel, J. Berl. Phil. Wochenschr. 44. sz. — Schrader O. D. Lit. Ztg. 49. sz.

Krieger, E. Die Präpositionen *ἐπί* und *πρός* in Xenophons Anabasis und im griechischen Unterricht. Gumbinnen, 1896. (Progr.) (4-r. 21 l.)

Krohn, J. Repetitionstabellen zur lateinischen Grammatik. (Das Verbum). Breslau, 1896. Koebner. (8-r. 58 l.) 80 pf.

Lange, J. Zu den neuesten Schulausgaben von Cæsars bellum gallicum. Neumark, 1896. (Progr.) (4-r. 31 l.)

Lattmann, Dr. Herm. De coniunctivo latino. Nordhausen, 1896. (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht). (8-r. 48 l.) 1 Mk.

Lattmann, Julius. Geschichte der Methodik des lateinischen Elementarunterrichts seit der Reformation. Eine spezialistische Ergänzung zur Geschichte der Pädagogik. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1896. (8-r.) 8 Mk.

Lautensach, Dr. Grammatische Studien zu den griechischen Tragikern und Komikern. I. Personalendungen. Gotha. (Progr.) 1896. (4-r. 32 l.) 80 pf.

Lindsay, W. M. A short historical latin grammar. Oxford, Clarendon Press. 1896. (8-r. 214 l.) 5 sh. 6 d.

Mitsotakis, Johs. K. Chrestomathie der neugriechischen Schrift- und Umgangssprache, zusammengestellt und mit erläuternden Anmerkungen und biogr. Notizen versehen. Berlin, W. Spemann, 1896. (8-r. IX, 360 l.) 16 Mk.

Muller, H. C. Beiträge zur Lehre der Wortzusammensetzung im Griechischen, mit Excursen über Wortzusammenstellung im Indogermanischen und in verschiedenen anderen Sprachfamilien. Leiden, 1896. Sijthoff. (8-r. II, 59 l.) 1 f. 50 c. — Ism. Stolz, F. Neue phil. Rundschau 19. sz. — Ziemer, H. Wochenschr. f. klass. Philol. 33—34. sz. — Uldenbeck, Museum IV. 6. l.

Nerz, F. Perfectum und Imperfectum, respective Passé défini und Imparfait. (Nürnbergi gymn. progr.) (8-r. 31 l.)

Neue, Fr. Formenlehre der lateinischen Sprache. III. Bd.: Das Verbum. 3. Aufl. von C. Wagener. 7—9. Lfrg. Berlin, 1896. S. Calvary. (8-r. 385—576 l.) à 2 Mk. — Ism. Ziemer, H. Wochenschr. f. klass. Phil. 29. sz.

Nikel, Joh. Herodot und die Keilschriftforschung. Paderborn, F. Schöningh. 1896. (8-r. III, 91 l.) 2 Mk.

Nordenstam, E. Studia syntactica. II. De structura verborum cum præpositionibus compositorum quæ extant apud M. Annæum Lucanum. Commentatio. Göteborg. Wald. Zachrisson, 1896. (4-r. 20 l.)

Olschewsky, S. Tableaux synoptiques pour faciliter l'étude de la syntaxe latine de J. Gantrelle. I. fasc. Gand, 1896.

Otte, Heinr. Wortwiederholungen bei Sophokles. Berlin, R. Gaertner, 1896. (4-r. 26 l.) 1 Mk.

Pavanello, A. F. I verbi latini di forma particolare nel perfetto e nel supino, con indice alfabetico di dette forme. Milano, 1896. (8-r. VI, 215 l.) 1 Mk 50 pf.

Peters, K. Schulwörterbuch zu Virgils Aeneis. Gotha, 1896. Perthes. (8-r. VIII, 214 l.) 2 Mk 50 pf.

Peyronel, B. Uso del congiuntivo in Lucano, Parte I. (Congiuntivo indipendente). Catania, Nicol. Giannotta. 1896. (8-r. 57 l.) 2 lira.

Pitman, H. Greek conjunctions. London, 1896. Rivington, Percival & Co. (8-r. 54 l.) 2 sh.

Quicherat, L. Dictionnaire français-latin, tiré des auteurs classiques latins pour la langue commune, des auteurs spéciaux pour la langue technique, des Pères de l'Eglise pour la langue sacrée et du glossaire de Du Cange pour la langue du moyen âge. Nouvelle édition (3-e tirage), révisée, corrigée et augmentée de noms historiques et géographiques par E. Chatelain. Paris, 1896. Hachette. (8-r. XXII, 1, 553 l.) 9 fr. 50 c.

Rabany, C. La prononciation du grec. Extr. de la Revue générale d'administration. Nancy, 1896. Berger-Levrault. (8 l.)

Reinhardt, K. Lateinische Satzlehre. Berlin, Weidmann, 1896. (8-r. XI, 197 l.) 2 Mk 40 pf. — Ism. Müller, Fr. Berlin. Philol. Wochenschr. 38. sz.

Renel, C. Compositorum græcorum quorum in Σ prior pars exit de origine et usu. (Thèse). Lyon, 1896. (8-r. 117 l.)

Ritchie, F. Easy greek grammar papers. London, 1896. Longmans. (12-r. 114 l.) 1 sh. 6 d.

Ritchie, F. Easy continous latin prose. London, 1896. Longmanns. (8-r. 208 l.) 2 sh. 6 d.

Roosen, A. De quarundam verbi et adjectivi formarum usu Plautino Annæano. Bonn, 1896. (Progr.) (4-r. 32 l.)

Sachs, Dr. Herm. Wörterschatz zu Xenophons Anabasis. 4. Heft. Buch IV. 2. Aufl. Berlin, Th. Fröhlich. 1896. (8-r. 32 l.) 50 pf.

Scharnagl, Joh. De Arnobii maioris latinitate. Part. II. (Görzi gymn. progr.) (8-r. 40 l.)

Schmid, Dr. Wilhelm. Der Atticismus in seinen Hauptvertretern von Dionysius von Halikarnass bis auf den zweiten Philostratus dargestellt. IV. Bd. Stuttgart, 1896. Kohlhammer. (8-r. II, 734 l.) 15 Mk. Ism. B. Lit. Centralbl. 43. sz.

Schmidt, Dr. K. E. Vokabeln und Phrasen zu Cäsars bellum Gallicum, nebst kurzen Anweisungen zum Uebersetzen. XII. Heft, VII. Buch, Kap. 32—62. Königsberg, F. Beyer, 1896. (8-r. 28 l.) 30 pf.

Schoener, C. Über ein Gesetz der Wortstellung im Pentameter des Ovid und über die Bedeutung der Cäsar für den Satzton. Erlangen, 1896. (Progr.) (8-r. 31 l.)

Schwab, Otto. Historische Syntax der griechischen Comparison in der klassischen Litteratur. III. (Schluss) Heft. Des besonderen Theiles III. u. IV. Abschnitt. Würzburg, Stuber, 1896. (8-r. X, 205 l.) 6 Mk. — Ism. M—r G. Lit. Centrbl. 31. sz. — Dyroff, A. Deutsch. Lit. Ztg. 33. sz. — Ziemer, H. Wochenschr. f. klass. Phil. 38. sz. — Stolz, Fr. Berlin. Phil. Wochenschr. 30. sz.

Seeger, H. Elemente der lateinischen Syntax mit systematischer Berücksichtigung des Französischen. Wismar, Hinstorff, 1896. (8-r. VIII, 270 l.) 2 Mk 40 pf.

Sewera, Ernst. Zu den Verbalformen der griechischen Schulgrammatik. Ried. 1896. (8-r. IV, 32 l.)

Spandl, J. Der Ablativus absolutus und sein Verhältniss zum gewöhnlichen Ablativ. Gaya, 1896. (Progr.) (8 r. 11 l.)

Stacey, S. G. Die Entwicklung des livianischen Stils. Leipzig, 1896. Teubner. (8-r.) Ism. E. Z. Liter. Centrbl. 31. sz.

Steinzel, Theodor. Scheideformen im Latein. (Potschkau gymn. progr.) 1896. (4-r. 27 l.)

Stoff, Leop. Matth. El. Kurzgefasste theoretisch-praktische Grammatik der lateinischen Kirchensprache. Mainz, F. Kirchheim. 1896. (8-r. XII, 266 l.) 2 Mk 50 pf.

Stonrač, Fr. Ueber den Gebrauch des Genitivus bei Herodot. (Olmützi gymnas. progr.) (4-r. 22 l.)

Suhle, B. Vollständiges Wörterbuch zu Xenophons Anabasis. 2. Auflage. Breslau, 1896. Kern. (8-r. VIII, 184 l.) 1 Mk 50 pf.

Sydow, Konrad. Zum Gebrauch von oder bei Plautus. (Stettini gymn. progr.) 1896. (4-r. 26 l.)

Tod, A. H. & Longworth, F. D. Passages for unseen translatin: Latin and greck. London, 1896. Longmans. (8-r. 278 l.) 3 sh. 6 d.

Weise, F. O. Les caractères de la langue latine. Traduit de l'allemand par F. Antoine. Paris, 1896. C. Klincksieck. (12-r. V, 300 l.)

Wesener, Dr. P. Paradigmen zur Einübung der griechischen Formenlehre, im Anschluss an das griechische Elementarbuch des Verfassers zusammengestellt. 3. Aufl. Leipzig, Teubner. 1896. (8-r. IV, 76 l.) 1 Mk.

Weyel, Friedrich. Der syntaktische Gebrauch des Infinitivs im Ormulum. Meiderich-i realisk. ért. 1896. (58 l.)

Winterfeld, Paul v. Beiträge zur Quellen- und Textkritik der Wetterzeichen Aviens. Berlin, Weidmann, 1896. (8-r. 28 l.) 1 Mk.

Zingg, Ed. Die Elemente der lateinischen Formenlehre und Syntax. Basel, 1896. B. Schwabe. (8-r. 21 l.) 65 pf.

Más indogermán nyelvek. — Indogermán nyelvhasználtás.

Ceci, L. Capitoli scelti di fonologia indogermanica. Serie I. Roma, 1896. Loescher. (8-r. 120 l.) 3 lira.

Geiger, Wilh. u. Kuhn, Ernst. Grundriss der iranischen Philologie. Unter Mitwirkung von F. A. Andreas, u. A. herausg. 2. Bd. I. Lfr. Strassburg, Trübner, 1896. (8-r.) 8 Mk.

Gillies, H. Carneron. The elements of Gaelic grammar: based on the work of Al. Stewart. London, Nutt, 1896. (8-r.) 3 sh. 6 d.

Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde. Herausg. v. Geo. Bühler. I. Bd. 6. Heft. Vedische u. Sanskrit-Syntax v. J. Speyer. (96 l.) 5 Mk. — I. Bd. 11. Heft. Indische Palæographie von ca. 350 a. Chr. bis ca. 1300 p. Chr. v. G. Bühler (96, IV, 1.) 18 Mk 50 pf. 17 táblával. — III. Bd. 4. Heft. Sámkhya u. Yoga v. Rich. Garbe. (54 l.) 3 Mk. — III. Bd. 8. Heft. Manual of indian buddhism. By H. Kern. (138 l.) 7 Mk.

Grundriss der iranischen Philologie. Herausg. v. Wilh. Geiger u. Ernst Kuhn. II. Bd. 2 Lfr. Strassburg, K. J. Trübner, 1896. (8-r. 161—320 l.) 8 Mk.

Holder, A. Alt-celtischer Sprachschatz. 8. Lfr. Leipzig, 1896. Teubner. (8-r. 1793—2064 hasáb). 8 Mk. — Ism. Dottin, G. Rev. crit. 27. sz. — Meusel, H. Wochenschr. f. klass. Phil. 35. sz.

Kirste, J. Die alphabetische Einordnung von Anusvāra und Visarga. Wien, Gerold, 1896. (8-r. 24 l.) 60 pf.

Körting, Gustav. Neugriechisch und Romanisch. Ein Beitrag zur Sprachvergleichung. Berlin, W. Gronau, 1896. (8-r. VI, 165 l.) 4 Mk.

Mac Bain, Al. An etymological dictionary of the Gaelic language. Inverness, 1896. Northern Counties Pub. Co. (8-r. 422 l.) 10 sh.

Nicholson, Edw. W. B. The vernacular inscriptions of the ancient kingdom of Alban. Transcribed, translated and explained. London, Quaritch, 1896. (XXII, 64; VIII, 90 l.)

Pisko, Jul. Kurzgefasstes Handbuch der nordalbanesischen Sprache. Wien, Holder, 1896. (8-r.) 5 Mk.

Quellenwerke der altindischen Lexikographie. II. Bd. Das Unadiganasutra des Hemachandra, mit dem selbstverfassten Commentare des Autors. Herausg. v. Joh. Kirste. Nebst e. Appendix, enthaltend den Index zum Anekārthasamgraha. V. Th. Zacharias. Bombay. Wien, A. Hölder, 1896. (8-r. 55, 241 l.) 8 Mk 70 pf.

Wackernagel, Jakob. Altindische Grammatik. I. Bd. Lautlehre. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1896. (8-r. LXXIX, 344 l.) 8 Mk. Ism. Liebich B. D. Lit. Ztg. 47. sz.

Whitney, W. D. A sanskrit grammar, including both the classical language, and the older dialects, of Neda and Brahmana. 3. edit. (Bibliothek indogermanischer Grammatiken. 2. Bd.) Leipzig, Breitkopf & Härtel. 1896. (8-r. XXVI, 551 l.) 10 Mk.

Winkler, Heinrich. Die Sprache der zweiten Columne der drei-

sprachigen Inschriften und das altaische. (Boroszlói gymn. progr.) 1896. (4-r. 42 l.) — Ism. Bng. W. Liter. Centrbl. 34. sz.

Zupitza, E. Kritik der Lehre vom Übergang indogermanischer labiovelarer Geräuschlaute in germanische reine Labiale. Berlin, 1896. (Dissert.) (8-r. 47 l.)

Sémi nyelvek.

Beiträge zur Assyriologie und semitischen Sprachwissenschaft. Herausg. v. Friedr. Delitzsch u. Paul Haupt. III. Bd. 2. Heft. Leipzig, Hinrichs, 1896. (8-r. 189—385 l.) 13 Mk 50 pf.

Belot, J. B. Cours pratique de langue Arabe avec de nombreux exercices. Beyrouth, Imprim. cathol. 1896. (8-r. XIX, 299 l.) 5 fr. — Ism. C. F. S. Liter. Centrbl. 42. sz.

Bibliothek, Keilschriftliche. Sammlung v. assyr. u. babylon. Texten in Umschrift und Uebersetzung. In Verbindung mit L. Abel, C. Bezold, P. Jensen, F. E. Peiser, H. Winckler, herausg. v. Eberh. Schrader. IV. Bd. Texte juristischen und geschäftlichen Inhalts v. Fel. E. Peiser. Berlin, Reuther u. Reichard, 1896. (8-r. XX, 323 l.) 13 Mk.

Budge, E. A. W. An Egyptian reading book for beginners. London, 1896. (8-r. 650 l.) 18 Mk.

Cheikho, P. L. Commentaires sur le Diwan d'al-Hansa. Beyruth, 1896. Ism. S. C. F. Liter. Centrbl. 48. sz.

Cheikho, P. L. La critique du langage par Ibn is-Sikkit. I. Partie. Beirut, imprim. cathol. (N. 8-r.) 5 fr.

Dalman, Gustaf. Aramäische Dialektproben. Lesestücke zur Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch zumeist nach Handschriften des britischen Museums mit Wörterverzeichnis herausgegeben. Leipzig, Hinrichs, 1896. (8-r.) 1 Mk 80 pf.

Delitzsch, Frdr. Die Entstehung des ältesten Schriftsystems oder der Ursprung der Keilschriftzeichen, dargelegt von —. Leipzig, Hinrichs, 1896. (8-r. VII, 239 l.) 11 Mk 50 kr.

Delitzsch, Friedr. Assyrisches Handwörterbuch. 4. (Schluss) Theil. Leipzig, Hinrichs, 1896. (8-r. XX, 577—730 l.) 10 Mk 50 pf.

Durand, A. et Cheikho, L. Elementa grammaticæ arabicæ cum chrestomathia, lexico variisque notis. Pars I. Beyruth. Impr. cathol. (8-r.) 3 fr.

Gerber, Dr. W. J. Die hebräischen Verba denominativa insbesondere im theologischen Sprachgebrauch des alten Testaments. Eine lexikogr. Studie. Leipzig, Hinrichs, 1896. (8-r. IV, 250 l.) 7 Mk 50 pf.

Gesenius, Wilh. Hebräische Grammatik, völlig umgearb. v. E. Kautzsch. 26. Aufl. Schritttafel. u. Facsim. der Siloah-Inschrift, beigefügt von J. Euting. Leipzig, Vogel, 1896. (8-r. XII, 558 l.) 6 Mk.

Goldziher, Ign. Abhandlungen zur arabischen Philologie. I. Theil. Leiden, Brill, 1896. (8-r. VII, 231 l.) 7 Mk 50 pf. — Ism. M. J. de Goeje. Journ. Asiat. Tom. VII. 549—553 l.

Grimme, Hubert. Grundzüge der hebräischen Accent- und Vocallehre. Mit e. Anhang: Ueber die Form des Namens Jahwæ, von Hub. Grimme. (Collectanea Friburgensia). Freiburg i/Schw. Univ. Buchh. 1896. (4-r. XII, 148 l.) 8 Mk.

Holzhey, Carl. Der neuentdeckte Codex Syrus Sinaiticus untersucht. Mit einem vollständigen Verzeichniss der Varianten des Codex Sinaiticus und Cod. Curetonianus. München, Leutner, 1896. (8-r.) 5 Mk.

Japhet, J. M. Die Accente der heiligen Schrift. Frankfurt a. M. Kauffmann, 1896. (8-r. XI, 184 l.) 2 Mk 50 pf.

Karabacek, Jos. Die nivolutio im arabischen Schriftwesen. (Aus «Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss.») Wien, C. Gerold, 1896. (8-r. 26 l.) 90 pf.

Landau, Dr. F. Die gegensinnigen Wörter im Alt- und Neuhebräischen, sprachvergleichend dargestellt. Berlin, Calvany & Co. (8-r. 236 l.) 7 Mk. Ism. Str. H. Liter. Centrbl. 46. sz.

Lindl, Dr. Ernest. Die babylonisch-assyrischen Præsens- und Præterial-Formen im Grundstamm der starken Verba. Eine sprachvergleichende Studie. München, H. Lukaschik, 1896. (8-r. 52 l.) 4 Mk 80 pf.

Maclean, A. J. Grammar of the dialects of vernacular Syriac, as spoken by the eastern Syrians, Xc. Cambridge, Univ. Press, 1896. (8-r. 352 l.) 10 sh.

Marti, Karl. Kurzgefasste Grammatik der biblisch-aramäischen Sprache, Litteratur, Paradigmen, kritisch berichtigte Texte u. Glossar. (Porta linguarum orientaliuum. XVIII.) Berlin, Reuter & Reichard, 1896. (8-r. XIV, 134, 90 l.) 3 Mk 60 pf. — Ism. N. Th. Liter Centrbl. 19. sz.

Meyer, Arnold. Jesu Muttersprache. Das galiläische Aramäisch in seiner Bedeutung für die Erklärung der Reden Jesu und der Evangelien überhaupt. Freiburg, Mohr, 1896. (8-r. XIV, 176 l.) 3 Mk. — Ism. Wellhauser. Götting. gel. Anzeig. 265. l.

Muss-Arnolt, W. A concise dictionary of the Assyrian language (Assyrian-English-German). Part. IV. Berlin, Reuter & Reichard. (8-r. 193—256 l.) 5 Mk.

Nordlander, K. G. Armandus. Die Inschrift des Königs Mesa von Moab. Leipzig, W. Drugulin, 1896. (8-r. VIII, 63 l.)

Peyronis Lexicon copticum. Editio iterata ad editionis principis exemplum. Accedunt auctaria exephemeridi ægyptiaca Berolinensi excerpta. Berlin, Calvary, 1896. (4-r. V, XXVII, 470 l. és Auctarium III, 20 l.) 36 Mk.

Sibawaihi's Buch über die Grammatik. Nach der Ausgabe v. H. Derenbourg aus dem Commentar des Sirâf, übersetzt u. erklärt u. mit Auszügen aus Sirâf u. anderen Commentaren versehen v. Prof. Dr. G. Jahn. Mit Unterstützung der kön. pr. Akad. d. Wiss. u. der deutsch. morg. Ges. 11—13. Lfg. Berlin, Reuther & Reichard. II. Bd. (8-r. 97—224 és 49, 128 l.) à 4 Mk.

Strack, Herm. L. Abriss des biblischen aramäisch. Grammatik. Nach Handschriften berichtigte Texte. Wörterbuch. Leipzig, 1896. Hinrichs. (8-r. 32, 47 l.) 1 Mk 60 pf. Ism. N. Th. Lit. Centrbl. 9. sz.

Strack, Herm. L. Paradigmata hebraica. Ed. IV. Berlin, Reuther & Reichard. 1896. (8-r. 24 l.) 40 pf.

Stumme, Hans. Grammatik des Tunisischen Arabisch. Leipzig, 1896. Hinrichs. Ism. Vollers K. ZMDG.

BRASSAI SÁMUEL.

1797—1897.

Elhúnyt az utolsó magyar polyhistor, a kinek egy évszázadra terjedő élete egyes-egyedül a tudománynak volt szentelve. Tanult és tanított. A tudományoknak nagyon sok ágával foglalkozott, és minden, a mit írt, magán viselte az ő sajátos egyéniségének, az ő eredeti eszejárásának, az ő éles ítélőtehetségének a bélyegét.

Egy tudomány volt, a mely talán leginkább vonzotta, a melyhez mindig vissza-visszatért, s a melynek terén a legmaradandóbb nyomok maradnak utána: a nyelvtudomány. Az atyja szász eredetű volt, az anyja székely asszony. Ettől örökölte azt az erős nyelvérzékét, a melyet meg nem ronthatott semmi idegen hatás. Ezzel a romlatlan nyelvérzékkel szállt síkra a nyelvújítók szerzetelenségei ellen, s ez támogatta másnemű nyelvészeti munkásságában is. A vitatkozás, a szó- és tollharcz volt az ő igazi eleme, abban érezte magát otthonosan. Elméje inkább a bírálatra, a bonczolásra hajlott, mint az összefoglalásra, az alkotásra. De azért az ő számtalan alkalmilag elejtett elmés és elmemozdító megjegyzésén kívül maradt utána néhány nagybecsű összefoglaló nyelvészeti dolgozat is, a melyeket eddig csak néhány szakavatott ember méltatott kellő figyelemre. Ezek a magyar mondatról, a mondat dualizmusáról, a szórendről és a hangsúlyról szóló dolgozatai, a melyeket az ő legértékesebb szellemi hagyatékának tekinthetünk, a melyekért a magyar nyelvtudomány művelői mindenkor nagy tisztelettel fogják emlegetni a BRASSAI nevet.

Sz. J.

VOLF GYÖRGY.

† 1897. szeptember 13.

Mintha átok súlya nehezednék a magyar nyelvtudományra: veszteség veszteség után éri. Alighogy HUNFALVY PÁLT elhantoltuk, már ott könnyeztünk BUDENZ JÓZSEF ravatalánál; s a két nagyot harmadikul csakhamar SZARVAS GÁBOR követte a sírba. És most ismét váratlanul gyászra virradtunk. Ismét elvesztettük egyikét a legjobbaknak, a kit mint tudóst tiszteltünk, mint embert nagyrabecsültünk és szerettünk.

A törökbálinti szegény német földműves fiából tüzes magyarrá lett VOLF GYÖRGY valóban mintaképe volt az igazságot kereső, a tudományért élő-haló igazi tudósnak, a ki nagy sikerei után is csak olyan egyszerű, szerény ember maradt, a milyen azelőtt volt. Végtelen szorgalma és lankadhatatlan kitartása ritka elmeállé tárult. A mihez hozzáfogott, azon szívvel-lélekkel dolgozott; s a mit éles elméjével kiderített, a mi benne erős meggyőződéssé érelődött, azt a polemikus éles fegyvereivel védelmezte, ha megtámadták. De ezen éles fegyvereket nemcsak védőleg, hanem mint támadó is diadalmasan tudta villogtatni. A *Magyar Nyelvőr* harczias korában SZARVAS GÁBOR mellett ő volt az új orthológiának leghevesebb bajnoka, s abban a hatásban, a melyet e folyóirat elért, igen nagy része volt neki is.

Azonban ő nem azon polemikusok közé tartozott, a kik csak lerontják azt, a mi lerontani való. Ő épített is. Maradandó emléket állított magának a *Nyelvemléktár* tizennégy kötetében, ebben a

páratlan gondossággal készült forráskiadásban, a melyben derék neje hűségesen segédkezett neki.

A másik maradandó emlékkő az a sokat emlegetett nevezetes tanulmánya, a melyben kétségbevonhatatlanul kimutatta hogy eleink a latin kiejtést és a latinbetűs írást-olvasást a velenzésektől tanulták.

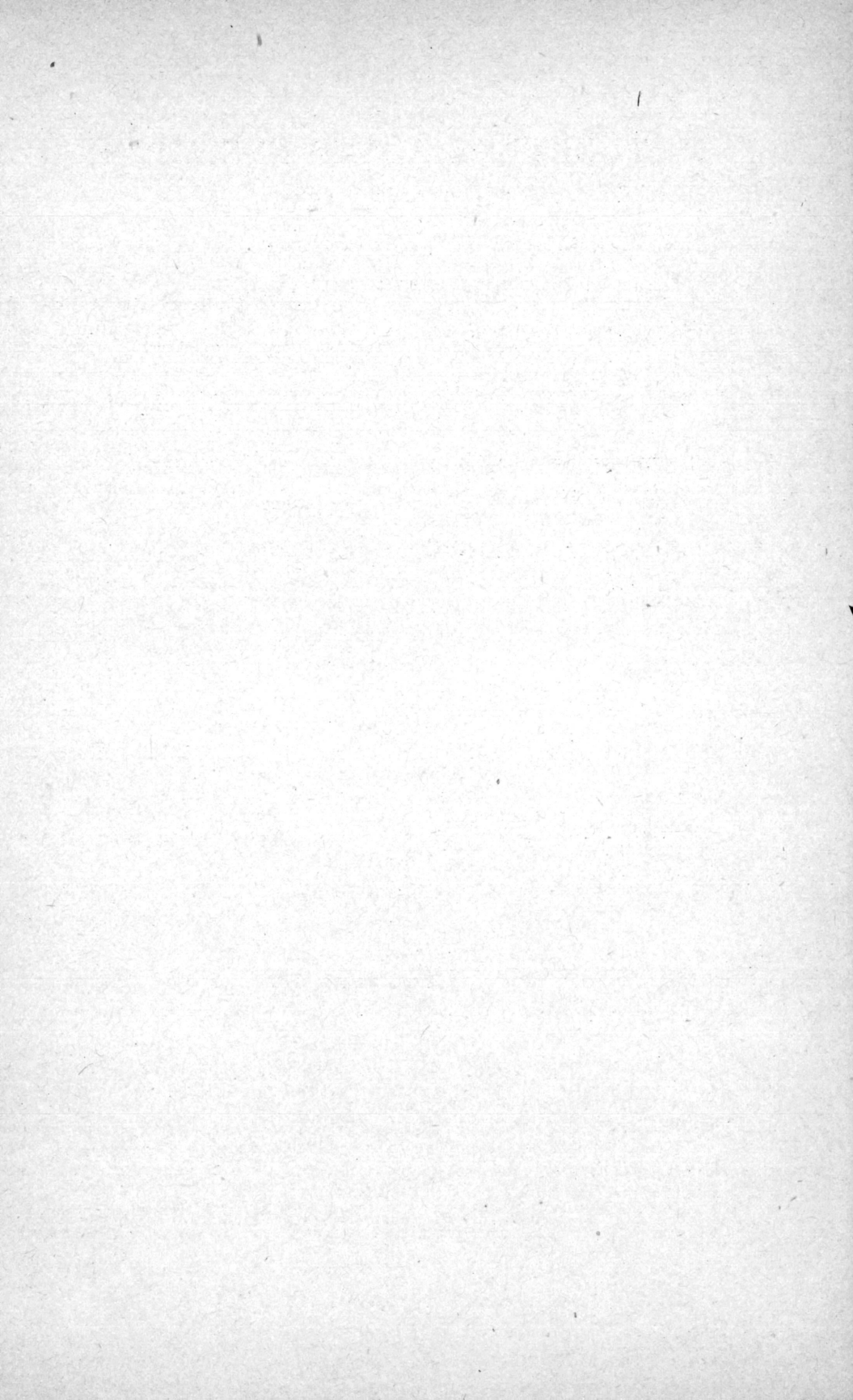
Ez után a betegség egy időre kivette a kezéből a tollat, de midőn fölépülve ismét megragadhatta, annál nagyobb hévvel fogott hozzá újra a munkához. A legutóbbi években szinte lázas munkásságot fejtett ki. Egymást követték tanulmányai: első keresztény téritőinkről, az egyházi szláv nyelv hazájáról (a mely épen ebben a füzetben fejeződik be) és a honfoglaló magyarok műveltségéről, a melyet a M. T. Akadémia legutóbbi közgyűlésében olvasott föl, s a melyet méltán üdvözöltek nagy lelkesedéssel.

Sokat, nagyon sokat vártunk még tőle mi fiatalabbak, a kik ismertük az ő tartalmas lelki világát, ismertük az ő sovinizmus nélküli lelkes magyar voltát és irigylésreméltó munkabírást. Ő maga is sok tervet tartogatott elméjében arra az időre, a mikor a hivatalos gondoktól menten egészen a tanulmányainak élhet. És ime, mind ennek vége! Elragadta közülünk a halál, élete delén, ereje teljességében, s mi szomorkodva kérdezzük: ki lép a nyomába, ki folytatja a munkáját?

De mi, a kik közel állottunk hozzája, nemcsak a tudomány veszteségét gyászoljuk benne, hanem gyászoljuk az embert is, az áldott jó szívű, a nemes gondolkodású derék embert, a hűséges jó barátot, a kinek elvesztése sokunknak sokáig fog fájni.

Nyugodjék békével, és áldott legyen az emlékezete!

Sz. J.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Märczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmélekek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szóejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1897.

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József.</i> Középkori nyelvelmékeink olvasása. II.	361
<i>Kúnos Ignác.</i> A török nyelv idegen elemei. III.	386
<i>Erdélyi Lajos.</i> Az összevont mondat modern szempontból. III.	404
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Az oláh nyelvbe átment magyar szók. II.	428
<i>Melich János.</i> Sarjú.	449
<i>Réthei Prikkel Marián.</i> Ittegyel. Ottogyel.	454

Ismertetések.

<i>Ásbóth Oszkár.</i> Archiv für slavische Philologie. XIX.	458
<i>Vikár Béla.</i> A keleti finn-ugor népek költészete. (Paasonen: Itäsuomalaisten kansain runoudesta)	464
<i>Gombocz Zoltán.</i> Permi nyelvtanulmányok. (Genetz: Ostpermische Sprachstudien)	465
<i>Szilasi Mórincz.</i> Indogermán nyelvtudomány. (Meringer: Indogermanische Sprachwissenschaft)	467

Kisebb közlések.

<i>Melich János.</i> Ismeretlen magyar Calepinus	404
<i>M. J. Geréb</i>	448
Esperest, öspöröst	470
Zsebrák	473
<i>Lumtzer Viktor</i> (hagyatékából). Csap.	471
Komp	472
<i>M. J. és L. V. Marha</i>	474

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Középkori nyelvemlékeink olvasása.

(Akadémiai fölolvasás.)

VI.*)

Már most térjünk át a nyelvi bizonyítékokra. Az első a legközelebbi rokon nyelvek tanúvallomása, a melynek alapján «MUNKÁCSI is**») arra az eredményre jut, hogy a magánhangzó-emelkedés (illetve: nyiltabbá válás) törvénye megvolt a magyar nyelvnek valamely ősi korszakában» (Nyr. 25: 63). De hát ez mit bizonyít? Hiszen ha a (részleges) nyiltabbá válás «a magyar nyelvnek valamely ősi korszakában» ment végbe, világos, hogy ez a hangváltozás nem az Árpádok korában történt, vagyis hogy a zártabb hangból fejlődött mai *a* akkor már nem volt *o*, s a zártabb hangból fejlődött mai *o* akkor már nem volt *u*. Ha pedig így áll a dolog, akkor a rokon nyelvek vallomása nem szolgálhat a fölállított tétel megerősítésére.

Ezután a török jövevényszavakra kerül a sor. T. ellenfelem szerint «megállapíthatunk legalább annyit, hogy az eredeti *u* hangnak a mai magyar nyelvben gyakran *o* felel meg. Erre nézve a legtalálóbbs példák:

homok: oszm. *kum*, alt. *khum*, kirk. *kumak*, kojb. *kum*, jak. *kumax*, tat. *khom* és vö. a régi nyelvben: *humuk*, *kumuk* (1055), *humuch* (1095), *humuk* (1269) l. NyK. 25:136 | *korom*, oszm. *kurum*, kirk. *krum*, kaz. tat. *korom*, csuv. *xorom* | *or*, *orv*, *oroz*, csuv. *vorq*, kojb. *oyir* és a régi nyelvben: *vr* BC. *vrocc* MC. *vrv*, *vroc* DebrC. *wroz* Jord. ÉrdyC. *wrvoth* JordC. *wrw* WinklC. *wruot* KulesC. | *borjú*: oszm. *buzayru*, kirk. *buzau*, ait. *buza*. (Vö. NyK. 25:278. és uo. 156)» (i. h. 65).

*) A 272. lapon a jobboldali hasáb első sorában *o* sajtóhiba *ó* helyett.

***) Hogyhogy MUNKÁCSI is?

A példák száma ugyan nem nagy (csak 4!), de hiszen ezek csak a «legtalálóbba». Azonban ezek közül is az elsőnek meggyöngíti a bizonyító erejét a fönnebb (253.) idézett tat. *khomak* alak (a melyet t. ellenfelem véletlenül kifelejtett az alt. *khumakh*-kal együtt a NyK. 25 : 278. elsoroltak közül), a *humuk* írását pedig az 1194-ből kimutatott *homoc* írás; különben is, mint fönnebb mondtam, a kéttagú török alakok a második szótag hangjára nézve a középkori írással ellentétesen vallanak. A második példánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a csuvasban (a mely ismeretes okoknál fogva a többenél nagyobb fontosságú) nem *u* van, hanem *o* (= «das deutsche *o* in *Woche, dort. Mundöffnung fast kreisrund, Lippen etwas nach vorn geschoben*», RADLOFF, Phonetik d. nörd. Türkspr. XI. l.; «hangszín tekintetében a magy. *o* és *u* közt álló hang, körülbelöl a hosszú *ó*-nak megfelelő rövidje» NyK. 21 : 4/5). A harmadik példa nem is tartozik ide, mert a török alakokban a magánhangzó nem *u*, hanem *o* és (csuv.) *o*; vö. még oszm. csag. *ogrı, ogru* (NyK. 25 : 274). A negyedik példában az idézett oszm., kirk., alt. alakoknál megint közelebről érdekel bennünket a csuv. *pėru* (a melyet t. ellenfelem szintén elfelejtett idézni a csag. *bozaru, bozru*, kaz. tat. *bėzau* alakokkal egyetemben a NyK. 25 : 278. lapjáról). Ha már most megcsináljuk a számvetést, akkor a «legtalálóbba» példák száma ugyancsak összezsugorodik, lévén MARÓTHY szerint $4 - 4 = 0$.

Mint hogy a «legtalálóbba» ennyire nem váltak be, keressük össze a kevésbé találókat. Bizonyára lesz elég (legalább 4-nél több), mert hiszen «az eredeti *u* hangnak a mai magyar nyelvben *g y a k r a n o* felel meg». Nem tudom, honnan vette t. ellenfelem ezt az állítását, de azt tudom, hogy én gondosan átvizsgáltam a magyar nyelv török jövevényeinek eddigi kimutatásait (NyK. 10, 20, 21. k.; Nyr. 11, 13. k. stb.), s azt találtam, hogy az *u*: *o* hangmegfelelés csak néhány esetre szorítkozik, s ezek a következők:

borsó: csag. *burčag, burčak, borčag*; csuv. *purza* (NyK. 10 : 78); ezekhez járul: kirk. *bursak*, alt. *mircakh*, tat. *borčakh*, csuv. *porza* (NyK. 25 : 278); tehát a csuvasban *o*-val | *csomak* «ék-fejsze» (Somogy m. MTsz.): oszm. *čumak* «keule von holz oder eisen, eiserner stab» (Nyr. 11 : 18); — mint hogy csak az oszmanliból van kimutatva s nálunk is csak a Dunántúl délibb részéről, kétségkívül újabbkori átvétel, talán nem is közvetlenül a törökből | *borıt, borul*: oszm. *buru-* «couvrir»,

«*cs. boru*» «fedni, betakarni» (? St.-ben csak ez: *börke* «verschleiern, umhüllen») (NyK. 10:78); — lehet, hogy van közük egymáshoz (vö. még *bürök* «burok» MTsz. és oszm. *bürü* «enveloppe», jak. *bürüö* «fedél, boríték», *bürüi* «borítani»), mert a finn-ugorságból MUSz. 475. fölhozott megfelelőket jelentésük miatt bajos elfogadni; de ne feledjük, hogy *borít*, *borul* mellett élnek *u*-s alakok is: *burít*, *burul*, *burok* | *komló*: csuv. *χumla*, tat. *χomlax*, oszm. *kumlak* (Miklosich EtWb. 87; Mikkola, Berührungen 174) és vö. *Qumlouozou* 1095, *Kumloumal* 1264, *Kumlow* 1339 (NyK. 25:157) | orosz: tör. *urus*, és vö. *Vrużwar* 1258, *Wrużku* 1266 (1297). *Vruzy* 1324 (NyK. 25:157) | *tulok*: csag. *turuk* «két éves ökor» (nincs meg a St.-ben; hitelessége kétséges) (NyK. 10:91) | *koboz*: csag. oszm. *kopuz* (NyK. 10:86); de: csuv. *kobès* (NyK. 25:274) | *botor*: oszm. *botur* «ein untersetzter mensch»; *budur*, *butur* «kurz, untersetzt, plumper statur; zwerg; *potur* «spottname für neu zum islam übergetretene christen»; *butur* «fröhlich, munter, ausgelassen» (Nyr. 13:258); — a jelentések eltérése és a szónak a *botol*, *botlik*, *botorkál* stb. igékkel való esetleges összefüggése miatt a törökből való átvételt kétségesnek kell tartanunk.

Ime elsoroltam, teljesen elfogulatlanul, az összes eseteket, szám szerint 8-at; ezek közül a fölhozott okoknál fogva elesik vagy kétséges a *borsó*, *csomak*, *borít*, *tulok*, *koboz*, *botor*; s így mind-össze kettő marad: *komló* és *orosz*, de ezeknél sem lehetetlen, hogy az átvett alak nem *u*-val, hanem *o*-val hangzott. Ennyiből áll tehát az az *u*: *o* hangmegfelelés, a melyet t. ellenfelem szerint «gyakran» találunk. S ha ehhez még hozzávesszük azon eseteket, a melyekben a köztörök *o*-nak a magyarban is *o* felel meg, a melyenek: *kos*, *borz*, *toklyó*, *koboz* (első szótag!), *gyom*, *orv* (NyK. 25:274), *bor*, *tor*, *torma* (NyK. 10:78, 90; Nyr. 13:263), *ok* (NyK. 10:106; Nyr. 26:80), továbbá azt a tényt, hogy «a török-magyar elemek *a* hangja általában köztörök *a*-nak s nem *o*-nak felel meg» (NyK. 25:274), — akkor kimondhatjuk, hogy a török jövevényszavak vallomása sem szolgálhat a föllálitott tétel megerősítésére.

Következnek a régi szláv jövevényszavak, a melyeket ismeretes okoknál fogva (vö. ÁSBÓTH O. A szláv szók a magyar nyelvben) rövidség kedvéért ószlovéneknek szoktunk nevezni. Ezekről szólva azt a megokolt föltevésemet fejeztem ki, hogy az *o*-val jelölt ószl. hang (legalább részben) a magyar *a*-hoz hasonló, az *u*-val jelölt pedig szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta (Nyr. 24:199, 203). Erre t. ellen-

felem azt mondja: «Ha teljesen elfogadjuk SZINNYEI állítását, s az ószl. *o* hangot a szavak egy részében *o* és *a* között álló *o*-nak, az *u*-t pedig *u* és *o* között álló *u*-nak nézzük, még ez esetben is nyiltabbá kellett válniok, hogy a mai magyar *a* és *o* legyen belőlük» (Nyr. 25 : 66). — Dehogy is kellett! Hiszen tudvalevő dolog, hogy a jövevényszók átvételénél az olyan hangokat, a melyeknek teljesen megfelelők a mi nyelvünkben nincsenek, úgyszólván lefordítjuk, vagyis a hozzájuk legközelebb álló hangot teszszük a helyükbe. Már most, ha valaki elfogadja az én föltevésemet, annak velem együtt azt kell hinnie, hogy az ószl. *o*- és *u*-betűs hang helyébe mindjárt az átvételkor lépett az *a* és az *o*, ezeknek pedig nem kellett «nyiltabbá válniok», «hogy a mai *a* és *o* legyen belőlük».

A minket ez alkalommal érdeklő ószl. betűk hangértékét t. ellenfelem BRUGMANN (Vergl. Grammatik d. indogerm. Sprachen) nyomán következőleg állapítja meg (a jövevényszavakban szerinte végbement hangfejlődést is mindjárt föltüntetve):

ószl. <i>o</i> ,	hangértéke:	<i>o</i> ,	mai magyar nyelvben:	<i>a</i> ;
« <i>u</i> ,	«	<i>u</i> ,	«	« <i>o</i> ;
« <i>ū</i> ,	«	<i>u</i> ,	«	« <i>o</i> ;
« <i>e</i> ,	«	<i>e</i> ,	«	« <i>e</i> , (<i>ē</i>);
« <i>i</i> ,	«	<i>i</i> ,	«	« <i>i</i> , <i>ē</i> ;
« <i>ī</i> ,	«	<i>i</i> ,	«	« <i>ē</i> .

Lássuk, mit szólnak ehhez a megállapításhoz a mi jövevényszavaink. A sorrendet czélszerűség okából megváltoztatva, az *i* betűvel kezdem.

1. *i*. Ószl. *cin*þ ordo; *bećinovat*i; úszl. *ćiniti* facere; bolg. *ćinja* thun; szb. *ćiniti* machen; cs. *ćiniti* thätig sein stb.: m. *csindl* | ószl. *ćist*þ rein, *ćistiti* reinigen; úszl. *ćist*, *ćistiti*; bolg. *ćist*, *ćistja*; szb. *ćist* stb.: m. *tiszta* | ószl. *igo* joeh; úszl. *prodiz* joehpolster; *igev*, *igve* art joehholz; or. *igo* stb.: m. *iga* | ószl. *igra*, *igr*þ spiel; *igrati*, *igr*þь; úszl. *igra*, *igrati*, *igre*; bolg. *igra*; szb. *igra*, *igrati*; lgy. *igra*; or. *igra*, *igrat*þ stb.: m. *igricz* | ószl., úszl., lgy., kis-or., szb. *ikra* rogen; cs. *jikra* stb.: m. *ikra* | ószl. *imela* viscum; úszl. *imela*; bolg. *imela*; szb. *imela* mistel stb.: m. *imola*, *imolya*, *imoja*, *imla* (Szkl., Csköz, Göcsej MTsz.) | úszl. *irha*, *irh* weissleder; szb. *ira*; cs. *jircha*; lgy. *ircha*; kis-or. *ircha*; or. *ircha* stb.: m. *irha* | ószl. *milost*þ misericordia; HB. *milost* | ószl. *pijavica* hirudo; úszl. *pijavica*: m. *piócza* | ószl. *pi*þnica keller; úszl., lgy. *pi*þnica: m. *pincze* | ószl. *sliva* prunus; úszl. *sliva*; bolg. *sliva*;

szb. *sliva*; or. *sliva* stb.: m. *szilva* | ószl. *витезь* miles, heros; úszl. *vitez*; szb. *vitez* stb.: m. *vitéz* | ószl. *прѣтворъ* ambitus, septum; cs. *прѣтвор* vorhalle; t. *prítvor*: m. *pitvar* | úszl. *šišak* helm; hr. szb. *šišak*; cs. *šišák*; or. *šišakъ*: m. *sisak* | ószl., úszl., bolg. *sito* sieb: m. *szita* | ószl. *тисъ* taxus, *tisa* pinus; úszl., bolg., cs. *tis* eibe; szb. *tis* lárche; or. *tisъ* eibe: m. *tiszafa* | ószl. *вихръ* turbo; úszl. *viher*, *vihar*; bolg. *вихър*; szb. *vihar*; cs. *vicher*: m. *vihar* | ószl. *židinъ*, *židovinъ* judæus; úszl. *židov*; szb., cs. *žid*; or. *židъ*: m. *zsidó* | ószl. *sinica* meise, blaumeise; úszl. *sinica*: m. *czinège* (*czinige* NySz., MTsz.; *cince* MTsz.) || ószl. *dijakъ*; úszl. *dijak* litteratus; lgy. *diak*; or. *dijakъ*: m. *diák*, *déák* || ószl. *grъlica* turteltaube; úszl., szb. *grlica*: m. *gerlicze* | bolg., szb., cs., lgy. *koliba* hütte: m. *kaliba*, *kalyiba*, *koliba*, *kolyiba* | úszl. *parip* schindmähre, szb. *parip*: m. *paripa* | ószl. *pažitъ* pratum; cs. *pažit'* rasen: m. *pázsit* | ószl. *glista* tœnia; úszl., szb., bolg. *glista*: m. *gilisza* (*gélésza* MTsz.) | ószl. *vѣnikъ* virga; úszl. *vѣnik* reisebündel; or. *vѣnikъ*: m. *venyige* (*venike*, *venyike* NySz.) || szb. *kečiga* stór; úszl. *kečiga*: m. *kecsège* (*kecsige* NySz.) | bolg. *brѣkinja*; szb. *brekinja* sperberbaum: m. *berkénye* (*berekinye*, *berkinye* Beythénél NySz.) | ószl. *britva* rasiermesser; szb. *britva*; or. *britva*: m. *bërëtva* | ószl. **světъnikъ*: m. *szövétnék* | ószl. **eretъnikъ*: m. *eretnék* (NyK. 18:358).

Ez az összeállítás egyrészt kétségtelenné teszi az ószl. *i*-betűs hangnak *i*-hangzását, de másrészt azt is világosan mutatja, hogy az átvett szavak *i* hangja a legeslegtöbb esetben nem vált egy fokkal nyiltabbá, hanem olyan maradt, a milyen volt. Ezek a szavak tehát a leghatározottabban ellene mondanak annak a tételnek, a mely szerint «a HB. kora óta az akkori felső- és középső nyelvállású rövid magánhangzók a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal nyiltabbakká váltak», mert ez esetben nem lehet alkalmazni azt az óvatos záradékot sem, hogy «haesak valamely gátló ok e fejlődést meg nem akadályozta».

2. b. *) LESKIEN szerint: «b [ist] wahrscheinlich als kurzes geschlossenes e oder kurzes offenes i (also ungefähr wie der Laut

*) Jobbnak látom az *ǐ* és *ǔ* helyett a *ъ* és *ѣ* jeleket használni, mert én is avvalló vagyok, a mit LESKIEN mond: «Die in sprachwissenschaftlichen Werken viel gebrauchte Umschreibung des *ѣ* durch *ǔ*, des *ъ* durch *ǐ* führt leicht zu falschen Vorstellungen über den ursprünglichen Werth dieser Laute» (Handbuch der altbulg. Spr.² 5). Ez az átírás pl. BALASSÁT is megtévesztette, mert a TMNyban (1:170) a *ѣ*-t (*ǔ*) az *u* val s a *ъ*-t (*ǐ*) az *i*-vel egy kalap alá fogta.

des deutschen stummen *e* oder kurzen *i* z. B. in *bitte*) anzusetzen» (Handb. d. altbulg. Spr². 5.) Lássuk a magyarba átvett szavakat:

ószl. *бръвѣно* balken; úszl. *bręno*; kis-or. *berveno*; or. *berveno*: m. *bĕřĕna, berena* | ószl. *ѣбрь* labrum; úszl. *čeber*: m. *csĕbĕr, cseber, csöbör* | ószl. *крѣстъ* kreuz (LESKIEN, Hdbuch² 278; MIKLOSICH-nál *krĕstъ*); úszl. *krst* taufe: m. *kĕrĕszt, kereszt, körösz* | ószl. *оцѣтъ* essig; úszl., bolg., cs., lgy., kis-or. *ocet*; or. *ocetъ*: m. *eczet (ĕcĕt, ecóth NySz.)* | ószl. *остѣнъ* stimulus; úszl. *osten* stachel; bolg. *osten* ochenstecken: m. *östön (ežtön, eszten, ewzten NySz.; ĕsztĕn MTsz.)* | ószl. *ръсъ* hund; úszl. *pes*; cs. *pes*; or. *pesъ*: m. *pĕczĕr, peczĕr (peszĕr MTsz.; pössĕr NySz.)* < *pĕsarъ* | ószl. *лѣнъ* lein; úszl., bolg., cs., lgy. *len*: m. *len* | ószl. *нѣмѣць* deutscher; úszl. *nemec*: m. *nĕmĕt* || ószl. *игръць*; úszl. *igrĕc*: m. *igrĕc, igrĕc* (NySz.; MünchC. 30.: *igrĕcekĕt*) || ószl. *тѣмнѣца* kerker; úszl. *temnica*: m. *tömlöcz (temĕnecz, temlecz NySz.; timnuc HB.)*

Az ószlovén *ь*-nek tehát a magyarban a *szavak* nagyobb részében *ĕ* felel meg (a mely *e*-vel és *ö*-vel váltakozik); az *igrĕc* szó *e*-jének a nyíltsága a MünchC.-beli jelölés daczára is kétséges, mert az *igrĕc* mellékalakból inkább zárt *ĕ*-re következtethetünk; csak a *len* szóban van kétségtelen (*ĕ*-vel tudtomra nem váltakozó) nyílt *e**). Ha már most tekintetbe vesszük *e* mellett azt is; hogy «az ószl. *ь*-nek, kivéve a horvát-szerb nyelvet, melyben *a*-t találunk, és az itt tekintetbe úgy sem jöhető bolgár nyelvet, valamennyi szláv nyelvben rendszeren *e* felel meg, ha csak a hangzó egészen el nem tűnik» (ÁSBÓTH, A szl. szók 40), nagy valószínűséggel meghatározhatjuk, hogy a *ь* zárt *ĕ*-féle hangot jelölt. E mellett szól az is, a mit az imént láttunk, hogy a szláv szavak *i*-je általában *i* maradt a magyarban mind *e* mai napig; ha tehát a *ь* betű *i*-féle hangot jelölt volna, akkor a *kĕrĕszt, len* stb. szavak ma *i*-hangúak volnának. A HB. *timnuc* a **tĕmnicz* v. *tĕmnĕcz* mellett olyan nyelvjárási változat lehetett, a milyen pl. *kinyĕr* a *kĕnyĕr* mellett.

3. *ь*. LESKIEN szerint «ist wahrscheinlich als kurzes offenes *u* oder kurzes geschlossenes *o* (also ungefähr wie der Laut im deutschen *Butter*) . . . anzusetzen» (i. h.). Jövevényszavainkban:

*) Azokat a szavakat, a melyekben a *ь*-nek megfelelő hang az illeszkedés útján mély hangba ment át (*járѣм* > *járóm*, *поклѣ* > *pokol*) elhagytam. A *ѣстъ*: *tiszt*-re nézve vö. ÁSBÓTH, A szláv szók a m. nyelvben 40.

ószl. *бѣръ* milii genus (úszl. *ber*; szb. *bar*; cs. *bér, bru, béru* fench; lgy. *ber*; fölső szorb *bor*; alsó szorb *ber*; kis-or. *bor, bru*): m. *bor*-köles (NySz.) | bolg. *бѣз* hollunder; or. *бозъ*: m. *bozfa* (NySz.), *bocfa* (MTsz.) | ószl. *мѣкъ* moos, bolg. *мѣх*, or. *moch*: m. *moh* | ószl. *ръжь* roggen; or. *рожь*: m. *rozs* | ószl. *ръжда* rost: m. *rozsdá* | ószl. *стѣпъ* columna, turris, bolg. *стѣпъ*, or. *stolpъ*: m. *oszlop* | ószl. *атѣкъ*; úszl. *vötek*; bolg. *вѣтъкъ*; cs. *outek*; lgy. *wątek*: m. *ontok* || ószl. *бѣха* floh, bolg. *бѣха*: m. *bolha* | ószl. *брѣдо* hügel; bolg. *брѣдо* hügel, weberkamm; or. *bërdo* weberkamm: m. *borda* | ószl. *дѣгъ* schuld; úszl. *dolg*; bolg. *дѣгъ*; or. *dolgъ*: m. *dolog* | ószl. *крѣѣма* schenke; úszl. *kréma*; bolg. *крѣѣма* schenke; or. *korĕma*: m. *koresma* | ószl. *крѣма* steuerruder; szb. *krma*; or. *korma*: m. *kormány* | ószl. *кѣбаса* wurst; or. *kolbasa*: m. *kolbász* (*kalbász*) || ószl. *хѣмъ* hügel; úszl. *holmec* hügel; or. *cholmъ*: m. *halom* (*holmu, holm* NySz.) || ószl. *вѣнукъ* enkel; úszl. *vnuk*; bolg. *unuk, vnuk*; szb. *unuk*; or. *vnukъ*: m. *unoka* (*onoka*).

Az ószl. *ъ*-nak e szerint a legtöbb esetben *o* a magyar megfelelője; ez volt régente a *halom* szóban is, de később egy fokkal nyiltabbá vált; csupán az *unoka* szóban találunk *u*-t, de nem pusztán a *ъ*-nak, hanem a *вѣ*-nak megfelelőjéül, s itten a hangszín kétségkívül a *v* rovására irandó. Tekintetbe véve már most, hogy a *ъ*-nak, ha ugyan teljesen el nem tűnt, az oroszban is következetesen *o* felel meg, mint a fönnebbi példák is mutatják (és vö. ÁSBÓTH, A szl. szók 30.), nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy az ószl. *ъ* hangértéke *o*-féle volt. Semmi igaz okunk nincsen arra a föltevésre, hogy eleink ezt a hangot mint *u*-t vették át. ÁSBÓTH (A szláv szók 39.) idéz ugyan két *u*-betűs alakot: *buzfa* (WENZEL 7: 426) és *hulmuck* «halmocs, halmocska» (honnan? Nyr. 7: 218), de ezek most már erejüket veszítették, miután kétségtelen bizonyosságaink vannak arra, hogy az *u* betűvel régente az *o* hangot is jelölték.

4. *e* «ist offenes *e* (ä)», mondja LESKIEN (i. h.) Ezt a mi szláv jövevényszavaink is igazolják:

ószl. *besĕda* wort, rede: m. *beszéd* | ószl. *čeljadъ* familia: m. *cseléd* (vö. *család* MTsz.) | ószl. *cerъ* terebinthus, richtig *cerrus*: m. *cser* | ószl. **eretъnikъ*: m. *eretnek* (NyK. 18: 358) | ószl. *grebenъ* kamm: m. *gerebĕn* | ószl. *klepъca* schlinge: m. *kelepcze* | ószl. *lemešъ* pflug: m. *lemez, lemes-vas* (MTsz.) | úszl. *lepen* blatt: m. *lepény* | ószl. *medvĕdъ* bär: m. *medve* | ószl. *peštъ* ofen: m. *pest* (MTsz.) || ószl. *mežda* mitte, grenze: m. *mesgye, mĕsgye* | ószl. *debelъ* (*debelá*) dick: m. *debella*,

dëbëlla | ószl. *večerъ* abend; szb. *večernja, -nje sacra pomeridiana*: m. *vecsernye, vëcsërnye* || szb., úszl. *kečiga*: m. *kecsëge, këcsëge, köcsöge* | ószl. *pečatъ* petschaft: m. *pecsét, pëcsét, pöcsét* || ószl. *čemerъ* gift: m. *csëmër, csömör* | ószl. *četvrtъ* dies Jovis: m. *csëtörték, csötörtök*.

Természetes, hogy az ószlovén *e* nyíltságának a fokát teljes határozottsággal nem lehet megállapítani; a fölsorolt példák többsége azonban arra vall, hogy az *e* betű hangértéke a mi nyílt *e*-nkel egyenlő vagy hozzá közelálló (*e*?) volt.

5. o. BRUGMANN (Vergl. Gramm. der indogerm. Sprachen 31.) azt mondja az *o*-ról, hogy nyílt («*e* und *o* sind offen»). T. ellenfelem egész pontosan meghatározza, hogy az ószl. *o* a mi *o*-nknál egy negyed fokkal nyíltabb s így a mi *a*-nknál háromnegyed fokkal zártabb volt (Nyr. 25 : 67. első bekezdés). Nekem, sajnos, nem állott módomban, hogy az ószlovénnek nevezett kihalt nyelv hangzórendszere terén ilyen meglepő pontosságú méréseket végezzek, hanem csak következtetés útján jutottam arra a föltevésre, hogy az ószl. *o* a magyar *a*-hoz hasonló hang lehetett. Ezt a föltevésemet a következő tényekre alapítottam :

1. az ószlovénban *o* betűvel van írva a jövevénytiszavaknak az a hangja is, a mely az átadó nyelv *a* (α)-val jelölt hangjának felel meg, pl. *καλάνδα* > ószl. *kolëda* «calendae»; *καλόβη* > ószl. *koliba* «tugurium»; *καμάρα* > *komora* «camera»; *κασιτέρος* > *kositerъ* (és *kasiterъ*!) «stannum»; *κάστανον* > *kostanъ* «castanea»; gót *katila*- > *kotъlъ* «lebes»; gót *akeita*-, *akeita* > *ocъtъ* «acetum»; *ἀκροβυστία* > *okrovustija*; lat. *altare* > *olъtarъ*; lat. *paganus* > *poganъ* (ritk. *paganъ*!); *σατανᾶς* > *sotona* stb. (Μικλοσιөн, Vergl. Gramm. 1 : 71);

2. a mi ószl. jövevénytiszavaink *o*-val írt hangjának nemcsak a mai nyelvben, hanem már századok óta általában *a* felel meg, sőt némelyeket már az Árpádok korában is *a*-val találunk írva, pl. ószl. *товаръ*, **товарникъ*: *Tawarnic* 1113. *tauarnicorum* 1135. *thawarnicus* 1249. *tavernici* 1262. *tawarnicus* 1269; ószl. *poganъ*: *Pagandi* Sz. László oklevelében, stb.

Érdekes analogiaképen hivatkoztam a finnségnek közös és régibb orosz jövevénytiszavaira, a melyek az orosz *o*-val szemben álló nyílt *a*-jokkal arra mutatnak, hogy azt az *o*-val jelölt hangot az átvétel korában az illető orosz nyelvjárásokban a magyar *a*-hoz hasonlóan vagy még ennél is nyíltabban ejtették, pl.

ős-or.	*okъno	>	finn	akkuna,	vö.	ószl.	okno	>	m.	akna
or.	kosarъ	«	«	kassari,	«	«	kosorъ	«	«	kacor
«	bobъ	«	«	papu,	«	«	bobъ	«	«	bab
«	porъ	«	«	pappi,	«	«	porъ	«	«	pap
«	svobodъ	«	lív	vabād,	«	«	svobodъ	«	«	szabad

(Nyr. 24: 199. 200).

Már most a fönnebbi két tényhez vegyük még hozzá azt, hogy 3. a honfoglalás előtt átvett török szavak rövid *o*-jának ma is *o* (nem *a*) felel meg a magyarban, már pedig ez nem volna lehetséges, ha az Árpádok korában az *o*-k *a*-vá változtak volna (NyK. 25: 274);

4. az Árpádok korában az *o* betű az *a* hangnak a jele is volt, tehát abból, hogy az ószl. *o*-nak megfelelő hang *o*-val van írva, korántsem következik, hogy *o*-nak hangzott.

Mindezeket tekintetbe véve, azt hiszem, nem nagyon merész az a föltevés, hogy az *o*-val jelölt ószl. rövid hang a magyar *a*-hoz közelálló hang volt, a melyet így jelölhetünk: *a*. Ha pedig ilyen volt, akkor az átvételkor mindjárt a mi *a*-nk lépett a helyébe.

Vannak azonban szavak, a melyekben az ószl. *o* betűs hangnak nem *a*, hanem *o* felel meg. Ezekben az *a*-nak zártabbá válását kell föltennünk, s ennek az okát a megelőző vagy a követő mássalhangzó hatásában kell keresnünk. Így a *pogácsa*, *pogány*, *pokrócz*, *ponyva*, *posztó*, *pozdorja*, *kompona*, *szapora*, *topoly* szavakban nyilván a megelőző *p* labiális-volta okozta az erősebb ajakzárást.*) A *bojár*, *oltár*, *olaj*, *moly*, *konkoly* (< ószl. *boljarъ*, *olъtarъ*, *olěj*, *molъ*, *kakolъ*) szavakban az *l*, a *morva* (< ószl. *morava*) szóban az *r*, a *kovács* (< ószl. *kovačъ*) szóban a *v* volt hatással a zártsági fokra. Az *akol* (< ószl. **okolъ*, vö. úszl. *okol*) szóban, a mely nyelvemlékeinkben *akal*-nak írva is előfordul, szintén az *l* hatásának tulajdoníthatjuk az *o*-t.***) A *kopja* szó *o*-ja talán hosszú volt (vö. *kópia*

*) Ásbóth (A szláv szók 24) ezekben szintén a *p* hatásának tulajdonítja a rákövetkező hangzó zártsági fokát, csak hogy ő az *o*-t az eredeti hangfokon megmaradottnak tekinti. Példáihoz csak a *pozdorja* és a *kompona* szót tettem hozzá; ellenben elhagytam a *pohár* és a *poloska* szavakat, mert az előbbiben a *p* utáni hangzó illeszkedés útján keletkezett (vö. úszl. hr. szb. *pehar*, ószl. *peharъnikъ*), a másokban pedig járulékhang (vö. ószl. *ploskъ* breit, flach; cs. *ploška* wanze).

**) Vö. *vakompart* > *pokompart*, *partéka* (ném. *partecke*) > *portéka*,

Zrinyinél NySz. és kópja Szkl. MTsz.) A zálog szó o-ja újabb keletű; nyelvelmékeinkben többnyire zálag-nak van írva (vö. NySz.) Csak a *nyoszolya* (< ószl. *nosilo*) és a *szobor* (< ószl. *stobor*?) szavak o-jának nem tudom okát adni; de az utóbbi talán újabb átvétel, mert a NySz.-ban a legrégebb adat MA.-ból van idézve.

Nem tartoznak ide a *donga*, *dorong*, *korong*, *porond*, *gomba*, *szombat-félék*, mert ezekben az *on*, *om* az ószl. *a* azaz *o*=orrhangú *o*-nak a képviselője. Ezekben az *o*-t részint úgy magyarázták, hogy azért nem vált nyiltabbá, mert *n* [tegyük hozzá: vagy *m*] előtt állott (TMNy. 1 : 171), részint pedig úgy, hogy az *a* az ószl. nyelvben orrhangú *u* volt, s a magyarba mint *un* és *um* jött át, s azután a hangzó a rendes hangfejlődés szerint egy fokkal nyiltabbá vált (ÁSBÓTH, A szl. szók 18—28). De nincsen szükség sem az előbbi magyarázatra, sem az utóbbi föltevésre, a mely ellenkezik azzal, a mit a szlavisták majdnem kivétel nélkül tanítanak, hogy t. i. az ószl. *a* hang *o*-nak hangzott (uo. 23). A dolog igen egyszerű. Az ószl. *o* a magyar *a*-hoz közel álló hang volt, azért a mi nyelvünkben *a* lett belőle; az ószl. *a* pedig orrhangú *o* volt, azért nálunk *on*, *om* lett belőle.*)

ném. *patron* > *potron* (MELICH, Ném. Vend. 56) | *csalán* > *csollán*, *csolyán* |
ném. *barbier* > *barbély* > *borbély*, *varga* > *vorga* | *ravó*, *ravás*, *ravatal* > *rovó*,
rovás, *rovatal* (vö. NySz. MTsz.).

*) Csak három szó szorul magyarázatra: *galamb*, *parancs*(ol) és *munka*. Az ószl. *golamb* és *porac*(iti) szabályos megfelelője **galomb* és **paroncs*- volna; de helyesen mondja ÁSBÓTH, hogy «a nyelvünkbe került szláv szókban annyiszor találunk a két első szótágban azonos hangzót, hogy ezek hatása alatt könnyen lehetett egy **galomb*, **paroncs*-ból a mai *galamb*, *parancs*» (A szl. szók 27). Az oklevelekben előforduló *golomb* írás (NySz.) azt mutatja, hogy a szó csakugyan élt is *galomb* alakban. Így lett a *galond* (<fr.-ném. *galon*)-ból is *galand* (NySz. MTsz.). — Hogy a **monka*-ból mért lett *munka*, annak nem tudom határozott okát adni. A szóvégi *-onk* > *-unk* hangváltozásra lehetne talán hivatkozni, csakhogy a hangtani helyzet más. A TMNy. 1 : 171. l. odavetett ezen mondással: «az *a* hangból rendszeren *on*, *om* lett a magyarban, de *k* és *g* előtt *un* (ill. *uŋ*)-nak hangzik», nem érhetjük be, mert hiszen az ószl. *daga*, *kakols*, *krag*-ból a magyarban nem *dunga*, *kunkoly*, *korung*, hanem *donga*, *konkoly*, *korong* lett, s a *drags*-ból is *dorong* a köznyelvi alak, *dorong* csak nyelvjárási változat. Hanem azért az *o* > *u* hangváltozást valószínűleg mégis a követő mássalhangzóknak a rovására kell írunk; vö. *mangorol* > *mongorol* > *mungorol* (MTsz.).

6. u. — Összeállítottam azon jövevényszavainkat, a melyeknek szláv eredetijében *u*-val jelölt rövid hang van. Félrehagytam azokat, a melyek újabb átvételek lehetnek (a milyenek pl. a tájszavak, bár ezek között is lehetnek régiiek); csak azokat vettem tekintetbe, a melyeket, ha nincsenek is az ószlovénból kimutatva (vö. ÁSBÓTH, A szl. szók 8), egy vagy más oknál, különösen általános elterjedtségüknél fogva legrégebb szláv jövevényszavaink közé tartozóknak tekinthetünk. Az összeállítás eredménye az, hogy a szláv *u*-betűs hangnak a magyarban részint *u*, részint *o*, részint pedig *ü* és *ó* felel meg; nevezetesen:

u: *buja*, *burján*, *czucza* (*zulca* NySz. *zulcha* BesztSzj.), *csuka*, *csutora*, *drusza*, *duda*, *dunya*, *Duna*, *dusnok* (NyK. 18:378), *gunya*, *huszár*, *kucsma*, *kukta*, *kulcs*, *kulesár*, *kupa*, *kuruzsol*, *kukacz*, *kurva*, *kuvik*, *lug*, *lyuk*? (vö. Ethnogr. 8:19), *pusztá*, *ruha*, *suba*, *suta*, *uccza* (*wlcha*, *wlca* NySz.), *ugar*, *ugorka*.

o: *Dorozsma* (*Drusma* 1477—78. *Dorosma* 1485. Cs.: 3:680), *gonosz*, *koma*, *konyha*, *szoknya*, *szolga*, *zsolozsma* | *abrosz*, *babona*, *káposzta*, *karácsony*, *unoka*.

ü, *ó*: *csuda* és *csoda*, *uzsonna* és *ozsonna*.

Ebből az összeállítástól kitünik, hogy jóval több az *u*-s, mint az *o*-s szó. Már most mit lehet ebből az átadó nyelv *u*-betűs hangjára nézve következtetni? Az ószlovén nyelv *u*-betűs hangjáról korábban azt a nézetet vallottam, hogy az «szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta» (Nyr. 24:203). Most azonban, a jövevényszavak pontos számbavétele után, ezt a nézetemet részben módosítanom kell. Ha ugyanis az a hang csakugyan olyan lett volna, a milyennek véltem, akkor a magyarba átkerült szavakban okvetetlenül több *u* és *o* közötti ingadozást kellene találnunk; mert az nem lehetséges, hogy azt a közepes hangot bizonyos szavakban mindig *u*-val, másokban meg mindig *o*-val helyettesítették volna. Az ingadozások száma azonban nagyon csekély (a *csuda*: *csoda*, *uzsonna*: *ozsonna* példákhoz legföljebb még ezek járulnak: *kulcs*: *kolcz* NySz., *dunya*: *donyha* MTsz., *kuruzsol*: *gurozsol*, *kurozsolos* MTsz., *pusztá*: *posztít*, *posztúl* MTsz., *ruha*: *rova* MTsz., *káposzta*: *kápuszta* MTsz.), s bizonyára senkinek sincs esze ágában, hogy ezeket a szláv *u*-nak kétféle appercipiálásából magyarázza. Ellenben az, hogy az ószl. *u*-betűs hangnak a jövevényszavak nagyobb részében *u* felel meg, valószínűvé teszi, hogy

az az *u*-betűs hang, ha nem volt is a mi *u*-nkkal azonos, minden-
 esetre közelebb állott hozzá, mint a mi *o*-nkhoz, vagyis *u*-féle
 lehetett. Ebből aztán az következik, hogy az ószl. *u*-nak meg-
 felelő magyar *o* korábbi *u*-ból fejlődött, tehát itten csakugyan
 nyiltabbá fejlődés történt.

Ez azonban korántsem bizonyítja a részemről el nem foga-
 dott tétel helyes voltát. Ama tétel szerint bizonyos hangok, köztük
 az *u*-k is «a magyar nyelv történeti fejlődése folyamán egy fokkal
 nyiltabbakká váltak, ha csak valamely gátló ok e fejlődést meg nem
 akadályozta» (Nyr. 25 : 62). E szerint tehát azt várhatnók, hogy az
u : *o* megfelelés legyen a rendes, az *u* : *u* megfelelés pedig csak
 kivételes. A példák azonban ennek épen az ellenkezőjét bizonyít-
 ják, a nélkül hogy azt a bizonyos «gátló okot» a legszorgosabb
 kutatással is föl lehetne fűdözni, mert az *u* : *u* hangmegfelelést
 a legkülönbélebb hangtani helyzetekben találjuk.

Itten tehát nem lehet szó egyébről, mint néhány szóban
 történt *u* > *o* hangfejlődésről, s erre semmiféle általános hang-
 történeti tételt nem lehet alapítani.

Az elmondottak szerint meglehetősen megváltozik az ószl.
 betűk hangértékét és a nyelvünkbeli hangmegfeleléseket (részben
 hangfejlődéseket) föltüntető fönnebbi (364. l.) táblázat képe. Neve-
 zetesen szerintem :

ószl. <i>o</i> ,	hangértéke <i>a</i> ,	mai magyar megfelelője: <i>a</i> (ritk. <i>o</i>);
« <i>u</i> ,	« <i>u</i> (<i>u</i> ?)	« « « <i>u</i> (« <i>o</i>);
« <i>ʊ</i> ,	« <i>o</i> ,	« « « <i>o</i> ;
« <i>e</i> ,	« <i>e</i> (<i>e</i> ?)	« « « <i>e</i> (<i>ë</i> , <i>ö</i>);
« <i>i</i> ,	« <i>i</i> ,	« « « <i>i</i> (ritk. <i>ë</i>);
« <i>ɪ</i> ,	« <i>ë</i> ,	« « « <i>ë</i> (<i>e</i> , <i>ö</i>).

Ezzel letárgyaltuk szláv jövevényszavainkat és áttérünk a
 németekre. «A német nyelvből legrégebben átvett szavakon —
 mondja t. ellenfelem — szintén meglátszik a rövid magánhangzók
 nyiltabbá válásának nyoma» (Nyr. 25 : 67). Én az értekezésemben
 csak annyit mondtam mellékesen, hogy «a régi német . . . *u*-betűs
 hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül
o-nak is hallhatta» (Nyr. 24 : 203). Erre t. ellenfelem kereken
 kijelenti, hogy «erről a lehetőségről a német nyelvészek mitsem
 tudnak» (i. h.), ellenben hogy «a kfn. *u* és *o* a felső és középső

nyelvállással ejtett rövid magánhangzók», azt ő olyan bizonyosan tudja és olyan határozottsággal állítja, mintha az ú.n. középfőlnémet nyelven beszélők összességének a kiejtését a saját megfigyeléséből ismerné. Középfőlnémet *u* és *o*! Ez olyan általánosítás, a milyent egy specziális hangtörténeti kérdés tárgyalásánál semmikép sem lehet megengedni. Hiszen az, a mit kfn.-nek nevezünk, nem valami egységes nyelv, hanem számos, egymástól részben nagyon eltérő nyelvjárásnak több századon át öröklődött és fejlődött alakja. A ki általánosságban «kfn.» *u*-ról és *o*-ról beszél, az ismét betűphonetikát úz, megfeledkezvén arról, hogy az írás nagyon tökéletlen mássa az élőszónak. Hallgassuk csak meg, mit mond BEHAGHEL, épen a kfn. korszak nyelvéről szólva: «Überhaupt ist eben für die grosse Zahl der möglichen und wirklich vorkommenden Sprachklänge die spärliche Reihe unseres überlieferten Alphabets durchaus nicht hinreichend zur Bezeichnung; ein und dasselbe Zeichen kann unter Umständen für sehr verschiedene Laute angewendet werden. Daher zeigt sich denn auch in den sprachlichen Denkmälern verschiedener Gegenden äusserlich meist eine grössere Übereinstimmung, als sie in den dahinter liegenden Lauten wirklich bestand» (Die deutsche Sprache 25). Továbbá PAUL H., a ki tévesnek tartja azt az elterjedt nézetet, a mely szerint a középfőlnémet irodalom virágzása korában a nyelvjárásoktól eltérő köznyelv létezett, de megengedi, hogy a különféle nyelvjárasterületekről való költők kölcsönösen befolyással voltak egymás nyelvére, különösen a szókincs és a szókötés tekintetében, azt mondja: «Am wenigsten wird dadurch, von besonderen Fällen abgesehen, der lautstand der gesprochenen sprache berührt sein, während sich in der schreibweise nivellierende tendenzen geltend gemacht haben» (Mhd. Gramm.³ 4.) Azon «normalsprache» mögött, a melyet a kfn. korszak klasszikus költőinek kritikai kiadásaiiban találunk, gazdagon tenyészték a nyelvjárási változatok (vö. pl. PAUL H. i. m. 40—46); erről soha sem szabad megfeledkezni, mikor kfn. nyelvről van szó.

A mi pedig azt illeti, hogy az említettem lehetőségéről «a német nyelvészek mitsem tudnak», legyen szabad megjegyeznem, hogy az ilyen általános tagadás mindig kissé merész dolog, mert végre is — a hogy mondani szokás — nem káptalan az ember

feje, hogy mindent tudjon. Lám t. ellenfelemnek is elkerülte a figyelmét WEINHOLD KÁROLY kfn. nyelvtana (Mittelhochdeutsche Grammatik.² Paderborn, 1883), a melynek 63. §-ában (61. 62. l.) ezt olvashatjuk: «Wenn wir in den Schriftstücken [t. i. a közép-német nyelven irottakban] *u* und *o* in denselben Worten wechseln sehn und die unbestimmten Zeichen *ö*, *ov*, *ü* erwägen, so scheint ein zwischen *o* und *u* schwebender Laut für das *o* und seine Senkung *u* mitteldeutsch geherrscht zu haben, der nach Zeit und Landschaft bald einen helleren, dem *o* nahen, oder einen dunkleren, mit *u* bezeichneten Klang hatte. In den nördlichen mittelfränkischen Mundarten und im 11. 12. Jh. hat die dunklere Klangfarbe das Übergewicht, südlicher und östlicher und vom 13. Jh. ab überhaupt gewinnt die hellere (*o*) die Vorhand (vgl. BUSCH in ZACHERS Zeitschr. X, 193. ff. über die niederrheinischen einschlägigen Zustände. Frankfurter Belege sind gegeben von E. WÜLCKER in PAUL-BRAUNES Beiträgen IV, 14. f. 22; schlesische bei RÜCKERT² S. 41. und PIETSCH Trebnitzer Psalmen XLIX.).» — Továbbá a 74. §-ban: «Es ist vielleicht [t. i. a közép-német nyelvjárásokban] dem Einfluss des schwankenden Verhältnisses zwischen dem jüngeren *u* zu *o* (§ 63. f.) zuzuschreiben, dass sich auch das alte *u* in Fällen, in denen an keine Brechung zu denken ist, nach *o* hin neigte, so dass es demselben ähnlich klang und im Reim zu *o* gebraucht ward» (69. l.).

Ime tehát arról az *o* felé hajló *u*-ról, a melyet én föltevés-kép említettem, mégis csak tudnak a német nyelvészek; az idézett munkában számos példája van felsorolva a közép-német nyelv-emlékekből.

Igen, de hát mi közünk van nekünk a közép-német nyelv-járásokhoz? Mindjárt látni fogjuk, hogy van hozzájuk közünk. Azt eleve is valószínűnek tarthatjuk, hogy összes német jövevényszavaink nem kerülhettek az osztrák-bajor nyelvjárásból, mert az ezen beszélő németekkel csak a dunántúli magyarságnak volt és van folytonos érintkezése, s nagyon bajos elképzelni, hogyan jutottak volna el bizonyos régi jövevényszavak a nyugati részekből az ország minden zege-zugába. Hiszen a jövevényszavak nem úgy áradnak szét, mint pl. a sugárzó hó vagy a fény! (Vö. a tót és az oláh jövevényszavak elterjedésének határoltságát.) Másrészt az is hihetetlen, hogy az ország különféle vidékeire beköltözött német

telepítvényesektől a velük érintkező magyarság ne vett volna át szavakat. Vett bizony eleget tőlük is, mint bizonyos hangtani kritériumok mutatják.

Német jövevényszavainkat nagyon részletesen és alaposan tárgyalja MELICH JÁNOSnak és néhai LUMTZER VIKTORnak nemsokára megjelenendő munkája, a melyet a szerzők szíveségéből kéziratban használhattam. Ennek terjedelmes bevezetésében behatóan foglalkoznak a szerzők a német helynevekkel is, és vizsgálódásaik eredménye az, hogy a tárgyalt 342 helynév közül 238 középnémet (ebből 147 frank), tehát német telepítvényeseink javarésze a középnémet nyelvjárások területéről való volt.

A középnémet nyelvnek pedig egyik jellemző sajátja a fölnémet *u* helyett az *o* kedvelése (vö. WEINHOLD, Mhd. Gramm.² 2. l.) Ezek után természetesen kissé más szemmel kell néznünk azon *o*-val való német jövevényszavainkat, a melyeken állítólag «szintén meglátszik a rövid magánhangzók nyiltabbá válásának nyoma.» T. ellenfelemnek példái (a melyeket nem szabad úgy tekinteni, mintha a sok közül volnának például fölhozva, mert bizony csak egynéhányat lehet még hozzájuk adni) a következők:

boglár n. *buckler* | *font* (és *funt*) n. *pfund* | *koh*, *kohó* n. *kuche* | *ortály* n. *urtheil*, vö. *urtály*, *urtályozni* MA. | *ostrom* n. *sturm*, vö. a régi nyelvben: *strumlas*, *strumlottak* SzabViad. *ustrom* Mon. | *pont* n. *punkt*, vö. *punct* és *punt* NySz. | *torony* kfn. *turn*, vö. oklevelekben *Symonthurnya* (1324), *Chaakturnia* (1343) || tegyük még hozzá: *polgár* n. dial. *purger* TMNy. 1:177.

Mindjárt más képe van azonban ezen összeállításnak, mihelyt a középnémet alakot teszszük a magyar szó mellé:

boglár: kn. *buggeler*, *buckelaere* mellett erdélyi szász (szintén kn.) *bockel*, *bockelhaube* *) | *font*: szepességi és erdélyi szász (kn.) *font* | *ortály*: kn. *ortel*, LUTHERnél *orteyll* (WILLMANN, Deutsche Gramm. 1:209); vö. *ordalium* | *ostrom*: kn. *storm* (1405-ből, WÜLCKERNél 14. l.) | *pont*: kn. *pont* | *torony*: kn. *torn* (WEINHOLDnál 69. l.), *parthorne* 1365-ből (WÜLCKERNél 14. l.), *torm* | *polgár*, vö. kn. *borgemester* 1463. *borckgrefen* 1444 (WÜLCKERNél 14. 15. l.), erd. szász *borger* der *amtsgehilfe eines dorfrichters* || tegyük még hozzá: *lomp*(os): kn. *lomp*

*) A mely adat mellett forrás nincsen idézve, azt LUMTZER és MELICH munkájából vettem.

(vö. kfn. *lumpé*) | *komp* : kn. *komp* (vö. úfn. *kump*) | *soltész* : kn. *scholt-heizze* 1325. *scholtheiss* 1422 (WÜLCKERÉL 14. l.), *scholtész* 1433. (vö. kfn. *schultheizze*, *schulthez*).

E szerint tehát csak az egyetlen *koh*, *kohó*-nak volna pusztán *u*-s megfelelője, ha t. i. kétségtelen volna, hogy ez a kfn. *kuche* (konyha) átvétele. Ez azonban kétségtelennek épenséggel nem mondható, mert ha a jelentéseket össze lehetne is egyeztetni (vö. Nyr. 22: 21), hangbeli nehézségek mégis maradnak (vö. MELICH, Német vendégszók 42). Az utóbbi helyen fölhozottakat nem tartom ugyan teljesen eloszlathatlanoknak, mindazonáltal valószínűbb szerintem, hogy a *koh* főnév elvonás útján állott elő a *kohol*, (1. coquo, ferrumino, conflo MA. kochen, löten PPB. [schmelzen] NySz.) igéből, a mely a német *koch*- igének a magyarosított átvétele; a *koh*-ból pedig a *kohó* vagy úgy keletkezhetett, mint a *moh*-ból a *mohó* (t. i. *mohon* > *mohón* : *mohó*, vö. NySz. MTsz.; *kohok* > *kohók* : *kohó*), vagy pedig a következő fejlődés útján : *kohol* > *kohól*, s ebből elvonva : *kohó*. Egyébiránt, ha nem így áll is a dolog, hanem ha a *koh*, *kohó* csakugyan *u*-s eredetiből valónak talál bizonyulni, a fönnebbieken után ez az egy eset nem sokat lendít ama bizonyos sarkalatos tétel veszendő ügyén. Ugyanezt mondhatjuk arra a három szál példára is, a melyben *o* > *a* hangfejlődés mutatkozik : *bak* < n. *bock*, *lat* < n. *loth*, *lator* < n. *lotter* (Nyr. 25 : 67), mert ezekkel szemben egész csomó olyan áll, a melyben az eredeti *o*-nak a magyarban is *o* felel meg; ilyenek az imént felsorolt kn. eredetűeken kívül még : *mozsár*, *rostély*, *fortély*, *mord*, *mordály*, *fogoly*, *gyolcs*, *zsold*, *morzsol*, *borosta* stb. (kfn. *morser*, fn. *rooster*, *vortheil*, baj. *mordig*, kfn. *mordaere*, kfn. *vogel*, osztr. baj. *golsch*, *golisch*, kfn. *sold*, kn. *morschen*, kfn. *borste*). Végre nem szabad megfeleledkez-nünk azon példákról sem, a melyekben a német *u*-nak a magyarban *u* felel meg; ilyenek : *huta* (ófn. *huta*), *abruta* NySz. (kfn. *abrúta*), *zsufa* NySz. (ófn. *súfa*), *ruta* NySz. (ófn. *rúta*), *tuba* (ófn. *túba*), *fuvar* (kfn. *fuore*), *kudarcz*, *kuvarcz* MTsz. (osztr.-baj. *kuarz* «kurz»).

Azonban, vethetné ellenem valaki, hogyan lehet kétségbe vonni az *u* > *o* hangfejlődést, mikor az eredetibb *u*-s alak még a magyarban is megvan némely példákban? Ilyenek *font* és *funt*, *ortály* és *urtály*, *ostrom* és *strumlas*, *strumlottak* (nem tudom, mit

keres t. ellenfelem *u-s* alakjai közt az *ustrom*), *pont* és *punct*, *punt torony* és *-thurnya*, *-turnia* (l. fönnebb). Erre egyszerűen azt felelem, hogy a «cum hoc v. post hoc, ergo ex hoc» következtetés nem mindig helyes. A fölhozott alakok nem egymásból fejlődtek, hanem egymástól független külön átvételek: az *u*-hangúak az osztrák-bajorból, az *o*-hangúak a középnémetből.

A latin és az olasz eredetű szavakról maga t. ellenfelem is elismeri, hogy bennük nem váltak nyiltabbakká a rövid magánhangzók (Nyr. 25 : 67); ezekről tehát nekem fölösleges szólnom.

Ezzel befejeztük a jövevényszavak tanúságtételének latolgatását. Az eredmény az, hogy azon állítás, a mely szerint «a régibb átvételekben a rövid magánhangzók általában egy fokkal nyiltabbakká váltak» (Nyr. 25 : 68), teljesen alaptalan, s így jövevényszavaink tanúsága nem szól a mellett, hogy az a «bizonyos hangváltoztató hajlandóság tényleg működött a magyar nyelvnek egy régibb korszakában» (i. h. 69).

VII.

Miután mind az írásbeli, mind a nyelvi bizonyságok erejüket vesztetteknek bizonyultak, nincs egyéb hátra, mint ismételnem, a mit már első értekezésemben kimondottam, hogy a magyar hangtannak az a sokat emlegetett sarkalatos tétele bizony teljesen tarthatatlan.

Már most az elért pozitív és negatív eredmények alapján középkori nyelvelméink olvasására nézve a következő szabályokat állapíthatjuk meg :

1. Az *o*-val nem váltakozó (rövid hangot jelölő) *a* betű körülbelül a XIV. század közepéig nagy valószínűséggel illabiális *a*-nak olvasandó.

2. A rövid hangot jelölő *o* és *u* (*v*, *w*) betűknek nem szabad általában mai hangértéküket tulajdonítanunk; az *o* hangértéke részint *a*, részint *o*, az *u* (*v*, *w*) hangértéke pedig részint *o*, részint *u* (magashangú szavakban, mint eddig is tudtuk, részint *ö*, részint *ü*).

3. Hogy mely esetben mikép olvasandó az *o* és az *u* (*v*, *w*), azt legfőképp a későbbi (nyomtatott) nyelvelmékekből és az élő

nyelvből megállapítható közkiejtés szabja meg*). E mellett némely esetekben tekintetbe jö:

a) a szónak olyan nyelvjárási kiejtése, a melyről ki lehet mutatni a nyomtatott nyelvemlékekből, hogy régente általános (vagy általánosabb) volt;

b) a jövevényszónak az eredetije, ha meg lehet állapítani, hogy az átvételkor mikép hangzott;

c) a magyar szónak más nyelvbe átvett alakja, az illető nyelv hangtörténetének óvatos figyelembe-vételével.

Ellenben nem vehetjük tekintetbe a rokon nyelveket, még a legközelebbieket sem, mert az ezek hangalakjából vonható következtetés csak a történelemelőtti korra vonatkozhatik. (E tekintetben tehát megváltozott a Nyr. 24: 198. l. kifejezett nézetem).

Mind ebből az következik, hogy középkori nyelvemlékeinkben a szóbanforgó betűkkel jelölt hangokat legtöbbször úgy kell olvasnunk, a hogy a mostani köznyelvben ejtjük őket; s ez az eredmény teljesen egybevág azzal, a mit első értekezésem végén

*) Vö. a mit WÜCKER E. (Lauteigentümlichkeiten des Frankfurter Stadtdialects im Mittelalter) mond: «... Weil ja im 14. und 15. Jahrhundert keine büchersprache im heutigen sinne herrschte, sondern, wie jedermann zugibt, die schriftstücke die volkssprache widerspiegeln, so muss der sich aus den schriften jener zeit ergebende lautbestand dem jetzigen ganz nahe stehen, denn was sind drei bis vier jahrhunderte in der geschichte lautlicher entwicklungen? Auch kann die heutige sprache in zweifelhaften fällen entscheiden, und zur kritik älterer zustände angezogen werden». (PAUL-BRAUNE, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur 4: 12). — T. ellenfelemnek az az állítása, hogy «nyelvtörténeti kutatásainkban nem is szabad a régi korok hangalakját a maival magyarázni, hanem mindig az ellenkező utat követve, a multat kell a mai nyelvtények magyarázatára, megvilágítására felhasználni» (Nyr. 25: 60), olyan kategorikus állítás, mely a vitatkozás hevében kellő megfontolás nélkül csusszant ki a tolla alól. Minden bizonynyal áll az, hogy a jelen állapot megértése céljából, a mikor csak lehet, a multhoz kell fordulnunk, a történelmi fejlődést kell nyomon kísérnünk; de nem lehet elvitatni azt sem, hogy történelmi nyomozás útján elért eredményekből viszont a multa is szabad következtetnünk. Ezzel a szabadsággal minden nyelvész él, maga t. ellenfelem is a TMNy. hangtani részében, nem is egyszerű, hanem lépten-nyomon, s ha nem mindig szerencsével, az nem a módszer hibája, hanem a módszer helytelen alkalmazásának a következménye.

mondottam, hogy t. i. «az Árpádok-korabeli (vagy mondjuk most általánosabban: a középkori) magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük» (Nyr. 24: 205).

T. ellenfelem erre azt mondja: «SZINNYEINEK ez az állítása azt a hitet kelti, mintha a mai felfogás szerint valami óriási különbség volna a XIII. és a XIX. század magyar nyelve között. Pedig az elfogulatlan vizsgálat ép az ellenkezőről győz meg. Hangalak tekintetében alig találunk egyéb különbséget e két kor nyelve között, mint hogy a rövid magánhangzóknak egy része egy fokkal zártabb volt, a másik részéről meg sejtjük, hogy ebben az időben valószínűleg még hosszan ejtették őket. A mássalhangzók kiejtésében pedig alig van számbavehető eltérés» (Nyr. 25: 158). Erre meg kell jegyezni, hogy az «óriási különbség» kitétel határozott túlzás, mert ilyesmit az én szavaimból nem lehet kiolvasni. Másodszor határozott túlzás annak a különbségnek olyatén kicsinyítése is, a milyen t. ellenfelem szavaiban nyilatkozik. Végre is fölfogás dolga, hogy ki mekkorának nézi a különbséget. Persze a XIII. és a XIX. század magyar nyelve között nincsen akkora különbség, mint pl. a HB. nyelve és a vogul nyelv között; hanem hogy a *nopun**) és *napon*, *ozuk* és *azok*, *úrot* és *urat*, *odjun* és *adjon*, *münyhi* és *mönny* (*mönny*), *pur* és *por*, *chomuv* és *hamu*, *fá* és *fa*, *volá* és *vala*, *szokosztjá* és *szakasztja*, *mülchotjá* és *mülhatja* stb. kiejtés között mégis tetemes a különbség, azt ép füllel nem lehet kétségbe vonni; s hogy t. ellenfelem, a ki mint ama «sarkalatos tétel» védelmezője, a *nopun*-t *nopun*-nak, az *oggun*-t *odjun*-nak stb. olvassa, mégis így kiált föl: «valóban meglepő, mily nagy fokú az egyezés a HB. és a mai kor magyar nyelve között» (i. h. 159), az valóban meglepő. «Ha — úgymond — tényleg sikerülne e két nyelvallapot hangzását még sokkal közelebb hozni egymáshoz, azt kellene megállapítanunk, hogy köztük semmi különbség sincs, s a magyar nyelv hangalakja hat századon keresztül semmit sem változott» (i. h. 158). Ez megint túlzás, a mely az előbbi túlzásból következett; mert ha azt a fönnebb föltüntetett különbséget önkényesen alig vesszük is különbségnek, ennek a leszállítására után mégis csak marad valami különbség, s nem kell okvetlenül azt hinnünk, hogy «a magyar nyelv hangalakja hat századon keresztül semmit sem

*) Vö. Nyr. 8: 148.

változott», hanem csak azt mondhatjuk, hogy keveset változott, a mint hogy úgy is van.

De t. ellenfelem ezt sem engedheti meg. «Ha — úgymond — a többi európai nyelv fejlődését tekintjük, e több századra terjedő időszakon át, nagy változásoknak vagyunk szemtanúi. Németországban a XIII. század elején, midőn a Nibelung-ének keletkezett, a középfelnémet nyelvet beszélték; Angolországban is ez a század a középangol nyelv kezdő kora volt (Early Middle English); Franciaországban pedig az ó-francia nyelvet beszélték egész a XIV. századig. S ezek a nyelvek annyira különböznek a maitól, hogy majdnem önálló nyelveknek tekinthetők, sőt az ó-francia-
val szemben sokan valóban erre az álláspontra helyezkednek» (i. h. 158).

Erre sok-sok megjegyzést lehetne tenni; pl. csak az az egy mondas, hogy Németországban a XIII. század elején a középfőlnémet nyelvet beszélték, mi mindennek az elmondására nem adhatna alkalmat! Mi mindent nem lehetne elmondani holmi nyelvjárásokról, ezeknek külön életéről, középkori és mai alakjáról, az írott emlékekhez való viszonyáról stb.!)*) De ez igen messzire eltérítene a tárgyamtól, azért úgy hagyom a fönnebbi állítást, a hogy van, s csak arra az egy megjegyzésre szorítkozom, hogy szerintem hangfejlődés tekintetében nem szabad összemérni olyan külön nyelvcsaládbeli nyelveket, a milyen egyrészt a magyar, másrészt a német, az angol meg a francia, a melyekben annyira más hangfejlesztő erők uralkodtak és uralkodnak. Csakis a r o k o n a i -val szabad e tekintetben a magyart összemérnünk. Sajnos, hogy ezek nagyobb részének nyelvemlékei nincsenek, csak a finneknél és az észteknél találunk már a XIII. század első felétől kezdve följegyzett szavakat (legnagyobbbrészt hely- és személyneveket). Ezek azt bizonyítják, hogy a finn és az észti nyelv hangzórendszere a legrégebb följegyzések korában is jóformán teljesen ugyanolyan volt, mint mai napság. Példák :

a) a finnből: *Nousia* 1232 (ma: Nousiainen), *Raenthaemaekj* 1303 (ma: *Räntämäki*), *Watukiuj* 1326 (—kivi), *pojka* 1329 (poika).

*) Vö. H. PAUL, *Mittelhochdeutsche Grammatik*³ (1889). 1—4, 40—46. H. PAUL, *Gab es eine mittelhochdeutsche schriftsprache?* (1873). BEHAGHEL, *Zur frage nach einer mittelhochdeutschen schriftsprache* (1886). SOGIN, *Schriftsprache und dialekte im deutschen* (1888).

Lewaiæerwǵ, *Lewaiæerwi* 1332 (—jærvi), *Hirwesalo* 1336 (ma: Hirvensalo), *Saexmaeki* 1340 (ma: Sääksmäki), *cuningas* 1340 (kuningas), *Rusko* 1340 (ma: Rusko), *Vesikoski* 1344 (vesikoski), *Sudhenvainio* 1347 (sudenvainio), *Masku* 1346 (ma: Masku), *Nummis* 1346 (ma: Nummi), *Tammisari* 1346 (ma: Tammisaari), *Kangas* 1346 (kangas), *Lammas* 1348 (lammas), *Jaerwenpera* 1348 (järvenperä), *Laiaranta* 1348 (laajaranta), *Lemu* 1348 (ma: Lemu), *Halko* 1352 (ma: Halikko), *Halis* 1359 (ma: Halinen), *Kaersemaeki* 1363 (ma: Kärsämäki) stb. stb. (Registrum Ecclesiae Aboensis).

b) az észtből (a Liber Census Daniæ-ből 1240 tájékáról): *Kiaepæakylæ*, *Arhukylæ*, *Kyminaestkylæ*, *Hiurenkylæ*, *Kactæakylæ*, *Katinkylæ* (ma: küla «falu»); *Kiriollemaec*, *Tarvameki*, *Vilumaeki*, *Kalameki* (ma: mägi «domb»); *Metapæ*, *Hergaenpæ*, *Avespæ*, *Pajumpe* (ma: pää «fő»); *Tennesilmae* (ma: silm, gen. silma «szem»); *Carias* (ma: Karjäküla; kari, gen. karja «nyáj»); *Usikylæ* (ma: Uueküla; uus, gen. uue «új»); *Paiunalus* (ma: Pajo-aluse; paju «fűzfa», alus «alja vminek»); *Meintacus* (ma: Mäetaguse «dombmög»); *Katkuntakusæ* (vö. Mäetaguse); *Emomaekæ* (ma: Emomæ; emo «anya»); *Kaegynurmi* (ma: nurm, gen. nurme «hochland, hohe fläche; feld, acker»); *Kalameki* (ma: Kalamägi; kala «hal»); *Vilumaeki* (ma: vilu «fagy, hideg») stb. (vö. Suomi. III. Jakso 7. osa: «Virolaisia paikannimiä 1200-luvulta» kokoellut A. H. SNELLMANN).

De a finnség hangtörténetét a legkorábbi irott emlékeknél jóval régibb korba is visszakisérhetjük. A régibb korokból élő tanúink vannak: az ős-orosz, a germán (gót) és a balti (litván-lett) jövevény-szavak, a melyek meghonosodásának kora meglehetősen pontosan meg van állapítva. A légrégebb orosz jövevénytiszavak javarésze a finnségben mindenesetre még a finneknek mai hazájukba költözése előtt honosodott meg; ez a beköltözés pedig legkésőbb Kr. u. 800 táján már be volt fejezve, de valószínű, hogy a mozgalom már korábban kezdődött (vö. Koskinen, Suomi 15: 359, stb.; Thomsen BFB. 37. 38; Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen Sprachen 1: 29). A régi germán (gót) hatást Thomsen a mi időszámításunk első századaira teszi (Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen 121). Azon hangalakból, a melyben a régi germán jövevénytiszavak a finnségben megjelennek, Thomsen a következő nagyfontosságú következtetést vonja le: «Da kein grund vorhanden ist anzunehmen, dass diese, von denen eine menge beständig in der täglichen rede ge-

braucht werden, ohne dass jemand daran denkt, woher sie stammen, sich besser als die ächten worte erhalten haben sollten, so haben wir hier ein mittel, die spätere lautbewegung der finn. Sprachen zu bestimmen, und zwar können wir daraus schliessen, dass das finnische in wenigstens anderthalb jahrtausenden sich nur ganz unbedeutend verändert hat» (i. m. 125.)

Hogy pedig ez az állandóság vagy fejlődésbeli lassúság még régibb idő óta tart, azt a balti (litván-lett) nyelvekből átvett jövevényszavak bizonyítják, a melyek körülbelül két évezreddel ezelőtt honosodtak meg a finnségben.*) Lássunk ezek közül egynéhányat:

litv. *ansa* > f. *ansa* | litv. *žãmbas* > f. (*hambas*) *hammas* | lett *málka* > f. *malka* | lett *naba* > f. *napa* | litv. *strãzdas* > f. *rastas* | litv. *rãtas* > f. *ratas* | litv. *geltã* > f. *kelta* | litv. *nepatis* > f. *nepaa, nepas* | litv. *dervã* > f. *terca* | lett *teteris* > f. *tetri* | litv. *kũrvis* > f. *kirves* | litv. *pirtĩs* > f. *pirtti* | litv. *tĩltas* > f. *silta* | litv. *vĩlnã* > f. *villa* | litv. *vĩrbas* > f. *virpa* | litv. *vĩrvẽ* > f. *virve* | litv. (*szuka*) pl. *szũkos* > f. *suka* | lett *laĩks* > f. *laiska* | litv. *laĩvas, laĩva* > f. *laiva* | litv. *vaina* > f. *vaino* | litv. *laũkis* > f. *laukki* stb. (THOMSEN BFB. 84—107).

Ezekből és a többiekből tehát azt lehet következtetnünk, hogy a finn nyelv hangzórendszerében kétezer esztendő óta csak nagyon jelentéktelen változások történtek.

Hogy a többi finn-ugor nyelvek hangfejlődése szintén nagyon lassú lépésben halad, azt nyelvjárásaiknak egymáshoz való közelállásából következtethetjük. S a hangfejlődésbeli lassúságnak még szembeötlőbb példái a többi ú. n. urál-altáji nyelvcsaládok, a melyekben a főnyelvek is jóformán csak a nyelvjárási eltérés fokán állanak, pedig réges-régi idők óta fejlődnek elkülönödvé. Nézzük csak a VIII. század első feléből való orkhoni török fölíratokat, e legrégebbi urál-altáji nyelvemlékeket, a melyeket a zseniális THOMSEN VILMOSNAK sikerült megfejtenie (Déchiffrement

*) «Under disse Omstændigheder kan den første Berøring mellem de baltiske og de finske Stammer og den deraf følgende sproglige Indflydelse sikkert ikke antages at være indtraadt senere end Begyndelsen af vor Tidsregning, snarere maaske endog tidligere» (THOMSEN BFB. 152).

des inscriptions de l'Orkhon et de l'Énisséi. Kopenhága, 1894. [vö. ismert. NyK. 24: 1]; Inscriptions de l'Orkhon. Hfors, 1896. =Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V.); lássunk néhány példát mai alakokkal egybevetve :

bir «egy»: ujb., csag., oszm. *bir*, jak. *bīr* | *iki* «kettő»: csag., oszm. *iki* | *tört* «négy»: csag. *tört*, oszm. *dört* | *bis* «öt»: kojb. *bis*, csag. *biš*. kaz. tat. *biš* | *jiti* «hét»: csag. *jiti* | *tokuz* «kilencz»: csag. *tokuz*, oszm. *dokuz* | *jigirmi* «húsz»: csag., oszm. *jigirmi* | *otuz* *) «harmincz»: csag. *otuz* | *jüz* «száz»: csag., oszm. *jüz* | *biy* «ezer»: oszm. *biy* | *kök* «kék»: csag. *kök*, oszm. *gök* | *kiz* «leány»: oszm. *kiz* | *kulka^{ak}* «fül»: ujb. *kulkak*, jak. *kulgāx*, csuv. *χulya* | *törü* «törvény»: ujb. *törü*, csag., oszm. *töre* | *bitig* «irott»: ujb. *bitik* «írás» | *kümüş* «ezüst»: oszm. *kümüš* | *oγlı* «fia»: oszm. *oγlu* | *ini* «öcs»: csag., jak. *ini* | *bil-* «tudni»: ujb., csag., jak. *bil-* | *bilgä* «bölcş»: ujb. *bilge* | *bilg* «tudás, bölcşesség»: ujb. *bilik* | *öl-* «meghalni»: csag., oszm. *öl-* | *bunda* «itt»: oszm. *bunda* | *türk* «török»: oszm. *türk* | *ot* «tűz»: kojb. kar., csag. *ot*, csuv. *ot* | *budⁿ* «nép»: ujb. *budun*, *puđun* | *jir* «föld, ország»: csag. *jir* | *jok* «nem»: ujb., alt., csag. *jok* | *jimä* «mind»: ujb. *jimä* | *jël* «év»: tat. *jël*, oszm. *jül* | *kiäg* «kevés»: ujb., csag. *kičik*.

Ime látjuk e példákban, hogy az a körülbelül 1200 év előtti török nyelv, a mely az ujurhoz áll legközelebb, a mai többi török nyelvekkel is mily meglepően megegyez.

Mind ebből az világlik ki, hogy az ú. n. urál-altáji és nevezetesen a finn-ugor nyelvek hangfejlődése történetében 1200, másfélezer, sőt kétezer esztendő olyan kis idő, a melyalatta magánhangzórendszerben jelentékenyebb változások nem történnek.

Már most, ha csupán csak erre a tapasztalatra támaszkodunk is, elhíhetjük-e, hogy a mi nyelvünkben (a melynek hangfejlődésbeli lassúságát hangosan bizonyítja nyelvjárásainknak egymáshoz való közelállása is) olyan jelentékeny hangzóváltozások, minők a föltett *mogos* > *magas*, *nopun* > *napon*, *pur* > *por*, *szüm* > *szöm*-félék olyan rohamossággal mentek volna végbe? Rohamos-sággal, mondom, mert itt nem is néhány száz esztendőről van

*) A sor fölött álló kisebb betű olyan hangzót jelöl, a mely az emlékeken nincsen kiírva.

szó, hanem sokkal rövidebb időről. Az *a* helyetti *o* betű uralma a XIV. század közepéig egészen általános volt, s az *o* helyetti *u* betűé részben még jóval tovább tartott; és már a XV. század közepe táján a Bécsi- és a Münchener-kódexben a rövidhangzós szótagokban majdnem teljesen a mai hangállapotot találjuk!

Nem, itten csak írásbeli átalakulás történhetett, nem pedig hangváltozás. És ha minden körülményt számba veszek s az összes fölhozott bizonyítékokat latba vetem, még jobban megerősödik bennem az a meggyőződés, hogy a magyar nyelv hangzórendszere a történelmi korban jelentékenyebb változáson nem ment át.*)

*) Mielőtt búcsút mondok t. ellenfelemnek, még néhány megjegyzést kell tennem az ő értekezésének befejező soraira. «Valóban meglepő, — úgymond, — mily nagy fokú az egyezés a HB. és a mai kor magyar nyelve között; pedig az élő nyelv folyton változik, s annál gyorsabban, ha virágzó irodalom, megállapodott irodalmi nyelv nem áll a változásnak útjában. S noha a mi irodalmi nyelvünk csak a XVI. és XVII. század folyamán kezd megalakulni, nyelvünk változása mégis lassú lépésben halad s majdnem teljesen egyformán az egész nyelvterületen, úgyhogy mai nyelvjárásaink is sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint bármely más európai nyelv. Nyelvünknek ez állandósága mind az egymás után következő történelmi korszakokban, mind az egymás mellett élő nyelvjárásokban oly sajátos jelenség, hogy okát mindenestre keresnünk kell s talán meg is fogjuk találni nyelvünk külső történetében.»

Hogy a HB. nyelve és a mai kor magyar nyelve között olyan nagy az egyezés (ha t. i. úgy olvassuk a HB-et, a hogy szerintem olvasni kell), abban én semmi meglepőt nem látok; s nem értem, hogy t. ellenfelem meglepőnek találja, holott maga is azt vallja, hogy «nyelvünk változása... lassú lépésben halad». Én «nyelvünknek ez állandóságát» nem tartom, mint ő, «sajátos jelenségnek», hanem a főnebbieket szerint egészen természetesnek, s azért nem is keresem az okát sem nyelvünk külső történetében, sem egyebütt.

De nehogy azt higgye valaki, hogy «nil admirari» az elvem, megmondom, hogy egyen mégis csodálkozom mint «meglepő» és «sajátos» valamin, nevezetesen azon, a mit t. ellenfelem a magyar nyelv állandóságának vagyis változásbeli lassúságának konstatálása után befejezésül mond, t. i.: «Ha tehát szabad jósolnunk a nyelvtörténelmi kutatás jövő eredményeiről, én inkább hiszem, hogy az Árpádok-korabeli magyar nyelv hangzása még több tekintetben különbözött a maitól, mintsem nyelvtudományunk eddigi eszközeivel képesek voltunk megállapítani» (Nyr. 25:159)

Ugyan mit szól ehhez a logika?

VIII.

Az elmondottakra támaszkodva a Halotti Beszéd olvasását következőleg gondolom megállapíthatónak:

Látjátok, feleim, szömtökkel, mik vagymok! Isá por és hamuv vagymok! Mënyi milasztben terömtëvë elëvë mü isemököt, Ádámot, és adottá valá neki párádicsomot házoá. És mënd párádicsomben valou gyimilesiktül mondá neki élnië, héon tilotaá üt igy fá gyimilesétül, gye mondaá neki, mérëtt nöm ënnëik: Isá, ki napon ëmdöl az gyimilestül, hálálnek háláláál holsz. Hádlává holtát terömtëvë Istentül, gye feledëvë. Engedë ördöng intetvinek és ëvëk az tilvott gyimilestül és az gyimilesben hálálot ëvëk. És az gyimilesnek oly keserüv valá vizë, hogy torkokát migë szakasztjá valá. Nöm héon mogánek, gye mënd ü fajánek hálálot ëvëk. Haragovëk Isten és vetëvë üt ez monkás világbelé, és lön hálálnek és pokolnek fészë és mënd ü nëmënek. Kik azok, mü vagymok, hogy és tü látjátok szömtökkel. Isá, és nöm iggy embër múlhatjá ez vermöt; isá, mënd ahhoz járou vagymok. Vimádjok uramk Isten këgyilmët ez lélikért, hogy jorgasson ü neki és këgyidjën és bolcsássá mënd ü bünët. És vimádjok szen(t) áhszin Máriát és boudog Miháël árkangyëlt és mënd ángyëlkot, hogy vimádjanak éréttë. És vimádjok szent Péter urat, kinek adott hatalm oudaniá és kétünië, hogy oudjá mënd ü bünët. És vimádjok mënd szentököt, hogy légyenek neki segéd uramk szine előtt, hogy Isten ü vimádságok miá bolcsássá ü bünët és szabadúhá üt ördöng ildetvitül és pokol kinzatvjátül (-tül?) és vezessë üt párádicsom nyugolmábeli és adjon neki mönny-oruszágbelé utat és mënd jouben részt. És këátsátok Uramkhoz hármül: Kyrie eleison!

Szerelmes brátim, vimádjamok ez szëgín embër lilkiért, kit Ur ez napon ez hamos világ timnöczébelöl mentë, kinek ez napon testét tömetjök, hogy Úr üt këgyilméhel Ábraám, Ízsák, Jákok kebélëben helyhëzjë, hogy bírságnap jutvá mënd ü szentii és önöttei közikön jou felöl jokatniá ileszjë üt. És tü bennetök! Clamate ter: Kyrie eleison!

(L. A magyar nyelv cz. könyvemet, 73—77. l.)

SZINNYEI JÓZSEF.

A török nyelv idegen elemei.

(Negyedik közlemény.)

Jahudi, jaudi, zsidó, juif; *jahudi havrası* zsinagóga, synagogue BARB. Átvétel a spanyol-zsidó nyelv révén a héberből. A zsidót gúnynéven *zufut, zifut*-nak is nevezik, v. ö. Krimben *zufut-kale* (helynév).

jakamoz, „phosphorescence que laissent voir certains poissons pendant la nuit” JUS. MEYER a görög *διακαμός*-ból származtatja.

iakut, rubint, rubin; az arab nyelvből a görög *όάκινθος* révén került a törökségbe.

jali, tengerpart, nyaraló, rivage, maison de campagne sur le bord de l'eau BARB. MEYER a görög *γαλός (αίγιαλός)* szóból származtatja, noha nem elég bizonyító erővel.

jisa, jisa, cri de manoeuvre pour hisser les voiles BARB. A német *hissen* mellett, melyből MEY. a török szót származtatja, megemlítendő a francia *hisser, hisse*, az olasz *issare* is.

jortu, keresztény ünnep, fête surtout chez les chrétiens; *paskalja jortusu* húsvét BARB. a görög *έορτή*, újgör. *γιορτή* átvétele. Az utóbbi alak valószínűleg visszavétele a török *jortu*-nak.

Kabaniča, kapaniča, diszköpeny, sorte de pelisse portée d'abord par le sultan, plus tard par le grand-vizir et les dignitaires BARB. MIKLOSICH a bolg. *kabanica*, szerb *kabanica* stb. szóból eredtetí, és összevetve a lat. *cabanus*, olasz *gabbano* stb. szókkal, európai eredetűnek mondja. BONELLI olasz szónak tartja.

kabineto, törvényhozás, miniszterium, cabinet; *avropa kabinetolari* az európai törvényhozó testületek. ŠAK. [A francia *cabinet*-nek olaszosított átvétele.

kabušan, metszetlen drágakő, pierre précieuse non taillé,

cabochon. A Lehçe *kabušan* helynévből származtatja, de sokkal valószínűbb a francia *cabochon*, olasz *capocchio* átvétele BARB.

kadena, láncz, gályaláncz, chaîne attachée aux pieds des galériens BARB. az olasz *catena* velencezeies átvétele.

kadîrga, evezős hajó, grande galère dont chaque rame était tenue par quatre rameurs, *kadîrga balîrî* ezethal, baleine BARB. a görög *κάτεργον* átvétele.

kafes, kalitka, ablakrostély, cage, barre aux de fenêtre, *penzere kafesi* jalousie, *kafeste oturmak* magányosságban élni, BARB. NÖLDEKE a latin *capsus* szóval hozza összefüggésbe. MEY.

kajtan, *gajtan*, zsinór, cordonnet de soie, lacet BARB. Az arab nyelvbe több európai nyelv révén került, melyek közül a latin *gaitanum*, görög *γαϊτάνια*, *γάιτα* a legvilágosabban szólnak MEY.

kajtas, ezethalfaj, baleine; a görög *κίτος* átvételének tartja BARB.

kalamar, 1. tintahal, calmar ou encornet, törökösebben müreккеb *balîrî* tintahal, poisson d'encre BARB. Összefügg a latin *calamaria*, a görög *καλαμάρι*, olasz *calamaro* szókkal. 2. kereskedő, kalmár, händler ZEN. MIKLOSICH a német *krämer*-ből származtatja holott sokkal valószínűbb hogy a magyar *kalmár* szó átvétele.

kalcîn, vadászcizma, chaussees, bottes de chasse BARB. Összefüggésben látszik lenni az olasz *calzo*, *calzone* alakokkal.

kalem, toll, roseau à écrire, *kursun kalem* czeruza. Az arab nyelvből a görög *κάλαμος* révén került a törökségbe.

kaleška (*kaleska* BARB.), fogat, calèche. MIKLOSICH a bolgár *kaleska*, *kaleska*, lengy. *kolaska* szókkal állítja egybe. Valószínűleg lengyel átvétel.

kalieta, galette, biscuit de mer, navire BARB. mindkét jelentéssel az olasz *galletta* (galette) és *galeotto* (galiote) átvétele.

kalîma, hajós műszó, amas des câbles à retenir l'ancre; az olasz *calumo* átvétele. BARB.

kalinis, madárfaj, il ressemble à la mouette BARB. MEYER szerint a *gallina* szó görög plur. -ες képzős alakjának átvétele.

kalinos, édesvizi halfaj, silurus glanis. A görög *γλάνος*, *γάλινος* átvétele BARB.

kalîp, forma, modèle, forme. Az ó-görög *καλόπους*-ből az arab révén került a törökségbe. Az új-görög *καλούπι* visszavétel a törökből. MEY.

kaljon (*kvljun, kaliun*), hadihajó, corvette, frégate, vaisseaux de haut-bord BARB.; *kalijonžu* tengerész, az olasz *galeone* (*galea*) átvétele.

kalora, ócska holmik, pantoufles raccommodées et autres vieilleries; *kalora-hane* ószeres bolt, a Lehče görög eredetű szónak tartja. V. ö. *καλέρα* BARB.

kamara, hajófülké, gyülekező hely, törvényhozás, cabine, assemblée politique; *kamaralar* les chambres; *kamerot* (ol. *camarotto* hajószolga) BARB. az olasz *camera* átvétele, v. ö. magy. *kamara* főleg az utóbbi jelentésben.

kambial, adóslevél, lettre de change. Ujabb átvétele az olasz *cambiale* szónak BARB.

kambio, váltás, change, *kambio simsari* váltóügynök. Ujabb átvétele az olasz *cambio* szónak BARB.

kampana, csengettyű, clochet, más szóval törökül *cingirak*. Az olasz *campana* átvétele.

kanal, csatorna, canal, tournant; *suez kanalı* szuezi csatorna. Ujabb francia átvétel. JUS.

kanape, pamlag, canapé. Ujabb francia átvétel. IZZET.

kanarja, kanári madár. Az új-görög *κανάρι* plur. alakjának *κανάρια*-nak az átvétele. ŠAK.

kanaviča, hímzés, broderie; *kanaviča islemeleri* hímzések. Az olasz *canabaccio* átvétele. BARB.

kanbot, *kunbut*, halfaj, mugil céphalus vulg. cabot BARB. MEYER a török alakot a fr. *cabot*, *chabot* szónak megfelelő olasz szó átvételének tartja.

kancëlarja, hivatal, konzuli iroda, chancellerie, office consulaire. Olasz átvétel. BARB.

kandil, lámpa, lampe. Görög (*κανδήλα*) eredetű szó, mely az arab révén került a törökségbe. MEY.

kanta, korsó, art krug, kanne ZER. A hódoltság korában kerülhetett a magyarból a török nyelvbe, v. ö. szerb *kanta*.

kantar, súlymérték, poids équivalent à 44 oques BARB. A görög *κεντηνάριον* (lat. centenarium) révén került az arab nyelvből a törökbe MEY.

kanun, törvény, szabály, règle, statut; *kanun-name* code. A görög *κανών* arab átvétele. Ugyancsak ez az eredete a zene hangszert jelentő *kanun*-nak is JUS.

kanža, horog, crochet, crampon, croc; v. ö. *čoban kanžasi*, *gemi kanžasi* BARB. Az olasz *gancio* átvétele, mely szóval úgy látszik, hogy a magyar *gáncs* (gáncsot vetni) is összefüggésben van.

kapare, *kaparoz*, felpénz, capture facile BARB. az előbbi alak, a mai élő nyelv szava, görög eredetűnek látszik.

kapsul, capsule; *kapsul kutusu* amorcette ŠAK. Ujabb francia átvétel.

kaptan, *kapudan*, kapitány, capitaine. Az utóbbi alak *kapudan* török népetymológiának látszik, mindkettő az olasz *capitano* átvétele.

kapurta, hajós műszó, écurtille. BARB. az olasz *bocca porta* átvételének tartja.

kapuska (*kopuska* BARB.), káposzta, chou au beurre ou à l'huile. Szláv átvételnek látszik, v. ö. orosz *kapusta*, magy. *káposzta*.

kaput, *kapot*, köpeny, sorte de capote à l'européenne. Az olasz *cappotto* átvétele BARB.

karabina, fegyvernem, carabin; *bir nevi arzi geniš tabanža* széles száju pisztoly IZZET; az olasz *carabina* átvétele. Jus.

karanfűl, szegfű, giroflier. A görög *καρνίφωλλον* átvétele az arab közvetítésével.

karanta, javakorabeli emberre mondják, mann in besten alter ZEN. Az olasz *quaranta* (negyvenes) átvételének látszik.

karantina, quarantaine. Az olasz *quarantina* újabb átvétele.

karasi, halfaj, poisson dans le genre de l'orque BARB. MIKLOSICH egybeveti vele a szerb *karaš*, magy. *kárász* szókat.

karaveal, hajóféle, caravelle, grand bâtiment de guerre. BARB. olasz eredetűnek mondja.

karga-basso, hajós műszó, commandement de la petite manoeuvre qui consiste à amener les voiles. BARB. az olasz *cari-cabbasso* átvételének tartja.

karidis, tengeri rák, crevette. A görög *καριδα*, plur. *καριδες* alakjának átvétele.

karjola, európai ágy, lit de façon européenne. Az olasz *carruola* átvétele, az új-görög *καριόλα* török átvételnek látszik.

karnabít, kelkáposzta, chou-fleur. Az arab nyelvbe görög révén került el, v. ö. gör. *κράμνη*, *κραμβιδιον*; arabul *karnabid*.

karta l. *harta*, *harita*.

kasa, *kassza*, *caisse*, *bureau de la caisse*. Az olasz *cassa* átvétele BARB.

kasara, BARB. szerint *le gaillard d'arrière*, és mint ilyet az olasz *cassaro* átvételének tartja.

kasator (*kasatura* JUS.), *sabre-baïonette*. Az utóbbi alakot MEY. a szláv *kosa*, *kosor* magy. *kasza* alakokkal akarja összeegyeztetni, de sokkal valószínűbb BON. nézete, a ki e szót olasz átvételnek tartja.

kasr, vár, *kastély*, BIAN. Az arabból átkerült szó eredetére nézve v. ö. görög *κάστρον*, lat. *castrum*. MEY.

kašer (*kašer pejnir*) sajtféle JUS. Eredetére nézve v. ö. oláh *caș*, plur. *cașuri*. MEY.

kaškaval, szárazsajt-féle, *fromage sec en forme de tête* BARB. Eredetére nézve v. ö. olasz *cacio cavallo*, új-görög *κασκαβάλι* (átvétel a törökből), oláh *cașcaval*, magy. *kaskavál*. A törökben valószínűleg oláh átvétel.

katana (*katona* BARB.), *cheval épais, massif* BARB. *ungarischer Reiter* ZEN. Magyar átvételnek látszik; v. ö. új-görög *κατόνοι*, *καβαλλάρια οβγγρικη*, lengy. *katona*, szerb. *katana*.

katolik, *katolikus*, *catholique*. Az új-görög *καθολικός* átvétele.

kavalir, *lovag*, *chevalier*, *surtout ch. de malte*. Az olasz *cavaliere* átvétele BARB.

kazino l. *gazino*.

kefal, *halfaj*, *muge à grosse tête*, *cabot* BARB. Az új-görög *κέφαλος* átvétele.

kelender, mérték neme, *mesure pour les boissons, vase de deux litres et demi*. A görög *κάλυδρο* átvétele BARB.

kepeneg, *köponyeg*, *gros manteau de laine* BARB. Nem lehetetlen, hogy e kétségtelenül török eredetű szó a délszláv vagy magyar nyelvekből kölcsönözte vissza e szavát.

kerata, *gazficzkó*, *cornard*, *corne*. A görög *καρατάς* vocativusának átvétele BARB.

keremit, *tégla*, *tuile* BARB. V. ö. görög *κεραμίς*, új-görög *κεραμίδι*, mely utóbbi azonban visszavétel is lehet a törökből.

kerevit (*karavit* BARB.), *kerevet*, *canapé*, *bois de lit*, *sofa*. Az új-görög *κρεββάτι* átvétele.

kestana, gesztenye, châtaigne BARB. Eredetére nézve v. ö. *κάστανον*, *castanea* etc.

kestere (*küstere*, *küstere*), *betonica officinalis*, meule à aiguiser BARB. Eredetére nézve v. ö. görög *κέστρον*.

kila, hajós műszó, quille, longue pièce de bois; az olasz *chiglia* átvétele BARB.

kile, mérték, mesure pour les céréales. A görög *κοίλον*-ból az arab révén jutott a törökbe MEY.

kiler, *kilar*, pinceze, cellier, chambre aux provisions BARB. A görög *κελλάρι* útján jutott a törökbe.

kilid, lakat, serrure. A görög *κλειδί* perzsa úton jutott a törökbe.

kilise, templom, église. A görög *ἐκκλησια* arab változata.

kimja, vegytan, alchimie, szintén arab közvetítéssel a görög *χημεία* szóból MEY.

kiral, roi, souverain; *deli kiral* vakmerő király (Báthory István); *kiralice* királynő, reine. Átvétel a délszláv nyelvekből, illetve a magyarból. MIKL.

kiranete, fuvó hangszer, a franczia *clarinette* népies kiejtése BARB.

kiraz, *kirez*, cseresznye, cerise. A görög *κεράσιον* arab változatából átvett alak MEY.

kirbač, korbács, fouet en peau BARB. Az arab nyelvből átkerült szó szláv eredetű, v. ö. magy. *korbács*.

kirmizi (*kirmizi*), magyar arany, monnaie d'or d'Hongrie. A magyar *körmöczi* népetymologikus átvétele, a mennyiben a török szó pirosat jelent.

knez, vezér, fejedelem, titre donné au prince de Serbie etc. átvétel a szlávorságból, v. ö. magy. *kenéz*.

koboz, hangszer, koboz. A hódoltság korában volt főleg használatos, mint magyarból átvett szó.

kočan, szár, kocsány, rhizome ou pivot de la plante BARB., racine de choux HIND. Eredetére nézve v. ö. szerb *kočan*, magy. *kocsán*, *kocsány*.

koči, *koču*, koci, grande voiture, carrosse; régebben csakis előkelő emberek használták BARB. Ugyanezen alakból van továbbképezve a *kočač*, *kočaš* is kocsis, cocher jelentéssel. Mindkettő

magyar átvétel, noha főleg az utóbbi alaknál, a délszláv átvételek is tekintetbe veendők.

kokona, görög s ujabban minden európai nő neve, dame grecque BARB. Valószínűleg a *κοκωνα* átvétele, noha ez új-görög alak török visszavétel is lehet, és ez esetben a régi görög *γυναικα*-ra lehetne, mint eredeti forrásra gondolni. A *kokona* szót a mi nyelvünk is átvette a töröktől.

kokoroz, rút, cornard, laid BARB. E jelentésében kétes, de mindenesetre idegen eredetű. Jelent még egy *kukoricza* fajt is, v. ö. *kukuruz*.

kola, colle, empois, keményítő Jus. az olasz *colla* átvétele. V. ö. *kola etmek* keményíteni (fehéreneműt).

kolafun, mézga-faj, colophane, de la distillation de la térébenthine. A görög *κολοφονία* átvétele BARB.

koljoz, halfaj, de la famille des scombéroïdes; a görög *κολίος* átvétele BARB.

koločka, *kulučka*, gluckhenne, poule couveuse BARB. Eredetére nézve v. ö. szerb *kločka*, alb. *kločkë*. ZEN. ugyanezen szónak még egy török *palačka*, *pelačka* változatát is ismer MIKL.

komisijon, bizomány, bizottság, commission; *tahkik komisijonu* comm. d'enquête ŠAK. *komisijon-žu* bizományos. Ujabb francia átvétel.

komite, bizottság, comité; *ižra komitesi*, comité exécutif ŠAK. Ujabb francia átvétel.

konboj, pánczélos hajó, bâtiment cuirassé BARB. Az olasz *convoglio* átvétele.

kondūra, *kundura*, czipő, chaussure, brodequin, *konduraži* czipész. BARB. az olasz *coturno* szóból magyarázza, BON. olasz *kondura* magyarázata azonban valószínűbb.

konferans, tanácskozás, conférence IZZET. Újabb francia átvétel.

konsolato, konzulatus, konzuli hivatal, consulat ŠAK. Ujabb igen elterjedt francia neologizmus. Ép úgy mint

konsolos, konzul, consul, idegen államok konzulja. Az új-görög *κονσολος* révén terjedt el a használata.

kontoš, ruhadarab, espèce de robe ou pelisse à manches étroites BARB. Eredetére nézve v. ö. magy. *kantus*, *köntös*. E szó egyébiránt török eredetű is lehet.

kontra, ellenkezés, *zidiyet* *Lugat*; *kontra etmek* ellenezni valamit. Ujabb európai átvétel.

kontrato, *kontorato*, szerződés, *contrat*, *sureti resmijede bir kontrato* hivatalos szerződés. *ŠAK*. Ujabb olasz átvétel.

konžolos, kétes eredetű szó, jelent egy mesebeli szörnyeteget (*kara konžolos*), *loupgarou*, *monstre fantastique* *BARB*. Alakja görög eredetre vall.

kopja, kópja, lanze *ZEN*. Eredetére nézve v. ö. bolg. *kopje*, szerb *koplje*, magy. *kopja* *MIKL*.

kopoj, vadászeb, kopó, *chien de chasse très agile*, *tuna kopuju* dunai kopó. Eredetére nézve számbaveendők a szláv és magyar alakok is.

kordela, zsinór, *cordonnet de soie, de laine ou coton*, *kordelaži* zsinórárus. Az olasz *cordella* átvétele, v. ö. új-görög *κορδέλλα*, mely vagy olasz vagy török átvétel.

kordon, óraláncz, *chaîne de montre*; továbbá: *cordon sanitaire*, *grand cordon d'un décoration* *BARB*. Ujabbkori francia átvétel.

korona, a magyaréval azonos jelentéssel és kiejtéssel gyakran fordul elő a hódoltság korabeli török írónál.

korvet, hadihajó, *petit bâtiment de guerre*. A francia *corvette* újabb átvétele *BARB*.

kostaniča, lándsa, lanzenträger *ZEN*. Eredetére nézve v. ö. bulg. *costanica* stb. *MIKL*.

koter, hadihajó-féle, *navires de guerre ou de plaisanc*. Az angol *cutter* újabb átvétele *BARB*.

köprü, híd, pont. *MEYER* a tatár *köbergä* ellenében felemlíti a görög *γέφυρα* alakot, melyre a török alak visszavezethető volna.

körfez, öböl, golfe. *MEY*. a görög *κόρφος* mássát látja benne. *Korfu* török neve szintén *körfez*.

kristian, keresztény, *chrétien*; ujabban ez a leghasználatosabb kifejezés a keresztények megjelölésére. Ujabb görög vagy olasz átvétel.

kukla, báb, *poupée*; használatos még a *kukula*, *kukuleta* (*capuchon*) megrövidítése gyanánt is *BARB*. az új-görög *κουκλα* átvétele.

kuknusz, madárfaj, *espèce de phénix*. *BARB*. a görög *κόκκος* (*hattyú*) átvételének tartja.

kulač, kenyérféle, art Semmel ZEN. Eredetére nézve v. ö. szerb *kolač*, magy. *kalács*.

kulube, *külübe*, kunyhó, sátor, cabane, cahute. Az új-görög *καλύβη* alak mellett számba veendő a magyar és délszláv alakok is. MIKL.

kulumbur, hajós műszó, partie du mât. Az olasz *colombiere* átvétele. BARB.

kuma, a hárembeli asszonyok egymást e néven szólítják Boszniában BLAU, beischläferin ZEN. V. ö. a szláv *kuma*, magy. *koma* alakokat. Ma már alig van használatban.

kumanda, paranes, commandement militaire ŠAK. Összefügg vele a *kumandan* szó, *baš kumandan* főparancsnok, továbbá *kumandar*, melynek az előbbiével hasonló jelentése van. Mindezen szók az olasz *commando*, *comandante*, *commendatore* alakok újabbkori átvételei BARB.

kumanja, élelmi szer, vivres de bord. Az új-görög *κουμπάνια* átvétele BARB.

kumisar, biztos, commissaire, *baš-kumisar* főbiztos ŠAK. Ujabb francia átvétel.

kumkuma, palaczkféle, metall flasche BIAN.; MEY. arab közvetítéssel a lat. *cucuma* származékának tartja.

kumpanja, társaság, compagnie ŠAK. Ujabb francia átvétel.

kupa, kupa, edény, Becher ZEN. Eredetére nézve v. ö. a szláv és magyar *kupa* alakokat.

kurniza, corniche, moulure autour du plafond. BARB. az olasz *cornice* átvételének tartja, v. ö. új-görög *κορνίτσα*.

kursan, tengeri rabló, corsaire, pirate. Az olasz *corsale* átvétele. BARB.

kurtlača, hajós műszó, voiles supplémentaires et volantes. Az olasz *coltellacci* átvétele BARB.

kutu, skatulya, boîte. MEY. az ó-görög *κότος*, *κότις* alakokkal hozza összefüggésbe.

Labada, főzelék, rumex alpinus, plante de la famille des Polygonées BARB. V. ö. magy. *laboda*.

ladika, a *vladika* változata, mely szó régebben a montenegrói egyházfejedelmek czíme volt, chef spirituel BARB.

ladinga, patrontáska, petite cartouchière JUS. E szót MEYER a magyar *ládika* szóból származtatja, de tévesen.

lařim, *lām*, csatorna; canal, mine de siège; *lařim aćmak* ouvrir une mine, *deniz lařimlari* torpilles, *lařimzi* soldat du génie. BARB. az újgörög λαγούμι-ból származtatja.

lahana, káposzta, chou; *bař lahana* chou-cabus, *kāra lahanā* chou vert, *lahana turřusu* chou-cabus frit. BARB. MEYER szerint a görög λάχανον többeséből ered.

lakerda, szózott halfaj, thonine, thon salé. Új-görög λακέρδα, mely szót MEY. a latin *lacerta*-val hoz összefüggésbe.

lamba, lámpa, lampe; *lamba řišesi* lámpaüveg. BON. e szónak *lampā* (ol. *lampada*) alakját megkülömbözteti egy *lamba* alaktól, melyet BARB. nyomán más eredetűnek (ol. *lembo*) tart, és a melynek „lignes ou filets servant de bordure autour d'une corniche” jelentése van.

lampasa, pan de robe long et à larges bords SAM. E szót BON. az olasz *lembaccio* átvitelének tartja.

lando; újabbkori átvétele a német *landau* szónak.

langer, közepes finomságú bor, sorte de boisson médiocre BIAN. Ugyancsak e szónak *langoros* alakját is ismeri ZEN. hasonló jelentéssel. V. ö. új-görög λάγγελος, λάγγελας alakokat.

lanterna, újabbkori átvétele az olasz *lanterna* szónak BON.

lapina, halfaj, beau poisson aux reflets rouge et vert emeraude. BARB. az új-görög λαπίνα szóból származtatja.

lasta, teher, tonnage d'un vaisseau JUS. Eredetét BARB. a német *last*-ra, RARB. pedig az olasz *lasta*-ra vezeti vissza.

lastarja, kalarábéfajta növény, sorte de grosse bette JUS., grand chou-rave de couleur noire BARB. Eredetére nézve v. ö. a szláv *lastar*, új-görög βλασταρι alakokat.

lastik, gummi avagy kaucsukból készült holmi, caoutchouc SAM.; *lastikli* elasztikus, sikamlós, *lastikli kajtan* cordon élastique *lastikli lakirdi* sikamlós beszéd. A francia *élastique* átvétele.

laška, hajóműszó, corda mezzo tesa BON. Összefügg vele a velencei *lascare* szó, donner du mou^t jelentéssel. BARB. az olasz *lusco* átvételének tartja.

lata, sima fa, planche de plancher SAM. *demir latasi* barre de fer plate. BON. az olasz *latta* átvételének tartja. Igei formája *latalamak* řAK.

latin, római katolikus, latin, catholique, *latinže* latinul. A görög λατινος átvétele.

lauta, hangszer, luth; BON. az olasz *liuto* átvételének tartja, noha e szó arab eredetűnek látszik.

lavanda, levendula fű, lavande, *lavanda suju* eau de lavande ambrée. Eredetére v. ö. az olasz *lavanda* és új-görög *λαβάντα* alakokat.

lazareto, lazaret JUS. Az olasz *lazzaretto* újabb átvétele.

leh, lengyel, polonais, *lehistan* Lengyelország, *lehl* lengyelországi, lengyel. Lengy. *lech*, szerb *leh* ΜΙΚΛ.

lejen, *lijen*, mosdó edény, bassin, cuvette, *el lejeni* kézmosó edény, *berber lejeni* plat à barbe. Használatos a perzsa és arab nyelvben is, melyekbe a görög *λεκάνη* révén kerülhetett. Az új-görög *λεγένι* a törökből van visszavéve.

lenger, horgony, ancre de navire BARB. Megvan az arab és perzsa nyelvben is. Eredetét MEY. a görög *ἄγκυρα* szóra vezeti vissza, és nem fogadja el ΜΙΚΛ. nézetét, a ki e szót az olasz *l'ancora* alakból magyarázza.

lepsika, selyemféle szövet, étoffe imitant la soie; *lepsika panajiri* lipcei vásár. A német *Leipzig* szóból francziásított *leipsicois* (lipcei) alak újabb átvétele.

leva, hajós műszó, aux rames JUS. Az olasz *leva* (remo) újabb átvétele.

levrek, halfaj, loup de mer, brochet. Eredetére nézve MEYER felemlíti a görög *λαβράκι*, ó-görög *λάβραξ* alakokat.

libra, arany pénz, livre, monnaie; *ingilterre libras* angol arany. BARB. az olasz *libbra* átvételének tartja. Ugyancsak ide tartozik a hasonló jelentésű *lira* szó, mely szokottabb használatú az előbbinél, v. ö. olasz *lira*.

liman, kikötő, port, havre; *liman arzi* a kikötő bejárata, *liman rejsi* révkapitány, *limanlık* nyugodtság (a tengeré), dialectice; *iliman*. Eredetére nézve v. ö. görög *λιμῆν*; az új-görög *λιμάνι* visszavétel a törökből.

limbe, szállítóhajó, főleg a Dunán, bateau de transport pour la navigation du Danube BARB. Eredetét MEYER a görög *λέμβος*-ban keresi.

limon, *limun*, citrom, § limon; *tatli limon* édes citrom, *limonluk* orangerie. Újabb francia átvétel.

limonata, limonádé, limonade; BON. az olasz *limonata* újabb átvételét látja benne.

lipari, halfaj, poisson de la famille du maquereau BARB.
A görög λιπαρίς átvétele.

lira, l. *libra*.

litra, font, livre; v. ö. *lodra*, jüz *lodralik* száz fontnyi súly.
A görög λίτρα átvétele.

liturja, mise, messe; *zijnetli liturja* nagy mise BARB. A görög λειτουργία átvétele.

livar, haltartó, vivarium BARB. Eredetere nézve MEYER a görög βιβάριον, latin *vivarium* szókat említi fel, az új-görög λιβάρι visszavétel a törökből.

lodos, déli szél, vents soufflant du midi. MEYER e szót a görög νότος-ból származtatja, és az *l > n* hangelváltozást a *natrun* (e h. *latrun*), *neblebi* (e h. *leblebi*) szókkal is igazolja.

logofet (e h. *logothet*), egyházi cím és méltóság, régebben a havasalföldi vajda titkárjának a címe, vicaire du patriarchat grec d'Orient, intendant BARB. A görög λογοθέτης átvétele.

logostikon, növényfaj, livèche, lat. *ligusticum* BIAN. A görög λογιστικόν átvétele.

lokanda, vendéglő, hôtel a l'européenne, restaurant. BARB. Az olasz *locanda* átvétele.

lokomotif, demir yol üzerinde-ki arabalari čeken makineli araba, a vasuti kocsikat húzó gépes kocsi. IZZET. Újabb francia átvétel.

lombar (*lombur Jus.*), hajós műszó, sabord par où passe la volée des canons sur un navire BARB. A szó eredetere v. ö. új-görög λουμπάρδα, mely mellett MEY. a breton *lambourz* alakot is felemlíti.

londra, *londrina*, az előbbi szó a francia Londres (London) kiejtése, az utóbbi angol szövetet jelent, londrin, drap BIAN. Az olasz *londrino* átvétele.

lonža, l. *loža*.

lord, gazdag európai, zengin LUGAT. Újabb angol átvétel.

lori, papagájfaj, orfraie, perroquet rouge. Európai átvétel.

lostarja, kis vendéglő, csapszék, petite auberge. Az olasz névelős *l'osteria* átvétele; az új-görög λοστάρια török átvétel.

lousa, gyerekágyas asszony, accouchée, femme en couches; a görög λεχοῦσα átvételének látszik BARB.

loža (*lonža*), czella, börze, páholy; loge, cellule, bourse, loge

de francsmaçons; *lonža ustasi* börze elnök, *tiatro ložasi* páholy BARB. Az olasz *loggia* átvétele, v. ö. görögül *λότζα*. A *lonža*-beli *n-re* nézve l. MEYER 44. l.

lufer, lüfer, halfaj, thun, thonite, du genre bonite BARB. Eredetere nézve v. ö. görög *λουφάρι, γουφάρι* alakokat.

lundra, lundura, csónakfajta, bateau de forme lourde et massive BARB. Átvitten esetlen, ügyetlen emberre is alkalmazzák: *lundura gibi jakışsiz*, esetlen mint a lundura. Eredetét illetőleg MEY. a rom. *luntre*, olasz *londra*, új-görög *λόντρα* alakokkal hozza összefüggésbe.

lura, Sternbild der Lyra. ZEN. a görög *λύρα* másának tartja.

lustro, lustra, fénymáz, vernis pour la chaussure: *lustroži*, *lustrazi* vernisseur. Az olasz *lustro* átvétele, míg az új-görög *λοῦστρος* török átvétel.

Mača (maža), pique (au jeu de cartes) JUS. Az olasz *mazza* átvétele, míg az új-görög *μάτσα* török átvételnek látszik.

mačuna, hajós] műszó, machine à mater BARB. Az olasz illetve velencei *mazzona* átvétele BON.

madam, madama, úrnő, európai nő, madame. Ujabb és pedig kettős átvétel a francia és olasz nyelvekből.

mağaza, māza, magazin. Az arab eredetű *mahzen* szónak európai átvétele.

magnolja, magnolie. BON. az olasz nyelvből átvett szónak tartja, mely egyébiránt több európai nyelvben is megvan.

mahona (mavuna), teherszállító hajó, gros bateau plat et large BARB. Olasz átvétel.

majdanos, petrezselyem, persil. Az új-görög *μακεδονήσι* átvétele. A szokásban levő arab átírás arab népetymológián alapszik, mely e szót *mide-nuvaz* elemekre bontja és magyarázza.

majis, május, le mois de mai. Az új-görög *μάις* átvétele.

majistra, hajós műszó, grand-voile. Az olasz *maestra* átvétele BON.

majna, hajós műszó, terme de commandement. Az olasz *ammaina* megrövidített átvétele BON.

makarna, tésztaféle, makaróni² JUS. Az olasz *maccheroni* átvétele BON.

makine, gép, machine. Az olasz *macchina* átvétele BON.

maknatis (miknatis, mihladis, mihladiz), delej, magnet.

A görög *μαγνητής* átvétele BARB. *miknatissijet* delejesség, aimantation ŠAK.

malgama, ragaszték, *malgama etmek* amalgamer ŠAK. Ujabb francia átvétel.

malihulja, búskomorság, *mélancolie*, *humeur noire*. Arab közvetítéssel a görög *μελαγχολία* átvétele. Külön használatban is dívik a szó utórésze a *hulja* epe jelentéssel BARB.

mamali ga, tengeri lisztből főtt étel, *bouille faite avec la farine de maïs* BARB. Átvétel a román nyelvből, v. ö. magyar *mamaliga*.

manaster, *manastir*, klastrom, monastère. A görög *μοναστήρι*, *μνασστήρι* átvétele. BARB.

mandal, zár, verrou; *mandallamak* ellakatozni BARB. A görög *μαντάλι*, *μάνδαλος* átvétele MEY.

mandra, legelő, bercail, parc au bétail, *mandra köpeji*, juhászkutya BARB. Átvétele az olasz *mandra* szónak. V. ö. görög *μάνδρα*, ujj. *μάντρα*.

manela, gyalu, levier. Eredetére nézve v. ö. új-görög *μανέλα*, velencei *manocla*, olasz *manovella* MEY.

maneska, hajós műszó, terme de marine. Az olasz *manesco* átvétele MEY.

manevre (*manevra*, *menavra*, *manovra*), *manoeuvres*. Ujabb átvétele az olasz *manovra* szónak.

mankir, rézpénz, monnaie de cuivre. BARB. mongol átvételnek tartja, holott nem egyéb, mint a *bakir* (réz) szónak cigányos kiejtése. V. ö. *mangiz*, *mangir* kiejtéseket, és e tréfás, szintén cigányos használatot: *mangiz nanaj* (nincs pénz).

manika, hajós műszó, *manche à vent* BARB. Az olasz *manica* átvétele. Ugyanezen szónak *manka* változatát látja MEY. a sereget, bandát jelentő és hasonló hangzású alakban.

manivela, hajós műszó, *machine pour faire mouvoir le gouvernail*. Az olasz *manovella* átvétele BARB.

mantanota, szerető, *femme entretenue*. Az olasz *mantenuta* átvétele. BARB. hibásan származtatja ez olasz szóból a *mantona* alakot, mely egyébként nincs is használatban, és a melyet MEY. az olasz *madonna* átvételének tart. Törökül *horata*, *horata* az ilyen nőnek a neve.

mantar, gomba, champignon. MEY. a görög *μανιτάρι* átvételének tartja.

manti, hajós műszó, cordage attaché à un fardeau. Ugyanilyen jelentése van a *mantilià* szónak is. Az előbbi az olasz *mante*, az utóbbi pedig a hasonló eredetű *mantiglio* átvétele BARB.

manto, köpeny, manteau. JUS. Valószínűleg az olasz *manto* átvétele BON. V. ö. fr. *manteau*.

manufatora, kézműipar, manufacture. ŠAK., *manifatorazi* kézműiparárus. Az olasz *manifatura* átvétele.

manža, élelem, étel, nourriture, aliment BARB. Inkább tréfás értelemben használatos a *jemek* (étel) helyett. Az olasz *mangia* (*mangiare*) átvétele.

marangoz (*marangon* BARB.), asztalos, ács, menuisier, charpentier. Az olasz *marangone* átvétele (v. ö. görög *μαραγκός*) görög közvetítéssel.

marjol, gazember, schurke ZEN. Eredetére nézve v. ö. olasz *mariuolo*, görög *μαργιόλος*.

marka, jel, marque, *alamet* ŠAK. Ujabb francia átvétel.

mart, márczius, le mois de mars. Az új-görög *μάρτις* átvétele. BARB. szerint *marti*, *martis* alak is előfordul.

marti, madárfaj, oiseau de mer du genre alcyon; MEY. az olasz *martin* átvételének tartja.

martoloz, martalócz, ancien corsaire du Danube JUS. Összefügg a görög *ἀρμαωλός* (lat. *arma*) szóval, de közvetlen a magyarból, vagy a délszláv nyelvek valamelyikéből való átvétel. Hódoltság korabeli szó.

marul, salátafaj, laitue. Eredetére nézve v. ö. a bizanci *μαρούλιον* (lat. *amarus*), újg. *μαρούλιον* szokat. Az új-görög *μαρούλι* a törökből van visszavéve. MEY.

masa, asztal, table à manger; *fransizje masa bir nev trapezeje derler* IZZET. V. ö. román *masă* (latin *mensa*). A „masse, fond d'argent” jelentésű egy másik *masa* szó francia átvétel BARB.

maskara, bohó, tréfaság, bouffon, histrion; *maskara olmak* gúny tárgyává lenni, *maskaralik* csúfság. Az olasz *maschera* (v. ö. magyar *maskara*, fr. *mascarade*) arab eredetre vezethető vissza BARB.

mastela, edényfaj, cuve, cuvier, baignoire BARB. Eredetére nézve v. ö. olasz *mastella*, görög *μαστέλον*.

masti, *mastižik*, petit chien d'appartement. BON. olasz (*masti*) átvételnek tartja.

mastika, mastix-ból készült ital, mastic, résine extraite du pistacia lentiscus; más néven *raki*. Az új-görög *μαστιχη* átvétele. — A 'poulie de mâtüre' jelentésű *mastika* (*pastika* BARB.) az olasz *pasteca* átvétele MEY.

mata, hajós műszó, poulie pour amener la voile d'un bateau. Eredetére nézve v. ö. velencei *matta*, új-görög *μάτα* MEY.

matís, részeg, ivre, paralysé par l'ivresse, v. ö. új-görög *μάθυσος* BARB.

navro, fekete, noir, rumžeden: *zinži* IZZET. Átvétele és tréfás használata az új-görög *μαβρο* szónak.

medalja, médaille IZZET. Ujabb francia átvétel.

medre, *metre*, anyaméh, Gebärmutter ZEN. a görög *μήτρα* közvetítésével MEY.

melhem, kenőcs, emplâtre, onguent. Az arab nyelvből a görög *μάλαμα* révén került a törökségbe. MIKL.

melissa, növényfaj, mélisse, citronelle. A görög *μέλισσα* átvétele BARB.

mendil, törülköző, serviette. Az arab nyelvből a görög *μαντίλι* (lat. *mantile*) révén került a törökségbe MEY.

mengene, borsajtó, pressoir à huile ou à raisin. Eredetére nézve v. ö. görög *μαγγάνον*, olasz *mangana*. BARB.

menženik, ostromgép, machine de siège BARB. Arab közvetítéssel a görög *μαγγανικόν* változata MEY.

merinos, merinó gyapjú JUS. Ujabb átvétele a francia-spanyol *merinos* szónak. MEY.

merlanos, merlan. Az olasz *merlano* átvétele, új-görög közvetítéssel.

mermer, márvány, marbre. A görög *μάρμαρος* alaknak az arab *marmar* közvetítésével átvett alakja.

mersin, mirtus, myrte. A görög *μορσίνη* átvétele, míg az új-görög *μερσίνη* visszavétel a törökből MEY.

metafor, hajó-műszó, chaloup suspendue au flancs du navire. Görög szónak látszik, a nélkül, hogy eredete ki lenne mutatható.

metalik, *metelik*, rézpenz, monnaie altérée, rognée JUS. A görög *μεταλλικός* átvétele.

metro, méter, meter Jus. Az olasz *metro* átvétele. Ujabban *metre* alakban is használatos, mely valószínűleg francia átvétel. *metropolit*, érsek, métropolitain. A görög *μητροπολιτης* átvétele.

mezekerte, hajós műszó, olasz átvétel Bon.

midja, kagyló, moule, coquillage. A görög *μύδι* pluralisának *μυδία*-nak átvett alakja.

migra, hal fajta, poisson de la famille des murènes.

mil, tű, aiguille pour teindre les paupières. Az arab *mil* közvetítésével a görög *μήλη* átvett alakja. — Ugyancsak ily alakú szó útmértéket (mille, mesure itinéraire) is jelent, p. *mil-taši* mértékkö. A francia *mille* átvétele.

misk, mosusz, musc, parfum. Európai átvétel. ŠAK.

misket, muskotály, musqué, muscat Jus. Az olasz *moschetto* átvétele Bon.

miskin, szegény, misérable, *miskinlik* misère. Az olasz *meschino*. fr. *mesquin* alakok keleti (arab) eredetűeknek látszanak.

mizitra, friss kecskesajt, fromage de chèvre frais. Görög alakjai a szónak *μυζήθρα*, *μυζήθρα*.

mižana, hajós műszó, artimon. Az olasz *mezzana* átvétele BARB.

moda, divat, mode, *jeni moda*, újmódi. A francia *mode* újabb átvétele. Hasonló újabb átvétel a *modistra* szó is, divatárusnő, modiste jelentéssel, v. ö. új-görög *μοδίστρα*. BARB.

mola, malomkö, pierre meulière. Az olasz *mola* átvétele Bon. Mint hajós műszó, főleg a *mola* alakban a csónakosok kiáltását jelenti, v. ö. *heja mola* (cri des ouvriers qui soulèvent un lourd fardeau). Az olasz *mollare* átvétele MEY. Előfordúl még *molla* alakban is BARB.

molada, *moloda*, öreg cseléd, vieille servante âgée et étrangère. Eredetére nézve v. ö. olasz *ammalato* MEY.

momja, mumia, momie ŠAK. Ujabb átvétel a francziából.

monastir l. *manastir*.

morina, növényfaj, murène, congre. V. ö. görög *μόρινα*, újg. *μουροβνα* MEY.

moskov, orosz, muszka; irodalmi nyelven *urusz*. Az előbbi alak délszláv átvételnek látszik.

mostra, próba, *mustra*, *modèle*, *appeau*. Az olasz *mostra* átvétele **BON**.

mučo (*mečo* **BARB.**), hajóslegény, *mousse*, *mejhane mučosu* *garçon de café*. Az olasz *mozzo* átvétele **MEY**.

musiki, zene, *musique*. A görög *μουσική* átvétele **MEY**. A *musika* szó, mely főleg katonazenét jelent, az olasz *musica* átvételének látszik **BON**.

mušmula, noszpolya, *nèfle*. A görög *μέσπιλον*, más-más közvetítéssel, több európai nyelvbe is átjutott. Az újjörög *μούσμουλον* valószínűleg visszavétel a törökből.

muze, *müze*, *múzeum*, *musée*. Ujabb átvétel a francziából, v. ö. *muze-hane* múzeum.

mürvarid, gyöngy, perle **BIAN**. A görög *μαργαρίτης*-ből, perzsa közvetítéssel jutott a törökbe.

müzur, mérték, *mass* **ZEN**. Az olasz *misura* átvételének látszik **MEY**.

KÚNOS IGNÁCZ.

Ismeretlen magyar Calepinus. A M. N. Múzeum kéziratára Fol. Hung. 14. jegy alatt egy értékes kézirati szótárt őriz, a melynek czíme: *Magyar Kalepinus Fabchich József által*. — **FABCHICH** e szótárt 1791—1795-ben írta. Növeli e kézirati szótár értékét az a körülmény, hogy az elején a szerző beszámol azokkal a művekkel, a melyekből dolgozott. Pontosan megírja, melyik munkából mennyi szót vett föl, s hogy mettől meddig dolgozott belőle. E források között hetedikül van említve: **CALEPINUS** Parisinus 1554 habet in margine Voces Hungaricas ab antiqua manu scriptas per cursus a 24 Augusti usque 31 Augusti 1794. Inventa loca 190. Asteriscata 37. Citabitur Calep. MS. — A mit itt a szerző mond, azt szótárában mind meg is találjuk. Így pl. **Met*, avagy *Varsa*. Calep. in Sagena. Varsa, *Mét* et Calep. MS. in Sagena; *metés* Calep. MS.; *Mohar*, *Gordon*. Calep. MS. in Atractylis; *Nyergelő*, *Heveder ló*. Calep. MS. in Strator stb. — E néhány idézet is bizonyítja, hogy **FABCHICH** **CALEPINUS** szótárának egy olyan 1554-i kiadását használta, a mely jó sűrűn tele lehetett írva magyar szavakkal.

E sorok ezélja fölhívni azoknak a figyelmét, a kik **FABCHICH** könyveiről esetleg tudnak egyet-mást. Ha **CALEPINUS**nak **FABCHICH**-használt példánya előkerül, s a beleírt szavak a XVI. század közepe tájáról valók, úgy nyelvünk újra egy érdekes és becses szótár-töredékkel fog gyarapodni.

MELICH JÁNOS.

Az összevont mondat modern szempontból.

III.

A látott összevonási elméleteket tovább bírálva, a rhetorika-írókra is azt jegyezhetjük meg (itt persze csak röviden), hogy ők is formai tant adnak. Az igaz, főképp a régié, kevésbé formait.

Annál furcsább a helyzetük a nyelvtan-íróknak, a kikkel továbbá az az ismét furcsa eset történt, hogy elődeik az összevont mondat tanát, mint ilyenent akkor vették fel a nyelvtannak mondat-tani részébe, a mikor ugyancsak a nyelvtannak egy másik rovata alatt: egyeseknek a *kötőszóra* adott tanában már meg volt támadva, sőt meg is volt czáfolva az efféle tan.

Ugyanis, mint láttuk, a kötőszóról legalább egyes régiebb nyelvtan-írók azt tanították, hogy mindent köt össze. Mások meg épen úgy adták a meghatározását, hogy beszédrészeket, tehát csak szavakat kapcsol. Következéleg már a régiebb grammatikairók közül is nem mindenik nézhette úgy a szóban levő mondatokat, hogy bennök mondatok kapcsolódnak, hanem lehettek olyanok is, a kik egyszerűen csak hasonnemű szavak kapcsolatát látták. Így ama meghatározások némelyikében is rejthetett ilyen tiltakozás. Egész határozottan tiltakozik azonban már a mult század elején PERIZONIUS J. hollandiai tudós. Ez a SANCTIUS Minervájához (1714.) adott jegyzetei közt (a melyek nem épen olyan rosszak, mint a minőknek állítják!) azt mondja ide vonatkozólag, hogy ő nem mondaná SANCTIUSSzal, VOSSIUSSzal stb. annyira helytelennek a kötőszónak azt a régiebb felfogását, hogy az hasonló esetalakokat (=szavakat) is köt össze. Mert a mikor két név egy igére vonatkozik, vagy egyenlően függ egytől, mi szükség van arra, hogy a mondatot két mondatra vonjuk szét kettős szököttéssel, s így kettősnek látszódjék a cselekvés, a mely csak egyes és egy. Hiszen nemde úgy látszanék, hogy kétszer vásároltál és különböző lovakat vettél, ha ezeket az egy vásárra vonatkozó szavakat: *száz aranyon és még többön vettem a lovat* így mondanád: *száz aranyon vettem a lovat, és még több pénzen vettem a lovat?* Ha így szólsz: *10 drachmán és 4 obuluson vettem a könyvet*, ebben nem kettős a gondolat (sententia) hanem egységes; a kapocs (itt: kötőszó) semmi egyebet nem kapcsol, hanem csak hasonló casusokat és szavakat, a melyek egyszerre tesznek egy értéket, a melyen egy könyv válároltatott. Így helyesen mondhatnád: *Saul és Pál ugyanazok*; de ha szétvonnád így: *Saul ugyanaz és Pál ugyanaz*, az első tagnak semmi értelme sem lenne, mivel semmi

olyan nincs benne és semmi olyan nincs előre bocsátva, a mire vonatkozzék az »ugyanaz« stb. (I. m. 158. l. jegyz.)

De térjünk vissza! Furcsa lehet az is, hogy azok után, a miket a szóban levő elmélet logikai alakjára nézve kifejtettünk, most már azokkal a nyelvtanirókkal sem érthetünk egyet, a kik a szóban levő mondatok felbontásáról szólva nem mondatokra, hanem ítéletekre bonthatásról beszéltek. — Még furcsább lehet azonban az, ha azt mondjuk, hogy a nyelvtanirók túlnyomó része a formalis logikai tant még formalisabban alkalmazta és alkalmazhatta a nyelvre. Közülök nem egynek formaliter illusztrálnia is kell a szóban levő mondatok amolyan állítólagos előállítását ha gondolkozva, elfogadhatóbban kíván beszélni. (Pl. nálunk Király P.: M. nyt. I. 21.) Pedig az efféle elemzés és összevonás szerint a nyelv egészen holt anyag lenne. — A logikai alap is elfogadható, sőt elfogadandó; de csak mint helyes okoskodás. A logikának — mint BRASSAI helyesen jegyzi meg (A módszer² 169 l.) — mint egy láthatatlan nemtőnek kell őrködni minden tudománynak, jelesen a nyelvtannak eljárása felett, de ne úgy, hogy magát mutogassa és saját cselekvényeit vegyítse védeneczei közé. Plane, ha azok épen formalis logikai tanok. — Helyesen okoskodva lélektanira kell helyezkednünk, a melyre vonatkozólag méltán hangsúlyozza az új nyelvészeti iskola s ennek pl. jeles syntaxistája ZIEMER, hogy a nyelvi jelenségeket ezen taglalhatjuk (i. műve 43 l. *).

De hát mi az a lélektanira alap, a melyet mostanában annyit emlegetünk? És hogy értendő mondatnyi téren? Ugy érzem, közbevetőleg számolnom kell vele.

Szerény nézetem szerint így körvonalazhatnók röviden. Lélektanira alap a lélektan elveinek, módszerének, törvényeinek megfelelő alap;

*) A nyelvtannak a logikához és a lélektanhoz való viszonyára vonatkozólag egész hatalmas irodalom van. Én azonban ezt ezuttal csak kevésbé vehettem figyelembe, inkább és általában csak saját belátásomra alapítottam. Igy inkább csak czímleg utalhatok erre az irodalomra, a melyben a philos. nyelvtanok, logikák (köztük a WUNDT logikája Methodenlehre-jének) idevonatkozó érintései mellé nagyjában a következő önálló művek, illetve értekezések veendőek. CARL PHILIPP MORITZ: Sprache in psychologischer Rücksicht (a múlt század végéről). CHR. KOCH: Dissert. de linguarum indole non ad logices, sed ad psych. rationem revocanda (1809.). STEINTHAL önálló művei és értekezései a Zeitschrift für Völkerpsychologie cz. folyóiratban. U. o. GABELENZ, WINDELBAND, SCHUPPE, MISTELI, MICHAELIS stb. értekezései. (Mistelinek a Techmer folyóiratában is). AZTÁN MIKLOSICH: Subjektlose Sätze; AVENARIUS a Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie-ben: Die Normen des Denkens; u. o. ANTON MARTY: Ueber subjectlose Sätze etc; u. o. a Symbolæ Pragenses, 1893: Über das Verhältniss von Gramm. u. Logik; BRUGMANN, OSTHOFF és mások munkái (l. Pecz értek. a Phil. Közl. VI. 634.), köztük PAUL és ZIEMER mester művei; KERN Satzlehreje; CONRAD MÜLLER értekezése a Zeitschrift für den deutschen Unterricht cz. folyóirat 1889. évf.; WEGENER: Untersuchungen cz. műve, stb. stb. Nálunk BRASSAI értekezésein kívül PECZ, SPITKÓ, VERESS IGNÁCZ egyes értek. a Phil. K.-ben; SZINNYEI JÓZSEF dr.: A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyáról (Kolozsv. egyetem 1891. évi Fasciculusa). HEGEDŰS L.: Értelmi egyezés a görögben, NyK. XXV. stb. stb.

az az álláspont, a melyen a lélektan áll. (Erre az álláspontra vö. WUNDT.: Logik II, 482 —. Rácz L. tanári székfoglaló beszédét a sárosp. főisk. 1895-6 évi értesítőjében és a lélektanok bevezetését.) Természetes, hogy miként a lélektan kétféle régibb és újabb, amaz rationalis v. metaphysikai azaz bölcselkedő, emez tapasztalatra alapító, tapasztalati, úgy a lélektani alap is kétféle lehetne; az egyik a bölcselkedés régiójában lebegne, a másik a tapasztalás tényeire építne. A kettő közül mai szempontból természetesen az utóbbinak lenne igaza, a mely a megfigyelést is, meg a kísérletezést is hangsúlyozza és megkívánja; még pedig mindkettőt úgy, hogy az önmagukon is meg másokon is végbemenjen; az eredményt az inductió módszerével hozzuk le s ezt aztán deductióval párosítsuk. Ez az irányzat különös nyelvi tekintetben megfigyelheti a multat is, vagy visszakövetkeztethet rá a jelenből az analogia segítségével. Megfigyelésénél első sorban az öntudatos ember lelkére alapít; nyelvi tekintetben azonban természetesen a kevésbbé öntudatoséra is, sőt ott inkább erre, csakhogy egyik esetben se legyen befolyásolt a lélek. Így a művelt embernek is, de főkép a nép fiának és a gyermeknek is megfigyelni beszédét s azt úgy igyekszik nézni, a mint az a léleknek közvetlen és természetes megnyilatkozása lehet és erre vagy arra a természetes okra vihetni vissza. De hát így a lélek megnyilatkozását egyszerűen és természetesen a lélek alapján, a lelket megfigyelve, igyekszik felfogni. Ezért ezt a lélektani alapot másként lelkialapnak, mondhatnók s az ilyen alapú vizsgálódás alatt a nyelvtudományban egyszerűben a nyelvi jelenségek egyszerű, természetes megállapítását érthetnők, melyet a lélektani (psychologiai) alap műkifejezéssel csak tudományos színezetűvé teszünk, — az igaz, méltán. Az ilyen alapú megfigyelés természetesen mondatani kérdésekre nézve is akkor fogadható el, ha a) a megszokott formális felfogástól — a mely többé-kevésbbé metaphysikai lenne — szabadulhatunk. Ez, az igaz kissé nehéz, mert már beleéltük magunkat úgy, hogy pl. szerintem a németeknél is a lélektani jelszó épen mondatani téren ma is üres szóvirág (V. ö. pl. CONRAD MÜLLER jelzett értekezésében is a kötőigét!) De azért nem lehetetlen az a szabadulás, s a formai felfogást csak az érzékeltetés szempontjából, hagyhatjuk meg annyiban, a menyenyiben. b) A megfigyelés megfigyelhető nyelven és nyelvérzéken alapuljon. Először is a mai, az élő a közvetlen megfigyelhető nyelven és nyelvérzéken; és itt is nem csak a magunk, de mások nyelvéen és nyelvérzéken is. (Hogy a formai felfogástól a lehetőleg szabadulva, az önkényt érthető az a) alattiakból!) Aztán az önkénytelen beszédre építsünk, és ne az esetleg befolyásolt stilizálásra, a szabadabb írói és a cikornyas népies nyelvre, a mondatnak úgyszólván formális gyártására; és azután az általános használatot nézzük. Ezekkel együtt tekintetbe kell vennünk az alak mellett a tartalmat is, a jelentést, s ennek érzékeltetőjét a hangsúlyt. Sőt a formát is behatóbban és közelebről kell szemlélünk. Aztán nézni kell a multat is. Végül, hogy miféle lelki jellemséggel lehet dolgunk, azt miféle lelki okra vihetni vissza. Stb. stb.

Már most, ha az összevont mondat kifejezést olyan érzékibb értelemben vennők, mint a hogy a századunkbeli nyelvtanirók tulajnyomó többségének a tana alapján vehetnők (v. ö. a II. közlemény I. 1. B.): lelki alapon legfellebb csak holmi meta-

physikai felvétellel beszélhetnénk úgy, szószerint véve, hogy az efféle mondatok két vagy több mondatból egybevaltoztott, összehúzott mondatok, a melyek úgy jönnek létre . . . stb. Csak a formális logikai felfogástól nem szabadulhatva szólhatnánk úgy. Mert, ha modern, tapasztalati lélektani alapon álló megfigyeléseket teszünk, hogy szóban levő mondataink mikép jelentkeznek beszédünkben: legalább mai nyelvérzékünk alapján szólhatnánk-e másként, mint már szóltunk BRASSAI-val?! — Megjegyzendő, hogy ama metaphysikai felvételnél a suppositiok közt ott kellene lennie annak, hogy a mindennapi folyékony beszédben azok a feltételezett mondatok nem ejtődnek ki, gyorsan vonódnak össze, a nélkül, hogy az összevonás a tudatba jöjjön; úgy volna a dolog velük, mint a rövidítésekkel általában, a melyekre ZIEMER épen ezt a magyarázatot adja (Junggr. Streifz. 48. l.); az összevonást csak a tépelődő nyelvtaníró venné észre, utángondolkozza.

Legfeljebb csak így okoskodhatnának azok, a kiket az összevonást tanító elmélet helytelenségéről már maga az egyszerű okoskodás nem győzött meg. És okoskodásukban nem hivatkozhatnának arra az esetre, a mikor olyan egyszerű mondatokból csinálunk v. csináltatunk (mint például DANIELOVICS, — v. ö. reflexióját, értekezése 51—52 l.) olyan mondatokat, a minők itt szóban vannak. Ugyanis az már erőszakolt lelki művelet s csak annyit érne, mint az a hasáb-fákkal vagy golyónegyedekkel való bizonyítás.

Igen ám, de aztán, ha az még hihetőbb volna is, hogy például két kis egyszerű mondat úgy gyorsan és öntudatlanul egybevonódhatik: mikép hihetnők el, hogy például egyik legjelesebb publiczistának e mondata is olyan egybevonódások folytán jött volna létre: *«övék a hatalom, a jóllét, a fény, a dicsőség, a befolyás; rendelkezésükre áll a hivatal, a vasút, a hajó, a bank, a város, a megye, a mandátum, a tudomány, a sajtó, a színház és a börtön»* (A «Magyarország» 1896. decz. 20. sz.)?! Ez összesen, nemde, 16 mondatból vonódott össze? Bizony, bizony igen gyorsan kellett volna még ama kisebb mondatoknak is összevonódnok, a gondolatokkal bizonyára nem sokat küzködő irónknak az agyában! Ez is nehéz gondolat-operatio lenne! Aztán, ha két pusztá mondatnak az egybevonódását el is képzelhetnők még valahogy, öntudatlanul is igen nagy sebességgel és többé-kevésbé nagy gondolat-combinációval kellene összeolvadnia már két bővített egyszerű mondatnak is. Hát még aztán afféle nagyobb mondatoknak, épen összevontaknak! Azoknál új meg új összevonásokat kellene felvennünk. (Ld pl. DEME K. egyik példáját M. nyt. 100—101 l. 1. 2.) Mindezek komplikált lelki műveletek volnának, a melyeken nem segít az, ha az összevonásra nézve bármikép fejezzük is ki magunkat. (Ha még úgy is, mint pl. KIRÁLY PÁL, nyelvt. II. 39 l.)

Olyan értelemben, a minőre KERN reflektált, t. i. a beszélő

lelki folyamatát nézve, már lehetne szó összevont mondatról (V. ö. a Satzl. 130. l.) T. i. előttem áll pl. egy szép nő; szemlélem. Látom, hogy szép is, jó is, művelt is. Kimondom szemléletem eredményét: *ez a nő szép is, jó is, művelt is.* Szemléletekből már ime mondhatnók összevontaknak e mondatokat. Ilyen értelemben már gondolatok egybevonódásáról is lehetne szó. (V. ö. pl. minő gondolatok előzhetik meg a nagyvárosi kiadó czédulák ilyen mondatait: *Egy szoba és konyha kiadó, két szoba és konyha kiadó; egy, esetleg két szoba butorozva, vagy a nélkül kiadó* stb.) De hiszen ebben az értelemben, mint már KERN rámutatott, másnemű mondatokat is mondhatnánk összevontaknak; így ez a kifejezés nagyobb körű lenne s mint ilyen, felesleges és zavaró. (V. ö. az i. h.)

Aztán itt e mondatoknak csak tényleges képzéséről lehet szó. Erre vonatkozólag pedig csak azt hangsúlyozhatjuk, a mit fennebb (a II. közl.-ben) BURGHÄUSER-rel már hangsúlyoztattunk. Ahhoz csak annyit, hogy így mondataink létrejövésének szokásos érzéktése csak erőszakolt, nincs lélektani alapja; az ide vonatkozó mellékes állítások pedig (mindig két mondat összevonását kell látni meg ott is, a hol stb.) egyszerű lelki alapon is önmaguktól dőlnek meg, egyszerű nyelvérzékünk alapján is már önmagukban abszurdumok, vagy csak kevéssel érnek többet a semminél.

De hiszen az «összevont mondat» eredetileg és tulajdonképen nem is veendő olyan érzéki értelemben: voltaképp azt akarja jelenteni, hogy a szóban levő mondatok tulajdonkép több mondat helyett állanak; bennök kihagyás, összevonás (= rövidebbre szorítás) van; egy ilyen mondat annyi, mintha azt mondanám (két v. több mondattal)...; egy ilyen mondat ezek helyett áll (e helyett a két v. több mondat h.)....; egy efféle mondat, ha teljes volna, így hangzanék (két vagy több mondatban); ezt a mondatot így lehetne kiegészíteni, ... stb. (V. ö. a II. közl. I. 1.-et.) Így az ilyen mondat tulajdonkép összetett mondat volna, még pedig szébbhűzött, nem teljes, rövidebb változat, a melylyel szemben teljesebb is volna.

Hadd lássuk, ilyen értelemben igaz-e a dolog, a jelentés, a z é r t e l e m alapján is!

Az u. n. összevont mondat és a teljesebb alakjául odaállított, vagy odagondolt, két v. több mondat közt a legtöbb esetben észrevehető árnyalati és tartalmi, így értelmi különbség van, hanemelykor nehezebben is érezhetni és nehezebben is jelezhetni egészen megkülönböztetően. Aztán az állítólagos teljesebb alak sok esetben értelmetlen lenne, vagy a tartalom egységessége miatt lehetetlen. Ezeket úgy látszik, PERIZONIUS is érezte nagyjában, s mint láttuk, már ő érvényre juttatta ama pár példán.

Hát csakugyan ez a mondat: *Péter és Pál vitatkoznak* annyi volna, mint ez: *Péter vitatkozik és Pál vitatkozik?* Bizony nem.

Mert eltekintve attól, hogy az utóbbi mondat kissé furcsa beszéd volna, mit mondok az elsőben, s mit mondanék a másodikban? Nemde világosan mutathatják ezt a megfelelően feltehető kérdések: „Péter és Pál mit csinál együtt?” — ellenben: „Péter mit csinál, és Pál mit csinál — külön-külön?” Aztán az utóbbi szerkezetben éreztetve volna-e az, hogy egyik a másikkal vitatkozik-e vagy mással? Ugy-e bár nem?! De így az értelem és az árnyalat s ezek külső megtestesítője a hanghordozás a két esetben különböző levén, nem mondhatni, hogy a kétféle mondat közül az egyik annyi volna (id eset!) mint a másik. Még kevésbé azt, hogy az egyik a másik összevont alakja, mikor az az odaállított teljesebb szerkezet mint látjuk, legalább itt fura beszéd volna (v. ö. erre a nótára, A fülemiléből: [Péter és Pál] ölbe mennek, hajba kapnak. Aztán általában az összes ilyen kölcsönös cselekvést kifejező mondatokat.)

De épen így nemde nem fura beszéd lenne-e az is, hogy pl. e mondat: „Széchenyi és Deák korunk legnagyobb államférfiai valának” annyi volna, mintha azt mondanám: Széchenyi korunk legnagyobb államférfia vala és Deák korunk legnagyobb államférfia vala? (Hogy miért, tessék felőle gondolkozni!) (Pedig itt még vonás (.) sincs ama teljesebb szerkezet két mondata közt; nemhogy pont (.) lenne — s az értelemnél ez is tekintetbe jöhet. Némelyek t. i. nem is vonást de pontot tesznek ama két v. több mondat közé, nem vevén észre, hogy ezzel még inkább elkülönítik értelmileg ama kétféle mondatokat. A pont miket választ el? Nemde, bevezézt értelmű mondatokat?)

E példánknál, mint észrevehetjük, tulajdonképen nem is annyira értelmi különbségéről szólhatunk a kétféle szerkezetnek, mint inkább arról, hogy a teljesebb szerkezet tartalma így odaállítva absurdum, azt így felbontani nemcsak elvontan okoskodva nem lehet, de lelki alapon épen nem.

Kétféle bökkenő, a mit nem szüntethet meg az összevont m. hiveinek kisebb nagyobb engedménye (a „látszólagos” összevont m., meg pl. KEMPELEN engedménye a II. közl. I. 1. B. a., stb.) S mégis volna egy eset, a mely első tekintetre a mellett szólhatna, hogy m égis csak áll legalább egyes példákra az összevonás. Arra a jelenségre czélzok, a mikor egyes nyelvtanirók szerint bizonyos esetekben, illetve bizonyos példákban az összevonás nem történik, vagy nem történhetik meg vagy mikor a teljesebb szerkezet helyett mondhatunk rövidebbet. T. i. pl. az idősb HEYSE szerint a mondatok összevonása nem mindig szükséges, a hol lehetséges; azok nyomaték vagy jó hangzás kedvéért gyakran épen maradnak, Pl. *Entweder er geht, oder er bleibt. Caesar schrieb aus Asien: Ich kam, ich sah, ich siegte. Der Mensch ist durch seinen Willen frei, und durch seinen Willen ein Slav...* BECKER szerint pedig az

efféle példákban: *Ich finde sie* (die Worte) *abgeschmackt*; *ich finde sie unrömisch*; *Meine Freunde beredeten mich*; *meine Freunde nötigten mich*, az összevonás nem jöhet létre, mivel bennük a gondolat logikai viszonya és logikai értéke emeltetik ki. Végül pl. SIMONYI szerint e helyett, *Mind a hárman* imádkoznak s megenyhülnek *mind a hárman*, mondhatjuk röviden: *Mind a hárman* imádkoznak s megenyhülnek. — Tehát azok a teljesebb mondatok olyan összevonatlan mondatok volnának, a melyek a rövidebb szerkezetekkel összevetve a mellett bizonyíthatnának, hogy az összevontság feltevése mégis lehetséges. Hadd lássuk, itt hogy áll a dolog!

Azok a rövidebb szerkezetek — nemde? — ezek lennének: *Entweder geht oder bleibt er. Ich kam, sah und siegte. Der Mensch ist durch seinen Willen frei und ein Slav. Ich finde sie abgeschmackt und unrömisch stb.* SIMONYI példájánál már látók. Érezünk ezekben az esetekben összevonást? Ugy-e bár nem? — Hát ama teljesebb szerkezetekről úgy érezzük-e, hogy egyszerűen ezek teljesebb változatai? Úgy hiszem nem, mert ha jól megfigyeljük azok más árnyalatuak, s ha nem is mindig, de a legtöbbször nyomatékosabb vagy épen más jelentésű szerkezetek. Pl. már a SIMONYI-tól idézett költői példában is a gondolat más árnyalatu kifejezést nyer, mint abban a rövidebb szerkezetben, a mely állítólag ama teljesebb helyett volna mondható. A HEYSE első példája pedig *Entweder er geht oder er bleibt* egészen mást jelent, mint a mit a rövidebb szerkezet, az *Entweder geht, oder bleibt er* jelentene. — Így tulajdonképen nem mondhatjuk, hogy a rövidebb szerkezet összevont, és a hosszabb helyett áll. Ellenben ha közönséges nyelvérzékkel megfigyeljük, hogy a kétféle szerkezet közül melyiket érezzük szokottabbnak s melyikről mondhatnók, hogy a másik helyébe lép: nemde arra az eredményre jutunk, hogy a közönséges, mindennapi nyelvben egyszerűbb, nyomaték nélküli előadásban a rövidebb szerkezet járja és ezt nem érezzük összevontnak, rövidítettnek. Ezzel szemben a hosszabb szerkezet ritkább, inkább csak olyan esetben fordul elő, a melyre pl. HERLING, HEYSE, BECKER stb. céloztak: szónoki, vagy ritmikai, illetve költői okból, nyomatékosság vagy jó hangzás kedvéért, a gondolat logikai viszonyának és értékének a kiemelésére, és még tegyük hozzá: világosság okából, félreértés elkerülése végett, élénkség előidézésére, stb. De épen ezért e szerkezet, mint ilyen, nem lehet a szokottabb és nem azt mondhatni, mint Herlingék, hogy ö s s z e v o n á s nem történt benne, hanem ellenkezőleg s z é t v o n á s t, hosszabb szerkezettel való élést vagy ismétlést állapíthatni meg, a hol többé-kevésbé más a jelentés árnyalata. Így szerintem ez a mondat: *Szegény koldus ázik, fázik* SIMONYI (Kis nyelvt.) legfeljebb csak költői nyelven hangzanék így, 'teljesebben': *Szegény koldus ázik,*

szegény koldus fázik. E két mondat közül: *„Ő mind a hatot legyőzte és foglyul ejtette”, „Ő mind a hatot legyőzte és ő mind a hatot foglyul ejtette”* — nem az első állana a második helyett, hanem megfordítva és aztán ez különösebb nyomatéku lenne. V. ö. továbbá pl. ezeket: *„A haza nem szavakat, hanem tetteket kíván”,* — ellenben *„A haza nem szavakat kíván: hanem a haza tetteket kíván”. Kitünő szorgalommal és eredménnyel’ és kitünő szorgalommal és kitünő eredménnyel.* Aztán v. ö. az efféléket: *Megy, megy* tovább a méla vándor (Pet.), ellenben *Megy* tovább a méla vándor.

Sir megnyilik,

Sir bezárul. (Gyulai) Ellenben: *Sir* megnyilik és bezárul. *Ment, ment* hetedhét országon keresztül. Ellenben: *Ment* hetedhét országon keresztül stb.

Mint látjuk, ezeknél a mondatoknál ismét az értelmi, vagy legalább az árnyalati különbség a döntő. Fontos valami. Némelykor azonban kevésbé érezhető s ha népies vagy gyermekbeszédben halljuk azt a hosszabb szerkezetet, esetleg még mindig lehet kétségünk arra nézve, hogy a gyakorlottabb gondolkozásuk beszédjében előjövő rövidebb szerkezetek legalább némelykor nem összevontak-e mégis. Úgy hiszem, kétségünket ilyen esetre is előszathatják az olyan mondatok, a minőket fennebb elvont okoskodásunk alkalmával mint *fel nem bonthatókat* hoztunk fel. Nemde azokkal szemben nem állíthatni oda hosszabb változatokat (legfeljebb csak ismétlések lehetnek) s mégis teljesek tartalmilag? Azok lelki alapon épen hogy lennének összevontak, rövidebbre szorítottak, két v. több m. helyett állók, mikor olyan hosszabb alakjuk nem is lehetséges? V. ö. pl. ezeket az újabb példákat: *Hős és költő egyre törekszik. Az atya egyenlő gyöngédséggel szereti fiát és leányát. A szorgalmas későn, korán egyaránt dolgozik* (Szvórényi). Stb.

Ezeknél íme a tartalom belső és szoros összefüggése, egységessége az utmutató. Ez a belső egybetartozás kissé más példáknál is lehetetlenné teheti, hogy két vagy több külön mondatra gondolnánk, a szervesen összetartozó részeket külön mondatokba tehetnők, s ezek összevont alakjául állíthatnók oda ama szokásos szerkezetet. Ilyen példákra czélzok: *A tágas, magas és világos szobák* egészségesek (Külön szükség-e a tágasság, a magasság és világosság, vagy okvetlen együtt és mindenik?) Vidd asszonyodnak egyszerű lapocska *szives, de bánatos* üdvözlétem. Krózus *gazdag, de szerencsétlen* ember volt. *Új, olcsóbb* kiadás stb.

De hiszen lelki alapon, gondolom, egész pontosan megállapíthatni ezeknek a mondatoknak mondatértéküket, hogy összetett mondat helyett állnak-e. Még pedig kérdéssel ezt is. — A mellérendelt viszonyu teljes összetett mondatban egynél több

alany-állítmány viszony van, annyi, mint a hány a mellérendelt mondatok száma. Így nemde ennél a teljes összetett mondatnál: *Fohár csengett, zene zengett, a sarkantyú rá-rápengett*; háromszor tehetni fel ilyen kérdést: mit mondok az alanyról? Ellenben pl. ebben: *A haza nem szavakat, hanem tetteket kíván* nemde csak egyszer? Így ezek egyszerű mondatok.

Tehát e mondatok mai nyelvérzékünk szerint nem összevontak abban az értelemben, hogy két vagy több mondat helyett állanának és bennük kihagyás volna. Ebben az értelemben — nemde? — csak efféle mondatok volnának itt összevontaknak mondhatók: *Hol készült s függ?* (Böhm log.) *Másként nem adhatom csak úgy és azt, a mint és a mit adni lehet* (Tanári székfoglalóból.) De hát effélék csak ritkábban s általában csak irodalmi nyelvben jönnek elő, és mondataink az általános nyelvhasználat szerint csak úgy volnának összevontaknak mondhatók formailag is meg tartalmilag is, hogy bennük két v. több személyt v. tárgyat v. dolgot összehozunk s így többről mondunk valamit; illetőleg egy személy-, tárgy- vagy dolognévről két vagy több dolgot állítunk, stb. stb. De ezt csak így egyszerűen érve, s nem úgy, hogy a helyett, hogy többször mondanók azt a valamit, azt az egy kifejezést, v. azokat a dolgokat külön-külön. Ebben az egyszerűbb értelemben már mondhatnók összevontaknak különösen azokat a mondatokat, a melyekben nagyobb fokú halmozás van s azok közt is főképp azokat a tömörebb szerkezetűeket, a melyekben pl. jelzők halmozódnak, s e jelzők az általános használat szerint mellékmondatos szerkezettel volnának helyettesítendőek. Afféle példákat értek, a minő pl. ez: *A sokat látott, sokat tapasztalt, sok megpróbáltatást kiállott férfit nehéz megíngatni.*

Az efféléket ime már más értelemben is mondhatnók összevontaknak, t. i. a mellékmondatos szerkezetekkel szemben; azonban ezek sem olyan mellérendelt, hanem csak mellékmondatos szerkezetekkel egyértékűek. (Hogy helyettük állnak-e s így az összevonást mikép értsük, arról alább a IV. csoport m. taglalásánál.) De így csak más értelemben volnának összevontaknak mondhatók mondataink. Abban az ismeretes értelemben nem; s lelki alapon helyesen elemezve nem mondatokra, hanem nyelvtanilag is mint logikailag, alanya és állítmánya bomlanak. (Persze tipikus alakjukban!) Ezekben a részekben aztán, lélektanilag szólva képzetek kapcsolódnak s azok, mint mindig (v. ö. a lélektanokat), nem mondatok, hanem nevek, azaz szavak alakjában jutnak eszünkbe.

De lássuk az összevonást, ha lehet történeti irányban, a történeti nyelvérzék világánál is. Mert legalább a nyelvbölcseleti irány hívei közül pl. *Adelung* — mint az I. közl.-ben láttuk — úgy képzei e

mondatok létrejövetelét, hogy ezek csak idővel és csak olyan összevonás folytán léptek fel az emberi beszédben; azelőtt olyan két vagy több mondat alakjában jártak, a minőkre szokták bontani.

Igy történeti irányban okoskodva tán mégis valami olyan összevonás folytán álltak volna elő mondataink?

Történeti irányban realison tulajdonképen csak a nyelvek történeti idején, azaz azon a koron belül vizsgálódhatnánk, a melyből már írott emlékek is vannak. Azonban épen kérdésünknel a történetelőtti korra is kell gondolnunk, már csak azért is, mivel erre mint primitív korra nézve valóban eszünkbe juthat, hogy szóban levő mondataink mint a mondatfejlődés magasabb jelenségei tán még nem járhattak; az afféle kissé komplikáltabb tartalom, akkor tán csakugyan valami egyszerűbb alakban juthatott kifejezésre, esetleg tán valami olyanformán mint az összevont mondat hívei gondolnák.

A nyelvölcseleti iránynak a kötőszóra vonatkozó tanából és a mondat fejlődésére vonatkozó elméletéből (erre nézve ld. pl. BERNHARDI: Sprachlehre II. 335—339 l.) az következnek, hogy szóban levő mondataink mint olyanok, a melyek legtöbbször kötőszókkal alakulnak, csak az egyszerű mondat alanyának és állítmányának kiképződése s így az egy alanyból és állítmányból álló mondat kialakulása után léptek volna fel. Mégpedig akkor, a mikor több mondat tartalma már összeköthető volt kötőszókkal (v. ö. i. m. 336 l.); a mikor az összetett mondat már előállott, a művelődés folytán már többször fordult elő s majd a kiképzett alanyok és állítmányok halmozódni kezdtek. (v. ö. i. m. 338 l.) Így ez a nyelvfejlődésnek csak jóval későbbi állapotában történhetett volna, azelőtt épen két v. több egyszerű mondat fejezte volna ki ugyanazt a tartalmat, a míg később megtanulta az ember ama mondatok összevonását.

Szerény nézetem szerint arra a primitivebb állapotra is feltételezhetni, hogy mondataink primitív alakjukban már akkor előfordultak természetesen csak kisebb számban s kevésbé komplikált tartalom kifejezésére. Azonban erre az állapotra nézve sem kell azzal a feltevessel élnünk, — a mi egyelőre egyszerűbbnek látszanék, pedig mind láttuk, mai nyelvérzékünk alapján a legtöbbször nem is gondolható el, — hogy t. i. az afféle mondatok helyett legalább akkor két olyan egyszerű mondat járhatta. Nem akarok ugyanis filozofálni, de ha épen kell, nem egyszerűbb-e úgy képzelnél a dolgot, a mint én vélem?

Ha az ős-ember úgy közölhette gondolatát, hogy mintegy csak az állítmányt mondta ki s az alanyra rámutatott: miért ne mondhatott volna ki két állítást is egyszeri rámutatás mellett? Tehát pl. ezt: *ni, ni!* a folyó foly és apad: miért ne mondhatta volna csak így: — *foly — apad* —? (Persze ide kifejeletlen állítmány volna gondolandó). Szóval miért mutatott volna mindannyiszor a folyóra; tehát miért beszélt volna így: — *foly, — apad*? Aztán később is mikor már az alany-állítmány viszonya kifejlődött és az alanyt is kitehette, miért jelölte volna ugyanazt az alanyt kétszer? Igen, szóban levő mondatcsoportunk típusa abban a korban s azon a fokon nem lehetett olyan szoros összefüggésű, s z o r o s a n ö s s z e e j t e t t egész (hisz a kapcsok, a kötőszók is csak később fejlődtek) és történhetett bennük később összevonás, összébejtés, hanghordozás tekintetében. Aztán mondataink is azon a fokon voltaképen

mondatértékű szavakból alakultak, a melyek ősértékük szerint mondatoknak, rövid mondatoknak tekinthetők. (V. ö. ide vonatkozólag pl. SIMONYI: A. m. nyelv II. 136.) Így ilyen értelemben történeti alapon mondhatnók mondatainkat mondatokból összetetteknek és összevonatknak. És e tekintetben legalább egyes, kötőszóval álló szerkezeteket össze is vehetnénk a történeti korból, az illető kötőszónak felvehető eredete alapján. Így pl. az ellenmondásos szerkezeteket legalább is a görög, latin, német, francia, spanyol stb. nyelvekben és nyelvünkben, tehát pl. az efféleket: *nem volt vig, hanem szomorú*. Ezekben, mint a kötőszó felvehető összetétele után indulva a mondat rekonstruálható értelme mutatja, tulajdonképp mondatok forrtak össze, a melyek eredetileg bizonyára lazábban ejtődhetek egymás mellé, később azonban összébb ejtettek s így ilyen értelemben összevonattak. E szerint ama mondat eredetibb alakja így érzékíthető: *nem volt vig, [egy kis szünet] ha nem, [ismét] szomorú* (t. i. volt.); azaz értelmileg: *nem volt vig, ha nem az volt, szomorú volt*. De íme a mondat visszaállítható eredetibb alakja szerint is az összevonás nem úgy értendő, hogy az efféle mondatok külön is kitett részekből álló mondatokból tétettek és vonattak volna össze. Hiszen, mint láthatni s mai nyelvérzékkel is jól elképzelhetni, abban a mondatban is, a melyből lett a kötőszó, meg abban is, a mely erre következett s a melyet ez azután mint kötőszó az elsőhez kapcsolt, nem volt külön kitéve az, a mi az elsőből mindkettőbe odaérthető volt.)* Igen, de meg aztán, ha meg is engedjük az összevonást itt is, itt abban az értelemben, melyben most látók, — ilyenformán már a személyragos ige is összetett és összevont mondat volna amaz elmélet alapján, a mely KERN Satzlehrejében és az ő követőinél előjön, de régebben is megvolt (v. ö. ugyanis pl. BRASSAMÁL A. m. mond. 3. §), a mely szerint az efféle igében benne van az állítmány mellett az alany is, t. i. a személyragban. Aztán ilyen értelemben hány meg hány mondat volna legalább részben mondatból összetettnek, sőt összevontnak mondható pl. ZOLNAI Mondattani bűvárlatai alapján is. (V. ö. a Nyt. K. 23: 145—). De hiszen ilyen értelemben az összetett mondatok is összevontak, mégpedig az u. n. teljes összetett mondatok is, s köztök nem csak a mellérendeltek, de még inkább az alárendeltek is.**) — Bárhogy történt azután mondataink fejlődése, annyi bizonyos, hogy a nyelvek történeti korában már lépten-nyomon találkozunk velük, s ha csak nyelvünk történetére szorítkozunk is, legrégibb összefüggő nyelvemlékünkben a Halotti beszédben már mondatcsoportunk majdnem minden fajára (több alanyu, állítmányu stb.) találunk példát. Az ezután következő nyelv-

*) Vö. a jelzett nyelvek efféle szerkezeteire s épen a mi „hanem” kötőszónk eredetére és épen az idézett példára SIMONYI MKöt. I. 159 l., a hol ezekre a „hanem” eredetének kiderítése végett reflektál SIMONYI, az összébb-ejtésről nem szólva s kissé formai módon beszélve, de szépen sikerült és pozitív eredményre jutva. Aztán vesd össze idevonatkozólag majd alább a II. csoportra adandó történeti alapu fejtegetésemet is. Ott majd arról is, hogy mennyiben formai SIMONYI fejtegetése.

**) Erről is még világosabban majd a II. csoport ilyen alapú fejtegetésénél.

emlékekben is ezer meg ezer a példa és ezek a mai nyelvérzék alapján kifejtett elemzésemet a multa is csak úgy mutathatják érvényesnek, a mint a jelenre kifejtettem. Közülök pl. csupán csak egyet! Ott van pl. Tihanyi cod. (a XVI. sz.-ból; 1530, 1531, 1532-ből) e mondata: négye vétetik teste felől, négye lelke felől és négye teste lelke felől (Sim. A m. kszók I. 121.) E mondatkapcsolat utolsó mondata az összevonást tanító elmélet értelmében a két első összevont alakja kellene, hogy legyen (legfelebb annyi alaki eltéréssel, hogy a «vétetik» nem jön elő benne) s így csak azt kellene hogy jelentse, a mit a két első együtt. Ha így állana a dolog, ez a multból származó mondat badar beszéd volna: benne ugyanaz a dolog kétszer lenne elmondva s e változatok közt csupán egy kis alaki eltérést lehetne látni. Pedig, hogy a dolog a történeti nyelvérzék szerint sem áll úgy, világosan láthatni abból, hogy azzal az utolsó mondattal is folytatódik a részletezés, azzal is újat kíván mondani az író, a mint hogy újat is mond. Így a helyett a mondat helyett nem állhatott olyan két mondat a multban sem, s viszont ez sem lehetett azok rövidebb helyettesítője akkor sem.

Igen, épen a nyelvtörténetben van rá eset, hogy egyes korszakokban, pl. nálunk a XVI—XVIII. századokban, nagyobb számban és nagyobb halmozással jönnek elő mondataink és ma több mondatból álló szerkezetekkel volnának helyettesíthetők. Gondoljunk csak a XVI—XVIII. századokban írt könyveink címzeire, pl. APOB P. METAMORPHOSISÁNAK másik címzére: *Erdélynek régi, együgyű, alázatos idejében való gazdagságából e mostani, kevély, czifra, felfordult állapotában koldusságra való változása*. Az efféle mondatokat mai nyelvérzékkel már mondhatjuk összevont mondatoknak. Azonban, mint a mai nyelv efféle szerkezeteire láttuk, más értelemben, s nem abban, a melyről itt szó van. Itt mondjuk abban az értelemben, a mely szerint szoktuk a közönséges nyelvhasználatban azt mondani, hogy pl. ne írj olyan összevont mondatokban! — Aztán az efféle mondatok a multban is általában az irod. nyelven és ott is inkább deákos írók műveiben fordulnak elő, a közönséges, mindennapi nyelvű emlékekben gyérebben, s így ebben a tekintetben is eltérnek most szóban levő mondataink nagyobb csoportjától s ez azokkal nem tévesztendő össze. (Azokról majd külön is, aláb b a IV. csoportnál.)

Ezek alapján I. csoportbeli mondatainkra nézve az összevonást tanító elmélet abban az ismeretes alakjában tarthatatlan még olyan mondatokra is, a melyek könnyen egyszerűekre bonthatók. Az a 'felbontás' csak mintegy formális logikai gyakorlatnak tekinthető s helyesen csak 'felhasogatás'-nak mondható, (v. ö. a kukoricza-bontást = fejtést és a fa-hasogatást) vagy 'vesződi ismétlésnek'. (Még formai logika is mondja ennek, pl. a DUNAYÉ, 37. l.) A rá alapított tan hamis praemissán alapul (Felbonthatók: tehát íme összevontak! Már t. i., ha felbonthatók, azaz széthasogathatók.) s mint láttuk, ha teljesebb változat állítható oda, nemhogy 'összevonás', de épen 'szétvonás' történik e mondatoknál. Ilyen esetben ismét hamis a praemissa. (Teljesebb szerkezet is van: tehát a rövidebb összevont!) és itt a fiut állítják oda előbbszületettnék

s nem az atyát (filius ante patrem!). És ezt nem menti az, hogy viszonyuk sokszor nem is mondható atya-fiui viszonynak. T. i. külön atya-fiui köteléken kívül álló polgárok egészen különböző szereppel. De így azt a nevet sem tarthatjuk meg abban az ismeretes értelemben; legfeljebb csak abban a más két v. három értelemben tarthatnók meg, a melyekben láttuk. Miután azonban az 'összevont m.' kifejezés relativ fogalom volna s tulajdonképen olyan mondatot érthetnénk alatta, a melyben ugyanaz a tartalom rövidített kifejezésben jelennék még, azért már legalább is e csoport mondatra nézve félretehetjük; pedig — mint láttuk — e kifejezést épen e csoportra nézve csaknem kizárólag használták az újabb nyelvtanírók. Így a régi elmélet helyébe újnak kell lépnie s ennek megfelelően változtatnunk kell a néven is.

Csak most már az a kérdés — s ez a II. eldöntendő kérdés — hogy teljesen tisztán milyen legyen az új elmélet is, tulajdonképen mikép nevezhetnők ezeket a mondatokat? Úgy-e, mint Kern, hogy kettőzött v. többszörösített (két v. több) alany-nyal, stb.-ivel állók, vagy úgy, mint Burghauser, hogy csak két v. többtagú, de egységes alany-nyal, stb.-ivel bírók? Hadd halljuk Burghausert! Fejtegetésének idevonatkozó folytatását pár kihagyással és összevonással a következőleg adhatom.

A mondat csak egyszerűes vonatkozásokat (einfache Beziehungen) tartalmazhat, az alany-nyal az állítmányra való vonatkozása épügy egyszerűes kell, hogy legyen, mint a hogy az utóbbinak a rectiója (= vonzása) egyszerűes.* A szokásos egyszerűes kérdőszók, melyekkel az alany, tárgy, jelző és a különböző határozók után kérdezzünk, bizonyítják a nézet helyességét. Ennél fogva az állítmányra két vagy több alany nem vonatkozhatik. S valóban semmi szín alatt sem mondhatjuk, hogy e mondatban 'sem Károly, sem Róbert nem vala jelen' az alany kettőzött. Ez a forma a bizonyossága szerint is helytelen állítás lenne, mivel kettős v. többszörös alany után az állítmánynak is valóban többesben kellene állnia. Vagy mondhatjuk-e, hogy e mondatban 'a szorgalmas későn, korán munkálkodik' két határozó van? A határozószók már egymás között is ideális egységbe vannak olvadva s szerepük a mondatban egyszerűes és nem kettős. Ha ebben a mondatban 'ő beutazza Franciaországot, Angliát és Belgiumot' hármas tárgyat látnánk, az állítmányt háromszor kellene vonatkoztatnom: 'ő beutazza Franciaországot, ő beutazza Angliát, stb.' Ha egy mondatrészt ilyen többszörös vonatkozásban gondolnánk, hova vezetne? Vissza a letett összevont m.-hoz. Más ismertető jel után kell néznünk. A mondat egyszerűes vonatkozásai nem tűrik azt, hogy valamelyik mondatrész kettős legyen, ha az ige segítségével

*) Az 'einfach' itt csak 'egyszerűes' lehet és nem 'egyszerű'.

kifejezett gondolat még oly körülményes is. Ha vizsgálom e mondatot, 'sem Károly, sem Róbert nem vala jelen', benne a 'sem Károly, sem Róbert' szoros és összefüggő egységet alkot. Talán nem csak azt mondom, hogy 'Károly nem vala jelen és hogy Róbert nem vala jelen', hanem azt állítom, hogy Károly és Róbert együttesen távol voltak. Az alany itt nem kettős, hanem csak egy. Az efféle alanyok is egységesek, csak magukban nem egyszerűek, hanem összetettek, két vagy többtagúak. Hasonlóképp áll a dolog az egynemű tárgyakkal, állítmánykiegészítőkkal, jelzőkkel és határozókkal.

Pl. ebben: 'Az ifjú és tapasztalatlan férfi sok akadályba ütközik', kéttagú jelző van, melynek tagjait az okviszony fűzi össze. 'Az archäopteryx madár és gyík vala': kéttagú állítmánykiegészítővel. A tagok ismét szoros összefüggésben, t. i. az archäopteryx sem madár, sem gyík nem vala, hanem madár és gyík. 'A kegyetlen sem embert, sem barmot nem kimél', kéttagú tárgygyal. A kérdés csak egyszeres: 'Mit nem kimél a kegyetlen? Az ige vonzása csak egyszeres, a cselekvés az egész tárgyi kifejezésre vissza megy és nem csak annak egyes tagjaira. 'A templom harangját reggel, délben és este huzzák meg!' Mikor? Reggel, délben és este — tehát napjában háromszor. Stb. stb. 'Állandóan és buzgón és mégis eredménytelenül dolgozik:' háromtagú módhatározóval. 'Hogyan dolgozik?' Azt akarom-e mondani, hogy buzgón dolgozik, állandóan dolgozik, eredménytelenül dolgozik. v.: buzgón és állandóan dolgozik? Egyiket sem külön, hanem épen csak azt, hogy buzgón és állandóan és mégis eredménytelenül dolgozik. A határozó, mint mondattag az igéhez való vonatkozásban és az egész kifejezésen belül egyszeres, csak magában több részből álló.

Az ilyen tagsorok felfogható egységessége gyakran formailag is eléggé kifejezésre jut azáltal, hogy másod- és harmadrendű meghatározások csak egyszer tevődnek ki mellettük. Pl. 'ő kedves barátom és tanítóm vala.' 'A délsarki országok és tengerek kevéssé vannak kikutatva.' 'Egmont a legnagyobb veszély közepette különösen könnyelműnek és elbizakodottnak mutatkozott.' És így tovább.

De hát így arra a KERNTől felvetett kérdésre, hogy mikép nevezzük hát ezeket a mondatokat, KERNTől eltérően kell felelnünk. Nevezzük őket több joggal két v. többtagú alanygyal, tárgygyal, jelzővel, két v. többtagú állítmánykiegészítővel és határozóval állóknak. (Id. f. i. 342—346. l.)

BURGHAEUSER e fejtegetését nemde elfogadhatjuk? Én egy megjegyzését kivéve elfogadom, és érveit szaporíthatnám meg kissé még tovább fejthetném; sőt a forma alapján tán még érzékelhetőbbé tehet-

ném azt, hogy az eredmény helyes. Azonban hely szűke miatt csak rövidebben!

Először is a mondatrészek meghatározása alapján! Mi pl. az alany a mondatban? A ma divatos általános meghatározás szerint az, a miről, vagy: az a rész, a melyről valamit mondunk. Ritkábban: azon személy vagy dolog megnevezése, a melyről valamit mondunk. Már most p. o. ebben a példában: *Péter és Pál hajba kapnak* ha két személyről, s így forma szerint két részből mondunk is valamit, azok a mondatban szorosan összetartoznak, a kettőről együtt állítunk valamit s így voltaképen a kettő együtt tekintendő olyan résznek, a mely alanyként áll. Ezt mutathatja a hanghordozás is, melynél fogva azokat a részeket szorosan egymás mellé ejtjük, (itt épen egy szólamba), szervezesebb részbe, magasabb egységbe, a melynek amazok csak tagjai. Különbön is *Péterről* külön, mondok-e valamit; hát *Pálról*? Ugy-e bár nem; hanem csak a kettőről *Péter és Pálról* együtt?! Így itt is tulajdonképen csak egy alanyról beszélhetni, a melynek Péter és Pál csak tagjai, ép úgy mint családjuknak, ha ugyan egy családhoz tartoznak. Két és több alanyt csak a forma szerint láthatni s akkor is csak formai alapon. Mert hiszen lelki alapon formailag is: *Péter és Pál hajba kapnak*. A dolog így áll a többi mondatrészekkel is.

Ezt valóban mutathatják azok a kérdő-szók is. Az efféle mondatoknál is mindig csak egyszerű kérdést tehetünk azokra a mondatrészekre is (V. ö. pl. Halász M. nyt. II. 35. l.), épen úgy, mint az olyan egyszerű mondatok megfelelő részére, minő ez is: *Türelem rózsát terem*. V. ö. pl. az ennél és a következő mondatoknál feltehető kérdéseket: *«Kamra, padlás, pincze, verem mind kiürült!» «Nagy lármát, sivalkódást csaptak a gyerekek».*

Mi terem rózsát; mi ürült ki? Mit terem a türelem? Mit csaptak a gyerekek? — Ime ezeknél a mondatoknál is csak egyszerű vonatkozások vannak: egy alany, egy tárgy stb.

Kettős vagy többszörös vonatkozást s így két mondatrészt csak az afféle példánál láthatunk, a minő az a fentebb id. m.: *«Másként nem adhatom csak úgy és azt, a mint és a mit adni lehet.* De ezeknél már nem is egy kérdést tehetni azokra a kapcsolatokra, hanem kettőt vagy többet. Aztán ezeknél is nem két ugyanolyan részt láthatunk; hanem két vagy többféle részeket; s még azok is szorosan összetartoznak.

A mi már azt az ezzel összefüggő megjegyzését illeti BURGHAUZER-nek, hogy pl. ebben a mondatban: *«Sem K., sem R. nem vala jelen»* az alany nem kettőzött, hisz az a forma bizonyossága szerint is helytelen állítás lenne, mivel kettős vagy többszörös alany után az állítmánynak többesben kellene állnia. ezt már nem fogadhatom el. Akkor az affélékre nézve mint *«Karl und Robert waren zugegen»* ellenmondásba jönné BURGH. önmagával és az afféléknek, mint *«Péter és Pál hajba kapnak»* csakugyan több alanyval kellene birniok. Pedig, hogy a dolog itt is hogy áll, épen ennél a példánál látók. Az, hogy az állítmány miért van egyesben vagy többesben, mint a nyelvtani tárgyalásnál látni fogjuk, egyebektől függ: hogy az egy alany tagjai külön-külön, egyenként értődnek és hangsúlyozódnak-e, vagy együtt, de mint több egyed. De jegyezzük meg, hogy az alany tagjai és nem az alany! Hisz az «alany» kifejezés csak elvont fogalom, csak műszó, s mint ilyen relativ — mint tapasztal-

hattuk; — az, hogy egyszeresnek vagy többszörösnek vehetjük-e, a meghatározásától is függ. De korántsem az állítmánytól, melynek többes száma csak az alanyt tevő személyek vagy tárgyak ilyen vagy amolyan, külön-külön érzékeltető, vagy összező hangsúlyozására vihető vissza és akkor sem mindig és minden nyelvben következetesen. Nem, az állítmány többes száma nem bizonyíthat a mellett, hogy az alany többszörös erre nem hivatkozhatnának a több alany vitatók. Hisz akkor megfordítva miért ne mondhatnók az ilyen mondatokat is több alanyúaknak: *A katonák jönnek.* (Ezzel valóban oda mehetnénk, a hová Brassai célzott a három galambbal: katonák helyett mondhatni: katona + katona + katona + . . . : több alany.) Az alany többszörössége mellett tán az bizonyíthatna, hogy a két vagy több alanynak megfelelően két vagy több alanyi rag állana az igeén, — ha ugyan erre a nyelvekben volna eset. Tehát itt valami afféle raghalmazódásnak kellene érvényesülnie, mint pl. nyelvünkben a *látlak, vertek*-féle ige alakokban, a melyek már két mondattagra (tárgyra és alanyra) mutatnak. Nemde, így kellene állnia adólognak? Figyeljünk csak a több alany-állítmány viszonyra.

Fontosabb formailag az, a mire alább hivatkozott Burghauser, ott, a hol a másod- és harmadrendű határozók egyszeri kitételéről szolt. Én e tekintetben még jellemzőbb jelenségekre hivatkozhatom, a melyek főképp nemi megkülönböztetéssel élő nyelveknél szembevetődők lehetnek. Ilyen 1. az az eset, a mikor a jelző (ide értve tört. alapon a névelőt is) nemet jelölő nyelvekben is, pl. a németben. különböző nemű szók előtt is csak egyszer tevődik ki, a) ha azok ugyanazon számban állnak, s ha a jelzőnek a különböző nemek jelölésére egy alakja van. Pl. *sein* Hans und Hof; mit *deinem neuen* Kleide und Hute; *diese* Männer und Frauen, *alle* Fenster und Thüren (HEYSE i. u. nyt. 526.) stb. b) Sok esetben még akkor is, ha különböző alakjai volnának a nemek jelölésére, vagy ha a jelzett szók különböző számban is állnának, minők ezek az ú. n. sylleptikus kapcsolatok: *diese* Thür und Fenster; *die* Frau und Kinder stb. (HEYSE, 526.). Ezek ellen az utólag tépelődő grammatikus hiában kelne ki. Ilyenek a latinban is fordultak elő és pedig, úgy látszik, a népies nyelvben is. Pl.: ego *commodo*rem hominem, adventum, tempus non vidi. (Terentius: Andr.) Ite *mo*cum qui et vosmet ipsos et rem publicam *salvam* vultis (Lív.). Mindkettőben különböző nemű főnevek mellett is egy és egy alakú jelző, mintegy az egységesség tanujaként!

2. V. ö. a németben a beszélt nyelvben is előjövő efféle jelzős kapcsolatok: *weiss- und schwarze* Kuh, *roth- und blaue* Blume, *schwarz- und goldenes* Band, *weiss- und schwarze* Bänder. (L. HEYSE II. 460. és 524.). Ezekben nemde, mint az egy szóból álló jelzőnél, csak egyszeri ragozással találkozunk, s ez is mutathatja, hogy egységes jelzővel van dolgunk, az *und* csak tagokat köt össze s nem külön jelzőket?!

3. Aztán v. ö., hogy a magyar összetett tőszámnevek közül a tizenegy-től tizenkilenczig és a huszonegy-től huszonkilenczig terjedőknek pl. a németben 13—19 és 21—29-ig ilyen szerkezetek felelnek meg: *dreizehn, einundzwanzig* stb.; sőt a magyarban is 30-tól kezdve a tizesek közti számok és a százakon felüli vegyes számkifejezések ilyen szerkezetűek, pl. százötvenhat. Ezek az utóbbifélék, mint összetételük mutatja, afféle szerkezetűek, mint azok a mondatrészek, a melyek most szóban vannak; pl. szétbontva *dreizehn: drei-zehn, einundzwanzig: ein-und-*

zvanzig stb. V. ö. a latinban külön is írva: *unus et viginti*. Így ezek a számnevek is, mint társaik, illetőleg megfelelőik is, összeolvadt szerkezetek, összeolvadt mondatrészek, (azok összeolvadt szerkezetére v. ö. ZOLNAI: M. buy., *Nyt. K.* 23:45.) még pedig eredetileg ugyanolyanok, mint a most szóban levők. Már pedig ezeknek a számneveknek és az egyszerűeknek jelzői használata közt érzünk-e különbséget? Nemde ezeket is egységeseknek érezzük, egy és szerves jelzőnek, a melynél első tekintetre nem is jutna eszünkbe, hogy itt ugyanolyan szerkezetekkel állunk szemben, mint a minők most szóban vannak? V. ö. azt is, hogy öszzebb vagy épen öszzeírjuk őket; aztán egységes szókként a végükön egy képzővel képezzük tovább és csak ott ragozzuk. Pl. harminczegyedik, tjk.: (harmincz-egy)edik; harminczegyedikén: (harmincz-egy)edikén. A latinban is pl. *unus et trigesimus*; pedig ugyanott másfelől: *quartus et trigesimus*. V. ö. továbbá, hogy pl. a magy. egy-egy-féle osztószámneveknek a latinban épen egy szóból álló megfelelőjük van: *singuli* 3 stb. (A 3 csak nemet jelöl!) Különbén a magyarban is: egyenként, kettenként . . is. Ime, a szóban levő számnevek a mondatban való együttállás mellett az egységes szerep és az egységes kimondás alapján olvadhattak öszse egy szóba. (V. ö. ezt Zolnainak az i. h. 44. l. levő nyilatkozataival). És ime mellékesen egyszersmind a mondattani alapnak a szófejtésre nézve fontos volta kissé újabb oldalról, és viszont a szófejtés fontossága a mondattani kategoriák tisztázására!

4. Az efféle szerkezetek mellett minő pl. ebben a mondatban van: Ez a fiú eléggé *okos és ügyes*, még jellemzőbbek azok, mikor az indoeurópai nyelvekben az előljáró, a magyarban a névutó vagy épen a rag is, ha két vagy több szóhoz közösen tartozik, ezek mellett, mint egységes mondatrész mellett, csak egyszer tétetik ki, ha különösebb nyomaték nincs a kifejezésen. Pl. a németben: *Wir sprachen viel von deinen Reisen und deinen sonstigen Abenteuern*. (HEYSE *nyt.* 525. l.). Latinban *Animi elatio cernitur in periculis et laboribus*. Stb. A magyarban a hegytetőre vágya fel enyh és tiszta lég után. Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó, tán honom könnye vagy te nagy folyó!?

Mint látjuk, ez az az eset, a mikor magyar nyelvtanaink tanítása szerint, ha a mondatban több névszó jönne elő ugyanazzal a raggal vagy névutóval, illetőleg az egynemű mondatrészekhez (!) ugyanaz a rag vagy névutó járulna, az ilyen ragot vagy névutót csak a legutolsónál (némelyik nyelvtanban helyesebben: „gyakran csak a legutolsónál”) tesszük ki. Nyelvtanainknak idevonatkozó példái nyelvérzékünk előtt nem egyszer kissé szokatlanok, minő pl. ez: sok gond és fáradtságba került, (a Nagy L. — Komáromi-féle vezérek. II. 140. l.) e. h. sok gondba és fáradtságba került, — s így erre a ragelhagyásra első tekintetre nem igen hivatkozhatnánk. De azért nem mondhatjuk ALBERT JÁNossal, hogy a magyar ember beszéde ilyen öszzevonást nem ismer; hogy ez csak újabb irodalmi szokás és hogy aligha tévedünk, ha német hatást látunk benne, a mit nem helyeselni, de üldözni kellene. (L. a *Nyr.* 23., 493—494 és 24:81.). Ugyanis mint ZOLNAI Mt. buy. alapján is látható volt (a *Nyt. K.* 23:50., 51.), ez nem csak az irodalomban, de az előbeszédben s itt a nép nyelvében is előfordul; és nemcsak ragos, de képzős szókkal is történik efféle jelenség, hogy t. i. némely páros kifejezéseket az állandó együttlét, itt mondjuk: a mondatbeli szoros öszsetartozás és egységes szerep követ-

keztében a nyelvcsokás annyira egybeforrottaknak tekint, illetve egybeforraszt, hogy egy szóként csupán második elemüket látja el képzővel is, mint raggal vagy névutóval. L. ezekre példákat a Zolnaitól felhozottak közt az i. h. V. ö. továbbá a keltezéseket, pl. 1896. aug. 22-én. Aztán: korcsolyázás, szánkázásnak vége-hossza nincsen. (Isk. dolgozatból). Arany-üzüstért, czifra ruháért, lányt el ne végy koszorujáért. (Közm.) Isten tartsa meg erő egészségben. (A népnél több helyt). A választ elvárom vasárnap vaj hetfűre. Lesz úgy egy 30—40-ig való. (Hszk.).

Ezek persze nem afféle példák, mint némely nyelvtanszerző és némely író úgy csinált példája, vagy még inkább pl. az effélék: Szekula Nándor, Ós-Budavár igazgatójának. (Zeneművön). S ime, ilyen ragelhasználás olyan esetben is jön elő a természetes nyelvhasználatban is, a minőben az okoskodó nyelvtanírók és a stilisztikák szerzői szerint nem helyesíthető a ragnak csak egyszeri használata. T. i. mikor az egyszerű szók nem azonos hangrendűek! Persze, mert az csak kigondoltan, nem a természetes nyelvhasználat alapján van megállapítva, csak formai okoskodás! Ez pedig természetes nyelvfelődés eredménye, s ide vonatkozólag még jellemzőbbek lehetnek az olyan példák, a melyeknél a páros kifejezés tagjait a régibb nyelv még külön ragozta, ma pedig sokszor, vagy épen állandóan, csak második elemükön veszik fel a ragot vagy képzőt s ekként valóságos összetételekké kezdenek összeforrni. Ilyenek pl. régen: híre neve, híres neves, ma (a köznyelvben): hírneve, hírneves; kezemről-lábamról, Petőfinél: kezem-lábamról stb., ős-zavaszi (e. h. őszi és tavaszi). Már a régi nyelvben is: ágabogácska e. h. ágacska-bogocska. (L. ezeket is Zolnainál az i. h.). Ezek némelyikénél az összeforradás tán a ragtalan alakban történhetett meg s az így létrejött összetett szó ragozódhatik ma csak egyszer, illetve ahhoz járulhat csak egy képző. De az az összeforradás is csak olyan mondatbeli szerep alapján történhetett, a minőt jeleztünk (egy és egységes mondatrész!)

Ugyanezen az alapon használhatunk az irodalmi nyelvben bizonyos összetett szóknál is rövidítést, azoknál t. i., a melyeknek utolsó része, alapszava azonos. Ilyenek pl. mellé- és alárendelt mondatok, könyv- és képtárak. Mondatban pl.: Budapesten becses könyv- és képtárak láthatók. (Király nyelvt.-ból). Ime, egyszersmind a mellérendelt összetételű szók, köztük az ikerszók fejlődése mondatnani alapon.

A letárgyalt jellemző formai jelenségekre visszatekintve, mint látjuk, itt általában afféle jelenségekkel van dolgunk, mint mikor a számtanban több taghoz ugyanaz a közös tag tartoznék s ezt csak egyszer is tehetjük ki, ha ama tagokat zárjelbe teszszük. V. ö. pl. (harmincz-egyedik)=(a+b)c. Mint a számtanban azok a tagok zárójelbe hozva egységbe olvadnak, úgy alkothatnak itt szorosabb egységet ezek a tagok is. Ime a csálhatatlan matematika is igazolja álláspontunkat!

De ime azoknak a nyelvtaníróknak, a kik szóban levő mondatainkra nézve két vagy több alanyról stb. beszéltek vagy beszélnek, voltaképen nincs igazuk. És e tekintetben nemcsak Kernnek, de jóformán az összes eddigi nyelvtaníróknak ellene kell mondanunk, a kik a 2000 éven keresztül úgy, vagy olyanformán beszéltek. Így a görög rhetoroktól kezdve a legújabb korban, sőt a nap-

jainkban divatos nyelvtanok szerzőinek is. A két v. több alany, állítmány stb. kifejezéseket csak elemibb fokon hagyhatjuk meg, a hol még csak formai úton beszélhetünk, a hol forma szerint csakugyan két v. több alanyt stb. látunk. Azonban már felsőbb fokon s épen tudományosan csak úgy szólhatunk, mint látók. Így a nyelvtaniróknak afféle kifejezéseit sem fogadhatnók el, hogy: több egynemű v. hasonnemű mondatrészszel bíró v. bővített mondatok stb. Mondataink és részeik felfogása tekintetében STEINTHAL korszakos műve is helytelen állásponton van s a PAULÉ is javítandó. (Pedig ő helyes alapon mozgott. V. ö. BURGHAEUSER 346. l.) Ellenben legalább nálunk pl. VAJDA PÉTER *Magyar nyelvtudománya* 1835-ből helyesebben beszél a szóban levő mondatokra nézve «öszvetett» alanyról (a 93. l.) s helyesen taglalja e mondatot: «A hűség és buzgóság ajánlatosak és dicséretesek» úgy, hogy «alapszava» (= alanya): *a hűség és buzgóság*, mely öszvetett, külömböző természetű tárgyakat fejezven (96. l.) ki, tehát csak tárgyakat, illetőleg azok neveit. Viszont BRASSAI «halmozás» kifejezését is helyesebbnek mondhatnók, ha csak úgy fejeznék ki magát idevonatkozólag, hogy ezekben a mondatokban «az ige vagy egy határozó helyében két vagy több coordinált azonnemű tárgy vagy fogalomn eve t látunk békebelezve». (A módszerről² 165. l.) De úgy látszik, ő is inkább mondatrész kettőzéstetéséről, hármaztatásáról, halmozásáról (U. o.), ugyan azon viszonyú melléleteknek kettejével, hármával v. többjével való használatáról szól (Oksz. vezér II.⁴ 143. l.) Az újabb felfogást követők közül HALÁSZ mellérendelt v. többtagú mondatrészek kifejezést használ (M. nyt. II. 35. l.) s így első sorban mellérendeltnek nevezi e mondatrészeket, annak az értéktésére, hogy ezek tagjai közt is ugyanolyan viszonyok lehetségesek, mint a mellérendelt mondatok közt. Azonban szerény nézetem szerint az a kifejezés nem olyan találó és kifejező, mint a másik, s azért én a mellett maradok, azzal a megjegyzéssel, hogy a mondatrész helyett mondattagot, a több tag alatt pedig tulajdonképen több *altagot* még pedig egynemű *altagot* értek; csakhogy a műszókat úgy kissé nehezebben lehetne használni: több *altagú* mondattagok. (Pedig a dolog tényleg így áll, mindenik szerves rész a szerve mondatban.) E mellett még több egynemű szóból kapcsolt mondatrészekről beszélhetnénk. De az sem lenne könnyebb műszó, s az előbbit a család többtagúságán is megértékíthetni, meg a többtagú kifejezés a számtanban is szerepel, és mint meggyőződhattunk, épen olyanformán mint itt.

De ezek után talán nem helyes voltaképen a logikában s em több alanyról és több állítmányról beszélni idevonatkozólag, és így annak a tudománynak sincs igaza, a melytől kölcsönözte a nyelvtan e fogalmakat? Bizony, mert mint több érvel kimutathatnám (itt

persze tér szűke miatt nem tehetem) ebben is voltaképen csak egy alanyról és egy állítmányról beszélhetni, s így a logikai írók tulnyomó része is helytelen kifejezéseket használt és használ. Csak kevesen éltek helyesebb kifejezésekkel (ezek közt pl. ERNESTI a múlt században), még maga a mai logikusok korifeusa, WUNDT sem beszél egészen szabatosan (V. ö. log. I. 157—161).

De hát állítmányról is egyről szólánk, pedig fennebb szándékosan kerültük BURGHÄUSERREL együtt e fogalmat. Hogyan, hát az állítmány sem képez kivételt; két vagy több, határozott módú ige (verbum finitum) nem hoz létre két v. több mondatot, s így összetett mondatot; és így ez is vehető egységes mondatrésznek, egy állítmánynak? (A III. kérdés!)

Ezt a kérdést BURGHÄUSER ismét elfogadhatóan tisztázta. Fejtegetése egy kissé rövidítve így hangzik. 'Péter kiment és keservesen sírt.' Ez (KERNNEK a két igével álló mondatra tett megjegyzése értelmében) két mondat kell, hogy legyen. Pedig ez nem mondható sem logikai álláspontból (értsd: logikusan, helyesen gondolkozva, E. L.), a mely itt — megadhatni — nem döntö, sem a forma alapján. A felhozott mondattani szerkezetben egy tényleges vonatkozás van, a mely formailag abban fejeződik ki, hogy mindkét ige egyezik az egységes és egyszerű alanyval. És aztán azt akarom-e mondani: 'Péter kiment' és 'Péter keservesen sírt'? Nem, hanem a két ige érthetően összetartozik, a mint alakilag is egyeznek; egy állítmányul szolgáló képzettömeget tartalmaznak, egy jelenetet fejeznek ki, csakhogy összetettet. Ha azt mondom: 'Elesett és eltörte egyik lábszárát', többet mondok ki annál, hogy elesett, és nemcsak azt mondom, hogy egyik lábszárát eltörte, hanem, hogy egy esés és következtében egyik lábszárát eltörte. A két ige egészen olyan viszonyban áll egymáshoz, mint ebben a mondatban: 'Ő ifjú és tapasztalatlan volt' a prädikativ *ifjú* és *tapasztalatlan*. Együtt alkotják az állítmányt, az egy állítmányt. Az ilyen összetett állítmányokban is benső viszony van s ez is nagyon különböző lehet. Az ilyen mondatok is egyszerűek, csakhogy többtagú állítmányval.

Ha az így kihozottakat elfogadjuk, kockára kell tennünk a Kern-féle mondattannak az alaptanát, azt, hogy egyedül a 'határozott módú' ige (magyarban mondjuk csak: 'ige', E. L.) alkothat mondatot, és hogy következőleg minden ige mondatot alkot. Ezt az utóbbit, a következtetést már megczáfoltuk, jó okunk van arra is, hogy azt az alaptételt is megczáfoljuk. Más ismertetőjele után kell néznünk a mondatnak, és arra maga a mondat mivolta vezethet rá. Mi a mondat? Nyelvbeli kifejezése két képzettömeget a ktuális (végbemenő) összekapcsolásának, és véleményem szerint az appercipiáló és az appercipiált képzettömegek kifejezése,

vagyis az alany és az állítmány közt levő congruentia (összhangzás, egyezés E. L.) alkotja, a mely congruentiára nézve többnyire az alany a norvativum (a szabályozó, a fő E. L.), mint prius. Ez a congruentia nagyon különböző lehet; teljes vagy nem teljes, a különböző nyelvekben, különböző szabályoknak hódoló. De a mondatalkotás e formai kifejezésének a különböző nyelvekben előjövő változatai közt olyan is van, a hol verbum finitum nélkül is lehetséges congruentia: mint a latinban, *omnia praeclara rara* a magyarban is: *„a csillag szép”*. Az ilyen mondatok Kern szerint grammatikai értelemben nem volnának mondatok; mi úgy lélektani, mint grammatikai értelemben azoknak kell, hogy tartsuk. Az újfélnémetben valóban többnyire és gyakran egyedül az ige a congruentiának a jelölője; a mondatképzés lényeges formai momentuma azonban ez a congruentia. Így egy ige nélküli mondatot mai nyelvérzékünkkel mondhatunk ellyptikusnak vagy nem teljesnek; de két és több egyformán egyeztetett ige egy alany után, — akár egy, akár többtagú ez — csak egy mondatot képez, két- vagy többtagú állítmánynyal bíró mondatot.

Egynél több mondatot csupán ott látnék, a hol két vagy több alany, két vagy több állítmánynyal, úgy van összekötve, hogy minden alany az állítmányával congruentiában áll, ha a mondatoknak közös tagjuk is van. Ide tartozik a nem teljes mondatkapcsolat. Ilyennek kell nézmem e mondatot: *„Es will der Freund es darf der Feind nicht schonen.”* (Tasso I. 2.) Ez is általában csak akkor vendő ilyennek (két vagy több mondatból állónak) a mikor valóban két alany van, a mit arról ismerhetni meg, hogy az állítmány az egyik alannyal egyezik, a másikkal azonban nem. A congruentiákhoz kívántatik, hogy a teljes állítmánytömeg (az esetleg előjövő jelzővel, tárgygyal, határozókkal együtt) egyezzek meg a hozzátartozó teljes alannyal. Ennélfogva ebben a szerkezetben: *„Das Verkehrsmittel auf dem Meere ist das Schiff, in der Wüste das Kamel,”* két mondat van, egy nem teljes mondatkapcsolat, egy *ἀπό κοινού*, a melynek *κοινόν*-ja (közös része, E. L.) az ige az állítmánykiegészítővel (*ist das Verkehrsmittel*). Egy syntaxisi szerkezet mondatainak számát tehát a teljes és nem teljes congruentiák száma határozza meg.

Vizsgálódásunk tulajdonképen tárgyára visszatérve, szilárdan állíthatjuk, hogy az állítmány is, még ha két vagy több verbum finitummal van is kifejezve, egyszerű mondattag, ha magában két vagy többtagú is.

Ehhez ismét legalább egy pár szót *en is!* Mint már WILMANN'S észrevette a KERN *Satzlehre*jére is bírálatában (*Zeitschr. f. das Gymnasialwesen*, XXXVII. 686. l.), KERN igeelmélete csodálatos következésre vezetne abban a tekintetben, hogy minden «határozott módú ige» mon-

datot alkot. Mert e szerint e mondat: *Wir haben Essen und Trinken* egyszerű mondat két tárggyal; ellenben ez: *Wir essen und trinken* két mondat volna és: *Wir haben gegessen und getrunken* ismét csak egy. — Az igaz, hogy ez utóbbi példa csak nyelvtörténeti alapon vehető össze az első példával, a mai nyelvérzék tisztán igeragozási alakokat érez benne (V. ö. KERN: Zur Reform. 45. l.), de így is igaza volna WILMANNNSnak a forma alapján is, hogy KERN igeelmélete nem elégíthet ki. T. i. a «gegessen» és a «getrunken» alakok mellett a «haben» csak egyszer van kitéve, mivel lehet, mert egy és egységes mondattaggal van dolgunk.

Olyan elemzéssel valóban ott volnánk, a hol a letett és összevont mondatnál, s így ott, a hol a Mádi zsidó. Vö. ugyanis épen magát KERNT, hogy a *Grundr. d. d. Satzl. 4. l.* ezt a mondatot: «Der Knabe liest nicht mehr, sondern schreibt» hogy veszi két mondatnak, s hogy egészíti ki a másodikat az elsőből, a «der Knabe» odavevésével.

Pedig, hogy az állítmány ilyen esetben is egységes, arra én is rámutathatok *formai* alapon is, de meg lelki alapon is, a jelentés, az értelem alapján. *Formai* alapon egyfelől afféle alakú állítmányokra hivatkozhatok, a minőt az előbb WILMANNNS utóbbi példájában látánk. Effélék általában a 'segédigés' alakok, pl. nem f o g s z látni és hallani semmit. *Ha látta s hallotta volna!* A nyelvtörténetben efféle is: annyi napig nem ett itt volna. (Sim. M. kszk. I. 14.) A latinban pl. *Darius comprehensus et vulneratus est*. Ime a segédige közönségesen általában csak egyszer, mintegy ezzel is bizonyítva, hogy ott szorosan összetartozó mondatrészekkel, egységes mondattaggal van dolgunk. Csak nyomatékos beszédben ismétlődnek, de az állítmány akkor is csak egy állítmány maradna és a mondat akkor is csak egyes és egységes lenne az értelem szerint. És formailag is különböznék-e ez az efféléktől: látni és hallani kíván? Bizony nem csak nyelvtörténeti alapon, de formailag is összevethetők volnának a kétféle példák. — De másfelől az *ikerigék*re hivatkozom. Ezek, mint tudjuk, összetett szók. Így ezek is, mint az összetett szók általában, két mondatrészből (de szerintünk: egy szervesebb részt tevő a s ó b b részekből) keletkeztek, a mélyek s z o r o s a b b a n egymáshoz tartoznak s a mélyeket a h a n g s ú l y is összeköti. (V. ö. a Tüzetes m. nyt. I. 350—351.) És valóban mondatban állva afféle állítmányok ezek, mint a minők itt szóban vannak, csupán egy kissé különösebb faja azoknak. Már pedig ezek részeit annyira összetartozóknak érezzük, hogy írásban is összeírjuk, pl. jár-kel. Sőt nem egyszer, mint egy egyszerű szó, úgy is ragozódnak, pl. bé csusz-mászott, keresztül ötöl-hatoljon, e h. bé csuszott-mászott, keresztül ötöljön-hatoljon (V. ö. Zolnai Mt. buy. Nyt. K. 23: 51.); rüg-kapált stb.

É r t e l m i a l a p o n a szanszkrit nyelv 'dvandva' nevű szóösszetevésére hivatkozom. E szerint pl. ugyanazon egy szó ismételve egygyé olvad s p. o. ez pacasati-pacasati, a mi szó szerint = «főz — főz» azt jelenti, hogy «folytonosan főz», mint népmeséinkben: mennek, mennek, men-degélnek, azt teszi, hogy folytonosan mennek, csakhogy «amazokban a két szó értelme igazán egygyé van olvadva». (V. ö. Brassai A m. mondatról I. 348.). V. ö. különben a magyarban is: «futott, futott, sehol meg nem állott» és «futva futott, sehol meg nem állott» Ime az utóbbiféle szerkezetekben alakilag is csak egy állítmány! A kifejezésnek csak

szinezete más a hét esetben, de a mondat mindkét esetben csak egy és egységes!

De ime a *verbum finitum-ra* vonatkozó *elmélet*, a mely az újabb, különösen a német nyelvészetben akkora port vert fel, s a mely KERN reformjavaslatai után egyre nagyobb tért hódított Németországban, és nálunk is talált követőkre abban az újabb alakjában is [pl. BALOGH PÉTER id. értekezésében, nyelvtanokban, BALASSÁNAK KALMÁR nytt.-ra irt bírálatában, ZOLNAI Mt. buv.-ban a 149, 155 l. stb.], szintén csak formai tan. Pedig BRASSAI is, mint tudjuk, ismét már évtizedekkel KERN előtt az *igét* tartotta «a mondat tartó és forduló sarkának» (Ld. a m. mondat. I. 6 §.) Ha nem csalódom, a szóban levő tan is voltaképen a formai logikán alapul, a formai logika «kopula» tanának lenne az általánosítása s így érdekes épen annak a tannak, a mely ellen épen BRASSAI hevesen kikel logikájában (280 l.) — Idevonatozólag, itt nem érvelhetni hosszabban s nem is szükséges. De aztán nem felesleges jeleznem, hogy *a mondatnak mondatalkotó része* nem a határozott módú ige, a milyen szó akárhányszor nincs is a mondatban: de nem is a BURGHAEUSERTŐL hangsúlyozott congruentia, (az alany és állítmány közti összhang, egyezés,) bizonyos tekintetben ismét formai valami, hanem szerintem az a «kopula», az a kapocs, a melyet egyes újabb speculativ logikairók helyesen hangsúlyoznak az ítéletre; az a láthatatlan de *érthető* valami, a mely azt fejezi ki, hogy ott alany-állítmány összezése (synthesis) van. (V. ö. pl. Böhm K. logikáját. 18 l.). Ezt a mondatra úgy értem, hogy ez a kapocs, a mondat-alkotó valami: az az *érzés*, illetőleg *éreztetés* (itt már csak a hallóra v. az olvasóra *érzés*, a mondó, a beszélő részéről *éreztetés*!) mely azt mondja, hogy itt alany-állítmány viszony van, akár van külön kitett alany is állítmány is, akár csak egyik van. Ez az éreztetés abban a *hangsúlyozásban*, abban a hanghordozásban nyer kifejezést, a mely alany-állítmányi viszonyt érzékeltet. Az ige, ha igei az állítmány, vagy ha névszó,*) de ige is van ott, csak formailag jut kifejezésre ez az éreztetés, valamint a névszón is, ha az is egyezhetik. De ilyen alapon az ige is, a BURGHAEUSER congruentiája is csak formai a mondatban (a mint az utóbbiról felfevője el is ismeri!); a mondatérték, vagyis az, hogy valamely kifejezés mondat-e vagy nem, s ha az, hány mondat: nem az ige s nem is a congruentián, hanem azon az *érezsén*, illetőleg éreztetésén s az ezt érzékeltető hangsúlyozáson fordul meg, a melyről szólnék.

E hanghordozás szerint mondatértéke az alany-állítmányi viszonynak van, (akár van külön-kitett alany is állítmány is, akár csak egyik rész van a mondatban). Ez pedig ige nélkül is lehetséges, s ha ige is van a mondatban, és pedig ha egynél több is van, a mondat tipikus alakjában, mikor alany is állítmány is van benne, csak két részre tagolódik, épen úgy mint az ítélet, alanyra és állítmányra, és így az állítmány, ha több igéből áll is, már ezen az alapon is csak *egy* és egységes *állítmány*, csak *egy mondat* többtagú állítmánya és nem két vagy több *mondat*. Tehát hogy két v. több mondat jön-e létre, az szerintem, úgy hiszem helyesen,

*) Alkalmom adatáig megjegyzem, hogy én nem kiegészítő-ről, állítmányi kiegészítő-ről beszélek, mint az újabb nyelvtani irodalomban szokásos; hanem én névszó-állítmányról szólok, mert lelki alapon általában arról kell beszélni.

nem az igétől vagy a Burghauser congruentiájától függ, hanem attól az *érzéstől*, hogy tulajdonkép mennyit érzek, mennyit érezhetek egy mondatnak. De ilyen értelemben lelki alapon sokszor több veendő egy mondatnak, egy egyszerű mondatnak, mint a mennyit eddig formai alapon vettünk s voltaképen az összetett mondatot is kissé másképp, kissé szerveesebben kell felfognunk, egyes mondatait egymásra nézve nem annyira mondatoknak, mint inkább csak *mondás*oknak, vagy ezeket is bátran csak *mondatrészeknek* mondhatjuk.

De hát így az arra vonatkozó felfogás is, hogy mi a mondatnak mondatalkotó része, s ezzel kapcsolatban mi egy mondat, mi egyszerű és összetett illetőleg egyes meg többszörös mondat s ezek hogyan fogandók fel, a mely kérdések itt mind tekintetbe jöhetnek, szintén nem fogadható el tulajdonképen az eddigi alakban, mivel elméletük feltűnésánál inkább csak a forma, vagy a formai vételettel figyelembe és nem az az érzés, illetve éreztetés, az a hanghordozás, az a lelki valami. De ezekről hely szűke miatt itt többet nem szólhatunk, valamint nem érinthetünk itt még más kérdéseket sem, melyek ezekkel összefüggnek. (Hogy mi a mondat, s a mondat meghatározásában és tárgyalásában a viszonylagosság és a külső éreztetés szempontjának s ezzel kapcsolatban a hangsúlylása, a hanghordozásnak és a jelentésnek, az értelemnek elhanyagolása. Aztán a mondat részei, illetve tagjai; mi lehetne a mondat főtagja formailag és mi lelki alapon; a mondat szerveesebb tagolása, másod, harmad stb. rendű mondatrészek. Az egyszerű és az összetett mondat formai és lelki alapon, vagyis mi egyes és mi többszörös m., az összetett mondat hogy értendő, még ha mellérendelt viszonyú is. Általában a mondatnak is helyreállítandó az egységessége stb. stb.) Itt még csak foglaljuk össze röviden az ezen csoport mondatra nézve kihozott eredményt.

Igy ezek a mondatok *a)* nem mondhatók összevont mondatoknak abban az értelemben, a melyben azoknak szokták mondani. *b)* Helyesebb szempontból egyszerű és egységes mondatok, a melyeknél voltaképen nem is két v. több alanyról, állítmányról, stb. szólhatni, hanem csak egyről, csak hogy az két v. több tagú, s *c)* ez alul állítmányuk sem képez kivételt. Két v. több alanyról, állítmányról stb., csak formai alapon és elemibb fokon beszélhetnénk, (hogy minő joggal, arról majd alább, mikor a tanítás szempontjából érintjük mondatainkat); de akkor sem úgy, hogy aztán összetett mondatoknak mondandók s így a letett összevont mondatához térnénk vissza.

Ennek az új és kétségkívül egyedül helyes elméletnek megfelelően ezentúl egyszerű mondatoknak kell tekintenünk e mondatokat s megkülönböztetésül voltaképen két v. több tagú v. egyszerűen csak többtagú alanyval stb.-vel bíró egyszerű mondatoknak nevezhetjük; vagy ha formálisan szólunk is csak: két v. több alanyval bíró egyszerű mondatoknak, de semmi szín alatt sem összevont mondatoknak. Így a mi a beosztást illeti, az egyszerű mondatok közé oszthatjuk be őket; még pedig formálisan szólva az egy alanyval, állítmányval álló mondatok után, a melyeket tulajdonképen lelki alapon, egy tagu alanyval, állítmányval stb. bíró mondatoknak nevezhetnénk.

Az oláh nyelvbe átment magyar szók.

II.¹⁾

Láttuk azokat a magyarból került szókat, a melyeket MĂNDRESCU általánosan elterjedteknek tart számszerint 96. Ha az elavult, de valaha elterjedt *chelcŃug*: költség szót, a magyar eredetűnek bizonyult *chipeş*: képes (régente «formosus»), a nagyon sűrűn használt *sălăşluesc* igét és a bizonyára szintén magyar *vămeş*: vámos szót külön számítjuk, kerek 100 szót kapnánk, ha nem volna 3 szó kétséges: a *băcău* (bakó?) a mely csak egy talán rosszul értelmezett szólásfélében található, a *pîrgar* (polgár)²⁾ a mely talán német eredetű és a *ţarcă*, (szarka) a mely lehet elvégre szláv is.

MĂNDRESCU sokban kiegészítette ALEXICS adatait, fölvesz két szót (*cociş* és *hotăr*), a melyet ALEXICS valószínűleg csak kifejejtett, másrészt tudatosan el is hagyott egy pár szót, a melynek általános elterjedéséhez szó sem fér, nem is azért hagyhatta ki, mert hisz akkor legalább a táj-szók közé kellett volna kerülniök. Ezek közül MĂNDRESCU csak is a *şir*: sor szót említi a 182. l. és régi oláh szónak nevezi (*un vechiu cuvint român*), a többit meg sem említi, nem hogy fáradságot vett volna magának az ellenkező igen nyomós nézet czáfolására. Ez minden esetre becses és szépen átgondolt munkájának rovására van. Én teljesen helyeslem, ha száz meg száz szót halgatással mellőz, a melyet ALEXICS fölhoz ugyan, de a mely annyira localis használatú, hogy nem érdemel különös figyelmet. De ha mindössze egy pár általánosan használt szó származása vitás, ha e szókat nem csak ALEXICS, hanem p. o. MIKLOSICH is magyarnak mondott, akkor tanácsos és illő, hogy a kérdés elől ki ne térjünk.

¹⁾ Az első közleménybe egy boszantó tollhiba csúszott be: TIKTIN, e kiváló tudós, nevét mindig hibásan (TIKIN-nek) írtam.

²⁾ Megjegyzem, hogy a szász nyelvben is megtaláljuk ezen specialis jelentést, a melyet az oláh szón tapasztaltunk. L. egyebek közt Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt 3:1113 «*purger . . . civis iuratus, Amtsgeschworener*».

E szók teljes összeírása és kimerítő tárgyalása természetesen nem lehet föladatom, ezt csak hosszú gondos megfigyelés és megfontolás után végezheti valaki, a ki folyton e kérdésekkel foglalkozik és külön nagy munkát ír róluk, én csak egy pár példán ki akarom mutatni, mennyire nem tekinthetők az eddigi kutatások véglegeseknek.

Mindjárt a már említett *şir*: sor szóról MIKLOSICH is azt állítja alapos megfontolás után, hogy nem lehet a latin *series* örököse, hanem hogy a magyar *sor*-ból lesz. MIKLOSICH előbb ugyan azt mondta S. B. 99: 70: «*şir*, das lat. *sēries*, nicht magy. *sor*, ist», de ezt a véleményét később visszavonta S. B. 101: 81: «Das mit *series* zusammengestellte *şir* Reihe ist wahrscheinlich magy. *sor*, die Vergleichung mit *series* scheidet nicht an *ş*, da *sēr*, *sier* und *şer* ergibt.» MIKLOSICH nyilván a végső hangzó eltűnésében látja a nehézséget vö. *facies: faṭā*, *glacies: ghiatā*! De hogy mikép változhatott a hangsúlyozott *o: i*-vé, azt nem magyarázza meg sem MIKLOSICH sem ALEXICS, addig pedig a levegőben lóg a *sor: şir* összeállítás. Értem tehát, hogy MĂNDRESCU nem veszi föl a *şir* szót a magyarból került szók közé, de nem helyeslem azt, hogy nem mondja meg okát.

De hogy a *gînd* «gondolat» szót miből származtatja MĂNDRESCU ha nem a magyar *gond* szóból, azt nem is sejtem. A szó hangtani fejlődése egészen rendes; *on* gyakran lesz *in*-né l. MIKLOSICH S. B. 99: 65, a hol egyebek közt egyenesen meg is említi a mi szavunkat: «*dîmb, gînd* sind magy. *domb*. Hügel, *gond* Gedanke.» Igaz, hogy a magyar *gond* mai nap nem jelent «gedanke» -t, de ha a Ny Szt-ban nem is találánk a Vitkovich codex-ből vett helyen még ezt az eredeti jelentést, bátran következtethetnők a *gondolni* ige jelentéséből. A mint az oláh *gînd* «gondolat» főnévből *gîndesc* «gondolni» ige lesz, szakasztott így alapul a magyar *gondolni* igének a jelentése is a *gond* szónak egy ma már elavult «gondolat» jelentésén (vö. a német *sich Gedanken machen*—*sich Sorgen machen*).

Épen most hallottuk, hogy MIKLOSICH a *dîmb* *domb* szót is magyar eredetűnek tartja. Ezt az állítását ismétli 100: 201. MĂNDRESCU tehát nemcsak ALEXICS-et (l. *dëmb* a.), hanem MIKLOSICH-ot is czáfolhatta volna, ha a szónak jobb magyarázatát tudta.

Ugyancsak magyarnak vallja MIKLOSICH a *sămă, seămă* szót is 98: 543, HASDEU is erre gondolt *CuvB. I* 301. l. 162 sz. »*sămă*—ung. *szám?*» mások *examen*-ből származtatják. ŞĂINEANU a «szám. számítás, vigyázás» jelentéseket, a melyeket a magyar *szám* alapjelentéséből (számot adni oláhul: *a da sămă*, számon tartani a *şine sămă* stb.) önkényt követeknek, az *examen*-ből csak kerülő és nem nagyon biztos úton éri el (*Istoria filologiei române* 265).

Áttérek, hogy ȘĂINEANU-nál maradjak a *mîntuiesc*: menteni igére, melynek magyar voltához ép oly kevésbé férhet kétség, mint ahhoz, hogy rég meghonosodott az oláh nyelvben és mindenféle ismert szó. Hogy többet ne mondjak, Christust mint «megváltót» *mîntuitor*-nak nevezi az oláh és a mint láttuk az oláh miatyánkba is régi időtől fogva behatolt: *ci ne mîntuiesc de cel vicleán* (v. *de cel reü*) «hanem szabadíts meg a gonosztól! MĂNDRESCU még sem vette föl ezt a szót sem az I. sem a II. részbe, mert mestere, HASDEU latin eredetűnek mondja (egy *mantum* köpönyeg-ből származtatja). Én MĂNDRESCU-ban tiszteltem azt, hogy csak igen óvatosan veti el kétség kívül nagy érdemű tanítójának nézetét, a kinek első tudományos munkáját halála jeléül föl is ajánlotta, ámbár azt hiszem, hogy ALEXICS eléggé kimutatta, hogy a *mantum*-ból való származtatás milyen nehézségekbe ütközik, míg a *menteni* igéből a legesleg-egyszerűbben magyarázhatjuk a *mîntuiesc* mind alakját mind jelentését. De a mennyire értem MĂNDRESCU álláspontját, a ki csak hallgatással mellőzte a kérdést, talán nem is azért mert teljesen meg volt győződve az oláh szó latin voltában, hanem mert talán csak nem tudott még választani a két magyarázat közt, oly kevésbé értem ȘĂINEANU-t, a ki anynyira megy, hogy megfordítja a viszonyt: a magyar *menteni* igét az oláh *mîntuiesc*-ből származtatja! (*Istoria fil. rom.* 269. s k. l.) ȘĂINEANU nem tud magyarul, az minden szavából kirí, nem tudhatja tehát, hogy *menteni* a *-t* régi mivellető képző és hogy a *men-* gyökér a *menekülni* igéből még ma is tisztán kivehető, de azt egy kis figyelemmel maga is észrevehette volna, hogy ha a *mîntuiesc* ige átment volna a magyarba, okvetlenül valami magyar képzőt vett volna föl a szó tövéhez, észrevette volna azokon! az igéken, a melyeket ő maga egy pár lappal előbb (264. s k.) az oláhból jötteknek mond: *dreptál, entyinál, nyekeszil, szkepál, szokotál, szujlál, beszpurkál, felópril*. A *mîntuiesc* infinitivusa a *mîntui*; ha az oláh a *nečáji*-val szemben a magyar azt mondja (a hol mondja!) hogy *nyekeszil*, az a *opri*-val szemben *fel-oprílni*, akkor a *mîntui*-ből bizonyosan az lett volna, hogy *mentuálni*, de sehogyse *menteni*. Azt nem is akarom argumentumul! fölhozni, mert nincs rá szükség, hogy a *menteni* igét nincs magyar ember széles e hazában, a ki meg nem érténé, míg a *dreptál, entyinál, nyekeszil, szkepál, szokotál, szujlál, beszpurkál, felópril* még én előtttem is, a ki pedig tudok egy kicsit olá hul, akár kínai szók lehetnének!

Nem olyan egyszerű annak bebizonyítása, hogy a *sîrguiesc* (*Alsürguesk, sîrguesk*) magyar eredetű. MIKLOSICH, a ki már 1866-ban fölis-merte a *mîntuiesc* magyar voltát, mindvégig szláv eredetűnek tartotta a *sîrguiesc* igét több mint 30 éven át. De először hadd lássuk a szó jelentését és csak azután térjünk át MIKLOSICH fejtegetéseire. *Sîrguiesc* ГИРГІЕ

szerint annyi mint «iparkodik, igyekszik, fárad, törekszik, rajta van, fáradozik», a belőle képezett *sîrguință* «szorgalom, igyekvés, igyekezet, iparkodás, törekvés, munkásság, serénység», *sîrg* «sietés, sietés»: *de sîrg* «sietve, sebtében, hamarjában.» MIKLOSICH e szókat kapcsolatba hozta már 1860-ban az ószlovén *usrüdije* alacritas-sal (*Slavische Elemente in Rumänischen* 50. l.) és ehhez a magyarázathoz ragaszkodott később is, mikor már olyan behatóan foglalkozott az oláh nyelv hangtani viszonyaival, az 1881-1882-ben megjelent *Beiträge zur Lautlehre der Rumänischen Dialecte* cz. kitűnő tanulmányában (S. B. 100: 252 és 101: 13) és az 1886-ban megjelent *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* cz. munkájában 292. l. *serdo* a.). A jelentés (*usrüdije* «alacritas») egészen jól illik az oláh szókéhoz, és bizonyos mértékig a hangtani nehézségeken is tullehet jutni: ószlovén *rü* abban a nyelvben, a mely az oláh nyelvre első sorban hatott, azaz a bolgár nyelvben hol *rü*, hol *ür*-nek hangzik, egyszerű mássalhangzó előtt inkább *ür* (*er*)-nek, ennek aztán az oláhban rendszeren *ir* felel meg, ez *sîrgüesc*-hez jól illik; *d* ha nem is gyakran, de mégis elvétve *g*-vé válhatik: *ucid*: (occido) «ölök» mellett *ucig* is használatos, a gyilkost meg rendszeren úgy hívják, hogy *ucigás*, ez megmagyarázná a *d* helyén található *g*-t. De már itt is kezdődik a nehézség: szerencsénkre ugyanis nem kell találgatnunk, hogy a szláv *usrüdije*-ből mi lett volna az oláh nyelvben, hiszen mása még mai napig is él az oláh nyelvben: *osîrdie* «szorgalom, serénység, igyekezet», melléknév is származott belőle *osîrdios* «szorgalmas, serény, munkás», ige is *osîrdüesc* «serénykedik, szorgalmaskodik, iparkodik, igyekszik», — mindig, minden képzésében megmarad a *d*, soha sem lesz *g*-vé! Elhagyjuk-e, hogy az *osîrdüesc* és *sîrgüesc* nem csak jelentésben találkoznak, hanem hangtanilag, származásra nézve is azonosak? Ha *o*-n kezdődik a szó, mindig *d*-vel hangzik, ha a szó elején nincs *o* mindig kivétel nélkül *g*-vel hangzik, bár milyen messze követjük is visszafelé! És miért esett el a szókezdő *o*- vagy talán soha sem is volt ott? A szláv szó *srüdice* szívszóval függ össze, illetőleg annak a régiebb, még kicsinyítő *-ce* képzővel nem bővült tőjéből sarjadt, de csak az *u* praefixum adja meg a szónak azt a specialis jelentést, a melyet a német «am Herzen liegen»-féle fordulattal hasonlíthatjuk össze. Lehetetlen föltennünk, hogy a *sîrgüesc* egy szláv **srüdije* vagy más efféle *u*-nélkül való alakból fejlődött volna, mert csak az *u*- adja meg a specialis vonatkozást. Másrészt szókezdő *o*- nem tűnik el az oláhban: MIKLOSICH körülbelül 60 *o*-n kezdődő szó mását mutatja ki az oláh nyelvben, de az *o*- mindig megmaradt az oláhban is (*Slavische Elemente im Rum.* 32-34). Mind ezek a tények egészen kétségtelenné teszik, hogy az oláh *sîrgüesc*-nek nem lehet semmi köze a szláv *usrüdije* szóhoz. Másrészt érthető, hogy MIK-

LOSICH CIHAC magyarázatában sem tudott megnyugodni, a ki az oláh szót a magyar *sürgős* szóval hozta kapcsolatba. ALEXICS-ot talán mégis CIHAC-nak, ha mindjárt téves állítása vezethette a helyes útra: jobban ismer-
vén a magyar nyelvet, mint MIKLOSICH és CIHAC, kiszimatolhatta, hogy az oláh *sürgüesc* jelentésre és alakra nézve a magyar *szorogni* igének felelhet meg, egyetlen hibája, hogy szerencsés ötletének helyességét nem bizonyította be és hogy MIKLOSICH véleményét, a melyhez a nagy tudós olyan szívósan ragaszkodott, említésre sem méltatta. A jelentésre nézve utalok a NySzt. *szorog* [festino, sollicitus sum, sich befleiszigen] czikkére. A mi a hangtani oldalát illeti, a *szorg*- csoportban (v. ö. *szorgos*, *szorgoskodni*, *szorgalom*), mert az első szótag az ige valamennyi alakjában hangsúlytalan volt (*sürgüesc*, a *sürgüi*, *sürgüit*) az *o* tompa hanggá vált vö. rotundus: *rätünd*, locusta: *lácüstă*, szláv *rogac*: *răgáciü* «szarvas bogár» áldomás: *aldămăş* l. MIKLOSICH *S. B.* 99: 64, a tompa *ă* hang pedig *r* előtt *i*-ve erősödött: latin *tardivus*; *türziü*, magy. hordó: *hirdäu*, így lett *szorg*- csoportból, mert hangsúlytalan volt, *sürg*-. Nem szól ez ellen a *sürg* «sietés» (*de sürg* «sietve») szó, mert ez nyilván csak később fejlődött *sürgüesc* igéből úgy mint pl. a magyar panaszolni-ból lett oláh *ponosluesc* igéhez egy *ponoslu* panasz képződött* vagy a magyarban a szláv *kopati*-ből lett *kapálni* igéhez egy a szláv-ság-ban merően ismeretlen *kapa* főnév fejlődött. MĂNDRESCU sehol sem említi a *sürgüesc* szót, nyilván mert megnyugszik MIKLOSICH magyarázatában, különben ALEXICS heljesen mondja, hogy «a régiségben s a mai nyelvben egyaránt nagyon ismert szó még származékaiban is.» Származékai közül különösen sűrűn és mindenfelé² használt szó a *sürgüință* «szorgalom».

A *dric*-derék szó első pillanatra gondolkodóba ejthet, hiszen magát a magyar szót is a szláv-ból magyarázza MIKLOSICH, még pedig egy föltett **drĕk* alakból (*Slav. Elem. im Magy.* 142 sz. a.), hát ha az oláh *dric* is szláv forrásból való? E mellett látszik szólanai a mássalhangzó-csoport a szó elején, de minden egyéb ilyen föltevés ellen szól: hangsúlyos szláv *ĕ*-nek nem felel meg az oláhban *i*, hanem *ea* vagy *e*, de meg nem is találjuk ezt a szót azokban a szláv nyelvekben, a melyek itt tekintetbe jöhetnének. Ellenben a magyar *ĕ*-nek rendszeren *i* felel meg az oláhban, és a kezdő mássalhangzó-csoport egy csepet sem lephet meg egy nyelvben, a mely a latin *directu(m)*-ből azt csinálta, hogy *drept*, és a melyben a magyar *kereskedő*-ből *creşcădău* (ALEXICS 113 *kresküdüi* Békés és Csanádm.) *kereshedni*-ből *creşcăduesc* (*kresküduesk* Arad és Bihar

*) A régi *-u* a szó végén megmaradt bizonyos mássalhangzó-csoport után: a *lupu(m)* accusativusból *lupu*, később *lup* lett, de pl. a *lucru(m)*-ből lett *lucru* megmaradt, *ponoslu* és *sürg* tehát képzésre nézve egészen egyenlők.

m. és a móczoknál), keresztül-ből *crestul* lesz (*kresztul* Szalonta környékén).*) A jelentés is szépen illik a magyar szóéhoz, akár a kocsi-derek jelentést vesszük, akár olyan fordulatokat nézzünk mint *în dricul iernei* «a tél derekán», ismerik pedig a szót mindenfelé, nem csak minálunk.

Két rokonértelmű szó, a mely itt említést érdemel, a *lábă* és a *tălpă*: láb és talp. Alakjukat könnyen megmagyarázhatjuk, akár egy magyar birtokragos *lába*, *talpa* alakból indulunk ki, akár azt tesszük föl, hogy úgy mint számtalanszor az oláhban egy *-ă* járult a főnév végéhez. ALEXICS előadása a *labă* cikkben nem elég biztos, eleinte azt mondja: «hallottam több helyütt [a latin] *pes* jelentésben is», később azután neki bátorodik és azt mondja: «különben a szónak *pes* jelentése igen el van terjedve az oláhságban», és még odább: «még Romániában is járja». A szótárak mind ismerik az állatok lába feje elnevezéséül, ŞĂINEANUNÁL a *Pfote* szó alatt nem is találunk mást mint *lábă* és ha ALEXICS sok példája után még kell bizonyíték arra, hogy az oláh *lábă* annyi mint a magyar láb, első sorban állatláb, ime szolgálhatok én is példával, a melyet CARAGIALE, a híres vígjátékiró egy darabjából, már nem tudom melyikből jegyeztem ki: *că mi iese înaintea o veveriță . . . sta în fața mea în două labe* «mert elémbe jött egy mókus . . . szembe áll velem 2 lábára (=hátsó lábára)». Szláv hatásra nem szabad gondolnunk, ámbár a szláv nyelvekben igen hasonló szó a *lapa* szakasztott ugyan azt jelenti, nem pedig azért, mert nem ismerünk biztos esetet arra, hogy *p*-ből *b* lett volna az oláhban, I. MIKLOSICH *S. B.* 100: 22 (az eltérő kisorosz *laba*, a melyet MIKLOSICH az *Etym. Wörterb.*-ban említ, *b*-jével magyar hatásra vall). A rokon értelmű *talpă* csak támogatja föltevésünket, hogy a *lábă* magyar szó. Különben ép annyira általánosan ismert szó, mint a *lábă*, ŞĂINEANU *Fusssohle* és *Fussblatt* a. csak a *tălpă* kifejezést adja.

Egész kis ethnografiai monografiát érdemelne a *răvăș*: rovás szó. A magyar nyelv legfölületesebb ismerete megóvhatta volna MIKLOSICH-ot attól a téves hittől, hogy a szlávtságban itt-ott a magyar hatás kerületén föl-fölöttlő *rovaș* szláv képzés («*rovaș* gehört zu *ry* ritzen» *Etym. Wörterb.* 282). Igaz, hogy véletlenül egy összezesengő tő kínálkozik a szláv nyelvekben is (*ry*-gyökérből egyebek közt *rovü* árok származik), de a szó képzése nyomban elárulja, hogy a szó nem lehet szláv. Talán épen ennek a körülménynek, hogy t. i. a szó egész habitusa nem szláv, köszönhetjük a *b*-s mellékalakok (bolg. szerb *raboș* cseh *rabuš*) keletkezését, ha ugyan szláv talajon keletkeztek. Mindenesetre nagy hiba, ha ALEXICS az oláh *răbúș* (gyakrabban *răbóș*) alakot nem a bolgár *raboș*, *răboș*-ból

*) A Guary Codexben különben megtaláljuk még a magyarban is a szó kezdetén a mássalhangzócsoportot: *drecaba* I. NySzt. I, 495.

származtatja, hanem a magyar *rovás*-ból, és ennek igazolására a 118. l. egy külön hangtani törvényt állít föl, a melyről az oláh különben nem tud semmit. A nyelvhasználat is két külön átvételre látszik mutatni, a szótárak t. i. részben még most is élesen elválasztják a két szót: CIHAC *răbús*, *răbós* coche, entaille, taille, *răvăs* *rovăs* billet, lette! ALEXI *răbós* Kerbholz, *răvăs* Schein, Zettel: *czyryll szótár răbój* (j=zs) Kerbholz, *răvăs* Zettel, Briefchen, Brief); ŞĂINEANU, Kerbholz, Kerbstock: *răbój*, Zettel *răvăs*! A Nagy-Küküllőmegyében fekvő Kis-Sinken *răbós* *rovăs*-t (Kerbholz, szászul *rúesch*!) jelent, de jegyzéket is, mégis használtabb az utóbbi jelentésre a *răvăs*, a mely sohasem jelent *rovăs*-t.

A *răbós* szó nem érdekel közelebről, a *răvăs* azonban mint magyar eredetű szó sajátosságos jelentésével, a melyet a régi források is megerősítenek, a legnagyobb mértékben fölkeltik érdeklődésünket. GASTER «*pétition, billet*» jelentést tulajdonít a szónak, de a «*pétition*» csak félreértés lesz, a szó t. i. mindössze 2-szer fordul elő az ő Chrestomatiajában, egyszer II. 146 1785-ből nyilván «*billet*» levél, levélke a jelentése, a másik helyen egyszerűen írás-sal fordítanám, nem kérvénnyel «*petition*»: *făcînd apelatie prin răvăs* szóról szóra «*csinálva appellatiót rovăs által*» azaz írásban appellálva II. 125 1780-ból. (Vö. HASDEU Cuv. B. I 162 a *ravăse domneşti* hivatalos jegyzékféle magyarázatát, a melyet a rómaiak *album judicum*-ával hasonlít össze és magát a *răvăse domneşti* kifejezést u. o. 39. l. 2-szer egy 1583 és 1585 közt kelt okiratban és 160. l. 1608-ból).

A *răvăs* jegyzék levélke szóhoz önkényt csatlakozik a mindenfelé elterjedt és régóta használt *pecetluésce*: pecsételni ige, a mely valószínűleg szintén magyar eredetű, azt mondom valószínűleg, mert már a *chezés* cikkben láttuk, hogy a magyarból származott *-luésce* végű igék analogiájára néha oláh szóból is képződött ige. Másrészt épenséggel nem bizonyos az sem, hogy a *pecete* pecsét, mint ALEXICS mondja, szláv eredetű, lehet ép úgy magyar is, az *é*-nek t. i. *e* is felelhet meg (fél: *fel*) nem csak *i*.

A *pecetluésce* után hadd említsek mindjárt még két általánosan elterjedt igét, a mely aligha lehet más, mint magyar a *ponosluésce*: panasolni és *urluésce*: örölni (l. ŞĂINEANU Schrotmähle: *modră de urluít* — magy. *ő* = oláh *u*, mint a Biharban használt *durjulésce*: dörzsölni szóban).

A *sicriu* szóról MIKLOSICH hajdanában azt hitte, hogy a latin *scri-nium*ból származhatott (Slav. Elem. im Rum. 45.), de később átlátta, hogy az lehetetlen (S. B. 100 : 285. «*sikriş* neben *sikrin* Schrein: magy. *szekrény*»), hogy az oláh nyelv épen nem irtózik a szó elején az *scr*-mássalhangzó-csoporttól, mutatja a *scrie*: scribere és számos más *scr*-

csoporton kezdődő szó. Az oláh szó különben leginkább «koporsót» jelent vö. NySz. *szekrény* «schrein, lade, kiste» és a német *Todtenschrein* szót.

Magyarnak kell tekintenünk a *hart*: harc szót is, ámbár mi is csak idegenből kaptuk. Az oláhban inkább «setepaté»-félét jelent, vö. ŞĂINEANU *necken* alatt: den Feind necken *hărtui pe duşmán*; *s'a luat de hart cu cineva* azt jelenti: belekötött valakibe.

A főt tárgyalt *altván, oltván*: oltovány «Pfröpfung» társaságában jöhetett át a szintén általánosan ismert *butás*: hajtás «ültetvény, bujtovány, csemete, dugvány» GHETIE.

Kétségkívül magyar eredetűek a következő szók is: *chin*: kin, *ic*: ék, *ir*: ír, unguentum, *orbalt*: orbáncz (a magy. szó *Orbán* nevével függ össze és maga szláv eredetű), *konț*: konc (papiros). Ha MĂNDRESCU nem azoknak tartotta, kötelessége lett volna ALEXICS-ot megczáfolni, pusztá hallgatással nem vesszük tovább a vitás kérdéseket, a mennyiben t. i. az itt felsorolt szók származása egyáltalában még vitásnak tekinthető. Épen ebben áll ALEXICS dolgozatának nagy jelessége MĂNDRESCU-éval szemben; az anyag, igaz, teljesen rendezetlen és túl van halmozva mindenféle lim-lommal, sok, igen sok hibás állítás is van benne, de másrészt jóval teljesebb, úgy, hogy MĂNDRESCU dolgozata épenséggel nem tette nélkülözhetővé ALEXICS dolgozatát. Kellő kritikával egy későbbi kutató többet fog ALEXICS dolgozatából meríthetni, mint MĂNDRESCU-éből; a kiből hiányzik ez a kritika, illetőleg e kritika gyakorlására szükséges feltételek, az tisztább forrást talál MĂNDRESCU-ban, mert dolgozata hiányos ugyan, de a mit benne találunk, jobban megállja a tűzpróbát.

Futólag rá fogok még egyszer a MĂNDRESCU-nál hiányzó szókra térni, mikor első fejezetéről, azaz a tájzókrol fogok röviden nyilatkozni, most azonban álljunk meg egy perczre és tekintsünk vissza arra az anyagra, a mely eddig előttünk fekszik. Tudjuk már ŞĂINEANU ítéletéből, hogy MĂNDRESCU nem vonja le a közölt adatokból folyó tanúságot, de hogy mennyire igazságtalan, ha ŞĂINEANU ezért eredménytelennek mondja dolgozatát, az kitűnik magából ŞĂINEANU művéből. Mi akadályozta meg ŞĂINEANU-t abban, hogy ő maga a könnyen áttekinthető anyagból levonja a tanúságot, a mint levonta p. o. EDELSPACHER a *rumun elemek a magyar nyelvben* cz. értekezésében közölt adatokból az eredményt, az igaz olyan módon, hogy nincs köszönet benne. Ha majd a magyarból az oláh nyelvbe került szók teljesen össze lesznek állítva, az általánosan elterjedt szók a tájzóktól el lesznek különítve, a mint MĂNDRESCU már meg is kezdte, ha az elavult szók régibb használati köre a mennyire lehet meg lesz határozva, ha a biztos esetek a kétesektől el lesznek választva, könnyű lesz azután ezeket az adatokat így vagy úgy csoportosítani, ezt a munkát nem kell okvetlenül annak végeznie, a ki az

etymologiai kérdésekben legjáratosabb, legbiztosabban döntheti el minden egyes esetben azt a kérdést, a szó innen vagy onnan eredt. Hogy ettől még nagyon messze vagyunk, azt rövid pár megjegyzésen is sejtetheti. Egy kis tanuságot azonban már abból is levonhatunk, a mit MÁNDRESCU a II. részben összeállított és a mit én az általánosan elterjedt szók közül még hozzáadtam e kimutatáshoz. A mi MÁNDRESCU-nál nem található, azt szögletes rekeszjelek [] közé teszem, hogy valahogy meg ne másítsam azt a képet, a melyet már MÁNDRESCU összeállításából is nyerünk.

Nyomban föltűnik az igék nagy száma, a mely a magyarból az oláh nyelvbe került: 96 szó között 19 igét találunk MÁNDRESCU-nál, pedig nem is sorol föl minden magyarból került igét, a mely általánosan ismert. MÁNDRESCU-nál ezeket az igéket találjuk: *alcătuesc* : alkotni, *altoesc* : (fát) oltani, *băntuesc* : bántani, *bănuesc* : banni, *biruesc* : (valakivel) bírni, győzni, *bizuesc* . bízni, *cheltuesc* : költeni, *chibzuesc* : képezni, képzelni, megfontolni, *făgăduesc* : fogadni, ígérni, *festelesc* : festélni (?), bepiszkítani, *hăituesc* : (vadat) hajtani, *hălăduesc* : haladni, *îngăduesc* : engedni, *lăcuesc* : lakni, *mistuesc* (régebben *amistuesc*) : emészteni, fogyasztani, *sălășluesc* : szállásolni, *suduesc* : szidni, *tăgăduesc* : tagadni, *tămăduesc* : támadni. Ezekhez hozzájönnek még az általánosan használt igék, a melyeket ALEXICS-ból kiírtunk : [*mîntuesc* : menteni, *pecetuesc* : pecsételni, *ponosuesc* : panaszkodni, *sîrguesc* : szorogni és *urluesc* : gorombára örölni, schroten]. Egészen magában áll a nem ragozható *músaî* : muszáj. Már magából ebből a csoportból is igen mélyre menő hatást olvashatunk ki, mert nem egyes új tárgyak elnevezése ment bennök át az oláh nyelvbe, hanem a nyelvnek sokkal mozgékonyabb eleme, a cselekvést jelentő beszédrészek, még pedig igen tarka fogalomkörből. Aránylag kevés melléknév ment át : *beteđ* : beteg, *chipeș* : képes (a melyet MÁNDRESCU csak azért nem ismer el magyarnak, mert nem tudja, hogy a magyar szó is «formosus»-t jelentett régebben), *gîngaș* : gyengés, *mêșter* : mester (?), ügyes, *vieleđn* : hitlen. Ha megemlíttjük még a *răită* : rajta, indulj szót, az *aleđn* : ellen-t és azt, hogy *fel* : féle szó nemcsak főnév, hanem sűrűn képez olyan határozókat is, mint *ăstfel* akkép, *ăltfel* máskép, akkor mindent megemlíttünk, a mi nem főnév, kivéve a képzőket, a melyekről lejjebb lesz szó.

Jóval nehezebb a szokat jelentésük szerint csoportokba szedni, mert egy szót gyakran több csoportba kellene sorolnunk, ha egész mostani használatát tekintetbe akarnók venni, azonkívül egy-egy kisebb fogalomkörből gyakran csak egy-egy kifejezést említhetünk. Azonkívül kétségszem fér hozzá, hogy a fogalmak ilyenén csoportosítása, ha alapos akar lenni, csak húzamosabb, minden mozzanatot tekintetbe vevő tanulmány ered-

ménye lehet, a mely gondosan kutatja, milyen jelentést vehetett át az oláh nyelv a magyar nyelvből, és mi tekintendő speciális oláh továbbfejlődésnek. Ezzel MĂNDRESCU még tartozik nekünk, talán újra feldolgozza az egész anyagot és kiegészíti dolgozatát ezzel a rendkívül fontos részzel. Én tőlem egy rövid könyvismertetés keretében annál kevésbbé várható e nehéz földadat megoldása, mert hiszen nem ismerem el teljesnek a MĂNDRESCU-tól összeállított anyagot, bizonyítás nélkül pedig nem akartam még több olyan szót felsorolni, a melyet én magyar eredetűnek tartok, azért külön kiemelem, hogy az itt következő csoportosítás csak épen némileg meg akarja könnyíteni az áttekintést, a dolog mélyére nem hatoltam, gyakran a szókat csak egészen lazán fűztem egymáshoz.

Szembeötlő, hogy a főt felsorolt igék közt mennyire túlsúlyban van a szellemi életre vonatkozó. Külön tanulmányozás tárgyává kellene tenni, vajjon ez azzal függ-e össze, hogy az oláh irodalom bölesője Erdélyben, tehát magyar földön keresendő, vajjon nem használták-e tehát írásban legelőször a régi egyházi fordítók egy pár ide vágó, a fejlettebb szellemi életre vonatkozó kifejezést és nem terjednek-e ezek a kifejezések részben talán az egyházi iratokkal együtt tovább. Annyi bizonyos, hogy épen ezen a téren igen mély hatást észlelhetünk. Ott van mindjárt az oláh miatyánkban két magyar szó: a *vicleán* : hitlen, «gonosz» és [*mîntuése*] : ments meg «szabadíts meg». A *vicleán* mellett ott van a szintén magyar *vicleşig* : hitlenség, «gonoszság» a magyar eredetű *mîntuesc*-ből pedig származott a «megváltó» oláh neve: a *mîntuitor*. Az igék egy részét is ide sorolhatjuk, a hol vallásról, erkölcsről szólunk: *bizuesc* : bizni, *făgăduesc* : fogadni, ígérni, *ingăduesc* : engedni, *tăgăduesc* : tagadni, *bănuesc* : banni, *suduesc* : szidni, káromkodni. A két utolsóval együtt főnév is ment át a *bănăt* : bánat és a *suddălmă* : szidalom, káromkodás; a *bănăt*-tal rokonértelmű a magyar *ellen* szón alapuló *aleán*. de nem tudom mennyi része van e jelentésfejlődéshez a magyar szónak. A szellemi élet körébe tartoznak még: *chibzuese* : képezni, képzelni, *chipeş* : képes «szép», [*gînd*] : «gond», gondolat, [*sămă*] : szám, számítás, [*răvăs*] : rovás, jegyzék, levélke. a melylyel kapcsolatosan jöhetett át a [*pecetluesc*] : pecsételni szó is; *neâm* : nem, nemzet, *vileag* : világ, «nyilvánosság» (in *vileag* nyilvánosan). E csoport végén említek két magában álló kifejezést a *bărăt* : barát, catholicus lelkész, illetőleg szerzetes a tót és a néphit egy elemét, az *uriş* : óriás-t.

Hogy az *aldămăs* : áldomás az oláhoknál is jogszokás, azt már említettem, vele egy nagy körbe tartozhatnak a következő kifejezések: *chezeş* : kezes, *tălhăr* : tolvaj, *băntuesc* : bántani, sérteni, *ponosuesc* : panasolni és az előbbi csoportból még *tăgăduesc* : tagadni. ALEXICS ugyan a *pără* » per, panasz, vád» és *părış* » vádló» szókat is magyarok-

nak tartja (per, peres), de e magyarázathoz szó fér: az előbbi lehet szláv, a mint bizonyosan szláv a magyar *per* szavunk is, a másik talán oláh képzés.

A magyar közigazgatás tükröződik a *bír, bér*, «párbér, bér, úrbér; fejadó» GHETIE, a *părcălăb*: porkoláb, régebben «préfes, maitre», a *soltúz*: soltész és a *pîrgăr* (= polgár?) «községi tanácsos» szókbán. Hadd álljon itt a *iobağıü*: jobbágy is.

A fejedelmi udvaron élő apród az oláh nyelvben is *aprod*, de a szó itt is veszít idővel régi fényéből és ma «hajdú, lovász, inas», a jelentése.

A zajos katona-élet magára vonta az oláh figyelmét is: a magyar *hajdú* többségből lett *hajduk*, úgy mint a magyarban, régebben gyalogkatonát jelentett, más ide tartozó emlékek a következők: *tămăduesc*: támadni, *biruesc*: (valakivel) bírni, győzni [*hart*]: harc, *dobă*: dob, *șireag*: sereg és talán a *raítă*: rajta szó is. Mivel az érdekes szónak jelentése a szótárakból nem tűnik ki eléggé, hadd álljon itt még két példa. CREANGĂ a *Capra cu trei iezi* cz. meséjében ezt mondja egy helyen: *Pare nu cum-va nenea Martin a dat raíta pe la d-ta pe acasă?* «Hát ha Maczkó uram szólt be kend házához, (= tett futó látogatást).» A gyermekről a ki gyorsan végig fut a kerten, azt mondják: *a dat raítă prin grădina* mintegy: «rajtát adott (rajtázott) a kerten keresztül.»

A vadászat alatt, a mely a *hăituesc*; a (vadat) hajtani és *șoim*: sólyom szavakban elevenül föl előttünk, megemlítem mind a madárneveket is: *coroăü*, *corăü*: karoly, karuly (karvaly), *vinderăü*: vándoró, vándor sólyom, *ülü*: olyú, ölyv és talán *țarcă*: szarka is. A halászatot képviseli a *halăü*: háló és a *heleştăü*: halastó, a mely mellett az egyszerű *tăü*: tó is előfordul).

Az «ügyes» mesterrel (a *mășter* melléknév is lehet és akkor «ügyes» a jelentése) a mesterség (*mășterșug*) fogalma is átköltözött több szerző szám elnevezésével együtt: *ilăü*: üllő, *jalăü* (j = zs): gyalú, [*ic*: ék, keil], *șanfă*: sámfa, A *șanfă* társaságában mehetett át a *tălpă*: talp szó is (vö. *tălpueșe*: talpalni) és akkor természetesen az átvétel körülményeire nézve ugyancsak jó messzire esnék a különben jelentésre nézve közel álló *lăbă*: láb, állatláb társától, a melyet talán a vadászat alkalmával lehetett volna fölemlíteni. A lakatost *lacatăș*-nak hívja az oláh, *alcătuesc* annyi, mint «alkotni, készíteni», [*urluesc*] a goromba őrlést jelenti, «schroten».

Kocsi meg szekér körül csoportosulnak a következő szók: *cocie*: kocsi, *dric*: (kocsi-) derék, *cociș*: kocsis, *ogăș*: (kerék-) vágás, *zăbala*: zabola, talán a *ciatlăü*: csatló is, ha a «felhérez» jelentése általános. Ezt a képet azonban ki lehet még egészíteni. MĂNDRESCU a kocsis elnevezésére a tájszók közt még egy kifejezést említ a *sechirăș*: szekeres szót, föl-

említi, ámbar mindössze egyetlen 1620-ban írt chronicában található I. HASDEU CUV. B. I. 440. l. 121. sz. a. és kihagyja a *cóciș*-nak egy Romániában és Moldvában nagyon használt és igen érdekes párját a [vezetűü, vizitűü] : vezető-t (I. Ny. Szt. *szekér-vezető* auriga, wagenlenker), nyilván csak azért, mert MIKLOSICH a szót a szláv *vozotaj*-ból magyarázza I. S. B. 99 : 45 és *Etym. Wörterb.* 387. l. vez. a.). Igaz, hogy a *vozotaj* jelentése véletlenül ugyanaz, de *vozotaj*-ból teljesen lehetetlen egy oláh *vezetűü, vizitűü* alakhoz jutni, míg a magyar *vezető*-nek egészen rendes megfelelője a *vezetűü* (a szóvégű -ő hangnak rendszeren *űü* felel meg), a mely mivel a két *e* hangsúlytalan, váltakozik *vizitűü* alakkal. Említésre méltó, hogy az egyetlen helyes magyarázat már JERNEY-nél található, a kinél sok helytelen összeállítás közt sok helyeset is találunk, úgy hogy MÁNDRESCU csak dicséretet érdemel, hogy sokkal következetesebben említi ezt a régi forrást, mint ALEXICS. Ez egyszer azonban ALEXICS érdeme, hogy fölismerte, hogy JERNEY helyesen látott. Egy másik ide vágó kifejezés, a melyet MÁNDRESCU a tájszók között említ, a *sersám* : (lő-) szerszám, de jóval elterjedtebb a [*ham*] : hám szó, a melyet MÁNDRESCU sehol sem említ, talán mert tévesen szlávnak tarja, a szó t. i. itt-ott behatolt a magyar nyelvből a szomszéd szláv nyelvekbe is. A szót különben ALEXICS sem említi. Ide kellene sorolni a *mertic* : mérték, adag szót is, ha talán valahogy kimutatható volna, hogy eredetileg az abrakportiókra vonatkozott. Ide való a minálunk legalább mindenütt ismert [*șirégla, șirigla*] : saroglya, saroglya szó — Erdélyben még a német is csak *Scherigel*-nek ismeri a saroglyát. MIKLOSICH valaha szláv eredetűnek mondta a magyar szót (*Slav. Elen. im Magy.*) pedig világos, hogy a magyar bontotta meg a szókezdő mássalhangzó-csoportot (a német *Schragen*-ból *sráglya, saráglya* stb. lett) és azután így adta tovább a szláv nyelveknek, csakúgy, mint az oláhnak. Az ökrös szekéren ott találjuk a *belfée, bulfée* : bélfá-t. ALEXICS még egy [*rastűü*] : eresztő (a járomnál)-féle szót is említ, a mely «Magyarországon széltiben» használatos. Én azt hiszem, nemcsak Magyarországon, hanem mindenfelé ismeretes a szó, ȘĂINEANU is *Jochstecken* alatt azt mondja, hogy a *răstűü* és a moldovai származású CREANGĂ is használja (I. *Biblioteca pentru toți* 28 f. 45. l. : Cum ? ziseră bărbatii ins-păimântați, scăpând *resteele* din mâna «hogy ? mondták a férjek, ijedten kezükből ejtve a járompálczákat) — szókezdő *e*- rendszeren *a*-vá lesz, szókezdő *a*- pedig az oláhban igen gyakran elesik, a mint ezt már az *amistuése*, újabban *mistuése* : emészteni igénél tapasztaltuk. Szóval minden rendben volna, csak ki kellene ám mutatni, hogy a magyar *eresztő* valóban «járomszeget» jelent !

Az utolsó kifejezések már átvezettek a földművelő körébe, a melybe a következő kifejezéseket állíthatjuk : *altoán, oltóán* ; oltovány, [*butás*] :

bujtás, dugvány, *hotár* : határ, *imás* : nyomás, legelő, *gazdă* : gazda, *belsűg*, *bişűg* : bőség, talán még [*dîmb*] : domb is.

A határforgalom magával hozta a *vămă* : vámot, a melyet a talán szintén magyar eredetű *vămeş* : vámos kezel.

A magyar sóbányákban sok oláh is dolgozott, mint *şaugău* : sóvágó, vagy *măglăş* : máglyás, a nagy sódarabokat, a melyeket kifejtett, *măgla* : máglyának hitta.

A magyar lakás (*lăcăş*) és szállás (*sălăş*) bizonyosan jobb, kényelmesebb volt, azért a *lăcuesc* : lakni és *sălăşluesc* : szállásolni félig-meddig mint új fogalmak kerültek a nyelvbe, az *orăş* : város is új fogalommal gazdagította a nyelvet; a *salău* : szálló, vendég is a civilizáltabb viszonyok kifejezéséül szolgálhatott. A házban *lăkăt* : lakat, *hirdău* : hordó, *fedelēş* : fedeles, bögre, *borcăn* : borkanna, «nagy korsó», *ferestău* : fűrész(tő), még *chîp* : kép is akad. A konyhába a kevéssel beérő oláh nem sokat vett át: mindössze az *arpăcăş* : árpakását és egy jóízű gombát, a *ciupercă* : cseperkét. A ruházaton a *giolău* : gyolcs és a *bumb* : gomb neve magyar. Érdekes, hogy több magyar ige kíséri az oláht házában is, *hălăduesc* : haladni, élni, életét tölteni és [*şirguesc*] : szorogni, iparkodni, igyekezni, *cheltuesc* ; (el)költeni, (a)mistuésc : emészteni, fogyasztani.

Betegségben is magyar szót vesz az ajkára az oláh: *beteăg* : beteg, *beteşűg* : betegség, *zăpor* : zápor (-hímlő), [*orbălt*] : orbáncz; a kint [*chin*]-nek híjja, de az [*ir*] : ír is magyar, csak úgy, mint a gyógyító *feredău* : feredő, fürdő és az üdítő *borviz*.

Magában maradtak a *hoit* : holt «dög, döghus és *hang* : hang, dalam, ének és az életnek nagy ura a *músaŷ* : muszáj.

Hátra van a magyar nyelvnek még egy hatása, a mely a képzőkben nyilvánul, de mielőtt ezekre áttérnénk, vessünk vissza még egy futó pillanatot és álljunk meg egy-két érdekesebb szónál: az *aldămăşnăl*, a mely az oláhoknál ép annyira meggyökerezett, mint minálunk az áldomás, a *chîpeş* képes «szép» és [*gond*] : gond «gondolat» szóknál, a melyek két magyar szónak régi jelentését megőrizték, végre az *orăş* : város és *răvăş* : rovás jegyzék, levélke szóknál, e két magyar szónál, a mely oly messzire eljutott!

Most pedig nézzük a képzőket, a melyek be tudták magukat az oláh nyelv testébe ékelni, hiszen ők rendszeren igen erős hatás fokmérői és azért különös figyelmet érdemelnek. Végleges eredményről ugyan nem lehet még itt sem szó, addig, míg az oláh szóképzést és egyes képzők eredetét nem ismerjük jobban. De már most is tisztába lehet egyes kérdéseket hozni, másrészt ki lehet egyes pontokat jelölni, a melyek tisztázása különösen kívánatos.

Kétségtelenül magyar a *-šug* képző, a mely *-šig*-en keresztül *šeg*-ből lesz. Egészen helytelen ALEXICS föltevése a 116. l., hogy az *i o-n* keresztül lett *u-vá*: nem csak hogy sehol sem találunk *šog* alakot, de hangszúlyos *o* nem is szokott *u*-ba átmenni kivéve orrhangok előtt, míg *i* igen gyakran válik *u*-vá (MIKLOSICH S. B. 102: 57 *ei* geht in zahlreichen Fällen in *u* über und zwar, wie es scheint durch *ü, u* . . . Das trifft häufig ein vor *p* und *m* (und *n* a *ch ž* und *š*). A hol a *-šig* nem változik *-šug*-gá, az *i* az *š* hatása alatt *i*-ve homályosult, de a leggyakrabban használt alak határozottan a *šug*, a mely előtt a *tő* végső mássalhangzója, a mely a legrégebb forrásokban még mutatkozik, idővel rendszeren eltűnt; ma már csak azt mondják, hogy *meštesšug*, de GASTER-nél még csak elvétve találunk ilyen alakot, ellenben számtalanszor olvassuk a teljesebb *mešteršug* alakot, vö. *hitlensšug*, *hitlesšug*, *viclesšug* stb.: hitlenség. Ide tartoznak még *belsšug*, *bišug*: bőség, *betesšug*.-betegség és a jobbára elavult *chelcšug*.-költség; a tájszók közt MÄNDRESCU még a *mirišug*: nyereség-et is említi. Látni való, hogy MÄNDRESCU mindössze egy pár ilyen szót mutat ki, de már ez a pár szó is érthetővé teszi, hogy néha oláh szóból is képződik *-šug*-gal abstract fogalom neve, hiszen a *šug* functioját egyes esetekben oly tisztán ki lehetett érezni, mert a *tő*szó is átkerült az oláh nyelvbe: *mester*: *meštesšug*, *bedeag*: *betesšug*, *vicleán*: *viclesšug*, *cheltuesc*: *chelcšug*! Így azután könnyen érthető, hogy a szláv eredetű *prieten* «barát», *amicus*-ból egy messze elterjedt *prietesšug*, «barátság» (1620-ban még *prietensšug* HASDEU *Cuv. B. I* 392) és a görög eredetű *eftin* «olcsó»-ból egy ma már tudtommal sehol sem használt *eftinšug* «olcsóság» képződtek, (MÄNDRESCU a 17, és 189. l. említi, de talán csak a Moxa-féle 1620-ban írt chronicában előforduló *eftensšug* alapján l. HASDEU *Cuv. B. I.* 386). A *eftinšug* (ejtsd: jeftinsug) olcsósággal hozza kapcsolatba HASDEU és utána MIKLOSICH S. B. 102: 8 azt a titokzatos *eštinsug* szót, a melyet 3-szor is találunk egy liturgicus töredékben, a mely 1600 körül íródott. ALEXICS helytelenül cselekszik, hogy nem közli a szövegben található alakot (*eštinsug*), hanem *ešinsug* és *ešensug* alakot ír, pedig 2-szer is tisztán *-sug* (azaz *-szug*) áll a szövegben cyrill betűkel, a harmadik helyen pedig a szóban levő *-su-* szótag hiányzik. Ezzel a titokzatos *eštinsug*-gal össze függ nyilván az ugyanott olvasandó *efštin*, a melyet HASDEU és utána MIKLOSICH *eftin*-ből magyaráznak, ALEXICS magyarázata (ő a szót a magyar *istenség*-ből származtatja) lehetetlen, így sehogysem kapunk helyes értelmet, a *eštinsug* mellett álló *efštin* pedig épenséggel érthetetlen marad előttünk. A *Ungaria* szerkesztője különös módon vél segíteni a bajon, azt mondja, hogy rosszul olvasták a szót *eftinšug* helyett (*Ungaria* 2: 352), mintha bizony a cyrill írásban össze lehetne a szóban levő betűket téveszteni!

A *-ság*-gel párhuzamosan használja a magyar képzőnek mélyhangú *-ság* változatát, ennek az oláhban *-şag* felel meg, csak hogy ezzel az alakkal még eddig nem is találkoztunk, nem is fordul elő MĂNDRESCU-nál a II. részben, a melyben az általánosan elterjedt szókat tárgyalja, más ilyen szó mint az egy *locosaşag*: lakosság, itt is csak az általánosan használt *lăcuşec*: lakni alatt van fölemlítve mint egy bukovinai népdalban előforduló és különben ismeretlen szó. Ha valami bizonyítja, hogy nem elég a most általánosan használt szókat összegyűjteni, hanem hogy okvetlenül a tájszókból és a régi forrásokból is kutatni kell a magyar nyelv régi hatását (természetesen a nélkül, hogy olyan túlzásba espanánk át mint ALEXICS), hogy a mennyire lehet megállapítsuk, milyen szók voltak régebben mindenfelé használtak, a melyek ma talán a változott viszonyok, más később jött idegen hatás vagy akár milyen, más oknál fogva a legtöbb vidéken kivesztek megint, mondom, ha valami bizonyítja, hogy lehető széles alapon kell a magyar hatást kutatnunk, hát a *şag*-*ság* képző bizonyítja ezt, vagy nem különös, ha MĂNDRESCU a bevezetésben, 17. l., azt mondja, hogy a *-şag* képző oláh szókhoz is járul, hogy így képződött «*vălmăşag, moloşag, adăuşag, maiersăg, rămăşag, furtişag* etc.» és mi hiába keresünk az általánosan elterjedt szók között csak is egyetlen egy magyar *-ság* végű szót, a mely átment volna az oláh nyelvbe? MĂNDRESCU itt tehát olyan hatásról szól, a mely merően érthetetlen maradna előttünk, ha csak a most általánosan elterjedt szókat vennők figyelembe. Maga MĂNDRESCU a magyarból átjött *găzduşag*: gazdagság és *bobonoşag*: babonaság szókra hivatkozik, a melyek után az «etc.» sejteti, hogy lehetnek más ilyen szók is. A *bobonoşag* nem szerencsésen választott példa, ALEXICS föl sem említi, MĂNDRESCU sem állítja külön, hanem csak a *boboană*: babona alatt említi, nem is idéz helyet rá, nyilván mert ő sem ismeri a mai nyelvből, a mint CIHACON kivül! a szótárak sem ismerik. En ezt a szót mindössze GASTER-ből ismerem, a hol I. 218 az első sorban található (az indexben *bobonaşag* sajtóhiba). De ha végig nézzük MĂNDRESCU I. fejezetét, a melyben a tájszókat és az elavult szókat egy kalap alá fogja, találunk még több *-ság*-ra végződő szót is, a mely átment az oláh nyelvbe: *birşag*: bírság, *boloneciag*: bolondság, *corşag*: kórság, meg *celuşag, celşag* a melyet ALEXICS egy *caloşag*-ból származtat (a cikkszóban sajtóhiba rejlik *calăşuag* h. *caluşag* olvasandó l. a Javításokat), míg MĂNDRESCU oláh képzésnek tartja. E szók közül legérdekesebb a *birşag* szó amit az ember, az igaz, ALEXICS tárgyalásából nem is sejtethet, ő t. i. mindössze Biharmegyéből egy felemás nyelven szerkesztett mondatban idézi: am plăt'it mare *birşag* pântrukă sor (? talán: s'au) băgat kaji  n legel'au tiloş «nagy bírságot fizettem, hogy lovaim bementek a tilos legelőbe», de MĂNDRESCU adataiból eléggé kiviláglik

dozata után megjelent cikke által (*Etym-Magnum* 1948—1959): a valami foglalkozást űző személyeket jelentő szókat alkotó *-aş* képzőnek semmi köze sincs a magyar *-ás* képzőhöz! Igaz ugyan, hogy HASDEU téved, mikor azt hiszi, hogy a magyarban az *-ás* (illetőleg *-s*) képzőnek nincs is ez a funciója (vö. *munkás, portás, kapás* stb. stb.) és e kérdéssel szorosán összefügg, hogy HASDEU nem a magyarból, hanem az oláhból juttatja ezt a képzőt a szerbekhez, horvátokhoz, szlovénekhez! De ez mind nem változtat a főeredményen. HASDEU ugyanis egészen helyesen mutat rá arra a nevezetes körülményre, hogy *-ás* végű személyt jelentő szó a magyarból jóformán nem is ment át az oláh nyelvbe, tehát maga a képző sem juthatott ezen az úton a nyelvbe. HASDEU mindössze két ide tartozó személyt jelentő szót ismer, a mely a magyarból került, a *papistás*: pápistás és *uriás*: óriás szót; az előbbiről helyesen mondja, hogy alig használt egyházi kifejezés (hozzá tehetne volna, hogy a *t* előtt álló *s* (= *sz*) miatt magyar volta nem is egészen kétségtelen), az *uriás*-meg azt mondhatta volna, hogy a magyar sem érzi benne az *-ás* képzőt. Ha MÁNDRESCU értekezésében keresünk hasonló eseteket, a tájszókat sem véve ki, mindössze még a *máglás*: máglyás-ra találunk, a többi ott említett személyeket jelentő szó csak azt bizonyítja, hogy az *-aş* igenis élő oláh képző, de nem a magyarból került: az oláh *hăităs* hajtót (nem hajtást) jelent, az oláh *sucăs* tájszó nem felel meg a magyar *szokás*-nak, hanem szeszélyes-t jelent (a szokást, a hol egyáltalában használatos a mása *sucă*-nak mondják és a budai szótár a *sucúese*: szokni igét is ismeri). *chezés*: kezes *chezăs*-sá oláhosodik. Ha a magyar *-ás* képző átment volna az oláhba, csakis az a jelentés tapadhatott volna hozzá, a melyet az átment magyar szók többségéből ki lehetett volna érezni, tehát csak is olyan, mint a milyen az *aldămăs*, *imăs*, *lăcăs*, (a *lăcuesc*-ben a tőszó mása is meg van!), *sălăs*, *ogăs* (vágás) és hasonlókban észlelhető, sehogy sem az, a melyet tényleg az oláh *-aş* képzőn tapasztalunk.

A *-şag* képző tárgyalásánál láttuk már, hogy mennyire nem szabad ma általánosan használt szókra szoritkozni, ha a magyar nyelv hatásának teljes és igaz képét akarjuk adni, de azért ismétlem, hogy a kutatás első feladatának azt tartom, hogy ezeket a szókat állítsuk össze teljesen és válaszszuk el különösen azoktól a szóktól, a melyek csak egyes pontokon jutottak a nyelvbe. Ismertetésem amúgy is hosszabbra nyúlt, mintsem eleinte gondoltam volna, azért lemondok arról, hogy MÁNDRESCU munkájának I. részét is ismertessem, a hol *Provincialisme* cím alatt e tájszókat tárgyalja. Itt mindössze 215 többnyire nagyobb területen ismert tájszót állít össze, a félig-meddig vagy teljesen elavult szókat is itt tárgyalja. Azonkívül egészen sajtátságos ok arra birta, hogy több localis természetű szót is fölvegyen, az t. i., hogy az erdélyi oláh népdalok

szebbek, mint a romániaiak. Így hát tulajdonkép 3 szempont is döntött, vajjon egy szó e csoportba fölveendő vagy nem. A kérdés részletesebb tárgyalásánál, a melyre a szerző talán valaha vállalkozik, minden esetre jó lesz külön-külön csoportosítani a különböző szempontok alá tartozó kifejezéseket, de mindenek előtt még egyszer alapos megfontolás alá venni mindazt, a mit ALEXICS összeállított — abban még nagyon sok föl nem használt anyag rejlik. Csak példa gyanánt említek egy pár olyan szót, a melyet nem lett volna szabad kihagynia: *corciu*: korcs, *lepedeu*: lepedő, *maslág*: maszlag, *rádás*: ráadás, *ciurdă*: csorda, *spelingher*: pellengér, *şinór*: sinor, zsinór. Másrészt kiemelendő, hogy MĂNDRESCU itt is kiegészíti ALEXICS-ot, így pl. kimutatja, hogy nem csak a *hăznălăsc*: használni ige él a magyarországi oláhok nyelvében, hanem a *hăznă*, *hăsnă*: haszon főnév is.

Egy másik pótlás figyelemre méltó, ámbár bizonyítja, hogy MĂNDRESCU nincs tisztában a dologgal. MĂNDRESCU t. i. egy *marhă*: marha szót is említ az I. részben, nemcsak tájshónak, hanem a régi nyelvből is, a melyben a *marha* alak itt-ott fölötlík, használja p. o. CORESI I. GASTER I. 23. f. de már száz évvel előbb is találkozunk vele egy 1472 és 1481-ben írt okiratban I. MIETIĆ 91. sz. A *h* igen gyakran *f*-fé válik az oláhban, így lett *hîtlen*-ből nemcsak *vicleán*, hanem *ficleán* is, így lett szláv *prah*-ból *praf*, bolgár *vruh* illetve *vürh*-ből *vurf* stb. A *marhă* és a ma általában használt *marfă* «árú» tehát kétségtelenül ugyanaz a szó, a mit már HASDEU is hirdet. MĂNDRESCU mintha nem értette volna HASDEU szavait, idézi és nem vonja le belőle a következtetést. HASDEU t. i. a szót egy a XVI. század vége felé írt kéziratban találva azt a megjegyzést fűzi hozzá Cuv. B. II. 383. «*marhă* = actual *marfă* . . . învederat ung. *marha* «vită», ceă-ce probăză că comereciul de căpeteniă al Românilor consista in vite» azaz *marhă* = jelenlegi *marfă* . . . nyilván a magyar *marha* «barom», a mit igazol, hogy az oláhok főkereskedelme marhában állott.» A pontozott helyen idézi HASDEN az illető régi forrásból a helyet, helytelen idézettel (56 h. 55 olvasandó!), a szó ott még a régi h-ás alakot viseli és még az eredeti jelentést tünteti föl, szakasztott úgy, mint CORESI-nél. A szót tehát MĂNDRESCU-nak, ha fölismerte volna a valódi tényállást HASDEU értelmében is nem itt, nem is *marhă* alatt, hanem az általánosan ismert szók közt a mai *marfă* alak alatt kellett volna tárgyalnia! MĂNDRESCU igazolásául szolgálhat némileg, hogy MIKLOSICH sem látott világosan e kérdésben I. *Etym. Wörterb. mercha* a.

Érdekes a régi okiratokból többször kimutatott *ghiulius*: gyűlés szó is. ALEXICS csak Arad- és Biharmegyéből hozott föl egy *d'iliş*-t, de még MĂNDRESCU előtt jelentette ki magyarnak a szót, ŞĂINEANU ellen, a

ki a török *gelisemek*-ből származtatta. Nyr. 19: 409. MÁNDRESCU így fejezi be e szóról szóló cikkét: «Ez a valaha olyan gyakran használt szó mármár csak elszigetelten él azokban a részekben, a hol a magyar *gyűlés* táplálta.» Ime, újra egy példa, a mely bizonyítja, hogy a régiségben is kutatni kell a magyar hatást és hogy azokat az elavult szókat nem kellett volna a tájszók közé keverni, a melyekről kimutatható, hogy régebben nagyobb területen használták.

MÁNDRESCU nem bocsátkozik ALEXICS dolgozatának bírálatába, csak egy-két megjegyzést tesz rá a bevezetésben. Egyebek közt összeállítja a 7. s. k. l. a hangutánzó szók egyrészét, hogy visszakövetelje a magyarságtól. A kérdés itt néha nehezen eldönthető, irányadóul szolgálhat, hogy ilyen esetekben, mikor hangutánzást tehetünk föl, csak akkor tegyünk föl idegen nyelvből való átvételt, ha a szóban van valami elem, a mely véletlen találkozásból alig magyarázható. Így pl. ha az oláh *murgués*: morogni igében a magyarban jelentős *g* elemet találok, akkor a latin *murmurare*, német *murmeln*, *murren* nem fognak engem attól visszatartani, hogy az oláh szót ne tekintsem a magyarból átvett szónak. ALEXICS csak a belőle képezett *murguire* főnevet ismerte a *voroneci codex*-ből, a *murgués* igét nem, most már GASTER-nál olvashatjuk I. 23. CORESI-ből. A szót különben csak példa gyanánt idéztem, nem veszem MÁNDRESCU-nak rossz néven, hogy nem iktatta be még a tájszók közé sem ezt a két egészen magában álló szót, a mely igaz az által, hogy egymással benső kapcsolatban áll, némileg súlyban nyer. — Ha azonban nincs olyan jellemző elem a szóban, akkor nagyon csinján kell bánni a hangutánzó szóknak az egyik nyelvből a másikból való származtatásával. E szükséges óvatosságról megfeledkezett ALEXICS, mikor p. o. az oláh *țuc* (o. czuk) szót a hangtani nehézségek mellett is a magyar *csók*-ből magyarázta vö. szerb *cmokati*, *cvokati*, magyar *czuppantani*!

A k é t e s szókat is föl kell egy ilyen dolgozatban említeni, részben még tárgyalásába is kell bocsátkoznunk. Semmikép sem dönthető el a *gaie* szó a magyar *kányha* vagy a szláv *kaia*-ból lett-e, de épen azért a magyar hatás megbeszélésénél épúgy föl kell ezt a körülményt említeni, mint a szláv elemek tárgyalásánál. A *sobã* szó, a mely csak a szorosán vett Magyarországon jelent szobát, különben pedig kályhát jelent, mindazonáltal lehetne magyar eredetű, mert a szó a magyarban sem jelentett mindig csak szobát, de lehet bizony bolgár is — ЦИНАС a török elemek közé sorolja! A *țel*: cél valószínűleg magyar és nem szláv, a *șic*: sík, «Rauschgold» (NySzt. *Sík* aluta inaurata, vergoldetes Leder, r. Tájszótár *sík* arany, ezüst v. rézpaszomán) lehet magyar, de megtaláljuk a szláv nyelvekben is, l. MIKLOSICH *Etym. Wörterb.* 339. A magyar *zeke*, ha csak nem akarjuk az oláhból magyarázni, azt látszik bizonyítani, hogy az

oláhban a *zeche* alak a legrégebb és hogy a *zeghe* és *seche* alakok csak a különféle irányban történt assimilatio szüleménye. *) HASDEU egy előttem, legalább alkalmas jelentésben, ismeretlen *setula*-ból magyarázza az oláh szót és azért csak helyes, ha a *seche* alakot tartja a legrégebbnek (Cuv. B. I. 312.), de bizonyos az is, hogy ebből a *zeche*, *zeghe* alakok keletkezése nehezebben érthető. MIKLOSICH is *setula*-ból indul ki (S. B. 101 : 60), mégis közvetlenül a z-n kezdődő *zeche* alakot származtatja belőle, pedig maga igen határozottan hangsúlyozza, hogy a latin s az oláh nyelvben még a szó közepén is zöngénélküli hang (= magyar sz) és aztán így folytatja: «Im Anlaut hat sich das tonlose s bei allen Romanen erhalten» 101 : 77.

De nem folytatom, pedig annyi kérdést intézhetnék még, a melyre MÁNDRESCU-nál nem találok feleletet. A helyett egy kéréssel fordulok hozzá és a többi oláh nyelvészekhez, a kik ismerik a magyar nyelvet; foglalkozzanak a dolog visszájával is, mutassák ki, hogy egészen más az a hatás, a melyet az oláh nyelv a magyar nyelvre gyakorolt. Annyi belátást és elfogultságot bátran föltehetünk olyan sokoldalú, művelt kutatóban, mint a milyen SĂINEANU, hogy nem készakarva hamisítják meg a tényeket. Hiszen nevetséges volna ezt róla csak föl is tennünk. És mégis, néztek csak meg, hogy mikép itél arról a hatásról, a melyet az oláh nyelv állítólag a magyarra gyakorolt. HUNFALVY-nak, EDLLSPACHER-nak el nem hiszi, hogy alig lett oláh szó a magyar nyelv közkincsévé. Nem vetem szemére, hogy a magyar *menteni* szót az oláh *mîntuiesc* igéből származtatja, ámbár könnyen meggyőződhetett volna annak lehetetlenségéről, de ha magyarul nem tud, pedig hogy nem tud, az egészen világosan kitűnik előadásából, akkor mégis csak meg kellett volna valakitől, a ki jól tud magyarul, kérdezni, érti-e a következő «magyar» igéket: *dreptál*, *entjinal*, *nyekeszil*, *szekpál*, *szokotál*, *szuftál*, *beszpurkál*, *felópril*? érti-e a következő a «természet és az erkölcs világából» vett kifejezéseket: *borbát*, *muta*, *nérévas*, *nerod*, *nyegra*, *murga*, *rojb*, *róska*, *gercsára*, *szecsita*? Jó lesz SĂINEANU elmékedését, a mely e szókra következik, idéi iktatnom, legalább megtudja belőle a magyar olvasó, hogy bizony melléknevek is találhatók e második csoportban: «Csak egy benső érintkezés következése, mondja SĂINEANU, lehet igék és melléknevek átvétele» (*Istoria filologiei române* 266. l.). Valamivel lejjebb így folytatja: «Nem kevésbé benső együttélést bizonyítanak a család köréből vett kifejezések, mint a

*) A NySzt. ugyan nem constatal külön egy hasonló assimilatio következtében keletkezett *zege* alakot, de egy idézetében tényleg ezt olvasuk: A kucsmányok: gobonosós *zegéc* az hajósoké, evezőké: *bardocuculi remigium sunt* (Com. Jan. 101).

következők: *ficsor, kuszкура, mósuly, masa, nandás, nyepota, matusza, nyirely, nyírásza, zesster, szuráta, vésár*». De nem folytatom tovább, a magyar olvasó még azt találná hinni, hogy ez *misticatio*, vagy hogy gúnyt akarok űzni ŠĀINEANU-ból.*) Világert sem! ŠĀINEANU erre nem szolgált rá, tudom, hogy a legnagyobb jóhíszeműséggel írta mindezeket a dolgokat, sejtelve sem volt arról, hogy magyar szóknak mondott olyanokat, a melyeket az ezredik magyar sem ért. Én csak csattanós példát akartam felhozni annak bebizonyítására, hogy hová juthatunk, ha egymással nem törődünk, ha egymást nem ismerjük. MĂNDRESCU és a többi oláh nyelvész, a kik tudnak magyarul, úgy tudnak magyarul, hogy különbséget tudnak tenni a székelyeknél vagy épen csak a csángóknál itt-ott járatos tájszók és a közmagyar nyelv közt, szent kötelességet végeznek, ha ezt a kérdést honfitársaik közt tisztázzák. Csak ha ezzel a kérdéssel tisztában vannak, érthetik meg egészen az oláh nyelvészek a magyar hatás jelentőségét, mert arról kell meggyőződniek, hogy ehhez a hatáshoz nem is lehet fogni az oláh visszahatást. Eszem ágában sincs, hogy ebben valami nagy dicsőséget lássak, utóvégre mi is sokat, igen sokat tanultunk idegen népektől és ezt nem szégyeljük bevallani, de az oláh nép történetének és culturalis fejlődésének megértéséhez okvetetlenül szükséges, hogy a tényeket úgy lássuk, a mint vannak és ha az oláh nemzet multjának tiszta megismerése az oláh tudósok legszebb problémája, úgy másrészt mi is a legnagyobb érdeklődéssel kísérik e kérdéseket, mert az oláh nép egy része a mi hazánkban él és az ő történetők részben a mienk is.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Geréb. — A *geréb* szóról írt cikkemben (NyK. 27 : 206) nem tudtam teljesen kielégítőleg megmagyarázni, hogy miért felel meg a magyarban *b* a szóvégi erd. szász *f*-nek (*grēf*, többese *grēb'n*). E cikkhez hozzászólt SCHULLERUS is (Korrespondenzblatt 20 : 112); a szóvégi megfelelést ő sem tudja kellőleg megmagyarázni, mert hisz a *bakter* szókezdő *b*-je a ném. *w*-ből itt nem szolgálhat analogiául. Az én föltevésem szerint volt egy nominativusi *grēb* alak is. Ezt bizonyítják a most közzétett következő besztercei szász családnevek: *Hoffgrāb* 1711-iki oklevélből, *Fawenstgrēb* (Pfungstgräf) 1620-iki oklevélből (vö. Festgabe der Stadt Bistritz, s. 35, 39).
M. J.

*) Csak correctura közben használhattam ŠĀINEANU könyvének 1895-ben megjelent második kiadását, a melyben azonban a bennünket leginkább érdeklő fejezet csaknem szóról szóra a régi maradt, l. 211—117. lap.

Szómagyarázatok.

I.

Sarjú.

A *sarjú*-ra a legrégebbi adat, a melyet ZOLNAI szivességéből közlök, SZAMOTA hagyatékában 1480-ból való. („Ad quendam locum *Sarnyo* appellatum ubi videlicet rubetum et quedam arbores . . .”). Ebből az adatból kitűnik, hogy a *sarjú* helyet, területet is jelentett. Hogy azonban csakugyan a mai *sarjú*-val van-e dolgunk ez adatban, annak mérlegelését alább találja az olvasó. Előbb lássuk, mi a *sarjú*-nak biztossággal megállapítható jelentésköre.

A *sarjú* mai jelentése: másodkaszálásból nyert széna. Kérdés azonban, ez volt-e a szó jelentése az egész nyelvtörténet folyamán. A NySz. legrégebbi forrásul MA-et idézi; megtaláljuk azonban a szót SZÉKELY ISTVÁN Zsoltáraiban is, a hol ezt olvassuk: „az esső az levagot fűnek *sar-iuiát* fölneueli” (206. lap); látható, hogy itt a *fű sarju*-ja nem a mai *sarjú*, hanem valami más. Én azt tartom valószínűnek, hogy itt a *fű gyenge*, fiatal hajtásáról van a szó; szabatosabban szólva: gyenge, fiatal hajtású *füről*. Szintelenebbül ugyan, de ugyancsak ez a jelentés csillámlik ki PÁZMÁNY következő mondatából: „A melly ökröt mészárosnak akarsz adni, gyenge *sarjún* szabadjára gázoltatod” (Préd. 32.). E két idézetből meglehetősen biztossággal következtethetni, hogy a *sarjú* mai jelentése már csak másodlagos jelentés. Lehet, hogy a *sarjú-széna* (NySz.) összetételből alakult, azonban az eredeti még mindig megvan az ilyenekben: *sarjú-nemzedék* (ARANY használja a Nagyidai czig.-ban: „Hogy raká és hányta a sarjú-nemzedék Díszes rókatánczát és czigánykarikát”,*) *surnyó-vevessző*, *fűz-fa-surnyó* (Temesköz, KÁLMÁNY LAJOS Szeged népe 2:244.) A *sarjú* első jelentése van meg ma is a *sarjad*, *sarjadzik*, *sarjuzik* stb. (NySz.) származékokban. Velejében ez a magyarázat megtalálható LEHR nagy Toldi-kommentárjában, a hol az „ég a napmelegtől a kopár szik *sarja*» verssorhoz ez a magyarázat van adva: „A szík sarja = nem a

*) E helyre LEHR ALBERT volt szíves figyelmeztetni.

szik sója . . . , hanem a micske-fű, növény, a szikföldön terem. A nagyon szikes talajban csak apró, korán elsárguló növények teremnek; a föld színe szárazságban egészen elporlik, úgy, hogy rajta minden elsül, kiég. V. ö. Ha vagy egy szál búza sarja megmaradt, azt bogár marja. Vadr. 167. l. Átvitt értelem: Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő; itt sarj = sarju; mert az elejét (agg szénát, anyafüvet) most gyűjtik, hordják.

A jövevényszavak eredetének meghatározásánál főfontosságú a szó elterjedése. Álljanak itt a készülő MTsz.-ból a következő adatok: *sare* Zala m. Alsó-Lendva vid. Nyr. 13 : 332; *sari*, Órség, Nyr. 7 : 321; Göcsej Nyr. 12 : 47; 13 : 255; 14 : 66; *sargyu*, *sargyú* Győr vid. Nyr. 6 : 325; Sopron és Vas m. 16 : 332; Répceze vid. 20 : 368; Zala m. 20 : 569; Zala m. Lesencze-Istvánd 16 : 93; Somogy m. Szőlád 8 : 326; *sarnyú*: Heves m.; Nógrád m. Vecsekle Nyr. 5 : 571; Gömör m. Hanva 18 : 456; Rimaszombat 17 : 574; Torna m. 17 : 187.

Nem tudom, mennyire ismeretes a szó a magyarság többi részénél; valószínű, hogy él a Duna-Tisza közén is; PETŐFI legalább használja költeményeiben (v. ö. pl. 'Melyen a levágott *sarjú*-rendek mint könyvben a sorok heverték'. A Tisza.) A szó elterjedésére nagy súlyt fektetek; nem állítom, hogy a *sarjú* népünk legnagyobb részének ne volna régi szava, de azt hiszem, nem olyan közmagyar szó, mint a *széna*, *kasza* stb. Egyébiránt, ha közmagyar is, az az alább következő magyarázaton nem változtat.

Érintettem, hogy én a szót jövevénynek tartom. Megkezdem hát a kalászatot s kutatom, milyen fölvilágosítással szolgálnak a körülöttünk vagy velünk egy hazában élő nyelvek.

CHALUPKA SAMU 'Spevý' című költeménykötetében így énekel: 'Pri tichom Dunaji Pod tým čiernym hradom Pasú sa konfky, Na *šuvare* mladom (Csendes Dunánál, az alatt a fekete vár alatt legelnek a lovak fiatal *šucar*-on)'. A *sarjú* tót neve *otava*; jónak látta tehát CHALUPKA, hogy a művéhez csatolt 'Slovník'-ban a 204-ik lapon így magyarázza meg a *šucar*-t: 'riedgras, hohes gras'. Hogy ez a tót *šucar* létező szó, bizonyítani is tudom. Gyetván magam hallottam 'széna' értelemben; CZAMBEL SAMU dr. szíves közlése szerint ismeretes a szó Breznóbánya vidékén; hozzája tartozik a *šarina* (pontos jelentését nem tudom; Cz. szerint valami kóróféle), a mely nem lehet más, mint a JUNGSMANN-nál (4 : 437) tót forrásokból (Palkovics és Kollár, čjt. 77.) közölt *šarina* (šášj, rákosj, meergaskraut, természetes t. *šarina* a helyes), cs. *šarĝan* (olv. *šarjan*, rostlina, carex, riedgras JUNGSMANN 4, 436.). A t. *šucar* nem áll egymagában; hozzá csatlakozik az elavult lengyel *szuwar*, *szuvara* (herbæ inutilis, MATZENAUER: Cizí slová 340), kisor. *šugar* (calmus MIKL. Etymwb. 337), horv. *ševár* (rohr, schilf, staude), *ševarica*, *ševarje* (geschilf FILIF.

2:1783), szerb *ševâr*, *sevára* (arundo, arenaria), *ševârîk*, *ševârît'* (VUK 835), ol. *šovâr*, *šovâr* (CIH. 2:392) *ševâr* (a Bánságban, egyik tanítványomtól vett értesülésem szerint). Ezek a szavak etymológiailag is, jelentésileg is mind együvé tartoznak; ideveendő a cs. *šáchor*, *šachorj* coll. (mint morva és tót szó közölvé JUNGMANN-nál: sjtj, rákosj, palach; binse, binsengras, scirpus. W šachori uzlu hledati nodum in scirpo quærere, kákán csomót keresni. 4:432) is. Ezen szavak közti etymológiai összefüggés állítása minden megokolás nélkül megtalálható MIKLOSICH-nál (Fremdwörter és Etymwb), meg CIHAC-nál.

Kutató útunkban egy pillanatra meg kell állapodnunk; meg akarjuk vizsgálni, vajjon a szláv adatok pontos megfelelői-e annak az átadott szónak, a melyből MIKLOSICH minden megokolás nélkül származtatta. E kiterés úgy is közelebb fog vinni a mi *sarjû*-nk eredete megállapításához.

Elfogadott nézet, hogy a szláv alakok német átvételek; térkinélemből az olvasót GRIMM 9:1662 lapjára, a *saher* cikkre utalom; magam megelégszem a következő idézettel: *saher* carex, mhd. *saher*, ahd. *sahar* bedeutung 2., die grünen spitzen der jungen, eben aufgehenden saat der gerste, des weizens, roggen, hafers wie auch des grasses nach zergangenem schnee, gewöhnlich weiches wetter, die pferde die erde eintreten, und mit dem hufeisen viel *saher* herausziehende, nicht geringen schaden thun; (die trappen) kommen auch auf die saaten, und fressen die zarten *sahern* in dieser zweiten bedeutung lebt mundartlich das wort noch heute. HÖFER 3, 57 [adata osztrák]. FROMMANN 4:60, 59 [adata tiroli], FROMMANN 6:198 [adata Lesach-völgyi, karintiai], SCHMELLER 2:244, [212:*sächer*, öhrens Spitze, grashalm; der *saher*, öfter mit umlaut: *säher*, *sähö'*, *sägö'* contrahirt *sahr*: *sâr* coll. c. t. v. e die scharfen und spitzen blätter gewisser sumpfgräser (carices), wie auch des roggen und waizens. Wenn diese getreidearten, eh sie in den halm schiessen, zu üppig wachsen, wird der *saher* abgeschnitten und als *viehfutter* verbraucht, v. ö. kar. osztr. *sächern*, *äbsächern* die spitzen der getreideblätter abschneiden, LEXER Kärntwb. 211, v. ö. még GRIMM Gesch. d. d. spr. 673, SCHÖPF Tir. Id. 574], woselbst auch die umgelautete form *säher* und die verkürzte *sahr* bezeugt sind'. — A *saher*-nek azonban származéka is van; erre ezt találjuk GRIMM-nél (9:1662, 1663): *saherach* . . . collectivum von *saher* . . . eine menge von riedgras oder ein . . . ort, wo riedgras wächst . . . mundartlich erhalten. SCHMELLER 2, 244'. — Ha a mi származtatásunk helyes, akkor a magy. 1480-diki *sarnyo* (olv. *sarnjó*) helyet, területet jelentő szó egy és ugyanaz a mai *sarjû*-val, mely, mint a német példán is látható, collectiv értelemben, füvet' és ,helyet, területet' jelentett.

Egyelőre még nem jutottunk odáig, hogy a magy. *sarjú* eredetét tárgyaljuk; a *sarnyú* locus' jelentésre azonban már most idézhetünk nyelvünkől egy kétségtelen analogiát, s ez a *rét* szó. A magyar *rét* csakis területet jelent, holott német eredetije *ried*, *riet*, arundo carex' jelentésű, ámde ez a *ried* jelent, in collectivischem sinne mehrere neben einander wachsende riedpflanzen, das röhricht, dann feuchten boden, auf den ried wächst, und in abgeschwächter bedeutung sumpfund, moorboden überhaupt, ohne dass man in jedem falle die bedeutungsschattierungen streng auseinander halten könnte (és v. ö. *riedach* collectiv. bildort, wo ried wächst. GRIMM 9, 915, 917)'. A *rét* nálunk csakis helyet jelent eddigi tudomásunk szerint; SZAMOTA hagyatékában a legrégibb adat 1225-ből való, de itt is terület jelentésű, viszont ugyancsak SZAMOTA hagyatéka bizonyítja, hogy a *sarjú*-nak mai jelentésén kívül 'terület' értelmé is volt. Az analogia oly egybevágó, hogy bízunk abban, hogy nyelvtörténetünk a *rét*-ről esetleg, rohr, schilf' jelentést is föl fog egykor mutathatni. Ebben a hitünkben a NySz. *rétfü* (riedgras) kifejezésén kívül támogat ARANY JÁNOS is. Tudvalevő, hogy Toldi (5. ének) alatt a *nádasban* . . . ,egy helyütt a zsembék csak lesüpped véle: *réti* farkas fészke volt épen alatta'. Ez a *réti* farkas LEHR magyarázata szerint = ,mely a nádasban tanyáz (ARANY Toldija, 8. kiad. 50. l.). A Pallas Lexiconában meg ez áll: ,Az Alföldön a *nádi* farkast néhol agarakkal is hajhásszák'. Ugyanott olvasunk *réti* sasról is. Mindezekután azt hiszem, nem tévedek, mikor a magy. *rét* szónak is nagyobb jelentéskört tulajdonítok, mint azt eddig hittük; jelentései: 1. rohr, schilf, 2. röhricht, 3. pratum.

E teljesen pontos és kétségtelen analogia után nem kutatom a n. *sehar* s szláv *šugar* stb. alakok közti pontos megfelelés okait. Ránk nézve ez adatok közül úgy is csak kettő közvetlen érdekű: az egyik a horv. *ševanje*: geschilf, cs. *šachorj* (coll., olv. š a c h o r j i), a másik a baj. *sâr* (v. ö. fönt SCHMELLER 2: 244). A horv. és cs. szavakban feltűnő, hogy *je*, ill. *i* van a végükön s collectivumok; a bajor alak meg azért költi föl figyelmünket, hogy egytagú. Mindkét érdekes tényre a *sarjú* etymológiájánál igen nagy szükségünk van. Kezdjük az utóbbival, a baj. *sâr*-ral.

A német szó kizárólag fölnémet, s a hová behatolt, útja csakis a fölnémetből való átvevással magyarázható meg. A fölnémettel, ill. bajorral érintkező nyelvek közül csakis a szlovén az, a hol nincs *ševar*, *šugar* kéttagú alak; e helyett azonban találunk más, szavunk eredetére fontosabb adatot. A szlovén nyelv ugyanis az egytagú bajor alakot (*sâr-t*) vette át s a szlov. *šâr* (:... gedrücktter und gedehnter accent) teljesen pontos és szabályos átvétele a baj *sâr* (*â* = *â* hang)-nak s jelentése ez: ,ein scharfes gras als pferdefutter; das riedgras WOLFOV Slovar ur. PLETERŠNIK 2: 617', s származékai *šarica* (' a hangsúlyt jelöli) és *šarjè* (jè

rövid hangsúlyos *je*). Erről a *šarjè*-ről ez olvasható PLETERŠNIKÁL (2 : 617); *šarjè*, n. (=neutrum), coll. [=collectivum]=2. *šar* (azaz ugyanaz, a mi a fentközöltem *šar*) C. (=Caf) ogr. Valj. (Rad.) [= t. i. ogrskonarečje in knjištvo Valjavac G.]. — A szlov. *šarjè* jelentése ugyanaz, a mi a *šar*-é s egyszersmind magyarországi vend szó is. Képzésre olyan, mint a horv. *ševarje*, cs. *šachorj* (olv. *šahōri*) t. i. collectivum. Ezek a collectivumok fölfoghatók többes számú nom. alakokul is. Hasonló eseteket közölhetünk OBLAK 'Macedonische Studien' tanulmányából is; 135. §. c.-ben ez áll: «Nom. Pl. auf *-je* notirte ich mir nur wenige. Gal. [ičnik] dōbję stb. . . . Es ist nicht ausgeschlossen, dass die formen auf *-je* Collectiva sind . . . » «Im Bulgarischen sind Collectiv-bildungen auf *-je* (*-ije*) stark verbreitet, manche Erscheinung, wie z. B. die Nom. Pl. auf *-ina*, weist darauf hin, dass die Sprache eine Vorliebe für die Auffassung des Pl. als eines Collectivums zeigt, 140. §.». — Fontosnak tartom OBLAK tanulmányából még a 133. §. eme kijelentését: «Der nom. pl. . . . lautete regelmässig *dvorišta* etc., der dann als die pluralform zum sgl. *dvor* aufgefasst wurde; vergl. in einigen grossrussischen Dialekten die nom. pl. auf *ja*, urspr. nom. sgl. von Collectiven». Ezekből az idézetekből kétségtelenül kiviláglik, hogy a collectivum és a többesszámi nom. közt gyakran szoros grammatikai, alak kapocs van. A szlov. *šarjè* lehet az óbolg. *-ije* collectivum képzővel alakult szó, de lehet egyszerűen többes nominativusa a *šar*-nak; hisz ép a szlovén nyelvben a régi *h*-névragozás a több. nom.-ban *je* raggal is jelentkezik (MIKL Vegl. Gr. 2, 134, 139.) Nem ugyan ilyen collectivum + többes nom. összekeveredés, de tisztán plur. tantumból való a m. *gatyá, saráglya, herőke, taraglya* (NySz.)

Az eddigi fejtegetések után nem lesz merész dolog, ha a *sarjút* a szlov. *šarjè* mellé állítom. A jelentések oly szembeszökően egyezők, hogy csupán a hangtani megfelelést kell megmagyaráznunk, hogy az átvételt kétségtelenné tegyük.

A népnyelvi, dunántúli *sáré, sári* alakot nem a *šarjè*-ből, hanem egy nom. pl. **šari*-ből magyarázom. Ez a **šari* épen olyan többesszámi nom. alak, mint akár a cs. *šachōri*. A tényleg meglevő *šarjè* hozzánk *sarja, sarj* alakban került s a *borjú, varjú* analógiájára lett *sarjú (sargyú, sarnyú)*.

Félreértések kikerülése végett kijelentem, hogy én e szavakat a szlovénből átvettnek tartom; lehet, más valaki a szláváságból más úton fogja tudni kimagyarázni a szóvégén mutatkozó meglevő hangtani nehézségeket, de az itt közölt adatok vallomása szerint annyit eleve is el kell ismerni, hogy a *sarju* a ném, *šhar, sar-* szónak szláv közvetítéssel való átvétele.

II.

Ittegyel. Ottogyel.

A kódexek forgatói bizonyára gyakran találkoznak a régiségben emekét érdekes határozói szóalakkal. Hajdanta közkeletben voltak, noha manap már nem élünk velük; csupán a székelyek használják még *ittögyén, ottogyon* (= itten, ottan MTsz.)

Tudtommal elfogadható magyarázatot eddig senki sem adott róluk. Czikkemnek tehát az a célja, hogy rendjén-módján való bizonyítással tisztába tegye homályos eredetüket.

Vegyük szemügyre mindenekelőtt régiségbeli szereplésüket.

Az elsőnek következő alakjaival találkozunk: 1. *Ittegyel*: *Itegel* betegwl fekwk EhrC. 74. *Itegel* lelek zerent meñ fel a boldogoknac seregebe VitkC. 12. Hoğ *itegel* hasat es meñorzagban elmeiet betöölö, VitkC. 57. sat. — 2. *Ittegyen*: Sem Luther, sem Calvinus *ittegyen* a sz. haromsag ellen nem vetettenek, Pös: Igazs. I. 364. 597. Rettenetes, keresztyén emberben vérmeg-posdító patvarkodással azt fogja *ittegyen* Kalauz Calvinusra, Pös: Igazs. I. 612. El-apad Kalauznak *ittegyen*-való zavaros folyamata, u. a. II. 307. — 3. *Ittegyén*: Pázm: Kal. 47. — 4. *Ittiygen*: Eleget és felette is hadakoztunc *ittiygen*. Helt. Krón. 108; 1, továbbá Sztár: Acháb. 13. MA: Scult. 8. MA: SB. 65. Dáv: Ker. A. 2. Szék: Krón. 48. — 5. *Ettegyen*: ÉrsC. 299 b.

A másodiknak eme változatai vannak: 1. *Ottogyel*: Zent ferenc boczata frater Bernaldot Bolonnyaba, hogy *ottogyel* teremtene gyemewl-czewt ystennek EhrC. 20. Mikoron zuvenec semminemő zerzese nélkül megen az zozerent valo imatsagra es *öttögel* isteni edeseget ker VitkC. 5. A nre eliöttö mend az nakuago helre es *öttögel* ruhaytól megfoztatec, u. a. 88. Meñetec bethlehembe, *ottogyel* kerdeziatoc meg, DebrC. 334. — 2. *Ottogyal*: Mykor on Parusia feldeben voltuolna, volt *ottogyal* nemy ayoytatoc embernel vendege hyuatott, EhrC. 26. — 3. *Ottegyal*: Mykoron yutottuolna Phetrom hegyenec nemynemew varaban es tehat *ottegyal* zolgaltaticuala vy vytessegnece nagy tyztessége, EhrC. 26. — 4. *Ottogyol*, *Ottogyol* gűlölsegben vallottam öket ö lelemeseknece gonossagaert, Bécsi C. 194. — 5. *Ottogyan*: Bee menwen lakoznac *ottogyan*, ÉrsC. 7. Mykoron (a dióságőri porkoláb) *ugyan-ottogyan* valo kalastrombely ewseketh haborgathnaa, essenece az ur istenhez es zent ewseyökhöz kenyeregween ÉrdyC. 633. — *Ottogyon*: Vittesece az hegre es *ottojon* megfezitessece, NádC. 147. Holot abbyn beuölködöt, *ottojon* a malazt inkab fölötte zoköft beuölködni, NagyszC. 80. Es meg szallanaö Erdelbe, kie mind e napiglan *ottogyon* lakoznac Szék: Krón. 122. sat. — 7. *Ottiyyen*: Helt: Krón. 116. — 8. *Ottögyin*: Sztár: Acháb. 18.

Ezek az *ittegyel* és *ottogyel* formáknak kódexeinkben s egyébütt található változatai.

Kérdés már most, melyeket tartsuk közülük a legeredetibbeknek? Minden bizonynyal az *ittegyel*, meg az *ottogyel* alakokat, mert a régiségben ezekkel találkozunk legkorábban (t. i. az Ehrenfeld-kódexben). Magyarázatunkban tehát ezekből kell kiindulnunk.

Hogy semmi esetre se lehetnek az *itt*, *ott* határozóknak pusztán tovább képzett változatai, szembeszökőleg bi zonyítja az *ottogyel* forma, melynek végén különben *-el* helyett okvetlenül *ol*-nak (esetleg *al*-nak) kellene állni. Nincs ugyanis semmi alapunk rája, mért használtak volna eleink a mélyhangú szónak tovább képzésére magashangú szótagot. Igaz ugyan, hogy az *-el* szótag az esetleg eredetibb *ittegyel* forma hatásának következtében is odaragadhatott az *ott* szóhoz, csakhogy ki tudná megbizonyítani, hogy ez valósággal korábbi eredetű! Annyi kétségtelennek vehető, hogy az *ottogyel* forma *-ogyel* részének ugyanaz az etymonja, a mi az *ittegyel* *-egyel*-jének. Hogy ezt az etymont megállapíthassuk, vessünk egy pillantást a két szóalak jelentéseire.

A NySzótár MOLNÁR ALBERT után az *ittegyel*-nek *hic, hier* az *ottogyel*-nak pedig *ibi, illic; dort* értelmet tulajdonít. Ez, mint láthatjuk, legkevésbbé sem igazít bennünket útba az eredet megtalálásához. Ámde van oly jelentésük is, a melyet a NySz. nem jelöl meg, holott eléggé figyelemreméltó már csupán azért is, mert helyes magyarázatuk megalkotásához alapot nyújt. A Vitkovics-kódexben teszem egyebek közt ezt találjuk: *Es itéjel lelek zerent meñ fel a boldogoknac seregebe* 12. l. a mely mondatban az *ittegyel*-nek nyilvánvalóan *nunc statim* tehát *most mindjárt* értelme van. Ugyancsak a Vitkovics-kódexben akadunk a következő példára is: *Ottojel mendeneknec előttő ruhajtól megfoztatec* 87. l., a melyben meg az *ottogyel*-nak van időhatározói funkciója *tunc statim, confestim* azaz, akkor mindjárt, nyomban, azonnal jelentéssel.*)

Tehát két számottevő példa áll előttünk arra, miként fejlődött az eredeti helyhatározóból átvitel útján időhatározó. Ennek a körülménynek az ismerete lebbenti le előttünk az *ittegyel*, *ottogyel* alakok eredetére borított fátyolt. Ha ugyanis jelentésük eme fejlődését összevetjük a rokon *ezennel*, *azonnal* formákéval, nyomban észreveszszük köztük a teljes hasonlóságot. Ezeknek is eredetileg helyhatározói volt a funkciójuk, még pedig szakasztott olyan, mint az *ittegyel*, *ottogyel* alakoké, azaz, hoc

*) Az *ottogyel*-nek ezt a jelentését a NySz. is idézi MA. egyi művéből.

loco, hic, illetőleg, illo loco, illic ibi. Idővel azonban időhatározókká váltak, nunc statim, illetőleg, tunc statim, confestim, jelentéssel. Az egyezést tehát ebben is megtartották.

Már most vonjuk le e hasonlóságból a következtetést! A nyelv-, történetből ki lehet mutatni kétségtelen bizonyosságokkal, hogy az *ezennel azonnal* határozók végső tagjában a *hely* főnév lappang. Ám ha tekintetbe vesszük, hogy ezeknek mind eredeti, mind újabbi jelentése egészen összevág az *ittegyel, ottogyel* alakokéval, úgy véljük, teljes okkal-alappal következtethetjük, hogy az utóbbiaknak *-el* részében is a *hely* név ivadéka rejtőzik.

E természetes következtetés szerint tehát az *ittegyel* és *ottogyel* összetett alakok. Csak hogy eredetük ezzel még nincsen tisztába téve, mert középső részüknek mivolta nem ismeretes. Tegyük próbát, ha vajjon tisztába jöhetünk-e vele!

Segítségünkre jönnek a következő példák: Zent ferenc boczata frater Bernaldot Bolonnyaba, hogy *ottogyel* (= ibidem) teremtene gymewleczewt ystennek (EhrC. 20.). Ha képig nem olvastatic, *ötögel* istenről gondolkógál (= si vero non legitur, ibidem cogita de Deo VitkC. 47.). Menbe celladba es *ötögel* nag örömel meg gondoljad (= ibidem cogita u. a. 42.). A hol elegeg auag torkosság vagón, *ötögel* (= ibidem) büyasag vralcodic (u. a. 52.) sat. Az *ottogyel* alaknak, látnivaló, ezekben, ibidem; eben da' jelentése van. Ám ezt csak úgy érthetjük meg, ha fölteszszük, hogy az *-ogy* részben, idem' értelem lappang. S ezzel egyszersmind kezünkben van a megfejtés kulcsa is. Akaratlanul nyomban arra gondolunk, hogy az, idem' jelentésnek viselője nem lehet más, mint az *egy* számnév, a melynek a régi nyelvben szintűgy, mint a maiban általános ez az értelme (vö. *egyértelmű, egy* nézetben vannak, *együttal* meg is látogatta sat.; l. továbbá NySzótár 572. l.).

Az *ottogyel* etymonja e szerint: *ott + egy + hely (+ t)* vagyis, ibi eodem loco, az *ittegyel*-é pedig: *itt + egy + hely (+ t)* azaz, hic ipso loco.

Kérdés azonban, igazolható-e a két formának illetén magyarázata? Azzal a bizonyossággal, melyet a nyelvészet megkíván, tagadhatlanul. Láttuk már, hogy régi s újabbi jelentésük egyaránt támogatja nézetünket. Megerősítik a rokon *azonnal, ezennel* határozók is, a melyeknek jelentésfejlődése teljesen összevág a tárgyalásbeli szóalakokéval. Találunk azonban e mellett formai bizonyóságot is értelmezésünk helyes volta mellett; az EhrC.-ben előkerülő *ottegyal* alak például elég nyomos erősség reá, hogy középső részében valósággal az *egy* számnévvel van dolgunk. Ezt bizonyítják továbbá a HELTAI Krónikájában lelhető *ottigyen, ittigyen* változatok is, a melyekben az *egy*-nek még eredetibb *igy* alakja maradt fenn.

Több bizonysgot egyelőre nem tudok fölhozni magyarázatom mellett, de azt hiszem, ennyi is valószínűvé teszi föltevésemet.

Magától értődő dolog, hogy mind az *ittegyel*, mind az *ottogyel* eredetileg el volt látva a helyjelölő *-t*, esetleg *-n* raggal, de nyelvünknek a helyragot elhagyó szokása idővel kiküszöbölte őket. Annyi bizonyos, hogy a kódexek korában már nem találkozunk velük.

Czikkemnek végén még szükségesnek tartom, hogy mind a két formának változatait megmagyarázzam. Az *ittigyen*, *ittegyen*, *ottigyen*, *ottogyan*, *ottogyon* alakok *-n*-je lehet épen az *-n* helyragnak ivadéka, de a mi még valóbszínű, *-l*-ből is fejlődhetett szintűgy, mint az *azonnan sehon*, *sün* formákban. Az *ottogyel* alak második *-o*-ja könnyen érthető a hangzöilleszkedés törvényéből, az *egy* név magashangú *é*-jének ugyanis a mély hangrendben *o* felel meg. Az *ottegyal*, *ottogyal*, *ottogyan* formák *a*-ja szintén rendes megfelelője a *hely* szó nyílt *e*-jének. Az *ottogyol*, *ottogyon* alakok harmadik *o*-ja pedig kétségtelenül két első szótagjuk hatásának eredménye. A PÁZMÁNYNÁL található *ittegyén* alak *é*-je, valamint a SZTÁRAINÁL előkerülő *ottogyin i*-je valószínűen csak sajtóhiba.

RÉTHEI PIRKEL MARIÁN.

Uj könyvek, füzetek.

ÁSBÓTH OSKAR. Venäjän kieloppi. Suomeksi sovittanut Joos. J. MIKKOLA. Helsinki, 1897. 8-r. IV+190 l. (Ásbóth orosz nyelvtanának finn átdolgozása.)

BÁRDOS REMIG. A magyar nyelvtisztító törekvések története. Esztergom, 1896. 8-r. 224 l.

DÉZSI LAJOS. Heyden Sebald gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Budapest, 1897. 8-r. 56 l.

Journal de la Société Finno-Ougrienne. XV. Helsingfors, 1897. (Tartalma: GENETZ, Ost-permische Sprachstudien. PAASONEN, Die türk. Lehnwörter im Mordv. — Évi jelentés.)

KULCSÁR ENDRE. A magyar stilus. Debreczen, 1897. 8-r. I. köt. 255 l. II. köt. első fele 142 l.

PAASONEN, H. Die türkischen Lehnwörter im Mordvinischen. Helsingfors, 1897. 8-r. 64 l. (Különnyomat a Finn-Ugor Társaság Journaljának XV. kötetéből.)

SZINNYEI JÓZSEF. A magyar nyelv. Bp. 1897. 8-r. 4+88 l.

VALLÓ ALBERT. Tót elemek a magyar nyelvjárásokban. Keszthely, 1897. 8-r. 80+2 l.

Ismertetések és bírálatok.

Archiv für slavische Philologie. XIX. Band.

Csak egészen röviden kívánok e kötetről szólni. Első félkötetében mindjárt az első czikk (*Zum Kleinrussischen in Ungarn. II. von OLAF BROCH. 1—21.*) fölkölti érdeklődésünket, de fájdalom erre is ráillik, a mit BROCH előbb megjelent nagyobb közleményéről mondtam (NyK. 25:468): ugyanazon az élvezhetetlen tudákos nyelven szól, a mely kizárja, hogy épen rutén körökben további kutatásokra ösztönt adhatna értekezése. Egy ember, a ki így ír: «Sie sprechen hier einen deutlichen ungerundeteten *back-Laut*, den ich als *mid-back*, dabei als unbedingt *narrow* ansetzen möchte» (3. l.), az okvetetlen elriasztja épen azokat az olvasókat, a kiktől első sorban várhatnánk egyes finom részletkérdésben helyreigazító vagy kibővítő fölvilágosítást. Mi ezt annál inkább sajnálhatjuk, mert BROCH kutatásai különben ránk magyarokra nézve fölötte érdekesekek és új kutatások kiinduló pontjaiul szolgálhatnak. E második, most közzé tett részből kitünik, hogy BROCH mind nagyobb körben vizsgálja a rutén nyelvjárásokat és hogy figyelme a ruténekkal egy területen élő keleti tótságra is kiterjed. Hogy erre különben mennyi oka volt, azt hadd mutassa a mostani közlemény egy helye, a melyet érdekességénél fogva teljesen kiírok: «In der kurzen Einleitung zu meiner ersten Abhandlung wurde nach den Worten RÉPAY'S der *slovakische Einfluss* berührt. Dass dieser Einfluss stark ist, wird Einem leicht erklärlich beim Aufenthalte in der Gegend. Unbedingt repräsentiren nämlich die Slovaken durchgehends einen in der Cultur fortgeschritteneren, dazu den energischeren Stamm. Im Gefühle dieser Thatsache halten die Leute es wirklich öfters für «feiner» zu slovakisiren, wemgleich die Dorftraditionen sich dagegen sträuben. Der Pfarrer hatte meinen neuen Gewährsmännern aufgetragen, sie sollten nur wie Rusnaken im Dorfe sprechen . . . » (17. l.).

A többi értekezéseken gyorsan végig mehetünk. Említést érdemel JIREČEK kitünő értekezése *Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić*, geb.

1457, + 1527), a melyben egyebek közt a ragusai életet ecseteli a XV. század második felében, és LORENTZnek a lengyel orrhangzókról szóló tartalmas dolgozata (132—167). Az utolsó értekezés a legrégebb horvátországi nyomdáról szól és a Magyar Könyvszemlében megjelent nagyobb értekezésem kivonata,

Erre következik JAGIĆnak egy hosszabb könyvismertetése, a mely tele van ránk nézve érdekes megjegyzésekkel. JAGIĆ egy orosz munkát mutat be, a melynek szerzője FILEVIĆ a magyarországi és erdélyi szláv helynevek egész sokaságát idézi, hogy belőlök nem mindig helyes következtetéseket vonjon le. Hogy csak egyet említsek, JAGIĆ konstatálja, hogy a sokat emlegetett *Tsierna* folyónév, a mely már római időből ismeretes és a melynek a testestül lelkestül szlávnak látszó *Cserna* felel meg, oly annyira magában áll annyi meg annyi egy időben följegyzett nem szláv helynév közt, hogy méltán gondolkodóba eshetünk rajta (236. s k. l.). Egy másik helyhez egy megjegyzést szeretnék fűzni. JAGIĆ a 237. l. ezt mondja: «Einige klar vorliegende Ortsnamen aus diesen Gebieten, wie Lunkavet, Lunkoj, Dambovita, Dumbrava, Pestere, Szlatina, Zlata — ich wähle sie aus dem Werke selbst auf S. 184—188 heraus — sprechen deutlich für die einstige Niederlassung und Anwesenheit solcher Slaven in diesen Orten, die nicht zum russischen Zweig gehörten». Valamennyi itt említett helynév közt legérdekesebb a *Pestere* név, mert *st*-je egészen specialis ismertető jel és bolgáros nyelv hatására vall. De vajjon e névből szabad-e most már, mondjuk p. o. azt következtetni, hogy Erdélyben ilyen vagy olyan szláv törzsre találtak a délről odanyomuló románok? *) Semmikép sem. Hiszen a *pestere* (*peșteră*) él a román nyelvben mint *appellativum* is és barlangot jelent a román nyelvben is csak úgy mint a megfelelő szláv szók, tehát még ha nem is találnánk semmi más román területen *Pestere* nevű helységet, még akkor sem bizonyítana az Erdélyben található *Pestere* helynév semmit sem. Ha egy-egy Erdélyben található román község szláv nevet visel, első teendők, meggyőződni arról, nem él-e az illető név a román nyelvben mint *appellativum*, második kötelességünk pedig körültekinteni, nem találjuk-e ezt a nevet más románoktól lakott területen is, mert tudva levő dolog, hogy a helynevek gyakran a vándorló csapatok-

*) JAGIĆ, igaz, nem beszél csak Erdélyről, hanem Erdélyről és a szomszédos területekről, a hol románok laknak, de ez természetesen nem változtat semmit sem az általános elven, a melyet e példából kiindulva, fönt fejtegetek. Tiszta román községet, a melynek neve *Pestere*, hármat talállok a magyarországi helységnévtárban; egyet Fogaras-, egyet Hunyad- és egyet Biharmegyében, de ide tartoznak az identikus *Pestera* és *Pestjere* is, a melyek tiszta oláh falvak.

kal együtt vándorolnak, nem lehetetlen tehát, hogy Erdélyben nem egy román község szláv eredetű nevében csak az előbbi hazában hátrahagyott lakóhely nevének föltámadását kell látnunk. Én tehát még élesebben szeretném hangsúlyozni, mint maga JAGIĆ is épen ebben az ismertetésben több helyen teszi, hogy helynevekből csak a legnagyobb körültekintéssel és óvatossággal lehet helyes eredményeket kiolvasni.

A FILEVIĆ könyvéről írt ismertetés után figyelembe ajánlom nyelvésztársaimnak még a *Bibliographischer Bericht* cz. fejezettől az 1. és 2. számot (269—278. l.), a melyek bizonyos kapcsolatban állanak az előbb említett ismertetéssel, a mennyiben JAGIĆ itt is érinti a szlávok legrégebb történetét. Figyelemre méltó, hogy JAGIĆ az ismertetésekben két helyen is (273. és 276. l.) óva inti a kutatókat, hogy a dialekticus tanulmányoknál ne tapadjanak mindig csak a hangtani tünetnyek leírásán, «Man lasse, mondja a 276. l., nicht ausser Acht, dass bei der Feststellung der dialektischen Eigenthümlichkeiten nicht bloss Laute, sondern auch Formen, ferner noch die Syntax und das Lexicon ein grosses Wort mitzusprechen haben. Leider sind unsere Forschungen, mit ganz geringen Ausnahmen, fast immer nur auf die Hervorhebung lautlicher Eigenthümlichkeiten beschränkt. Das ist eine Einseitigkeit, die man schon längst hätte aufgeben müssen». — A következő lapon JAGIĆ a tót nyelvnek a csehhez való viszonyáról beszél és igen szépen fejtegeti, hogy a csehtől független tót irodalom a szellemi erők szétforgácsolására vezet. Ki tagadná, hogy ebben egy magasabb, ideális szempontból tekintve a dolgot, igaza van a kiváló tudósnak, másrészt érthető, ha mi magyarok a két irodalom összeolvadását sem nem kívánjuk, sem nem tartjuk a tótokra nézve üdvösnek, mert ez a tót intelligentiát könnyen elidegeníthetné hazájától és legközelebbi vérrokonaitól, a mi mindenképen baj volna rája nézve csak úgy, mint ránk nézve.

A szóban levő ismertetés legvégén (278. l.), JAGIĆ azokra a méltatlan támadásokra céloz, a melyekben részesült, mert tavál a delegációban a boszniai kormány eljárását helyeselte, hogy a sok tekintetben kényelmetlen *horvát* vagy *szerb**) név elkerülése végett *bosnyák*-nak nevezi az occupált területen beszélt nyelvet. A ki érdeklődik a kérdés iránt és némi fogalmat akar arról szerezni, hogy a *bosnyák nyelv*-féle elnevezésnek mily régi multja és milyen nagy, sokaktól nem is sejtetett belső jogosultsága van, az olvassa el JAGIĆ épen most megjelent kis érte-

*) A *szerb* szó Boszniában identikus a «görögkeleti»-vel, tehát már azért sem lehet a vegyes vagy más vallású népiskolában használni. A gymnasiumban különben hivatalból is beszélnek *szerb-horvát* nyelvről és *szerb-horvát* irodalomról.

kezését (*Die Aufgaben der Erforschung der südslavischen Dialekte. Anzeiger der phil. hist. Cl. 1897 Nr. XI. Wien*).

Vége hadd mutassak rá még JIREČEK egy kis czikkecskéjére, a melyben MILETIČ, a szófiai főiskola jeles tanárának, egy ránk nézve fölötté érdekes dolgozatát ismerteti (309. s k. l.). MILETIČ, a kinek újabb értekezései igen közléről érdekelnek bennünket (megjelentek a bolgár közoktatásügyi miniszterium *Sbornik* cz. kiadványának IX. és XIII. kötetében és szólnak a dáko-románokról és az erdélyi bolgárokról, jelesen a csergedi és brassói telepekről, és részben egészen meglepő világot derítenek a fölvetett kérdésekre), egyebek közt a bánáti bolgár telepeket is meglátogatta. JIREČEK az ezekről írt értekezését ismerteti röviden.

A második félkötetben jóval kevesebb az általános érdekű, mint rendszeren, a mi abban leli magyarázatát, hogy szellemes szerkesztője egy nagyobb munkán dolgozván, kihagyta belőle a különben olyan érdekes és sokoldalú bibliographiai részt.

Nyelvészeti értekezést találunk egy nagyot (FRIEDRICH LORENTZ : *Die polnischen Nasalvokale* 338—379) és egy pár kisebbet. Ez utóbbiak közül a félkötet legelején áll a boldogult OBLAKnak egy pár apró czikkecskéje (*Kleine grammatische Beiträge* 321—338). Különös figyelmet érdemel ezeknek legelseje : Slovenisches *dl* und südslavisches *vy*.

A kik azt hiszik, hogy a szláv nyelveket két nagy csoportba lehet osztani, egy nyugatira és egy délészakira, azok első sorban arra hivatkoznak, hogy a nyugati szláv nyelvekben *d* egy rákövetkező *l* előtt megmaradt, míg a délészaki szláv nyelvekben nyomtalanul eltűnt : a cseh *modliti*-nek (imádkozni), a lengyelben és lauzitzi szerbben *modlic* felel meg, míg az ószlovén, horvát, szerb, újszlovén nyelvben *moliti*, az oroszban *moliti* alakot találunk, a bolgárban a praesens (infinitivusa már nincs!) *molja, moliš* stb. De az újszlovénben épen nem ritka a *modliti* alak sem és OBLAK kimutatja, hogy régebben a *dl*-es kiejtés a szlovénben még nagyobb területet foglalt el, mint ma.

A *vy*-«ki-» igekötő OBLAK cikkében úgy került össze a *dl*-lel, hogy a *vy*-t is gyakran egyes nyelvcsoportok jellemző vonásának nézték. Az orosz VOSTOKOV egyebek közt erre a *vy*-re is hivatkozik, hogy kimutathassa, hogy az orosz nyelv középállást foglal el a nyugati és déli szláv nyelvek közt : nyugati szláv nyelvekben, t. i. a magyar *ki*- igekötőnek *vy*- felel meg, a déli szláv nyelvekben ellenben *iz*-, az orosz használja mind a kettőt. De úgy mint a csehben megtaláljuk az *iz*- igekötőnek gyér nyomait, úgy másrészt a *vy*- igekötő kimutatható a szlovének-nél és a horvát *ča*-nyelvjárásban is (l. a zenggi glagolita misekönyvről írt értekezésemet, Magyar Könyvszemle 4 : 233).

És most már, kihagyva minden mellékes részletet, összeállítom

röviden a végső consequentiákat, a melyeket OBLAK a fölsorolt tényekből a 327. és 328. l. levon: «Die letzten Ausläufer von *vy* auf südslavischem Boden reichen in das kroatische Küstenland und auf die Insel Veglia Es ist mir (deshalb) nicht ganz ausgeschlossen, dass einst auf südslav. Sprachgebiet *vy* verbreiteter war als in der Gegenwart. . . . Dieser versprengte Splitter und *modliti* erhärten neuerdings die auf slavischem Sprachgebiet wohlbekannte Thatsache, dass vereinzelte Beispiele mancher Spracherscheinung weit über das Gebiet der Masse der anderen Beispiele verbreitet sein können Ist es reiner Zufall, dass gerade die nordwestlichen slovenischen Dialekte, die dem böhmischen Sprachgebiet am nächsten liegen, mit dem Böhmischem in der Behandlung der Lautgruppe *dl* und bezüglich des *vy* übereinstimmen? Wer sich nicht zu den gläubigen Bekennern eines solchen blinden Zufalles zählen will, wird sich zu der Annahme bequemen müssen, dass zwischen der Einwanderung der Slovenen und der übrigen südslavischen Stämme in die Alpen- und Adrialänder und der Occupation der von den Böhmen und Slovaken bewohnten Gebiete ein Zusammenhang besteht». — Nem követem OBLAKOT tovább érdekes, de merész fejtegetéseiben, szaktársaim már az eddig mondottakból is láthatták, hogy a *dl* hangsoport és a *vy*- igekötő nem ok nélkül foglalkoztatta már annyiszor a szlavistákat, és hogy újabb idevágó adatok fölmerülése megváltoztathatja a szláv nyelvek fejlődéséről és a szláv népek vándorlásáról táplált nézeteiket.

Az említettekén kívül még csak REŠETAR czikke (*Neuere Ansichten über das Wesen und die Entwicklung der serbo-kroatischen Accentuation* 564—581) foglalkozik nyelvészeti kérdéssel. A horvát-szerb hangsúly különös érdekességénél fogva ez a cikk is nagyobb körben kelthet érdeklődést, ámbár kiinduló pontja és tulajdonképeni célja — REŠETAR ŠACHMATOV nézeteit bírálhatja — az egész előadást nehézkesebbé és kevésbé áttekinthetővé teszi. Azonban így is nagyon is figyelemre méltó, a mit ő a horvát-szerb hangsúly természetéről mond, annál is inkább, mert REŠETARNAK rendkívül finom hallása van, a mivel épen nem dicsekedhetik minden kutató, a ki e kérdéssel foglalkozik. Az kétségtelen tény, hogy sok született horvát vagy szerb nyelvész sem tudja biztosan megkülönböztetni a különféle horvát-szerb hangsúlyokat (vö. REŠETAR nyilatkozatait: «Berlić hat die Accente seiner Heimath nicht richtig begriffen und daher auch nicht richtig wiedergegeben» 566. l. . «Dann gehört eben auch Prof. Kušar wie Prof. Nemanic und Oblak selbst zu den Vielen, die die beiden sb.-kr. Accente — a két hosszú hangsúlyról van itt szó — nicht zu unterscheiden vermögen»); az pedig, hogy az idegen nyelvészek rendszerint éppenséggel nem képesek a hor-

vát-szerb hangsúlyozás finom árnyéklatait megkülönböztetni, azért érdemel újra meg újra említést, mert az újabb időben a nyelvészek bámulatós bátorsággal beszélnek az indogermán hangsúlyozás legfinomabb részleteiről, mintha bizony könnyebb volna ennek titkaiba behatolni, mint egy élő nyelv hangzását pontosan megfigyelni. Biztosan remélhetjük, hogy REŠETAR nemsokára önálló tanulmányban is foglalkozik majd a horvát-szerb hangsúlyival, addig is tekintetbe veendőek mostani fejtegetései, és részben kijavítandó azok szerint, a mit én a szerb emelkedő hangsúlyról *A hangsúly a szláv nyelvekben* cz. értekezésemben 9. l., mondtam.

Az ősz MÜLLER FRIGYES egy pár sort írt a glagolita és czirill írásról (*Bemerkungen zur Geschichte der altslovenischen Schriften* 554—556). MÜLLER elfogadja azt a már csaknem általánosan elterjedt nézetet, hogy a glagolita írás régibb a czirill írásnál és hogy a görög folyóírásból keletkezett, de eredeti módon magyarázza annak merev ügyetlen formáját: «Um den steifen, verschnörkelten Charakter der letzteren Schrift zu begreifen, muss man sich vor Augen halten, dass die alten Slaven Leute waren, die besser den Pflug und das Schwert, als die Feder zu führen verstanden und dass noch heutzutage in der Hand solcher Leute jede ausgeschriebene Cursivschrift einen steifen, verschnörkelten Charakter bekommt.»

Végül leköti figyelmünket egy közlemény, a mely JAGIĆ tollából folyt: *Kroatische Volkslieder, herausgegeben von Matica hrvatska* 627—636. E rövid cikk megjelenése a horvát-szerb irodalmi körökben valóságos esemény számba megy, különösen olyan időben, mikor a szerbek arra készülnek, hogy VUK KARADZSICSNAK, a híres szerb népdalok halhatatlan gyűjtőjének, földi maradványait nagy ünnepességgel Bécsből Belgrádba vigyék át. JAGIĆ földijeinek, a horvátoknak szemrehányást tesz, hogy egy most kiadott nagy népdalgyűjteménybe szerb eredetű dalokat horvátoknak neveznek. Ha valaki, hát JAGIĆ kívánja a horvát-szerb irodalmi közösséget — tényleg t. i. inkább az irodalmi nyelv közös, mint maga az irodalom, a melyet már külsőleg is kettéválaszt a kétféle (latin és czirill) írás — de azért helyesen követeli, hogy adják meg a szerbnek, a mi a szerbé, és maradjon a horvátoknak, a mi a horváté — történetben, tradícióban, népsajátságban. Ellenkezik minden történeti fölfogással, de ellenkezik a mai el nem vitatható és gyakran igen élesen megnyilatkozó viszonyokkal is, ha a horvátok bizonyos területen mindent horvátoknak mondanak.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A keleti finn-ugor népek költészete.

H. *Faasonen*: Itäsuomalaisten kansain runoudesta. Helsingfors. 1897
(Különnyomat a «Valvoja» folyóiratból.)

A finn nyelvészektől megszoktuk, hogy meglehetősen gyakori kirándulásokat tesznek szorosabb értelemben vett tudományszakjuk rokon területeire s ezen a téren is becses dolgozatokkal állanak elő. Különösen a néprajzi és e körben a folklorisztikai buvárlat nem egy fontos kérdés megfejtésének kulcsát nyerte az ő éleselméjű közreműködésük révén. PAASONEN HENRIK, a nálunk is jól ismert jeles fiatal tanár, ezúttal szintén ily nyomokon halad: a keleti-finn népek költészetével foglalkozik szépen és tanulságosan.

A 26 nagy nyolczadrét lapra terjedő értekezés először is tárgyilagosan, minden polemikus él nélkül, ismerteti általában az urál-altáji népek költészetét tárgyazó, korábbi munkálatokat és véleményeket s azután tér át a finnekhez legközelebb álló mordvinság költészeti hagyományainak jellemzésére és vizsgálatára.

Az elsőt illetőleg nyomós adattal erősíti meg az orosz VESSZELOVSKIJ álláspontját, mely szerint az urál-altáji népeknél közösen meglevő teremtési mondák a X. századbeli bogumil szekta révén kerültek az urál-altáji népekhez, tehát nem vezethetők vissza ősi hagyományra, mint az «Ethnographia»-ban (1896. évf. 196. l.) STRAUZS A. teszi, ámbar az urál-altáji közösséget ő is még régibb, t. i. asszír-iráni hatásra vezeti vissza.

Érdekesen utal szerzőnk a finn költészet ősi versidoma kérdésében HUNFALVY és AHLQVIST közt folyt vitára. PAASONEN közlései most HUNFALVY véleménye mellett szolgáltatnak új bizonytságot. Kiténik ugyanis PAASONEN fejtegetései során, hogy a finn népköltés régi 8-as sora mint versképző elem lényegileg a mordvin népköltésben is azonos módon szerepel mint a finneknél. A parallelizmus nemcsak finn-mordvin közös sajáttság, hanem még ősi, t. i. az urál-altáji népek költészetének legelemibb és legsajátabb verstani alapja, mely mellett az alliteratio bizonyos fejlettebb fokát szintén közös urál-altáji örökségnek tekinthetjük, föltéve, hogy e népek közösségének ama korában tulajdonképi költészetről egyáltalán szó lehet. PAASONEN utalhatott volna e pontnál, ha nem is az urál-altáji, de a finn-ugor közösség korában megvolt költési formák egyezésének maradvány- és bizonytsáagaként a magyar — különösen a székely — népköltés legrégebbi hagyományaira, melyekben az alliteratio és a finn-mordvin jellegű 8-as sor megvolta szintén kétségtelenül megállapítható.

Kétesnek tartom azonban a tudós szerző abbeli következtetését hogy a 8-as soron kívül a mordvinban meglevő egyéb — szótagszámon és ütembeosztáson alapuló — verstani formák eredetiségét kizártnak tekinti. E kérdést, mint sok egyebet, majd csak a szélesebb körű nyomozás fogja eldönteni.

A szerzőnek mindenesetre nagy érdeme, hogy nem röstelt ezzel a nem szorosban nyelvészeti tárgygyal, melyhez külömben kiváló készült-séggel fogott, oly behatóan foglalkozni. Számba vett majd minden előző tanulmányt, minden idevágó anyagot, a mi csak megjelent, főleg MUNKÁCSINAK vogul szövegeit, de módjában volt még a Finn Irod. Társ. egy kiadatlan mordvin népköltési gyűjteményét is felhasználni. Össze-hasonlító észrevételein kívül, melyek a finn-mordvin népköltés közt levő tartalmi rokonságot is szépen megvilágítják, elismerésre méltók külö-nösen az egyes urál-altáji népek költészetének általános jellemzését nyújtó alapos megjegyzései. Kivánatos volna, hogy PAAASONEN dr., miután erre való hivatottságát oly ékesen bizonyította be, ezentúl is folytassa, az urál-altáji népek folklóre-jára vonatkozó tanulmányait.

VIKÁR BÉLA.

Permi nyelvtanulmányok.

Arvid Genetz: Ostpernische Sprachstudien. Helsingfors. 1897. 8-r. 57 l.

GENETZ e legújabb dolgozatának tárgya egy eddig ismeretlen keleti zürjén nyelvjárás. Az anyagot e nyelvjárás tanulmányhoz a szerző maga gyűjtötte Paršakovában (Permi kormányzóság) 1889. évi tanulmányútja alkalmával, néhány heti ott időzése alatt.

GENETZ tulajdonképeni célja ez eddig ismeretlen nyelvjárás viszonyát a Rogow leírta nyugatihoz megállapítani. A füzet a bevetésen kívül három részből áll: szójegyzékből (7—33), pár lapnyi nyelvmutatványból német fordítás kíséretében (37—45) és rövid nyelvtani vázlatból.

Mindenesetre legérdekesebb a szójegyzék, mely körülbelül 1700 szót foglal magában. A szavak legnagyobb része ismeretes. WIEDEMANN-nál (Syrjänisch-Deutsches Wörterbuch. St. Petersburg. 1880.) csupán a következők nincsenek meg:

išná noch | *šliš* Schooss | *kállti-* wickeln | *kodø* schwach (11) | *kud-rós* link (11) | *kácska* Hündchen (11) | *kosók* Fleisch (russ ?) (11) | *kun* zu viel gesalzen (12) | *kuvošči-* auf etwas kommen (12) | *körviš* Pastete (12) | *küršiš-* gestossen oder verletzt sein (13) | *gótjal-* kakeln, gackern (12) | *kólon* vielleicht (13) | *gøšt-* fallen, ausfallen (14) | *jöz* zeit (15) | *jöz-a)* Schwiegervater (15) | *jalši-* plaudern (15) | *tý(j)in* Mörserkeule, Stössel (16) | *tétiš* dortig (16) | *técki-* (einmal) mit dem Fusse ausschla-

gen, einen Fusstritt geben (16) | *töškás-* sich schlagen (16) | *čorji-* aus-
hauen, ausschneiden, abbrechen (19) | *žinggi-* klingen (im Ohr) (19) | *šjćići-*
ruhen (20) | *šor* spät (22) | *ňárgi-* knurren (24) | *ňimál* Hase (25) | *lyž*
Bremse (26) | *boďór* (russ.) schön (29) (WIED. *motor* 503) | *byl* wirklich,
ja gewiss (30) | *vót-* etwas ungeschickt thun (30) | *vizot-* blicken (31).

De a szerző nem is a szókincs teljes összeállítására fektette a fő-
súlyt, a mi az idő rövidege s a nép idegenkedő, sőt ellenséges maga-
tartása miatt úgy sem lett volna lehetséges, hanem a pontos phonetikai
leírásra. Különösen kiemelendő a hangsúly megjelölése, a mire eddig a
gyűjtők nem igen fordítottak figyelmet, pedig fontossága nyilvánvaló.

A GENETZ-féle átírásban a szók alakja gyakran tetemesen eltér
WIEDEMANN vgy ROGOW jelölésétől, de természetesen nem mindig lehet
tudni, mi a pontatlan hangjelölés, mi a nyelvjárási eltérés okozta kü-
lönbség. Pl.

GEN. 13. <i>gámgi-</i>	ROGOW <i>gimgi-</i>
“ 20. <i>šyklál-</i>	“ <i>šutnáv-</i>
“ 27. <i>postóg</i>	“ <i>pystög</i>

Különösen áll ez a magánhangzókra nézve. Így pl. *o* (meglehetősen nyílt,
az *a*-hoz némileg hasonló torok-magánhangzó ajakartikuláció nélkül) :
y (G. 8. *ožót* : WIED. 441. *yđéyd*) | *o* : *e* (G. 12. *kúsolt-* : WIED. 113.
košetny) | *o* : *ō* (G. 12. *kuróg* : WIED. 128. *kurok*) | *o* : *ö* (G. 14. *gormog*
W. 55. *gormöd*) | *o* : *i* (G. 18. *zínót* : WIED. 43. *dženid*). Már ennyiből is
elégge látni a GENETZ és a WIEDEMANN jelölése közti különbséget.

A szójegyzéknek összehasonlító nyelvészeti szempontból érdekes
szavai :

aň Schwiegermutter (der Frau 9) ; v. ö. *ányg*.

yš- fallen (9) (MUSz. 797. mélyhangú : zürj. *uš-* votj. *usi-*).

ord, örd : *mi ordan* zu uns ; *ordli* : Rippe (9) [tkp. ,oldal-csont'] ;

v. ö. *ordas?* (Ethn. 5 : 178. *ord* seite < zend *aredha*).

őliž Schooss (des Kleides) (10) ; v. ö. *öl* (MUSz. 847. *šil* klafter).

vurd Fischotter (31) ; v. ö. *vidra* (szláv. *vydra*) ; csuv. *udur*, votj.
rudur.

súr- stossen (z. B. mit der Faust.) ; v. ö. *szúr-* (VÁMB. : kirg. *sur-*,
sor- beledugni, hineinstecken).

nud. Griff (23) ; v. ö. *nyél* (ÉV. *nal*, KV. *näl*, TV. *nél*, ÉO. *nal*-
DO. *nül*).

ňimál Hase (25) ; v. ö. *nyúl* (mord. *numil*, *numolo*, lp. *noammel*,
nommel).

lip- sich erheben, aufsteigen (Rog. *veb-*) | *lépti-* heben | *lébal-*
fliegen | *léballe-* bisweilen od. hin und her fliegen (26) ; v. ö. *lebeg-*,
leben-.

pýd- sticken, ausser Athem kommen (27); v. ö. *fúl?* | (de v. ö. MUSz. 541).

putás- sich baden (von Vögeln) (28); v. ö. *förd-, fúrd-?* (de v. ö. MUSz. 535 és NyK. 25 : 260).

Az alaktan közvetlenül WIEDEMANN zürjén nyelvtanához csatlakozik.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Indogermán nyelvtudomány.

Meringer Rudolf: Indogermanische Sprachwissenschaft. Sammlung Göschchen. Leipzig 1897. Kis 8-r. 136. l.

Egy nagy s rendkívül nehéz tudománynak mai állásáról igen kicsi könyvben rövid s mégis tanulságos, összefoglaló s mégis minden fontosat magában foglaló áttekintését nyújtani, — ezt a feladatot M. fényesen megoldotta. Bár megjegyzendő, hogy nem kezdők számára szól ez a kis könyvecske, sőt már kellő szakismeret kell megértéséhez. A szakértőnek való kedves kis kompendium. Négy főszakaszra oszlik. Az első: ‚Die Lehre von der Sprache und ihren Veränderungen‘ magában foglalja a beszéd lelki s testi föltételeinek a megbeszélését. Szól ebben a hangok képzéséről, szótagokról, szavakról stb., a mit úgy nevez: ‚die äussere Sprache‘; erre következik egy fejezet: ‚das Denken, die innere Sprache‘, a mely azt tárgyalja, hogy miként tanulja meg az ember a beszédet s miként gyakorolja. Ez a kis fejezet s a következő: ‚Die Anordnung des Sprachstoffes in der Seele‘ a legszebb részletei könyvének. A *gondolt nyelv* (talán így lehetne nevezni, a mit *innere sprache, langage intérieur* néven neveznek; s *beszélt nyelv* lehetne az «äussere Sprache») meghatározása s magyarázata valóban a legkitünőbb, a melyet eddig olvastam.

De talán még ennél is különb, a mit a hangtörvényről mond. Ez már a második szakaszban van, a mely a nyelv történetével s változásaival foglalkozik. Nem meri egész bizonyossággal a hangtörvényeknek kivételtől ment érvényességét állítani; de erről már sokat vitatkoztak. Azonban kiválóan ügyes és elmés, midőn a hangbeli, a természeti s jogi törvényeket hasonlítja össze egymással (31. l.), persze kimutatván, hogy a hangbeliek a másik kettővel éppen nem egyezők. Bár én azt hiszem, hogy mégis csak egyformák belső mivoltukban a természeti törvényekkel. S hogy nekünk mégis másneműeknek látszanak, annak csak az lehet az oka, hogy nem ismerjük mind az okozó feltételeket, mivel nagyon is sokfélék s változatosak. Úgy vagyunk vele, mint a meteorológiával.

Mellékesen megjegyzem még, mennyire lelohad tudományos büszkeségünk, midőn ezt olvassuk: ‚Die lautlichen Veränderungen der

Sprachen sind die einzigen, welche man in bestimmte Regeln, ‚Gesetze‘ bringen kann.» Ez fájdalom most még igaz, de még fájdalmasabbá válik ezen tudat, ha meggondoljuk, hogy a hangtan voltaképp a nyelvtudomány — céljait tekintve — csak előkészítő eszköze.

Ugyanezen fejezetben szó van az analogiáról, a népetymológiáról s egyéb rokon nyelvészeti fogalmakról. Érdekes, hogy M. szerint a hangváltozások nem a gyerekekből indulnak ki, mint gondolni szokták, hanem a férfiktól erednek. Valamint az állami, családi életben s minden egyebekben, úgy a nyelv alakulásában is a férfi volna az irányadó. Meglehet. Például az én gyermekeim is mind dunántuliasan beszélnek, bár az anyjuk szegedi születés s erősen szegediesen beszélt, a minnek a nyoma még most is érezhető beszédjében, de folyton és észrevehetőleg gyengül. Még érdekesebb, hogy a fiú, a kinek sopronyi dajkája volt, sokáig sopronyiasan beszélt, még pedig igen feltűnően; huga ellenben, a ki nem is egész másfél évvel fiatalabb, szegediesen, mivel mikor beszélni kezdett, ép Szegeden tartózkodott vagy másfél hónapig. A fiura ez a szegedi tartózkodás nem volt hatással, mivel ő már akkor jól tudott beszélni. Most már egyformán beszélnek, még pedig az apjuk nyelvén. Erről jut eszembe, hogy még egyáltalán kevés ügyet vetettek arra is, hogy a nyelv változásának a legeslegfontosabb oka az lehet, midőn idegen ajkuak cserélnek anyanyelvet. Kétségtelen, hogy ilyenkor jelentékeny hangtani jelentésbeli s mondatszerkezeti változások esnek meg az illető nyelven, a melyek eleinte csak az idegen ajkuak közösségére szorítkozva, utóbb az egész népben elterjedhetnek s általánossá válhatnak. Nálunk Magyarországon különösen bő alkalom nyílnék az ilyen tanulmányokra. Ezzel szemben nagyon alárendelt értékű egyes idegen szók kiböngészése. Én legalább úgy sejttem, hogy az ilyen kutatásokból mérhetetlen hasznot meríthetne a nyelvtudomány.

Beszél továbbá M. a nyelvek osztályozásáról s mint okos ember természetesen már nem tartja a nyelvek királyának a flexiós nyelvcsaládot. Egy kis hiba is csúszott be nála egyik jegyzetében (53. l.) a magyar nyelv rokonairól szólóban. Azt mondja, hogy az ‚uralisch-finnisch‘ nyelvcsalád két osztályra oszlik, urálira és finura, s hogy a magyar nyelv szorosabban ez utóbbihoz tartozik a finnel, lappal, észttel s lívvel együtt. Nálunk tudvalevőleg más, az ellenkező nézet uralkodik, a mely minden esetre helyesebb, bár nézetem szerint ezen rokonsági viszony még nincs kellőleg felderítve. A nyelvek elágazását illetőleg M. is J. SCHMIDT hullám-theoriájához csatlakozik, s helyesen. Érdekes, midőn a nyelv keletkezéséről szóló okoskodásokat tárgyalva elsorolja GRIMMnek, BOPPNak, SCHLEICHERnek a nézeteit, a melyeket ma már a kezdő is elavultaknak tart; hogy t. i. az ősi nyelv lett volna a legtökéletesebb s a nyelvek

változása nem egyéb fokozatos romlásnál. Különösen fontos megemlíteni GRIMM nézetét, a ki még az egyes hangoknak is különös értelmet tulajdonított, mint például hogy a *k* különösen alkalmasan fejezheti ki a kérdést, s a futurumot stb. HEYSE ezt még részletesebben kifejtette német nyelvtanában, s elfogadták a mi nagy szótárunk szerkesztői is nyelvtudományunk nagy kárára. Bár meg kell jegyezni, hogy elméletileg nem olyan oktalan ez a gondolat, s még jöhet idő, midőn a hang és a képzet közötti rokonságot is meg tudja majd fejteni a tudomány.

A könyv közepe az indogermán nyelvek hangtanát s alaktanát tárgyalja összesen 53 lapon. Elképzelhető, hogy az avatatlan ebből nem sokat tanulhat, sőt nehéz erről ép rövidsége miatt bírálatot is mondani; különben ezt a részt már méltatta PETZ GEDEON a Phil. Közl.-ben, úgyhogy én bátran csak megemlítésére szorítkozhatom, különben sem lévén benne annyira járatos.

Hogy pedig szerzőnk gondja mindenre kiterjed, azt leginkább bizonyítja könyvének utolsó szakasza, a melyben az indogermánok ősi hazájáról s műveltségéről beszél. Dicséretére válik, hogy itt is józan, mindennemű nagyzástól ment s tárgyilagos tudósnak mutatkozik, mint általában az újabb nemzedék Németországban. Az öregebbek sokat vétkeztek ebben a tekintetben, midőn oly fényes multat festettek eleiknek gyenge s hiányos szóhasonlítások alapján. Szóljon pedig ezen figyelmeztetés a mieinknek is, ha ki az ilyenre hajlandóságot mutatna, de nem kevésbbé ellenségeinknek is, a kik hiányzó vagy idegen szók révén valami rettenetes barbároknak szeretik hirdetni őseinket. Mert valamely szó hiányából okosan nem lehet következtetni, hogy az illető fogalom a nép előtt ismeretlen vala. „Jedes Argumentum ex silentio ist hinfallig“. Tehát nem mondhatni, hogy a finn-ugorok például félig meztelenül jártak, vagy hogy az indogermánok nem ismerték a *tejet*. Az ősi állapotokat a nyelvtudománnyal vállvetve csak az archæologia s a præhistoria állapíthatja meg, de ez még a jövő feladata. De már van hozzá kis reménység, a mennyiben VIRCHOW szerint a neolith korszak emberisége hasonlítana legjobban az árja fajhoz, s ha ez bebizonyulna, akkor a neolith korszak kulturája volna az ősi indogermán műveltségi állapot is. Végül ne felejtjük el, hogy ha reális tárgyak nevének megvoltából s hiányából is bajos következtetést vonni, minthogy a szók vándorolnak, elvesznek s főleg jelentésüket változtatják; — mennyivel veszedelmesebb gondolati szókra támaszkodni. «Fast alles, was man bloss aus der Sprache über die *Familie, die Ehe, über sociale Einrichtungen* erschliessen zu können glaubte, hält vor der Kritik nicht stand» (133. l.).

Újra kijelentem, hogy MERINGER fényesen oldotta meg feladatát.

SZILASI MÓRICZ.

Kisebb közlések.

Esperes, esperest. SZINNYEI a NyK. 26 : 486. l. azt fejtegeti, hogy az *ěspěres, ěspěrest* (*ěspěrős, ěspěröst*) összetett szó. Első tagja : az *ěs, es, ős* azonos az *ős* (*ös, es, ess* NySz.) szóval, a mely a nyelvemlékekben 'atya' jelentéssel is előfordul (vö. *ös-fi, frater, monachus*). Az utótagra vonatkozólag SZINNYEI ezt írja : 'Az olaszban a latin *presbyter* . . . szónak *prete* a megfelelője, a mely minden bizonynyal korábbi **preste*-ből fejlődött; ennek pedig a velencei nyelvjárásban, a melyből olasz jövevényszavaink legnagyobb része került, **prest*-nek kellett hangzania. Ezt a **prest*-et látom én *ěs-pěrest* (*ős-pőröst*) szó utórészében'. — E jól megokolt nézetet JACOBI GYULA nem fogadja el; szerinte az *esperes* a régi magyar *ős* és a ném. *propst*-nak az összetétele' (NyK. 27 : 324). A magyar szó magashangúságát két okkal támogatja; először: *ős + propst*-ből illeszkedéssel keletkezhetett a mai alak; másodsor: a *propst* többszámának és származékainak umlautos alakja szintén előidézhette a magashangúságot. JACOBI nézete ellen azonban igen sok ellenvetést lehet fölhozni.

Az első kérdés, a melyre JACOBI nem felelt, az, hogy hová tünt el a *propst* *p*-je. Ennek a *p*-nek etymologiai értéke van, mert a kfn.-ben a *propst*-nak *brobest, probest* az alakja (vö. KLUGE EtymWb.⁵ és a mi *prépost* szavunkat, a mely szintén ol. jöv.). Hogy aztán ez a szóközépi *b* az úfn.-ben *p*-vé lett, annak kettős oka van; először a második szótag hangsúlytalansága (*e*), másodsor a *b*-nek *s* (*sz*) elé kerülése (vö. WEINHOLD Alem. Gr. §. 149). — A *b* vagy *p* nem esik ki *st* előtt; az a pár példa, a melyet föl lehet hozni, nem bizonyít semmit (vö. erd. sz. *gist* : giebst, *hierast* : herbst, KEINTZEL, Archiv 26 : 207). WEINHOLD Alem. Gr. §. 154-ben egy kéziratból *prost* van közölve, valószínűen *probst* helyett. Ez azonban csakis íráshiba lehet az illető kéziratban, mert az élő nyelvből nincs igazolva. A másik az, hogy *p* után az *st* nem válhatik *št*-vé. S itt nem lehet hivatkozni arra, hogy a német *st*-nek szó belsejében vagy végén megfelelhet a magyarban esetleg *št* is, mert ezen esetekben más a hang-

tani helyzet. A harmadik ok, a mely JACOBI nézetét eleve is valószínűtlené teszi, a magyar szó régisége. A mi szavunk oly régi, hogy (ha a németből átvettnek tartjuk) etymológiája megállapításánál okvetlen a kfn. alakból kell kiindulnunk s nem olyauból, a mely az átadó nyelvben később fordul elő. Már pedig *probest*, *brobest*-ből a magyarban nem válhatott (és) + *p̄r̄est*.

Ellenben SZINNYEI magyarázatát kétségtelenné teszi a következő idézet: «*kirchpröbst* . . . glied einer kirchengemeinde, dem die aufsicht über das vermögen der kirche anvertraut ist . . . kirchprüst an Meran (SCHMELLER 1 : 467 ; vö. *praust*, *präust* SCHOPF Tir. Id. 517)». A *kirchpräst* adat egy 1446-dik évi oklevélből való, s ez azért fontos, mert helyhez, Meranhoz van kötve, a mely tudvalevőleg Dél-Tirolban fekszik. Mivel, mint tudjuk, a *priester*-ből semmi szín alatt sem válhatott *präst*, kénytelenek vagyunk azt tenni föl, hogy a *kirchpräst*-beli *präst* olasz jövevény a déltiroli német nyelvben. S mint olasz jövevény, csak is egy északi ol. **prest*, vel. **prešt*-nek lehet az átvétele.

Befejezésül megemlítem, hogy DANKOVSKY az «illyr *jesprist*»-ből, LESCHKA «ex voce *superintendens*, non ex *presbyter*» magyarázta. A horvátban tényleg *jasprist*, *jaspristia* (archipresbyter, archidiaconatus, JAMBRESICH *jašprišt*, *jasprišt* SPITZER) *ješprišt*, *ješprištiŕja* (Horv. nagyszótár) a szó alakja, s valamint a JAMBRESICH *ersek*, *ersekia* szava, ez is magyar eredetű.

Ezek után bátran állíthatjuk, hogy a SZINNYEI-föltételezte olasz **prešt* alaknak csakugyan meg kellett lenni.

MELICH JÁNOS.

Csap. A NySz.-ban e szónak következő jelentései vannak : 1. der zapfe an fässern, 2. syphon, röhre, 3. hahn, 4. klystier, 5. fuge. Eredeti jelentése mind a magyarban, mind a németben csakis az első, a 'zapfe' lehetett. Tekintettel a *p* hangra a szó hozzánk csakis valamely középnémet dialektusból kerülhetett, hol a nyugati germán *pp* változatlan maradt. A hazai németségből tekintetbe jönnének itt első sorban az erdélyi szász és a felső szepességi mint középnémet dialektusok. Mindkettőben az *obliquus -en* nel bővült alakok vannak manapság használatban (v. ö. LUMTZER, Die Leibitzer Mundart. PBB. 21. § 101. *tsapn* és KEINTZEL, Lautlehre der Mundarten von Bistritz, und Sächsisch-Regen, az Archiv für siebenbürgische Landeskunde 26. köt. 203. lapján : *tsapm*). Az említett alakok magyar megfelelője : **capony*, **capom* illetve **csapony*, **csapom* volna. A mai középnémet dialektusi alakot tehát nem vehettük át. A magyar szó megmagyarázásában kell hogy egy középfelnémet, illetve az *-e* lekopásával egy régibb újfelnémet *zapp*-ból

induljunk ki. Azt a jelenséget, hogy szókezdő német *z*-nek a magyarban *cs* felel meg, igazolják MELICH-nél még: *csödör* < n. *zelter*; *csdó* < n. *zacke*; *csicse*, *csecs* < n. *zitze*, *zitz*; *csúz* < n. *zise*, *zis*; *csorszok* < n. *zollstock*. A *cs* hang megmagyarázása végett tehát nem kell okvetlenül a szláv nyelvekhez fordulnunk, hol e szóban szintén *cs* mutatkozik (v. ö. MIKLOSICH, Etym. Wb. *čep* stb., mert a szláv megfelelések is német jövevénytörzsek. A cseh *čep* és újabbi *čap*-ot maga GEBAUER, Historická mluvnice jazyka českého 1: 441. lapján német jövevénytörzsnak tartja.

A német *zapfe*-ből *-i* képzővel lett a verbális *zapfen*, *zepfen*, továbbá *-l* képző hozzájárulásával az intensív és iteratív *zepfeln*, ez utóbbiból pedig nomen agentis *-er* képzővel *zepfeler*. Ilyen kerülvél eljutottunk a *csaplár*, *csapláros*-hoz. Az előadottak igazolására v. ö. SCHMELLER, B. Wb. 1: 1142: *zäpfen* (*zäpfō*), *zäpfeln* (*zäpfeln*), an-, ab-, aus-, ver- u. s. w. *-zäpfen* oder *zäpfeln* hd. *zapfen*. Der Bierzapfeler (*Bierzäpfelō*), der das Recht hat Bier vom Zapfen, d. h. im Kleinen zu verkaufen. — Gegensatz theils vom Brauer, theils vom Gastgeber oder Wirt. SCHMELLER *o* hangjának manapság az alsó-osztrák, stíriai és karinthiai dialektusokban, a melyekre itt első sorban kell tekintettel lennünk, egy nyílt *a* felel meg, mely után a szóvégi *r* uvuláris természeténél (uvular ungerollt) fogva úgyszólván egészen elvész, úgyhogy a fonétikusok ezen *or* csoportot *a*-rel jelölik, pl. *zäpfler* (*csaplár*); *kreitsar* (*krajczár*), vagy az *r*-t egészen elhagyják, pl. osztr. *gomfa* n. *kampfer*. Úgyde egy osztr. *zäpfler* alakból nem válhatott a magyarban *csaplár*, mert a magyar szó *p*-t (unverscho-benes *pp*) mutat a felnémet *pf*-fel szemben, másrészt pedig középnémet *zapler*-ből sem, mint a hogy ezt az újfelnémetben *zaplr*-nek ejtik. Mind az ófn.-ben, mind pedig a kn.-ben az *-ar*, *-er* képzőnek még mellékhangsúlya volt. A szónak ófn. alakja **zappalāri* korai középnémet alakja pedig *zappalār* lehetett, mint pl. *behhāri*, *behhār* > magy. *pohár*, vagy *rītāre*, *rīter* és középnémet *rītār*; a kn.-ben pedig **zappelāre*, **zappelēr*-nek hangozhatott. Fel kell tehát tennünk, hogy vagy az ófn.-ből vettük, vagy pedig a kn.-ből, mely utóbbi esetben magyar kiejtéssel a szóvégi *-ār* a mélyhangú *a*-hoz assimilálódott.

LUMTZER V. hagyatékából.

Komp. Ezen szavunk is német jövevény. GRIMM-nél (Wb. 5: 2613) ezeket találjuk: *kumpe* nebenform zu *kump* = napf, schale; hessisch *kump* = brunnentrog és annak megfelelő újfelnémet alakja *kumpf* = gefäss in mehrfacher art und verwendung. — WOLFOV slovensko-nemški slovar-ban a következőket találjuk: *komp* = das Mühlenschiff prim. nem der *kumpf*, *kumpen* = etwas vertieftes; *kompa* = die Fähre. PLETERŠNIK, a WOLFOV slovar szerkesztője, e megfeleléseket német jövevényeknek tartja.

Összehasonlításunk alapjául egy középnémet vagy alnémet *komp*-ot kell felvennünk. Az erdélyi, valamint a szépségi szászoknál járatos a szó (v. ö. HALTRICH, Plan S. 93 *kämp* = trog zum tränken des viehs; továbbá „Die Leibitzer Ma.“ PBB. 21 § 131 *kompn* = krippe zur Fütterung, als auch zum tränken des Viehs gebraucht; *dy kempn* heissen ausgehöhlte Baumstämme, die an wasserreichen Feld- und Waldquellen zur Tränkung des viehs dienen. A szónak alapjelentése, mint már láttuk, valami kivájt edény, szerszám, s mint ilyen könnyen juthatott mai értelméhez. A jelentés hasonló analogikus változását még a német *schiff*-nél láthatjuk, mely az ófn.-ben *edényt* is jelent, derivatumát pedig ófn. *sciphī* ófn. glossákban „phiala“-val fordítják; a görögben pedig *σκαφίς* ivóserleg, csónak és ugyanazon tőhöz tartozó *σκαφος* csónak, hajó jelentésével bir.)*) WOLF szótárából nem világlik ki — noha CAF-ot idézi, ki a magyar szlovének között is gyűjtött — vajjon az illető szó egyedül a magyarországi szlovéneknél használatos-e; de minden esetre fel kell vennünk, hogy a szlovének a magyaroktól vették a jövevényszót, mert a közép- vagy alnémeteknek soha sem volt alkalmuk a szlovénekkel érintkezni.

LUMTZER V. hagyatékából.

Zsebrák. Már az első tekintetre is föltetszik, hogy ez a szó szláv még pedig cseh-től eredetű a magyarban. Ezt ugyan ilyen határozottan se MIKLÓSICH (Slav. El. 62, EtymWb. *žebra*- alatt), se MATZENAUER (Cizí slova 377) nem mondják meg, de jogos e következtetés a *žebra*k szónak a szlávországban való elterjedése alapján.

Annak daczára, hogy a szó megvan a litvánban is, a szlavo-litván nyelvekben (litván; szorb, cseh, lengyel, kisorosz, tót) idegen, még pedig német eredetű. — Ezt a német eredetet BRÜCKNER A. állapította meg az Arch. für slav. Phil. XV. köt. 319. lapján, s minthogy ezikke kulturtörténetileg is igen fontos, közlöm belőle a következőket: «Unter diesen Bezeichnungen (t. i. a középkori koldús-kifejezések közt) fällt das wort *žebr*: bettel, *žebra*ti: \betteln, *žebra*k besonders auf; es kommt nur im Westen der Slavenwelt vor . . . [und] ist ziemlich alt, im Poln. z. B. kann ich es aus . . . 1450 *szebraky* [belegen] . . . Da nun einmal das

*) Vö. *edény*: . . . 2. hajó; csónak; a halászok és révészek mindenemű csónakjainak, bárkájainak, haltartó és szállító eszközeinek összefoglaló neve; továbbá: finn *astia* „edény“ ~ vepsz *astī* „edény; hajó“; f. *haaksi* „navis velifera“ ~ mordE. *šaks, čakš* „topf“; ném. *kahn* ~ óskand. *kane* „hölzernes gefäss“. (PAASONEN, Kielell. lisiä suom. sivistyshist. 8—9. l.)

A szerk.

Bettlerthum vielfach mit Gaunerthum sich berührt, schlug ich nach im Werke von Dr. Fr. Chr. B. AVÉ-LALLEMANT: Das deutsche Gaunerthum in seiner socialpolitischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande. Leipzig 1858—1862». Ebből a könyvből a minket is érdeklő rész ez: Von den *Seffern*. Das XXV. Capitel ist von *Seffern*, das sind Bettler, die streichen stb. . . .» — Ezekből az adatokból kettő világlik ki: 1. a *seffer*-ből lett a szláv *žebr*, *žebra*k és semmi köze sincs a *szabirokkal* (ŠAFARIK Starožitnosti 274, MATZ.); 2. a magyar *zebrák* szláv társaival együtt tulajdonkép a középkori német tolvajnyelvnek egy maradványa.

M. J.

Marha. A *marha* szó azon szavak közé tartozik, a melyeknek az etymológiáját ismerjük is, meg nem is. Nem lesz tehát érdektelen, ha pontos vizsgálat alá vesszük.

A NySzót. két alakváltozatban közli e szót; ez a két alakváltozat (*marha* és *morha*): a MTsz. tanúsága szerint ma is megvan a nép nyelvében. A jelentés-változatokat tekintve ez a csoportosítás olvasható a NySzót.-ban: 1. sache, gegenstand; 2. gut; possessio; 3. waare; 4. vieh. — A szónak köznyelvi voltát és régiségét bizonyítják azok a származék-szavak és összetételek, a melyeket a NySzót. nagy számmal isorol.

THOMSEN (Über den Einfluss stb. 154) a magyar szóról azt állítja, hogy szláv, még pedig kisorosz jövevény. Ha helyes a THOMSEN nézete, akkor azt kell feltennünk, hogy *marha* szavunk honfoglaláselőtti szláv jövevény, mivel ruthéneink jóval a honfoglalás után telepedtek le hazánkban. MIKLOSICH szinte említi e szót, s Slav. El. című művében szláv eredetűnek tartja a magyarban (v. ö. még Fremdw.; EtymWb. *mercha* alatt 191).

Ha az ember a THOMSEN-, illetve MIKLOSICH-idézte alakokat nézi (újszlov. *mřha*, Wolfov Slovar, kisor. *marha*; ol. *marfř*, *marvř*), önkénytelen is arra gondol, hogy a kisor. és oláh alak talán magyar eredetű lehet. Természetes, alaposabb vizsgálatnál aztán meggyőződik arról, hogy e nézete helytelen. Említettem, hogy e szavunk nem lehet a kisor. *marha* átvétele. Nem igen jöhet számba az újszlov. *mřha*, s mindazon szláv társai, a hol *r* sonans van; egyrészt azért, mert az ilyen *r*-ből a magyarban nem válhatik *ar*, másrészt meg azért nem, mert egy *mřha*-ból várható **merha* alak sehol az egész magyar nyelvterületen nem fordul elő.

A szláv alakokból kielégítően s minden kétséget kizáróan nem lehet megmagyarázni a szót; marad tehát a másik terület, a melynek

hatása épen olyan régi, mint a szláv, s a honnan a szláv alakok is valók, s ez a német. Itt első sorban a bajorok jönnek számításba. SCHMELLERNÉL (I, 1649) mind a semleges *mark, mar* (ä. spr.; ófn. *marah, mark, kfn. march, marc*, gen. *marhes, markes*), mind pedig a nőnemű *merhen, merh* (*mérhh, miarhh*) megvan. Vö. még ugyanitt *mörch* Cgm. 4055. *mörch* Selhamer. — A GRIMM-féle nagy szótár szerint a neutrum *march*, több. *marcher* ‚schlechtes pferd, schindmähre‘ jelentésben ma is él Tirolban (oberes Etschland SCHÖPF Tir. Id. 422, GRIMM 6, 1467), míg ellenben a femininum a bajor nyelvterület másik részén mai napig megőrizte gutturálisát (karintiai osztr. *merche, merchen* ‚schlechtes pferd‘ stb. LEXER KärnWb. 190). A magyar szó származtatásánál csakis a semleges *march* jöhet tekintetbe, a melynek régibb alakja *marah, marh* (vö. GRAFF 2, 844. si equus est quem *marach* dicimus Leg. bav. 13, 10; si talem equum involaverit, quem alamanni *marach* [var. *march, marcha, mara, mar*] dicunt Leg. alam. 69.). Ugyane helyen *marhe* in menta (Cass. Gloss.) és SCHMELLERNÉL Leg. bav. IV. cap. XVIII: *marahfalli, marfalli*, das fallen oder herabwerfen vom pferd. Edict. Roth 11 és 114 *marahuorf marauorf*. E példákban nem szabad az affricatán megütöknünk, mert hiszen szóközépi germ. *h* spirans szövégen affricatának veendő (vö. BRAUNE Ahd. Gr. § 154). Ezek szerint felveendő egy *mark* (*kχ*), vagy svarabhaktival *marak* (*kχ*) *marches* (*χ*), illetve *maraches*. — Egészen hasonló változás érte a germ. *k*-ból lett *ch*-t, legalább kései felnémet területre ez elfogadható BRAUNE (Ahd. Gr. § 144, anm. 4 und 5) és WEINHOLD (Bair. Gr. § 192) nyomán. — Hogy aztán az ilyen alakok közt analogia folytán kiegyenlítődéss történt, nagyon természetes. Csakis ezzel a kiegyenlítődéssel érthető meg az, hogy egymás mellett *march, marh, marc, mara* és *mar* fordul elő. — Nem kell felednünk továbbá, hogy a régi bajorban a *ch*-nak *h*-val való írása ennek *h*-s kiejtésén alapúl (v. ö. Muspilli: *marha* stb. WEINHOLD, Bair. Gr. § 192, 184), a mely *h*-s alakból aztán *h r*, néha *l* és *s* után is kiesett. Ezen az alapon magyarázhatók meg aztán a *mar* és *mar* alakok, daczára WEINHOLD *marh* alakjának (Bair. Gr. § 217). Egy kétségtelen példánk van arra is, hogy *r* után is a *ch* *h*-nak hangzott a régibb bajorban (»Kirchen Kirchen» WEINHOLD Bair. Gr. § 192), de megjegyzendő, hogy ez adat 1566-ból való.

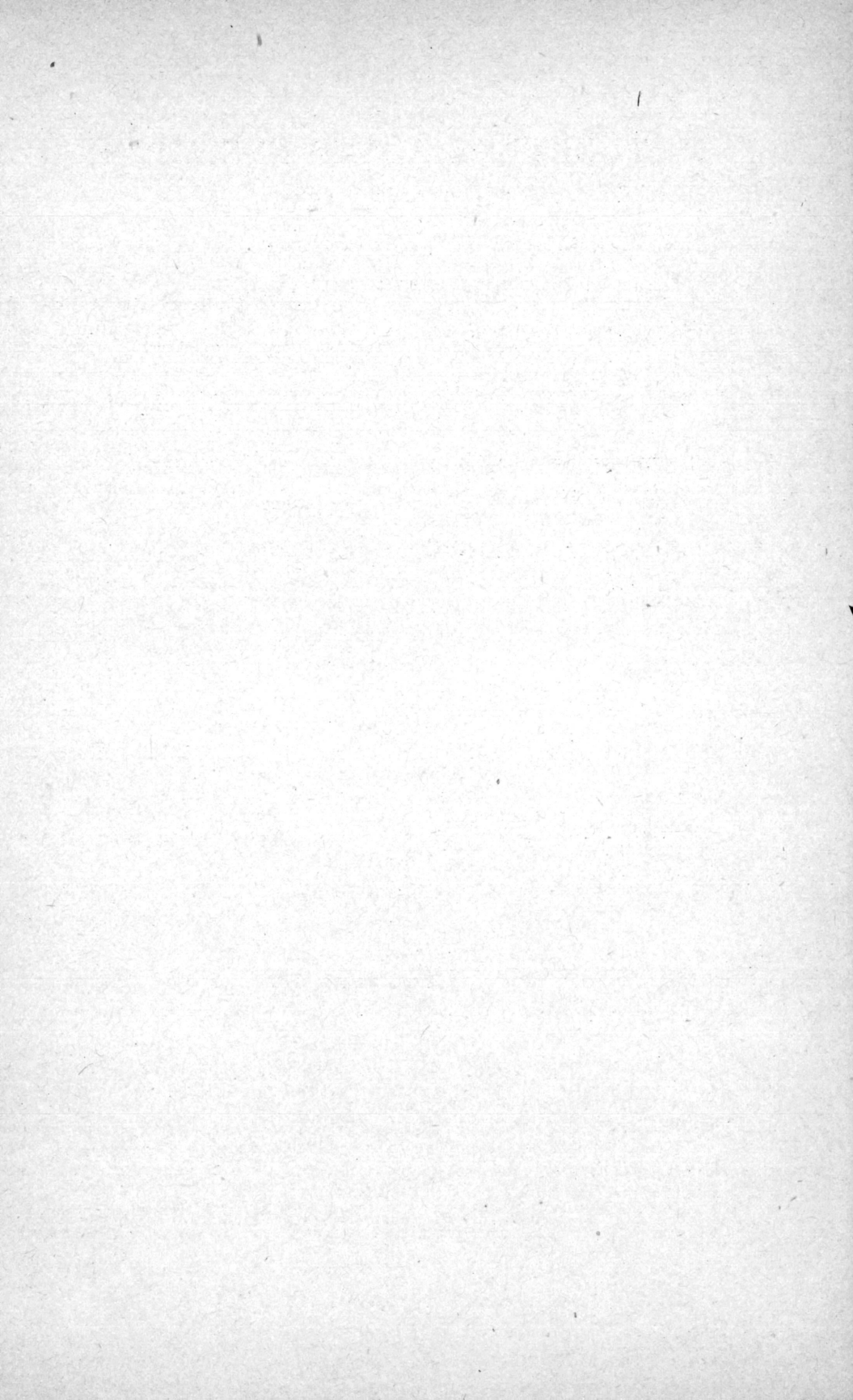
A magyar *marha*-nak már most teljes szabályossággal felelhet meg egy ném. **marha* (vö. a *marcha, mara* alakokat). Jól tudjuk, hogy a német szó a kelta *marka* átvétele, a melynek csakis germ. *marha* lehet a szabályos megfelelője [vö. gall. (Pausan.) *marka* (ó-ir. *mare*) ‚pferd‘ germ. *marha*- KLUGE a PAUL-féle Grundriss-ban 1, 303 és EtymWb. 249 sub

voce marschall). Ennek a germ. *marha* szónak, írásban megőrzött alakjából ítélve, még az ófn. korszakban is meg kellett lennie, bár a rendes formák *marh* és *marah* voltak.

E fejtegetés szerint a szó igen régi átvétel, s nézetünk az, hogy ófelnémet korszakbeli, tehát XI. század előtti. E mellett szól az is, hogy a szó a magyarban *vaygon*-t, *hab* und *gut*-ot is jelent s így olyan átvételi korra mutat, a mikor a *vaygon* a lábas jószágban állott (vö. *jószág*, *barom*, gót. *faihu*, lat. *pecunia* s GRIMM, Geschichte der deutschen Sprache I, 21), míg a szlávtságban tudtommal ez a jelentés nincs meg. Mellékesen bár, de szinte tekintetbe veendő, hogy a szó megvan mint germán jövevény a finnben is.

Még csak arra kell válaszolnunk, hogy a ném. *march* „pferd”-et, a magy. *marha* szláv társaival együtt „rindvieh, vieh”-t jelent. Erre az a válaszunk, hogy a Casseli glossák a *marhe*-t „jumenta”-val fordítják s hogy igavonónak mind a lovat, mind pedig a szarvasmarhát egyformán használhatták és használták. Nincs e példa analogon nélkül sem. A finn *härkä* (észti, vepsz *härg*, vót *ärkä*, lív *ärg*) tulajdonkép „ökröt” jelent s etymológiai társa a lappban (*herke*, *hærgge*) „zahmes renntier”-nek a neve (vö. MÜLLENHOF, Alterthumskunde, II). Összefoglalva a mondottakat, a következőket igyekeztünk megállapítani: A kelta *marka*-ból lett a germ. *marha*, a mely még az ófelnémet korszakban is *marha*-nak hangzott. A magyarság még az ófn. korszakban vette át a szót, mire a hangtani egyezésen kívül fontos bizonyíték a jelentés is, a mely jelentésnek minden árnyalata a szlávstágból ki nem magyarázható. A szláv alakok szintén német eredetűek.

M. J. és L. V.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szóéjtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.
